

dr hab. inż. arch. Barbara Stankiewicz, prof. Politechniki Śląskiej
dr inż. arch. Zbigniew Sąsiadek

RAPORT

Górnictwo dziedzictwo

Rozpoznanie dziedzictwa materialnego obiektów nieruchomości związanych z przemysłem wydobywczym, górnictwem i kopalnianym węgla kamiennego i innych paliw kopalnych (węgiel, gaz ziemny i paliwa ropopochodne) w obszarze Polski.

Redaktor prowadząca

Anita Szarlik

Korekta

Marek Kowalik

Fotoedycja

Maciej Murański

Mapy

Wawrzyniec Święcicki

Projekt i skład

Rafał Łagodziński
Ater Studio Grafiki

Zdjęcie na okładce

Szyb Walenty, Ruda Śląska, 2018 r.
Fot. Dawid Chalimoniuk / Agencja Wyborcza.pl

Wydawca

Narodowy Instytut Konserwacji Zabytków
Aleje Jerozolimskie 87, 02-001 Warszawa
www.nikz.pl

© Narodowy Instytut Konserwacji Zabytków

RAPORT

Górnictwo dziedzictwo

Rozpoznanie dziedzictwa materialnego obiektów nieruchomości związanych z przemysłem wydobywczym, górnictwem i kopalnianym węgla kamiennego i innych paliw kopalnych (węgiel, gaz ziemny i paliwa ropopochodne) w obszarze Polski.

Autorzy opracowania

dr hab. inż. arch. Barbara Stankiewicz, prof. Politechniki Śląskiej
dr inż. arch. Zbigniew Sąsiadek

Autorzy wybranych rozdziałów (Aneks)

mgr inż. Włodzimierz Regulski
dr hab. inż. Stefan Gierlotka
dr inż. Adam Frużyński

Zabrze 2023

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

Narodowy
Instytut
Konservacji
Zabytków

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Spis treści

1. Wstęp	5
2. Wprowadzenie	9
2.1. Cel opracowania	11
2.2. Metodyka	11
2.3. Zarys historii przemysłu wydobywczego w Europie i w Polsce	11
2.4. Akty prawne do zakładania kopalń w ujęciu historycznym i współcześnie	19
2.5. Górnictwo i jego rodzaje	20
2.6. Surowce kopalne w Polsce	22
3. Surowce energetyczne	25
3.1. Złoże węgla kamiennego	28
3.1.1. Zagłębia wydobywania węgla kamiennego w Polsce	28
3.1.1.1. Zagłębia wydobywania węgla kamiennego w województwie śląskim	34
3.1.1.1.1. Zakres terytorialny badań w województwie śląskim	40
3.1.1.1.2. Harmonogram zamykania i restrukturyzacji kopalń węgla kamiennego w województwie śląskim	43
3.1.1.1.3. Spis czynnych kopalń węgla kamiennego	45
3.1.1.1.4. Spis kopalń węgla kamiennego przekazanych do Spółki Restrukturyzacji Kopalń	45
3.1.1.2. Lubelskie Zagłębie Węglowe	47
3.1.1.2.1. Zarys historii wydobywania węgla kamiennego na obszarze lubelsko-wołyńskim	50
3.1.1.3. Dolnośląskie Zagłębie Węglowe	50
3.1.1.3.1. Zarys historii wydobywania węgla kamiennego w obszarze Zagłębia Dolnośląskiego	53
3.2. Złoże węgla brunatnego	58
3.2.1. Historia wydobywania węgla brunatnego w Polsce	61
3.2.2. Zagłębia wydobywania węgla brunatnego w Polsce	68
3.3. Złoże ropy naftowej i gazu ziemnego w Polsce	77
3.3.1. Zarys historii wydobywania ropy naftowej i gazu ziemnego na ziemiach polskich	81
3.3.2. Zagłębia wydobywania ropy naftowej i gazu ziemnego na ziemiach polskich	96
4. Podsumowanie	101
5. Aneks	105
5.1. Słownik pojęć	106
5.2. Podstawy prawne zakładania kopalń w ujęciu historycznym (dr inż. Adam Frużyński)	113
5.3. Podziemne zakłady górnicze węgla kamiennego. Historia mechanizacji (dr hab. inż. Stefan Gierlotka, mgr inż. Włodzimierz Regulski)	121
5.4. Elementy zagospodarowania powierzchni głównej i pomocniczych – podziemnych zakładów wydobywczych – kopalń węgla kamiennego	123
5.4.1. Obiekty socjalne i zabezpieczenie materiałowe	123
5.4.2. Media	124
5.4.3. Przeróbka węgla	124
5.4.4. Elementy struktury podziemnej kopalni	125
5.4.5. Poziomy wydobywcze i wentylacyjne	126
5.4.6. Podsadzka	126
5.4.7. Odwadnianie i ppoż.	127
5.4.8. Zabezpieczenie i monitoring ruchu kopalni	127
5.4.9. Wentylacja	127
5.4.10. Ratownictwo górnicze	127

6. Załączniki	129
6.1. Załącznik nr 1. Spis czynnych i nieczynnych kopalń węgla kamiennego	130
6.1.1. Województwo śląskie	130
6.1.2. Zagłębie Lubelskie	133
6.2. Załącznik nr 2. Czynne kopalnie węgla kamiennego w Górnośląskim Okręgu Węglowym wg właściciela	134
6.3. Załącznik nr 3. Kopalnie węgla kamiennego przekazane do Spółki Restrukturyzacji Kopalń S.A. w województwie śląskim (Kopalnie węgla kamiennego w likwidacji)	140
6.4. Załącznik nr 4. Nieczynne kopalnie węgla kamiennego w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym, zamknięte przed II wojną światową	142
6.5. Załącznik nr 5. Nieczynne kopalnie węgla kamiennego w Zagłębiu Dąbrowskim zamknięte przed II wojną światową	172
6.6. Załącznik nr 6. Nieczynne kopalnie węgla kamiennego w Rybnickim Okręgu Węglowym zamknięte przed II wojną światową	193
6.7. Załącznik nr 7. Nieczynne kopalnie węgla kamiennego w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym, zamknięte po II wojnie światowej	204
6.8. Załącznik nr 8. Nieczynne kopalnie węgla kamiennego w Zagłębiu Dąbrowskim, zamknięte po II wojnie światowej	222
6.9. Załącznik nr 9. Nieczynne kopalnie węgla kamiennego w Rybnickim Okręgu Węglowym, zamknięte po II wojnie światowej	228
6.10. Załącznik nr 10. Czynne kopalnie węgla kamiennego w Zagłębiu Dolnośląskim	231
6.11. Załącznik nr 11. Czynna kopalnia węgla kamiennego w Zagłębiu Lubelskim	234
6.12. Załącznik nr 12. Czynne kopalnie węgla brunatnego w Polsce	235
6.13. Załącznik nr 13. Spis nieczynnych kopalń węgla brunatnego w województwie śląskim	238
6.14. Załącznik nr 14. Nieczynne kopalnie węgla brunatnego w województwie śląskim	239
6.15. Załącznik nr 15. Spis nieczynnych kopalń węgla brunatnego w województwie dolnośląskim	245
6.16. Załącznik nr 16. Spis nieczynnych kopalń węgla brunatnego na terenie Ziemi Lubuskiej	247
6.17. Załącznik nr 17. Nieczynne kopalnie węgla brunatnego na Dolnym Śląsku i Ziemi Lubuskiej	250
6.18. Załącznik nr 18. Nieczynne kopalnie węgla brunatnego w Polsce	263
6.19. Załącznik nr 19. Spis zakładów naftowych, czynnych w 1947 roku	264
6.20. Załącznik nr 20. Spis spółek naftowych, czynnych w 1947 roku	266
6.21. Załącznik nr 21. Spis czynnych kopalń ropy naftowej i gazu ziemnego w Polsce	269
6.22. Załącznik nr 22. Czynne kopalnie ropy naftowej i gazu ziemnego w Polsce	270
6.23. Załącznik nr 23. Nieczynne kopalnie ropy naftowej i gazu ziemnego w Polsce	272
7. Bibliografia	277
7.1. Spis Map	278
7.2. Bibliografia	279
7.2.1. Publikacje zwarte	279
7.2.2. Publikacje on-line	283
7.2.3. Artykuły on-line	285
7.2.4. Internetowe strony zakładów i innych instytucji	285
7.2.5. Strony internetowe	287
7.2.6. Ustawy i inne dokumenty	292
7.2.7. Archiwa i biblioteki cyfrowe	292

Kopalnia Bogdanka, 1000 metrów pod ziemią, 2022 r.
Fot. Jakub Orzechowski / Agencja Wyborcza.pl

1.

Wstęp

Kopalnia Wieczorek, Katowice, 2017 r.
Fot. Dawid Chalimoniuk / Agencja Wyborcza.pl

Niniejsze opracowanie jest wprowadzeniem do rozpoznania i badania problematyki przemysłu wydobywczego/górniczego węgla kamiennego i innych paliw kopalnych (węgiel brunatny, gaz ziemny i paliwa ropopochodne) na obszarze Polski. Zawiera ogólne informacje dotyczące liczby i specyfiki kopalń przemysłu wydobywczego w kraju.

Zasoby obiektów przemysłu wydobywczego zostały od lat 90. XX wieku znacznie uszczuplone wskutek ograniczenia wydobycia oraz prowadzonej likwidacji kopalń, a tego, co z historycznej zabudowy pozostało, nie poddano opisowi, wnikliwej ocenie i waloryzacji. Istotne jest także badanie obiektów zakładów obecnie działających ze względu na fakt planowanego ich zamykania i restrukturyzacji w przewidywanej przyszłości.

Opracowanie powinno być bazą do dalszych badań obiektów przemysłu wydobywczego, stanowiących całość lub fragmenty zakładów górniczych, według ściśle określonych reguł opartych na zasadach rozpoznania i opisu zasobów. Badania uwzględnią charakter i specyfikę obiektów – zabytkowe walory tej architektury oraz aktualny stan zachowania. Raport końcowy da prawdziwy obraz kondycji i wartości obiektów przemysłu wydobywczego, co w powiązaniu z weryfikacją terenową powinno być podstawą do waloryzacji i ujawnienia tych wartości, które będą rekomendowane do zachowania i ochrony bądź rewitalizacji. Dotyczy to: układów urbanistycznych zakładów wydobywczych i ich części: szybów kopalnianych, maszynowni szybów, budynków maszyn wyciągowych, łaźni, lampiarni, sortowni, nadszybia, hal maszynowni, markowni, szybów wentylacyjnych i innych obiektów wchodzących w skład zespołów kopalni.

W efekcie końcowym raport ma wytypować obiekty do konserwatorskiej ochrony prawnej, do podstawowego udokumentowania w ewidencji konserwatorskiej oraz te, które powinny zostać ujęte w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Nieodłącznym elementem raportu będzie sformułowanie rekomendacji dla prowadzenia polityki państwowej w zakresie ochrony zabytków nieruchomych w Polsce. Rekomendacje również pomogą gminom w udostępnianiu i propagowaniu wartości obiektów poprzemysłowych, przemysłowej kultury regionu oraz będą służyć rozwojowi turystyki, stanowiąc także o tożsamości regionu.

Kluczowa będzie również ocena potencjału zaangażowania społeczności lokalnych lub grup związanych z szeroko rozumianym przemysłem wydobywczym.

dr hab. inż. arch. Barbara Stankiewicz, prof. Politechniki Śląskiej

Barbara Stankiewicz

Zabytkowa kopalnia Guido – Muzeum Górnictwa Węglowego. Zabrze, 2023 r.
Fot. PAP/Zbigniew Meissner

2.

Wprowadzenie

Pielgrzymka Górników na Jasną Górę. Częstochowa, 2019 r.
Fot. Grzegorz Skowronek / Agencja Wyborcza.pl

2.1. Cel opracowania

Celem opracowania jest rozpoznanie obiektów przemysłu wydobywczego/górniczego węgla kamiennego i innych paliw kopalnych (węgiel brunatny, gaz ziemny i paliwa ropopochodne) w Polsce oraz określenie zakresu merytorycznego i pól badawczych do ewentualnych następnych etapów badań. Badania te mają – w efekcie – umożliwić wytypowanie tych zakładów lub ich obiektów do ochrony prawnej różnego rodzaju. Niniejsza praca służy do przeprowadzenia waloryzacji zakładów lub ich części i wyboru w następnym kroku tych, które powinny być przedmiotem dalszych, szczegółowych badań.

2.2. Metodyka

Niniejsza praca ma charakter rozpoznawczo-badawczy. Rozpoznanie zakładów wydobywczych prowadzono metodą gabinetową. Dla osiągnięcia celu prac zgromadzono podstawowe informacje dotyczące zakładów wydobywczych, ich historii, przynależności i właścicieli. Brano pod uwagę te z nich, które – typologicznie – znajdują się w zagłębiach wydobywczych lub tworzą zgrupowania regionalne. Założono, że do ewentualnych dalszych badań, w tym do wyłonienia zakładów wydobywczych poprzez waloryzację, mogą być wzięte pod uwagę te zakłady, co do których można zdobyć informacje powszechnie dostępne. Założono także, że zakłady wydobywcze, które wymagają badań źródłowych, zostaną zaliczone do tych, które powinny zostać zbadane w toku dalszych prac. Decyzja ta wynika z faktu, że badania źródłowe powinny być prowadzone niezależnie od niniejszej pracy i nie są przedmiotem do osiągnięcia celu niniejszego opracowania.

2.3. Zarys historii przemysłu wydobywczego w Europie i w Polsce^[1]

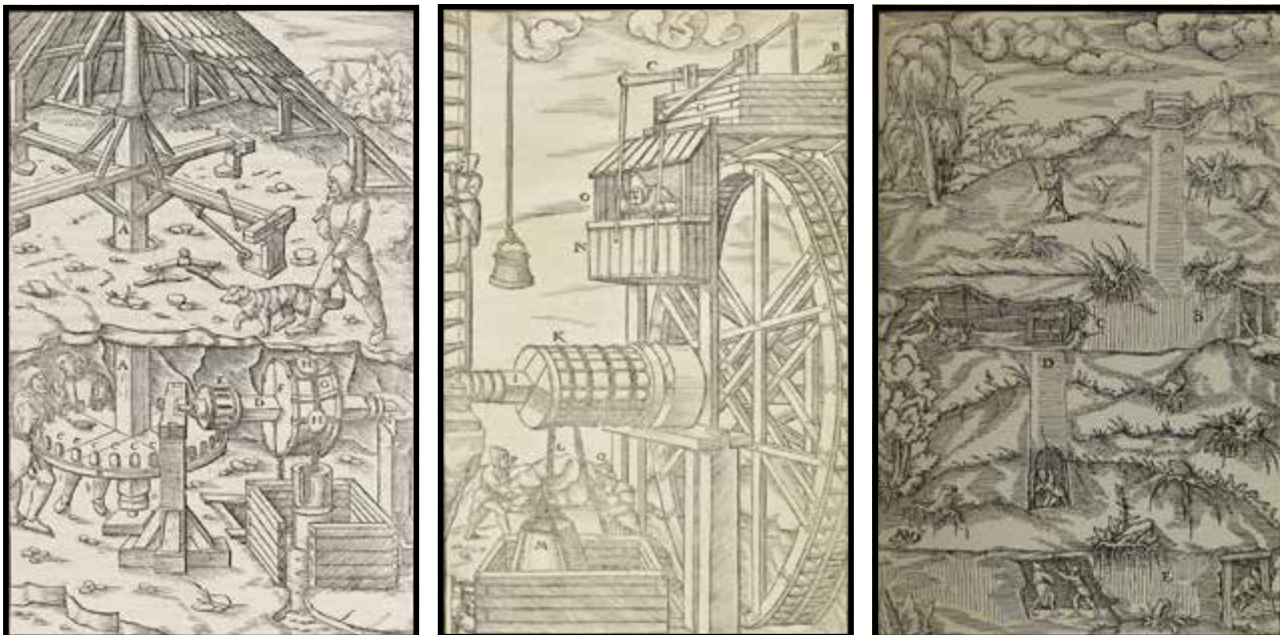
Początki górnictwa sięgają epoki kamienia (górnictwo kamienia), kiedy to człowiek od zbierania odłamków krzemieni przeszedł do celowego ich urabiania i wydobywania sposobem górnictwem (pojawili się prymitywne narzędzia, np. kilofy z rogu jeleniego).

Historia górnictwa na ziemiach polskich sięga początków neolitu, kiedy to prowadzono osiadły tryb życia, miały miejsce początki rolnictwa i hodowli (3900–1600 lat p.n.e.). Z tego okresu pochodzą pierwsze ślady neolitycznego górnictwa. Jego ośrodkiem były Krzemionki Opatowskie w regionie świętokrzyskim. Pojawiały się tam kopalnie krzemienia pasiastego pozyskiwanego dla wykonywanych z tego surowca ostrzy. Prowadzona eksploatacja była realizowana poprzez głębenie jam, chodników, ale i metodą komorowo-filarową, która trwała do czasów wczesnego brązu włącznie. W ostatnim okresie brązu odnotowano początki metalurgii (dymarki świętokrzyskie w Nowej Słupi)^[2]. Po okresie górnictwa kamienia nastąpił okres górnictwa metali rodzimych (np. złota, srebra i miedzi), a potem okres górnictwa rud, w którym już stosowano prymitywne metody wzbogacania kopalni.

Rozwój górnictwa w Europie Środkowej datuje się od XI wieku. W okresie tym ustalono zasady udostępniania złóż w zależności od warunków ich zalegania, oprócz wyrobisk pionowych rozpowszechniały się wyrobiska pochyłe i poziome. Znaczny postęp nastąpił w transporcie górnictwem, pojawiły się jednokołowe taczki, następnie wózki poruszające się na specjalnym poszyciu drewnianym, wprowadzono transport konny. Udoskonalono również technikę wydobywania urobku na powierzchnię – ręczne kołowroty zostały zaopatrzone w koło zamachowe, później wprowadzono koło wodne; pojawiły się pompy tłokowe do usuwania wody z kopalni oraz miechy ssące i tłoczące do wentylacji kopalni. Na początku XVII wieku zastosowano proch do urabiania skał.

[1] Za: *Encyklopedia PWN: źródło wiarygodnej i rzetelnej wiedzy*, <https://encyklopedia.pwn.pl/> [dostęp: 24.02.2024].

[2] Źródło: *Krzemionki – Muzeum Historyczno-Archeologiczne w Ostrowcu Świętokrzyskim*, <https://muzeumostrowiec.pl/krzemionki> [dostęp: 12.11.2023].

Kopalnia w dawnych grafikach. Ilustracje z *De Re Metallica Libri XII – Rzecz o górnictwie i hutnictwie* Georgiusa Agricoli, drukarnia Johanna Frobenae, Basileae 1556

Kolejnym milowym kamieniem rozwoju górnictwa było powstanie w XIII wieku żup solnych (Żupy Krakowskie: Wieliczka, Bochnia). Działalność ta początkowo opierała się na pozyskiwaniu i odparowywaniu solanek, następnie poprzez otworzenie górnicze – studnie, szyby, a w końcu przez chodniki i wyrobiska komorowe. Formalne ramy tej działalności nadali Henryk Probus oraz Kazimierz Wielki w XIV wieku. Dodać można, że działalność ta prowadzona jest bez przerwy od czasów średniowiecza do chwili obecnej^[3]. W tym samym czasie datuje się pozyskiwanie rud cynkowo-olowiowych i srebra w rejonie Tarnowskich Gór (III wiek n.e.) oraz Bytomia i Olkusza (XII–XIII wiek) zakończonych dopiero w XIX wieku. Z tego okresu datują się również pierwsze ślady górnictwa węglowego, a w XVI wieku, u schyłku średniowiecza, powstały nazwy „górnik” i „góra” (kopalnia).

Ojcem geologii i górnictwa nazywany jest Georgius Agricola (1494–1555), niemiecki badacz, lekarz, geolog i metalurg, który w licznych publikacjach ujął całość ówczesnej wiedzy, głównie metalurgicznej i górniczej^[4].

Na polskiego ojca geologii i górnictwa poczekać trzeba było trzy wieki. Był nim Stanisław Staszic, przyrodnik, geolog, artysta, pisarz, polityk, uczonek i filozof – wszechstronny człowiek Oświecenia. Po dogłębnej edukacji sprawował funkcję ministra i radcy stanu Księstwa Warszawskiego oraz ministra oświaty Królestwa Polskiego (1818–1824). Z jego inicjatywy uruchomiona została w Kielcach, w 1816 roku Szkoła Akademicko-Górnicza. Zainicjował on eksploatację złoża Reden w Dąbrowie Górniczej, przeprowadził liczne badania stratygraficzne Tatr i Beskidów, powołał do życia Dyрекcję Górniczą. Był to pierwowzór Urzędu Górniczego^[5].

Na przełomie XVII i XVIII wieku wprowadzono ulepszone rodzaje obudowy kopalnianej, drewniane szyny z metalową nakładką, czterokołowe wozy torowe, maszynę parowo-powietrzną do pompowania wód kopalnianych (wynalezioną w 1705 roku przez T. Newcomena). W drugiej połowie XVIII wieku nastąpił rozkwit górnictwa węgla kamiennego, rozwijało się też wiertnictwo.

W XIX wieku burzliwy rozwój różnych gałęzi przemysłu powodował coraz większe zapotrzebowanie na węgiel kamienny, który stał się głównym źródłem energii, oraz na inne kopaliny użyteczne. Średnie roczne światowe wydobycie węgla kamiennego zwiększyło się z 15 mln t w 1800 roku do 132 mln t w 1860 roku i 700 mln t w 1900 roku. Towarzyszyło mu zwiększone wydobycie rud żelaza na potrzeby rozwijającego się hutnictwa, w którym węgiel drzewny został zastąpiony koksem; światowa produkcja żelaza zwiększyła się z 750 tys. t w 1800 do 4,5 mln t w 1850 i 41,2 mln t w 1900 roku.

[3] Źródło: *Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka – Kopalnia i Zamek*, <https://muzeum.wieliczka.pl> [dostęp: 12.11.2023].

[4] Agricola G., *De Re Metallica Libri XII – Rzecz o górnictwie i hutnictwie*, drukarnia Johanna Frobenae, Basileae 1556.
Źródło: *Agricola Georgius*, Encyklopedia PWN: źródło wiarygodnej i rzetelnej wiedzy, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Agricola-Georgius;3866392.html> [dostęp: 15.11.2023].

[5] Źródło: <https://historia.agh.edu.pl/wiki/Staszic> [pusty link] [dostęp: 12.11.2023].

	granice państw zaborczych		przemysł metalurgiczny i maszynowy
	granice Królestwa Polskiego		przemysł stoczniowy
	okręgi przemysłowe		przemysł włókienniczy
	kopalnie węgla kamiennego		większe cukrownie
	kopalnie i warzelnie soli kamiennej		większe browary
	eksploatacja i przetwórstwo ropy naftowej		porty morskie
	huty		

Źródło: opracowanie własne na podstawie włączpolske.pl

Mapa 1. Przemysł na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX wieku^[6]

[6] Źródło: *Rozwój gospodarczy ziem polskich w drugiej połowie XIX i na początku XX w.*, Włącz Polskę – Polska-szkola.pl, <http://włączpolske.pl/index.php?etap=10&i=1358> [dostęp: 20.10.2023].

W górnictwie wielu krajów do napędzania urządzeń wyciągowych zaczęto stosować maszyny parowe. Rozwój górnictwa kopalni ciekłych rozpoczął się w drugiej połowie XIX wieku, od chwili przeprowadzenia przez I. Łukasiewicza destylacji ropy naftowej (1852); zamiast dotychczas stosowanych metod wydobywania ropy naftowej za pomocą kopania studni wprowadzono metodę wiercenia otworów (pierwszy odwiert naftowy powstał w 1859 roku w stanie Pensylwania, USA); roczne światowe wydobycie ropy naftowej w 1871 roku osiągnęło 800 tys. t; towarzyszący ropie naftowej gaz ziemny był spalany. Zwiększyło się również wydobycie srebra z 879 t w 1800 roku do 4010,5 t w 1890 i złota z 17,8 t w 1800 do 174,6 t w 1890 roku.

Dalszy rozwój górnictwa był ściśle związany z wprowadzeniem na przełomie XIX i XX wieku energii elektrycznej do napędu maszyn górniczych. Od początku XX wieku procesy produkcyjne, a zwłaszcza urabianie i transport, stawały się coraz bardziej zmechanizowane i zautomatyzowane. W procesie urabiania kopalni zaczęto stosować, oprócz materiałów wybuchowych, wręboładowarki, strugi, kombajny; szybko następowała modernizacja urządzeń transportowych w kopalniach i urządzeń wyciągowych w szybach. Rozwijała się też automatyzacja urządzeń górniczych, np. wprowadzono zdalnie sterowane taśmowe i zgrzeblowe przenośniki urobku. Postęp w górnictwie i wiertnictwie umożliwił eksploatację podmorskich złóż ropy naftowej i gazu ziemnego (platforma morska). Postęp w technice górniczej był możliwy dzięki rozwojowi górnictwa jako dziedziny nauki i powiązaniu jej z potrzebami przemysłu. Od XVIII wieku powstawały wyższe szkoły górnicze, m.in. we Freibergu (1765), Bańskiej Szczawnicy (1770), Petersburgu (1770) i Paryżu (1783).

Do połowy XX wieku zużycie surowców mineralnych traktowano jako miernik potencjału gospodarczego. Sytuacja zmieniła się w drugiej połowie XX wieku, co było spowodowane m.in. rozwojem technologii energo- i surowcooszczędnych oraz miniaturyzacją wielu wyrobów przemysłowych (m.in. dzięki rozwojowi mikroelektroniki). Wprowadzono też nowe materiały i tworzywa konstrukcyjne oraz nowe metody pozyskiwania surowców, np. zaczęto wykorzystywać bakterie do ługowania niektórych metali nieżelaznych z rud, zwłaszcza niskoprocentowych. Szacuje się, że w latach 90. XX wieku na wyprodukowanie niektórych wyrobów zużywało się zaledwie 40% tej ilości surowców mineralnych, którą zużywano w 1900 roku na wyprodukowanie wyrobów o podobnej wartości użytkowej. Surowce mineralne wydobywa się też z dna mórz oraz uzyskuje się z wody morskiej; zajmuje się tym górnictwo morskie.

Na terenie Polski początki górnictwa sięgają epoki kamienia (kopalnia krzemienia w Krzemionkach). Od najdawniejszych czasów wydobywano też niskoprocentowe rudy darniowe (piecowiska sprzed I wieku n.e. odkryto w Górach Świętokrzyskich w okolicy Nowej Słupi). Od X wieku istniały warzelnie soli kamiennej w żupie wielickiej oraz eksploatowano rudy żelaza w Zagłębiu Staropolskim, Puszczy Kurpiowskiej, na Podhalu i w Wielkopolsce. W XII wieku wydobywano rudy srebra i ołowiu w rejonie Bytomia, a w XIII wieku w okolicach Olkusza (rozwój kopalń na tym terenie nastąpił w XV i XVI wieku). W XIII wieku rozwinęło się też górnictwo złota (na terenie Dolnego Śląska i Małopolski prowadzono jego eksploatację szymbową). Brak jest dokładnych danych o początkach górnictwa miedzi. Eksploatację rud miedzi rozpoczęto prawdopodobnie dopiero w XV wieku (m.in. w okolicach Kielc, Tarnowskich Gór, Bytomia, Olkusza). W XVI wieku zaczęto wydobywać rudy ołowiu na Górnym Śląsku i siarkę w Swoszowicach pod Krakowem.

Wraz z rozwojem górnictwa górnicy (początkowo niewolnicy i chłopci pańszczyźniani) stawali się rzemieślnikami, otrzymywali specjalne prawa i przywileje; powstawały zrzeszenia wolnych górników zwane gwarcetwami. Górnictwo węglowe na terenie Polski jest znane od XVI wieku (początki sięgają XII wieku), jednak jego rozwój zaczął się dopiero w drugiej połowie XVIII wieku, kiedy węgiel kamienny zaczęto stosować w hutnictwie żelaza i metali nieżelaznych. W latach 1780–1790 w kopalniach węgla zastosowano eksploatację filarową, zaczęto wykonywać wrąb, wprowadzono szyny żelazne oraz transport konny; stopniowo eliminowano kieraty i kołowroty, które służyły do wyciągania urobku szybem, zastępując je parowymi maszynami wyciągowymi. Zaczęto stosować czarny proch do urabiania węgla, a następnie energię elektryczną do napędu maszyn i urządzeń górniczych. W XIX wieku węgiel kamienny stanowił siłę napędową gospodarki na Górnym Śląsku, a także później w okresie międzywojennym. Na bazie węgla kamiennego rozwinął się Górnośląski Okręg Przemysłowy. Poza Śląskiem działalność produkcyjna skupiała się głównie na obszarach miejskich z zasobami siły roboczej i rynkami zbytu.

W 1818 roku na Górnym Śląsku 24 kopalnie wydobyły 162 tys. t węgla, na Dolnym Śląsku z 30 kopalń wydobyto 190 tys. t węgla; największa kopalnia Król w Chorzowie wydobywała ok. 240 t węgla dziennie.

Lata 20. i 30. XIX wieku to okres największej świetności kolebki polskiego górnictwa – Zagłębia Staropolskiego (Staropolski Okręg Przemysłowy). W latach 30. XX wieku na bazie Staropolskiego Okręgu Przemysłowego planowano utworzyć Centralny Okręg Przemysłowy, sięgający na południe do Podkarpacia, aby ożywić gospodarczo tamtejsze tereny. Jego podstawą miał być przemysł ciężki oparty na hutnictwie żelaza oraz chemiczny związany z wydobyciem ropy naftowej, jednak początek II wojny światowej w 1939 roku pokrzyżował te plany.

Ośrodki przemysłu:

metalurgicznego i zbrojeniowego	lotniczego	elektrownie wodne
innego sprzętu wojskowego	chemicznego	granice COP

Źródło: opracowanie własne na podstawie Encyklopedia miasta Stalowa Wola

Mapa 2. Mapa Centralnego Okręgu Przemysłowego^[7]

[7] COP – Centralny Okręg Przemysłowy, Encyklopedia miasta Stalowa Wola, <http://www.stalowka.net/encyklopedia.php?dx=101> [dostęp: 20.10.2023].

W drugiej połowie XIX wieku wzrost zapotrzebowania na węgiel kamienny spowodował szybki rozwój górnictwa na Wyżynie Śląskiej, gdzie wcześniej eksploatowano rudy żelaza i metali nieżelaznych. Do końca XIX wieku powstało tu 36 kopalń, a krajowe wydobycie węgla kamiennego zwiększyło się z 1 mln t w 1850 do 15 mln t w 1885 roku. Do 1913 roku w Zagłębiu Górnośląskim powstały kolejne 24 kopalnie, a wydobycie węgla kamiennego wzrosło do 52 mln t. W latach 1882–1913 liczba osób zatrudnionych w górnictwie węgla kamiennego zwiększyła się z 43 tys. do 150 tys. (z 55% do ponad 80% ogółu zatrudnionych w całym górnictwie), co świadczy o zdominowaniu przemysłu wydobywczego przez górnictwo węgla kamiennego. Tendencja ta utrzymała się również w okresie międzywojennym.

W 1938 roku w polskim górnictwie węgla kamiennego było zatrudnionych 80,7 tys. osób, w górnictwie ropy naftowej – 10,7 tys., rud żelaza – 7,5 tys. oraz rud cynku i ołowiu – 2,1 tys. Wydobycie ropy naftowej rozpoczęło się w Polsce w drugiej połowie XIX wieku; w 1854 roku I. Łukasiewicz założył w Bóbrce koło Krosna pierwszą polską kopalnię ropy naftowej. Eksploatację gazu ziemnego rozpoczęto dopiero w okresie międzywojennym.

Rozwój górnictwa w Polsce był ściśle związany z prowadzonymi na dużą skalę badaniami naukowymi oraz kształceniem kadr górniczych. W 1919 roku utworzono w Krakowie Akademię Górniczą (przemianowaną w 1946 roku na Akademię Górniczo-Hutniczą). W 1924 roku założono Kopalnię Doświadczalną Barbara w Mikołowie, w której prowadzono badania nad zagadnieniami bezpieczeństwa pracy w górnictwie. W tym czasie znaczny udział miał w polskim przemyśle górniczym kapitał zagraniczny (w 1929 roku – 52% w całym górnictwie, w 1934 roku – 93,3% w górnictwie naftowym, 67,4% w pozostałych gałęziach górnictwa). W okresie okupacji niemieckiej górnictwo polskie poniosło dotkliwe straty.

Po II wojnie światowej w wyniku systematycznie prowadzonych prac geologiczno-poszukiwawczych zostały odkryte nowe złoża węgla kamiennego, węgla brunatnego, siarki, soli kamiennej i surowców skalnych, a także rud: miedzi, cynku i ołowiu oraz żelaza. Powstały nowe zagłębia górnicze, a Polska stała się nie tylko liczącym się w świecie producentem surowców, ale i ich eksporterem. Eksportowano jednak głównie surowce nieprzetworzone lub o niskim stopniu przetworzenia, a stosowanie niewłaściwego systemu cen surowców i energii, niższych niż wynikające z kosztów ich wytwarzania, zmniejszało efektywność ekonomiczną górnictwa. Ponadto w otoczeniu zagłębi górniczych powstały znaczne przekształcenia środowiska przyrodniczego.

Po wojnie w Polsce cała gospodarka została objęta centralnym sterowaniem, a górnictwo węgla kamiennego zajęło szczególną rolę, ponieważ węgiel kamienny był najważniejszym surowcem przemysłowym, eksportowanym przez cały okres PRL. W związku z tym, w okresie sześciolatki, unowocześniano stare kopalnie, ale również wybudowano od podstaw pierwszą nową Kopalnię Węgla Kamiennego 1 Maja w Wodzisławiu Śląskim, która dała początek Rybnickiemu Okręgowi Węglowemu.

Wprowadzaniem od 1990 roku zasadom gospodarki rynkowej towarzyszyło przewartościowanie roli górnictwa w gospodarce Polski, m.in. powstaje świadomość konieczności stopniowej likwidacji kopalń o trwałym braku rentowności lub znacznej uciążliwości dla środowiska przyrodniczego.

Obecnie w Polsce eksploatuje się ponad 50 rodzajów kopalni (według bardziej szczegółowej klasyfikacji ponad 70). Z punktu widzenia zasobności złóż najważniejszą grupę stanowią: węgiel kamienny, węgiel brunatny, rudy miedzi, cynku i ołowiu oraz towarzyszące im srebro, siarka, sól kamienna i surowce skalne.

Węgiel kamienny eksploatowany jest w Górnośląskim Zagłębiu Węglowym i Lubelskim Zagłębiu Węglowym (Kopalnia Bogdanka koło Łęcznej). Największe Zagłębie Górnośląskie dostarcza ponad 97% krajowego wydobycia węgla kamiennego. Większość jego zasobów stanowi węgiel energetyczny, wykorzystywany jako paliwo w energetyce oraz jako opał w gospodarstwach domowych. Około 25% zasobów to węgiel koksujący, wykorzystywany w przemyśle koksochemicznym i gazowniczym; najlepsze gatunki tego węgla występują w południowo-zachodniej części zagłębia, zwanej Rybnickim Okręgiem Węglowym.

Po II wojnie światowej kilkakrotnie wzrosło wydobycie węgla kamiennego (z 47,3 mln t w 1946 roku do 201 mln t w 1979 roku). Nie towarzyszyły temu jednak inwestycje służące ochronie środowiska, które w górnictwie polskim są szczególnie ważne ze względu na znaczne zanieczyszczenie najkorzystniej zalegających pokładów i zasolenie wód kopalnianych.

Słabą stroną polskiego górnictwa węgla kamiennego, w porównaniu z innymi krajami będącymi głównymi eksporterami tego surowca (USA, RPA, Australia i Kanada), jest kilkakrotnie mniejsza wydajność pracy (mierzona ilością wydobytego węgla na jednego zatrudnionego w górnictwie). Decyduje o tym zarówno znaczna głębokość zalegania i niekorzystne warunki geologiczne złóż w Polsce (np. w Australii 65% wydobywanego węgla kamiennego pochodzi z kopalń odkrywkowych), jak i gorsze wyposażenie górników w narzędzia tzw. małej mechanizacji, czyniące pracę wydajniejszą, lżejszą i bezpieczniejszą.

Po 1990 roku podjęto decyzje o stopniowej likwidacji kilkunastu kopalń, w tym wszystkich czterech w Zagłębiu Dolnośląskim, w których mimo wysokiej jakości węgla jego wydobycie było nieopłacalne. W latach 90. rozpoczęto restrukturyzację górnictwa węgla kamiennego w Polsce wspomaganą środkami finansowymi Banku Światowego, przeznaczonymi m.in. na tzw. górniczy pakiet socjalny. Celem restrukturyzacji było dostosowanie górnictwa węgla kamiennego do wymogów

gospodarki rynkowej oraz międzynarodowej konkurencyjności. Właściwa restrukturyzacja rozpoczęła się w 1993 roku. Ustawa z 3 lutego 1993 roku o przekształceniach własnościowych niektórych przedsiębiorstw o szczególnym znaczeniu dla gospodarki państwa stworzyła podstawy prawne do prywatyzacji górnictwa na drodze kapitałowej. Koncentracja kapitału w nowo powstałych jednostkach organizacyjnych umożliwia im podejmowanie przedsięwzięć inwestycyjnych o skali przekraczającej możliwości pojedynczych kopalń. Jednocześnie w poszczególnych kopalniach dokonały się istotne zmiany – nastąpiła likwidacja kopalń nierentownych, eliminowanie wydobycia z obszarów wyeksploatowanych i o złych warunkach eksploatacji, ograniczanie niekorzystnego wpływu na środowisko, łączenie kopalń o sąsiadujących polach górniczych, tworzenie nowych podmiotów gospodarczych na bazie zbędnego majątku kopalń.

Górnictwo węgla brunatnego, mimo tradycji sięgających przełomu XIX i XX wieku, rozwinęło się dopiero po II wojnie światowej. Obecnie węgiel brunatny eksploatowało się i eksploatuje w Zagłębiu Konińskim (w rejonie Adamowa i Konina), Turoszowskim (w rejonie Turka) i Bełchatowskim (w rejonie Bełchatowa). Jest to głównie węgiel energetyczny wykorzystywany jako paliwo w elektrowniach sąsiadujących z kopalniami. Tylko niewielka jego część nadaje się do brykietowania, a jeszcze mniejsza – do przetwórstwa chemicznego. Jednostkowy koszt produkcji energii elektrycznej w elektrowniach opalanych węglem brunatnym czyni go konkurencyjnym w stosunku do węgla kamiennego. Ogromnym problemem jest jednak wpływ odkrywkowej eksploatacji węgla brunatnego na środowisko przyrodnicze. Powoduje ona naruszenie powierzchni eksploatowanego terenu (trwałe i przejściowe), a także zmiany w systemie wód powierzchniowych i podziemnych.

Wydobycie ropy naftowej i gazu ziemnego w Karpatach, zapadlisku przedkarpackim, monoklinie przedsudeckiej, na Pomorzu Zachodnim i u wybrzeża Morza Bałtyckiego utrzymuje się od lat na zbliżonym poziomie – w latach 90. XX wieku pokrywało zaledwie ponad 1% krajowego zapotrzebowania na ropę naftową i ponad 30% na gaz ziemny. Najwięcej ropy (50% krajowego wydobycia) pochodziło z szelfu Morza Bałtyckiego, natomiast gazu ziemnego – 42% z rejonu Ostrów Wielkopolski–Rawicz w południowej części Niziny Wielkopolskiej i 25% z rejonu Przemyśl–Jarosław–Lubaczów we wschodniej części Kotliny Sandomierskiej. Pod koniec 1990 roku rozpoczęto eksploatację dużego, jak na warunki Polski, złoża ropy naftowej i gazu ziemnego w pasie Barnówko–Mostno–Buszewo, w odległości 40 km od Gorzowa Wielkopolskiego.

Tradycyjnym regionem górnictwa rud cynku i ołowiu jest Wyżyna Śląska. Do 1960 roku wydobywanie rud koncentrowało się w sąsiedztwie Bytomia, a następnie stopniowo przesuwało się w rejony Chrzanowa, Olkusza i Zawiercia. W ten sposób uformował się region śląsko-krakowski, w którym eksploatowane rudy zawierają 3–7% cynku i 1–2,5% ołowiu oraz cenne dodatki, w tym zwłaszcza srebro.

Górnictwo rud miedzi rozwinęło się w drugiej połowie lat 50. XX wieku. W 1957 roku w rejonie Lubina odkryto złoża należące do największych w Europie. Stały się one podstawą rozwoju Legnicko-Głogowskiego Okręgu Miedziowego; eksploatowane tam rudy zawierają 1–2% miedzi oraz cenne dodatki, m.in. srebro.

Od lat 50. XX wieku nastąpił również rozwój górnictwa siarki rodzimej. Początkowo był on związany z odkryciem złóż siarki w rozwidleniu Wisły i Sanu w okolicach Tarnobrzega (Tarnobrzecki Okręg Siarkowy), a następnie w rejonie Grzybowa i Lubaczowa. Szacuje się, że złoża te stanowią prawie 25% światowych zasobów siarki rodzimej. Eksploatację siarki metodą wytopu podziemnego prowadzą kopalnie w Jeziorku i Osieku. W latach 90. nastąpił ogromny spadek wydobycia i eksportu spowodowany tym, iż prawie 75% światowej produkcji siarki otrzymuje się metodą najtańszą, tj. z odsiarczania ropy naftowej i gazu ziemnego.

Górnictwo soli kamiennej na Podkarpaciu w rejonie Wieliczki i Bochni ma bardzo stare tradycje. Pod koniec XIX wieku rozwinęło się też ono na Kujawach. Po II wojnie światowej odkryto kolejne złoża soli kamiennej w tym regionie, zwłaszcza w okolicach Inowrocławia i Kłodawy, skąd pochodzi obecnie 90% krajowego wydobycia soli kamiennej, uzyskiwanej zarówno z kopalń podziemnych, jak i przez ługowanie.

W Polsce rocznie wydobywa się ok. 250 mln t surowców skalnych z ok. 1500 złóż. Złoża te istnieją na terenie prawie całego kraju, ale ich największa koncentracja występuje na Wyżynie Śląsko-Krakowskiej i Małopolskiej (od Opola po środkową Wisłę), w Sudetach i Przedgórzu Sudeckim. Z punktu widzenia zasobności złóż do najważniejszych surowców skalnych należą: skały budowlane i drogowe – m.in. piaskowce, bazalty, porfiry, marmury; wapienie, dolomity, kreda; surowce ilaste – łupki ilaste, iły (m.in. kaoliny), gliny; gips, anhydryt i in.

Większość złóż o najdogodniejszych warunkach geologicznych ulega w Polsce wyczerpaniu. Dlatego dalsze pozyskiwanie surowców mineralnych wymaga bardziej racjonalnego nimi gospodarowania, to znaczy uwzględnienia kosztów rekultywacji terenów objętych działalnością górnictwem oraz wprowadzenia systemu uzyskiwania koncesji na poszukiwanie i wydobywanie kopalni. Konieczne jest też odzyskiwanie składników towarzyszących głównemu składnikowi złoża (odzyskiwanie kobaltu, molibdenu i selenu z rud miedzi oraz germanu, arsenu i galu z rud cynku, a także kaolinu ze złóż węgla brunatnego), pozyskiwanie ich z odpadów, a także uruchomienie na szeroką skalę recyklingu.

Niezbędne jest również prowadzenie studiów (zwłaszcza pod kątem wpływu górnictwa na środowisko przyrodnicze, często o wielkich walorach krajobrazowych) nad opłacalnością ewentualnej eksploatacji niektórych złóż (m.in. rud ilmenitowo-magnetytowych w rejonie Suwałk, soli kamiennej w rejonie Łeby i Zatoki Puckiej).

Mapa 3. Położenie złóż głównych surowców mineralnych w Polsce^[8]

[8] Źródło: *Przemysł w Polsce*, Wydawnictwa Edukacyjne Wiking – Portal Edukacyjny, http://www.wiking.edu.pl/article_print.php?id=288 [dostęp: 21.10.2023].

2.4. Akty prawne do zakładania kopalń w ujęciu historycznym i współcześnie

Pierwsze regulacje prawne działalności górniczej pochodzą z XIII wieku. Są to prawa igławskie z 1249 roku, których nazwa pochodzi od miasta Igława – dziś Jihlava w Czechach. W 1368 roku Kazimierz Wielki wydał Ordynację, regulującą organizację robót górniczych, a z 1505 roku pochodzą statuty górnicze powołujące sądy i nadzór królewski^[9]. Ordunek Górny (lub Górniczy) z 1528 roku Jana Opolskiego i Jerzego Brandenburskiego to pierwsza regulacja ustalająca organizację górnictwa na Górnym Śląsku i powołująca pierwszy urząd nadzoru w Tarnowskich Górach. Późniejsze regulacje prawne pochodzą z 1767 roku, kiedy to Fryderyk Wilhelm II Pruski ogłosił Prawo górnicze dla Śląska i Hrabstwa Kłodzkiego. Był to pierwszy nowoczesny zbiór praw górniczych, ustalający zasady nadań górniczych, nadzór nad kopalniami, podatki, powołujący sądownictwo i szkolnictwo zawodowe. W okresie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego, z inicjatywy Stanisława Staszica, od 1816 roku w Kielcach funkcjonowała Główna Dyrekcja Górnicza. W okresie niewoli zaborcy powołali swoje instytucje: Rosja – Zarządy, Austria – Starostwa Górnicze, Prusy – Urzędy Górnicze. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku, od 1922 roku w Katowicach działał Wyższy Urząd Górniczy i Starosta Górniczy. Powołano Urzędy Okręgowe, które zlokalizowano w Katowicach, Królewskiej Hucie, Rybniku i Tarnowskich Górach. Od 1923 roku obowiązywało pierwsze polskie prawo górnicze. Było to Rozporządzenie górniczo-policyjne, które od 1930 roku stało się Prawem górniczym. Ustalało ono dodatkowo: zakres badań, nadzoru i tworzenia dalszych praw. Należy dodać, że pod okupacją niemiecką w czasie II wojny światowej w Generalnym Gubernatorstwie nadal obowiązywało polskie prawo^[10].

W 1954 roku, dekretem rządu, wprowadzono pierwsze powojenne Prawo górnicze, uwzględniające nowe uwarunkowania społeczno-gospodarcze: nacjonalizację przemysłu i centralne planowanie. Kolejne nowelizacje Prawa górniczego miały miejsce w latach: 1968, 1991, 1994 – jako Prawo górnicze i geologiczne. Prawo to jest nowelizowane nadal. W 2001 roku objęto nadzorem kopaliny pospolite (ok. 6500 zakładów). W 2011 roku Prawo górnicze i geologiczne znówelizowano w związku z akcesją Polski do Unii Europejskiej.

Współcześnie działalność górnicza w Polsce opiera się na szczegółowych regulacjach ujętych w ustawie Prawo górnicze i geologiczne. Ustawa ta reguluje całokształt działalności związanej z dokumentowaniem i pozyskiwaniem kopalin, zasadami, na jakich proces ten się odbywa, pod czym kierownictwem i nadzorem. Zasadnicze ustalenia przedstawiono poniżej, na podstawie tekstu jednolitego ustawy^[11].

Ustawa ustala zasady prowadzenia prac geologicznych, wydobywania kopalin i składowania podziemnego (substancji, gazów i odpadów). Definiuje również, czym są kopaliny, wyróżniając objęte własnością górniczą skarbu państwa, czyli te, które są objęte koncesjonowaniem wydobywania. Kopaliny te zwano podstawowymi (części z nich przypisano status kopaliny strategicznej). Są to: węglowodory: węgiel kamienny i brunatny, metan, rudy metali – również w stanie rodzimym (za wyjątkiem rud darniowych), pierwiastki promieniotwórcze i ziem rzadkich, siarka, sole: kamienna, potasowa, potasowo-magnezowa, gips, kamienie i gazy szlachetne oraz wodór, a także wody lecznicze, termalne i solanki.

Koncesjonowanie wydobywania kopalin odbywa się na ściśle określonych, uzgodnionych i objętych umowami warunkach, które precyzują teren i rodzaj działalności, sposób i czasokres jej prowadzenia, metody i inne szczegóły. Koncesji udziela minister lub wojewoda. Dodać należy, że dla kopaliny o znaczeniu strategicznym dla energetyki i przemysłu chemicznego przed wydaniem koncesji postępowanie monitoruje ABW i Agencja Wywiadu. Świadczy to o ich nadzwyczajnym znaczeniu dla bezpieczeństwa kraju. Inne kopaliny jak: żwiry, piaski, gliny, zwane kiedyś pospolitymi, mogą być eksploatowane po uproszczonym procesie uzgodnień na poziomie wojewody lub starosty przez właścicieli nieruchomości, na których zalegają.

Ustawa określa również wymagane kwalifikacje zawodowe osób pełniących funkcje w górnictwie, rodzaje dokumentacji dla prowadzenia prac, zasady bezpieczeństwa i zapewnienia ochrony złóż. Dla tych o znaczeniu strategicznym ustawa odwołuje się do konieczności ich ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i planach ogólnych gmin, ustalając również sposoby i czas likwidacji wydobywania.

Z punktu widzenia niniejszego opracowania istotne jest, że ustawa specyfikuje dozorowane przez nadzór górniczy obiekty, budowle i urządzenia zakładu górniczego. Są to więc urządzenia maszyn wyciągowych, urządzenia transportowe, szyby, szybiki z wyposażeniem, centrale, dyspozytornie z urządzeniami, stacje wentylatorów, urządzenia, instalacje i sieci elektroenergetyczne wysokich i średnich napięć. Wśród obiektów budowlanych wyróżniono obiekty maszyn wyciągowych, szybowych wież wyciągowych, budynki nadszybi, a także obiekty budowlane związane z urządzeniami transportowymi, budynki wentylatorów i inne odrębne budynki związane z urządzeniami dyspozytorskimi i elektroenergetycznymi. Dodać można, że w zabudowie zakładu górniczego występują również niewymienione przez ustawodawcę obiekty administracyjne i socjalne: biura, szatnie, łaźnie, tradycyjne cechownie i markownie, zakłady przerobcze, sortownie itp.

[9] Na podstawie prezentacji Wyższego Urzędu Górniczego pt. *Dawniej i dziś: nadzór górniczy w Polsce*, Wyższy Urząd Górniczy, www.wug.gov.pl/download/dawniejidzis.wersja.pdf [dostęp: 17.11.2023].

[10] Tarabula M., *Historia Wyższego Urzędu Górniczego na tle dziejów nadzoru górniczego na ziemiach polskich*, Katowice 2012.

[11] Dz. U. z 2023 roku, poz. 633, 1688, 2029, www.isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp [dostęp: 17.11.2023].

2.5. Górnictwo i jego rodzaje

Górnictwo (kopalnictwo) jest to dziedzina przemysłu obejmująca ogół działalności zmierzającej do wydobycia kopaliny i jej przygotowania w procesie wzbogacania (obniżania zawartości zanieczyszczeń) do zastosowania w różnych dziedzinach przemysłu (wydobywanie surowców mineralnych lub organicznych, np. torfu, w kopalniach) bądź bezpośredniego wykorzystania w życiu codziennym^[12]. Górnictwo jest także dziedziną nauki, która zajmuje się zagadnieniami związanymi z wydobyciem kopaliny: bada i wyjaśnia zjawiska zachodzące podczas eksploatacji kopaliny (np. ruchy górotworu, występowanie wody, gazów) oraz ustala zasady ich racjonalnego wydobycia.

Przedmiotem eksploatacji górniczej jest złożo, tj. naturalne nagromadzenie kopaliny, których wydobycie może przynieść korzyść gospodarce. Eksploatację górniczą poprzedzają poszukiwania i badania geologiczne, roboty górnicze udostępniające złożo oraz roboty przygotowawcze. Badania geologiczne określają jakość i ilość kopaliny w złożu, jego formę, miąższość, głębokość zalegania, zawodnienie oraz rodzaj otaczających je skał; umożliwia to ustalenie opłacalności eksploatacji, sposobów wybierania i wzbogacania kopaliny oraz zdolności produkcyjnej kopalni.

Udostępnienie złoża, tj. wykonywanie robót górniczych w celu otwarcia dostępu do złoża, przeprowadza się, drążąc różnego rodzaju wyrobiska, zwane udostępniającymi (głównie szyby pionowe, sztolnie, wykopy), następnie wykonuje się roboty górnicze mające na celu bezpośrednie przygotowanie złoża do eksploatacji (usuwanie nadkładu skał płonnych, drążenie wyrobisk przygotowawczych).

Stosuje się rozmaite systemy wybierania kopaliny (np. ścianowy, komorowy); za racjonalny jest uważany taki system, którego zastosowanie w danych warunkach pozwala na zachowanie pełnego bezpieczeństwa i dużej wydajności pracy przy najmniejszych kosztach produkcji, możliwie największej koncentracji robót oraz najmniejszych stratach kopaliny. W zależności od rodzaju złoża i warunków geologicznych stosuje się rozmaite sposoby eksploatacji:

- eksploatację naziemną (odkrywkową) – przeprowadzaną w złożach występujących blisko powierzchni ziemi, po usunięciu nadkładu skał płonnych;
- eksploatację podziemną (głębinową) – w przypadku głębokiego zalegania złoża, gdy usuwanie grubego nadkładu skał płonnych jest nieopłacalne;
- eksploatację za pomocą otworów wiertniczych (wiertnictwo) – stosowaną wtedy, gdy eksploatacja innym sposobem nie jest możliwa (kopaliny płynne i gazowe) lub gdy jest mniej opłacalna.

Zależnie od rodzaju wydobywanej kopaliny górnictwo można podzielić m.in. na:

- węglowe
- rudne
- solne (solnictwo).

Kopalnie ze względu na metodę wydobycia można podzielić na: odkrywkowe, głębinowe i otworowe. Są to:

- kopalnie odkrywkowe – kopalnie, gdzie prace wydobywcze odbywają się na powierzchni, a proces wydobywczy odbywa się poprzez odkrywanie kolejnych warstw surowców
- kopalnie głębinowe – kopalnie, w których złożo eksploatuje się w głębi ziemi, a proces wydobycia kopaliny na powierzchnię odbywa się szybem lub sztolnią
- kopalnie otworowe – kopalnie, gdzie złożo eksploatuje się z głębi ziemi za pomocą specjalnie przygotowanych i uzbrojonych odwiertów wiertniczych.

Jeśli weźmiemy pod uwagę przemysł wydobywczy w Polsce, to znajdziemy przykłady każdego z wyżej wymienionych typów kopalń. Kopalnia odkrywkowa to np. Kopalnia Węgla Brunatnego Turów, kopalnia głębinowa to między innymi Kopalnia Węgla Kamiennego Budryk, a kopalnie otworowe to Inowrocławskie Kopalnie Soli Solino.

Warto podkreślić, że w Polsce nadal z powodzeniem działają kopalnie innych surowców – między innymi Kopalnia Ropy Naftowej i Gazu Ziarnego Lubiatów, czyli największa kopalnia ropy naftowej w Polsce.

[12] *Górnictwo w Polsce – wszystko, co warto wiedzieć*, Kopalnia Soli „Wieliczka”, <https://www.kopalnia.pl/kopalnia-wiedzy/gornictwo-w-polsce-wszystko-co-warto-wiedziec-barp> [dostęp: 23.10.2023].

Statystyka ilościowa czynnych zakładów górniczych^[13]

Rok	Kopalnie podziemne	Zakłady odkrywkowe	Zakłady otworowe/ /+ prowadzenie prac geologicznych
1968	131	209	62
1991	101	158	103 + 62
1996	81	196	83 + 155
2017	37	6895*	89 + 188

* po objęciu nadzorem kopalni pospolitych

[13] Opracowanie własne na podstawie prezentacji pt. *Dawniej i dziś: nadzór górniczy w Polsce*, źródło: www.wug.gov.pl/download/dawniejidzis.wersja.pdf [dostęp: 19.11.2023].

Kopalnia Turów. Bogatynia, 2011 r.
Fot. Kacper Kowalski / Forum

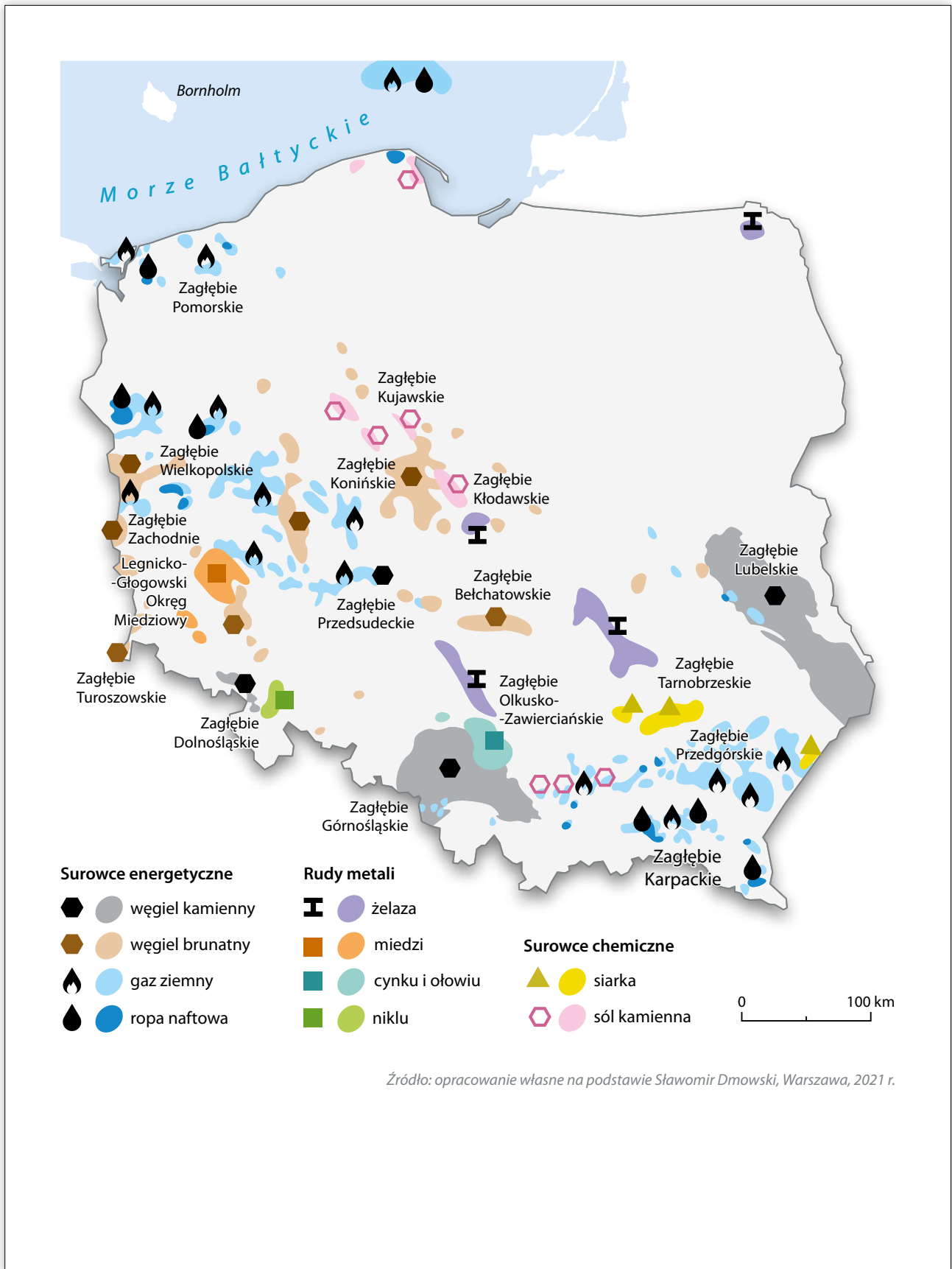
2.6. Surowce kopalne w Polsce

Polskę wlicza się do państw posiadających duże zasoby surowców mineralnych. Udokumentowane zasoby surowców mineralnych obejmują:

- surowce energetyczne (np. węgiel kamienny, węgiel brunatny)
- surowce metaliczne (np. rudy żelaza, miedzi, cynku i ołowiu)
- surowce chemiczne (np. sól kamienna, siarka)
- surowce skalne (np. wapień, piaski, granity, bazalty).

Dla potrzeb opracowania przeanalizowano grupę surowców energetycznych.

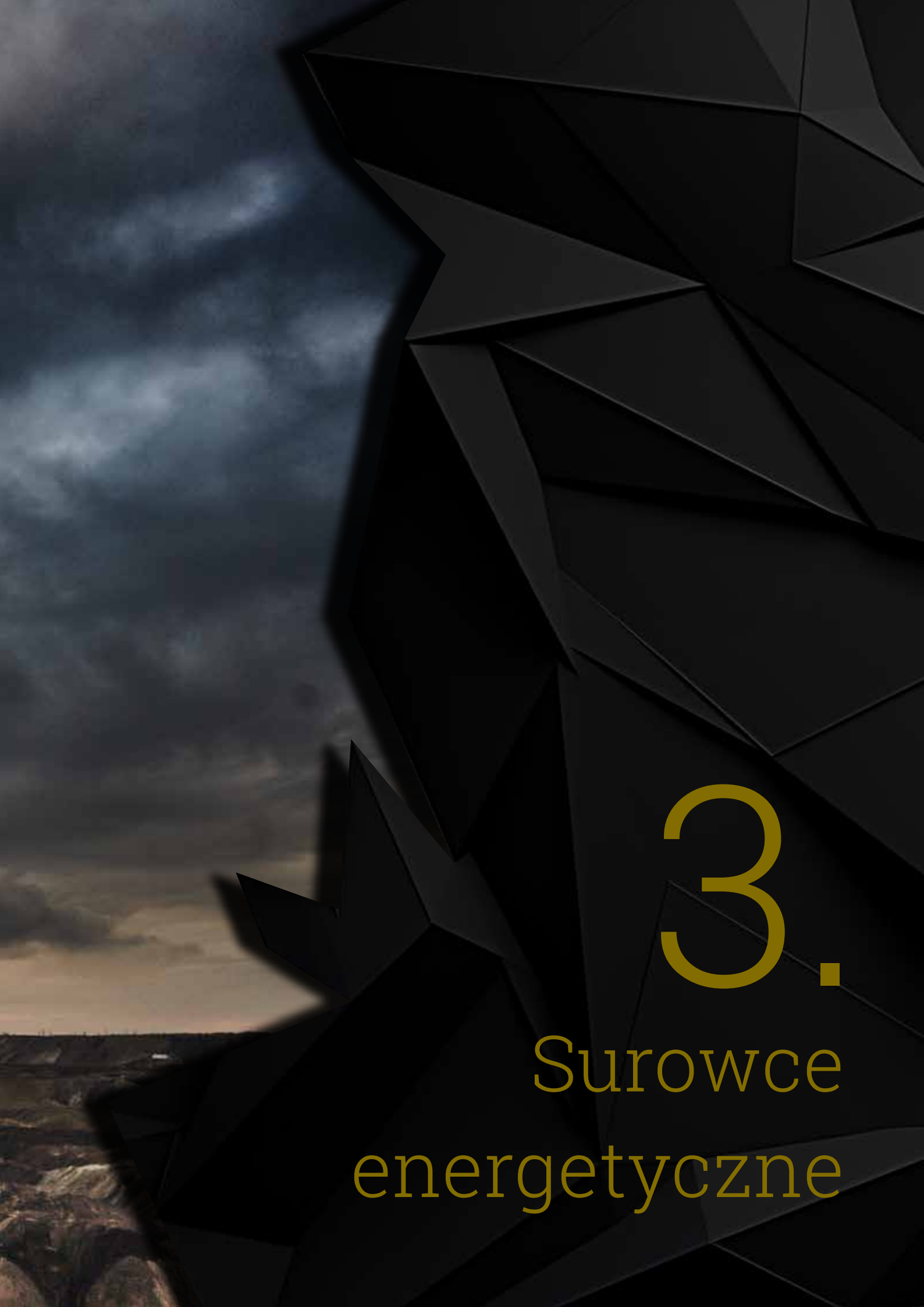

Mapa 4. Surowce mineralne w obszarze Polski. Źródło: opracowanie Sławomir Dmowski, Warszawa 2021^[14]

[14] Źródło: *Górnictwo w Polsce*, Przedmiotowa Strona z Geografii, www.geografia24.eu/geo_prezentacje_pr_3/303_5_gospodarka_polski/r3_5_08a.pdf [dostęp: 19.10.2023].

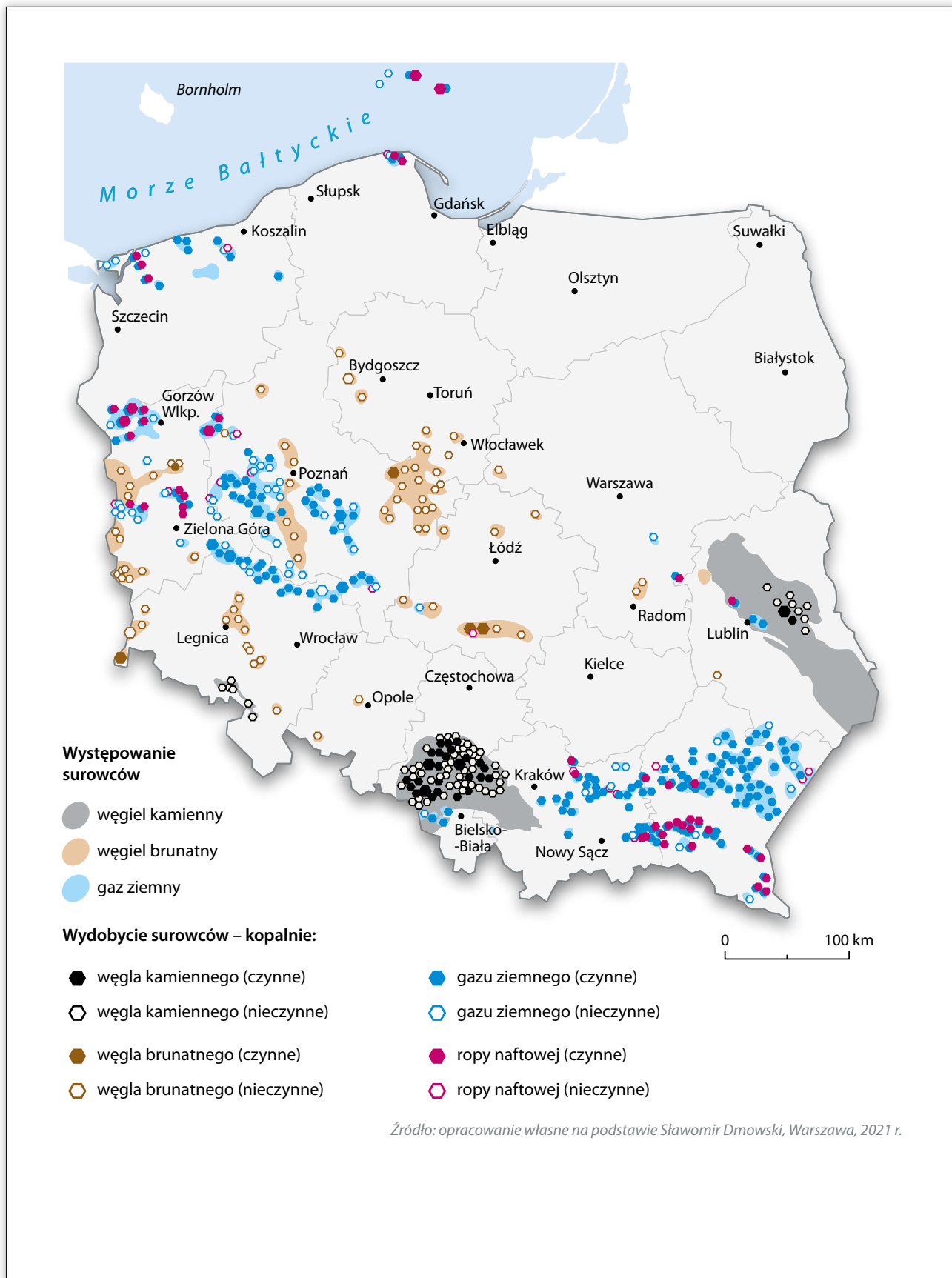

Elektrownia Bełchatów, widok od strony Kleszczowa, 2016 r.
Fot. Tomasz Stańczak / Agencja Wyborcza.pl

3.

Surowce
energetyczne

Mapa 5. Surowce energetyczne w Polsce. Źródło: opracowanie własne na podstawie Sławomir Dmowski, Warszawa 2021 r.^[15]

[15] Tamże.

Z surowców energetycznych największą rolę odgrywają złoża:

Węgiel kamienny

Węgiel brunatny

Gaz ziemny

Ropa naftowa

3.1. Złóża węgla kamiennego

Kopalnie węgla kamiennego w Polsce występują na Górnym Śląsku: w Zagłębiu Dąbrowskim w Górnośląskim Zagłębiu Węglowym, obejmującym Górnośląski Okręg Przemysłowy oraz Rybnicki Okręg Węglowy (19 kopalń), a także na Lubelszczyźnie – Lubelskie Zagłębie Węglowe (jedna czynna kopalnia). Na Dolnym Śląsku wszystkie kopalnie węgla kamiennego zostały zlikwidowane.

Udokumentowane zasoby bilansowe złóż węgla kamiennego wg stanu na 31 grudnia 2022 roku wyniosły 64 615,81 mln t. Prawie $\frac{3}{4}$ zasobów (70,96%) to węgle energetyczne, ponad $\frac{1}{4}$ (27,83%) to węgle koksujące, a inne typy węgla stanowią 1,21% wszystkich zasobów węgla. Zasoby złóż zagospodarowanych stanowią obecnie 43,07% zasobów bilansowych i wynoszą 27 828,35 mln t. W 2022 roku liczba złóż węgla kamiennego w Polsce nie zmieniła się^[16].

3.1.1. Zagłębia wydobywania węgla kamiennego w Polsce

Węgiel kamienny zalega w złożach położonych w trzech zagłębiach:

- Górnośląskim Zagłębiu Węglowym
- Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym
- Lubelskim Zagłębiu Węglowym.

Górnośląskie Zagłębie Węglowe (GZW)

Jest to jednolity obszar geologiczno-geograficzny zawierający największe zasoby węgla kamiennego i jego najintensywniejszą eksploatację. GZW zawiera także duże zasoby metanu. Obszar GZW jest położony na terenie Polski na Górnym Śląsku i w Małopolsce (Zagłębie Dąbrowskie, Zagłębie Krakowskie), a na terenie Czech w kraju morawsko-śląskim.

Historyczny intensywny rozwój przemysłu górniczego na terenie GZW spowodował powstanie na jego obszarze dwu sąsiednich aglomeracji urbanistycznych w Polsce: Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego (wokół Katowic) oraz Rybnickiego Okręgu Węglowego (wokół Rybnika). Za osobną, trzecią aglomerację miejską powstałą na terenie GZW można uznać czeski zabudowany obszar wokół Ostrawy^[17].

Według Państwowego Instytutu Geologicznego na GZW jest 128 udokumentowanych złóż węgla kamiennego o zasobach wynoszących 38 606 mln t, z których 50 złóż jest zagospodarowane (18 332 mln t)^[18]. Strefa węglonośna występuje na różnej głębokości: we wschodniej części o głębokości do 2400 m, a w zachodniej – do 4600 m. Wiercenia wykazują, że sięga ona może jeszcze głębiej, nawet do głębokości 6000 m^[19].

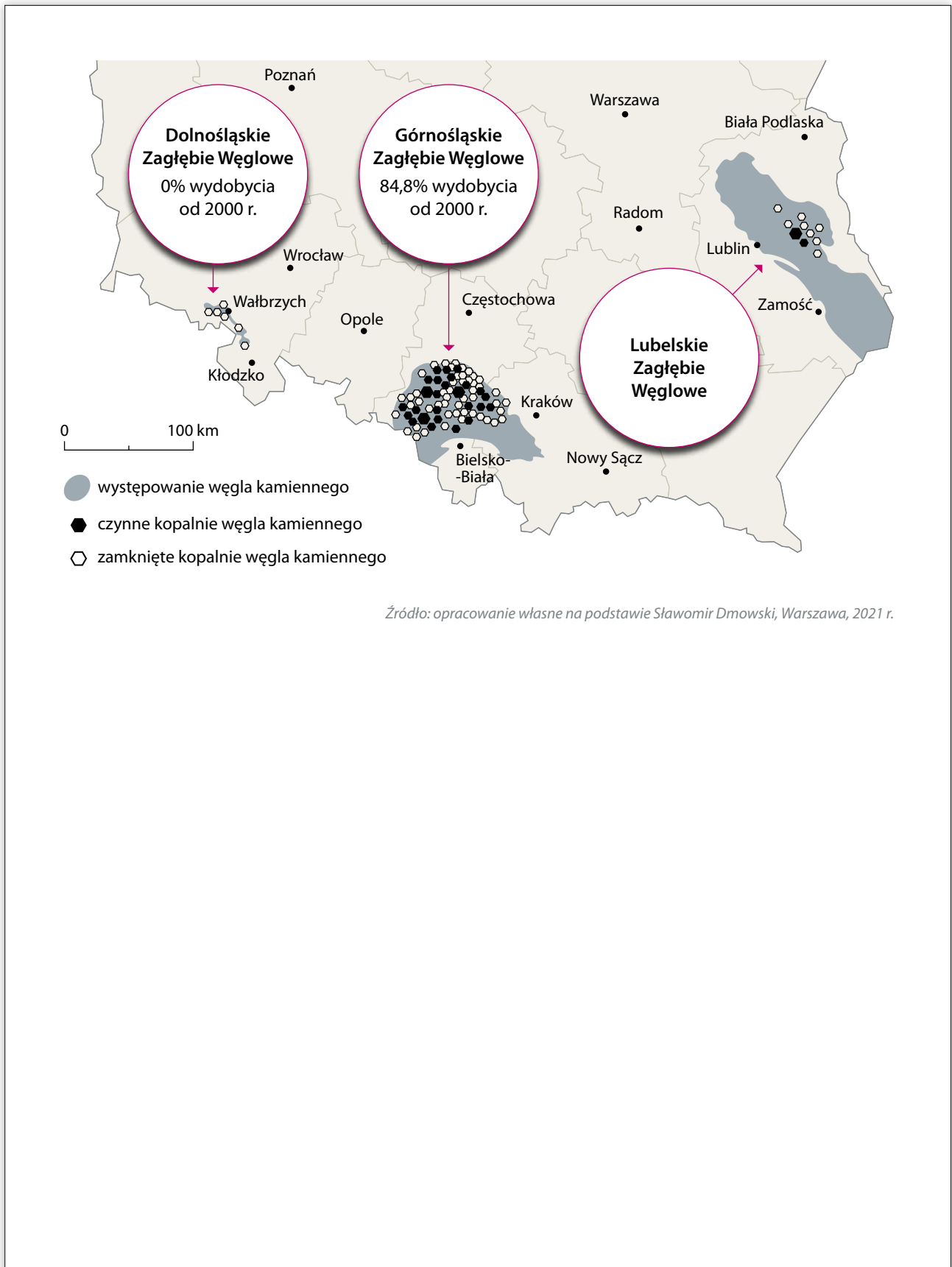
W południowo-zachodniej części obszaru zagłębia rozwinął się Rybnicki Okręg Węglowy, gdzie wydobywa się przede wszystkim węgiel energetyczny.

[16] *Węgiel kamienny*, Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy, https://www.pgi.gov.pl/surowce/energetyczne/13937-wegiel_kamienny.html [dostęp: 19.11.2023].

[17] Źródło: *Górnośląskie Zagłębie Węglowe*, Wikipedia.pl, https://pl.wikipedia.org/wiki/G%C3%B3rno%C5%9Bl%C4%85skie_Zag%C5%9Ble_W%C4%99glowe [dostęp: 19.10.2023].

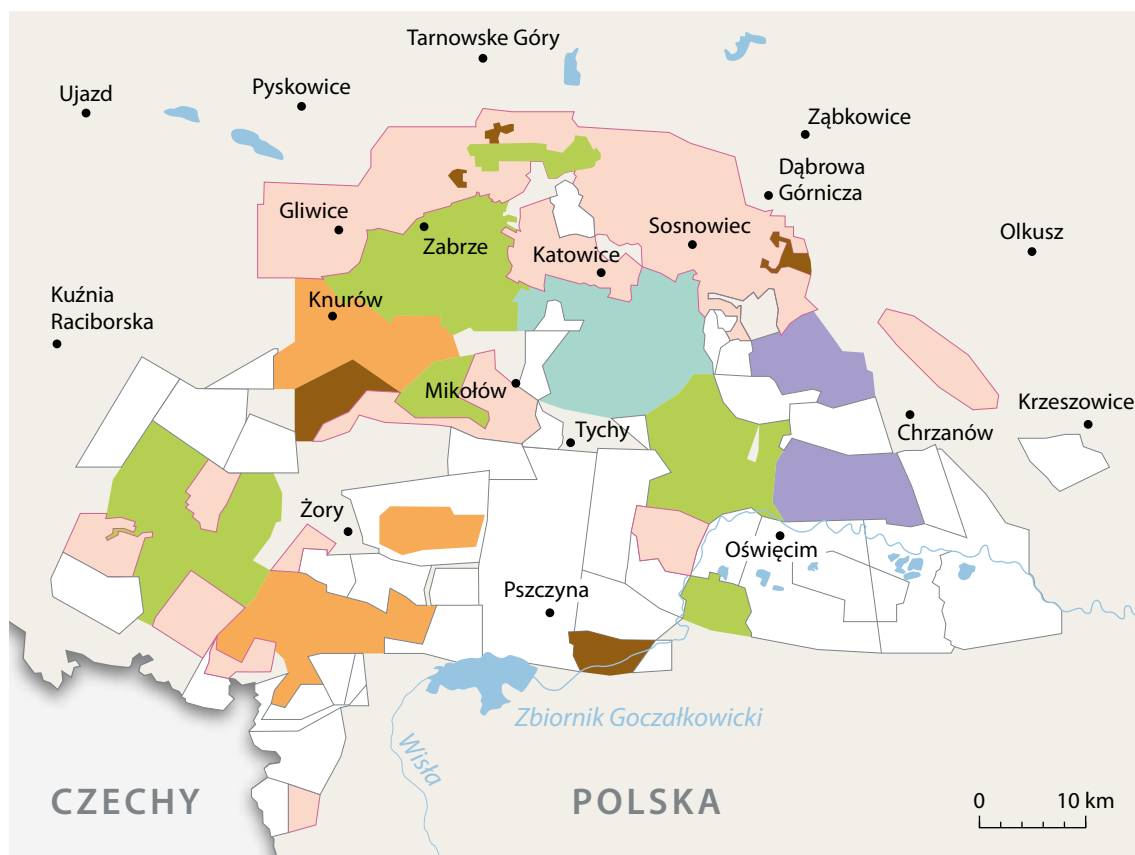
[18] Bancarzewska M. i in., *Ochrona środowiska*, Warszawa 2013. Za: Państwowy Instytut Geologiczny.

[19] Grabania M., *Górnośląski Okręg Przemysłowy: liczby, fakty, problemy*, Katowice 1964.

Mapa 6. Zagłębia węglowe w Polsce. Na podstawie: Sławomir Dmowski, Warszawa 2021^[20]

[20] Źródło: *Górnictwo w Polsce*, Przedmiotowa Strona z Geografii, www.geografia24.eu/geo_prezentacje_pr_3/303_5_gospodarka_polski/r3_5_08a.pdf [dostęp: 19.10.2023].

- Kompania Węglowa S.A.
- Jastrzębska Spółka Węglowa S.A.
- Katowicki Holding Węglowy S.A.
- Kopalnie – spółki samodzielne
- Tauron Wydobywanie S.A.
- Kopalnie zlikwidowane lub w likwidacji
- Udokumentowane złoża niezagospodarowane

Źródło: opracowanie własne na podstawie Państwowego Instytut Geologicznego

Mapa 7. Mapa rozmieszczenia złóż węgla kamiennego Górnśląskiego Zagłębia Węglowego wg stanu na 31 grudnia 2014 roku^[21]

[21] Państwowy Instytut Geologiczny.

Zagłębie Krakowskie

Jest to historyczny region przemysłowy, który powstał w XIX wieku w zachodniej Małopolsce. Obejmował obszar galicyjskiego powiatu chrzanowskiego. Obecnie są to zachodnie tereny województwa małopolskiego i miasto Jaworzno w województwie śląskim. Nazwa Zagłębie Krakowskie pochodzi od przynależności do Wolnego Miasta Kraków i Wielkiego Księstwa Krakowskiego w czasach formowania się okręgu gospodarczego. W późniejszym okresie do Zagłębia Krakowskiego zaliczano również okolice Oświęcimia.

Zasoby węgla w województwie małopolskim występują na terenie powiatu chrzanowskiego, krakowskiego, olkuskiego, oświęcimskiego, myślenickiego, suskiego i wadowickiego. Na terenie Czech występują pomiędzy Ostrawą i Karwiną (tzw. Ostrawsko-Karwińskie Zagłębie Węglowe).

Od lat 50. XX wieku użycie terminu Zagłębie Krakowskie stopniowo zanikało i obecnie w ujęciach statystycznych okręg ten nie jest już wyodrębniany. Nazwa ta funkcjonowała jeszcze do 1975 roku, kiedy to Zagłębie Krakowskie włączono do województwa katowickiego i zostało częścią Górnośląskiego Zagłębia Węglowego. Od 1999 roku obszar Zagłębia Krakowskiego, z wyjątkiem Jaworzna, należy do województwa małopolskiego.

Obszar Zagłębia Krakowskiego zajmował ok. 1,2 tys. km² i obejmował zachodnią część ówczesnego powiatu chrzanowskiego (Jaworzno, Trzebinia, Libiąż, Siersza, Tęczynek), na którym istniały liczne kopalnie węgla kamiennego oraz rudy cynku i ołowiu.

Zagłębie Krakowskie zaczęło się kształtować w początkach XIX wieku. Pierwsza kopalnia węgla kamiennego powstała w 1767 roku w Szczakowej, w 1792 roku w Jaworznie, 12 następnym w latach 1805–1815, w 1823 roku było czynnych 12 kopalni galmanu^[22].

Właściwy rozwój Zagłębia Krakowskiego w końcu XIX wieku wiązał się z szybkim wzrostem wydobycia węgla i produkcją cynku w latach 1875–1913 oraz z wydobyciem rud ołowiu w latach 1870–1912. W 1938 roku nastąpił upadek górnictwa i częściowo hutnictwa cynku i ołowiu. Po II wojnie światowej nastąpiła szybka odbudowa zakładów przemysłowych, w tym wydobycia węgla kamiennego. Węgiel z kopalń Zagłębia Krakowskiego charakteryzował się stosunkowo niską kalorycznością i wysoką zawartością siarki i popiołu^[23].

[22] Burzyński A., *Górnictwo, hutnictwo i przemysł rafineryjny*, [w:] tenże, *Informator statystyczny do dziejów przemysłu w Galicji*, Kraków 1982.

[23] Pakuła L., *Kształtowanie się i struktura Zachodnio-Krakowskiego Kompleksu Przemysłowego*, „Biuletyn KPZK PAN” A, 2, 1965.

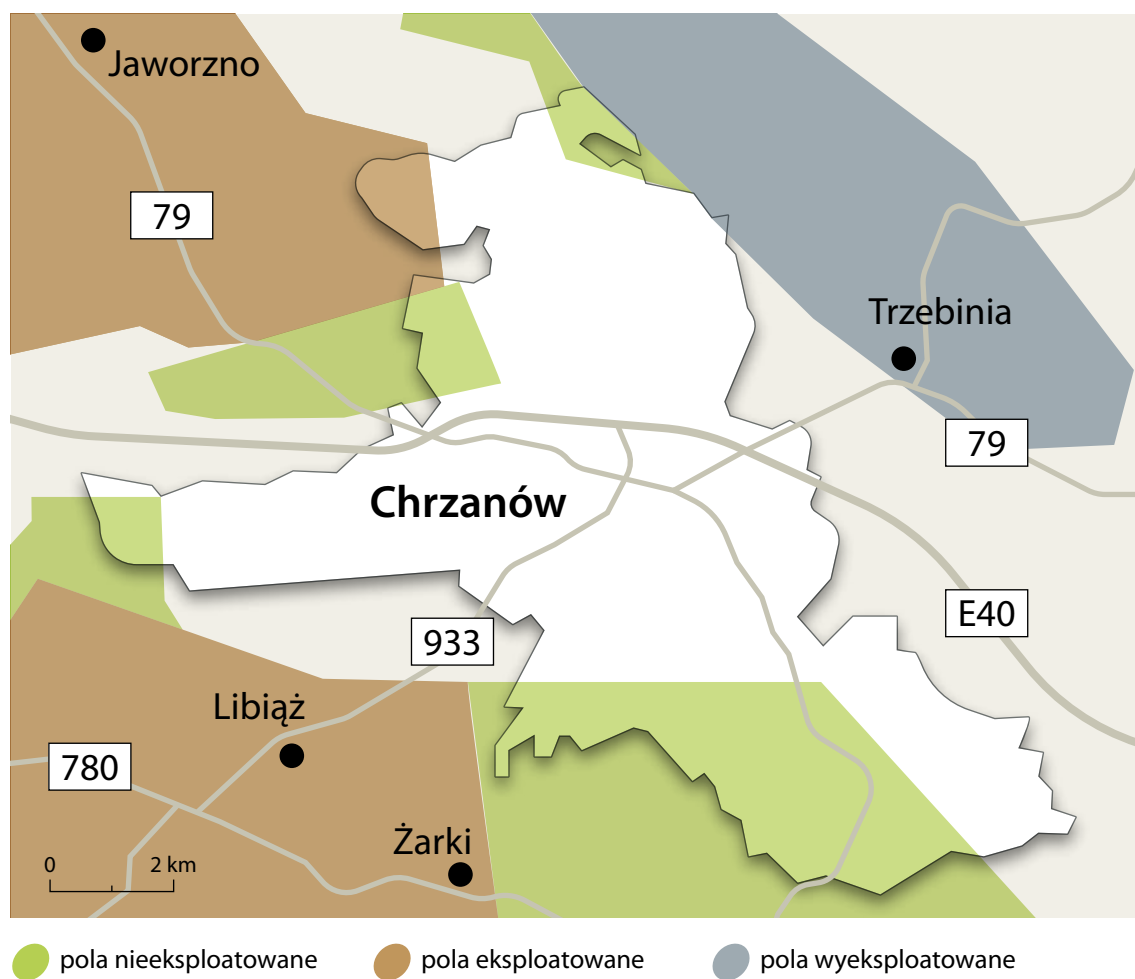

- tradycyjna granica śląsko-małopolska
- obszar Zagłębia Dąbrowskiego
- granica Księstwa Siewierskiego
- granica Nowego Śląska
- granica województwa śląsko-dąbrowskiego
- współczesna granica województwa śląskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie „Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku, część I: mapy, plany”, Wydawnictwo Instytutu Historii PAN

Mapa 8. Granice historyczne wokół Zagłębia Dąbrowskiego: nieprzerwana czerwona linia – tradycyjna granica śląsko-małopolska; przerywana czerwona linia – granica księstwa siewierskiego; fioletowa przerywana linia – granica Nowego Śląska po drugim rozbiórze Polski do 1815 roku; czarna przerywana linia – współczesna granica województwa śląskiego; mniejsza czarna kropkowano-liniowa linia – granica województwa śląsko-dąbrowskiego; kolor żółty – orientacyjny obszar Zagłębia Dąbrowskiego^[24]

[24] *Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku, cz. I: Mapy, plany*, Warszawa 2008, rcin.org.pl [dostęp: 20.10.2023]; <https://i.ibb.co/d2v69fh/14.gif> [dostęp: 20.10.2023].

Źródło: opracowanie własne na podstawie chrzanow.pl/o-miescie/geologia/zloza-kopalin-i-ich-wykorzystanie

Mapa 9. Pola z udokumentowanymi złożami węgla kamiennego w rejonie Chrzanowa^[25]

[25] Źródło: *Złoża kopalin i ich wykorzystanie*, Chrzanów – Miejski System Informacyjny, <https://chrzanow.pl/o-miescie/geologia/zloza-kopalin-i-ich-wykorzystanie.html> [dostęp: 22.10.2023].

Jaworznicko-Chrzanowski Okręg Przemysłowy

Okręg przemysłowy w południowej Polsce, w środkowo-zachodniej części województwa małopolskiego oraz na środkowo-wschodnim krańcu województwa śląskiego (miasto Jaworzno). W literaturze naukowej i podręcznikach szkolnych prezentowane są różne opinie na temat jego nazwy oraz przynależności poszczególnych ośrodków przemysłowych do tego okręgu. Przez niektórych badaczy postrzegany jest jako część Górnos Śląskiego Okręgu Przemysłowego, przez innych jako fragment Krakowskiego Okręgu Przemysłowego^[26].

Jaworznicko-Chrzanowski Okręg Przemysłowy obejmuje obszary dawnego Zagłębia Krakowskiego. Jego obecna nazwa została wprowadzona w latach 70. XX wieku, równoległe z opracowywaną reformą administracyjną z 1975 roku, w wyniku której zarówno Jaworzno, jak i Chrzanów znalazły się w województwie katowickim. Przed reformą administracyjną z 1975 roku, w publikacjach naukowych z zakresu geografii gospodarczej Polski, okręg składający się z powiatów: chrzanowskiego, jaworznickiego (miejskiego), olkuskiego, oświęcimskiego i wadowickiego nazywany był Zachodnio-Krakowskim Kompleksem Przemysłowym. Kompleks ten wchodził w skład województwa krakowskiego i nie był podporządkowany GOP, który obejmował wyłącznie ośrodki przemysłowe województwa katowickiego w granicach sprzed reformy z 1975 roku^[27].

3.1.1.1. Zagłębia wydobycia węgla kamiennego w województwie śląskim

Górnos Śląski Okręg Przemysłowy (GOP)

Górnos Śląski Okręg Przemysłowy leży na Wyżynie Śląskiej oraz Kotlinie Oświęcimskiej, w województwie śląskim i częściowo w województwie małopolskim, w dorzeczu górnej Wisły i Odry^[28].

Jest to największy w Polsce okręg przemysłowy znajdujący się w północnej części Górnos Śląskiego Zagłębia Węglowego, w województwie śląskim, ogarnia również jednostki przemysłowe Małopolski – Zagłębie Dąbrowskie i część Zagłębia Krakowskiego. Na południowym zachodzie graniczy z Rybnickim Okręgiem Węglowym. Obejmuje 14 dużych miast skupionych w środkowej części województwa śląskiego (konurbacja górnos Śląska): Będzin, Bytom, Chorzów, Czeladź, Dąbrowa Górnicza, Gliwice, Katowice, Mysłowice, Ruda Śląska, Siemianowice Śląskie, Sosnowiec, Świętochłowice, Tychy, Zabrze i otaczające je uprzemysłowione tereny. Powierzchnia okręgu to ok. 3,2 tys. km².

Pod względem geologicznym GOP położony jest w północnej części Górnos Śląskiego Zagłębia Węglowego. Podstawą rozwoju GOPu są złoża węgla kamiennego eksploatowane na większą skalę od XVIII wieku. Większość kopalni skupia się w centralnej części GOPu (między Gliwicami a Dąbrową Górniczą).

Początki górnictwa na tym obszarze były związane ze złożami rud cynku i ołowiu, przy czym do końca XVIII wieku wydobywano głównie rudy ołowiu i srebra; ślady starych wyrobisk można znaleźć w okolicach Tarnowskich Gór, Piekar Śląskich, Ząbkowic Śląskich, Tucznej Baby, Sławkowa, Olkusza, Sierszy, Jaworzna i Chrzanowa, gdzie były zlokalizowane huty.

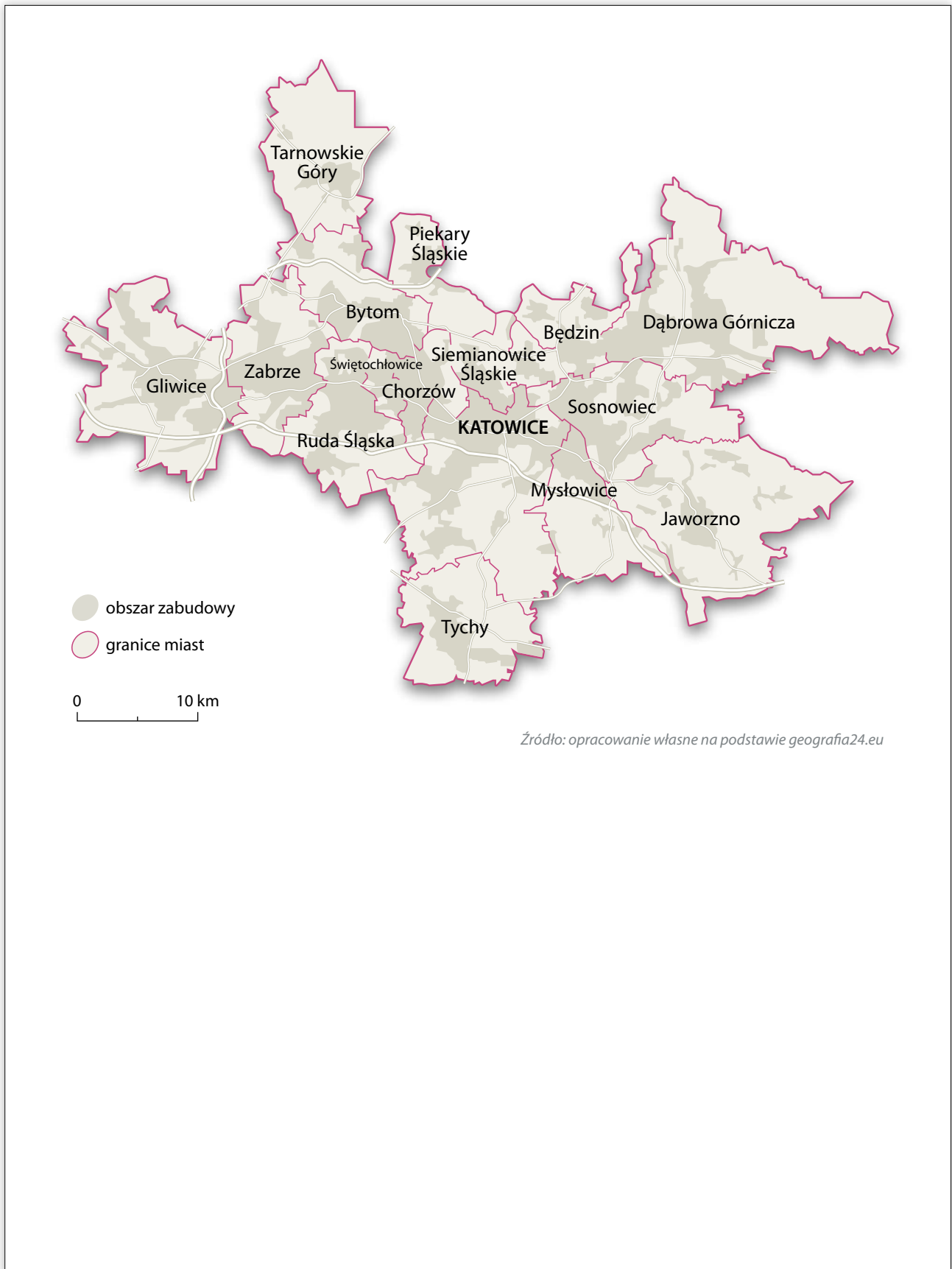
W początkach XIX wieku nastąpił intensywny rozwój górnictwa rud cynku. Eksploatowano złoża: tarnogórskie, bytomskie, chrzanowskie i olkuskie. W końcu XIX wieku istniało 120 kopalń rud oraz wiele hut cynku i tlenku cynku. Region dostarczał ponad 25% światowej produkcji cynku. Po I wojnie światowej funkcjonowało 20 kopalń, kilkanaście hut cynku (m.in. w Szopienicach, Bogucicach, Radzionkowie, Bytomiu), poziom wydobycia rud i produkcji metali był bardzo zmienny. Dla odrodzonego w 1918 roku państwa polskiego silnie uprzemysłowiony region Zagłębia Górnos Śląskiego, z rozwiniętym górnictwem węgla kamiennego, miał podstawowe znaczenie gospodarcze. Objęty przez Polskę obszar zagłębia (ówcześnie zwanego Polskim Zagłębiem Węglowym) został scalony z trzech części, funkcjonujących do 1914 roku w odrębnych organizmach państwowych. Po II wojnie światowej obszar zagłębia w granicach Polski został powiększony o dawną część niemiecką w rejonie Gliwic, Zabrze i Bytomia.

W drugiej połowie XX wieku rozpoznano nowe zasoby w dotychczasowych rejonach wydobycia, odkryto też nowe złoża zawierciańskie (niezagospodarowane). Złoża tarnogórskie i bytomskie mają znaczenie historyczne. Region dostarcza 100% produkcji krajowej cynku i ołowiu.

[26] Tenże, *Procesy aglomeracyjne i integracyjne przemysłu na obrzeżu Górnos Śląskiego Okręgu Przemysłowego*, Kraków 1973; tenże, *Kształtowanie się i struktura Zachodnio-Krakowskiego Kompleksu Przemysłowego*, dz. cyt.,

[27] Grabania M., *Górnos Śląski Okręg Przemysłowy: liczby, fakty, problemy*, dz. cyt.

[28] *Górnos Śląski Okręg Przemysłowy*, Słownik ekonomiczny PWN Biznes, <https://web.archive.org/web/20140215205058/http://biznes.pwn.pl/haslo/3907186/gornoslaski-okreg-przemyslwy.html> [dostęp: 19.10.2023]. Pakuła L., *Procesy aglomeracyjne i integracyjne przemysłu na obrzeżu Górnos Śląskiego Okręgu Przemysłowego*, Kraków 1973; tenże, *Kształtowanie się i struktura Zachodnio-Krakowskiego Kompleksu Przemysłowego*, dz. cyt.

Mapa 10. Mapa Górnosląskiego Okręgu Przemysłowego^[29]

[29] Górnosląski Okręg Przemysłowy, skala 1:65 000, Warszawa 2015.

Węgiel kamienny na większą skalę był eksploatowany od XVIII wieku; na początku XIX wieku. W wyniku dużego zapotrzebowania na węgiel w hutnictwie cynku i żelaza, później także w kolejnictwie, żegludze, przemyśle i gospodarstwach domowych, nastąpił szybki rozwój górnictwa węglowego. Rozwój górnictwa w Niemczech oraz kolejne kryzysy gospodarcze w latach międzywojennych zmniejszyły zapotrzebowanie na węgiel. Konieczność kosztownych inwestycji wymuszała przekształcenia kopalń w spółki akcyjne z udziałem banków i przemysłowców. Po II wojnie światowej górnictwo znacjonalizowano, budowano nowe kopalnie; liczba kopalń wahała się w granicach 80. Wraz z transformacją polskiej gospodarki od początku lat 90. XX wieku trwa powolny proces restrukturyzacji technicznej i organizacyjnej górnictwa węglowego, głównie w celu zmniejszenia potencjału produkcyjnego i zwiększenia efektywności ekonomicznej. Na obszarze GOP wydobywa się ponadto: wapień, dolomity, piaski szklarskie i podsadzkowe; istnieją też duże zasoby gazu ziemnego.

Koncentracja przemysłu na niewielkim obszarze przyczyniła się do przekształcenia środowiska przyrodniczego. Występują rozległe hałdy przemysłowe, wyrobiska, zapadliska; częste są tąpnięcia gruntu. Zagrożenie dla środowiska stanowią wielkie ilości zasolonych wód kopalnianych odprowadzanych do wód powierzchniowych.

Rybnicki Okręg Węglowy (ROW)

Inaczej nazywany też Rybnickim Okręgiem Przemysłowym (ROP). Rybnicki Okręg Węglowy znajduje się na Płaskowyżu Rybnickim, w południowej części województwa śląskiego, w dorzeczu Odry. Pod względem geologicznym ROW położony jest w Górnośląskim Zagłębiu Węglowym obejmującym cały Górnośląski Okręg Przemysłowy oraz Rybnicki Okręg Węglowy.

ROW graniczy z Czechami od południa i z GOP od północy. ROW składa się z następujących miast: Rybnika, Jastrzębia-Zdroju, Żor, Raciborza, Wodzisławia Śląskiego, Czerwionki-Leszczyn, Rydułtów, Radlina, Pszowa oraz mniejszych miejscowości.

Początki ROW wiążą się z planem sześcioletnim i modernizacją istniejących w rejonie rybnicko-wodzisławskim dziewięciu starych kopalń węgla kamiennego (np. KWK Anna czy KWK Marcel)

W 1952 roku Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego zleciła pracę nad przygotowaniem planu zagospodarowania ROW. Planowano budowę kopalń w rejonie Wodzisławia, Żor, Jejkowic i Kaczyc[1]. W związku z tym unowocześniano stare, ale również rozpoczęto budowę nowej, pierwszej od podstaw Kopalni Węgla Kamiennego 1 Maja w Wodzisławiu Śląskim[1]. W następnych latach przystąpiono do opracowania planów budowy kolejnych nowych kopalń w ROW. Dominuje tu przemysł wydobywczy^[30].

[30] Frużyński A., *Rybnicki Okręg Węglowy w okresie Polski Ludowej*, [w:] *Studia z dziejów ziemi rybnicko-wodzisławskiej w latach 1945–1989*, Dziurok A., Kloch B. (red.), Rybnik 2011.

Źródło: opracowanie własne na podstawie fkrzrow.pl

Mapa 11. Mapa obszarów górniczych w Rybnickim Okręgu Węglowym^[31]

[31] Źródło: Mapa obszarów górniczych w Rybnickim Okręgu Węglowym, Fundacja Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Węglowym, <https://fkrzrow.pl/> [dostęp: 20.10.2023].

Zagłębie Dąbrowskie

Zagłębie Dąbrowskie (hist. Zagłębie Polskie, niem. Dombrowaer Kohlebecken, Polnisches Kohlebecken) to region historyczno-geograficzny w zachodniej Małopolsce. Położony na łuku między regionem częstochowskim a miastami aglomeracji krakowskiej.

Od zachodu graniczy z Górnym Śląskiem. Od południa graniczy z Zagłębiem Krakowskim – drugim małopolskim regionem. Zachodnia granica ze Śląskiem opiera się na rzekach Brynica oraz Przemsza. Wschodnie i północne granice regionu są mało ostre.

Niemniej granice Zagłębia Dąbrowskiego zawierają się w obrębie następujących jednostek administracyjnych: miast: Sosnowiec, Dąbrowa Górnicza, Będzin, Czeladź, Wojkowice, Sławków z gminami: Siewierz, Bobrowniki, Psary, Mierzęcice, Ożarówiec (powiat tarnogórski); miasta Zawiercie wraz z terenami powiatu: miasto Poręba, gminy Włodowice i Kroczyce, miasto i gminy: Ogrodzieniec, Gmina Łazy, Olkusz wraz z terenami powiatu: gminy: Bolesław, Trzyciąż, Klucze, miasto Bukowno, miasto i gminy: Wolbrom i Myszków wraz z terenami powiatu: miasta i gminy: Kozięgłowy i Żarki, gminy: Niegowa i Poraj.

Zagłębie Dąbrowskie jako region uformowało się w XIX wieku i dopiero od tego czasu można mówić o nim jako osobnym regionie. Do czasów rozbiorów Polski obszar ten (Będzin, Sławków) był częścią województwa krakowskiego. Część północno-zachodnia (Siewierz, Czeladź) stanowiła południową część dawnego księstwa siewierskiego. Po III rozbiorze teren ten należał krótko (1795–1807) do Prus jako nowo utworzona prowincja pod nazwą Nowy Śląsk, a następnie do Księstwa Warszawskiego w departamencie krakowskim i Królestwa Kongresowego (1815–1914) – najpierw jako część województwa krakowskiego, później guberni radomskiej, a po powstaniu styczniowym guberni piotrkowskiej. Od początku XIX wieku region podlegał znacznym przeobrażeniom i napływowi ludności związanym z odkryciem na jego terenie pokładów węgla. Główna Dyrekcja Górnicza w Kielcach utworzyła tu wówczas Dozorstwo Olkuszko-Siewierskie, a w 1833 roku, gdy pieczę nad rozwojem rządowych kopalń i hut przejął Bank Polski, zostało ono włączone do nowo powstałego Zachodniego Okręgu Górniczego ze stolicą w Dąbrowie Górniczej. W 1848 roku została ukończona linia kolejowa łącząca Warszawę z Sosnowcem, tzw. Kolej Warszawsko-Wiedeńska. W II Rzeczypospolitej obszar Zagłębia wraz z Częstochową i Kielcami jako stolicą wszedł w skład województwa kieleckiego. W 1927 roku powstał powiat zawierciański, a w 1928 roku utworzony został powiat grodzki dla miasta Sosnowiec^[32]. Zagłębie Dąbrowskie stanowiło najbardziej zurbanizowany obszar województwa kieleckiego.

W związku z odkrytymi złożami węgla kamiennego, przygranicznym położeniem (styk granic trzech państw zaborczych), budową przez ten teren linii kolejowych: Warszawsko-Wiedeńskiej oraz Iwanogrodzko-Dąbrowskiej w drugiej połowie XIX wieku nastąpił dynamiczny rozwój regionu, połączony z napływem ludności poszukującej pracy. Na początku XX wieku Zagłębie Dąbrowskie było najbardziej uprzemysłowioną częścią Królestwa Polskiego. Po 1918 roku region ten wszedł w skład powstałego państwa polskiego. Ostatecznie na Śląsku powstało autonomiczne województwo śląskie. Zagłębie znalazło się natomiast w województwie kieleckim, a Sosnowiec z czasem stał się jego niepisaną stolicą. Po II wojnie światowej większość terytorium znalazła się w województwie śląsko-dąbrowskim, potem katowickim. Nie licząc krótkich epizodów z okresu rządów zaborców, regiony Zagłębia i Górnego Śląska znalazły się po raz pierwszy od kilkuset lat w jednej jednostce administracyjnej. Okres PRL dla Zagłębia oznaczał dalszy rozwój przemysłu ciężkiego, połączony z przybywaniem na te tereny ludności napływowej (głównie w latach 70. XX wieku, przy okazji powstawania Huty Katowice), i zacieranie różnic z sąsiednim Śląskiem. Po 1989 roku nastąpiło załamanie dominujących w Zagłębiu gałęzi przemysłu, co spowodowało bezrobocie i odpływ ludności. Od 1999 roku większość Zagłębia znajduje się w województwie nazwanym śląskiem^[33].

[32] *Historyczny atlas Polski*, Warszawa 2011; Swajdo J., *Między Wisłą a Pilicą. Dzieje podziałów administracyjnych w regionie kielecko-radomskim do 1975 roku*, Kielce 2005.

[33] Krajniewski J., Rogaczewska A., *Dzieje Ziemi Zagłębiowskiej*, Będzin 1997; *Przewodnik po Zagłębiu Dąbrowskim*, Sosnowiec 1939.

Interpretacje granic Zagłębia Dąbrowskiego:

- najwęższa
- wąska
- szeroka
- najszersza
- historyczna granica śląsko-małopolska
- współczesna granica województwa śląskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania dr hab. Roberta Krzysztofika

Mapa 12. Zasięg terytorialny Zagłębia Dąbrowskiego. Oznaczenia: 1 – granica województwa śląskiego w 2015 roku; 2 – granice gmin; 3 – historyczna granica małopolsko-śląska; 4 – granica Zagłębia Dąbrowskiego w najszerszej interpretacji; 5 – granica Zagłębia Dąbrowskiego w interpretacji rozszerzonej; 6 – granica Zagłębia Dąbrowskiego w interpretacji wąskiej; 7 – granica Zagłębia Dąbrowskiego w interpretacji najwęższej. Opracowanie własne, dr hab. Robert Krzysztofik 32^[34]

[34] Regionalny plan sprawiedliwej transformacji województwa śląskiego 2030, wstępny projekt – v. 01, marzec 2021 r., Departament Rozwoju Regionalnego, Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, Katowice.

3.1.1.1. Zakres terytorialny badań w województwie śląskim

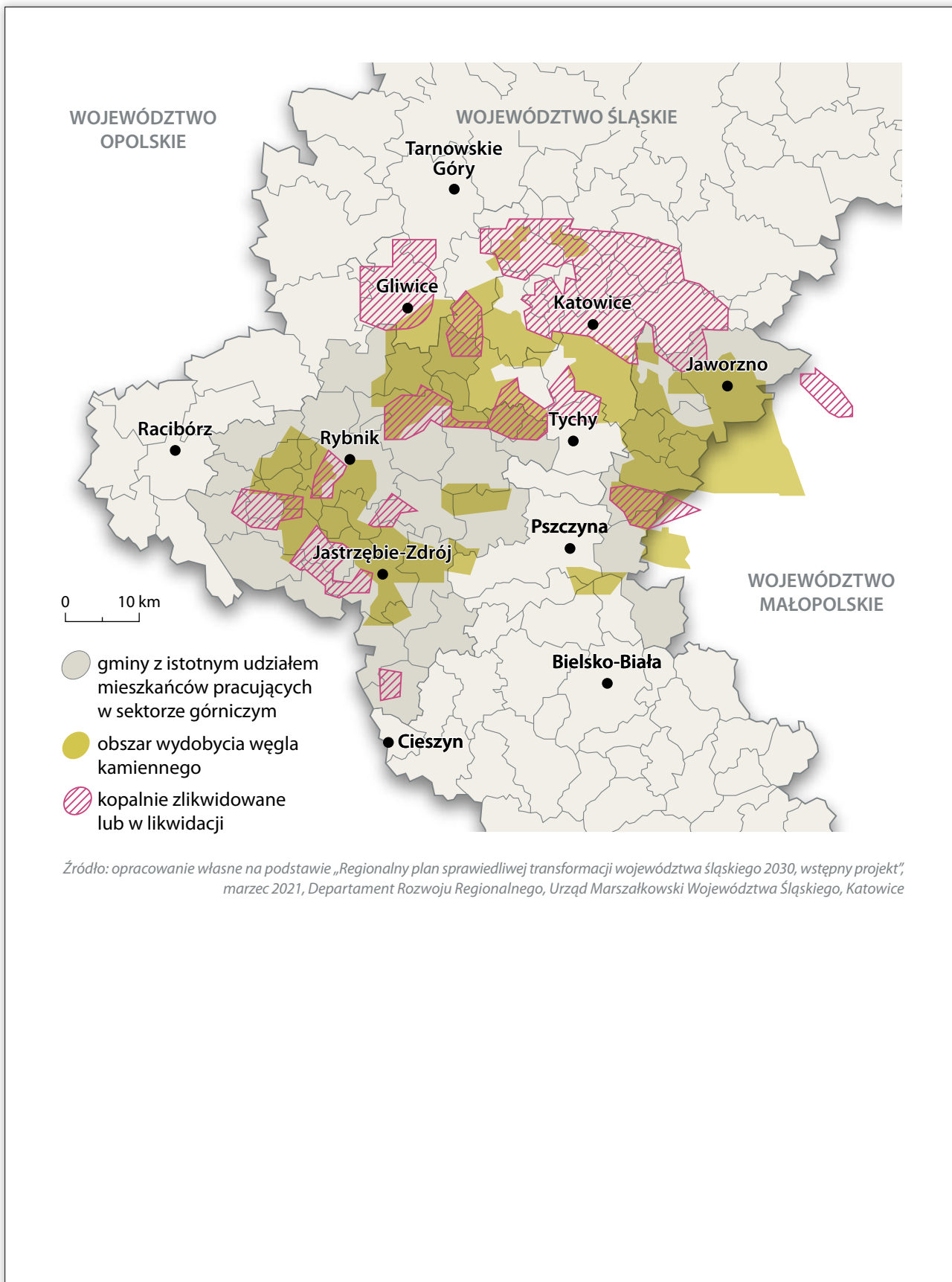
Obecnie w obszarze województwa śląskiego pozostało 18 czynnych kopalń węglowych. Zgodnie z umową społeczną z 2021 roku restrukturyzacja sektora węglowego ma potrwać do 2049 roku, kiedy ma zostać zlikwidowana ostatnia kopalnia węgla kamiennego. W toku dotychczasowej restrukturyzacji branży koncentrowano się przede wszystkim na aspektach ekonomicznym i społecznym. Zachowanie dziedzictwa było znacznie słabiej akcentowane. W efekcie w ciągu 30 lat na terenie województwa śląskiego kompleksowo zrestrukturyzowano i zachowano tylko kilka obiektów.

Poniżej przedstawiono zakres terytorialny gmin w transformacji górniczej, kopalnie (i elektrownie) przeznaczone do likwidacji lub restrukturyzacji oraz wstępny harmonogram zamykania i restrukturyzacji kopalń w województwie śląskim.

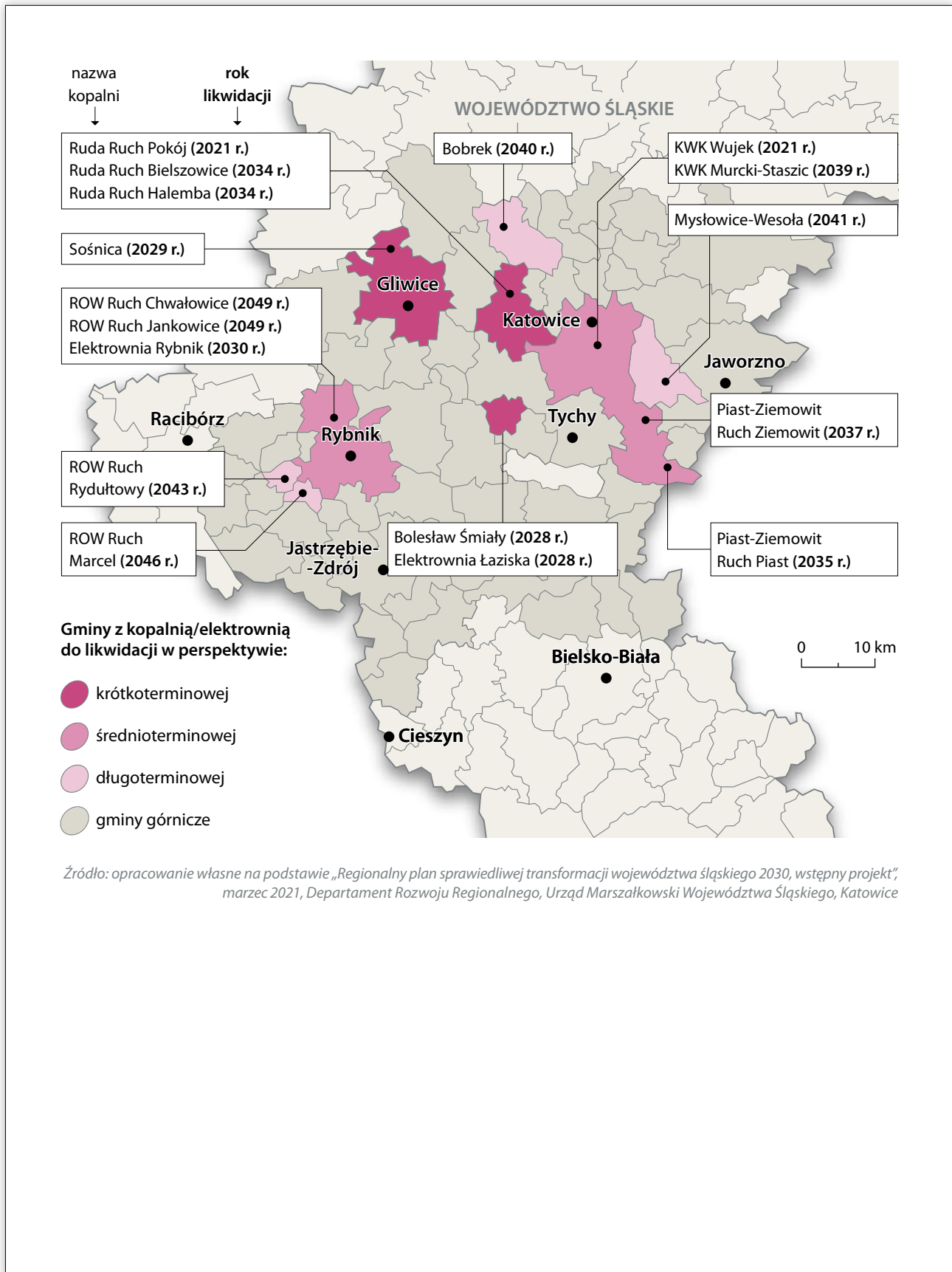
KWK Piekary – przed i po rozbiórce. Pozostawiono wieżę nr 1. Górne 2021 r., dolne 2024 r.

Fot. Marek Stańczyk / Muzeum Górnictwa Węglowego

Mapa 13. Gminy województwa śląskiego, na terenach, których znajdują się kopalnie (oraz elektrownie) przeznaczone do likwidacji lub restrukturyzacji w województwie śląskim^[35]

[35] Regionalny plan sprawiedliwej transformacji województwa śląskiego 2030, wstępny projekt – v. 01, marzec 2021 r., Departament Rozwoju Regionalnego, Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, Katowice.

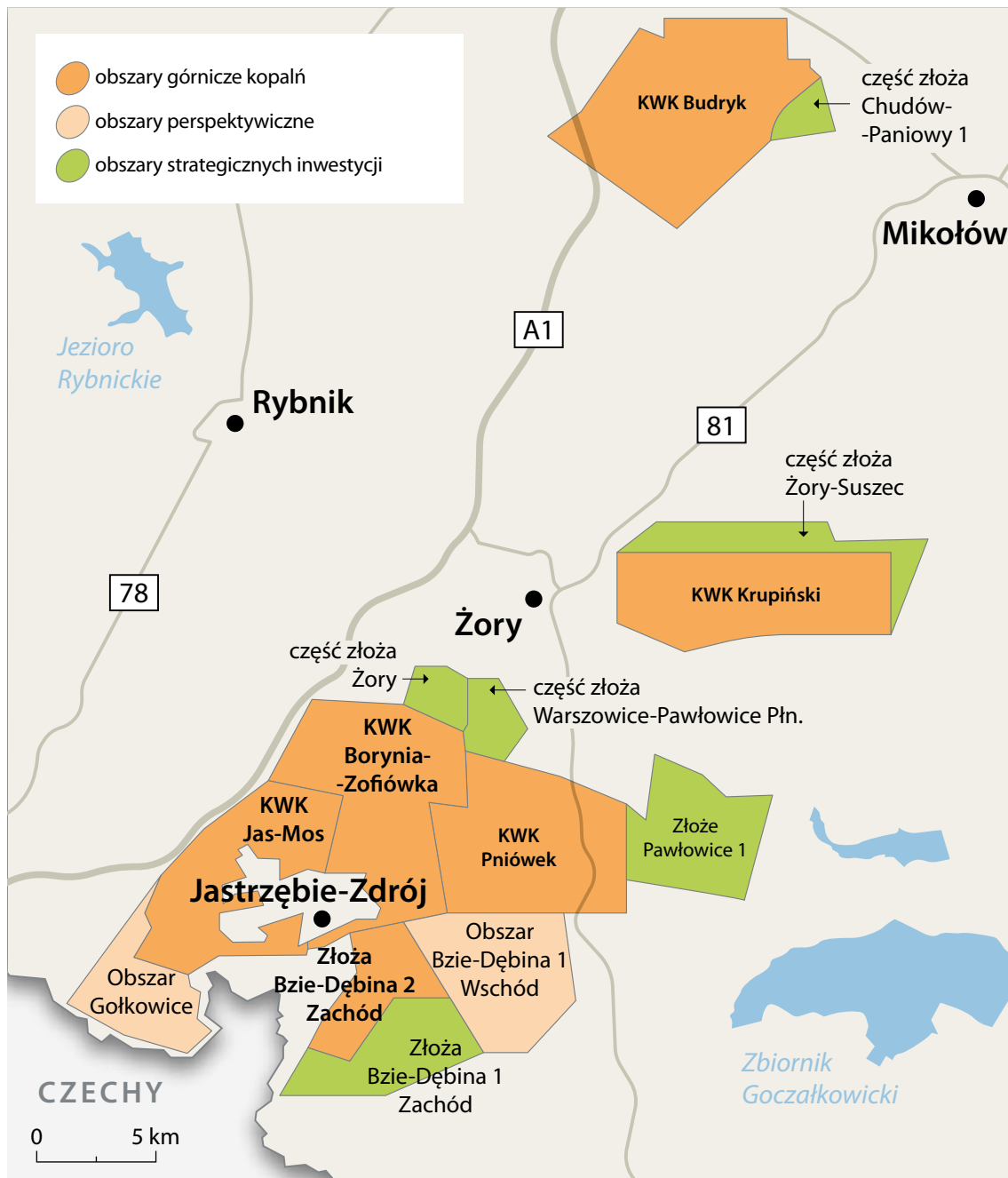
Mapa 14. Gminy w transformacji górniczej w województwie śląskim^[36]

[36] Tamże.

3.1.1.1.2. Harmonogram zamykania i restrukturyzacji kopalń węgla kamiennego w województwie śląskim^[37]

Lp.	Kopalnia	Rok zakończenia produkcji węgla kamiennego	Położenie
1.	Połączone kopalnie (2021): Kopalnia Wujek	2039	Katowice
2.	Kopalnia Murcki-Staszic	2039	Katowice
3.	Kopalnia RUDA Ruch Pokój	2021	
4.	Połączone kopalnie: Kopalnia RUDA Ruch Pokój	2021	Ruda Śląska
5.	Kopalnia RUDA Ruch Bielszowice	2034	
6.	Kopalnia RUDA Ruch Halemba	2034	
7.	Kopalnia Bolesław Śmiały <i>Dodatkowa analiza możliwości inwestycji w złoża Za Rowem Bełckim</i>	2028	Łaziska
8.	Kopalnia Sośnica <i>Dodatkowa weryfikacja możliwości pozyskania koncesji z partii Makoszowy</i>	2029	Gliwice
9.	Kopalnia Piast-Ziemowit Ruch Piast	2035	Lędziny
10.	Kopalnia Piast-Ziemowit Ruch Ziemowit	2037	Bieruń
11.	Kopalnia Bobrek	2040	Bytom
12.	Kopalnia Mysłowice-Wesoła	2041	Mysłowice
13.	Kopalnia ROW Ruch Rydułtowy	2043	Rydułtowy
14.	Kopalnia ROW Ruch Marcel	2046	Radlin
15.	Kopalnia ROW Ruch Chwałowice	2049	Rybnik
16.	Kopalnia ROW Ruch Jankowice	2049	Rybnik

[37] Tamże.

* łącznie z przekazanymi do Spółki Restrukturyzacji Kopalń

Źródło: opracowanie własne na podstawie jsw.pl

Mapa 15. Schemat lokalizacji kopalni węgla kamiennego JSW SA (łącznie z przekazanymi do Spółki Restrukturyzacji Kopalń)^[38]

[38] Źródło: JSW – wydobywamy to, co najlepsze, Jastrzębska Spółka Węglowa SA, www.jsw.pl/fileadmin/user_files/media/materialy-promocyjne/folder_JSJW.pdf [dostęp: 20.09.2023].

3.1.1.1.3. Spis czynnych kopalń węgla kamiennego

Jastrzębska Spółka Węglowa

1. Kopalnia Węgla Kamiennego Borynia-Zofiówka-Jastrzębie (z połączonych KWK Borynia, KWK Zofiówka, KWK Jas-Mos)
2. Kopalnia Węgla Kamiennego Budryk
3. Kopalnia Węgla Kamiennego Knurów-Szczygłowice (z połączonych KWK Knurów, KWK Szczygłowice)
4. Kopalnia Węgla Kamiennego Pniówek

Polska Grupa Górnicza

5. Zespólna Kopalnia Węgla Kamiennego ROW (z połączonych KWK Marcel, KWK Rydułtowy, KWK Jankowice, KWK Chwałowice)
6. Zespólna Kopalnia Węgla Kamiennego Ruda (z połączonych KWK Halemba-Wirek, KWK Pokój, KWK Bielszowice)
7. Kopalnia Węgla Kamiennego Piast-Ziemowit (z połączonych KWK Piast i KWK Ziemowit)
8. Kopalnia Węgla Kamiennego Sośnica
9. Kopalnia Węgla Kamiennego Bolesław Śmiały
10. Kopalnia Węgla Kamiennego Staszic-Wujek Ruch Wujek
11. Kopalnia Węgla Kamiennego Mysłowice-Wesoła (z połączonych KWK Mysłowice, KWK Wesoła)

Tauron Wydobycie

12. Zakład Górniczy Nowe Brzeszcze
13. Zakład Górniczy Sobieski
14. Zakład Górniczy Janina

Przedsiębiorstwo Górnicze Silesia

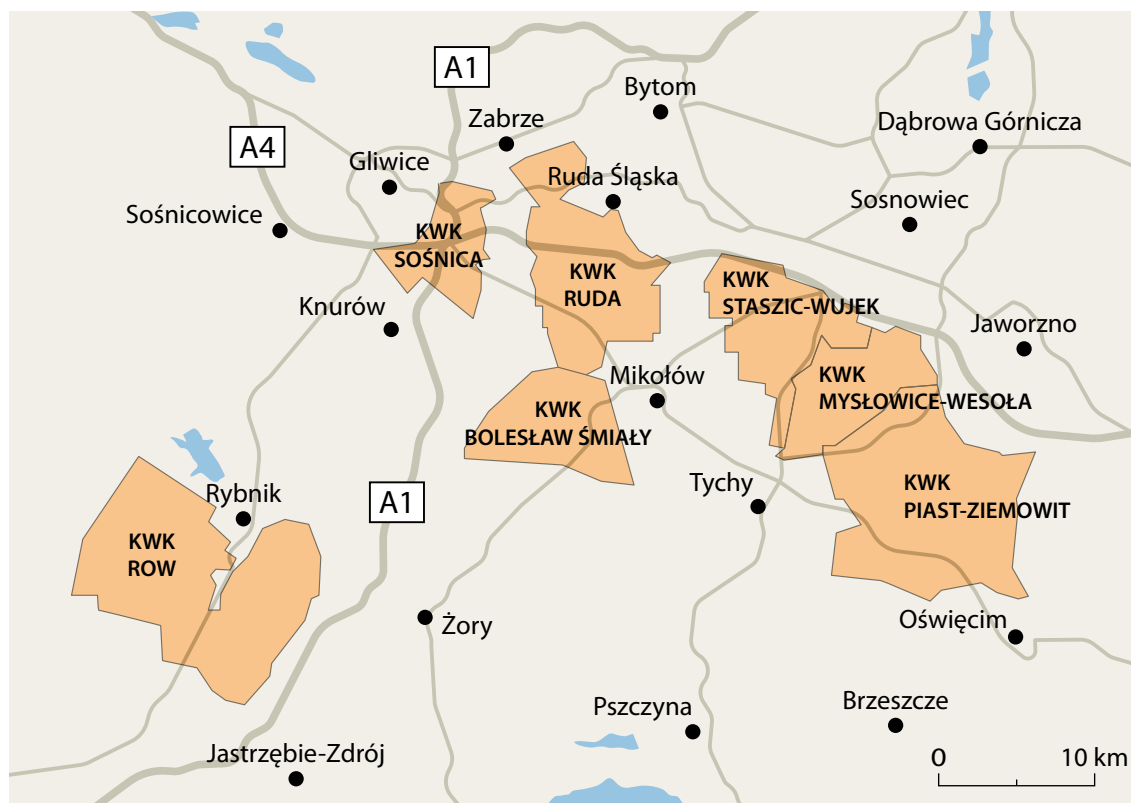
15. Kopalnia Węgla Kamiennego Silesia

Węglkokoks

16. Kopalnia Węgla Kamiennego Bobrek-Piekary
17. Zakład Górniczy Siltech Sp. z o.o.
18. Zakład Górniczy Eko-Plus Sp. z o.o.

3.1.1.1.4. Spis kopalń węgla kamiennego przekazanych do Spółki Restrukturyzacji Kopalń

1. Kopalnia Węgla Kamiennego Krupiński
2. Część Kopalni Węgla Kamiennego Ruda, Pokój I
3. Kopalnia Węgla Kamiennego Mysłowice-Wesoła
4. Kopalnia Węgla Kamiennego Boże Dary
5. Kopalnia Węgla Kamiennego Centrum
6. Kopalnia Węgla Kamiennego Jas-Mos – Jastrzębie III

Źródło: opracowanie własne na podstawie korporacja.pgg.pl

Mapa 16. Położenie kopalń Polskiej Grupy Górniczej^[39]

[39] Źródło: Geoportals PGG S.A., <https://korporacja.pgg.pl/lsg/mapa/index.html> [dostęp: 27.09.2023].

3.1.1.2. Lubelskie Zagłębie Węglowe

Lubelskie Zagłębie Węglowe (LZW) leży we wschodniej Polsce, na Wyżynie Lubelskiej, w województwie lubelskim, w lewym dorzeczu Bugu. Jest przedłużeniem Lwowsko-Wołyńskiego Zagłębia Węglowego znajdującego się w Ukrainie i ciągnie się od granicy kraju do Radzyna Podlaskiego. Ma kształt długiego na 180 km i szerokiego na 20–40 km pasa rozciągającego się od północnego zachodu na południowy wschód. Powierzchnia zagłębia wynosi ok. 9,1 tys. km², jednak obszar o znaczeniu użytkowym jest o połowę mniejszy^[40].

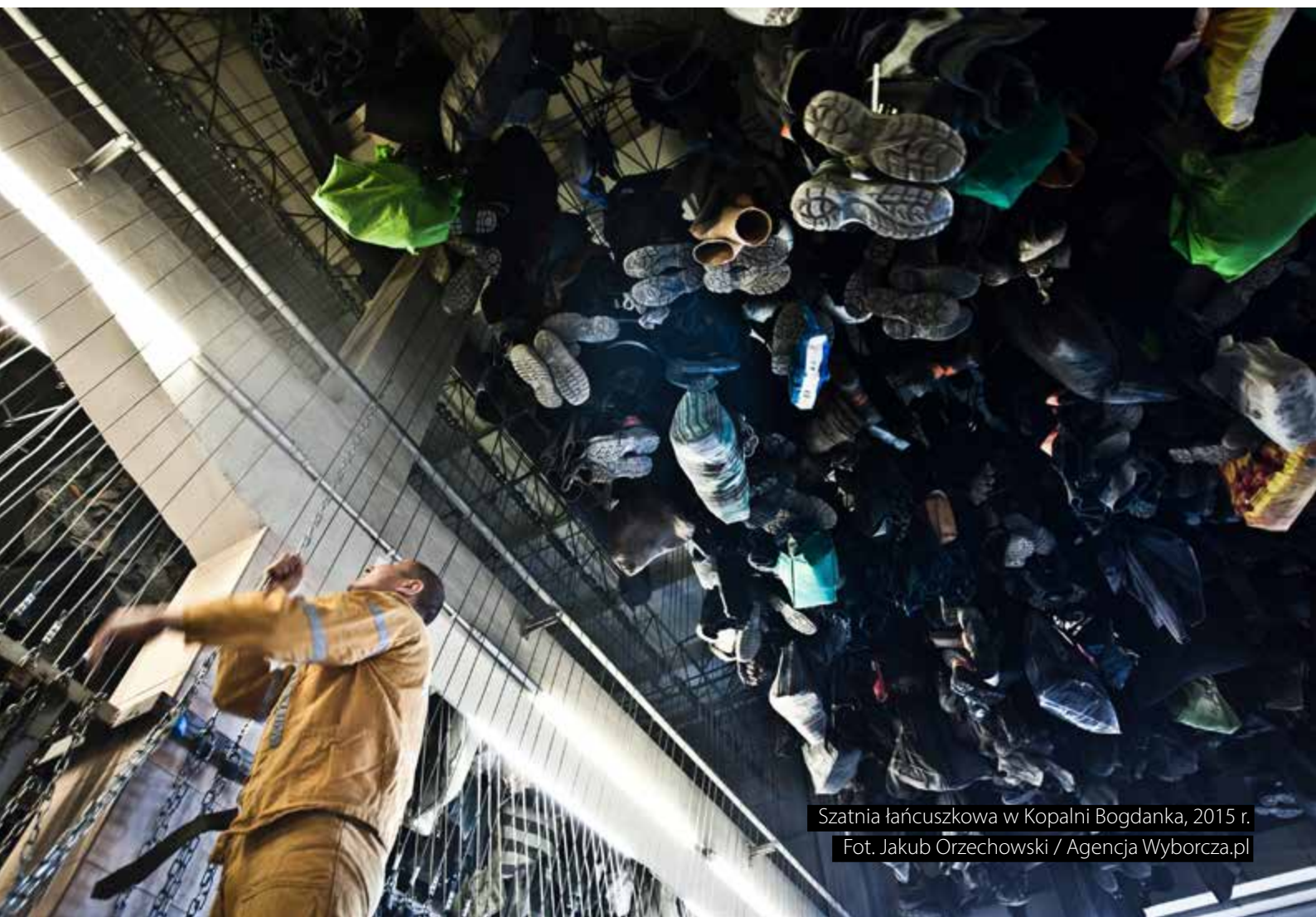
W rejonie LZW znajdują się najważniejsze miasta: Lublin, Chełm, Lubartów oraz mniejsze miejscowości: Łęczna, Cyców, Puchaczów.

Lubelskie Zagłębie Węglowe jest najpóźniej zagospodarowanym górnictwo rejonem węglowym w Polsce. W zagłębiu działa obecnie jedna kopalnia: LW Bogdanka, uruchomiona w 1982 roku. Głębinie pierwszych szybów w tym rejonie rozpoczęto w 1975 roku.

W rejonie lubelskim planowano budowę siedmiu kopalń węgla kamiennego. W czasie głębinia szybów pojawiły się trudności związane z udostępnieniem złoża zalegającego na dużej głębokości (powyżej 900 m). Wielokrotnie miały miejsce wypływy wód z poziomów wodonośnych, łącznie z całkowitym zatopieniem dwóch szybów głębinnych w centralnej części złoża (rejon Bogdanka) w 1979 r.

W późniejszym okresie doszło do zatopienia kolejnych dwóch szybów (1989) w planowanej drugiej Kopalni K-2 (rejon Stefanów). Szyby te dzisiaj są udrażniane i zbrojone w celu udostępnienia nowego pola wydobywczego Stefanów. Efektem olbrzymiego zmagania się z napotkanymi trudnościami było udostępnienie złoża dwoma szybami w rejonie Bogdanki (poziom 960 m) i dwoma szybami w rejonie Nadrybia (poz. 910). W 1982 roku połączono szyby w rejonach Bogdanki i Nadrybia chodnikiem wentylacyjnym.

[40] Źródło: *Lubelskie Zagłębie Węglowe*, Encyklopedia WIEM, https://web.archive.org/web/20160304204210/http://portalwiedzy.onet.pl/12627,,,lubelskie_zaglebie_weglowe,haslo.html [dostęp: 19.10.2023]; Zdanowski A., *Atlas geologiczny Lubelskiego Zagłębia Węglowego*, Warszawa 1999.

Szatnia łańcuszkowa w Kopalni Bogdanka, 2015 r.

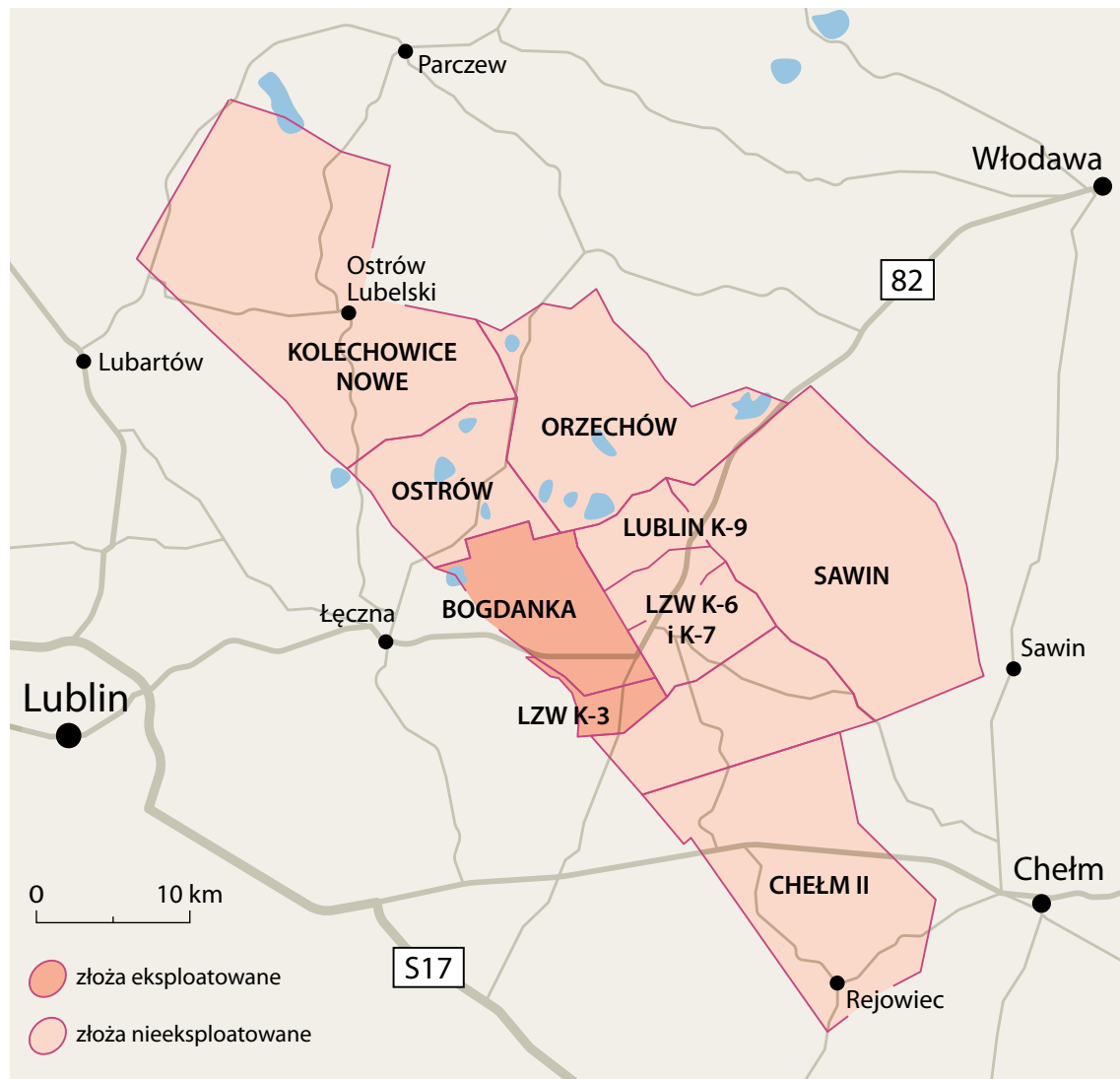
Fot. Jakub Orzechowski / Agencja Wyborcza.pl

Źródło: opracowanie własne na podstawie [geografia24.eu](https://www.geografia24.eu)

Mapa 17. Lokalizacja Lubelskiego Zagłębia Węglowego^[41]

[41] Źródło: *Górnictwo w Polsce*, Przedmiotowa Strona z Geografii, https://www.geografia24.eu/geo_prezentacje_pr_3/303_5_gospodarka_polski/r3_5_08a/index.html [dostęp: 19.10.2023].

Źródło: opracowanie własne na podstawie geoportal.pgi.gov.pl

Mapa 18. Mapa rozmieszczenia złóż węgla kamiennego w Zagłębiu Lubelskim^[42]

[42] Źródło: *Mapa rozmieszczenia złóż węgla kamiennego (LZW)*, Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy, http://geoportal.pgi.gov.pl/css/surowce/images/2012/mapy/large/large_1.jpg [dostęp: 19.10.2023].

3.1.1.2.1. Zarys historii wydobycia węgla kamiennego na obszarze lubelsko-wołyńskim^[43]

Pierwsza wzmianka o znalezieniu węgla na głębokości 15 m na Wołyniu pojawiła się w notatce W. Choroszewskiego zamieszczonej w *Pamiętniku Fizyograficznym* w 1881 roku^[44]. Trzydzieści lat później, w 1911 roku, geolog rosyjski M. Tietajew sformułował hipotezę opartą na ogólnej znajomości geologicznej tej części Europy, że na zachodnim skłonie ukraińskiego masywu krystalicznego mogą występować utwory karbonu.

W trakcie prac geologicznych w rejonie Łucka, w Dolinie Pełczy i Horynian na zachodnim Wołyniu, prof. Jan Samsonowicz znalazł w 1932 roku skamieniałości fauny, otoczaki krzemieni karbońskich. Wysnuł z tego hipotezę, że w pobliżu mogą występować osady karbonu z pokładami węgla. Rok później przedstawił swoją koncepcję występowania utworów karbonu na Wołyniu wraz z opracowaniem jego hipotetycznego rozmieszczenia na obszarze zachodniego Wołynia i południowego Polesia. W połowie lat 30. XX wieku hipoteza została potwierdzona wierceniami wykonanymi na obszarze Łuck–Lwów–Sokal–Włodzimierz.

W 1938 roku w Tartakowie na głębokości 239 m odwiercono karbon produktywny i data ta uchodzi za początki rozpoznania wołyńsko-lubelskiego basenu węglowego. W 1939 roku potwierdzono występowanie węgla między Sokalem a Lwowem o maksymalnej grubości 0,52 m (1939). W 1939 roku prace przejęła radziecka służba geologiczna, dokumentując wołyńskie złoża węgla, które w 1952 roku zaczęto eksploatować.

Po II wojnie światowej, w 1955 roku odwiercono pierwszy otwór poszukiwawczy w Chełmie, w którym natrafiono na karbon na głębokości od 580 do 1208 m. W sumie było ich sześć. W 1960 roku wykonano wiercenia w rejonie Hrubieszowa, przesuwając się w kierunku północnym do Łukowa. W 1964 roku podjęto decyzję o wierceniach rozpoznawczo-badawczych przez Centralny Urząd Geologiczny i rozpoczęciu prac poszukiwawczych przez Instytut Geologiczny. W 1965 roku pobrano pierwsze próby węgla z otworu Łęczna IG-1. To pozwoliło doc. Józefowi Porzyckiemu wyznaczyć i udokumentować wielopokładowe złożo węgla Łęczna już w 1971 roku. Stało się ono kolebką Lubelskiego Zagłębia Węglowego. Uznano je za perspektywiczne dla rozwoju górnictwa węglowego i podjęto decyzję o jego szczegółowym zbadaniu.

W styczniu 1975 roku Rada Ministrów uchwałą nr 15/75 podjęła decyzję o budowie Kopalni Pilotująco-Wydobywczej LZW w Bogdancie, a zarządzeniem nr 4 Ministra Górnictwa i Energetyki utworzono przedsiębiorstwo państwowe pod nazwą Kopalnie Lubelskiego Zagłębia Węglowego w Budowie. Kopalnia ta miała być pierwszą z siedmiu kopalń Lubelskiego Zagłębia Węglowego. Inwestycji osobiście doglądał Edward Gierek.

Lubelski Węgiel Bogdanka SA jest jedyną kopalnią eksploatującą węgiel kamienny w zagłębiu lubelskim.

3.1.1.3. Dolnośląskie Zagłębie Węglowe

Dolnośląskie Zagłębie Węglowe (Zagłębie Dolnośląskie, Zagłębie Wałbrzyskie) to zagłębie węgla kamiennego w rejonie Wałbrzycha i Nowej Rudy, o kształcie przypominającym prostokąt, długości ok. 60 km i szerokości od 25 do 33 km.

Dolnośląskie Zagłębie Węglowe jest najstarszym regionem wydobycia węgla kamiennego w granicach dzisiejszej Polski. Źródła pisane podają, że niewielkie kopalnie działały w okolicy Wałbrzycha już w XVI wieku, ale nie miały one wówczas nazw.

Obszar zagłębia obejmuje Sudety w Polsce i Czechach. Część należąca do Polski zajmuje powierzchnię ok. 530 km². Zasoby węgla do głębokości 1000 m ocenia się na 1,2 mld t. Węgiel kamienny (w 83% koksowy) występuje w 10–26 pokładach, na ogół cienkich, zalegających stromo i pociętych uskokami. Wydobycie jest obarczone dużym zagrożeniem gazowym.

Początki wydobycia sięgają XIV wieku. W XVIII wieku istniało już 15 małych kopalń; intensywny rozwój zagłębia nastąpił od XIX wieku. W 1990 roku z uwagi na bardzo trudne warunki eksploatacji, skomplikowaną budowę tektoniczną, zagrożenia wyrzutami gazów i skał oraz związane z tym wysokie koszty pozyskania węgla oraz dużą degradację środowiska rząd podjął decyzję o zamknięciu kopalń; wydobycie ostatecznie zakończono w 2000 roku (kopalnia w Nowej Rudzie). Trwa przekształcanie struktury przemysłu Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego.

Firma Coal Holding opracowała projekt robót geologicznych na rozpoznanie węgla kamiennego Waclaw – Lech w Nowej Rudzie. Kilka miesięcy później uzyskano koncesję, o którą się ubiegano. Tym samym pół roku później za zgodą Ministra Środowiska i Urzędu Górniczego rozpoczęto prace rozpoznawcze w postaci robót geologiczno-wiertniczych. Odkryto, że w rejonie Nowa Ruda znajduje się 107 mln t węgla. Inwestor Coal Holding wnioskuje o koncesję na wydobycie surowca

[43] Źródło: 1939 – Odkrycie węgla kamiennego na obszarze lubelsko-wołyńskim, 100 lat Państwowego Instytutu Geologicznego – Państwowy Instytut Badawczy, <https://www.pgi.gov.pl/jubileusz/100-naj/wydarzen/11323-1939-odkrycie-węgla-kamiennego-na-obszarze-lubelsko-wołyńskim.html> [dostęp: 29.11.2023]; *Bogdanka S.A.* – strona główna, <https://lw.com.pl/> [dostęp: 29.11.2023].

[44] Choroszewski W., *Poszukiwania geologiczne dokonane w ostatnich latach*, [w:] *Pamiętnik Fizyograficzny*, t. I, Warszawa 1881.

z 18 pokładów, zaznaczając jednocześnie rolę bezpieczeństwa górników podczas wydobywania, które mają zapewnić najlepsze systemy zabezpieczeń przed wyrzutami dwutlenku węgla.

Według różnych źródeł^[45] w Zagłębiu Wałbrzyskim rozebrano lub wyburzono dotychczas 75–85% ogółu budynków i budowli kopalnianych^[46]. Likwidowano głównie obiekty w złym stanie technicznym oraz te, które nie mogły pełnić innych funkcji użytkowych. Rozebrano też kilka zabytkowych budowli, np. szyby Victoria, Zbigniew i Mieszko. Powodem takich decyzji był brak funduszy na remont i utrzymanie tych obiektów w bezpiecznym stanie. W latach 1990–1999 wyburzono 189 budynków kopalnianych o kubaturze ok. 48,3 tys. m³ oraz 134 urządzenia i budowle przemysłowe^[47]. Dziś pozostały po nich jedynie doły i betonowe fundamenty. Podczas likwidacji kopalń i koksowni zaginęła lub została zniszczona część dokumentacji tych obiektów. Wygląd i znaczenie tych zakładów w krajobrazie Wałbrzycha można dziś ustalić jedynie na podstawie materiałów archiwalnych z Muzeum Okręgowego i Biblioteki Wojewódzkiej w Wałbrzychu oraz nielicznych publikacji na ten temat^[48]. Na terenach, gdzie zlikwidowano obiekty pokopalniane albo są one w ruinie, powstały nieużytki poprzemysłowe. Są to fragmenty wież szybów, zrujnowane budynki i rozległe powierzchnie zabetonowanego podłoża. Krajobraz taki występuje m.in. w okolicy dworców kolejowych Wałbrzych Fabryczny i Wałbrzych Główny.

W latach 1996–2016 podjęto kilka prób zagospodarowania terenów i obiektów pokopalnianych. Dwie ze zlikwidowanych kopalń są dostępne dla turystów. Najlepsze rezultaty osiągnięto na polu szybu Julia w Wałbrzychu, gdzie powstał skansen Park Wielokulturowy Stara Kopalnia pełniący funkcje turystyczną i edukacyjną^[49]. W Nowej Rudzie działa Dawna Kopalnia Nowa Ruda – obiekt, który wiernie pokazuje turystom, jak trudna i skomplikowana była praca pod ziemią. W sztolni stoją sprawne nadal maszyny górnicze i działa wąskotorowa, podziemna kolejka. Obiekt w Wałbrzychu ma trochę inny charakter. Stara Kopalnia Centrum Nauki i Sztuki to miejsce, które stało się kulturalnym centrum Wałbrzycha. W odrestaurowanych, zabytkowych budynkach dawnej Kopalni Julia zorganizowano ekspozycję związaną z górnictwem i historią miejsca, ale poza tym odbywają się tutaj wernisaże, odbywają się wystawy sztuki i wydarzenia kulturalne. Innymi przykładami są pola szybów Witold i Klara w Boguszowie-Gorcach pełniące dziś funkcje: rekreacyjną, usługową, edukacyjną i mieszkalną.

Budynki i budowle pokopalniane podzielono na trzy grupy ze względu na stan techniczny (dobry, zły, znaczne zniszczenia i uszkodzenia). Obiekty w złym stanie technicznym nie były przez lata użytkowane i niszczały. Z powodu specjalnego przeznaczenia nie nadawały się do adaptacji na inne cele. Konstrukcja obiektów znacznie zniszczonych i uszkodzonych jest mało stabilna i grozi zawaleniem. Większość obiektów pokopalnianych, które wykupiły firmy i osoby prywatne, jest w dobrym stanie technicznym. Dostosowano je do określonych form działalności. Zmieniły się wygląd budynków oraz ich funkcje (np. zabudowania szybu Teresa, budynek dyrekcji Kopalni Wałbrzych)^[50].

Kopalnie posiadały też żłobki, przedszkola, dom kultury, szpital, ośrodki zdrowia, szkoły, internaty, boiska sportowe, hotele robotnicze i kilka budynków mieszkalnych w Wałbrzychu. Niektóre z tych obiektów zlikwidowano lub niszczyły, inne przekazano miastu oraz sprzedano osobom prywatnym i różnym instytucjom. Niejednokrotnie zmieniło się ich przeznaczenie i pełnione funkcje, np. w budynkach administracji kopalni Thorez są ośrodek zdrowia i fabryka okien PVC, a w budynku Dolnośląskiego Gwarectwa Węglowego działa wyższa szkoła zawodowa. Hotele robotnicze przebudowano na budynki mieszkalne, a z trzech obiektów sportowych będących własnością kopalń do dziś są użytkowane dwa.

Współcześnie zlikwidowane kopalnie węgla kamiennego w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym to:

Wałbrzych:

- Kopalnia Węgla Kamiennego Julia
- Kopalnia Węgla Kamiennego Victoria
- Kopalnia Węgla Kamiennego Wałbrzych

Nowa Ruda:

- Kopalnia Węgla Kamiennego Nowa Ruda

[45] Za: Wójcik J., *Tereny pokopalniane Zagłębia Wałbrzyskiego 20 lat po zamknięciu kopalń węgla*, „Przegląd Geograficzny”, 90, 2, 2018.

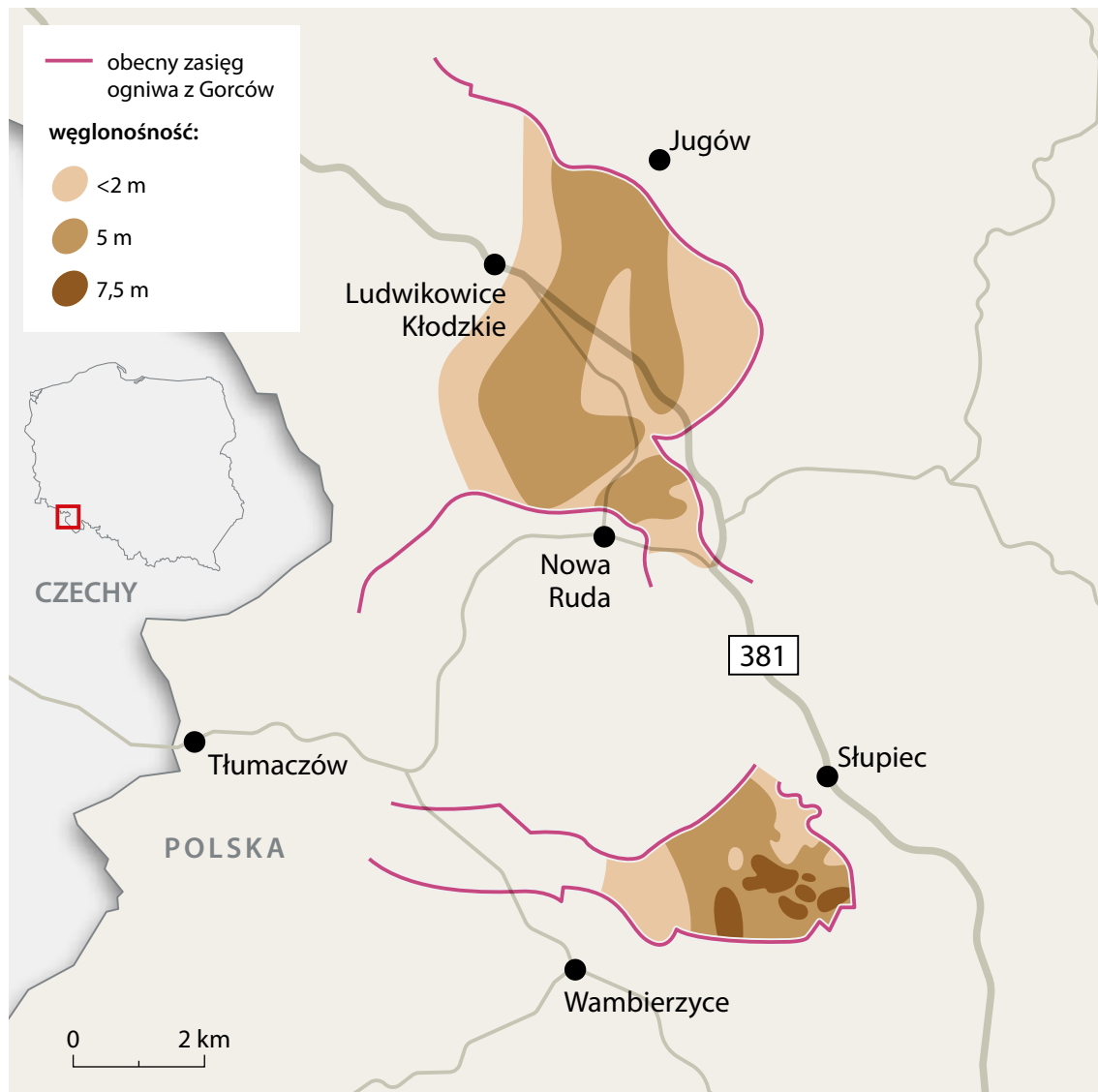
[46] Kosmaty J., *Wałbrzyskie tereny pogórnice po 15 latach od zakończenia eksploatacji węgla*, „Górnictwo i Geologia”, 6, 1, 2011.

[47] Kalisz P., Kaszowska O., Kowalski A., *Zagospodarowanie obiektów poprzemysłowych i usuwanie szkód górniczych w zabudowie na terenach górniczych kopalń węgla kamiennego*, „Przegląd Górniczy” 7–8 (62), 2006.

[48] Michalkiewicz S., *Wałbrzych. Zarys monografii miasta na tle regionu*, Wrocław 1993.

[49] Wójcik J., *Stan, wykorzystanie i zagospodarowanie obiektów poprzemysłowych w Wałbrzychu i Boguszowie-Gorcach, ze szczególnym uwzględnieniem budynków i budowli pogórnich*, [w:] *Turystyka kulturowa na Dolnym Śląsku – wybrane aspekty*, K. Widawski (red.), Wrocław 2011, s. 97–117; Wójcik J., *Obiekty poprzemysłowe w Wałbrzychu i Boguszowie-Gorcach: stan, wykorzystanie i zagospodarowanie*, „Przegląd Górniczy”, 12, 2011, s. 98–106.

[50] Wójcik J., *Tereny pokopalniane Zagłębia Wałbrzyskiego 20 lat po zamknięciu kopalń węgla*, „Przegląd Geograficzny”, 90, 2, 2018.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Bossowski Andrzej, Ihnatowicz Adam, Atlas geologiczny Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego, Warszawa 2006

Mapa 19. Mapa węgloności w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym ^[51]

[51] Bossowski A., Ihnatowicz A., Atlas geologiczny Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego, Warszawa 2006.

3.1.1.3.1. Zarys historii wydobycia węgla kamiennego w obszarze Zagłębia Dolnośląskiego^[52]

W XVI wieku kopalnie węgla były czynne we wszystkich wsiach leżących na obszarze węglonośnym rejonu noworudzkiego, chociaż jest prawdopodobne, że przed XV wiekiem węgiel był znany i stosowany, co poświadczają przekazy źródłowe z lat 1509, 1545, 1590 i 1594^[53]. W rejonie wałbrzyskim najstarszy zapis dotyczący kopalń węgla pochodzi z 1536 roku. W XVI wieku kopalnie węgla znajdowały się również w kilku miejscowościach wokół Wałbrzycha, np. w 1547 roku zarejestrowano kopalnie węgla w Starym Lesieńcu i Boguszowie, w Białym Kamieniu w latach 1561, 1575 i 1591, w Sobięcinie w 1586 roku, w dobrach klasztoru w Krzeszowie w 1570 roku, w Starym Zdroju w 1594 roku. Daty te potwierdzają kontynuację wybierania i użytkowania węgla oraz to, że górnictwo węglowe było stałym składnikiem lokalnej gospodarki feudalnej. Liczne przekazy źródłowe z XVI wieku wskazują na zorganizowaną działalność górnictwem w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym, a także na to, że węgiel wydobywano już wtedy z podziemnych kopalń. W XVI wieku zapotrzebowanie na wysokokaloryczne paliwo, jakim był węgiel kamienny, było znaczne i nie ograniczało się tylko do odbiorców w sąsiedztwie kopalń, znane są przykłady sprzedaży wałbrzyskiego węgla na targu w odległej o ok. 25 km Świdnicy. Największe ilości węgla zużywali kowale, wykorzystywano go też do wypalania wapna i do opalania w gospodarstwach domowych^[54].

Do połowy XVIII wieku złoża węgla kamiennego nie były zaliczone do regaliów władcy, lecz należały do właściciela ziemi, to jest do miejscowej szlachty. W rejonie noworudzkim, do końca XVI wieku, właścicielami kopalń węgla byli zarówno chłopci, którzy zakładali kopalnie na swoich gruntach, jak i dziedzic, mający kopalnie na gruntach dworskich. Chłopci byli zobowiązani do płacenia panu podatku węglowego. Do prowadzenia i nadzorowania robót górnictwem zarówno w kopalniach chłopskich, jak i pańskich angażowano sztygarów, z którymi zawierano stosowną umowę. Jako zapłatę otrzymywali połowę zysków kopalni, ponadto stanowisko to było dziedziczne^[55]. Znaczne dochody uzyskiwane przez chłopów ze sprzedaży węgla spowodowały, że na początku XVII wieku Stillfried przejął kopalnie chłopskie i od tej pory jedynie dziedzic mógł być właścicielem kopalni, a chłopom za teren zajęty przez nie przysługiwało odszkodowanie pieniężne.

Odmienne ukształtowały się stosunki własnościowe w górnictwie węglowym w rejonie wałbrzyskim. Hochbergowie, władający zamkiem Książ i ogromnym lutyfundium, do połowy XVIII wieku wydierżawiali swoim poddanym prawo do zakładania i prowadzenia kopalń węgla. Kiedy zyski z działalności górnictwem wzrosły, Hochbergowie przejęli zarządzanie kopalniami. Właściciele wsi Stary Zdrój wyłącznie sami zakładali kopalnie. We wsiach Biały Kamień i Sobięcin, należących do Czettritzów, kopalnie były wspólną własnością kmieci i dziedzica i zarówno koszty inwestycyjne, jak i zyski były między nich równo dzielone. Kolejni spadkobiercy i właściciele Białego Kamienia i Sobięcina wydawali ordynacje węglowe, ustalające zasady organizacyjne górnictwa węglowego na terenie tych wsi. Pierwszą znaną ordynację wydał Christoph Czettritz w 1586 roku dla kopalń węgla w Sobięcinie. Kopalnię wolno było założyć w dowolnym miejscu wsi, lecz poza zabudowaniami. Za szkody wyrządzone na polach i łąkach użytkownik otrzymywał odszkodowanie w wysokości dwóch wozów węgla z każdego 48 wydobytych. Wyższe odszkodowanie mógł orzec jedynie sąd wiejski. Zanieczyszczonych wód kopalnianych nie wolno było odprowadzać bezpośrednio do potoku wiejskiego. Nadzór nad robotami górnictwem i przestrzeganiem ustaleń ordynacji sprawowali dwaj nadzorczy określani jako leśniczy węglowi, których wybierano co kwartał spośród kmieci. Do pracy w kopalni zatrudniano górników, którymi byli mieszkańcy wsi nieposiadający gospodarstw, byli oni opłacani za przepracowane dniówki^[56]. Chociaż szczegółowe ustalenia obowiązków i przywilejów gwarków się zmieniły, zasada gwareckiej organizacji zarządzania, produkcji i rozliczeń finansowych zachowała się do końca XIX wieku.

[52] Za: Piątek E., Piątek Z., *Zarys dziejów dolnośląskiego górnictwa węglowego 1434–2000*, Boehm-Chronik, <http://www.boehm-chronik.com/bergbau/gorn1434-2000.pdf> [link nie działa] [dostęp: 16.12.2023].

[53] Starosta kłodzki w swoim sprawozdaniu z 1594 r. donosił o wysokich dochodach czerpanych z górnictwa węglowego zarówno przez chłopów, jak i feudała. Gospodarcze znaczenie węgla potwierdza zapis w testamencie Heinricha Stillfrieda z 1609 r., w którym ten właściciel dużego majątku, określanego państwem noworudzkie, przekazał swoim synom kopalnie węgla, a żonie zapewnił przydział jednej fury węgla kwartalnie. Piątek E., Piątek Z., *Zarys dziejów dolnośląskiego górnictwa węglowego 1434–2000*, dz. cyt.

[54] Piątek E., *Historia dolnośląskiego górnictwa węgla kamiennego od XV do połowy XVIII wieku*, Wrocław 1989, s. 38–47.

[55] Archiwum kopalni węgla kamiennego Nowa Ruda, akta: *Historia kopalni, Beglaubigte Abschrift der Urkunde von 23 März 1590*. Stillfried R., *Geschichtliche Nachrichten von Geschlecht Stillfried*, t. 2: *Urkundenbuch*, Berlin 1870, s. 489.

[56] Archiwum Państwowe w Wałbrzychu, zespół Fundacja Amalii Dyherrn-Czettritz, nr 239; APWro, zespół: Archiwum Hochbergów II, nr 1839, 1840.

W ciągu wielowiekowej eksploatacji węgla w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym zmieniał się model kopalni od wykopów i pingów, przez model kopalni podziemnej z jednym wyrobiskiem udostępniającym, do rozbudowanej struktury kopalni głębinowej^[57]. Po zajęciu Śląska przez Prusy w 1740 roku król pruski zaliczył węgiel kamienny do regaliów władcy i nakazał płacenie dziesięciny, którą rygorystycznie egzekwowano. Ogłoszone w 1769 roku jednolite prawo górnicze dla całego Śląska i Hrabstwa Kłodzkiego wprowadziło tzw. zasadę dyrekcyjną w zakresie zarządzania kopalniami^[58].

W drugiej połowie XVIII wieku nastąpił szybki rozwój dolnośląskiego górnictwa^[59]. W latach 80. XVIII wieku przystąpiono do budowy szos węglowych, finansowanych głównie przez górnictwo węgla. Drogi te łączyły kopalnie z ludniejszymi miastami, a budowano je według najnowszych ówczesnych technologii.

Parowe maszyny wydobywcze pojawiły się w pierwszej połowie XIX wieku, w 1814 roku pierwszy parowy wyciąg zainstalowano w szybie Eduard w Starym Zdroju. Ta droga technika rozwijała się jednak w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym wolno i w 1850 roku wśród 41 kopalń tylko w dziewięciu pracowały parowe wyciągi szybowe. Silniki parowe wykorzystywano przede wszystkim do napędu pomp odwadniających. Parowe maszyny wyciągowe oraz silniki pomp umieszczano w podobnych do domów mieszkalnych budowlach nadszybowych o konstrukcji szachulcowej. Wentylację kopalń o rozbudowanej strukturze wyrobisk podziemnych usprawniono przez zastosowanie napowierzchniowych pieców wentylacyjnych. Do sprawnego obiegu powietrza kopalnianego przywiązywano dużą wagę, gdyż wcześniej ujawniło się zagrożenie metanowe.

Wybudowanie w 1843 roku linii kolejowej z Wrocławia do Świebodzic oraz jej przedłużenie w 1853 roku do Wałbrzycha pozwoliło kopalniom zwiększyć zbył. W 1851 roku czynnych było 36 kopalń. W 1860 roku liczba kopalń wzrosła do 45.

Wraz z intensyfikacją produkcji węgla w większym stopniu odczuwalne były negatywne skutki na powierzchni. Za szkody górnicze oraz tereny zajęte przez kopalnie i drogi dojazdowe do nich kopalnie płaciły odszkodowanie właścicielom. Wiele skarg dotyczyło zaniku wody w studniach oraz wysuszania pól uprawnych i łąk.

[57] W początkowym okresie rozwoju górnictwa węgla kopalinę uzyskiwano z kopalń odkrywkowych, umiejscowionych na wychodniach pokładów. Były to wykopy, w których poza odgarnięciem darni nie było potrzeby wykonania innych robót, by uzyskać dostęp do pokładu. Wybieranie pokładów zalegających płytko pod powierzchnią ziemi następowało w tzw. pingach, to jest dołach o lejkowatym kształcie, mających maksymalnie 10 m głębokości. Do głębszych partii pokładów drążono dukle, czyli pionowe wyrobiska o niewielkich wymiarach poprzecznych, podobne do studni wiejskich. Po dotarciu do pokładu węgiel wybierano wokół dukli, nadając wyrobisku kształt dzwonu. Do głęboko położonych pokładów dochodzono, drążąc szyby, którym nadawano prostokątny przekrój poprzeczny i zabezpieczano obudową drewnianą. Z szybów węgiel wybierano chodnikami na odległość do ok. 30 m. Górzysta konfiguracja powierzchni Dolnośląskiej Niecki Węglowej umożliwiała górnikom wykonywanie sztolni w stokach wzgórz. W podziemnych kopalniach, mających tylko jedno połączenie z powierzchnią, dostarczenie do przodków odpowiedniej ilości powietrza do oddychania było bardzo trudne. Dlatego starano się utrzymać dwa połączenia z powierzchnią, uzyskiwano wtedy naturalny ruch powietrza w wyrobiskach. Kopalnie z jednym wyrobiskiem udostępniającym przeważały w XVI w. Węgiel urabiano ręcznie, używając kilofów lub żelazka i młotka. Urobek ładowano do drewnianych niecek lub skrzyń włócznych i odstawiano pod szyb, gdzie wysypywano go do zawieszzonego do liny kubła i za pomocą ustawionego nad szybem kołowrotu wyciągano na powierzchnię. Do oświetlenia używano lamp olejowych. Piątek E., Piątek Z., *Zarys dziejów dolnośląskiego górnictwa węglowego 1434–2000*, dz. cyt.

[58] Odtąd urzędnicy urzędu górniczego kierowali rozwojem technicznym kopalń, ustalali wielkość wydobycia, liczbę zatrudnionych, płace i cenę zbytu węgla. Rola właścicieli kopalń została ograniczona do pobierania zysków i dokonywania dopłat w razie deficytu kopalni. Zasada dyrekcyjna w dolnośląskim górnictwie węglowym na dobre weszła w życie w 1770 r. Podkreślić należy, że urzędnicy urzędu górniczego byli ludźmi wykształconymi, ponadto dyrektor Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu F. Reden oraz podlegli mu urzędnicy wyjeżdżali do Westfalii i Anglii w celu zapoznania się z najnowszymi osiągnięciami techniki górniczej. Po powrocie wprowadzali nowe rozwiązania w dolnośląskich kopalniach. Piątek E., Piątek Z., *Zarys dziejów dolnośląskiego górnictwa węglowego 1434–2000*, dz. cyt.

[59] Wdrożony został wydajny filarowy system wybierania z podwrebaniem calizny węglowej w przodkach. Na początku XIX w. głębokość szybów sięgała już 90 m i użytkowano je co najmniej kilkanaście, a nawet kilkadziesiąt lat, prowadząc wybieranie złoże na kilku poziomach wydobywczych. Węgiel urabiano za pomocą kilofów i łomów, pod koniec XVIII w. zaczęto podczas drążenia sztolni stosować materiały wybuchowe, które w XIX wieku były powszechnie używane w dolnośląskim górnictwie węglowym. Dopóki kopalnie były przestrzennie małe, transport do podszybia urobionego w przodkach węgla nie nastęrczał problemów, urobek przenoszono w nieckach albo włóczono w skrzyniach, mieszczących od 50 do 80 kg węgla, od XIX w. przewożono w ustawionych na platformach skrzyniach. W kopalni Fuchs podziemny transport próbowano usprawnić przez przystosowanie jednej ze sztolni do transportu wodnego, w latach 1794–1854 węgiel nią spławiano w łodziach na powierzchni. Trakcja konna rozpowszechniła się dopiero w drugiej połowie XIX w. W szybach wydobywczych nieprzekraczających 80 m głębokości urobek wyciągano na powierzchnię za pomocą ręcznych kołowrotów, w głębszych stosowano kieraty konne. Piątek E., Piątek Z., *Zarys dziejów dolnośląskiego górnictwa węglowego 1434–2000*, dz. cyt.

W połowie XIX wieku dynamiczny rozwój przemysłu węglowego wykazał anachronizm zasady dyrekcyjnej, która hamowała inicjatywę właścicieli, a nieliczni urzędnicy urzędu górniczego nie byli w stanie sprawnie kierować większą liczbą dużych kopalń. Na mocy nowego prawa górniczego z 1865 roku właściciele przejęli w swoje ręce zarządzanie kopalniami. Małe kopalnie łączono w duże jednostki, które było stać na wprowadzenie kosztownych rozwiązań technicznych. Od lat 60. XIX wieku nowo zakładane kopalnie, lokowane w pobliżu torów kolejowych, były kopalniami głębinowymi^[60].

W połowie XIX wieku budynki nadszybowe miały jeszcze kształt i wystrój architektoniczny domów mieszkalnych, natomiast od lat 60. wraz z budową głębokich kopalń zmieniła się ich forma. Nowe murowane, basztowe wieże szybowe otrzymały wystrój architektoniczny nawiązujący do średniowiecznych lub renesansowych wież obronnych. Ten rodzaj wież został określony jako typ Malakow.

Postęp techniczny wprowadzony w górnictwie węglowym, przez powszechne stosowanie pary i sprężonego powietrza, a od lat 90. XIX wieku elektryczności do napędu szeroko stosowanych maszyn i urządzeń, zmienił radykalnie obraz kopalni zarówno pod ziemią, jak i na powierzchni. Wiele typów maszyn znalazło zastosowanie bezpośrednio w przodkach^[61].

W drugiej połowie XIX wieku lokalizacja szybów była stabilna. Szyby zabezpieczano trwałą obudową murową, a w warstwach wodonośnych również tubingową. Od lat 90. XIX wieku datuje się proces elektryfikacji i zastępowania maszyn parowych wydajniejszymi i mniej zawodnymi silnikami elektrycznymi. Przy kopalniach powstawały elektrownie zakładowe. Place kopalniane zostały gęsto zabudowane budynkami: administracyjnymi, warsztatami, magazynami i wyróżniającymi się wielkością zakładami mechanicznej przeróbki węgla.

W ostatnich latach XIX wieku zaszły dalsze istotne przeobrażenia własnościowe i strukturalne, przede wszystkim w zakresie koncentracji kapitału przemysłowego, centralizacji zarządzania, koncentracji produkcji i sprzedaży węgla. Obszary górnicze konsolidowano, a zakłady łączono organizacyjnie i ekonomicznie w wielkie organizmy, które wchłaniały okoliczne, słabe ekonomicznie i na ogół niedoinwestowane kopalnie.

Do wzrostu produkcji i sprzedaży węgla w drugiej połowie XIX wieku przyczyniło się m.in. pogłębienie, jak i poszerzenie rynków zbytu. Zwiększyła się konsumpcja węgla przez przemysł, a dalsza rozbudowa linii kolejowej w 1868 roku do Jeleniej Góry i w 1880 roku do Kłodzka nie tylko umożliwiła transport dolnośląskiego węgla na dalekie rynki, ale sama kolej stała się znaczącym odbiorcą węgla. Od lat 50. XIX wieku zaczęto uszlachetniać wałbrzyski węgiel handlowy, wzbogacając go mechanicznie. Znaczna część węgla była przerabiana w przykopalnianych koksowniach na koks i węglopochodne.

Pod koniec XIX wieku, w sposób planowy, zaczęto wybierać pokłady pod osiedlami lub znaczącymi obiektami budowlanymi, np. pod tunelami, kościołami czy fabrykami. Często dochodziło do naruszenia warunków wodno-gruntowych, co powodowało nie tylko wyschnięcie studni, ale i zanik źródeł wód leczniczych i upadek wielowiekowego uzdrowiska w Starym Zdroju (obecnie dzielnica Wałbrzycha).

W okresie I wojny światowej (1914–1918) zaznaczył się w kopalniach wałbrzysko-noworudzkich poważny spadek produkcji. Po I wojnie światowej, w wyniku utraty przez niemiecką Rzeszę części Zagłębia Górnośląskiego oraz Zagłębia Saary, Dolnośląskie Zagłębie Węglowe zyskało na znaczeniu. Jednak w latach następnych, wskutek trudności ze zbytem węgla, doszło do obniżenia produkcji, a akcje kopalń przeszły w ręce wielkich koncernów przemysłowych spoza Dolnego Śląska.

[60] Kopalnie posiadały dwa szyby (bliźniacze) znajdujące się w niewielkiej odległości od siebie. Jeden szyb pełnił funkcję szybu wydobywczego, drugi wentylacyjny i wodnego, zazwyczaj obydwie szyby posiadały jeden budynek nadszybowy. Piątek E., Piątek Z., *Zarys dziejów dolnośląskiego górnictwa węglowego 1434–2000*, dz. cyt.

[61] Do końca XIX w. nadal powszechny był filarowy system wybierania. Natomiast w latach 20. XX w. wprowadzono system ścianowy. Do urabiania używano głównie materiałów wybuchowych, a do wiercenia otworów strzałowych wiertarek mechanicznych napędzanych sprężonym powietrzem lub elektrycznie. Pracochłonne wycinanie szczeliny wrębowej zastąpiono wrębiarkami mechanicznymi. W podziemnym transporcie poziomym na krótkich odcinkach używano lin i kołowrotów z napędem pneumatycznym. Przewóz główny w wyrobiskach poziomych odbywał się przy pomocy koni, ciągnących zestawy wozów kopalnianych. Początki mechanizacji transportu urobku w przodkach sięgają 1905 r., kiedy to zastosowano przenośniki wstrząsane, początkowo ręczne, a od 1906 r. poruszane silnikami powietrznymi. Pierwsze lokomotywy spalinowe zastosowano w 1905 r., zaś elektryczne przewodowe w latach 20. XX w. Wyrobiska korytarzowe zabezpieczano głównie obudową drewnianą, dopiero na przełomie XIX i XX w. weszła w szersze użycie obudowa mieszana, a następnie stalowa z łuków dwuteonikowych (tzw. Pokal) lub korytkowych (tzw. TH). Pierwsze wentylatory mechaniczne parowe wprowadzono w 1867 r., które na przełomie XIX i XX w. zaczęto zastępować wentylatorami z napędem elektrycznym. Piątek E., Piątek Z., *Zarys dziejów dolnośląskiego górnictwa węglowego 1434–2000*, dz. cyt.

Okres od 1930 do 1936 roku to lata wielkiej depresji gospodarczej, brak kredytów był między innymi powodem wolnego tempa modernizacji kopalń, nie podjęto żadnej inwestycji modelowej. Podjęcie przez zarządy przedsiębiorstw górniczych tzw. działań racjonalizacyjnych miało na celu poprawienie sytuacji ekonomicznej kopalń przez likwidowanie peryferyjnych zakładów lub zespołów wydobywczych, reorganizację wybierania pól górniczych, wybieranie jedynie wydajnych pokładów oraz przez mechanizację robót. W latach 1928–1931 zatrzymano i zatopiono dziewięć kopalń. Likwidując kopalnie, starano się wybrać zasoby uwięzione w filarach ochronnych, zwłaszcza szybowych. W wyniku procesu koncentracji produkcji i zarządzania po roku 1930 w rejonie wałbrzyskim istniały tylko cztery, a w rejonie noworudzkim trzy kopalnie. Zmieniono wówczas sposób wybierania pokładów^[62].

W 1934 roku gospodarka niemieckiej Rzeszy została przeorganizowana, a kopalnie poddane zostały nadzorowi Grupy Gospodarczej Górnictwo, która wyznaczała przedsiębiorcom zadania produkcyjne i kontrolowała ich wykonanie, po 1939 roku ustalała limity zatrudnienia, a także rozdzielała kopalniom reglamentowane materiały i maszyny. Forsowna w latach 1939–1945 eksploatacja wojenna, w okresie braku materiałów górniczych, jak również zaniedbanie systematycznych napraw i remontów podstawowych wyrobisk górniczych oraz maszyn i urządzeń spowodowały zarówno pogorszenie się modelu kopalń, jak i obniżenie ich technicznego wyposażenia.

W rezultacie nowego porządku politycznego, ukształtowanego w Europie po zakończeniu II wojny światowej, Dolnośląskie Zagłębie Węglowe weszło w skład obszarów należących do Polski. Dotychczasowe struktury prawno-gospodarcze wałbrzysko-noworudzkich zakładów górniczych się zmieniły, znacjonalizowane kopalnie węgla kamiennego podporządkowane zostały urzędowi Ministra Przemysłu, w ramach którego w celu zarządzania resortem górnictwa węglowego powołano w 1945 roku Centralny Zarząd Przemysłu Węglowego (CZPW) z siedzibą w Katowicach^[63].

Dopiero po 1957 roku zauważalna była racjonalniejsza działalność inwestycyjna dla poprawy struktur kopalń, odtworzenia zdolności produkcyjnej, modernizacji procesów wydobywczo-przeróbczych oraz poprawy bezpieczeństwa i warunków pracy^[64]. Do największych inwestycji w dolnośląskim górnictwie węglowym należała budowa w latach 60. XX wieku Kopalni Słupiec.

[62] Do 1941 r. system ścianowy wyparł całkowicie od lat stosowany system filarowy. Przeprowadzono mechanizację i elektryfikację podstawowych procesów wydobywczych, jednak dekoncentracja frontu wydobywania wskutek zbyt dużej liczby przodków w stosunku do rozmiarów wydobywania kopalń niweczyła cel, jakim miało być obniżenie kosztów produkcji. W pierwszej połowie XX w. do najczęściej stosowanych maszyn urabiających należały wrębiarki. Podwrębiony węgiel urabiano za pomocą materiałów wybuchowych, ok. 50% węgla urabiano przy użyciu młotków mechanicznych z napędem pneumatycznym. Piątek E., Piątek Z., *Zarys dziejów dolnośląskiego górnictwa węglowego 1434–2000*, dz. cyt.

[63] Zarząd Przemysłu Węglowego zgodnie z produkcyjno-terytorialną zasadą zarządzania powołał rejonowe wielozakładowe zjednoczenia przemysłu węglowego, Dolnośląskie Zjednoczenie Przemysłu Węglowego z siedzibą w Wałbrzychu zostało utworzone w sierpniu 1945 r. W dyrekcjach zjednoczeń wykonywano techniczne prace koncepcyjne i rozwiązywano problemy podległych kopalń związane z metodami wybierania złóż, rozmiarem i kierunkiem prac przygotowawczych, jak i bezpieczeństwem pracy. Kopalnie do 1949 r. jako zakłady produkcyjne wykonywały nałożone zadania, przede wszystkim w zakresie wydobywania węgla. Po utworzeniu w lutym 1949 r. urzędu Ministra Górnictwa i Energetyki, a w następnym roku Ministerstwa Górnictwa, CZPW został postawiony w stan likwidacji, natomiast rejonowe zjednoczenia podporządkowano bezpośrednio ministrowi. Zjednoczenia przejęły funkcję nadzorczą nad zakładami górniczymi, a kopalnie, traktowane dotychczas jako jednostki produkcyjne, zostały podniesione do rangi przedsiębiorstw. Program rozwoju dolnośląskiego górnictwa węglowego został ukierunkowany na możliwie największą produkcję węgla. Dla realizacji takiego programu, wobec technicznego niedoinwestowania kopalń i braku wyszkolonych załóg, sięgano często do tzw. środków nadzwyczajnych, a więc przedłużano czas pracy pod ziemią, ogłoszono obowiązek pracy w niedzielę, zatrudniano w kopalniach robotników skoszarowanych (wojsko, Służba Polsce) lub przymusowych (więźniowie). Piątek E., Piątek Z., *Zarys dziejów dolnośląskiego górnictwa węglowego 1434–2000*, dz. cyt.

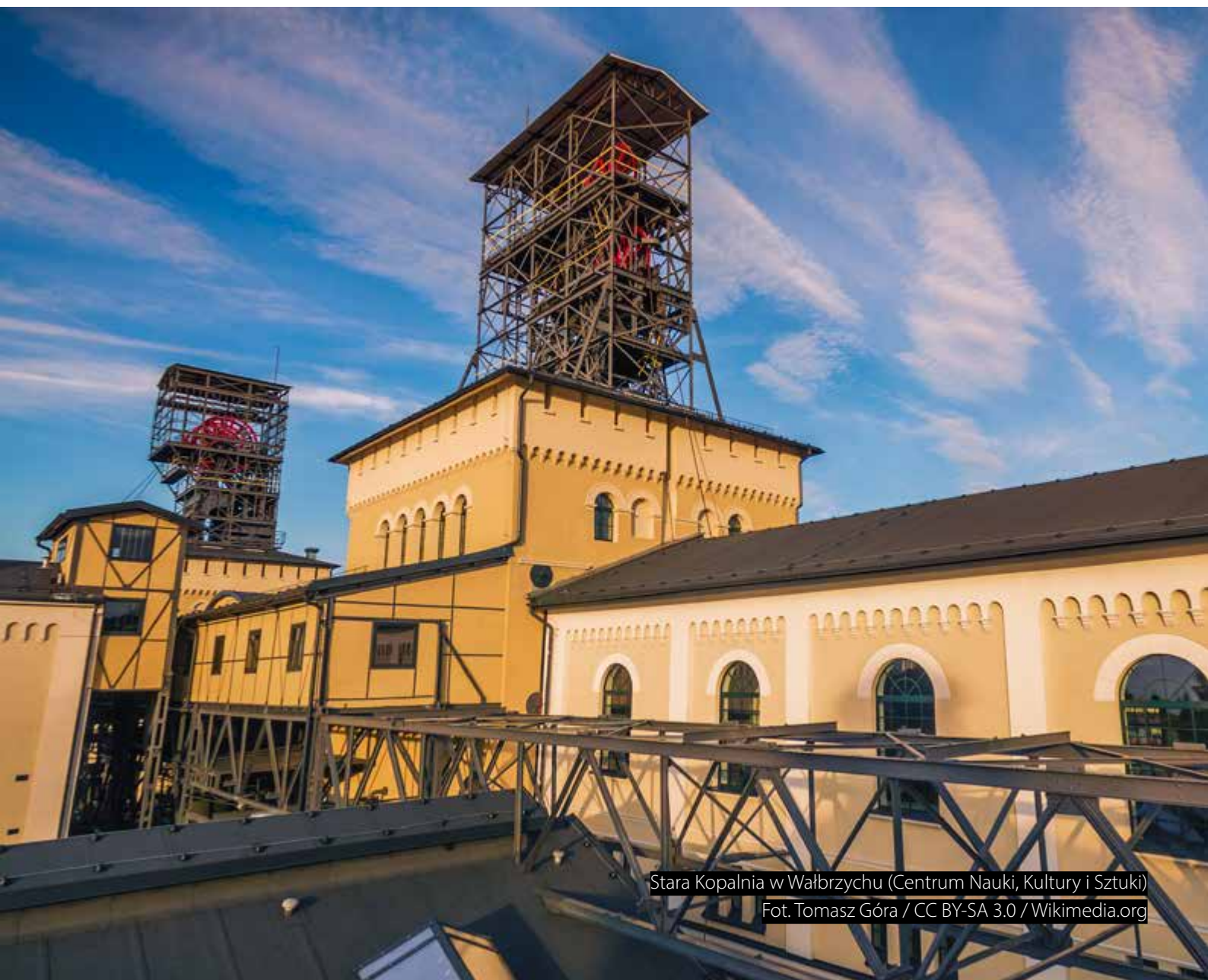
[64] Głębokie partie złoża udostępniono po zgłębieniu nowych szybów, urządzenia wyciągowe wyposażono w nowoczesne maszyny wyciągowe, dla uzyskania lepszych parametrów handlowych węgla wybudowano duży zakład mechanicznej przeróbki węgla, w którym zmechanizowano i zautomatyzowano cały proces przeróbczy. We wszystkich kopalniach zostały wymienione wentylatory głównego przewietrzania na nowe, wysokowydajne z napędem elektrycznym, parowe maszyny wyciągowe zastąpiono elektrycznymi. Przodki wybierkowe zostały wyposażone w odpowiednio dostosowane przenośniki zgrzeblowe, zelektryfikowano i zmodernizowano transport poziomy i pionowy, wprowadzono obudowę stalową, a w latach 70. XX w. stojaki hydrauliczne oraz podjęto próby zastosowania obudowy zmechanizowanej. Jednakże wysiłki wprowadzenia zmechanizowanych kompleksów ścianowych z zastosowaniem urabiania za pomocą kombajnów lub strugów do lat 90. XX w. nie dały pozytywnych efektów. Wielką uwagę zwracano na przeciwdziałanie zagrożeniom górniczym, przede wszystkim w zakresie prognozowania, profilaktyki i zabezpieczenia załóg przed skutkami wyrzutów gazów i skał oraz zapylenia powietrza kopalnianego. Piątek E., Piątek Z., *Zarys dziejów dolnośląskiego górnictwa węglowego 1434–2000*, dz. cyt.

W połowie lat 70. XX wieku program rozwoju wałbrzysko-noworudzkiego górnictwa ponownie ukształtowany został według ilościowego kryterium produkcji węgla. Wobec przewidzianej budowy centralnego zakładu wydobywczo-przerobczego Kopernik nie prowadzono szerszej działalności inwestycyjno-modernizacyjnej w wałbrzyskich zakładach górniczych. Nakazowy system planowania i realizacji programów techniczno-ekonomicznych wymuszał to, że dla wykonania zadań wydobywczych wchodziło z robotami górniczymi do coraz głębiej położonych części złoża oraz wybierano pod względem górnictwem i ekonomicznym nieopłacalne, mało wydajne cienie pokłady. Szczególnie w latach 70. i 80. XX wieku działalność kopalń, opierająca się na istniejącej i już mocno przestarzałej strukturze techniczno-prawnej, prowadzona była bez właściwych efektów gospodarczych.

Gdy w 1990 roku polska gospodarka weszła na drogę rynkowych przekształceń, to kondycje ekonomiczne dolnośląskich kopalń oraz ich perspektywy proefektywnościowej działalności poddano wielostronnym analizom, w wyniku tego jako trwale nierentowne decyzją ministra przemysłu postawiono je w stan likwidacji. 3 marca 1999 roku zakończono likwidację części podziemnej kopalń, a likwidacja powierzchniowych obiektów przemysłowych była na ukończeniu^[65].

Chociaż kopalnie węgla zlikwidowano, to niektóre wieże wyciągowe, uznane jako zabytki techniki, obok wież kościelnych nadal są dominantami w krajobrazie kulturowym rejonów Wałbrzycha i Nowej Rudy.

[65] Praca zbiorowa, *Doświadczenia z likwidacji zakładów górniczych*, Wałbrzych 1999, s. 27–48, 65–72.

Stara Kopalnia w Wałbrzychu (Centrum Nauki, Kultury i Sztuki)
Fot. Tomasz Góra / CC BY-SA 3.0 / Wikimedia.org

3.2. Złóża węgla brunatnego

Węgiel brunatny na terenie Polski wydobywano już w XVII wieku, na obszarze dzisiejszego pogranicza Polski, Niemiec i Czech. Do końca XIX wieku funkcjonowało w tym rejonie ponad 100 niewielkich kopalń podziemnych, a w 1905 roku powstała pierwsza duża kopalnia odkrywkowa Herkules, funkcjonująca do dziś jako Kopalnia Węgla Brunatnego Turów.

Najbogatsze złoża węgla brunatnego w Polsce znajdują się w zagłębiach na Pogórzu Zachodniosudeckim w okolicy Turosszowa, na Nizinie Południowowielkopolskiej w okolicy Konina i na Wzniesieniach Południowomazowieckich w okolicy Bełchatowa.

Polskie zasoby przemysłowe wynosiły 994,55 mln t (według stanu na 31 grudnia 2019 roku). Dużo większe są zasoby geologiczne bilansowe, szacowane w Polsce na 23,26 mld t.

Złoża węgla brunatnego w Polsce występują w rejonach:

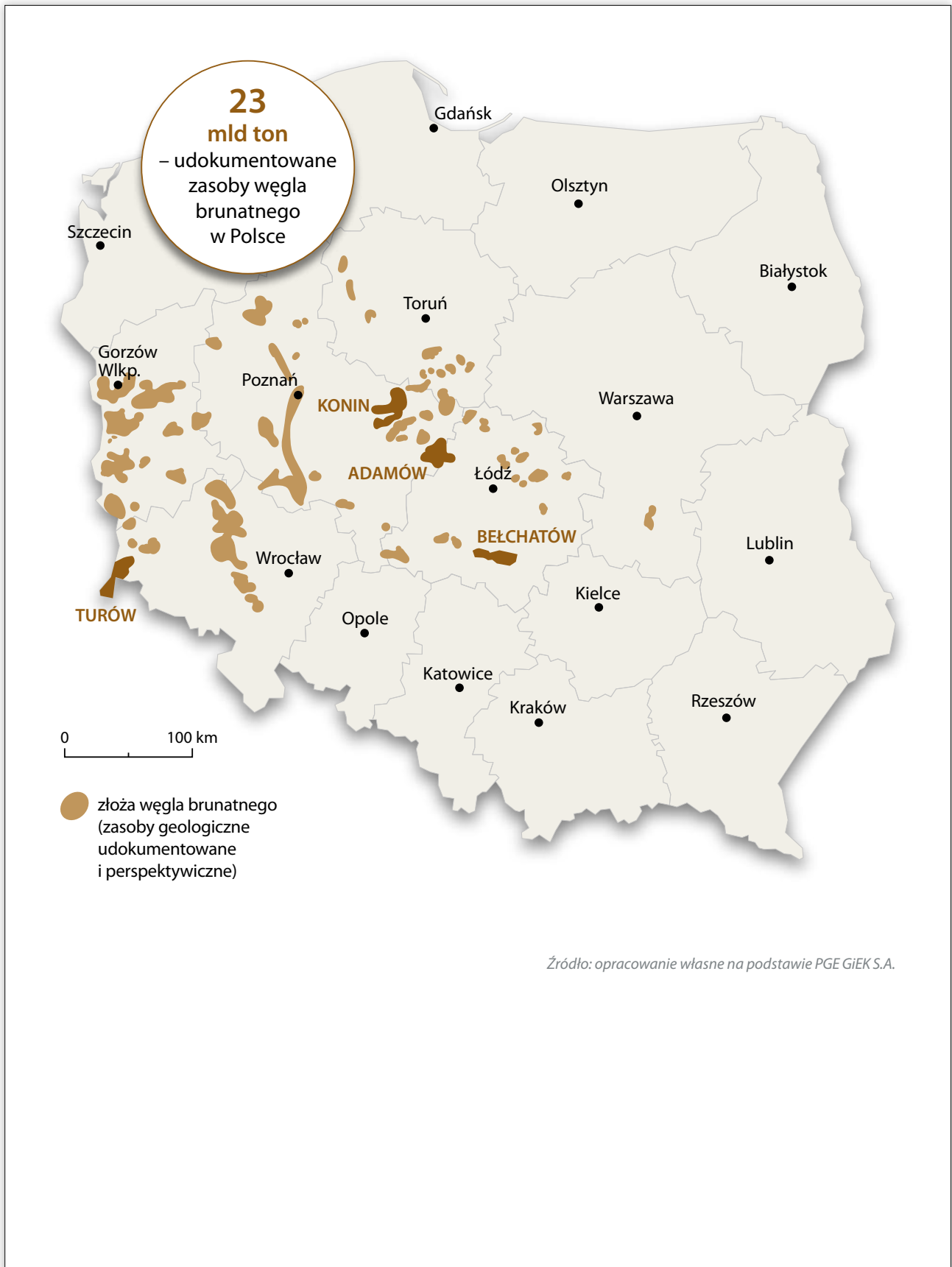
- Legnica – Prochowice – Ścinawa (największe złożo węgla brunatnego w Europie)
- Gubin – Mosty – Brody
- Kozienice – Głowaczów
- Trzcianka
- Złoczew

Zasoby te stwierdzono na obszarze ośmiu województw (dolnośląskiego, kujawsko-pomorskiego, lubelskiego, lubuskiego, łódzkiego, mazowieckiego, opolskiego i wielkopolskiego), w tym zasoby przemysłowe występują na obszarze czterech województw (dolnośląskie, lubuskie, łódzkie i wielkopolskie).

Węgiel brunatny jest wydobywany i wykorzystywany w czterech rejonach: bełchatowskim, turosszowskim, konińsko-Adamowskim i lubuskim. Większość wydobycia pochodziła z Kopalni Węgla Brunatnego Bełchatów (ze złoża Bełchatów-Pole Bełchatów oraz Bełchatów-Pole Szczerców), łącznie 40,52 mln t.

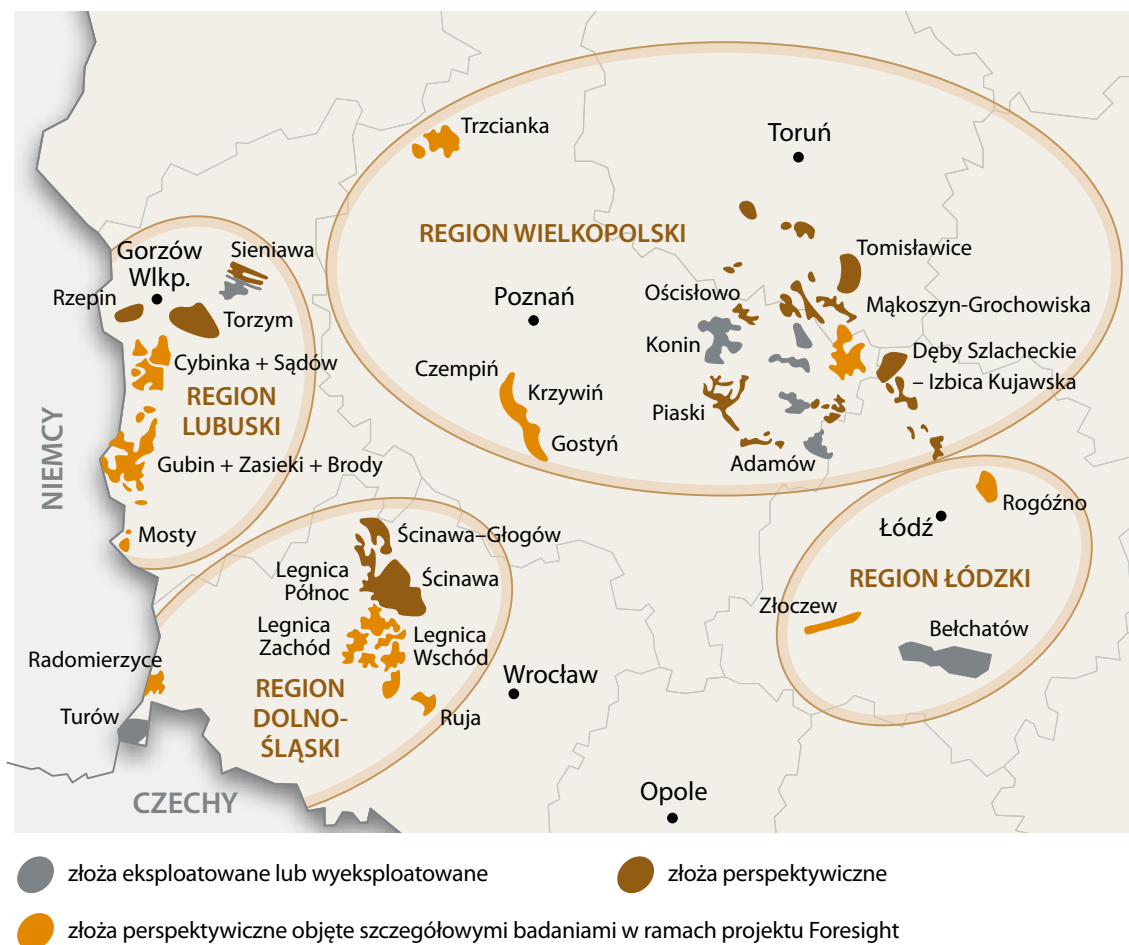
Ze względu na zastosowanie można wyróżnić następujące typy technologiczne węgla brunatnego:

- węgiel energetyczny – wykorzystywany w elektrowniach ciepłych
- węgiel brykietowy – używany do produkcji brykietów
- węgiel wytłewny – stosowany do produkcji prąsmoły i paliw płynnych
- węgiel ekstrakcyjny – służący do otrzymywania wosku ekstrakcyjnego i bituminów

Mapa 20. Lokalizacja złóż węgla brunatnego w Polsce^[66]

[66] Źródło: Szczepiński J., *Aktualna sytuacja branży górnictwa węgla brunatnego w Polsce*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, https://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/390_20161103_2/%24file/390_20161103_2.pdf [dostęp: 22.10.2023].

Mapa 21. Położenie głównych rejonów występowania złóż węgla brunatnego w Polsce^[67]

[67] Źródło: Czy węgiel brunatny to optymalny surowiec energetyczny dla Polski? Wbrew pozorom ma on swoje zalety, Portal Statystyczny <https://portalstatystyczny.pl/czy-wegiel-brunatny-to-optimalny-surowiec-energetycznym-dla-polski-wbrew-pozorom-ma-on-swoje-zalety/> [dostęp: 23.10.2023].

Węgiel brunatny w Polsce jest prawie w 100% wykorzystywany jako surowiec do produkcji energii – głównie elektrycznej, ale też i ciepłej. Według stanu na 31 grudnia 2019 roku z węgla brunatnego wytworzono 15,6% energii elektrycznej w Polsce^[68]. Węgiel ten jest najczęściej używany w pobliżu miejsca wydobycia, ponieważ jego transport jest skomplikowany, a przez to nieoptymalny^[69].

Wykorzystanie węgla brunatnego w innym celu niż energetyczny ma obecnie marginalne znaczenie. Niemniej może on być cennym surowcem dla przemysłu chemicznego (np. do otrzymywania półkoks, smoły wytłowej, gazów przemysłowych czy wosku montanowego). Osobnym zagadnieniem jest zgazowanie węgla – produkty uzyskiwane w jego wyniku mogą być stosowane do wytwarzania paliw płynnych i gazowych oraz innych materiałów chemicznych (np. siarczanu amonowego, amoniaku, kwasu krezolowego, ksenonu, kryptonu, ciekłego azotu, fenoli).

Podczas obróbki i sortowania węgla brunatnego powstaje pył węglowy, który może stanowić surowiec do produkcji sorbentów, preparatów owado- i grzybobójczych (pestycydy i herbicydy), preparatów glebotwórczych oraz suplementów glebowych służących do nawożenia gleb uprawnych. Węgiel brunatny można także mieszać z nawozami mineralnymi. Jako nawóz może być również stosowany popiół pochodzący ze spalania węgla brunatnego.

W nadkładzie, który zostaje zdjęty podczas eksploatacji odkrywkowej, znajduje się wiele różnorodnych kopalin o dużym znaczeniu gospodarczym, np. kruszywa mineralne, piaski kwarcowe, surowce ilaste, kreda i ziemia humusowa. Surowce te można zastosować m.in. do budowy dróg, w przemyśle cementowym, w ceramice, w branży budowlanej lub w przemyśle szklarskim.

Wydobycie i spalanie węgla brunatnego oddziałują w znacznym stopniu na środowisko naturalne, powodując przekształcenia krajobrazu, zmiany stanu wód podziemnych i powierzchniowych, zagrożenia wstrząsami sejsmicznymi (w Polsce tylko w przypadku KWB Bełchatów) i zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego w wyniku emisji pyłu podczas prowadzonej eksploatacji. W czasie spalania węgla brunatnego następuje emisja gazów i pyłów do atmosfery, w tym największa spośród wszystkich kopalin energetycznych emisja dwutlenku węgla.

3.2.1. Historia wydobycia węgla brunatnego w Polsce

Zarys historii wydobycia węgla brunatnego w województwie śląskim^[70]

Pierwsze badania geologiczne na obszarze obecnego województwa śląskiego w poszukiwaniu węgla miały miejsce w końcu XVIII wieku, kiedy to za czasów Nowego Śląska władze pruskie skierowały w okolice Kromiowa, Siewierza i Kozięglów Leopolda von Buscha. To właśnie w wyniku jego badań dokonano odkrycia pokładów węgla brunatnego najpierw w okolicach Blanowic oraz Kromiowa i Poręby. Przez kilkadziesiąt lat obowiązywała jego teoria, że węgiel w okolicach Poręby jest węglem kamiennym. W XIX wieku nosił on nazwę bagnistego – Morkohle, nazywany był również trapezoidalnym oraz Blanowickim. Przeprowadzone badania geologiczne pomiędzy 1863 a 1870 rokiem przez innych geologów ostatecznie udowodniły, że jest to węgiel brunatny.

Początki wydobycia węgla brunatnego to lata 20. XIX wieku. Wtedy to, w dobrach Mrzyglód, które od 1828 roku nosiły już nazwę Poręba Mrzyglódzka, uruchomiona została pierwsza kopalnia. W pierwszej połowie XIX wieku węgiel nie był wykorzystywany w sposób powszechny. Występujący tutaj węgiel nie nadawał się bowiem do wytopu żelaza w wielkich piecach, a niewielkie manufaktury włókiennicze, w których do poruszania maszyn wykorzystywano koła wodne, również nie były zainteresowane jego wykorzystaniem. Stan ten zmienił się dopiero po powstaniu stycziowego. W 1863 roku właściciel Blanowic o nazwisku Sygietyński przeprowadził własne badania geologiczne w poszukiwaniu węgla. Po zakupie dóbr Poręba Mrzyglódzka przez Hansa Ulryka Schaffgotscha w 1865 roku rozpoczęto tutaj eksploatację węgla na dużą skalę. Już w 1867 roku działały cztery kopalnie. Wśród pierwszych nadań górniczych wymienione są między innymi Poręba, Zawiercie i Łośnice. Jeszcze w okresie międzywojennym Towarzystwo Sosnowieckich Fabryk Rur i Żelaza posługiwało się mapami pól górniczych Kopalni Gustaw sporządzonymi w 1882 roku przez Roberta Stephaniego. Został on sprowadzony tutaj przez Schaffgotscha. Wkrótce kopalnie powstały prawie we wszystkich dobrach okalających Zawiercie. Wśród właścicieli ziemskich wydobywających węgiel był również Michał Poleski. W Blanowicach przez krótki okres eksploatował kopalnię pruski magnat książę von Hohenloche.

[68] *Węgiel brunatny*, Państwowy Instytut Geologiczny, www.pgi.gov.pl/images/muzeum/kopalnia_wiedzy/surowce/foldery/wegiel_brunatny.pdf [dostęp: 22.10.2023].

[69] Podczas przewozu kolejowego węgiel zbija się w masę trudną do rozładowania, a w zimie dodatkowo zamarza. Z tego powodu elektrownie bazujące na węglu brunatnym buduje się w pobliżu złóż, a surowiec jest często przesyłany do elektrowni przekaźnikami taśmowymi. Jednak do niektórych elektrowni, np. w Koninie i Adamowie, węgiel brunatny jest dostarczany z pobliskich kopalń koleją przemysłową.

[70] Za: *Szyby starych kopalń koło Łaz*, Jurajskie Forum Dyskusyjne, <http://forumjurajskie.pl/viewtopic.php?f=1&t=1212&start=15> [dostęp: 1.12.2023].

W wydobyciu węgla przodowała przez cały okres funkcjonowania kopalń węgla brunatnego Poręba. Nawet w czasie największego rozkwitu wydobycia węgla brunatnego, w okresie powstań śląskich w latach 1919–1921, kiedy w okolicach Zawiercia czynnych było aż 13 kopalń, prawie 40 % węgla pochodziło z Poręby. Z uwagi na rozwój górnictwa tuż po odzyskaniu niepodległości w Zawierciu zostało utworzone Centralne Biuro Kopalń Węgla Brunatnego. Okres intensyfikacji wydobycia przypadł na czasy, kiedy Niemcy prowadzili z Polską wojnę celną. Z kolei powolny spadek następował po utworzeniu Polskiego Zagłębia Węglowego (Górny Śląsk, Zagłębie Dąbrowskie).

Datę krańcową masowego wydobycia określić należy na 1924 roku. Wówczas to na skutek roztopów i ulewnych deszczy większość kopalń zostało zalanych, a ich właściciele nie było stać na wznowienie wydobycia oraz modernizację przestarzałych maszyn i urządzeń. Sukcesywnie malał też popyt. Liczba kopalń malała. Wydobycie kontynuowali potentaci tacy jak Towarzystwo Sosnowieckie oraz Towarzystwo Poręba. W 1935 roku zaprzestano wydobycia w najdłuższej działającej Kopalni Zygmunt w Porębie. W następnych latach podejmowano próby uruchamiania nowych szybów kopalnianych, ale miało to krótkotrwały, epizodyczny charakter. W czasie II wojny światowej ponownie uruchomiono kopalnie m.in. w Porębie. Po zakończeniu działań wojennych uruchomiono kopalnię w Ciągowicach, która uległa likwidacji w latach 50. XX wieku.

Z uruchomieniem wydobycia węgla brunatnego na szeroką skalę w okolicach Zawiercia na przełomie XIX i XX wieku wiązano wielkie nadzieje. Czas przyniósł rozczarowanie. Przyczyn takiego stanu było wiele. Sam węgiel, który pod ziemią wyglądem przypominał kamienny, po wydobyciu na powierzchnię kruszył się i nie nadawał do transportu np. kolejowego. Nie stanowił on żadnej konkurencji dla kopalni węgla kamiennego, pomimo znacznej różnicy w cenie. Z uwagi na trudne lata i nękające kryzysy lat 20. i 30. XX wieku nie potrafiono wykorzystać właściwości wydobywanego węgla (dobre oceny laboratoryjne spalania, destylacji itp.). W połowie lat 30. XX wieku wartość zasobów węgla brunatnego w okolicach Zawiercia oceniano na 60 mln t.

Zarys historii wydobycia węgla brunatnego na Dolnym Śląsku i Ziemi Lubuskiej^[71]

Na Dolnym Śląsku, między Legnicą, Lubinem i Ścinawą, znajdują się największe w Europie złoża węgla brunatnego liczące ok. 35 mld t. Odkryto je w latach 50. XX wieku w trakcie poszukiwania złóż miedzi. Obecnie udokumentowanych i gotowych do wydobycia jest niemal 15 mld t węgla brunatnego. Z kolejnych badań wynika, że gdyby rozszerzyć planowany obszar wydobycia jeszcze do Głogowa, można liczyć na kolejne 20 mld t. W 2009 roku planowano uruchomienie nowego zagłębia węgla brunatnego i wybudowanie kopalni węgla brunatnego i elektrowni w Miłkowicach^[72].

Początków górnictwa węgla brunatnego nie znamy dokładnie, ale jako że pokłady te leżą płytko, ludzie musieli wpaść bez większego trudu na ich ślad. Prawdopodobnie już ok. 1740 roku zaczęto używać tego materiału, co otworzyło drogę uprzemysłowieniu zachodnich skrajów Śląska. Jednakże górnicza ekspansja na szerszą skalę zaczęła się dopiero w XIX wieku.

[71] Za: Wrzosek A., *Węgiel brunatny na Śląsku*, Katowice 1946. Termin Ziemia Lubuska został reaktywowany po II wojnie światowej dla oznaczenia ziem włączonych do Polski, które dotychczas znajdowały się w obrębie dwóch niemieckich prowincji: Brandenburgii na północy i zachodzie oraz Dolnego Śląska na południowym wschodzie. Termin ten nie był w powszechnym użyciu przed 1945 rokiem. Kopalnie brandenburskie podlegały do 1861 r. Wyższemu Urzędowi Górniczemu (Oberbergamt) w Berlinie, a następnie w Halle (Saale), natomiast dolnośląskie – urzędowi we Wrocławiu (Breslau). Wydobycie kopalni regulowało prawo górnicze z 1865 roku (Preußische Berggesetz).

[72] Budowa kopalni spowodowałaby nieodwracalne zmiany w środowisku, w tym w obszarach prawnie chronionych (wylesienia, zmiana stosunków wodnych, zagrożenie dla upraw rolnych itp.), oraz wysiedlenia mieszkańców. Możliwe jest jednak użycie odpowiedniej technologii wydobycia złoża. Polega ona na wpuszczeniu pod ziemię specjalnych szczepów bakteryjnych zmieniających węgiel brunatny w metan. Po takiej przemianie będzie go można wydobywać na powierzchnię (z 1 t węgla można uzyskać w ten sposób ok. 20 m³ gazu). Kowalczyk A., <https://finanse.wp.pl/nowe-brunatne-zaglebie-6115927006488193a-10-11-2009> [dostęp: 2.12.2023].

Mapa 22. Mapa historyczna położenia Ziemi Lubuskiej i Śląska (Górnego)^[73]

[73] Leszczyński Adrian: Fotoreportaż z krainy Słowian – Ziemia Lubuska, Białczyński – oficjalna strona Czesława Białczyńskiego, <https://bialczynski.pl/2018/10/10/adrian-leszczynski-fotoreportaz-z-krainy-slowian-ziemia-lubuska/> [dostęp: 16.12.2023].

Pierwsza kopalnia węglębna powstała w Radomierzycach koło Zgorzelca w 1822 roku, a najstarsza kopalnia rozpoczęła pracę w Zielonej Górze w 1840 roku. W 1858 roku było już 15 czynnych kopalń z produkcją ok. 40 tys. t.

Dużą trudność dla rozwoju górnictwa stanowił wysoki procent miazgi w wydobytym węglu, którego nie umiano dawniej zużytkować, ponieważ na opał do użytku domowego nadawał się tylko węgiel w kawałkach. Dlatego już wcześniej próbowano przetworzyć miazgę na jakiś inny produkt, nadający się do sprzedaży. I tak po różnych próbach powstała w 1867 roku pierwsza brykietownia przerabiająca węgiel brunatny w Olszynie koło Lubania. Brykiety zdobyły rynek i wzmogły produkcję, co pociągnęło za sobą powstawanie dalszych brykietowni. Próbowano też, zresztą bez większego powodzenia, produkować gaz świetlny^[74] i smołę. Otwarta w 1903 roku kopalnia w Węglińcu oparła się na brykietowni i elektrowni, rozszerzając zakres zastosowania węgla brunatnego.

W okresie pierwszej wojny światowej rozwinęły się wielkie kopalnie odkrywkowe w okolicy Wojrowic, a punkt ciężkości górnictwa węgla brunatnego przeniósł się poza Nysę Łużycką. Powstały też mniejsze kopalnie w innych obszarach Dolnego Śląska, z których kilka uzyskało poważniejsze znaczenie, inne nie wyszły poza rolę czysto lokalną. Najwyższy poziom w latach przedwojennych osiągnęła produkcja w 1929 roku, dochodząc do 11 mln t węgla brunatnego i przeszło 2,5 mln t brykietów. Oznaczało to wzrost produkcji o 500% w stosunku do lat przed I wojną światową, przy czym olbrzymia większość produkcji przypadła na kopalnie odkrywkowe w ówczesnych powiatach różborskim^[75] i wojrowickim^[76]. Surowego węgla sprzedawały kopalnie dolnośląskie bardzo mało i to przeważnie tylko zakładom przemysłowym położonym w niewielkiej odległości od kopalń. Z całej produkcji przedwojennej węgla brunatnego na Dolnym Śląsku ok. 58% przerabiano na brykiety, 25% zużywano w elektrowniach na wytworzenie energii, a resztę sprzedawano bądź w kawałkach, bądź też jako grysik i miazgę.

Ostatnia wojna nie oszczędziła w przeważnej części terenów kopalnictwa węgla brunatnego na Dolnym Śląsku. Wskutek uszkodzeń elektrowni i przerwy w ruchu znaczna liczba kopalni została zatopiona, urządzenia częściowo wywiezione, a niektóre kopalnie nawet zaminowane. W ciężkich warunkach rozpoczęto odbudowę tego działu gospodarki i uruchomienie kopalń. W Żarach powstało Zjednoczenie Przemysłu Węgla Brunatnego, obejmujące swym zasięgiem całe nowe ziemie zachodnie. W 1946 roku było czynnych 10 szybów, stanowiących pięć jednostek administracyjnych. Z tych szybów siedem znajdowało się w powiecie żarskim, jeden w żegańskim, jeden w lubańskim i jeden w Zielonej Górze. W tamtym czasie przewidywano uruchomienie kopalni w Węglińcu, paru dalszych koło Żarów i Mużakowa oraz jednej pod Kożuchowem. Pod Lubaniem była czynna tylko jedna brykietownia. Węgiel brunatny postrzegano wówczas jako najpoważniejszą dźwignię uprzemysłowienia i elektryfikacji zachodniej części Dolnego Śląska.

W okresie po II wojnie światowej, 27 grudnia 1950 roku, Minister Górnictwa orzekł o przejęciu pól górniczych węgla brunatnego na rzecz skarbu państwa. Dotyczyło to zwłaszcza tzw. Ziemi Odzyskanych, czyli południowo-zachodniej Polski. Pola te zostały wymienione w załączniku do orzeczenia. Przechodziły na własność skarbu państwa w całości, bez odszkodowania. Określany był za każdym razem właściciel pola, jego nazwa i przybliżone położenie. Stąd wiadomo, że pod koniec XIX i do połowy XX wieku na terenie Dolnego Śląska działało 67 miejsc eksploatacji węgla brunatnego. Z tego aż kilkadziesiąt pól wydobywczych znajdowało się na terenie ówczesnego powiatu trzebnickiego. Należały do kilku wyspecjalizowanych firm.

[74] Gaz miejski, inaczej gaz świetlny – gaz otrzymywany do celów komunalnych i przemysłowych z wykorzystaniem różnych surowców energetycznych. Jako paliwo może być wykorzystywany i rozprowadzany drogą sieci gazowych za pomocą gazociągów. W tym celu może być wykorzystywany m.in.: gaz koksowniczy, jak również mieszanina tego gazu z innymi gazami palnymi, np. gazami produktów rozkładu olejów; *Leksykon naukowo-techniczny z suplementem*, t. 1, Warszawa 1989, s. 249.

[75] Landkreis Rothenburg (Ob. Laus.) (pol. powiat różborski) – istniejący w okresie 1816–1947 (w latach 1945–1947 pod nazwą Landkreis Weißwasser – powiat białowodzki). Do 1945 r. należał do pruskiej Prowincji Śląsk, a w latach 1945–1947 – bez miejscowości na wschód od Nysy Łużyckiej – do Regionu Saksonii. W 1945 r. Polsce przypadły dwie prawobrzeżne sekcje (od Nysy Łużyckiej) powiatu różborskiego: a) północno-wschodnia (z m.in. Łęknica i Przewozem), którą włączono do powiatu żarskiego (utworzonego ze wschodniej części niemieckiego powiatu żarskiego); b) wschodnia (z m.in. Lipną, Dobrzyńniem, Buczem i Sobolicami), którą włączono do powiatu zgorzeleckiego (utworzonego ze wschodniej części niemieckiego powiatu zgorzeleckiego); oba docelowe powiaty przyłączono do województwa wrocławskiego (1946). W Niemczech pozostała większa lewobrzeżna część powiatu, z m.in. siedzibą Białą Wodą oraz miastami Niską i Różborkiem. Źródło: *Powiat Rothenburg (Oberlausitz)*, Wikipedia.pl, [https://pl.wikipedia.org/wiki/Powiat_Rothenburg_\(Oberlausitz\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Powiat_Rothenburg_(Oberlausitz)) [dostęp: 1.12.2023].

[76] *Wojrowice* (Hoyerswerda), w 1815 r. na mocy postanowień kongresu wiedeńskiego miasto, wraz z częścią Górnych Łużyc, zostało oderwane od Saksonii i przyłączone do Prus. W 1825 r. zostało włączone w granice rejencji legnickiej prowincji Śląsk. Miasto dzieliło historię Śląska do 1945 r. jako część prowincji Śląsk (1825–1919, 1938–1941) oraz Dolny Śląsk (1919–1938, 1941–1945). Było siedzibą władz najbardziej na zachód wysuniętego powiatu prowincji. W 1871 roku znalazło się w granicach zjednoczonych Niemiec. U schyłku XIX w. miasto zaczęło się rozrastać w związku z wydobywaniem węgla brunatnego. Mazurski K.R., Zieliński A., *Łużyce*, Warszawa 1984.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Zbigniew Kasztelewicz

Mapa 23. Lokalizacja i zasoby bilansowe lubuskich złóż węgla brunatnego, Zbigniew Kasztelewicz^[77]

[77] Kasztelewicz Z., *Belchatowskie złoża... I co dalej?*, CIRE.pl, https://www.cire.pl/pliki/2/belchatowskie_zloza.pdf [link nie działa] [dostęp: 14.12.2023].

Jedne z największych inwestycji na tym terenie prowadziła firma Marie Rothe. Należały do niej pola wydobywcze Ancho-wis, Schmerle, Stint w Skokowej i Goleniowie, Steinert w Strupinie, Barsch, Rothe, Strelocke, Wallfisch i Wels w Krościnie Wielkiej, Peisker w Goleniowie (Gellendorf), Salm w Borkowie (Stroppen/Strupina), Sardelle w Chróścinie (Syne). W okoli-cach Krościny Wielkiej musiały wówczas znajdować się większe i bardziej opłacalne w eksploatacji złoża. Poza firmą Marie Rothe działały tam bowiem na polu Hecht – Gewerkschaft Neuen Rechts i na polu Karpfe – Renate von Lancken Wackewitz. Złoża w Skokowej także musiały być dosyć pokaźne, skoro w jedno z pól wydobywczych – Freicheit – zainwestowało Schle-sische Braunkohlengessellschaft G.m.b.H z Berlina. Innym poważnym właścicielem pól wydobywczych węgla brunatnego na terenie powiatu trzebnickiego była firma Paula Riegera. Należały do niej: Amsterdam, Ehrenfrieds Gluck, Erlangen, Frank-furt i Paris w Brzykowie (Brietzen), oraz Flunder we Wszemirowie (Szemirów). Rieger działał także w Praśnicy (Kl. Krutschen) na polu Quappe i na polu Dorsch w Piotrowicach Małych. Było w nich jeszcze kilka innych miejsc wydobywczych: Paul Segen – eksploatowane przez Gustawa Rostelmana, Clemens należące do Wspólnoty Wydobywczej Max Detlew i Schluss eksploatowane przez Gewerkschaft Schluss. We Wszemirowie pracowano na polu Karausche, należącym do Renate von Lancken Wackewitz. Także w Obornikach Śląskich eksploatowane było jedno z pól wydobywczych: Gewalt I, należące do firmy C. Kulmitz G.m.b.H^[78].

Kompleks złóż gubińskich (złoża: Gubin, Gubin–Zasieki–Brody, Lubsko) zawiera się w obszarze Dolnych Łużyc i Ziemi Lu-buskiej, od Finsterwalde na zachodzie po Zieloną Górę na wschodzie i od Kostrzyna na północy po Hoyerswerdę na połu-dniu. Zasoby bilansowe złoża Gubin wynoszą 1561 mln t, a prognostyczne (dla złoża Gubin – Zasieki – Brody) 1934,3 mln t i zajmują powierzchnię kilkunastu tysięcy kilometrów kwadratowych^[79]. Złoża te, eksploatowane po obu stronach granicy od niemal 200 lat, w okresie po II wojnie światowej odgrywały (i odgrywają nadal) zasadniczą rolę dla gospodarki paliwo-wo-energetycznej byłej NRD, a następnie wschodnich landów Niemiec.

Po polskiej stronie Nysy Łużyckiej złoża węgla nie były w tym rejonie nigdy eksploatowane na podobną skalę, ale poten-cjał złożowy, który reprezentują, jest ogromny. W polskiej części tego obszaru centralnym elementem jest kompleks złóż gubińskich.

Warto zatem przypomnieć, że węgiel brunatny miał niebagatelny wpływ na rozwój Gubina w przeszłości, stając się przy-czynkiem do bujnego rozwoju przemysłu włókienniczego w połowie XIX wieku. Dzięki temu Gubin stał się największym miastem w południowej części obecnego województwa lubuskiego. Podział miasta na dwie części (Gubin oraz Guben) po zakończeniu II wojny światowej oraz ogromne zniszczenia spowodowały, że pozostało bardzo niewiele świadectw mówiących o jego górniczej przeszłości. Początki górnictwa węgla brunatnego w okolicy Gubina są bardzo podobne do zdarzeń, jakie miały miejsce w innych części dawnej Brandenburgii czy też Dolnego Śląska i Łużyc. Wydobywanie węgla było poprzedzone eksploatacją ziemi ałunowej (niem. Alaunerz), obecnie zupełnie niewykorzystywanej. Pierwsze doniesienia o gubińskim węglu związane są właśnie z jej wydobywaniem. W 1800 roku von Manteuffel, właściciel kopalni ziemi ałunowej niedaleko Grochowa, doniósł o płytkim występowaniu węgla brunatnego. Pierwsze wydobywanie węgla miało miejsce pięć lat później, w obrębie folwarku Einbecke w majątku Gemersdorf (obecnie Jaromirowice, wieś przylegająca do Gubina od północnego wschodu), lecz trwało krótko. Była to eksploatacja odkrywkowa, bez udzielonej koncesji^[80].

Innym obszarem wydobywania węgla brunatnego na Ziemi Lubuskiej, słabo poznanym^[81], jest rejon Ośna Lubuskiego oraz Sulęcina. W XIX wieku funkcjonowały tutaj dziesiątki niewielkich kopalni. Ich dokładna lokalizacja pozostaje zwykle niezna-na, a eksploatacja trwała z reguły krótko, często zaledwie kilka lat. Pomiędzy Ośnem Lubuskim a Sulęcinem funkcyjnowa-ły kopalnie podziemne, eksploatujące węgiel na zawal. Największymi kopalniami regionu były kopalnie: Oskar i Borussia w Smogórach oraz Eduard w Długoszyńcu^[82]. Zachowały się szczątkowe informacje o kopalniach: Gute Hoffnung w Trzebo-wie (funkcjonująca od 1865 roku do lat 20. XX wieku), Hans w Trześniowie (1860–1875), Moritz i Gustav w Żubrowie, Phönix oraz Alexander w Sulęcinie i Fannys Glück w Trześniowie.

[78] To, czy na danym polu rozpoczęto eksploatację, należałoby sprawdzić w archiwach dawnego Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu. Obecnie opracowane są głównie dawne kopalnie lubuskie, łużyckie (Łęknica) oraz okolic Borów Dolnośląskich. Wróbel B., *Kopalnie węgla brunatnego powiatu trzebnickiego*, Nasze Sudety, <http://naszesudety.pl/kopalnie-węgla-brunatnego-powiatu-trzebnickiego.html> [dostęp: 2.12.2023].

[79] Kasiński J.R., *Potencjał zasobowy węgla brunatnego w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem kompleksów złóż gubińskich i legnickich*, Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy, <https://www.pgi.gov.pl/dokumenty-pig-pib-all/materiały/7665-kasinski-potencjal-węgla-brunatnego/file.html> [dostęp: 3.12.2023].

[80] Gontaszewska-Piekarz A., *Historyczne górnictwo węgla brunatnego w okolicach Gubina*, „Hereditas Minariorum”, 4, 2017, s. 109–121.

[81] Nie zachowały się prawie żadne materialne pozostałości infrastruktury. Brak jest także przekazów ustnych, pojedyncze wspomnienia o kopalniach znaleźć można w materiałach niemieckich publikowanych i wydawanych przed dawnymi mieszkańcami tych ziem. Pomimo zaledwie 60–70 lat, jakie upłynęły od zakończenia eksploatacji większości kopalń, historia tego górnictwa została niemalże zupełnie zapomniana. Problemem jest też dotarcie do materiałów archiwalnych, szczególnie przedwojennych, które niemal w całości zostały zniszczone. Pozostały w zasadzie jedynie dokumenty związane z nadaniem górnictwami, szczątkowo zachowały się mapy górnicze, rozproszone po wielu archiwach. Gontaszewska A., *Zarys historii górnictwa węgla brunatnego w okolicy Ośna Lubuskiego i Sulęcina (Ziemia Lubuska)*, „Hereditas Minariorum”, 2, 2015.

[82] Tamże.

Kompleksy złóż gubińskich i legnickich są najatrakcyjniejszymi złożami węgla brunatnego w Polsce z punktu widzenia eksploatacji odkrywkowej^[83]. W przypadku złóż gubińskich nie rozważano dotychczas zastosowania niekonwencjonalnych technologii utylizacji węgla, jednak dla kompleksu złóż legnickich, oprócz szczegółowo opracowanych koncepcji eksploatacji odkrywkowej, przedstawiono także koncepcje eksploatacji metodami niekonwencjonalnymi: podziemnej – metodą ścianową, metodą hydrootworową i eksploatacji metodą podziemnego zgazowania^[84].

Początki górnictwa węgla brunatnego w Wielkopolsce^[85]

Na obszarze całej zachodniej Wielkopolski zalegają pokłady węgla brunatnego. Zwłaszcza tereny pomiędzy Wronkami a Międzychodem nieomal na całej powierzchni są węglonośne.

Najwcześniejszych odkryć złóż węgla brunatnego dokonywano zazwyczaj przypadkowo, przy głębokiej orce lub przy odkrywkowej eksploatacji złóż piasku czy gliny. Na warstwy węglonośne natrafiano przy kopaniu, a w latach późniejszych także wierceniu studni. Często się zdarzało, że warstwa węglonośna przebiegała częściowo po powierzchni ziemi albo została odsłonięta na podmytych przez wodę skarpach czy osuwiskach. Tak zapewne było i w okolicach Sierakowa.

Można przyjąć za pewnik, że odkrywkowe wydobywanie węgla brunatnego na potrzeby gospodarstw domowych prowadzono w niesformalizowany sposób od początku XIX wieku^[86]. Pierwszy naukowy opis złóż węgla brunatnego z lokalizacją nad Wartą w okolicach Sierakowa aż po Wronki pochodzi z 1833 roku, z dzieła Georga Gottliba Punscha^[87] oraz z leksykonu *Allgemeines Deutsches Conversations-Lexicon* wydanego w Lipsku w 1839 roku, gdzie przy hasle *Braunkohle* (węgiel brunatny) znajdujemy wzmiankę o złożach w dolinie Warty pomiędzy Międzychodem a Wronkami aż po Poznań.

Prace poszukiwawcze węgla prowadzili liczni właściciele ziemscy, lokalni kupcy i mieszczenie, ale także kapitaliści większego formatu, zmierzające do zdefiniowania konkretnych, opłacalnych w eksploatacji złóż i sformalizowanie swoich praw wydobywczych^[88]. Surowe pruskie przepisy o Regalu Górnicy, regulujące poszukiwania i wydobywanie surowców kopalnych, czyniły starania o uzyskanie odpowiednich zgód oraz prowadzenie eksploatacji trudnymi administracyjnie i kosztownymi. Mimo to powstawały liczne kopalnie – pierwsza o nazwie Polonia. Niektóre z kopalń działały bardzo krótko czy to ze względu na zalewającą je wodę, czy też z powodu złego oszacowania złoża. Inne, np. Gustavus, pracowały po kilkadziesiąt lat.

Sukcesy ekonomiczne odniosły kopalnie eksploatujące węgiel brunatny w okolicach Międzyrzecza, w Kęszycy i Nietoperku. Na terenach przyległych do obszarów wydanych już nadań górniczych prowadzono wiercenia badawcze i występowało o nadanie praw do eksploatacji. Na przykład w Sierakowie nawet 100% powierzchni miasta oraz gminy było objęte nadaniami górniczymi. Zarówno pola górnicze, jak i kopalnie na nich pracujące przechodziły z rąk do rąk, rozwijały się i upadały. Chociaż współcześnie ich eksploatacja nie miałaby większego ekonomicznego sensu, przez wiele dziesięcioleci stanowiła ważny element lokalnej gospodarki.

W południowej Wielkopolsce, w rejonie Poniec–Krobia, prowadzone były poszukiwania wiertnicze węgla brunatnego. Był to rejon Jerki, Lubinia, Bieżyna i Bielawy. Poszukiwania te, w początkach XX wieku, mimo bardzo optymistycznych prognoz nie doprowadziły do zyskowej eksploatacji. Bardzo korzystne dla potencjalnej inwestycji orzeczenia wydał trzech Niemiec, niezależni eksperci Kriebitz, Butterlin i Krisch. Postulowali oni podjęcie natychmiastowych prac eksploatacyjnych, szacując roczne zyski na ok. 0,5 mln marek. Jednak budowa szybów i próby eksploatacji węgla brunatnego w rejonie Jerki nie zakończyły się sukcesem, a wręcz przeciwnie. Doprowadziły głównego sponsora Władysława Taczanowskiego do ruiny,

[83] Zasoby każdego z tych kompleksów są wystarczające, aby przy zastosowaniu klasycznej eksploatacji odkrywkowej wypełnić rosnącą lukę pomiędzy popytem a podażą energii elektrycznej w Polsce przez najbliższe kilkadziesiąt lat.

[84] Kasiński J.R., *Potencjał zasobowy węgla brunatnego w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem kompleksów złóż gubińskich i legnickich*, dz. cyt.

[85] Za: Chalasz R., *Początki górnictwa węglowego w Wielkopolsce*, Wielkopolska Historycznie, <https://wielkopolskahistorycznie.pl/2020/10/28/poczatki-gornictwa-weglowego-w-wielkopolsce/> [dostęp: 14.12.2023].

[86] Na mapach katastralnych okolic Chojna, przechowywanych w Archiwum Państwowym w Poznaniu, a pochodzących z 1815 r., znajdują się oznaczone miejsca wydobywania płytko zalegających pokładów węgla brunatnego, odsłoniętych przez rzekę, po osunięciu się podmytej wysokiej skarpy, metodą odkrywkową. Chalasz R., *Początki górnictwa węglowego w Wielkopolsce*, dz. cyt.

[87] Pusch G.G., *Geognostische Beschreibung von Polen sowie der übrigen Nordkarpathen-Länder*, t. 1. Stuttgart–Tübingen 1833, <https://fbc.pionier.net.pl/details/nbnvXw> [dostęp: 14.12.2023].

[88] Na przykład „Gazeta Wielkiego Xięstwa Poznańskiego” w numerze 134 z 13 VI 1842 r. donosiła z Poznania: „*Nad brzegami Warty w holendrach Słonowe powiatu Obornickiego odkryto węgle brunatne. Miąższość warstwy jeszcze dochodzą. Podobnie w powiecie Międzychodzkiem, Dyrektor Sądu van Rappord z Alt-Landsberg i dziedzic von Raiche w Rozbitku, pierwszy na gruncie Charcic na lewym i w borze królewskim pod Kobylarnią na prawym brzegu Warty, a drugi na folwarku swoim Zielonahojna na lewym brzegu Warty doświadczali wiercenia dla poszukiwania węgla brunatnego. Podobne czynią usiłowania w powiecie szamotulskim, Obornickim i Międzychodzkiem a z odkryć tych sądzić by wypadało, że wzdłuż całego biegu Warty pomiędzy Obornikami a Międzychodem na przestrzeni 6–8 mil (1 mila pruska = 2000 prętów = 7532,5 m) są znaczne warstwy węgla brunatnego. Zważywszy na bliskość sławnej rzeki Warty, mogącej wygodnie posłużyć do przewozu węgla, wątpić nie można, że ten skarb podziemny w przyszłości korzyści przyniesie”. Źródło: Chalasz R., *Początki górnictwa węglowego w Wielkopolsce*, dz. cyt. [dostęp: 14.12.2023].*

a kierowaną przez niego spółkę do bankructwa w 1912 roku. Okres I wojny światowej i późniejszy nie sprzyjały kontynuacji wydobycia metodą podziemną tego cennego surowca energetycznego^[89].

Węgiel brunatny był doskonałym, powszechnie wykorzystywanym paliwem w cegielniach, wapiennikach czy hucie szkła. Wszyscy znani właściciele kopalni prowadzili przedsięwzięcia wykorzystujące energię uzyskiwaną przy spalaniu węgla. Węgiel brunatny, jako surowiec energetyczny, był immanentnym czynnikiem warunkującym rozwój lokalnego przemysłu.

Prace nad opisaniem złóż prowadzono stale aż do roku 1968, kiedy to ostatecznie uznano, że wielkopolskie złoża nie nadają się do wielkoprzemysłowej eksploatacji.

Współcześnie w Polsce wyróżnianych jest osiem rejonów, gdzie występuje węgiel brunatny. 31 udokumentowanych złóż zlokalizowano na terenie Wielkopolski. Złoża węgla brunatnego występują głównie we wschodniej części regionu, gdzie eksploatowane są w rejonie Konina i Turku. Część udokumentowanych złóż węgla brunatnego położona jest także w centralnej, północno-zachodniej i południowo-zachodniej części województwa.

Dwa rejonu znajdują się w Wielkopolsce. Pierwszy obejmuje złoża na linii Mosina, Czempień, Krzywiń, Szamotuły, Gostyń, Góra, Oczkowice. Drugi to złoża w okolicach Konina: Pątnów, Adamów, Drzewce, Tomisławice, Mąkoszyn-Grochowiska, Dęby Szlacheckie, Piaski, Izbica Kujawska, Grochowy-Siąszyce. Pierwszy z rejonów wspólnie z legnickim i tzw. zachodnim należą do najzasobniejszych i stanowią 90% wszystkich pokładów węgla brunatnego. Największe z nich – Oczkowice w gminach Krobia i Miejska Górka – posiadają zasoby na poziomie 966 mln t, z czego wartość energetyczna oceniana jest na 785 mln t. W przypadku podjęcia eksploatacji tego złoża możliwe byłoby pozyskiwanie w skali roku ok. 18 mln t.

Najpoważniejszym zagrożeniem związanym z pracami ziemnymi byłoby odwodnienie znacznej części gruntów do głębokości 250–300 m, co miałyby poważne konsekwencje dla całego regionu, zwłaszcza zaś dla samego Poznania.

Deficyt wody, stepowanie Wielkopolski, to zjawiska obserwowane od kilku dziesięcioleci. Budowa kopalni jeszcze by wzmogła negatywne skutki tych zjawisk przyrodniczych. Dwie projektowane odkrywki Czempień i Mosina okazały się nieekonomiczne, a wręcz szkodliwe, gdyż ich powstanie zagroziłoby zabezpieczeniu w wodę samego Poznania. De facto na zniszczenie skazane zostałyby 52 miejscowości (w tym Lubiąż z niemal 1000-letnim klasztorem, pomnikiem historii) czy znaczna część Wielkopolskiego Parku Narodowego. Obecnie nie ma planów pozyskiwania węgla brunatnego, co związane jest ze zbyt dużą kosztocłonnością jego wydobycia oraz ogólnoeuropejską strategią zakładającą odejście od paliw kopalnianych jako źródeł energii^[90].

3.2.2. Zagłębia wydobycia węgla brunatnego w Polsce

Węgiel brunatny wydobywa się w Polsce w:

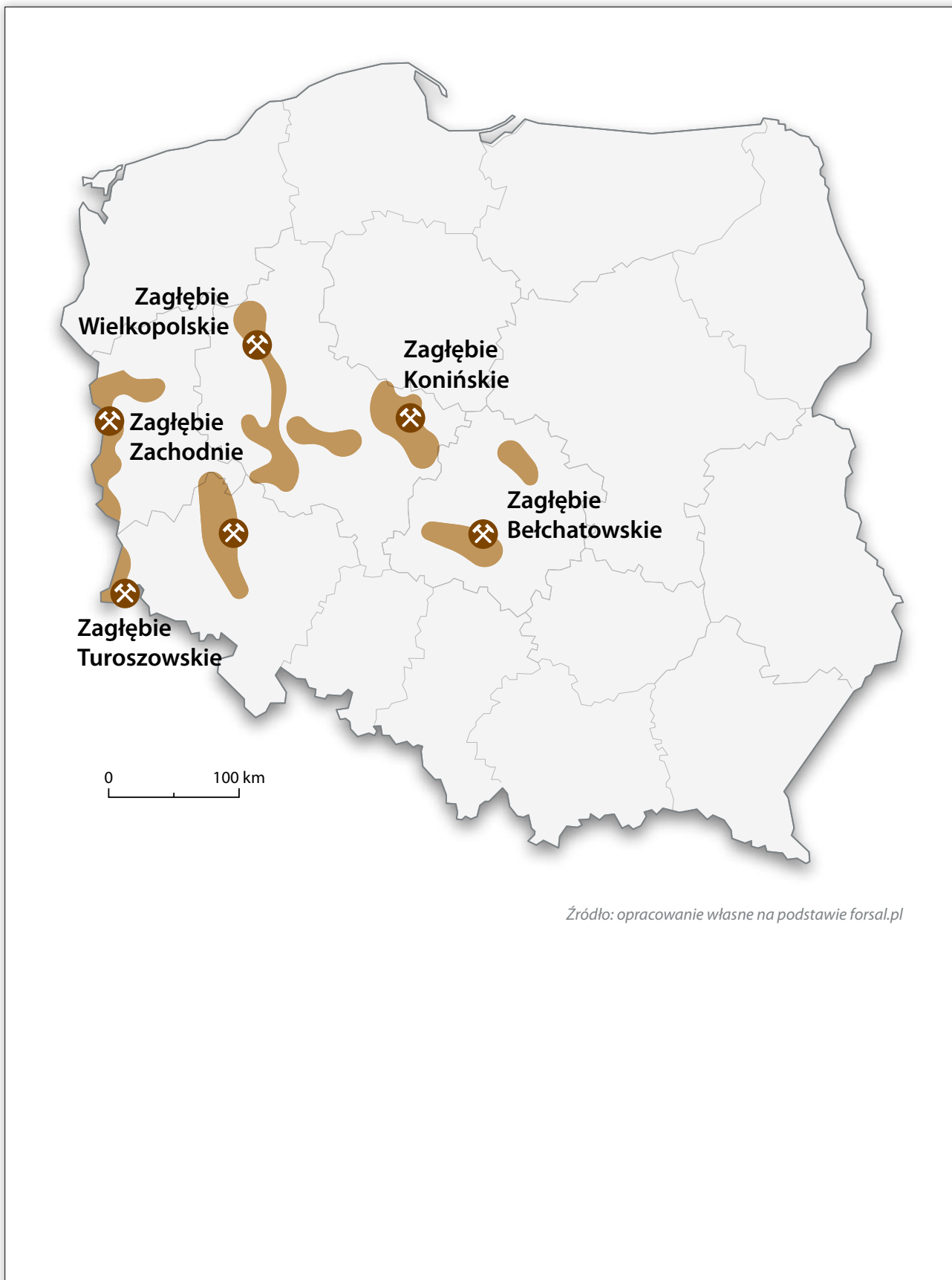
- Bełchatowskim Zagłębiu Węgla Brunatnego (Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów w Bełchatowie); złoża Bełchatów, Szczerców (w niektórych opracowaniach traktowane jako jedno złożo)
- Konińskim Zagłębiu Węgla Brunatnego (Kopalnia Węgla Brunatnego Konin w Kleczewie, Kopalnia Węgla Brunatnego Adamów w Turku – została zamknięta w 2021 roku); złoża Drzewce, Józwin IIB i Tomisławice oraz złoża zlokalizowane w pobliżu Turku (Adamów i Koźmin), które od kilku lat podlegają rekultywacji po zakończonej eksploatacji
- Turoszowskim Zagłębiu Węgla Brunatnego (Kopalnia Węgla Brunatnego Turów w Bogatyni)
- Kopalnia Węgla Brunatnego Sieniawa w Sieniawie Lubuskiej

Ponadto jako złoża strategiczne, możliwe do eksploatacji w bliższej i dalszej perspektywie, najczęściej wymienia się złoża:

- Złoczew w zagłębiu bełchatowskim
- Ościszów i Dęby Szlacheckie w zagłębiu konińskim
- Oczkowice
- Gubin

[89] Skoczylas J., *Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Górnictwa*, „Przegląd Górniczy”, 72, 2, 2016, s. 82–87.

[90] Źródło: Chalasz R., *Początki górnictwa węglowego w Wielkopolsce*, dz. cyt.

Mapa 24. Zagłębia wydobywcze węgla brunatnego w Polsce^[91]

[91] Źródło: *Jakie surowce mineralne ma Polska? (MAPY)*, Forsal.pl, <https://forsal.pl/galeria/741018,surowce-mineralne-w-polsce-mapy-gaz-lupkowy-tight-oil-ropa-naftowa-wegiel-kamienny-wegiel-brunatny-miedz-siarka.html> [dostęp: 22.10.2023].

W 2026 roku zakończy pracę Kopalnia Konin, w 2038 roku – Bełchatów, w 2048 roku – Turów. Podtrzymanie produkcji energii wymaga uruchomienia nowych źródeł zaopatrzenia w węgiel, gdyż zasoby dotychczas eksploatowane ze złóż Bełchatów i Szczerców się skończą. Rozważana jest eksploatacja pola Złoczew, zlokalizowanego na granicy powiatów wieluńskiego i sieradzkiego oddalonego od elektrowni o prawie 60 km, którego zasoby szacowane są na 530 mln t. Kopalnia Węgla Brunatnego Adamów planowała w 2009 roku, aby w gminie Zgierz w miejscowości Rogóźno powstała kopalnia węgla brunatnego. Wydobywanego w Rogóźnie węgla ma wystarczyć na ok. 35 lat. Obie te inicjatywy spotkały się ze zdecydowanymi protestami ze strony naukowców i społeczeństwa^[92].

Bełchatowskie Zagłębie Węgla Brunatnego

Odkrywka Pola Bełchatów ma maksymalną długość 8,5 km, a w najszerszym miejscu jej szerokość osiąga 3,25 km. Maksymalna głębokość odkrywki wynosi 310 m^[93].

Złoże węgla podzielone zostało na trzy pola: Bełchatów, Szczerców i Kamieńsk. Na tym pierwszym powstał jeden z największych w Europie wykopów o długości 3,5 km, szerokości 2,5 km i głębokości 200 m. Wchodzi w skład Piotrkowsko-Bełchatowskiego Okręgu Przemysłowego.

Bełchatowskie Zagłębie Węgla Brunatnego to największe w Polsce zagłębie węgla brunatnego, znajdujące się w województwie łódzkim, w powiecie bełchatowskim (gminy Kleszczów, Szczerców) i radomszczańskim (Kamieńsk), w Kotlinie Szczercowskiej i na Wysoczyźnie Bełchatowskiej; główny ośrodek zagłębia to Bełchatów.

Złóża węgla brunatnego odkrywano w latach 1961–1962; zasoby węgla brunatnego (pola Bełchatów i Szczerców) szacuje się na 1,8 mld t. W 1982 roku uruchomiono kopalnię odkrywkową Bełchatów i elektrownię Bełchatów. Na terenie zagłębia nastąpiły duże zmiany w środowisku geograficznym, w tym rozległy obszar jest tam odwadniany przez system kanałów i trzy zbiorniki retencyjne, zostało przełożone koryto Widawki. Wysypisko zwałowiska zewnętrznego znajduje się 345 m n.p.m.^[94] Bełchatowskie Zagłębie Węgla Brunatnego stanowi obszar ekologicznego zagrożenia^[95].

W miejscu odkrywki Kopalni Węgla Brunatnego Bełchatów powstanie zbiornik wodny, którego głębokość wyniesie 186 m. Planowany termin napełnienia wodą wyrobiska to 2069 rok^[96].

[92] Źródło: Burchard-Dziubińska M., *Dlaczego węgiel ze złoza „Złoczew” powinien pozostać pod ziemią?*, Bełchatów 2050. Co dalej po węglu?, <https://belchatow2050.pl/dlaczego-wegiel-ze-zloza-zloczew-powinien-pozostac-pod-ziemia/>; NIE dla kopalni węgla brunatnego w Rogóźnie, Łódź Nasze Miasto, <https://lodz.naszemiasto.pl/nie-dla-kopalni-węgla-brunatnego-w-rogoznie/ar/c3-2857106> [dostęp: 2.12.2023].

[93] Źródło: Szczepiński J., *Aktualna sytuacja branży górnictwa węgla brunatnego w Polsce*, dz. cyt.

[94] Góra Kamieńsk jest sztucznym wzgórzem powstałym ze zwałowiska zewnętrznego KWB Bełchatów. Jej wysokość względna wynosi ok. 205 m. Jest to najwyższe wzniesienie w środkowej Polsce. Znajduje się tam ośrodek rekreacji i sportu ze stokiem narciarskim, parkiem zabaw dla dzieci i farmą wiatraków.

[95] *Zielona transformacja albo zapaść. Zagłębie Bełchatowskie w przededniu zmian. Raport z realizacji projektu Bełchatów 2050*, Źródła.org, <https://www.zrodla.org/assets/pdf/9788364595172.pdf> [dostęp: 27.03.2024]. Źródło: *Bełchatowskie Zagłębie Węgla Brunatnego*, Wikipedia.pl, https://pl.wikipedia.org/wiki/Be%C5%82chatowskie_Zag%C5%82%C4%99bie_W%C4%99gla_Brunatnego [dostęp: 22.10.2023].

[96] Źródło: Szczepiński J., *Aktualna sytuacja branży górnictwa węgla brunatnego w Polsce*, dz. cyt.

fronty węglowe
 aktualny zasięg odkrywki
 planowany zasięg odkrywki
 zwałowiska

Źródło: opracowanie własne na podstawie Gardjan Izabela, Szmytkie Robert, 2021. Przemiany zespołu osadniczego Bełchatów-Rogowiec pod wpływem eksploatacji złóż węgla brunatnego, Konwersatorium Wiedzy o Mieście

Mapa 25. Ryc. 26. Zagospodarowanie Kopalni Węgla Brunatnego Bełchatów^[97]

[97] Gardjan I., Szmytkie R., *Przemiany zespołu osadniczego Bełchatów-Rogowiec pod wpływem eksploatacji złóż węgla brunatnego*, „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, 6 (34), 2021, <https://doi.org/10.18778/2543-9421.06.10> [dostęp: 23.10.2023].

Konińskie Zagłębie Węgla Brunatnego

Zagłębie obejmuje swoim zasięgiem Kopalnię Węgla Brunatnego Adamów, Kopalnię Węgla Brunatnego Konin, Zespół Elektrowni Pątnów-Adamów-Konin oraz obiekty towarzyszące. Zasoby surowca szacuje się na 1,2 mld t.

Pierwsze odkrywki Kopalni Węgla Brunatnego Konin znajdowały się w obecnych granicach administracyjnych miasta, jednak dziś trudno zauważyć górniczą historię tych miejsc. W dawnych wyrobiskach powstały parki, tereny rekreacyjne, ogródki działkowe, obiekty sportowe i zbiorniki wodne.

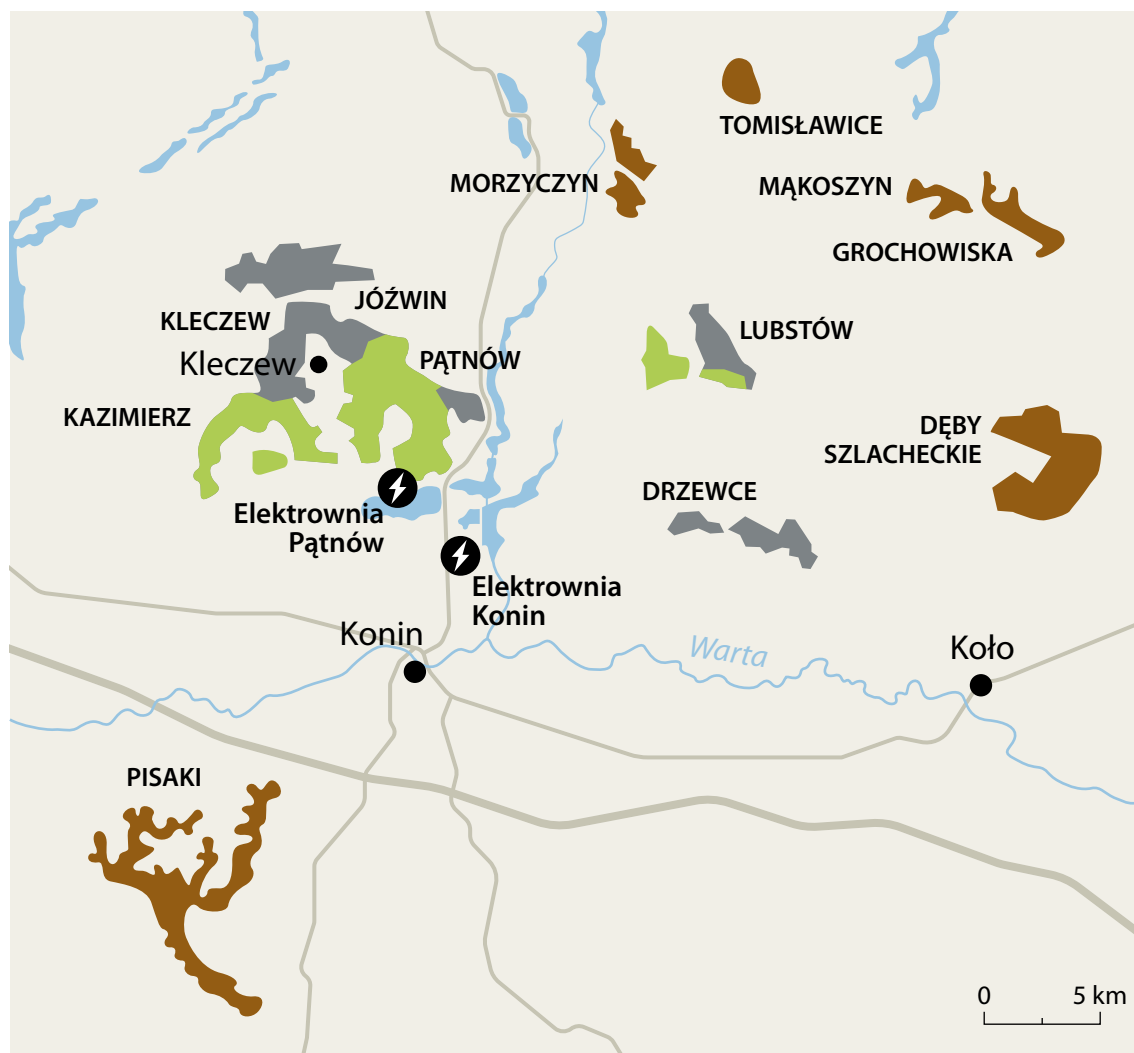
Pokłady węgla brunatnego w rejonie Konina zostały zbadane i udokumentowane w okresie międzywojennym, w 1926 roku. Eksploataowanie surowca rozpoczęli Niemcy w czasie okupacji.

W 1945 roku Polska przejęła obiekty wybudowane podczas wojny, rozpoczęła wydobywanie z odkrywki Morzysław i uruchomiła brykietownię. Węgiel z pierwszej odkrywki trafiał do miejscowej ludności, a później również do brykietowni.

Powstały wielkie kopalnie odkrywkowe: Gosławice, Pątnów, Adamów, Kazimierz, Józwin, Lubstów. W 1953 roku rozpoczęto eksploatację węgla z drugiej odkrywki Niestusze. Rozwój kopalni nabrał rozmachu pod koniec lat 50 XX wieku, kiedy powstała Elektrownia Konin (1958), a potem Pątnów (1967–1969). Aby zapewnić stałe dostawy surowca dla tych siłowni, co kilka lat uruchamiano kolejne odkrywki: Gosławice (1958), Pątnów (1962), Kazimierz (1965), Józwin (1971), Lubstów (1982), Józwin IIB (1999), Drzewce (2005) i Tomisławice (2010)^[98]. Wielkie kopalnie odkrywkowe i rozległe zwałowiska nadkładu ziemnego silnie przekształcają krajobraz. Tereny wyeksploatowane są stopniowo rekultywowane.

[98] Konińskie Zagłębie Węgla Brunatnego, [w:] *Wielka encyklopedia A-Z*, Warszawa, s. 1300.

złoża eksploatowane

 złoża perspektywiczne

 zwałowiska

Źródło: opracowanie własne na podstawie Sławomir Dmowski, Warszawa 2021

Mapa 26. Mapa lokalizacji złóż węgla brunatnego w rejonie Konina^[99]

[99] Źródło: Złóża KWB Konin, Odkrywkowo na Facebooku, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=452125515269495&set=pcb.447446692404044> [dostęp: 23.10.2023].

Turoszowskie Zagłębie Węgla Brunatnego

Zagłębie leży w południowo-zachodniej Polsce, w Obniżeniu Żytawsko-Zgorzeleckim, częściowo w Niemczech i Czechach. Powierzchnia zagłębia (w granicach Polski) to ok. 150 km², zasoby przemysłowe węgla brunatnego wynoszą ok. 476 mln t (ocenia się, że wystarczą do lat 2035–2040). Węgiel wydobywa się metodą odkrywkową.

Na początku XIX wieku odkryto w Turoszowie pokłady węgla brunatnego. Powstały tam wówczas liczne małe, eksploatowane przez właścicieli ziemskich kopalnie, w których wydobywano węgiel brunatny już na głębokości 4–5 m. Po zjednoczeniu będących w posiadaniu E. Heidricha zakładów powstała w 1905 roku Kopalnia Węgla Brunatnego Herkules.

W 1907 roku nastąpiła zmiana formy własności na Towarzystwo Akcyjne, które objęło w posiadanie tereny Hirschfelde (obecnie dzielnica Żytawy), Turoszowa i Zatonia. Towarzystwo Węgla Brunatnego Herkules stało się posiadaczem 88 ha terenu, pod którym znajdowało się 25 mln t węgla brunatnego.

Hirschfelde brykietarnie, a w 1911 roku ruszyła pierwsza elektrownia. Ten rozwój spowodował zainteresowanie Królestwa Saksonii, które od 1912 roku, poprzez zakup znaczących pakietów akcji, nabierało praw do eksploatacji węgla.

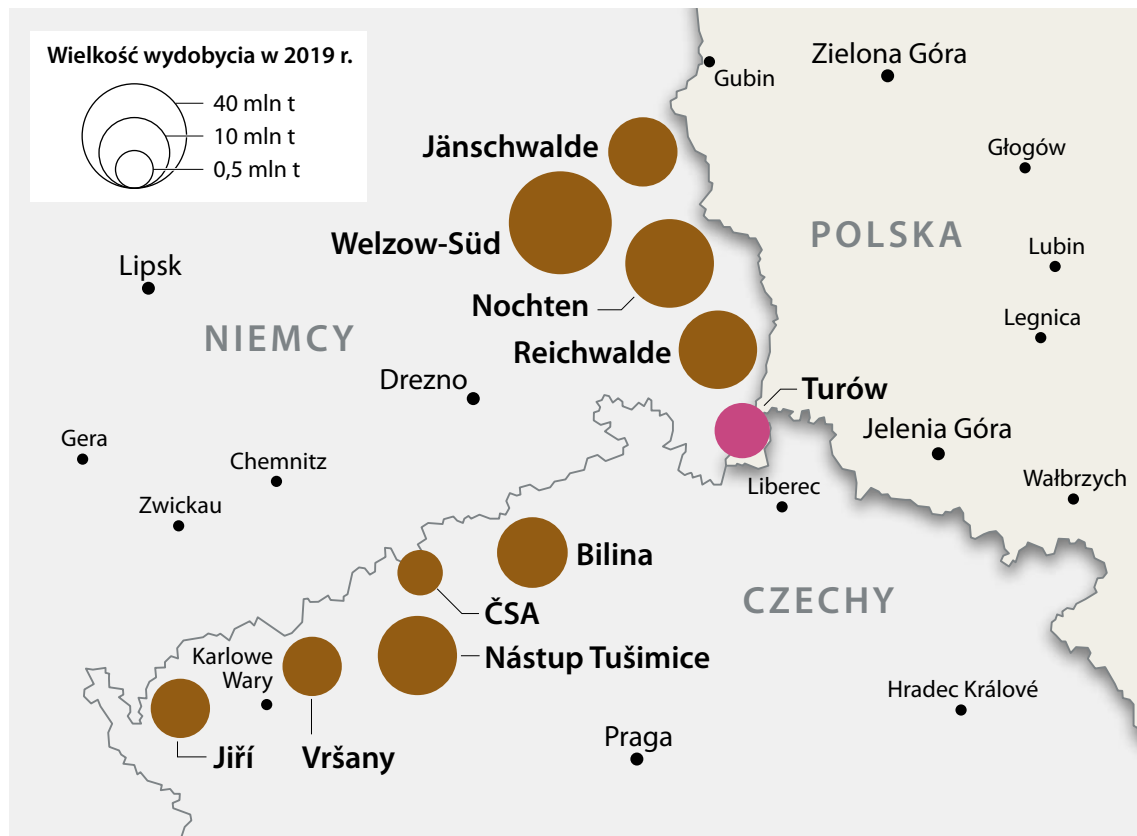
W 1917 roku państwo wykupiło wszystkie udziały i stało się właścicielem kopalń i zakładów przerobu węgla na tym terenie. W tym samym roku, razem z zakupioną przez Towarzystwo Energetyczne z Berlina elektrownią Hirschfelde, utworzono, jako własność państwową – ASW (Aktiengesellschaft Sächsische Werke) – Towarzystwo Akcyjne Zakłady Saskie.

Po 1950 roku rozbudowano część dawnej Kopalni Hirschfelde jako Kopalnię Turów. W 1963 roku uruchomiono wielką Kopalnię Turów II. Węgiel przesyłany jest taśmociągami i koleją elektryczną do pobliskiej elektrowni ciepłej Turów oraz do sąsiedniej, niemieckiej elektrowni Hirschfelde. Ośrodkami usługowymi zagłębia są: Zgorzelec i Bogatynia. Obszar zagłębia stanowił długo region ekologicznego zagrożenia, związanego z rozległymi wyrobiskami, lejem depresyjnym (pow. ok. 40 km²), a przede wszystkim z emisją zanieczyszczeń przez elektrownie. W ostatnich latach sytuacja znacznie się poprawiła: zamknięto elektrownię w Niemczech, zmodernizowano elektrownię Turów. Obecnie największym problemem jest odwadnianie terenów kopalnianych i ryzyko zaburzenia systemu części zlewni Nisy Łużyckiej.

W 1907 roku rozpoczęto jego eksploatację. Dla przerobu wydobytego węgla powstały w 1907 i 1908 roku w sąsiednim Hirschfelde brykietarnie, a w 1911 roku ruszyła pierwsza elektrownia. Ten rozwój spowodował zainteresowanie Królestwa Saksonii, które od 1912 roku, poprzez zakup znaczących pakietów akcji, nabierało praw do eksploatacji węgla.

W 1917 roku państwo wykupiło wszystkie udziały i stało się właścicielem kopalń i zakładów przerobu węgla na tym terenie. W tym samym roku, razem z zakupioną przez Towarzystwo Energetyczne z Berlina elektrownią Hirschfelde, utworzono, jako własność państwową – ASW (Aktiengesellschaft Sächsische Werke) – Towarzystwo Akcyjne Zakłady Saskie.

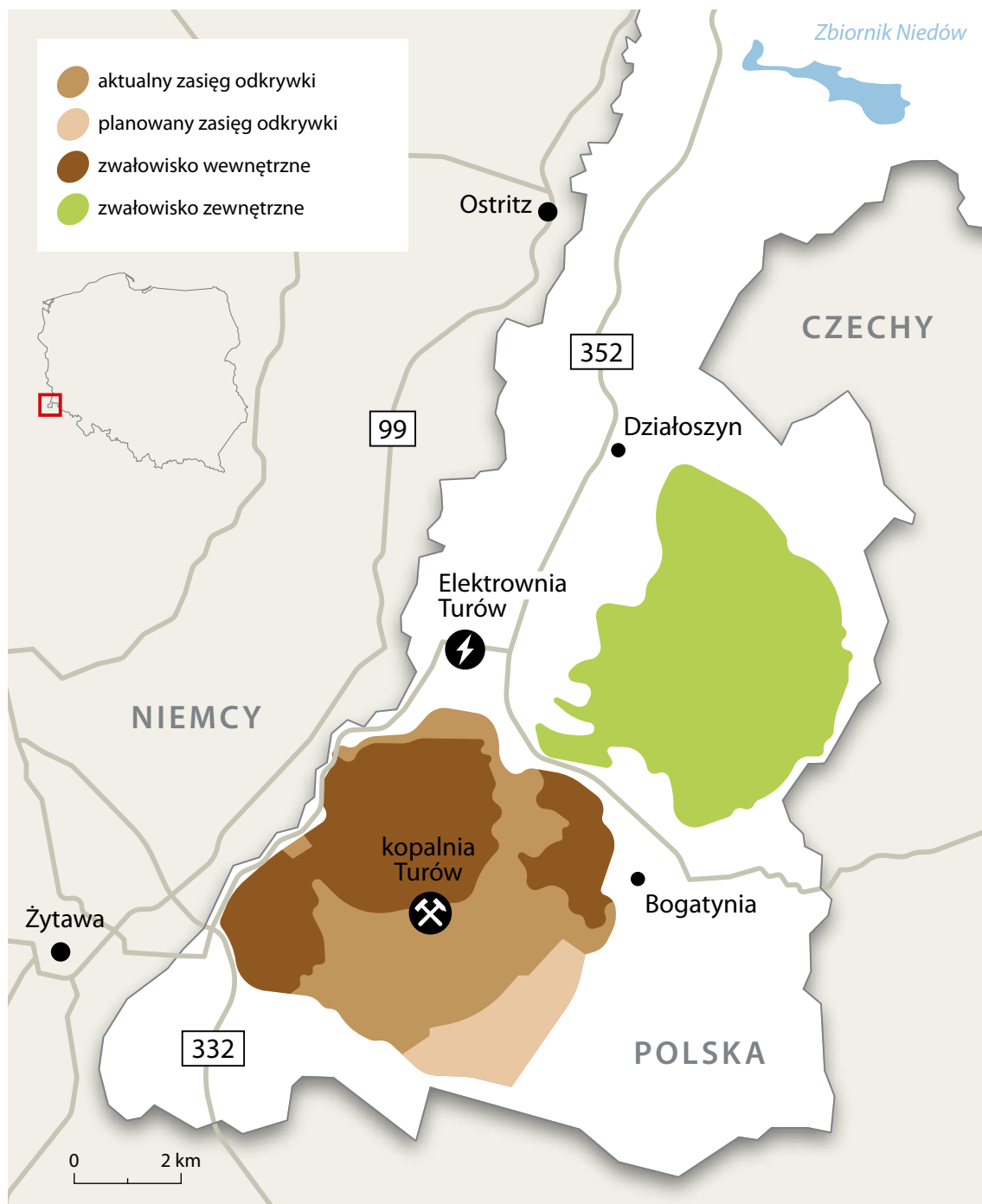
Po 1950 roku rozbudowano część dawnej Kopalni Hirschfelde jako Kopalnię Turów. W 1963 roku uruchomiono wielką Kopalnię Turów II. Węgiel przesyłany jest taśmociągami i koleją elektryczną do pobliskiej elektrowni ciepłej Turów oraz do sąsiedniej, niemieckiej elektrowni Hirschfelde. Ośrodkami usługowymi zagłębia są: Zgorzelec i Bogatynia. Obszar zagłębia stanowił długo region ekologicznego zagrożenia, związanego z rozległymi wyrobiskami, lejem depresyjnym (pow. ok. 40 km²), a przede wszystkim z emisją zanieczyszczeń przez elektrownie. W ostatnich latach sytuacja znacznie się poprawiła: zamknięto elektrownię w Niemczech, zmodernizowano elektrownię Turów. Obecnie największym problemem jest odwadnianie terenów kopalnianych i ryzyko zaburzenia systemu części zlewni Nisy Łużyckiej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [gosc.pl/doc/6898459.Konsekwencje-opieszalosci](https://www.gosc.pl/doc/6898459.Konsekwencje-opieszalosci)

Mapa 27. Kopalnie węgla brunatnego na pograniczu polsko-czesko-niemieckim^[100]

[100] Źródło: Białkowski K., *Konsekwencje opieszalosci*, Gość.pl, <https://www.gosc.pl/doc/6898459.Konsekwencje-opieszalosci> [dostęp: 12.12.2023].

Źródło: opracowanie własne na podstawie portalstatystyczny.pl/czy-wegiel-brunatny-to-optimalny-surowiec-energetyczny-dla-polski-wbrew-pozorom-ma-on-swoje-zalety

Mapa 28. Położenie Kopalni Turów i elektrowni w zagłębiu turoszowskim^[101]

[101] Źródło: Czy węgiel brunatny to optymalny surowiec energetyczny dla Polski? Wbrew pozorom ma on swoje zalety, dz. cyt.

3.3. Złóża ropy naftowej i gazu ziemnego w Polsce

Złóża ropy naftowej

Choć polskie złoża nie są duże, to właśnie w Polsce narodził się przemysł wydobywania ropy naftowej. Najstarszy szyb naftowy na świecie powstał właśnie w Polsce w 1852 roku we wsi Siary pod Gorlicami, a wydrążono go ręcznie. Niedługo później, bo w 1854 roku powstała pierwsza polska kopalnia ropy naftowej. Założona w Bóbrce koło Krosna z inicjatywy Ignacego Łukasiewicza kopalnia stanowiła podwaliny pod rozwój polskiego przemysłu naftowego, którego historia jest istotnym wkładem w związek ludzi z tym surowcem. Założona w 1856 roku przez Ignacego Łukasiewicza destylarnia ropy w Ulaszowicach koło Jasła była pierwszą na świecie rafinerią ropy naftowej.

Historycznie najstarsze są złoża karpackie, lecz zasoby te są już na wyczerpaniu. Największe wydobywalne zasoby ropy znajdują się na Niżu Polskim (prawie 76% zasobów). To właśnie tam znajduje się m.in. złożo Barnówko–Mostno–Buszewo i Kopalnia Lubiatów, które odpowiada za ponad 70% krajowego wydobycia ropy naftowej. Należy również wymienić Karpaty, w których znajduje się kilkanaście polskich złóż ropy, w tym Krosno, Jasło i Gorlice, oraz złoża Bałtyku (19% zasobów).

W Polsce ropę naftową wydobywa się z 87 złóż (stan na 2019 roku):

- Niż Polski – 44 złoża: największe to BMB (Barnówko–Mostno–Buszewo) i Kopalnia Lubiatów (75% krajowego wydobycia ropy naftowej na lądzie)
- Polska Wyłączna Strefa Ekonomiczna na Morzu Bałtyckim – dwa złoża: Kamień Pomorski, Wolin i na szelfie, na północ od przylądka Rozewie, z platformy wiertniczej spod dna Bałtyku
- Karpaty – 29 złóż i zapadlisko przedkarpackie – 12 złóż: Jasło, Krosno, Gorlice (złoża są na wyczerpaniu).

W 2012 roku Polska dysponowała złożami 24,96 mln t ropy naftowej (24,4 mln zagospodarowane). Wydobycie w 2012 roku wyniosło 663,18 tys. t.

Wciąż działa najstarsza na świecie kopalnia w Bóbrce, uruchomiona w 1854 roku. Jednak większość krajowej produkcji ropy naftowej odbywa się obecnie na obszarze województw: zachodniopomorskiego, lubuskiego i wielkopolskiego. Działają tu dwie największe kopalnie tego surowca – Dębno oraz Lubiatów. W 2022 roku łączne wydobycie w obu tych instalacjach wyniosło ok. 480 tys. t ropy, co stanowi 3/4 całej krajowej produkcji ropy naftowej przez PGNiG. W tym samym roku Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo (PGNiG) rozpoczęło eksploatację złoża ropy naftowej i gazu ziemnego o nazwie Kamień Mały w województwie lubuskim^[102].

[102] Źródło: *Polska ma nową kopalnię. W niej setki tysięcy ton ropy i miliony metrów sześciennych gazu*, Money.pl, <https://www.money.pl/gielda/polska-ma-nowa-kopalnie-w-niej-setki-tysiecy-ton-ropy-i-miliony-metrow-szesciennych-gazu-6782915469790144a.html> [dostęp: 14.12.2023].

Mapa 29. Obszary występowania złóż ropy naftowej i gazu ziemnego. Zagłębia wydobywcze ropy naftowej i gazu ziemnego w Polsce^[103]

[103] Źródło: *Jakie surowce mineralne ma Polska?* (MAPY), dz. cyt.

Złóża gazu ziemnego

Według Państwowego Instytutu Geologicznego – Państwowego Instytutu Badawczego Polska posiada 305 udokumentowanych złóż gazu ziemnego. Łączne zasoby wynoszą 141,9 mld m³ gazu, z czego przemysłowego surowca jest ok. 75 mld m³. Na Niżu Polskim znajduje się 73,4% złóż gazu, które nadają się do wydobycia. Kolejne 21,9% jest na przedgórzu Karpat. Największym złożem tego surowca jest złożo Przemyśl, z szacowanym potencjałem ok. 219 TWh.

Miejsca występowania złóż konwencjonalnego gazu ziemnego w Polsce pokrywają się w dużej mierze z występowaniem ropy naftowej. Głównymi regionami występowania są: Niż Polski, przedgórze Karpat oraz polska strefa ekonomiczna Bałtyku. Największe złoża występują w rejonie Niżu Polskiego (69% wydobywalnych zasobów), zaś na przedgórzu Karpat zlokalizowane jest 26% zasobów.

Gaz ziemny wydobywa się głównie na Podkarpaciu (Przemyśl, Husów, Sanok) i zapadlisku przedkarpackim (gaz wysokometanowy) oraz w wyniku odmetanowywania kopalni węgla kamiennego w GOP, w Wielkopolsce (Odolanów, Kościan, Grodzisk Wielkopolski) oraz w Lubuskiem (Drezdenko)^[104].

Przedsiębiorstwu Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo (PGNiG) podlegają czynne kopalnie ropy naftowej i gazu ziemnego, w następującej strukturze organizacyjnej:

Ośrodek Kopalń Przemyśl

Kopalnie Gazu Ziemnego: Przemyśl-Wschód, Przemyśl-Zachód, Żurawica, Hurko, Maćkowice, Tuligłowy

Ośrodek Kopalń Łańcut

Kopalnie Gazu Ziemnego: Lubaczów, Jodłówka, Żołyń, Krasne, Jarosław, Czarna

Sędziszowska, Zalesie, Tarnogród

Kopalnie Ropy Naftowej i Gazu Ziemnego: Lublin, Rzeszów

Podziemne Magazyny Gazu Ziemnego: Husów

Ośrodek Kopalń Tarnów

Kopalnie Gazu Ziemnego: Tarnów II, Łąka, Szczepanów, Pilzno

Kopalnie Ropy Naftowej: Grobla, Pławowice, Brzezówka

Kopalnie Ropy Naftowej i Gazu Ziemnego: Tarnów I

Podziemne Magazyny Gazu Ziemnego: Swarzów, Brzeźnica

Ośrodek Kopalń Krosno

Kopalnie Ropy Naftowej: Wańkowa, Łodyna-Brzegi

Kopalnie Ropy Naftowej i Gazu Ziemnego: Bóbrka-Równie, Folsz, Osobnica, Turaszówka, Węglówka I, Grabownica, Roztoki, Petrol

Podziemne Magazyny Gazu Ziemnego: Strachocina.

[104] Źródło: Piech W., *Złóża gazu ziemnego w Polsce. Ile ich jest, gdzie i na jak długo wystarczą?*, GeekWeek, https://geekweek.interia.pl/bezpieczenstwo/news-zloza-gazu-ziemnego-w-polsce-ile-ich-jest-gdzie-i-na-jak-dlu,nld,5992534#utm_source=paste&utm_medium=paste&utm_campaign=chrome [dostęp: 12.12.2023].

Źródło: opracowanie własne na podstawie Sławomir Dmowski, Warszawa 2021

Mapa 30. Złoża gazu ziemnego w Polsce^[105]

[105] Źródło: Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy na Facebooku, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1219000721641059&set=gaz-ziemny-to-wa%C5%BCne-paliwo-kopalne-obok-w%C4%99gla-kamiennego-i-brunatnego-torfu-oraz> [dostęp: 12.12.2023].

3.3.1. Zarys historii wydobycia ropy naftowej i gazu ziemnego na ziemiach polskich

Wycieki ropy naftowej, zwłaszcza w Beskidach, stanowiły od wieków przedmiot zainteresowania miejscowej ludności. Ropę wykorzystywano do celów leczniczych oraz do konserwacji sprzętów domowych i rolniczych. Informacje o tym trafiły do różnych opracowań naukowych. Łaciński termin *petroleum* (olej skalny) znajdujemy w polskich renesansowych herbarzach oraz w XVII- i XVIII-wiecznych kompendiach przyrodniczych, jak np. Krzysztofa Kluka^[106]. Ropa naftowa jako kopalina stała się w Polsce przedmiotem zainteresowania w drugiej połowie XVIII wieku. W Beskidach istniała już wtedy eksploatacja z wycieków powierzchniowych i płytkich kopanek. Geologowie Oświecenia poświęcili tym sprawom sporo uwagi, podając w swych dziełach nie tylko miejsca występowania ropy, ale także sugestie o jej genezie. Przykładem może być opracowanie Baltazara Hacqueta, profesora historii naturalnej we Lwowie, a następnie w Uniwersytecie w Krakowie^[107]. Hacquet szczegółowo opisał warunki geologiczne wycieków ropy i sposoby eksploatacji w rejonie Smolnej, Węglówki, Kwaszenicy i Nahujowic. Stanisław Staszic odwoływał się do spostrzeżeń Hacqueta. Znał także – na podstawie obserwacji w terenie – miejsca wycieków ropy naftowej – *bitumes (bitumina, naphtha)*, które zamieścił na mapie. Odnotował istnienie kopalń skałoleju i skałoleju twardego (asfaltu)^[108].

Na terenach Pogórza Karpackiego ropa naftowa od dawna wypływała samoczynnie na powierzchnię, a miejscowi chłopcy zbierali ją do wiader za pomocą tkanin lub kubków. Ze względu na jej wszechstronne zastosowanie wzrastało też z każdym rokiem zainteresowanie tym minerałem. Żeby zwiększyć jej wydobycie, zaczęto najpierw kopać płytkie studnie, bez jakichkolwiek zabezpieczeń. W 1791 roku działała już tego typu kopalnia w Nahujowicach. W 1840 roku w okolicach Stanisławowa było już 75 płytkich studni. Z szybów ropę zbierano do wiader lub kołowrotek. Wydobytą ropę przechowywano w kadziach z drewna. Pierwszą próbę destylacji podjął Józef Hecker z Pragi w 1810 roku. Innym śladem wykorzystywania naturalnych wycieków ropy była działalność tzw. maziarzy, którzy poprzez spalanie lekkich składników ropy wytwarzali mazie i smary, niezbędne do smarowania osi wozów. W produkcji tej specjalizowali się zwłaszcza mieszkańcy podgorlickiej wsi Łosie, których charakterystyczne wozy spotkać można było w całej Galicji, a nawet poza jej granicami. Franciszek Siarczyński już w 1828 roku podał informację o ropie naftowej, którą także nazywał porkurą^[109]. Należy stwierdzić, że ropą naftową interesowano się, przede wszystkim, jako jedną z wielu kopalini. Zapotrzebowanie na surowiec było całkowicie zaspokajane bez prowadzenia specjalistycznych badań.

Zdecydowany wzrost zapotrzebowania na znaczne ilości nafty nastąpił dopiero po wprowadzeniu w życie wynalazku lampy naftowej przez Ignacego Łukasiewicza, który był również twórcą metody destylacji ropy, przedsiębiorcą, organizatorem kopalni oraz destylarni, organizatorem i pierwszym prezesem Towarzystwa dla Opieki i Rozwoju Przemysłu i Górnictwa Naftowego, przekształconego następnie w Krajowe Towarzystwo Naftowe. Za symboliczną datę rozpoczęcia działalności gospodarczej Ignacego Łukasiewicza można uznać 31 lipca 1853 roku, kiedy po raz pierwszy lampa naftowa została użyta podczas operacji w szpitalu we Lwowie. Rok wcześniej w laboratorium przy aptece we Lwowie Łukasiewicz i Jan Zeh przeprowadzili destylację ropy naftowej i otrzymali z niej naftę. Łukasiewicz ropę otrzymywał od Stanisława Jabłonowskiego, który zbudował fabrykę asfaltu ok. 1850 roku w Kobylance. W 1852 roku założył kopalnię, a do kopania szybów sprowadził górników ze Śląska. Historycy, obok Ignacego Łukasiewicza i Jana Zeha, za twórców galicyjskiego przemysłu naftowego uważają: Wacława Wolskiego, Kazimierza Odrzywolskiego oraz Stanisława Szczepanowskiego. Wolski wynalazł tzw. hydrauliczny taran wiertniczy będący z końcem XIX wieku najciekawszym w skali światowej rozwiązaniem w dziedzinie hydraulicznego wiercenia szyboudarowego^[110]. Sukces Łukasiewicza i współpracowników sprawił, że ropa naftowa stała się cennym i poszukiwanym w Europie surowcem przemysłowym.

W grudniu 1853 roku przyznano patent na oczyszczoną ropę naftową do celów technicznych. Po otrzymaniu patentu zarówno właściciel lwowskiej apteki Piotr Mikulasch, jak i obaj wynalazcy sprzedawali produkty otrzymywane na bazie nafty na własną rękę. W 1854 roku w Gorlicach na rogu dzisiejszych ulic: Węgierskiej i Tadeusza Kościuszki, w dzielnicy Zawodzie, zapłonęła pierwsza na świecie uliczna lampa naftowa. W tym samym roku powstała kopalnia w Bóbrce na terenach należących do Karola Klobassy ze Zręcina. Wkrótce też została zawiązana pierwsza spółka z udziałem Klobassy, Tytusa Trzecieckiego, który był właścicielem wsi Polanka, i Ignacego Łukasiewicza, formalnie zawarta w 1861 roku. Celem spółki było przede wszystkim wydobycie surowca i zapewnienie stałych dostaw do destylarni. W konsekwencji powołania spółki

[106] Kluk K., *Rzeczy kopalnych osobliwie zdatniejszych szukanie, poznanie i zażywanie*, t. 1: *O rzeczach kopalnych w powszechności, o wodach, solach, tłuściościach ziemnych i ziemiach*, Warszawa 1781, s. 205–206, <https://pbc.biaman.pl/dlibra/doccontent?id=79> [dostęp: 9.12.2023].

[107] Hacquet B., 1790–1794. *Hacquet's Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 und 1789 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen*, Verlag Raspeschen Buchhandlung. Nürnberg–Zürich 1790–1794, <https://www.e-rara.ch/zuz/content/titleinfo/12450289> [dostęp: 9.12.2023].

[108] Staszic S., *O ziemiorodztwie Karpatów i innych gór i równin Polski*, Warszawa 1815, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/metadatasearch?action=AdvancedSearchAction&type=-3&val1=dig:%22DIGKART000057%22>, s. 277 i 280–281 [dostęp: 19.03.2024].

[109] Za: Pasterski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dra hab. Pawła Graty, Uniwersytet Rzeszowski, Kolegium Nauk Humanistycznych, Instytut Historii, Rzeszów 2022.

[110] Lorenz K., *Muszkietierowie schodnicy: Odrzywolski i Wolski*, „Biuletyn Stowarzyszenia Przyjaciół Ziemi Drohobyckiej”, 20, 2017, s. 27–28.

Łukasiewicz został dyrektorem kopalni w Bóbrce. W tym czasie powstały szyby (kopanki): Franek z roku 1860 – wykopany ręcznie, Wojciech (1855) i Małgorzata. Łukasiewicz założył destylarnię w pobliskich Ułaszowicach, która jednak spłonęła i na skutek protestów mieszkańców nie została odbudowana. Dlatego wspólnie z Trzeciekim zbudował nową destylarnię w Polance, która także produkowała naftę do oświetlenia i oleje. Warto podkreślić, że sama praca przy kopaniu szybów była niezwykle trudna. Do tego zadania sprowadzono robotników z Węgier i Niemiec, którzy mieli przeszkolić tutejszych robotników w pracy górniczej. W 1865 roku Ignacy Łukasiewicz kupił dwór w Chorkówce, w którym zamieszkał z rodziną. Założył tam destylarnię ropy. W roku 1871 spółka naftowa Klobassa, Trzecieki i Łukasiewicz została rozwiązana. Pomimo tego Łukasiewicz pozostał dyrektorem kopalni w Bóbrce. W tym samym czasie w innych miejscowościach również zaczęły powstawać kopalnie. Przemysł naftowy rozwijał się równocześnie w wielu miejscach tej części Pogórza Karpackiego. Na przykład w Kłęczanach koło Nowego Sącza Ignacy Łukasiewicz stworzył spółkę z braćmi Eugeniuszem i Apolinarem Zielińskimi, która rozpadła się jednak ok. 1859 roku. Wydobyciem surowca zajął się wtedy baron Maurycy Brunicki, a następnie bracia Zielińscy zakupili górnicze prawa i rozpoczęli eksploatację złóż. Zbudowali także destylarnię i zbiornik surowca. Od lat 70. XIX wieku pokłady w Kłęczanach zaczynały się jednak zmniejszać.

W obrębie dzisiejszego powiatu gorlickiego ropę zaczęto wydobywać w Sękowej i w Siarach. Około 1873 roku funkcjonowało tam łącznie 155 szybów, prowadzonych przez 18 przedsiębiorstw. Około 1853 roku odkryty został olej skalny w Magdalenie (dzisiejsza dzielnica Gorlic), jednak możliwości tego złoża wykorzystano dopiero w dwudziestoleciu międzywojennym. Znacznie wcześniej zainteresowano się pokładami w Męcinie Wielkiej. Tutejsze złoża odkryto w tym samym roku co w Magdalenie, a olej skalny wypływał tu samoczynnie. Jeden z najstarszych męcińskich szybów to Roman. Pojawiły się jednak dodatkowe trudności wynikające z silnej obecności gazu ziemnego, który towarzyszył ropie. Mimo to jednak ok. 1881 roku było 67 szybów w trakcie wiercenia, 95 będących w użyciu i ok. 17 nieużywanych. Zupełnie inna sytuacja była w Libuszy. Obecność oleju skalnego odkryto tam w 1856 roku, a duże zasługi dla rozwoju miejscowego przemysłu naftowego miał hr. Adam Skrzyński. Początkowo surowiec wydobywano z ręcznych szybów przy użyciu kieratów konnych. W 1880 roku było czynnych 65 szybów. W 1917 roku były czynne 102 szyby. Podobnie rozwijała się eksploatacja w pobliskich Lipinkach. Wydobycie rozpoczęto na terenach należących do hr. Jadwigi Straszewskiej. W 1854 roku powstała pierwsza kopanka Anna, zachowana do dzisiaj. Około 1874 roku było czynnych 40 szybów, a w 1881 roku – 37. Analogicznie przedstawiał się rozwój kopalnictwa w innych miejscowościach: Dominikowice (odkrycie złóż ropy w 1860 roku), Kobylanka (1860), Kryg (1860), Harkłowa Pagorzyna (w 1881 roku były czynne 33 szyby, a już w 1904 roku było używanych 56 szybów), Ropa (1854), Ropica Górna (1860) i Ropica Polska (1868).

Po raz pierwszy wydobywanie ropy naftowej rząd austriacki uregulował dopiero w 1810 roku (dekret izby nadwornej – *Hofkammer-Decret* – skierowany do sądu górniczego – *Berggericht* – w Drohobyczu). Dekret ten zezwalał na udzielanie uprawnień górniczych na olej skalny i smołę ziemną, przyjmując, że minerały te – jak węgiel kamienny – podlegają regalowi górniczemu. Wcześniej górnictwo naftowe traktowano jako prymitywne i nie zajmowano się nim. Rząd gubernium galicyjskiego wniósł jednak sprzeciw do dekretu, a izba nadworna uznała, że olej skalny, o ile występuje w stanie płynnym, stanowi bez ograniczenia przynależność własności gruntu i nie należy tym samym udzielać żadnych nadań górniczych^[111]. W latach późniejszych próbowano objąć ropę naftową unormowaniami^[112], ale definitywnie stało się to dopiero w 1840 roku, kiedy ustalono, że należy od oleju i wosku opłacać podatki w wysokości 1/10 części produktu, a nieuprawnioną eksploatację należy ścigać z urzędu^[113]. Mimo powyższych ustaleń jeszcze przez wiele lat istniał konflikt na tle podległości ropy naftowej pod regale górnicze^[114].

Podstawowe zasoby gazu ziemnego i ropy naftowej były zlokalizowane do września 1939 roku w południowo-wschodniej części Polski na Podkarpaciu i obejmowały obszar szerokości ok. 100 km wzdłuż Karpat. Ta część Polski była znana w latach 1772–1918 jako Galicja i stanowiła prowincję cesarstwa austro-węgierskiego. W Galicji ukształtowały się dwa główne rejony wydobywania ropy naftowej i gazu ziemnego: wschodnie zagłębie naftowe – obszar leżący na południe od Lwowa (miejscowości Drohobycz, Borysław, Tustanowice, Mrażnica i Daszawa); zachodnie zagłębie naftowe – region, którego osią jest linia Ustrzyki–Sanok–Krosno–Jasło–Gorlice–Limanowa^[115]. Poszukiwania złóż ropy naftowej i ich eksploatacja gruntownie zmieniła krajobraz Małopolski Wschodniej z wiejskiego na przemysłowy. W krótkim czasie szyby naftowe zapełniły okoliczne pola. Na Podkarpaciu z całej Polski, a nawet ze świata przybywali przedsiębiorcy i inwestorzy (m.in. naftowy ma-

[111] Rosenberg M., *Kodeks naftowy*, t. 1, Kraków 1908.

[112] Bocheński J.M., *Krakowskie prawo górnicze*, Kraków 1898; *Projekt do ustawy górniczej*, 1818.

[113] Rosenberg Marjan, *Kodeks naftowy*, t. 1, dz. cyt.

[114] Bocheński J.M., *Krakowskie prawo górnicze*, dz. cyt.; *Projekt do ustawy górniczej*, dz. cyt.

[115] Pawłowski W., *Borysław – stolica Polskiego Zagłębia Naftowego w Karpatach Wschodnich (do 1939 roku)*, „Technika Poszukiwań Geologicznych”, 4–5, 1995.

gnat W.H. Mac Garvey^[116]), by zakładać towarzystwa i spółki oraz podejmować pracę na polach naftowych^[117]. Centralnym ośrodkiem przemysłu naftowego w zachodnim zagłębiu naftowym stały się Gorlice. Masowo powstawały kopalnie, rafinerie i zakłady przemysłowe. Najwięcej kopalń ropy naftowej posiadali hr. Jadwiga Straszewska w Lipinkach oraz hr. Adam Skrzyński w Libuszy. Pomyślnie wyniki wydobywania sprawiły, że budowano kolejne szyby w pobliskich miejscowościach, m.in. w: Krygu, Kobylance, Bieczu, Męcinie Wielkiej, Ropie, Sękowej, Siarach. W 1873 roku w Wiedniu na Wystawie Powszechnej zaprezentowano produkty naftowe z kopalń Gorlickiego Zagłębia Naftowego^[118]. Obok kopalni powstawały rafinerie w celu destylacji wydobywanej ropy naftowej. Większość z nich należała do prywatnych właścicieli, niektóre z czasem zaczęły przechodzić pod zarząd spółek. Na terenie powiatu gorlickiego w 1887 roku działało 15 rafinerii^[119].

Dynamiczny rozwój przemysłu naftowego dał nowy, gospodarczy impuls mieszkańcom przeludnionych i biednych wsi galicyjskich. Wśród angażujących się w poszukiwania ropy naftowej byli przedstawiciele ziemiaństwa, duchowieństwa, urzędnicy, a także mieszczaństwo i chłopcy. Pojawiły się nowe możliwości zarobkowania przy transporcie ropy, przy wyrobieniu smarów, pracy w kopalniach i rafineriach.

Duże pokłady ropy odnaleziono w miejscowości Ropianka koło Dukli. Pierwsza kopalnia powstała tam w 1868 roku. Na tych terenach działalność wydobywczą organizowali hr. Starzeński i hr. Drohojewski. Wiercenia szybów były prowadzone za pomocą silnika o napędzie parowym. Czynnych było 69 szybów. W latach 1907–1908 zbudowano nawet ropociąg do stacji kolejowej Iwonicz (Targowiska). Kopalnie ropy naftowej powstały również w Bieszczadach. W Uhercach Mineralnych eksploatację złoża rozpoczęto w 1866 roku, a na skalę przemysłową od roku 1877. Ignacy Łukasiewicz i współpracownicy William Stocker oraz Karol Zaykowski uzyskali tam specjalną koncesję na wydobywanie ropy. Powstały w efekcie trzy pola wydobywcze: Semiradzki, Kraszewski i Turgieniew. W sumie było dziewięć czynnych szybów. Na terenie Bieszczadów było też wiele miejscowości, w których odnotowano wycieki ropy naftowej w ziemi, np. w Baligrodzie czy Polańczyku. Z kolei w innych miejscowościach powstały kopalnie: Bandrów (w 1865 roku osiem studni, w 1870 roku w użyciu było pięć szybów), Berehy Dolne – Siegenthal (w 1866 roku – 20 studni), Łodyna (w 1866 roku – 18 studni, a w latach 1865–1870 były już 22 szyby), Polana (w 1870 roku, natomiast w 1880 roku istniały trzy szyby), Ropienka (w 1863 roku – trzy kopanki), Wańkowa (w 1848 roku, w roku 1866 było 11 studni). Odkryto również bogate złoża we wsi Czarna, jednak wydobywanie rozpoczęto tam dopiero w późniejszym okresie. Źródła naftowe w Kopalni Polana-Ostre odkrył i udokumentował Henryk Walter. W 1880 roku były tam trzy kopanki. W 1881 roku istniały już dwa szyby wiercone.

Kolejne lata w rozwoju przemysłu naftowego w Galicji to przejście z okresu pionierskiego do fazy produkcji wielkoprzemysłowej. Wpłynęło na to wiele czynników, m.in. zwiększenie poszukiwań i wierceń, budowa nowych kopalni, powstawanie nowych rafinerii czy wreszcie ciągle rosnące zapotrzebowanie gospodarki światowej na ropę naftową. We wschodnim zagłębiu naftowym rozpoczął działalność Stanisław Szczepanowski, wybitny ekonomista i przedsiębiorca, wszechstronnie wykształcony w Wiedniu, Paryżu i Londynie. Swoją pracę rozpoczął w Słobodzie Rungurskiej. Założył tam kopalnię, a wkrótce powstał pierwszy szyb o nazwie Jadwiga. W 1880 roku uruchomił w Słobodzie przedsiębiorstwo, które produkowało maszyny górnicze. Rok później powołał Pierwsze Towarzystwo Eksploatacji Nafty i Wosku Ziarnego. We współpracy z braćmi Biedermanami założył też przedsiębiorstwo Stanisław Szczepanowski i Spółka w Peczeniżynie, które uruchomiło tam rafinerię. Obok zakładu w Słobodzie powstawały także mniejsze destylarnie w: Kołomyi, Sopowie, Rungurach. Działalność społeczna Szczepanowskiego przyczyniła się do poprawy sytuacji bytowej pracowników^[120]. Szczepanowski przyczynił się również do budowy linii kolejowej łączącej Peczeniżyn z Kołomyją, a także zbudował rurociąg do transportu ropy na odcinku Słoboda Rungurska – Peczeniżyn. Ponadto był właścicielem kopalni węgla brunatnego w Dżurowie i Myszyńcu. Duży rozgłos przyniosło mu odkrycie bogatych źródeł oleju skalnego w Schodnicy.

[116] Stanisław Szczepanowski wspólnie z Augustem Gorayskim i innymi przedsiębiorcami sprowadził do Galicji Williama Henry'ego Mac Garveya z Kanady, jednego z najważniejszych później magnatów naftowych w Galicji. Stał się on niedługo właścicielem okolicznych kopalni i zamieszkał w Gorlicach. Mac Garvey ściągnął z kolei doświadczonych wiertaczy z Kanady i z wielu miejsc świata. Stworzył specjalny świder, dzięki któremu można było się dowiercić do 1000 m w głąb ziemi. Dzięki niemu wprowadził szybko nowy system wierceń tzw. metodą kanadyjską (czyli wiercenia udarowego na żerdziach, za pomocą wiertnic kanadyjskich i maszyny parowej, stale doskonalonych i dostosowanych do geologicznych warunków lokalnych). Jego system, zwany też metodą galicyjską, był wówczas najbardziej zaawansowanym osiągnięciem technologii wydobywczej i pozwalał na najgłębsze odwierty. System ten szybko rozprzestrzenił się na całym Podkarpaciu, stanowiąc punkt zwrotny w rozwoju techniki wiertniczej. Wspólnie z Johnem Simeonem Bergheimem kanadyjski przedsiębiorca założył w 1885 r. spółkę Bergheim i Mac Garvey S.A, która swoją działalność prowadziła na terenie całego Zachodniego Zagłębia Naftowego. Pasterski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

[117] Sprzyjała temu podjęta 18 IV 1854 r. przez parlament monarchii austro-węgierskiej uchwała, która zezwalała każdemu na poszukiwanie ziemnego surowca, gdyż nie objęto go własnością gruntową. Dalsza nowelizacja tej ustawy w 1884 r. oddała ostatecznie ropę naftową i gaz ziemny do wyłącznej dyspozycji właścicieli gruntów, pod których powierzchnią występowały. Regulacja ta sprzyjała tworzeniu się różnego rodzaju spółek i towarzystw naftowych; za: Pasterski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

[118] Ruszaj K., *Gorlicki przemysł naftowy – od powstania do współczesności*, Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów w Gorlicach, www.muzeum.gorlice.pl/teksty/gorlicki-przemysl-naftowy.pdf [dostęp: 20.11.2023].

[119] Lorenz K., Szwed-Lorenz J., Ślusarczyk S., *Rozwój i upadek przemysłu naftowego w Galicji*, „Hereditas Minariorum”, 4, 2017, s. 201–207.

[120] Przedsiębiorca wznosił budynki dla administracji i robotników, wspierał domy ludowe i sklepy spółdzielcze, stworzył, podobnie jak Łukasiewicz, kasę bracką i szpital.

W Krościenku Niżnym (dzisiejszej dzielnicy Krosna) rozpoczęło wiercenia w 1888 roku Hanowersko-Galicyskie Gwarectwo Naftowe. W 1894 roku weszła tam również brytyjska firma The Nouveau Monde and General Mining Co. Ltd. Zastosowano silniki gazowe firmy Tangyes, które służyły do napędzania kieratów. W Węglówce z kolei rozpoczęła wiercenia firma J.S. Berghelma i wieku H. Mac Garveya, wkrótce stwierdzono tam występowanie ropy i rozpoczęto wydobywanie. W 1895 roku kopalnia została przejęta przez Galicyjskie Karpackie Naftowe Towarzystwo Akcyjne. W Uhercach Mineralnych, po śmierci Ignacego Łukasiewicza, działalnością przemysłową zajął się August hr. Bellegarde, który sprowadził górników z Hanoweru. Później kopalnia została przejęta przez brytyjskie przedsiębiorstwo The European Petroleum Company Limited, która posiadała ją do 1899 roku. Wywiercono dwa szyby Mary 1 i Mary 2. W Potoku i Białkówce również podjęto wydobywanie gazu ziemnego i ropy naftowej. Tuż przed wybuchem wojny kopalnia została zakupiona przez francuskie przedsiębiorstwo Société Française des Pétroles de Potok.

W 1895 roku zbudowany został ropociąg do stacji kolejowej w Jedliczu, gaz był również transportowany rurociągiem do rafinerii w Jedliczu. Natomiast w Węglówce prace rozpoczęto w 1908 roku i stwierdzono duże ilości gazu. W nieodległym od Gorlic Bieczu działały dwie kopalnie. Pierwsza, najstarsza, znajdowała się w tzw. lesie grodzkim na przedmieściu miasta, zwanym Hartą. Eksploatacją tamtejszego surowca zajmowało się w roku 1881 aż pięć przedsiębiorstw naftowych. Druga kopalnia istniała na Załawiu, za rzeką Ropą. Oficjalnie wydobywanie rozpoczęto w 1890 roku. Najstarszym szybem był Długosz 1 na Załawiu. Działało tam przedsiębiorstwo akcyjne Towarzystwo dla Przemysłu Naftowego. W 1913 roku kopalnię kupił Władysław Długosz, którego rodzina posiadała ją do 1939 roku. Działalność przemysłową prowadzono także w miejscowościach: Grabownica (od roku 1898, w 1905 roku było tutaj 10 szybów), Rudawka Rymanowska (odkrycie złoża w 1889 roku, jednak wiercenia rozpoczęto dopiero w latach 1947–1952), Stara Wieś (znaleziono złożo w 1896 roku, eksploatowano tutaj tzw. białą ropę^[121]). W okolicach Jasła surowiec wydobywano w Mrukowej, Łęczynach, Samoklęskach i Sadkach. Wiercenia były prowadzone również we wsiach: Kołaczyce, Gorajowice, Bieździedza, Przeczyca, Nawsie Brzostockie. W okolicach Leska w 1893 roku odwierty prowadzono w Łodynie, Hoszowie, Polanie, w Rajskim. Kopalnie te należały do Kazimierza Lipińskiego, a Kopalnia Wańkowa – do Jana Wiktora i Spółki.

Dużą rolę w dalszym rozwoju przemysłu naftowego w zachodnim zagłębiu odegrało Jasło. Tutaj w 1893 roku utworzono Towarzystwo Techników Naftowych. W mieście tym swoje siedziby posiadały przedsiębiorstwa i sami przemysłowcy. W 1895 roku założono Galicyjskie Towarzystwo Magazynowania Ropy i Produktów Naftowych. Natomiast w 1899 roku utworzono Pierwsze Galicyjskie Towarzystwo Odkrywania Terenów Naftowych, które stawiało sobie za cel zapobieganie spekulacji terenami naftowymi i świadczenie fachowej pomocy właścicielom gruntów roponośnych^[122].

Sytuacja w przemyśle naftowym Galicji zmieniła się diametralnie w 1897 roku, kiedy w Borysławiu dowiercono się do obfitych złóż surowca. W nadziei na lepsze możliwości wydobywcze tam właśnie przenieśli się przedsiębiorstwa naftowe, a w rezultacie nastąpił spadek znaczenia przemysłowego zachodniego zagłębia. Tym samym w przewodzącym dotąd galicyjskiej branży naftowej zagłębiu nastąpił kryzys^[123]. Sytuację producentów poprawiła dopiero zgoda parlamentu austriackiego na wykorzystanie ropy jako paliwa dla kolei. Ważną rolę odegrał tu Krajowy Związek Producentów Ropy, który uzyskał zamówienie na dostawy ropy dla dyrekcji kolei we Lwowie na okres pięciu lat. Lokomotywy były zaopatrywane

[121] Jest to lit, obecnie jeden z ważniejszych pierwiastków na świecie, który wykorzystuje się do tworzenia baterii do smartfonów, laptopów, drobnej elektroniki czy aut elektrycznych; Witoszka B., *Ogromne złoża „białej ropy”, na których USA mogą chcieć położyć rękę*, KomputerŚwiat.pl, [https://www.komputerswiat.pl/artykuly/redakcyjne/ogromne-zloza-bialej-ropy-na-ktorych-usa-moga-chciec-polozyc-rece/6khph7j](https://www.komputerswiat.pl/artykuly/redakcyjne/ogromne-zloza-bialej-ropy-na-ktorych-usa-moga-chciec-polozyc-rece) [dostęp: 12.11.2023].

[122] Pierwsze postulaty dotyczące utworzenia organizacji zrzeszającej przedsiębiorców naftowych pojawiły się w 1873 r. na zjeździe przemysłowców tej branży w Gorlicach. W 1876 r. na spotkaniu w Jasle został utworzony nieformalny komitet z Ignacym Łukasiewiczem na czele, a rok później podczas kongresu naftowego we Lwowie uchwalono statut Towarzystwa dla Opieki i Rozwoju Przemysłu i Górnictwa Naftowego w Galicji (zatwierdzony przez władze państwowe w 1879 r.). W 1881 r. zmieniono nazwę organizacji na Krajowe Towarzystwo Naftowe, które funkcjonowało nieprzerwanie do 1939 r. Działalność KTN skupiała się głównie na dbaniu o interesy gospodarcze środowiska galicyjskich przemysłowców, koordynacji posunięć ekonomicznych, monitorowaniu decyzji administracyjnych i legislacyjnych władz krajowych i centralnych. Ważną rolę w rozwoju tej gałęzi przemysłu odegrało również szkolnictwo naftowe. Za: Pasterski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

[123] Ważnym czynnikiem wpływającym na stan galicyjskiego przemysłu naftowego był eksport produktów naftowych. W latach 90. XIX w. nastąpił bowiem kryzys nadprodukcji. W konsekwencji popularyzowano wówczas pomysły wykorzystania ropy do celów opałowych. Takie zastosowanie ropy miało już miejsce w elektrowni we Lwowie oraz niektórych gorzelniach i młynach, chodziło jednak o uruchomienie tego na szerszą skalę, np. w kolejach austriackich, co postulował m.in. Władysław Długosz, ówczesny poseł na Sejm. W wyniku kryzysu w 1896 r. został utworzony przez przedsiębiorców Związek Galicyjskich Producentów Ropy – Ropa. Głównym jego zadaniem była kontrola handlu produktami naftowymi i zaliczkowanie producentów. Starając się ustabilizować sytuację w warunkach ograniczonych możliwości eksportowych, podjęto decyzję o utworzeniu jeszcze jednej instytucji finansowej, która zajęłaby się magazynowaniem nadwyżek surowca i udzielaniem stosownych zaliczek producentom. W tym właśnie celu w 1903 r. w Wiedniu powstało Towarzystwo Akcyjne Petrolea. W rezultacie jego działalność doprowadziła do spadku cen i kolejnych strat finansowych. Petrolea zakończyła swoje istnienie w 1907 r. Próbując zwiększyć możliwości eksportowe, właściciele rafinerii powołali też w 1903 r. Towarzystwo Akcyjne Olex. W 1908 r. w sytuacji kolejnego kryzysu został utworzony Krajowy Związek Producentów Ropy we Lwowie. Postęp techniki wierceń i związany z tym wzrost wydobywania spowodował bowiem kolejny spadek ceny ropy i kłopoty producentów. Za: Pasterski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

przez rafinerie w Ustrzykach i Lwowie. Krajowy Związek Producentów Ropy doprowadził też do powstania z inicjatywy rządowej ogromnych zbiorników ziemnych do gromadzenia ropy w Borysławiu, co przyczyniło się z czasem do zatrzymania recesji. Przesłanie silników lokomotyw kolejowych na zasilanie ropą naftową wpłynęło także na ożywienie branży transportowej. Duże znaczenie miało oddanie do użytku kolei transwersalnej w 1884 roku. Wzrost wydobycia ropy przyczynił się także do budowy linii Rzeszów – Jasło, oddanej do użytku w 1890 roku. Do stacji kolejowej w Krośnie zbudowano ropociąg z Wietrzna i Zręcina w 1887 roku, podobny ropociąg poprowadzono z Krościenka Niżnego, a później także kolejny z Równego przez Miejsce Piastowe do Krosna. Do Krosna zbudowano też ropociąg z Potoku w 1895 roku.

W omawianym okresie rozwijały się i powstawały również nowe rafinerie. Inicjatorem budowy rafinerii w Libuszy był hrabia Adam Skrzyński, właściciel kopalni ropy w Krygu i Kobylance. Skrzyński doprowadził do swej rafinerii linię kolejową (z mostem żelaznym na rzece Ropie) ze stacji Zagórzany, dzięki czemu znacznie zwiększył możliwości dystrybucyjne. Oprócz rafinerii w Libuszy działały także inne zakłady przetwórstwa ropy, np. w Dukli istniały cztery rafinerie: pierwsza – Mojżesza Chaima oraz I. Ehrenreicha, druga – Endzeiga i Fischera, trzecia – I.B. Wietschnera i Spółki oraz ostatnia – Brusta i Ehrenreicha. W Gorlicach natomiast działało aż sześć rafinerii. W Grybowie działała od 1879 roku rafineria założona przez Carrigana. Zakłady przetwórcze istniały także w Nowym Sączu (rafineria powstała tam w 1856 roku) i Ropie koło Grybowa. Ta ostatnia, założona przez Mikołaja Fedorowicza i Strachowskiego, działała do 1896 roku. Istniały także zakłady w Ropicy Ruskiej, Ropiance, Ropicy Polskiej, Lipinkach, Libartowej, Klimkówce i Sokole koło Dukli. Kolejnym ważnym zakładem była rafineria w Jaśle, powstała w 1888 roku. Jej budowa miała nie tylko ważny sens ekonomiczny, ale także duże znaczenie społeczne. Przy jej powstawaniu znaleźli bowiem zatrudnienie robotnicy, rzemieślnicy i chłopi z Jasła oraz okolicznych wsi. Rafineria została zlokalizowana tuż obok trasy kolei transwersalnej, dlatego od razu zbudowano również odpowiednie boczne kolejowe. Przedsiębiorstwo przyjęło nazwę Zakłady Przemysłowo-Naftowe Gartenberg i Schreyer – Jasło. Było własnością holenderskiego przedsiębiorstwa Petinag A.G. Gartenberg et Schreier – Amsterdam. Przedsiębiorstwo rozwijało się intensywnie od 1900 roku, kiedy do użytku oddano m.in.: parafiniarnię i rafinację parafiny. Kolejnym ważnym zakładem była rafineria w Jaśle, powstała w 1888 roku. Z kolei rafineria w Gliniku Mariampolskim była pod koniec XIX wieku największym tego typu zakładem w całej Galicji, który z niewielkiej destylarni złożonej z dwóch kotłów przekształcił się w wielkie przedsiębiorstwo rafineryjne. Zbudowano ją w latach 1883–1885.

Uruchomienie kolei transwersalnej zainspirowało wspomnianego Mac Garveya do połączenia rafinerii i fabryki maszyn wiertniczych specjalnym torem kolejowym ze stacją w Zagórzanach. W ten sposób spółka uzyskała dostęp do sieci austriackich kolei państwowych i równocześnie do swobodnej dystrybucji swoich produktów. W roku 1896 rafineria uzyskała ponadto połączenie ropociągowe z kopalnią w Kobylance, co rozwiązywało problem dostarczania surowca.

Rafineria w Krośnie rozpoczęła swoją działalność po pożarze rafinerii w Chorkówce w 1904 roku. Wobec braku dostępu do linii kolejowej Seweryn StawiarSKI przeniósł zakład do Krosna, a jego budowę rozpoczęto w latach 1905–1906. Tym razem rafineria została zlokalizowana tuż obok linii kolejowej i dworca. Od początku swojej działalności posiadała nowoczesne urządzenia do przerabiania ropy naftowej. Produkowała benzynę i białą parafinę. Przedsiębiorstwo działało do 1939 roku. Około 10 km na zachód od Krosna powstała rafineria w Jedliczu. Budowę rozpoczęło w 1899 roku przedsiębiorstwo Hanowerskie Galicyjskie Gwarectwo Naftowe. Zakład posiadał rurociąg, którym transportowano surowiec z kopalń w Męcince, Potoku i Turaszówki. W 1911 roku Hanowerskie Galicyjskie Gwarectwo Naftowe sprzedało zakład przedsiębiorstwu holendersko-francuskiemu Du Nord. Oprócz wymienionych powyżej większych zakładów działały też małe rafinerie, np. w Stróżach (powiat nowosądecki), utworzona w 1901 roku przez Izaaka Backenwortha i Hertza Landauna, Ustrzykach Dolnych (1896), Limanowej (założona w 1908 roku przez Towarzystwo Naftowe Limanowa, należące do kapitału francuskiego).

W 1904 roku dwóch naftowców Jan Rączkowski i Władysław Długosz odkryło na terenie Tustanowic największe galicyjskie złożo ropy naftowej, tzw. Oil City^[124]. Niestety trzy tygodnie po odwierceniu szyb Oil City zapalił się od uderzenia pioruna, pożar trwał 40 dni. Niekorzystna sytuacja producentów ropy naftowej na początku wieku spowodowała utworzenie w 1908 roku Krajowego Związku Producentów Ropy. Jego sukcesem było nakłonienie rządu austriackiego do decyzji o budowie wielkich zbiorników, przedstawienie silników lokomotyw z zasilania węglem na ropę oraz zawarcie kontraktów na dostawę ropy dla państwowych kolei. Działania lobbystów spowodowały również budowę w 1912 roku w Drohobyczu największej rafinerii nafty, tzw. odbenzyniarni.

Na początku XX wieku Galicja stała się trzecim ośrodkiem wydobywczym ropy naftowej na świecie (obok Stanów Zjednoczonych i Rosji). Galicyjskie Zachodnie Zagłębie Naftowe było na początku XIX wieku kolebką nowej branży przemysłowej, rodzącej się na polskich ziemiach zaboru austriackiego. Początkowo to właśnie tutaj powstały pierwsze kopalnie, destylarnie i rafinerie ropy naftowej. Płytkie złoża szybko się jednak wyczerpywały, wobec czego należało wykonywać głębsze odwierty. Tego rodzaju prace utrudniały z kolei trudne warunki geologiczne. Przez długi czas przedsiębiorstwa zachodniego zagłębia wiodły prym w wydobyciu i przeróbce ropy naftowej, ale wobec odkrycia bogatych złóż ropy naftowej we Wschodnim Zagłębiu Naftowym znaczenie zachodniej części zdecydowanie zmalało, aby tuż przed pierwszą wojną światową ponownie znaleźć się w kręgu zainteresowania. Znaczenie zachodniego zagłębia w galicyjskim przemyśle naftowym

[124] Graniczny M., Urban H., Wołkowicz K., Wołkowicz S., Zdanowski A., *Historia poszukiwań i wydobycia ropy naftowej na ziemiach polskich do 1939 roku*, „Przegląd Górniczy”, 12, 2015, s. 151–156; Waciega S., *Oil City – największy szyb naftowy w Galicji*, Małopolski Instytut Kultury, www.oc.mik.krakow.pl/oilcity2016 [dostęp: 22.11.2023].

więzało się też z ulokowaniem na tym terenie dużej liczby rafinerii, kopalni oraz fabryki maszyn i sprzętu wiertniczego w Gliniku – jedyne zakładu tego rodzaju na całą ówczesną Galicję. Na terenie zachodniego zagłębia (ale także w całej Galicji) przed wybuchem I wojny światowej działał szereg dużych przedsiębiorstw zajmujących się wydobywaniem i przeróbką ropy naftowej^[125]. Działalność przemysłu naftowego została przerwana wraz z wybuchem wojny w 1914 roku^[126].

Pierwsza wojna światowa ukazała nową rolę ropy naftowej jako surowca decydującego o losach działań wojennych. Bitwa gorlicka i kontrofensywa państw centralnych na froncie wschodnim, a następnie walki polsko-ukraińskie (1918–1919) i wojna polsko-sowiecka (1920) sprawiły, że po zakończeniu działań wojennych polski przemysł naftowy znalazł się w stanie upadku. Przerwano prace przy eksploatacji szybów, zniszczeniu uległo wyposażenie techniczne, a pracownicy naftowi zostali w większości rozproszeni. Rozpad monarchii austro-węgierskiej sprawił, że podkarpacka ropa naftowa utraciła dotychczasowe rynki zbytu. W trakcie wojny zmniejszyła się również liczba zagranicznych firm działających na terenie Gorlic. Jednak miejsce dawnych austro-węgierskich i niemieckich spółek zajmowały nowe przedsiębiorstwa: francuskie, amerykańskie i mieszane. Po I wojnie światowej polski obszar naftowy został podzielony pod względem administracyjnym na cztery okręgi górnicze z okręgowymi urzędami górniczymi w Krakowie, Jaśle, Drohobyczu i Stanisławowie. W latach 1916–1920 ogólne wydobywanie gazu koncentrowało się w rejonie Borysławia.

Zakończona wojna odsłoniła skalę zniszczeń w przemyśle naftowym. Przedsiębiorstwa, a zwłaszcza kopalnie ropy były mocno zdewastowane. Brakowało odpowiednich urządzeń oraz narzędzi. Ucierpiały zarówno zachodnie (zniszczone rafinerie w Gorlicach i Jaśle), jak i wschodnie zagłębia (Borysław spalony przez wycofujące się oddziały rosyjskie). Ruchome środki transportowe w postaci cystern należących do poszczególnych rafinerii pozostały rozproszone w różnych miejscach dawnej monarchii austro-węgierskiej, co utrudniało możliwości eksportu produktów naftowych. Centrale przedsiębiorstw naftowych znajdowały się najczęściej w Wiedniu, ale utracono rynki zbytu w dawnej monarchii. Rozpoczęto reorganizację przemysłu naftowego, a nowym wyzwaniem było zorganizowanie na nowo handlu na terenach dawnych zaborów niemieckiego i rosyjskiego. Niemcom i Austriakom zależało na szybkim wznowieniu wydobywania surowca. Rafineria w Jaśle musiała wznowić produkcję już 1 lipca 1915 roku (rafineria w Gliniku została uruchomiona znacznie później ze względu na zniszczenia). Szybko też została odbudowana. Wiercenia rozpoczęto na nowo jeszcze w czasie trwania wojny. Większość kopalni zamkniętych tuż przed wojną rozpoczęła ponowne wydobywanie w 1917 roku.

Po zakończeniu I wojny światowej nastąpił znaczny wzrost zainteresowania jasielską częścią zagłębia, co wynikało ze znacznego spadku produkcji na wschodnim obszarze. W jasielskim rejonie Zachodniego Zagłębia Naftowego funkcjonowały w tym czasie kopalnie w Sądkowej, Brzezówce (wydobywanie gazu) i Łężynach. Już w 1918 roku rozpoczęto wiercenia w Dobrucowej. W 1919 roku działał już jeden czynny szyb w Harkłowej. Wkrótce powstały nowe kopalnie: w Załężu, która wydobywała dużą ilość ropy, Ropita w Harkłowej oraz Feliks w Gorajowicach. W Sobniowie przeprowadzono również wiercenia poszukiwawcze. Najlepiej udokumentowana na terenie powiatu jasielskiego jest kopalnia w Harkłowej. Prowadzono także wiele wierceń poszukiwawczych m.in. w Roztokach, Łaskach, Mrukowej, Załężu, Świerchowej i Dębowcu. Oprócz ropy naftowej poszukiwano też gazu ziemnego^[127]. Do 1921 roku w rejonie Krosna wykonano siedem nowych wierceń, gdzie odkryto występowanie gazu ziemnego. Po wyczerpaniu złóż gazowych w ich miejsce pojawiła się ropa naftowa, której produkcja stale rosła. Na terenie Potoka oraz Turaszówki intensywne wiercenia prowadzono w latach 1922–1923. Początkowo wydobywanie było wysokie, jednak później systematycznie spadało. Takie wiercenia rozpoczęto również w 1927 roku w Dobrucowej.

[125] Według danych z 1913 r.: Vacuum Oil Company Aktiengesellschaft z siedzibą w Budapeszcie, Galicyjskie Karpackie Towarzystwo Naftowe (z początku Bergheim i Mac Garvey) w Gliniku Mariampolskim, Aktiengesellschaft für Mineralölindustrie vormals D. Fanto we Wiedniu, Galizische Nafta A.G. Galicja w Drohobyczu, Petroleum – Licht Und Kraftgesellschaft m.b.H w Wiedniu, Schodnica A.G. für Petroleum Schodnica we Wiedniu, Austria Petroleum A.G. w Wiedniu, Mineralölraffinerie A.G. w Budapeszcie, Spółka Akcyjna dla Przemysłu Naftowego Trzebinia w Krakowie, Galizische Nafta-Berbau A.G. w Wiedniu, Petrolea Aktiengesellschaft für Mineralölindustrie A.G. w Wiedniu. Za: Pasternski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

[126] Wojska austro-węgierskie po wypowiedzeniu wojny Cesarstwu Rosyjskiemu rozpoczęły inwazję na teren Królestwa Kongresowego. Za nimi podążały wojska rosyjskie, zajmując kolejne tereny. Rosjanie zajęli Jasło i okolice praktycznie bez walki. Wojska austriackie kierowały się w stronę umocnień w rejonie Krakowa. We wrześniu 1914 r. Rosjanie zajęli prawie całe Zachodnie Zagłębie Naftowe, docierając w rejon Gorlic. Miasto to przechodziło w grudniu najpierw w ręce Austriaków, a potem znów w ręce Rosjan. Wycofujący się Austriacy niszczyli sprzęt i wyposażenie kopalni. W grudniu 1914 r. wskutek krótkiej kontrofensywy trwały zacięte walki o Jasło, podczas których ucierpiała rafineria. Austriacy musieli się wycofać w rejon Gorlic. Rosjanie po zajęciu terenów naftowych przystąpili do wznowienia produkcji, taka sytuacja miała miejsce np. w Lipinkach koło Libuszy. Natomiast w Siarach, Libuszy czy Harkłowej wydobywanie całkowicie wstrzymano wobec prowadzonego ostrzału. Na początku czerwca 1915 r. Rosjanie opuścili Zachodnie Zagłębie Naftowe, w którym jedynie Kopalnia Polana-Ostre w Bieszczadach uniknęła poważnych zniszczeń. Za: Pasternski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

[127] Majewski M.W., *Poszukiwania złóż ropy naftowej i gazu w Polsce (1919–1939)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica”, VIII, 66, 2009.

Po zakończeniu wojny zainteresowanie przemysłem naftowym na terenie niepodległej Polski wykazywała Francja. Już w 1919 roku Francuzi rozpoczęli zbieranie akcji, należących przed wybuchem I wojny światowej do firm niemieckich i austriackich. Do końca 1919 roku kapitał francuski przejął spółki należące wcześniej do państw zaborczych^[128]. Ważną rolę w poszukiwaniach ropy naftowej odegrała Spółka Akcyjna Pionier, która miała swoją siedzibę we Lwowie. Powstała w 1928 roku z inicjatywy ministra przemysłu i handlu Eugeniusza Kwiatkowskiego. Pionier odkrył m.in. gaz ziemny w okolicach Jarosławia i Przemyśla, a także w Daszawie i Kosowie. Po przeprowadzeniu niezbędnych napraw i remontów prace wznowiły rafinerie zachodniego zagłębia w Gorlicach, Libuszy, Jaśle, Jedliczu, Krośnie czy w Ustrzykach Dolnych. W Ustrzykach Dolnych poczyniono w tym okresie szereg ważnych inwestycji, które miały na celu zmodernizować zakład oraz zwiększyć produkcję. Powstały np. destylarnia, laboratorium czy zbiorniki na ropę. Zakład ten należał do francusko-angielskiej Spółki Akcyjnej Fanto. W 1930 roku koncern postanowił jednak zlikwidować zakład.

Szybko rozwijała się rafineria w Lesku. Właściciel przeprowadził konieczne inwestycje, a zakład produkował benzynę, naftę i olej gazowy. Zakład istniał do 1939 roku. Działała również rafineria w Jedliczu. Po zakończeniu I wojny światowej zakład przeszedł na własność firmy Société des Pétroles de Dąbrowa. W latach 1922–1926 przeprowadzono niezbędne prace inwestycyjne na terenie rafinerii. Przez cały okres dwudziestolecia rafineria produkowała głównie: naftę, benzynę, parafinę, świece, asfalt, koks, oleje smarowe, gazolinę, destylaty smarowe oraz oleje motorowe. Podobnie wyglądała sytuacja w rafinerii w Jaśle. Zakład przeróbczy należał do koncernu Potiną A.C. Gartenberg i Schreyer w Amsterdamie, który przeprowadził wiele nowych inwestycji. W 1920 roku wybudowano halę maszyn przy parafiniarni, rozlewnię parafiny oraz laboratorium z bazą techniczną. Do rafinerii dostarczano gaz z odgałęzienia gazociągu Męcinka–Jaśło. Chociaż kryzys gospodarczy spowodował przerwę w działalności zakładu, to jednak nie zaprzestano dalszej modernizacji. W 1930 roku zbudowano nową wieżę destylacyjną. Cztery lata później – dział rektyfikacji benzyn, garaże samochodowe, kuchnię, sekcję destylacji ropy rurowo-wieżową, odbieralnik destylacji ropy i redestylację. Zakład produkował: benzynę, naftę, oleje pędne, oleje smarowe lekkie, oleje smarowe ciężkie, parafinę i koks naftowy.

Uwarunkowania funkcjonowania przemysłu naftowego w okresie dwudziestolecia międzywojennego były związane zarówno z sytuacją międzynarodową i światową koniunkturą gospodarczą, jak i z krajowymi realiami. Przejście od zniszczeń obu galicyjskich zagłębi naftowych w okresie I wojny światowej do odbudowy, rozwoju i unowocześnienia tej branży wymagało czasu i wielkich nakładów. Przemysł naftowy zmagał się z wieloma problemami zarówno o charakterze technicznym czy organizacyjnym, jak i ekonomiczno-finansowym oraz prawnym. Szczególnie w latach 20. XX wieku sytuacja była niestabilna i podlegała dużym wahaniom. Od 1921 roku produkcja ropy w kraju nieznacznie rosła, ale dwa lata później znowu spadła, by w 1928 roku ponownie zacząć rosnąć. Te wahania w poziomie wydobycia świadczyły o ciągłej walce o utrzymanie przemysłu naftowego. Rosnącemu wydobyciu ropy (zwłaszcza w regionie borysławskim) towarzyszyła jednak spadająca cena i zmniejszający się popyt na produkty naftowe. Niepokój budziła rabunkowa gospodarka złóż, spadający eksport czy brak zadowalających uregulowań prawnych. Ponadto w 1927 roku toczono spór z rolnikami o pozbawienie ich praw naftowych, co wywołało silny sprzeciw nie tylko włościan, ale i szerszych kręgów społecznych^[129].

W 1926 roku powstały spółki chłopskie, zostały zakupione rury dla kopalni na Załawiu oraz kopalni w Siarach. W tym samym roku powstały również dwa nowe przedsiębiorstwa: Biecka Spółka Naftowa Jedność i Towarzystwo Naftowe Kasztelania. W 1927 roku uruchomiono nowy szyb w kopalni na Harcie. Ropa z kopalni bieckich była prawdopodobnie transportowana do rafinerii w Libuszy, Gliniku lub do Jasła. Warto także wspomnieć, że oprócz ropy naftowej w Bieczu eksploatowano także złoża gazu ziemnego. Zupełnie nowe złoża zostały odkryte w Rzepienniku Strzyżewskim, gdzie już ok. 1919 roku natrafiono na wyciek ropny. W rezultacie w 1929 roku powstała Spółka Naftowa Rzepienniki, która rozpoczęła wiercenia, a w 1930 roku podjęła już eksploatację złoża.

Przemysł naftowy, po odzyskaniu niepodległości, znajdował się w trudnej sytuacji organizacyjnej, technicznej oraz ekonomicznej. Najpierw należało odbudować zniszczone urządzenia kopalniane oraz rafinerijne, potem zorganizować i wznowić produkcję. Najbardziej niekorzystny był jednak brak pieniędzy na systematyczne prace wiertnicze. Miało to swoje konsekwencje w spadkowym trendzie wydobycia przez okres międzywojenny (z wyjątkiem wczesnych lat 20. XX wieku). Nie odkryto już znaczących i bogatych terenów roponośnych, jak pod koniec XIX wieku w rejonie borysławskim. Poszuki-

[128] Połączone firmy utworzyły w 1920 r. Société des Pétroles de Dąbrowa – spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością z siedzibą we Lwowie. Z kolei w 1926 r. doszło do połączenia Galicyjskiego Karpackiego Towarzystwa Naftowego z licznymi mniejszymi spółkami, do których należały rafinerie i kopalnie. W 1928 r. przedsiębiorstwo to nabyło tereny w Odrzykoniu koło Krosna oraz w Bieczu w celu poszukiwania nowych złóż i przeprowadzenia wierceń. Wobec trudnej sytuacji finansowej spółka Société des Pétroles de Dąbrowa sprzedała swoje udziały w przedsiębiorstwach naftowych francuskiej grupie Société des Pétroles de Małopolska. Rok później dołączyło Galicyjskie Gwarectwo Naftowe Harkłowa. Podzielono majątek firmy na sektory: Polanka-Karol, Krosno, Wańkowa, Borysław, Rypne, Bitków. Do przedsiębiorstwa należały również zagraniczne rafinerie w Bratysławie czy Budapeszcie. Firma ta istniała do 1939 r. Za: Pasterski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

[129] Przygotowany projekt ustawy przewidywał bowiem przejęcie przez państwo praw naftowych rolników jako właścicieli gruntów z odszkodowaniem w wysokości zaledwie 5% brutto (bez możliwości podziału i sprzedaży) z równoczesnym zachowaniem praw nabytych osób trzecich (głównie firm zagranicznych) nawet do 25 lat. Nierówne traktowanie włościan oraz kapitału obcego spotkało się z powszechną krytyką jako działanie niepatriotyczne. Ostatecznie projektowany akt nie został wprowadzony w życie. Za: Pasterski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

wania, wydobywanie i produkcja rozwijały się w obszarze już rozpoznanym i częściowo wyeksploatowanym. Przemysł naftowy Drugiej Rzeczypospolitej nie odnotował tak znaczących sukcesów jak w okresie przedwojennym. Wpływ na to miały: zbyt niska konsumpcja krajowa, nieopłacalny eksport, niskie ceny, rozdrobnienie przemysłu, wysokie koszty przerobu ropy w rafineriach, wreszcie wahania koniunktury światowej. Rozwoju tej gałęzi gospodarki nie ułatwiało też państwo, które obłożyło ją wieloma podatkami. Niewiele poprawiło sytuację powołanie państwowej organizacji Polski Eksport Naftowy oraz Funduszu Popierania Wiertnictwa Naftowego. Nadal niewiele środków przeznaczano na głębokie wiercenia i badania geologiczne różnych obszarów kraju, co okazało się jedną z ważniejszych przyczyn niewystarczającego rozwoju tej gałęzi przemysłu.

Ożywienie gospodarcze przyniosły lata 30. XX wieku. Powstało wiele nowych przedsiębiorstw, kopalni ropy naftowej, a także rozbudowywano już istniejące. W miarę jak rosło wydobywanie ropy w Galicji, spadała jej cena, tak samo jak ceny zakupu działek. Głównym problemem stał się jednak spadek popytu na produkty naftowe, spowodowany ograniczeniem rynku wewnętrznego. Stagnacja przemysłu naftowego wiązała się również z rabunkową gospodarką złożami, prowadzoną przez kapitał zagraniczny. Zasadniczo zmniejszył się także polski eksport nafty za granicę. Rozwój systemów gazociągów gazu ziemnego w obu zagłębiach w okresie 1912–1939 przebiegał niezależnie, a oba systemy połączone zostały dopiero w latach okupacji niemieckiej przy budowie rurociągu Stalowa Wola–Przemyśl–Lwów. W grupie 23 krajów europejskich Polska w 1931 roku znajdowała się pod względem zużycia produktów naftowych na 22. miejscu.

Ogólne wydobywanie ropy spadało, a wzrastało z kolei wydobywanie gazu ziemnego. Na przełomie lat 1930 i 1931 nadal odkryto nowych, liczących się złóż surowca. Wiercenia przeprowadzone w zagłębiu w Boryslawiu oraz w innych miejscach dały wprawdzie ogólny wynik pozytywny, ale nie były to jednak obfite złoża ropy naftowej. Innym problemem był duży wzrost kosztów wydobywania z terenów o skomplikowanej budowie geologicznej. W 1931 roku wciąż trwał kryzys w przemyśle naftowym. Było to spowodowane spadkiem wydobywania oraz magazynowaniem przez rafinerie niesprzedanych produktów po przeróbce tego surowca. Wpłynęło to również na spadek cen oraz brak potencjalnych odbiorców. W konsekwencji rafinerie z każdym miesiącem zmniejszały zakupy ropy naftowej wobec dużej ilości własnych zapasów. Winny tej sytuacji był chaos panujący na rynku, wskutek czego proponowano utworzenie porozumienia mniejszych i większych rafinerii oraz grup innych producentów. Tego rodzaju podporządkowanie się interesowi ogółu miało poprawić wyniki sprzedaży i wpłynąć na stabilizację cen^[130]. Na przełomie lat 1931 i 1932 krajowe ceny produktów naftowych nadal utrzymywały się na znacznie wyższym poziomie niż ceny światowe. Było to związane z wpływami kartelu rafineryjnego oraz działaniem ochrony celnej. Sytuacja ta powodowała, że kopalnie ropy znajdowały się w trudnym położeniu. Podobnie było z eksportem produktów, który również był utrudniony. Wynikało to z kolei ze znacznej odległości od zagranicznych rynków zbytu, wysokich kosztów transportu lądowego oraz dużej konkurencji produktów z USA, Rosji czy Rumunii. Kolejną trudność stanowiło wprowadzenie przez samorządy specjalnego podatku, który miał zasilić Fundusz Drogowy, co dodatkowo jeszcze bardziej obciążało producentów wobec niskich cen surowca oraz spadku wydobywania. Ważną sprawą dla dalszego sprawnego funkcjonowania tej gałęzi przemysłu była kwestia ściślejszej organizacji i funkcjonowania całości przemysłu naftowego. W 1932 roku została powołana przez Ministra Przemysłu i Handlu instytucja Polski Eksport Naftowy, której głównym celem była regulacja kontyngentów sprzedawanych w kraju i za granicą, a także zlikwidowanie wyniszczającej konkurencji między firmami^[131].

[130] W celu zabezpieczenia interesów firm rafineryjnych już w 1928 r. utworzony został Syndykat Przemysłu Naftowego Sp. z o.o. Przystąpiły do niego największe przedsiębiorstwa tej branży: Państwowa Fabryka Olejów Mineralnych Polmin, Galicyjskie Karpackie Naftowe Towarzystwo Akcyjne, Polskie Związkowe Rafinerie Olejów Skalnych, Spółka Akcyjna Fanto, Spółka Akcyjna Nafta, Galicyjskie Towarzystwo Naftowe Galicja SA, Jasło Zakłady Przemysłowo-Naftowe Wartenberg i Schreier SA, Standard Nobel w Polsce SA, Towarzystwo Naftowe Limanowa sp. z o.o., Vacuum Oil Company SA, Spółka Akcyjna dla Przemysłu Naftowego i Gazów Ziemnych. Syndykat grupował zdecydowaną większość rafinerii i stawiał sobie za cel m.in. podział rynku zbytu, ustalanie cen, organizację sprzedaży, ustalanie limitów produkcji. Jego działalność była oparta na trzech umowach, które były zawarte na okres pięciu lat. Pierwsza dotyczyła tzw. konwencji ropnej i uwarunkowała zasady zakupu ropy od producentów. Druga, tzw. wagonowa, wprowadziła zasady regulowania cen nafty, benzyny, oleju gazowego. Trzecia natomiast uregulowała handel parafiną. Syndykat działał do roku 1933. Za: Pasterski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

[131] Brało się to stąd, że ceny na rynku krajowym były wyższe niż w eksporcie i przedsiębiorstwa unikały eksportu, kierując całą produkcją na rynek wewnętrzny, co powodowało stałe obniżki cen. Członkami tej organizacji były obowiązkowo wszystkie przedsiębiorstwa naftowo-rafineryjne i gazolinowe znajdujące się na terenie kraju. PEN wskazywał odpowiednią ilość produktów naftowych (tzw. masę eksportową), które w określonym czasie miały być przeznaczone wyłącznie na eksport. Organizacja ustalała ceny obowiązujące w kraju oraz przy wysyłce za granicę, ale brała też na siebie współdziałanie z rządem przy zawieraniu międzynarodowych umów handlowych i interwencji w sprawach spornych. Obowiązkiem PEN była też kontrola przedsiębiorstw w zakresie wykonywania wytycznych statutowych oraz pobieranie kwot na Fundusz Popierania Wiertnictwa Naftowego. PEN mógł zakładać oddziały w kraju i za granicą. Swoją działalność Polski Eksport Naftowy rozpoczął 1 V 1933 r., zastępując w administrowaniu przemysłem naftowym likwidowany tym samym Syndykat Polskiego Przemysłu Naftowego. Funkcjonowanie tej organizacji było próbą połączenia interesów państwa z dążeniami przemysłowców i przyczyniło się do stabilizacji produkcji naftowej, cen towarów i poziomu konkurencyjności firm. W szerszej perspektywie wpłynęło też na zwiększenie liczby wierceń oraz uporządkowanie handlu wewnętrznego i eksportu. Uruchomienie działalności PEN zmieniło sytuację w przemyśle naftowym już w 1933 r. Przedsiębiorstwa zajmujące się przeróbką ropy naftowej zaczęły masowo kupować surowiec, jednocześnie starając się obniżyć koszty związane z samą przeróbką. Sytuacja ta spowodowała pewien wzrost cen surowca i niewielką poprawę trudnego stanu tej gałęzi przemysłu. Jednocześnie trwał jednak dalszy spadek samego zużycia

Kryzys gospodarczy w latach 30. spowodował spadek wydobycia ropy w całym kraju oraz ograniczenie liczby wierceń poszukiwawczych, również w rejonie Jasła. Najtrudniejszym rokiem był 1934, gdy radykalnie zmalało wydobycie w kopalniach w Harklowej, Dobrucowej i Brzezówce. Jednak już rok następny przyniósł ponowny wzrost wydobycia, a w kolejnych latach odnotowano stały wzrost produkcji. 5 lipca 1930 roku uruchomiona została też nowa kopalnia w Męcinie Wielkiej koło Gorlic – w tym dniu rozpoczęto wiercenie pierwszego szybu Premier Skrzyński. Wiercenia wykonano również w latach 30. w Kopalni Turaszówka w Krośnie. Przeprowadzone prace potwierdziły występowanie surowca. W rejonie Rzeszowa odwiert poszukiwawczy wykonano w Chmielniku. Zamiast ropy naftowej odkryto tam gaz ziemny, jednak z powodu braku wystarczających środków prace zostały wstrzymane. W Turaszówce w 1932 roku, w Kopalni Amelja, która należała do Towarzystwa Naftowego Petronafta, wykonano nowy, efektywny szyb wydobycia ropy oraz gazu ziemnego, który jednak utrudniał wydobycie surowca. Podobne prace przeprowadzono w Jaszczwi, która należała do firmy Małopolska. W szybie tym były również duże ilości gazu, które podobnie jak w Turaszówce utrudniały wydobycie. W rejonie Brzozowa, Sanoka, Zagórza i Bieszczadów poszukiwania utrudniała napływająca woda, charakter warstw oraz wąski teren eksploatacji tego surowca. Podobny problem miały kopalnie w Krościenku, które nie rozwijały się z powodu napływającej do szybów wody. Mimo trudnej sytuacji w przemyśle wydobywczym udało się założyć w 1932 roku nową Kopalnię Humniska–Brzozów. W 1934 roku wykonano pogłębienia otworów w Grabownicy. Pogłębiono jeden szyb Władysław, w którym odkryto występowanie ropy naftowej oraz gazu ziemnego. W rejonie Gorlic, w kopalniach ropy w Męcinie Wielkiej oraz Małej, Sękowej, Siarach Ropicy Ruskiej czy w Szymbarku nowe wiercenia były prowadzone w minimalnym stopniu. Wydobycie koncentrowało się wokół starych i reaktywowanych szybów.

W 1934 roku cena ropy naftowej utrzymywała się na niskim poziomie, a wydobycie w dalszym ciągu spadało. W tym samym roku planowano ostateczne powołanie zapowiadanego Funduszu Popierania Wiertnictwa Naftowego, do którego miały wpływać środki z opłat z rafinerii, które unikały nieopłacalnego eksportu. W 1935 roku wystosowano postulaty przemysłu naftowego, które zostały przedstawione Międzyministerialnej Komisji dla współpracy z Samorządem Gospodarczym^[132]. Kolejne lata nie przyniosły znaczącej poprawy sytuacji przemysłu naftowego. Spadek wydobycia występował w dalszym ciągu, a odkryte i eksploatowane tereny się wyczerpywały. W związku ze spadkiem wydobycia zmniejszała się również liczba produktów wytwarzanych przez rafinerie.

Pojawiły się znane firmy naftowe, np. Vacuum Oil Company, a w 1938 roku rozpoczęły działalność kolejne kopalnie. Rok później wydobycie prowadziły kopalnie: Vacuum, Zośka, Bożydar, Biskupie, Strzyżewskie. W Gorlicach w 1931 roku powstała nowa kopalnia Magdalena. W kopalniach w Krygu i Kobylance także wykonano nowe prace. Przeprowadzone prace przyczyniły się do powstania trzech nowych kopalń: Szczęść Boże, Sambodja i Polonja. Początek lat 30. XX wieku przyniósł też założenie na granicy gmin Lipinki i Kryg kolejnych kopalni o nazwach: Nagroda, Zgoda i Jerzy. Z kolei Kopalnia Lipa przeprowadziła wiercenia w kierunku wschodnim, gdzie natrafiono na nowe tereny roponośne. Sytuacja w kopalniach w Bieczu była lepsza niż w Harklowej. W kopalni ropy naftowej w Uhercach Mineralnych do 1930 roku nie przeprowadzono żadnych inwestycji, a wydobycie było praktycznie zerowe. Z inicjatywy Banku Naftowego właśnie wtedy rozpoczęto tam prace poszukiwawcze. Wiercenia zaczęły się rok później i przyniosły pozytywny efekt. Odkryto ropę naftową oraz gaz ziemny.

W zakresie rozwiązań ustawodawczych Ministerstwo Przemysłu i Handlu pracowało nad projektem ustawy o poszukiwaniach górniczych^[133]. Nadzieje na dalszy wzrost wydobycia wiązano z głębokimi wierceniami, na które w 1938 roku polski przemysł naftowy nie było jednak stać. Długo oczekiwany rozwój motoryzacji sprawił, że w Ministerstwie Przemysłu i Handlu zaczęto się zastanawiać, jak zapewnić stałą, odpowiednią ilość paliw płynnych. Wszystkie postulaty w zakresie dalszego rozwoju zostały zawarte w Czteroletnim Programie Prac Poszukiwawczych przeznaczonych na lata 1939–1943. Działania

.....
produktów naftowych – nafty oraz benzyny. Położenie utrudniał ponadto wspomniany już wcześniej podatek, jaki ta dziedzina przemysłu musiała wpłacać na Państwowy Fundusz Drogowy. Odnotowano wprawdzie niewielki wzrost krajowej sprzedaży oleju gazowego czy smarów, ale eksport produktów naftowych za granicę praktycznie nie istniał. Za: Pasterski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

[132] Postulowano w nich m.in.: powołanie specjalnej organizacji, która zrzeszałaby cały przemysł naftowy, stałe dotowanie Funduszu Wiertniczego z budżetu państwa, zwolnienie podatkowe wszystkich wierceń, wprowadzenie nowej ustawy naftowej (ta z 1908 r. nie spełniała już oczekiwań przemysłowców), zmniejszenie podatku komunalnego od kopalń, zniesienie podatku obrotowego ropy bruttowej czy ustalenie kwoty od nadmiernego zużycia dróg. Duże nadzieje wiązano z rozwojem motoryzacji, w tym celu domagano się obniżki cen benzyny i zwiększenia konsumpcji w kraju. Postulaty branży naftowej koncentrowały się więc głównie wokół zmniejszenia obciążeń fiskalnych, wspomżenia rozwoju motoryzacji i zmniejszenia biurokracji. Zmniejszanie się wydobycia stało się również powodem zaniepokojenia władz państwowych, a w szczególności Ministerstwa Spraw Wojskowych, które oceniło, że w przypadku wybuchu wojny zapasy paliwa wystarczą zaledwie na dwa miesiące. Postulaty przedstawiane przez branżę naftową zostały przez rząd zrealizowane w bardzo małym zakresie. Dopiero w 1936 r. powstał z inicjatywy Ministerstwa Przemysłu i Handlu zapowiadany już cztery lata wcześniej Fundusz Popierania Wiertnictwa Naftowego, utworzony z opłat małych przedsiębiorstw naftowych w zamian za zwolnienie z eksportu. Fundusz w 1937 r. miał na celu popieranie wierceń naftowych oraz prac poszukiwawczych poprzez udzielanie niskich pożyczek. Za: Pasterski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

[133] Miał on na celu ułatwienie poszukiwań ropy naftowej, ochronę praw osoby poszukującej i odkrywcy nowych złóż do utrzymania uprawnień na wydobycie ropy naftowej oraz zmniejszenie różnych obciążeń podatkowych. Minister Przemysłu i Handlu Antoni Roman uważał, że prace poszukiwawcze powinny być prowadzone na przedgórzu Karpat oraz na obszarze od Wielkopolski przez Kujawy w stronę Buska. Za: Pasterski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

miały się skoncentrować w rejonach: Centralnego Okręgu Przemysłowego, środkowej części Karpat i przedgórze, ale prace miały być również prowadzone w rejonach, które do tej pory nie były zbadane. Realną nadzieję na poprawę położenia branży wiązano z rozwojem motoryzacji i wzrostem popytu na benzynę, jednak dokonano się to dopiero w końcu lat 30. XX wieku. Poprawę sytuacji przyniósł 1938 rok, gdy po raz pierwszy od lat zanotowano wzrost wydobywania.

Dwudziestolecie międzywojenne okazało się w rozwoju przemysłu naftowego charakterystycznym okresem przejściowym pomiędzy wczesnym, XIX-wiecznym, ale jeszcze ograniczonym boomem naftowym a rozwojem motoryzacji w drugiej połowie XX wieku. Rola Zachodniego Zagłębia Naftowego, rozciągającego się od Limanowej i Gorlic po Sanok i Ustrzyki, pozostawała więc nadal znacząca. Wprawdzie zdecydowanie największym rejonem wydobywania ropy naftowej w Polsce było Borysławsko-Drohobyckie Zagłębie Naftowe, na które przypadało w 1928 roku aż 84% całej polskiej produkcji (w 1933 roku – 76%, a w 1937 roku – 67%), ale znaczenie Zachodniego Zagłębia Naftowego wiązało się nie tylko z wydobywaniem, ale w większym stopniu z przeróbką ropy w tamtejszych rafineriach czy działalnością fabryki maszyn i urządzeń wiertniczych w Gliniku Mariampolskim^[134].

W przeddzień wybuchu II wojny światowej wydobywanie ropy i gazu wydatnie spadło. Wśród przyczyn, które zdecydowały o takim regresie, najważniejsze to: niesprzyjające położenie geopolityczne, przesuwające się granice i wojny rujnujące przemysł, prymitywne technologie i braki wiedzy geologicznej powodujące, iż odniesienie sukcesu w wydobywaniu ropy naftowej i gazu było często kwestią szczęścia, brak dobrej polityki państwa austro-węgierskiego, niedbającego o rozwój przemysłu korzystającego z ropy naftowej wydobywanej w Galicji (do I wojny światowej), brak korzystnych uregulowań prawnych dla polskiego przemysłu naftowego w okresie dwudziestolecia międzywojennego^[135], wyczerpanie zasobów rabunkowo eksploatowanych złóż, drastyczny spadek cen ropy wraz ze wzrastającym wydobywaniem (ropa tańsza niż woda), zniszczenie środowiska, czego symbolem było skażenie gruntów i wód poprzez stawiane setkami studnie oraz szyby wiertnicze, oraz pożar Oil City – symbolu wielkości i upadku galicyjskiego przemysłu naftowego^[136].

Wybuch II wojny światowej przyniósł całkowitą dezorganizację funkcjonowania przedsiębiorstw naftowych oraz instytucji państwowych zarządzających tą gałęzią gospodarki^[137]. Już 1 września rozpoczęły się bombardowania miast Zachodniego Zagłębia Naftowego – przeprowadzono między innymi nalot na lotnisko w Moderówce oraz część Krosna. W rezultacie zniszczeniu uległy instalacje znajdujące się w rafinerii w Krośnie. Obszar zachodniego zagłębia został stosunkowo szybko opanowany przez Niemców, którym udało się również zdobyć spore zapasy paliw, olejów i smarów z rezerw Wojska Polskiego. Rafineria w Jasle była bombardowana nieskutecznie, dzięki czemu nie odnotowano wówczas żadnych szkód. Okupant 8 września 1939 roku przejął zakład nieuszkodzony z pełnym zapasem paliw oraz surowców pozostawionych w zbiornikach. Również rafineria w Trzebini uniknęła bombardowań i miała dla Niemców duże znaczenie. Podobnie od zniszczenia uratowała się rafineria w Lesku, a wszystkie jej urządzenia działały sprawnie. Okupanci zabrali jedynie smary, benzynę i ropę. Rafineria w Czechowicach-Dziedzicach nie odniosła żadnych strat w czasie wrześniowego ataku.

Niemcy powołali do życia organizacje odpowiedzialne za zarządzanie i ochronę zapasów paliw oraz kopalni^[138]. Prace poszukiwawcze nowych złóż oraz dostawę sprzętu wiertniczego miały zapewniać przedsiębiorstwa z Niemiec w nowych strukturach organizacyjnych^[139].

[134] Pasterski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

[135] Nicieja S., *Kresowe trójmiasto: Truskawiec – Drohobycz – Borysław*, Opole 2009.

[136] Lorenz K., Szwed-Lorenz J., Ślusarczyk S., *Rozwój i upadek przemysłu naftowego w Galicji*, dz. cyt., s. 201–207.

[137] Strategiczne znaczenie terenów ropoносnych oraz całej infrastruktury przemysłowej Zachodniego Zagłębia Naftowego było dobrze znane agresorom niemieckim, których nie była w stanie powstrzymać utworzona do obrony Centralnego Okręgu Przemysłowego Armia Karpaty ani wydzielona z niej Grupa Operacyjna Jasło.

[138] W połowie września 1939 r. został utworzony Erdöl – Kommission des Oberkommandos der Wehrmacht w Jedliczu. Organ ten zarządzał zapasami paliw oraz kopalniami. Przemysł naftowy ze względu na swoje strategiczne znaczenie otoczony był szczególną uwagą wojsk niemieckich. Na terenie każdej kopalni pojawiły się posterunki Wehrmachtu. Jednak z biegiem czasu do bieżącego nadzoru ochronnego w przemyśle naftowym (z wyjątkiem zarządzania paliwem i olejami) powołano specjalną jednostkę Werkschutz, która zajmowała się ochroną rafinerii i kopalni. W listopadzie 1939 r. utworzone zostały dwa przedsiębiorstwa Beskiden Erdöl – Gewinnungsgesellschaft m.b.H. oraz Beskiden Erdöl – Verarbeitungsgesellschaft m.b.H., które przejęły od wojska zarządzanie przemyśle naftowym. Głównym zadaniem tego było utrzymanie szybów naftowych, sukcesywne zwiększanie wydobywania ropy naftowej oraz gazu ziemnego, prowadzenie wierceń i prac poszukiwawczych. Przedsiębiorstwo przejęło 87 spółek i przedsiębiorstw naftowych. Natomiast przerób ropy naftowej w rafineriach oraz gazu ziemnego w gazolinarniach przekazany został do przedsiębiorstwa Beskiden Verarbeitungsgesellschaft m.b.H. Jedyną rafinerią, która nie weszła do tego przedsiębiorstwa, był zakład Vaccum Oil Company AG w Czechowicach, zarządzany bezpośrednio przez koncern niemiecki. Za: Pasterski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

[139] Obszar Zachodniego Zagłębia Naftowego pod względem eksploatacji ropy naftowej został podzielony na dwie części: Gruppe West – Gorlice oraz Gruppe Ost – Krosno, które były kierowane przez Betriebsinspektion, natomiast w zakresie wydobywania gazu ziemnego w kopalniach wydzielono Gruppe Gas – Jasło. Każda grupa posiadała swój dział produkcyjny (*Betriebsabteilungen*), a w jego składzie sekcje skupiające kopalnie z określonego rejonu wydobywczego. W 1941 r. dokonano reorganizacji tej struktury. Całe Zachodnie Zagłębie Naftowe mianowano terminem Gruppe West-Jasło, zaś Wschodnie Zagłębie – Gruppe Ost – Drohobycz. W lipcu 1942 r. podjęto decyzję o utworzeniu przedsiębiorstwa Karpathen Öl AG (Olej Karpacki Spółka Akcyjna). Rozpoczęto przygotowania do przejęcia Beskidzkich Spółek: Gewi, Vera oraz Monopol – Vertriebsgesellschaft – für

W 1943 roku odnotowano zwiększone wydobycie zarówno ropy naftowej, jak i gazu ziemnego. Kopalnie w rejonie Ropianki zostały w 1939 roku włączone do ZSRR. Wprowadzono w nich nowe kierownictwo oraz ochronę wojskową. Wszystkie zostały też połączone w jeden zakład wydobywczy. W 1941 roku kopalnie przejęło wojsko niemieckie, ale nie została zmieniona ich organizacja. Zarząd nad nimi został ustanowiony w Wańkowej. Kopalnie w Czarnej, Lipiu, Polanie, Skorodnem, Strzelbicach, Rajskim, Łodynie oraz w Tyrawie Solnej były ochraniające przez Wehrmacht oraz Werkschutz. Niemcy prowadzili również prace poszukiwawcze, które nie przyniosły zbyt wielkich korzyści. Jedynie w Turzym Polu, gdzie do 1944 roku wykonano 29 szybów, nastąpił wzrost produkcji. Na terenie Humnisk, Uhrec Mineralnych, Polany-Ostrego ograniczono się tylko do eksploatacji istniejących szybów.

W 1940 roku podjęto decyzję o rozbiórce części istniejących rafinerii i o rozbudowie pozostałych. Demontaż przeprowadzono w rafinerii w Skawinie, następnie w rafineriach w Stróżach, Gorlicach, Klęczanach, Limanowej, Ropicy Polskiej, Sękowej, Iwoniczu, Krośnie i Ustrzykach Dolnych. Maszyny i urządzenia rafineryjne w większości zostały przetransportowane do Niemiec. Nadal pracowała rafineria w Jaśle, która zajmowała się głównie przerobem ropy naftowej i produkcją paliw dla wojska oraz smarów do maszyn. Rafineria pracowała przez cały okres okupacji. W 1942 roku został opracowany plan modernizacji zakładu. Rafineria miała się zająć wytwarzaniem wysokogatunkowego paliwa i smarów według najnowszych ówczesnych metod produkcyjnych. W 1943 roku rozpoczęto realizację planu, w tym celu przyłączono ok. 7 ha okolicznych ziem do rafinerii. Nowe instalacje i urządzenia zwożono z innych okupowanych krajów europejskich od lipca 1943 roku. Zbiorniki i pozostałe urządzenia były przywożone z nieczynnych rafinerii w Krośnie, Iwoniczu czy Limanowej i w Drohobyczu. Powiększono także bocznice kolejową. Rozbudowana została również rafineria w Jedliczu. Okupant zbudował w niej instalację do etylizacji benzyn. Destylacja asfaltowa została adaptowana do destylacji ropy, co także miało zwiększyć produkcję benzyny. W rafinerii Glinik w Gorlicach Niemcy nie prowadzili żadnych inwestycji, natomiast w Trzebini wybudowano metalowe zbiorniki. Rozbudowa polegała na montowaniu instalacji, które pochodziły z rafinerii we Francji i Włoszech. W kolejnych latach wojny zbudowano instalacje do destylacji rurowo-wieżowej. Instalacja ta umożliwiła zwiększenie zdolności przerobu ropy. Wzniesiono również chłodnię wodną i deparafinizację prasową. W Fabryce Maszyn i Narzędzi Wiertniczych okupant nie zmienił profilu działalności zakładu. Nie były też prowadzone żadne inwestycje. Jedynym nowym produktem były Stokesy, czyli odlewy do pocisków. Inwestycje przeprowadzono również w rafinerii w Czechowicach-Dziedzicach. Zbudowano m.in.: magazyny, pompownię, budynek transformatora elektrycznego, fundamenty dla wieży próżniowej (1943), próbną rafinację olejową i parafinarnię.

Po zajęciu terenów w latach 1941–1944 rafinerie były uruchamiane przez Niemców lub Sowietów. W efekcie rozkradano i wywożono ich wyposażenie. Tak się stało z rafineriami w: Lesku, Jaśle, Jedliczu, Fanto w Ustrzykach Dolnych, Jedliczu; kopalniami w Brzezówce i Potoku, kopalniami w rejonie Dobrucowa-Sądkowa, Gliniczka i Roztok, kopalnią gazu ziemnego w Roztokach, kopalniami ropy i gazu w Hankówce oraz gazu ziemnego w Sobniowie. Urządzenia, których nie udało się wywieźć, zostały zniszczone. W rafinerii Glinik w Gorlicach podobnie jak w innych zakładach Niemcy wywozili sprzęt i urządzenia z terenu przedsiębiorstwa. W Czechowicach-Dziedzicach i Trzebini naloty alianckie spowodowały ogromne zniszczenia rafinerii. To, co pozostało, zostało wywiezione do Hamburga. Rabunku wyposażenia zakładu dokonali Niemcy również w Fabryce Maszyn i Narzędzi Wiertniczych.

Ze względu na wzmożone potrzeby energetyczne gospodarki wojennej III Rzeszy zakłady przemysłu naftowego zachodniego zagłębia przez cały okres okupacji były traktowane jako strategiczna gałąź przemysłu i eksploatowane w sposób rabunkowy^[140]. Wycofujące się z terenów polskich wojska niemieckie spowodowały duże zniszczenia zarówno w kopalniach, jak i rafineriach. Wartościowy i sprawny sprzęt oraz urządzenia kopalniane i rafineryjne zostały zdemontowane i wywiezione przez okupanta.

Grabieżcza eksploatacja w okresie II wojny światowej, zniszczenia oraz rabunek majątku rafinerii przez Niemców dodatkowo pogłębiły trudną sytuację przemysłu Zachodniego Zagłębia Naftowego. Kilkuletni okres wojny i okupacji spowodował wiele zniszczeń i strat w stanie posiadania polskiego przemysłu naftowego. Wpłynęły na to głównie szkody wojenne, rabunkowa gospodarka okupantów i grabież majątku trwałego w postaci maszyn, urządzeń i środków transportu. Wielkie znaczenie miała też zmiana granic państwowych i wynikała z tego powodu utrata najbardziej efektywnego ekonomicznie Wschodniego Zagłębia Naftowego, a także przejście przez państwo na podstawie ustawy Krajowej Rady Narodowej

Mineralöl m.b.H. Obok tych przedsiębiorstw nową spółkę mieli tworzyć także udziałowcy przemysłowi z Niemiec. Jej działalność rozpoczęła się 1 XI 1942 r., a siedziba znajdowała się we Lwowie. Cel funkcjonowania nowej spółki był taki sam jak w przypadku beskidzkich spółek, jedynie ostateczny nadzór został przeniesiony z Generalnej Guberni do Rzeszy. Za: Pasternski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

[140] Utworzone w tym celu specjalne przedsiębiorstwo Karpathen Öl AG nadzorowało wydobycie i przerób surowca. O determinacji Niemców w tym względzie świadczą zarządzane przez nich prace poszukiwawcze, pogłębianie otworów i zwiększanie wydobycia. Stworzono nawet specjalną jednostkę do ochrony kopalń ropy naftowej i gazu ziemnego. Podobną uwagę władz okupacyjnych cieszyły się zakłady przetwórcze. Część małych rafinerii została zlikwidowana, a sprzęt oraz znajdujące się w nich urządzenia zostały przekazane do rozbudowy zakładów w Jaśle i Trzebini. Było to związane z dążeniem do uzyskania jak najwyższej efektywności przy minimalizacji kosztów. Dlatego w niektórych rafineriach (np. w Gorlicach) nie przeprowadzono żadnych inwestycji, a w Jedliczu ograniczono je tylko do instalacji do etylizacji benzyn potrzebnych dla wojska. To właśnie benzyna była głównym i zarazem najważniejszym produktem, jakie produkowały te zakłady. Za: Pasternski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

z 3 stycznia 1946 roku^[141] podstawowych gałęzi gospodarki narodowej. Wszystkie te czynniki sprawiły, że kwestia odbudowy, reorganizacji i zarządzania ocalałą z zawieruchy wojennej i upaństwowioną branżą stała się sprawą kluczową dla gospodarki odradzającego się państwa polskiego. Z czterech siedzib okręgów górniczych przemysłu naftowego podlegających w okresie międzywojennym Wyższemu Urzędowi Górniczemu w Krakowie (Kraków, Jasło, Drohobycz i Stanisławów) na terenie nowego państwa polskiego znalazły się tylko okręgowe urzędy górnicze w Krakowie i Jasle^[142].

Do 1953 roku na terenie kraju obowiązywało prawo górnicze z 1930 roku, a w przypadku przemysłu naftowego ustawodawstwo z czasów austro-węgierskich. Od 1951 roku na obszarze całego państwa działał jeden Wyższy Urząd Górniczy z siedzibą w Katowicach. Podlegało mu z kolei 14 Okręgowych Urzędów Górniczych, w tym urząd w Krośnie. W 1953 roku zostało wprowadzone nowe prawo górnicze. Regulacje te objęły górnictwo wraz z poszukiwaniem i eksploatacją ropy naftowej i gazu ziemnego. W myśl tych przepisów kopaliny stały się własnością państwa. Zaczęto budować struktury zarządzania wydobywaniem złóż^[143].

[141] Zgodnie z art. 2 pkt 1 podpunkt A ustęp 2 państwo przejęło za odszkodowaniem również przemysł naftowy z kopalniami, rafineriami, gazoliniami i innymi zakładami przetwórczymi, gazociągami oraz przemysł paliw syntetycznych.

[142] Miały one za zadanie zorganizowanie i administrowanie odbudowywaną ze zniszczeń wojennych branżą naftową. Nie było to łatwe, ponieważ brakowało zarówno wykwalifikowanych kadr, jak i wyposażenia technicznego, a nawet dokumentacji. Już w 1945 r. siedziba Okręgowego Urzędu Górniczego w Jasle została przeniesiona do Krosna. Powodem tej decyzji było zniszczenie jasielskiej siedziby tej instytucji wraz z dokumentami i wyposażeniem. Zakres terytorialny działania urzędu w Krośnie obejmował dotychczasowy obszar urzędu jasielskiego. Z powodu zaginięcia bądź zniszczenia dokumentacji Okręgowy Urząd Górniczy wrócił się w 1945 r. do sektorów kopalni ropy naftowej i gazu ziemnego Gorlice, Krosno-Jasło oraz Sanok o przesłanie szczegółowych informacji na temat tych zakładów wydobywczych. Dotyczyło to szczegółowej statystyki wydobycia z poszczególnych odwiertów w kopalniach oraz zestawienia liczby wypadków. Za: Pasternski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

[143] W 1954 r. Wyższy Urząd Górniczy stał się centralnym urzędem, który podlegał bezpośrednio Prezesowi Rady Ministrów. W 1961 r. ukazał się dekret o urzędach górniczych, który regulował ich kompetencje i zakres obowiązków. Jeszcze w lipcu 1944 r. został powołany przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego Państwowy Urząd Naftowy z siedzibą w Rzeszowie. Nadzór urzędowy był sprawowany w dwóch sektorach: kopalnianym i rafineryjnym. W ramach urzędu powołano też oddział gazowy. Kontrolę sprawowano również nad innymi zakładami, które pracowały dla przemysłu naftowego (Elektrownia w Męcince koło Jedlicza, Cegielnia Polanka koło Krosna, warsztaty mechaniczne, magazyn centralny). W skład Państwowego Urzędu Naftowego wchodziły działy: gazowy w Krośnie, geologiczny i gazowo-chemiczny. Sprzedażą ropy oraz jej przetworów krajowych oraz importowanych zajmowało się Państwowe Biuro Sprzedaży, które miało swoją siedzibę w Lublinie. W kolejnych miesiącach został utworzony także oddział w Krośnie. Pod jego zarządem były kopalnie ropy naftowej, gazolinie i warsztaty mechaniczne, które znajdowały się w okolicach Sanoka i Krosna oraz rafineria w Jedliczu. Tej instytucji podporządkowany został również utworzony w 1944 roku Instytut Naftowy w Krośnie. W 1945 r. siedziba Państwowego Urzędu Naftowego została przeniesiona do Krakowa. Urząd ten sprawował nadzór oraz kierownictwo nad przebiegiem działalności przedsiębiorstw naftowych. Wydawano w tym celu okólniki, zarządzenia i ostatecznie uregulowano powojenną pracę oraz organizację poszczególnych zakładów. Najwyższą jednostką w hierarchii organizacyjnej okręgu kopalnianego był sektor. Jemu podlegały sekcje, a sekcjom kopalnie. 1 VIII 1945 r. został rozwiązany Zarząd Kopalń Krosno, a w jego miejsce powstały sektory (Sanok, Krosno-Jasło, Gorlice). Były one odrębnymi przedsiębiorstwami, które prowadziły samodzielną księgowość. Podlegały bezpośrednio Dyrekcji Górniczej w Krakowie. Takie same decyzje podjęto wobec Dyrekcji Gazowej Jasło, która została rozwiązana, a w jej miejsce powołano Sektor Gazowy Jasło. Podlegały mu sekcje gazowe (Roztoki Sądkowa, Niegłowice, Mościce, Krosno, Sandomierz, Kraków). W 1945 r. dokonano zmiany nazwy Państwowego Urzędu Naftowego na Centralny Zarząd Przemysłu Paliw Płynnych. W skład tej organizacji wchodziły trzy zjednoczenia: Zjednoczenie Przemysłu Naftowego, Zjednoczenie Przemysłu Gazu Ziemnego, Zjednoczenie Przemysłu Paliw Syntetycznych. W tym samym roku dokonano połączenia Zjednoczenia Przemysłu Naftowego ze Zjednoczeniem Przemysłu Gazu Ziemnego. Połączone jednostki nosiły teraz nazwę Zjednoczenia Przemysłu Naftowego i Gazu Ziemnego. Centralny Zarząd Przemysłu Paliw Płynnych podlegał Ministerstwu Przemysłu i Handlu. W 1946 roku Zarząd obejmował m.in.: Poszukiwania Naftowe, Kopalnictwo Naftowe, Rafinerie Nafty, Gaz Ziemny, Centralę Produktów Naftowych, Instytut Naftowy, Zarząd Zakładów Ceramicznych w Polance koło Krosna, Fabrykę Maszyn i Narzędzi Wiertniczych w Gorlicach. Organizacja podlegała Ministerstwu Przemysłu i Handlu. Schemat organizacyjny Centralnego Zarządu Przemysłu Paliw Płynnych przez cztery lata była poddawana następnym przekształceniom. Na wniosek Ministra Przemysłu został powołany Wydział Upaństwowienia. Głównym jego zadaniem było nadzorowanie przejmowania przedsiębiorstw. W 1946 r. zostało wydane zarządzenie Naczelnego Dyrektora Centralnego Zarządu Przemysłu Paliw Płynnych w celu uproszczenia administracji i nadania większej samodzielności pionom technicznym i administracyjnym. W 1947 r. doszło do kolejnych przekształceń kopalnictwa. Zostało wydane zarządzenie z 30 IX 1947 r., w którym zmieniono obowiązującą dotąd strukturę Kopalnictwa Naftowego z wyodrębnionymi Sektorami Kopalń jako terenowymi jednostkami organizacyjnymi. Zgodnie z zarządzeniem przedmiotem działalności Kopalnictwa Naftowego było: wydobywanie ropy naftowej i gazu ziemnego (z możliwością stosowania wszystkich metod eksploatacyjnych), odgazowywanie ropy oraz przeróbka gazu ziemnego w gazolinianach i innych urządzeniach służących temu procesowi. Przedsiębiorstwo podlegało nadzorowi Centralnego Zarządu Przemysłu Paliw Płynnych. Nadzór zwierzchni sprawował Minister Przemysłu i Handlu. Organem, który zarządzał przedsiębiorstwem, była Dyrekcja powoływana i odwoływana przez Ministra Przemysłu i Handlu. W skład Dyrekcji Kopalnictwa Naftowego wchodził dyrektor naczelny oraz podlegli mu dyrektorzy, którzy kierowali pracami przydzielonych im służb (resortów). Dyrekcji podlegało 16 Sekcji Kopalnianych. Z kolei sekcja dzieliła się na kopalnie, a kopalnie na odwierty (szyby) w wierceniu, w eksploatacji, w pogłębieniu lub w likwidacji. Na rzecz przedsiębiorstwa został przekazany majątek skarbu państwa wyznaczony przez Ministra Przemysłu i Handlu. Szczegółowe zasady działania i organizacji tego przedsiębiorstwa ustalił statut nadany przez Ministra Przemysłu w porozumieniu z Ministrem Skarbu i Prezesem Urzędu Planowania. W 1947 r. przeniesiono Dyrekcję Zjednoczenia Przemysłu Naftowego z Krakowa do Libuszy, a rok później ostatecznie do Krosna. Likwidacji uległy wspomniane już sektory, a w ich miejsce powołano komórki wykonawcze – ekspozytury Dyrekcji Kopalnictwa Naftowego w Sanoku i Gorlicach (pod nazwą Biuro Rejonowe Dyrekcji Kopalnictwa). Do Kopalnictwa Naftowego została też włączona jako

Centralizacja zarządzania tak dużymi jednostkami jak Kopalnictwo Naftowe nie przyniosła jednak spodziewanych korzyści. Okazało się, że takie funkcjonowanie nie dawało możliwości sprawnego kierowania podległymi jednostkami. Utrudnione były nadzorowanie, kontrola oraz koordynacja prac podległych zakładów. Dlatego też zgłaszano postulaty zmian organizacyjnych Kopalnictwa Naftowego i utworzenia trzech równorzędnych przedsiębiorstw, w których każde zawiadywałoby pięcioma–sześcioma zakładami pracy, zgodnie z wymaganiami naukowej organizacji pracy^[144]. W 1947 roku doszło do unormowania wielu spraw, m.in. zniesiono pełną reglamentację i ustabilizowano ceny wyrobów naftowych. Rozpoczęto też budowę nowych zbiorników i baz przeładunkowych. Kontynuowano również budowanie struktur własnościowo-organizacyjnych i podległości w przemyśle naftowo-gazowym^[145].

W trakcie realizacji planu sześcioletniego – naznaczonej silnym dążeniem do centralizacji – wydzielenie poszczególnych przedsiębiorstw spotkało się z krytyką. Przemysł naftowy został wtłoczony w ciasne ramy, zdany tylko i wyłącznie na usługi, które nie wypełniają i nie zabezpieczają jego potrzeb. Niedostateczna opieka nad przemysłem naftowym i niezrozumienie

16. jednostka operacyjna sekcja Dębowiec Śląski, która wcześniej znajdowała się w przedsiębiorstwie Wiercenia Poszukiwawcze w Krakowie. Jako jednostki operacyjne zostały też włączone zakłady pomocnicze: Okręgowe Warsztaty Mechaniczne w Krośnie, Okręgowe Warsztaty Elektryczne w Krośnie, Główna Składnica Materiałowa w Krośnie oraz Okręgowa Centrala Samochodowa w Krośnie. Natomiast jako odrębne jednostki ustrojowe i bilansowe przyłączono Centralne Warsztaty Mechaniczne w Gliniku Mariampolskim oraz Zakłady Ceramiczne w Polance. Za: Pasterski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

- [144] Sprzedażą wyrobów naftowych zajęła się Centrala Produktów Naftowych. Jej początki sięgają 1944 r., kiedy grupa związanych z przemysłem naftowym pracowników przedstawiła przewodniczącemu PKWN projekt powołania instytucji, której głównym celem miała być ochrona obiektów naftowych na ziemiach wyzwolonych oraz rozpoczęcie procesu dystrybucji wyrobów naftowych. 14 VIII 1944 r. PKWN wydał dokument urzędowy, w którym określono nazwę tej organizacji jako Polski Monopol Naftowy. Jednak nazwa ta nie obowiązywała długo, bo już 11 października doszło do jej zmiany na Państwowe Biuro Sprzedaży Produktów Naftowych. W grudniu 1945 r. przedsiębiorstwo to przekształcono w Centralę Produktów Naftowych pod nadzorem Ministerstwa Przemysłu i Handlu. Pierwszy skład CPN został zorganizowany w Lublinie, a oddziały zostały ulokowane w Rzeszowie i Białymstoku. Pierwsze lata działalności CPN (1944–1946) nastawione były na wojenną i pokojową aktywność gospodarczą. Park taborowy był zniszczony, produkty naftowe pochodziły z niewielkich zapasów niemieckich oraz pomocy wojskowej. W 1946 r. podjęto próbę zbiórki olejów przepracowanych. W tym samym roku przeniesiono siedzibę z Krakowa do Warszawy. Za: Pasterski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.
- [145] W tym samym roku Centrala Produktów Naftowych została wydzielona z Centralnego Zarządu Przemysłu Paliw Płynnych i podporządkowana Departamentowi Obrotu Artykułami Przemysłowymi Ministerstwa Przemysłu i Handlu. W 1948 r. utworzono samodzielne przedsiębiorstwo państwowe Centrala Produktów Naftowych. Zgodnie z przepisami ustawy przedmiotem działalności był zakup i sprzedaż w kraju i zagranicą materiałów bitumicznych, a także wyrobów naftowych z nich wytworzonych (paliwa płynne, smary, parafiny). Ceny detaliczne poszczególnych artykułów były ustalane z Ministrem Przemysłu i Handlu. Nadzór nad działalnością sprawował wspomniany wcześniej minister. Kolejne zmiany w strukturach zarządzających przemysłem naftowym przeprowadzono w roku 1948. Najpierw dokonano zmiany nazwy Centralnego Zarządu Przemysłu Paliw Płynnych na Centralny Zarząd Przemysłu Naftowego (Zarządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z 17 stycznia 1948 r. w sprawie zmiany nazwy), a niedługo potem wydano zarządzenie o organizacji wewnętrznej nowego przedsiębiorstwa (Zarządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z 21 IV 1948 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Skarbu i Prezesem Centralnego Urzędu Planowania o utworzeniu Centralnego Zarządu Przemysłu Naftowego). Nadzór nad jego siedzibą sprawował początkowo Minister Przemysłu i Handlu. Głównymi zadaniami było koordynowanie, nadzorowanie i kontrolowanie oraz ogólne kierownictwo działalności gospodarczej przedsiębiorstw państwowych lub będących pod zarządem państwowy. Dyrekcja zarządu była powoływana i odwoływana przez Ministra Przemysłu i Handlu. Zakres obowiązków, sposoby powoływania oraz odwoływania członków określało Rozporządzenie Rady Ministrów. Centralnemu Zarządowi Przemysłu Naftowego podlegały następujące przedsiębiorstwa: Wiercenia Poszukiwawcze – przedsiębiorstwo państwowe wyodrębnione z siedzibą w Krakowie, Krośnieńskie Kopalnictwo Naftowe – przedsiębiorstwo państwowe wyodrębnione z siedzibą w Krośnie, Zjednoczone Rafinerie Nafty – przedsiębiorstwo państwowe wyodrębnione z siedzibą w Krakowie, Centrala Zaopatrzenia Materiałowego Przemysłu Naftowego – przedsiębiorstwo państwowe wyodrębnione z siedzibą w Krakowie, Gorlickie Kopalnictwo Naftowe – przedsiębiorstwo państwowe wyodrębnione w Gorlicach, Sanockie Kopalnictwo Naftowe – przedsiębiorstwo państwowe wyodrębnione w Sanoku, Centralne Warsztaty Naftowe – przedsiębiorstwo państwowe wyodrębnione w Gliniku Mariampolskim, Biuro Projektowania Zakładów Przemysłu Naftowego – przedsiębiorstwo państwowe wyodrębnione w Krakowie. Tym samym rozporządzeniem powołano również przedsiębiorstwo państwowe Gaz Ziemny z siedzibą w Tarnowie, którego zadaniem była budowa gazociągów oraz rozprowadzanie gazu ziemnego. 4 III 1949 r. powstały trzy dokumenty Ministra Przemysłu i Handlu, precyzujące ustalenia zawarte w zarządzeniu z 21 IV 1948 r. Zmiany dotyczyły uściślenia nazwy przedsiębiorstwa Krośnieńskie Kopalnictwo Naftowe oraz utworzenia Gorlickiego Kopalnictwa Naftowego z siedzibą w Gorlicach i Sanockiego Kopalnictwa Naftowego z siedzibą w Sanoku. W Krośnieńskim Kopalnictwie Naftowym powstało pięć sekcji: Iwonicz, Równe, Krosno, Roztoki, Dębowiec-Śląski (ta ostatnia pozostawała w KKN do 1966 r.). Oprócz tego istniały również zakłady pomocnicze: Okręgowe Warsztaty Mechaniczne w Krośnie, Okręgowe Warsztaty Elektro-mechaniczne w Krośnie, Główna Składnica Materiałowa w Krośnie i Kolumna Samochodowa w Krośnie. Organem, który zarządzał przedsiębiorstwem, była Dyrekcja, powoływana oraz odwoływana przez Ministra Górnictwa. 1 VII 1952 r. z Sanockiego Kopalnictwa Naftowego do Krośnieńskiego Kopalnictwa została włączona Kopalnia Rudawka Rymanowska (I Zespół Iwonicz). W 1953 r. siedziba III Zespołu Kopalń Krosno została przeniesiona z Krosna do Węglówki. W 1949 r. przemysł naftowy został podporządkowany Ministerstwu Górnictwa i Energetyki. W skład tego zarządu wchodziły jednostki: Wiercenia Poszukiwawcze w Krakowie, Sanockie Kopalnictwo Naftowe, Krośnieńskie Kopalnictwo Naftowe, Gorlickie Kopalnictwo Naftowe, Zjednoczone Rafinerie Nafty, Gaz Ziemny w Tarnowie, Centrala Zaopatrzenia Materiałowego Przemysłu Naftowego w Krakowie, Centralne Biuro Projektów Przemysłu Naftowego w Krakowie. W 1950 r. gaz ziemny został przekazany za pośrednictwem Centralnego Zarządu Gazownictwa do Departamentu Koksowniczo-Gazowniczego. Za: Pasterski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

jego potrzeb rozwojowych spowodowane były prawdopodobnie przez uzyskanie małych efektów gospodarczych w poprzednim okresie. Postulowano wprowadzenie kolejnych zmian i tym samym zapewnienie odpowiedniej pozycji przemysłu naftowego w gospodarce narodowej. Upowszechniano również radzieckie wzory gospodarcze^[146].

W 1956 roku, w wyniku przeprowadzonej analizy ekonomicznej i organizacyjnej kopalń, podjęto decyzję o likwidacji Kopalni Fellerówka jako samodzielnej komórki organizacyjnej. Kopalnia ta została połączona z Kopalnią Królówka. Oba zakłady wydobywcze miały funkcjonować pod tą nazwą. Zlikwidowano również samodzielną jednostkę Kopalni Gorlice Zachód i połączono ją z Kopalnią Pole Magdalena. Obie kopalnie miały funkcjonować pod nazwą Pole Magdalena. Kolejne zmiany wprowadzono w Krośnieńskim Kopalnictwie. Kopalnia Winnica została przyłączona do Kopalni Jaszczeż, a Kopalnia Rudawka połączona z Kopalnią Klimkówka. Kolejne zmiany zostały wprowadzone w Ustrzyckim Kopalnictwie. Kopalnia Czarna Zachód została połączona z kopalniami Czarna Wschód (złoże Lipie i Bystre) oraz Czarna Środek (złoże Polana). Z tych trzech zakładów utworzono kopalnię Czarna. Przeobrażenia zostały wprowadzone również w Sanockim Kopalnictwie. Kopalnia Słonne została połączona z Kopalnią Gaten. Od tej pory oba zakłady funkcjonowały pod nazwą Kopalnia Gaten. Kopalnia Starowianka została włączona do Kopalni Humniska. Kopalnia Tokarnia–Długie została połączona z Kopalnią Poraż. Oba zakłady funkcjonowały odąd pod tą ostatnią nazwą. W związku z odkryciem złóż gazu ziemnego została utworzona Kopalnia Niwiska. Nadzór nad tymi przedsiębiorstwami sprawował prezes Centralnego Urzędu Naftowego poprzez Zarząd Kopalnictwa Naftowego Karpaty. W tym samym roku połączono Kopalnictwo Naftowe Potok z Kopalnictwem Naftowym Równie. Utworzono firmę Krośnieńskie Kopalnictwo Naftowe. Dokonano wtedy także zmian w statucie organizacyjnym Centralnego Urzędu Naftowego. Liczne zmiany i tego rodzaju nadmiar aktywności organizacyjnej sprzyjały chaosowi i biurokracji^[147].

[146] Zgłoszono projekt, aby do przemysłu naftowego włączyć również Fabrykę Maszyn i Sprzętu Wiertniczego w Gliniku Mariampolskim, Zarząd Przemysłu Rafinerii Nafty oraz Biuro Projektów Naftowych. Proponowano też utworzenie Centralnego Laboratorium Badawczego. Taka poszerzona organizacja miała zapewnić lepszą współpracę przedsiębiorstw. 7 XI 1952 r. zostało wydane zarządzenie Ministra Górnictwa o obowiązku stosowania obowiązujących standardów radzieckich, norm państwowych i wewnętrznych. Jednostki, które podlegały ministerstwu, miały obowiązek ich wprowadzenia i realizacji. Dotyczyło to również przedsiębiorstw naftowych. Jeśli chodzi o organizację kopalnictwa, trzeba wspomnieć, że w 1951 r. w wyniku korekty granic państwowych pomiędzy Polską a ZSRR i przyłączenia rejonu Ustrzyk Dolnych zostało powołane Ustrzyckie Kopalnictwo Naftowe. Do nowego przedsiębiorstwa włączono Sekcję Wańkowa, która dotychczas należała do Sanockiego Kopalnictwa Naftowego. Wprowadzono zgodnie z zarządzeniem Ministra Górnictwa zmiany organizacyjne i zmieniono dotychczasowe sekcje w Zespole Kopalń. Taki stan rzeczy trwał do 1973 r., kiedy to przedsiębiorstwo Ustrzyckie Kopalnictwo Naftowe zostało połączone z Przedsiębiorstwem Kopalnictwa Gazu Ziarnego w Sanoku. W Ustrzykach wówczas został utworzony oddział, a później Ośrodek Kopalń. 1 II 1954 r. wprowadzono kolejną zmianę organizacyjną polegającą na zmniejszeniu liczby Zespołów Kopalń. Zlikwidowano łącznie pięć zespołów. W 1955 r., zgodnie z zarządzeniem Ministra Górnictwa, z Krośnieńskiego Kopalnictwa Naftowego zostało utworzone nowe przedsiębiorstwo: Kopalnictwo Naftowe Potok z siedzibą w Potoku, które wkrótce potem zostało jednak przeniesione (w IV kwartale 1955 r.) z powrotem do Krosna. Przedsiębiorstwo to powstało z połączenia Zespołu Kopalń Krosno i Roztoki. W jego skład weszły kopalnie Potok, Jaszczeż, Winnica, Roztoki, Turaszówka, Węglówka, Krościenko, Trześniów, Dębowiec, Markłowice oraz gazolinianie w Węglówce i Roztokach. Tą samą decyzją ministerialną powołano Kopalnictwo Naftowe w Jaśle, Grabowicy oraz Równem. Wreszcie w Sanockim Kopalnictwie Naftowym doszło do włączenia Zespołu Kopalń Turze Pole do Zespołu Kopalń Grabownica. Wspomniane wyżej przedsiębiorstwo Kopalnictwo Naftowe Równie zostało powołane zarządzeniem Ministerstwa Górnictwa nr 465 z 16 XII 1954 r., a rozpoczęło swoją działalność 1 I 1955 r. Siedziba znajdowała się w Równem. Głównym zakresem działalności tego przedsiębiorstwa była eksploatacja złóż ropy naftowej i gazu ziemnego oraz odgazowywanie ropy i gazu. Nadzór poprzez Centralny Zarząd Przemysłu Naftowego sprawował Minister Górnictwa. Do tego przedsiębiorstwa zostały włączone kopalnie: Równie, Wietrzno, Bóbrka, Lubartówka, Klimkówka, Iwonicz-Północ, Rudawka Rymanowska. Włączono również Gazolinianię Równie, która dotychczas należała do Przedsiębiorstwa Krośnieńskie Kopalnictwo Naftowe. 1 I 1955 r. zarządzeniem Ministra Górnictwa zostało utworzone przedsiębiorstwo Kopalnictwo Naftowe Gorlice. Jego głównym przedmiotem działania była eksploatacja złóż ropy naftowej i gazu ziemnego, odgazowywanie ropy, odgazolinowywanie gazu ziemnego, a także zbyty ropy naftowej, gazu i gazoliny. Nadzór nad jednostką gospodarczą sprawował Minister Górnictwa przez Centralny Zarząd Przemysłu Naftowego. Do tej jednostki organizacyjnej zostały włączone kopalnie: Długosz-Romania (Biecz), Pole Magdalena (Gorlice), Gorlice Zachód (Gorlice), Szalowa, Pole Sękowa (Sękowa), Dominikowice, Kobylanka, Zwycięzców spod Stalingradu, Fellerówka (Kryg), Królówka (Kryg), Lipa (Lipinki), Jakub (Lipinki). W 1967 r. w skład przedsiębiorstwa weszła Kopalnia Rybaki z Przedsiębiorstwa Kopalnictwa Naftowego Mielec. Przyłączono również kopalnie Pomorsko oraz Nowa Sól. Jednak już w 1969 r. wszystkie trzy kopalnie powróciły do Przedsiębiorstwa Kopalnictwa Naftowego Mielec. Z początkiem 1955 r. rozpoczęło również działalność Przedsiębiorstwo Państwowe Kopalnictwo Naftowe Jasło w Jaśle. Powstało z inkorporacji kopalń Folsz, Pielgrzymka, Mrukowa, Gwarectwo i Ropita, które dotychczas wchodziły w skład kopalnictwa gorlickiego oraz Osobnica i Ropita, które należały do krośnieńskiego kopalnictwa. Zarządzeniem z 31 XII 1955 r. Prezesa Centralnego Urzędu Naftowego połączono dwa przedsiębiorstwa państwowe: Kopalnictwo Naftowe Grabownica i Kopalnictwo Naftowe Sanok. Siedziba przedsiębiorstwa znajdowała się w Sanoku. Zarządzenie weszło 1 I 1956 r. Za: Pasternski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

[147] Centralny Zarząd Przemysłu Naftowego przekazał swoje kompetencje Zarządowi Kopalnictwa Naftowego Karpaty w Krośnie. Przedsiębiorstwa kopalnictwa: Gorlice, Jasło, Krosno, Sanok, Ustrzyki oraz przedsiębiorstwo transportowe przemysłu naftowego przeszły pod nadzór nowo powstałego Zarządu Kopalnictwa Naftowego Karpaty. Przykładem pośpiesznych i niepotrzebnych działań strukturalnych była kolejna zmiana centralnej jednostki zarządzającej. Dekretem z 18 IV 1955 r. został utworzony Centralny Urząd Naftowy, który podlegał Prezesowi Rady Ministrów. Został on wydzielony z Ministerstwa Górnictwa Węglowego i miał prowadzić działalność na prawach ministerstwa. Do głównych kompetencji należały sprawy poszukiwania i wydobywania ropy naftowej i gazu ziemnego, przetwórstwa tych kopalni oraz rozdzielnictwo surowców i produktów pochodnych. Dodatkowym zadaniem miała być koordynacja prac geologicznych, produkcji maszyn i urządzeń poszukiwawczych oraz eksploatacyjnych, inwestycji i budownictwa górniczego, postępu technicznego oraz prac naukowo-badawczych, kadr,

W Polsce południowo-wschodniej znajdowało się w latach 70. XX wieku osiem baz i składów CPN. Organizacja przemysłu naftowego w południowo-wschodnim regionie powojennej Polski była odbiciem założeń gospodarczych Polski Ludowej i jej centralistycznej ekonomii. Przedwojenne kopalnie ropy naftowej zostały znacjonalizowane i włączone w struktury centralne. Miało to swoje konsekwencje w nieracjonalnym zarządzaniu, niedoinwestowaniu zakładów czy w nieliczeniu się z wynikami ekonomicznymi. Świadectwem tego były liczne zmiany organizacyjne, które jednak nie poprawiały jakości gospodarowania. Kopalnie Polski południowo-wschodniej wciąż jeszcze odgrywały ważną rolę w tej gałęzi przemysłu, choć już nie była to rola wiodąca. Brak stabilności w strukturze organizacji i zarządzania branżą naftową w PRL nie służył dobrze jej rozwojowi i był jedną z przyczyn stagnacji całej branży.

zatrudnienia i szkolenia zawodowego. Na czele urzędu stał prezes, który wraz z wiceprezesami był powoływany i odwoływany przez Prezesa Rady Ministrów. Prezesowi podlegał również Instytut Naftowy. Uprawnienia Prezesa Urzędu Naftowego dotyczyły: wydawania zezwoleń na wydobywanie ropy naftowej i gazu ziemnego przez spółdzielnie i osoby niebędące wykonawcami narodowych planów gospodarczych, tworzenia obszarów górniczych złóż ropy naftowej i gazu ziemnego, ustalania sposobu i terminu sporządzania i uzupełniania mierniczych planów robót górniczych oraz składania ich okręgowym urzędem górniczym. Co więcej, do tej struktury wszedł także Centralny Zarząd Przemysłu Naftowego, Zarząd Przemysłu Rafinerii Nafty, Centralny Zarząd Obrotu Produktami Naftowymi C.P.N. Centralny Urząd Naftowy został zlikwidowany już dwa lata później (w 1957 r.) i włączony do Ministerstwa Górnictwa i Energetyki, w którym utworzono Departament Geologii i Nafty. Następną zmianą stało się utworzenie w 1958 r. Zjednoczenia Przemysłu Naftowego z siedzibą w Warszawie, któremu podporządkowane zostały dwa zakłady: Państwowe Przedsiębiorstwo Poszukiwań Naftowych w Krakowie i Państwowe Przedsiębiorstwo Kopalnictwa Naftowego w Krośnie (powstało z Kopalnictwa Naftowego Karpaty). Istniejące dotąd Kopalnictwa zostały przekształcone w Zakłady Eksploatacji (Ustrzyki, Sanok, Krosno, Jasło i Gorlice). W 1959 r. istniało jeszcze Krośnieńskie Kopalnictwo Naftowe jako jednostka nadrzędna, ale wydobywaniem ropy naftowej oraz gazu ziemnego zajmował się już Zakład Eksploatacji Krosno. Niedługo potem z powodu odkrycia występowania ropy i gazu w rejonie Partyni, Podborza i Swarzowa zwrócono się z prośbą do Zjednoczenia Przemysłu Naftowego w Warszawie o zlikwidowanie Zakładu Eksploatacji w Jasle i utworzenie nowego Zakładu w Partyni. Taka zmiana organizacyjna miała zapewnić efektywne kierowanie nowymi terenami, na których odbywała się eksploatacja. Kopalnie dotychczas wchodzące w skład ZE Jasło (Osobnica, Harkłowa, Folsz, Pielgrzymka, Mrukowa, Świerchowa) zostały w rezultacie przejęte przez Zakład Eksploatacji Gorlice. Kolejne zmiany organizacyjne zostały wprowadzone w 1967 r. W miejsce Zakładu Eksploatacji Krosno powołano przedsiębiorstwo Kopalnictwo Naftowe Krosno, a Zakład Eksploatacji Partynia przekształcono w Kopalnictwo Naftowe Mielec. Tego samego roku powołano odrębne Przedsiębiorstwo Kopalnictwa Gazu Ziemnego w Sanoku (zarządzenie nr 118 Ministra Górnictwa i Energetyki z 11 XI 1966 r.). W 1973 r. Kopalnictwo Naftowe Krosno przejęło Przedsiębiorstwo Kopalnictwa Naftowego Gorlice. W tym samym roku Przedsiębiorstwo Kopalnictwa Naftowego w Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo (PGNiG). Równocześnie przedsiębiorstwo w Sanoku zostało zmienione w Sanocki Zakład Górnictwa Nafty i Gazu. W tej strukturze organizacyjnej został również utrzymany Krośnieński Zakład Górnictwa Nafty i Gazu. Jako przedsiębiorstwo państwowe Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo (PGNiG) przetrwało do końca istnienia PRL. Jeśli chodzi o pion dystrybucyjny produkcji przemysłu naftowego, trzeba wspomnieć, że 1 VI 1948 r. została podjęta uchwała Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów dotycząca racjonalnego gospodarowania produktami naftowymi oraz wprowadzenia oszczędności w zakresie wykorzystania olejów i smarów technicznych, której wykonanie miała nadzorować CPN. W tym samym roku uchwałą Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów Polskie Koleje Państwowe przekazały CPN cały park taborowy cystern kolejowych. Rok później organizacja podlegała już Ministerstwu Handlu Wewnętrznego. W 1950 r., zgodnie z uchwałą Rady Ministrów, opiekę nad CPN przejęła Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego. W przypadku handlu detalicznego przewodniczący komisji miał obowiązek działać w porozumieniu z Ministrem Handlu Wewnętrznego, a w przypadku obrotu zagranicznego z Ministrem Handlu Zagranicznego. Dwa lata później doszło do kolejnej zmiany, tym razem CPN została podporządkowana Ministerstwu Górnictwa. W latach 1955–1957 CPN podlegała Centralnemu Urzędowi Naftowemu. W tym czasie z obowiązków przedsiębiorstwa zdjęto sprawy związane z projektowaniem budownictwa naftowego oraz budową urządzeń dystrybucyjnych. Po likwidacji Centralnego Urzędu Naftowego nadzór nad firmą ponownie wrócił do Ministerstwa Górnictwa i Energetyki. Rok później doszło już do ostatniej zmiany, w której nadzór nad Centralą Produktów Naftowych objął z kolei Minister Przemysłu Chemicznego i sprawował go aż do zakończenia działalności tego ministerstwa. 29 IV 1970 r. zostało opublikowane zarządzenie Ministra Przemysłu Chemicznego, które określiło statut Centrali Produktów Naftowych. Za: Pasterski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, dz. cyt.

3.3.2. Zagłębia wydobywania ropy naftowej i gazu ziemnego na ziemiach polskich

Gorlickie Zagłębie Naftowe

Ziemia Gorlicka w XIX wieku była największym zagłębiem ropy w Galicji, jednym z najstarszych obszarów wydobywania i przerobu ropy naftowej na świecie. Leży w Beskidzie Niskim, w dorzeczu rzeki Ropy (niektórzy autorzy włączają w skład zagłębia kopalnię ropy naftowej w Kłęczanach koło Nowego Sącza). Obecnie w znacznym stopniu wyeksploatowane.

Ropa naftowa znana była w Sękowej pod Gorlicami od bardzo dawna, podobnie jak w pobliskich Siarach. Olej skalny pochodzący z naturalnych wycieków, często z ekshalacjami towarzyszącego mu gazu ziemnego, znany był w rejonie gorlickim od tak dawna, jak daleko sięga jego historia. Jak mówią przekazy, już Władysław Łokietek używał ropy spod Gorlic do lamp sygnałowych na trakcie węgierskim, w czasie walk o zjednoczenie kraju. Podobnie używali ropy mieszczanie bieccy, chcąc dopomóc kupcom na południowych szlakach handlowych. Za czasów króla Jana Kazimierza i jego następców wiadano w Rzeczypospolitej o wyciekach ropy naftowej w rejonie gorlickim. Grunty sołtysie nadawano zasłużonym w wojnach, dając im przywilej zbierania na powierzchni ziemi oleju skalnego. Przywilej był powszechny np. w Męcinie Wielkiej. Już w 1448 roku trzech mieszczan bieckich otrzymało przywilej na poszukiwanie kruszców, dziewięć lat później taki sam dokument otrzymali górnicy ze Żmigrodu. Prace prowadzili najprawdopodobniej na terenie Beskidu Niskiego, czyli blisko miejsca zamieszkania. Ropę pozyskiwano poprzez zbieranie z powierzchni wód oraz kopiąc w ziemi płytkie doły, w których mogła się gromadzić. Studnie takie w 1791 roku istniały na pograniczu Siar i Sękowej, na gruntach Józefa Wybranowskiego, i dzierżawione były przez miejscowych chłopów. Mieszkańcy rejonu gorlickiego i nowosądeckiego wykorzystywali ropę naftową jako skuteczny środek przeciwko różnego rodzaju chorobom ludzi i zwierząt. Ropy używali szewcy do zmiękczenia skór, używano jej do konserwacji drewna, do podpałki, wreszcie jako materiał oświetleniowy w różnego rodzaju kagankach.

Na występowanie ropy w okolicach Gorlic w swoich pracach zwracali uwagę wybitni uczeni XIX wieku – Stanisław Staszic i Ludwik Zejszner^[148].

O istnieniu złóż ropy w tym rejonie świadczą wielokrotne wzmianki historyczne. Jedną z pierwszych wzmianek pochodzi z 1530 roku, kiedy to Seweryn Bonar, podskarbi króla Zygmunta Starego, burgrabia krakowski i starosta biecki, szukając złota we wsi Ropa pod górą Chełm, natknął się na ropę naftową, która załała mu kopalnię^[149]. Inna wiadomość historyczna o ropie pochodzi z XVII wieku, pisał o nich A. Schneider w swoim dziele o Galicji^[150].

W połowie lat 50. XIX wieku książę Stanisław Jabłonowski założył fabrykę asfaltu w pobliżu swego pałacu dworskiego w Kobyłance. Początkowo ropę naftową pobierał ze studzien ropnych, należących do Jana Wybranowskiego w gminie Siary. W związku z zapotrzebowaniem na ropę potrzebną do produkcji asfaltu w styczniu 1852 roku Jabłonowski założył pierwszą na świecie kopalnię w Pustym Polu w Siarach koło Gorlic, a w lipcu tegoż roku uruchomił szyb kopany Stanisław. Dziennik krakowski *Czas* z 19 stycznia 1854 roku donosił, że w okolicach Gorlic odkryto bogate pokłady oleju skalnego w Męcinie Wielkiej, Lipinkach i na Magdalenie^[151]. Odkryciami tymi zainteresował się Ignacy Łukasiewicz, który jesienią 1853 roku przybył ze Lwowa do Gorlic. Wybór Gorlic jako miejsca pracy oraz doświadczeń nad udoskonaleniem procesu destylacji nafty motywował tym, że w rejonie gorlickim istniał już przemysł naftowy. Płomień ulepszonej lampy naftowej rozbłysnął w Gorlicach na Zawodziu jesienią 1854 roku. Była to pierwsza uliczna lampa naftowa na świecie.

W drugiej połowie XIX wieku wydobywanie i przetwórstwo ropy na Ziemi Gorlickiej nabrało rozpędu, a w krajobrazach miejscowości pojawił się las szybów.

Początkowo studnie ropne, zwane kopankami, drążono za pomocą łopaty i kilofa, które później zastąpiono świdrem, a mniej więcej od 1874 roku zastosowano maszynę parową do poruszania świdra. Największą liczbę szybów kopanych wykonano w obrębie Kopalni Siary–Sękowa–Męcina Wielka, co z jednej strony uzasadnia wiek tych kopalń jako najstarszych w gorlickim obszarze naftowym, a z drugiej strony płytkie występowanie roponośnych poziomów, począwszy już od głębokości 30 m, nie licząc naturalnych wycieków.

[148] Źródło: *Ropa w Sękowej budzi wspomnienia. To pod Gorlicami narodził się przemysł naftowy*, Sądeczanin.info, <https://sadeczanin.info/gospodarka/ropa-w-sekowej-budzi-wspomnienia-pod-gorlicami-narodzil-sie-przemysl-naftowy> [dostęp: 11.12.2023].

[149] Tamże.

[150] Schneider pisał następująco: „W Galicji istnienie asfaltu znane już dawniej w okolicy Gorlic, Iwonicza, Liska, Starej Soli, używając go przed laty do pokrycia dachów i nawet do Warszawy go wywożono”. Schneider A., *Encyklopedia do krajoznawstwa Galicji pod względem historycznym, statystycznym, topograficznym*, Lwów 1871. Z kolei Jastrzębski, budowniczy i muzyk króla Władysława IV, opisując Warszawę w 1643 r., wspomina o pałacu Ossolińskich, że: „kamienie pokrywające dach tego budynku, aby śnieg i deszcz nie szkodził, smołą ziemną były »dychtowane«. Z tej przyczyny przez oddestylowanie lekkich i lotnych frakcji wprowadzono tzw. żydowską smołę, którą przez domieszanie piasku na asfalt i maź przeistaczano”; *Ropa naftowa w Sękowej*, Sękowa.info, <https://sekowa.info/index.php?go=34&id2=40> [dostęp: 12.12.2023]. O pochodzeniu ropy w tym rejonie świadczą liczne nazwy: rzeka Ropa, potoki Ropa i Ripka, a przede wszystkim miejscowości: Ropa, Ropica Dolna, Ropica Górna oraz rodowe nazwiska ludzi: Smoła, Smółko wieź, Ropiarz itd.

[151] „Czas”, 65, R. 7, 1854, Biblioteka Jagiellońska, 578 V czasopism; Identyfikator dokumentu cyfrowego: NDIGCZAS026703.

Ziemia Gorlicka była w latach 1881–1886 najobfitszym obszarem wydobycia ropy w Galicji, która z produkcją 40 tys. t zajmowała trzecie miejsce po Stanach Zjednoczonych i Rosji, a połowa tego wydobycia pochodziła z Zagłębia Gorlickiego. Do regionu tego przybywali przemysłowcy, również z zagranicy, np. Mac Garvey, który m.in. zbudował w 1883 roku rafinerię i fabrykę narzędzi wiertniczych w Gliniku Małopolskim. W 1883 roku działało tu 56 kopalni. Równolegle powstawały rafinerie, pierwszą założyła pod koniec lat 50. XIX wieku hrabina Jadwiga Straszewska w Lipinkach. Od 1872 roku w Libuszy działała rafineria hrabiego Adama Skrzyńskiego. W 1873 roku produkty z tutejszych kopalń zaprezentowano w Wiedniu na Wystawie Powszechnej. Największy jednak zakład przetwórczy ropy wraz z fabryką narzędzi górniczych powstał w latach 1883–1885 w Gliniku za sprawą Wiliama Mac Garveya i Johna Bergheima.

Dzięki ropie Gorlice były już na tyle sławne, że to właśnie tu w latach 1877–1893 miało siedzibę Galicyjskie Karpackie Towarzystwo Naftowe. Również tutaj wychodziło pierwsze branżowe pismo poświęcone sprawom przemysłu naftowego *Górnik* ukazujące się w latach 1882–1886. W pobliskim Krygu w 1885 roku powstała Szkoła Wiertaczy i Kierowników Kopalń.

W 1887 roku w Siarach pojawił się Władysław Długosz, zaliczany następnie do pionierów polskiego przemysłu naftowego, postać, która na trwałe wpisała się w galicyjski przemysł naftowy^[152]. Wiadomo, że wcześniej (bo już w 1854 roku) w tutejszej Kopalni Jana Szymonowicza miał udziały Ignacy Łukasiewicz. Po 1831 roku schroniło się na tutejszych kopalniach wielu powstańców, w tym górników ze Śląska, którzy zostali tu pierwszymi kopaczami. W 1875 roku czynnych było tu już 60 szybów. W 1881 roku ropę naftową eksploatowało dziewięć firm i osób prywatnych. Obok nich pracowało 16 warsztatów wiertniczych^[153]. Łączna liczba pracowników zatrudnionych w tutejszym przemyśle naftowym wynosiła ok. 250 ludzi. Do największych firm należały: Henryk Klimontowicz, zatrudniający 57 ludzi, który miał w kopalniach 22 szyby (w tym trzy wiercone), z których w 1881 roku 12 było w eksploatacji. Także 57 ludzi zatrudniała Magdalena Miłkowska, która eksploatowała cztery szyby i miała dalszych osiem przygotowywanych. Nikifor Więckowski zatrudniał 46 osób i eksploatował 25 szybów. Józefa Szymonowiczowa zatrudniała 32 ludzi, miała dziewięć szybów w eksploatacji. Pozostali właściciele to: Stanisław Dobrowolski i Józef Konieczny, Henryk Klimontowicz, Spółka Wytrwałość. Na przykładzie Sękowej widać, iż początkowo kopalnie znajdowały się w rękach osób prywatnych, dopiero w późniejszym okresie przechodziły pod zarządek spółek i większych przedsiębiorstw.

Rozwijający się przemysł naftowy wpływał ożywczo na inne dziedziny życia. Zrodziła się też potrzeba połączenia kopalni i rafinerii, co spowodowało budowę dróg. W sprawozdaniu z czynności Rady Powiatowej w Gorlicach za lata 1897–1900 czytamy, iż z końcem XIX wieku wybudowano drogę Konieczna – Radocyna, Gładyszów – Uście Gorlickie – Ropa – Wysowa, Sękowa – Męcina i Siary – Owczary (wówczas Rychwałd). Doprowadzono do Gorlic linię kolejową. W 1884 roku: Stróże – Zagórzany – Biecz, a w 1885 roku: Zagórzany – Gorlice. W 1906 roku przystąpiono do opracowywania planów nowej linii kolejowej Gorlice – Konieczna, która nie doczekała się realizacji.

W 1900 roku działały w Sękowej następujące firmy: Akcyjne Galicyjskie Karpackie Towarzystwo Naftowe, dawniej Bergheim i Mac Garvey, Akcyjne Towarzystwo dla Przemysłu Naftowego, Anonyme Societe Belge de petrole de Galicie, Kruszewski Bolesław i S-ka, Austro-Belgijskie Towarzystwo Naftowe, Barzykowski Stanisław i S-ka, Władysław Dembowski, Łaszcz, Pieńiążek i S-ka, Męciński, Płocki, Sroczyński, Surzycki i S-ka, Mieczysław Mrazek – Kopalnia Nafty i Przedsiębiorstwo Wiertnicze, Arnold Spitz (Kopalnia Apollo) oraz spadkobiercy Feliksa Rogoyskiego.

W 1927 roku prace wiertnicze prowadzone były na kopalni Ugoda, jednak z mizernym skutkiem. W 1928 roku prace wiertnicze w Kopalni Fred prowadziła spółka Przyszłość. Prace wiertnicze prowadzone były także w Kopalni Paul.

Pewien kryzys nastąpił na początku lat 30. XX wieku, kiedy to produkcja znacznie spadła. Regres został przełamany i produkcja ponownie zaczęła wzrastać od 1932 roku. Powstały wówczas Kopalnie Puste Pole i Szczęść Boże zatrudniająca 14 ludzi oraz została reaktywowana Kopalnia Ćwiartka. W 1934 roku firma Przyszłość odwierciła otwór Marysia.

[152] Po początkowych niepowodzeniach wydobywczych oraz stracie majątku zatrudnił się w spółce Mac Garveya i Bergheima i wyjechał do Borysławia. Wkrótce dokopał się tam do ogromnych pokładów ropy i dziś uważa się go za odkrywcę naftowego Borysławia. Odtąd jego kariera toczyła się coraz szybciej: awansował na dyrektora kopalni spółki, a w pierwszych latach XX wieku zaczął zakładać własne kopalnie. W 1917 r. został prezesem Krajowego Towarzystwa Naftowego, którą to godność sprawował aż do śmierci. Jednocześnie rozwijała się jego kariera polityczna – w 1908 r. został posłem Sejmu Krajowego Galicji, następnie w 1911 r. otrzymał nominację na Ministra dla Galicji, a w wolnej już Polsce był senatorem.

[153] Warsztat wiertniczy składał się ze świdra udarowego, nożyc i pasterki, podwieszonych na linie. Źródło: *Ropa w Sękowej budzi wspomnienia. To pod Gorlicami narodził się przemysł naftowy*, dz. cyt.

W latach 30. XX wieku głębokość większości tutejszych szybów wahała się od 180 do 150 m^[154]. Pracowały tu następujące kopalnie (1945): Sękowa-Kretowicz, Apollówka, Kamila, Magdalena, Stanisław, Szczęść Boże, Maria III – IV. Wykonano tu 237 otworów, w tym 98 kopanek i 137 wywierconych udarowo. Główną metodą wydobycia ropy było pompowanie. Stosowano też na małą skalę tłokowanie.

W 1970 roku na Kopalni Sękowa było 180 odwiertów z produkcją 18 t/24 h, a w 2000 roku wszystkie szyby zostały zlikwidowane przez Krośnieński Zakład Robót Górniczych. Ogółem w Sękowej wykonano 248 odwiertów kopanych i wierconych udarowo. Ze złoża wydobyto ponad 200 tys. t ropy benzynowo-parafinowej. Obecnie w Sękowej nie wydobywa się ropy naftowej.

Wydobycie i przetwórstwo ropy w okolicach Gorlic pozostawiło trwałe ślady do dzisiaj. W wielu miejscowościach (m.in. Lipinki, Kryg, Biecz, Kobylanka) spotkać można jeszcze charakterystyczne kopalniane kiwony. W Szymbarku zachował się średniowieczny słup, służący do spalania ropy w celach sygnalizacyjnych, przebudowany później na kapliczkę (widoczny z drogi krajowej nr 28 Wadowice – Krosno, ok. 850 m od kościoła parafialnego w kierunku Nowego Sącza). W Ropie powyżej kościoła parafialnego zachowały się kopanki i odwierty z XIX wieku. W centrum wsi znajduje się miejsce, gdzie powstała w 1856 roku pierwsza pozaapteczna destylarnia. Wschodnie zbocze góry Chełm to miejsce dawnej kopalni Seweryna Bonera, podskarbiego króla Zygmunta Starego, który szukając złota, natknął się na ropę naftową. W Siarach powstały pierwsze w Zachodniej Galicji studnie ropne. Znajdują się tu ekspozycje dawnych urządzeń wiertniczych z czynnymi otworami Siary 101 (na posesji prywatnej) i Siary 105 (obok drogi powiatowej Siary – Owczary, ok. 3 km od krzyżówki w Siarach). Chociaż rozebrano ostatnie drewniane szopy warsztatów na Pustym Polu. Wszystkie kopanki zostały zasypane, a rury zaplombowano, w Pustym Lesie podziwiać można naturalne kopanki ropne. W latach 1874–2000 wykopano na tym terenie ok. 155 szybów naftowych. Jedne z najbardziej wydajnych złóż ropy naftowej znajdowały się w Krygu. Krajobraz Krygu to kiwony i szyby naftowe, które przypominają o okresie gwałtownego rozwoju przemysłu naftowego na tych ziemiach. W Lipinkach zachowana do dziś została kopanka Anna z 1854 roku – pierwsza w rejonie Lipinek; najstarszy w tym regionie szyb naftowy Dziadek z 1860 roku, nazwany później Lipa 1. W Libuszy znajduje się bocznicą kolejowa długości 1300 m z trzema rozjazdami i mostem na rzece Ropie, wybudowana w 1873 roku przez hr. Adama Skrzyńskiego na potrzeby rafinerii nafty. W okresie 1860–2000 odwiercono na tym terenie ok. 180 szybów. W Gorlicach powstał skansen naftowy Magdalena^[155]. Wiele eksponatów związanych z przemysłem naftowym znajduje się w Muzeum Regionalnym PTTK w Gorlicach, w prywatnym muzeum naftowym państwa Pabisów w Libuszy^[156] oraz w Zagrodzie Maziarskiej w Łosiu. W Siarach znajduje się skansen naftowy, który założono w 2006 roku^[157]. W celu propagowania dziedzictwa kultury przemysłowej, związanej z wydobyciem i przetwórstwem ropy naftowej nie tylko na Ziemi Gorlickiej, ale na całym Podkarpaciu, utworzono Karpacko-Galicyski Szlak Naftowy. Jest początkowym odcinkiem transgranicznego Szlaku Naftowego biegnącego od Gorlic, poprzez Jasło, Krosno, Sanok i Ustrzyki Dolne, na teren Ukrainy – do Borysławia, Drohobycza oraz Lwowa^[158].

- [154] Największą produkcją (w 1934 r.) mógł się poszczycić otwór Szczęść Boże, mający głębokość 255 m i produkujący 62,7 t ropy w ciągu roku. Drugim pod względem wielkości produkcji był wywiercony na głębokość 487 m przez wspomnianą spółkę Przyszłość szyb Marysia produkujący 36,2 t ropy na rok. Najpłytszym, 100-metrowej głębokości, a zarazem dającym najmniejszą produkcję wynoszącą tylko 500 kg ropy na rok był szyb Puste Pole XXII. W 1945 r. wywiercono tu m.in. odwiert Sękowa 4 do głębokości 517 m, z produkcją 1,6 t ropy na dzień. Źródło: Ropa w Sękowej budzi wspomnienia. To pod Gorlicami narodził się przemysł naftowy; dz. cyt.
- [155] W skansenie można zobaczyć nie tylko narzędzia i urządzenia, którymi ponad 100 lat temu wydobywano z ziemi ropę naftową, ale samemu spróbować rozniecić miechem ogień w kuźni, odkuć na kowadle podkowę na szczęście, pokłonić się świętej Barbarze, zobaczyć piękną panoramę Beskidu Niskiego z wieży wiertniczej, ze zrekonstruowanej kopanki Ćwiartka sprzed 1880 r. wydobyć czarne złoto, którego pieczołowicie strzeże gorlicki łebak (robotnik naftowy). Można tam również zwiedzić rekonstrukcję samowypływu oleju skalnego, który był gromadzony w tzw. bęsiarach lub łapaczkach i zbierany przez łebaka. W części wiertniczej znajduje się szyb z drewnianą wieżą wiertniczo-widokową oraz kuźnia niezbędna dla potrzeb wiercenia, w której ostrzono (klepano) świdy do wiercenia udarowego. W gorlickich kopalniach w latach 1931–2000 odwiercono ok. 112 otworów wiertniczych. Źródło: Ropa w Sękowej budzi wspomnienia. To pod Gorlicami narodził się przemysł naftowy, dz. cyt.
- [156] W Muzeum Przemysłu Naftowego i Etnografii Anny i Tadeusza Pabisów w Libuszy zgromadzonych jest ponad 600 eksponatów, 500 życiorysów właścicieli kopalń, spółek naftowych oraz zasłużonych naftowców. Zachowana została dokumentacja starych kopalń, mapy, zdjęcia, pamiątki, narzędzia wiertnicze, próbki rdzeni i minerałów, ropa naftowa i produkty rafineryjne. Do najcenniejszych relikwów zaliczyć należy: kuźnię z XIX w., galony na naftę, formy parafinowe, kropielnica z kopalni Pusty Las: *Muzeum Przemysłu Naftowego i Etnografii Libusza*, Oficjalny portal turystyczny Województwa Małopolskiego, <https://visitmalopolska.pl/obiekt/-/poi/muzeum-przemyslu-naftowego-i-etnografii-w-libuszy> [dostęp: 16.12.2023].
- [157] Skansen znajduje się w sąsiedztwie wyciągu narciarskiego Sękowa Ski. Powstał w miejscu, gdzie przez ostatnie 150 lat rozwijał się przemysł naftowy. Znajdują się w nim: destylarnia nafty, kuźnia kopalniana, galony ceramiczne na naftę i formy parafinowe z rafinerii hr. Adama Skrzyńskiego. Ponadto muzeum prezentuje rekonstrukcje szybów naftowych oraz obszerną dokumentację starych kopalń, biogramy, pamiątki i zapiski nafciarzy, mapy, fotografie, narzędzia wiertnicze oraz eksploracyjne; *Ropa w Sękowej budzi wspomnienia. To pod Gorlicami narodził się przemysł naftowy*, dz. cyt.
- [158] Szlak Naftowy na Ziemi Gorlickiej prowadzi przez 13 miejscowości: Gorlice, Ropicę Polską, Szymbark, Ropę, Łosie, Bielankę, Siary, Sękową, Kryg, Kobylankę, Lipniki, Libuszę oraz Zagórzany. Kutaś P., *Powiat Gorlicki. Przyroda, architektura, kultura, wypoczynek*, Starostwo Powiatowe w Gorlicach, <https://www.powiatgorlicki.pl/powiat/na-szlaku-turystycznym/szlak-naftowy> [dostęp: 11.12.2023].

Krośnieńsko-Jasielskie Zagłębie Naftowe^[159]

Zagłębie to obszar występowania ropy naftowej i gazu ziemnego na Pogórzu Środkowobeskidzkim, w województwach małopolskim i podkarpackim. Złoża podkarpackie są zlokalizowane w powiatach: bieszczadzkim, brzozowskim, jasielskim, krośnieńskim, leskim i sanockim oraz na przedgórzu Karpat w powiatach: biłgorajskim, brzeskim, dębickim, jarosławskim, leżajskim, lubaczowskim, łańcuckim, mieleckim, przemyskim, przeworskim, ropczycko-sędziszowskim i rzeszowskim.

Obecnie, ze względu na wyczerpywanie się zasobów tych złóż, największe znaczenie gospodarcze w Polsce mają złoża ropy naftowej występujące na Niżu Polskim. Występują w województwie podkarpackim na terenie powiatów: bieszczadzkiego, brzozowskiego, jasielskiego, krośnieńskiego, leskiego i sanockiego (region Karpaty) oraz powiatów: dębickiego, lubaczowskiego, ropczycko-sędziszowskiego i rzeszowskiego (region Przedgórze, zapadlisko przedkarpackie).

Jest to najstarsze na świecie zagłębie naftowe eksploatowane od połowy XIX wieku, dziś już w znacznym stopniu wyczerpane; złoża rozciągnięte na długości ok. 160 km (od Limanowej po Drohobycz na Ukrainie), pasem szerokości 40 km. Pierwszego odwiertu dokonał w 1854 roku Ignacy Łukasiewicz we wsi Bóbrka. Na przełomie XIX wieku zagłębie dostarczało ok. 5% światowej produkcji ropy (ok. 300 szybów). W 1931 roku rozpoczęto także eksploatację gazu ziemnego. Obecnie najwięcej szybów znajduje się między Jasłem a Krosnem, w okolicy Gorlic oraz Sanoka. Są to trzy rafinerie (w Jedliczach, Gorlicach i Jaśle), ponadto m.in. fabryka sprzętu wiertniczego w Gorlicach, zakłady naprawcze górnictwa naftowego w Krośnie^[160].

Kopalnia ropy naftowej w Bóbrce (województwo podkarpackie, powiat krośnieński, gmina Chorkówka), dzieło I. Łukasiewicza, czynna od 1854 roku, jest zabytkiem techniki obrazującym początek i rozwój wydobycia jednego z najważniejszych surowców naturalnych ostatnich 100 lat. Według obecnej wiedzy Bóbrka jako jedyne miejsce na świecie łączy XIX-wieczne tradycje wydobywcze z wymaganiami współczesnego górnictwa naftowego. Na terenie historycznej kopalni, pochodzącej sprzed 160 lat, nadal funkcjonuje przedsiębiorstwo naftowe, które eksploatuje ropę dla celów przemysłowych, zarówno z nowych, jak i z pierwszych odwiertów. Fenomenem jest ciągle wykorzystywanie XIX-wiecznego szybu, tzw. kopanki Janina, datowanego na 1878 rok. Teren kopalni, historyczne budynki kopalniane i urządzenia są prawnie chronione jako zabytkowe oraz dodatkowo użytkowane jako muzeum o charakterze skansenowskim^[161].

Złoża ropy naftowej są w znacznym stopniu wyczerpane; wydobycie głównie w rejonie Gorlic, Jasła, Krosna, Sanoka i Ustrzyk Dolnych; trzy rafinerie ropy naftowej w Gorlicach, Jaśle i Jedliczach; razem z ropą naftową występuje gaz ziemny.

[159] Źródło: *Krośnieńsko-Jasielskie Zagłębie Naftowe*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/;3927645> [dostęp: 13.12.2023].

[160] Źródło: *Krośnieńsko-Jasielskie Zagłębie Naftowe*, Encyklopedia Internautica w Interia.pl, https://encyklopedia.interia.pl/inne/inne/news-krosniensko-jasielskie-zaglebie-naftowe,nld,1970051#utm_source=paste&utm_medium=paste&utm_campaign=chrome [dostęp: 14.12.2023].

[161] Wyposażenie eksponowane w skansenie pochodzi z różnych okresów – od powstania przemysłu naftowego w połowie XIX w. do lat 80. XX w. Wszystkie jego elementy obrazują historię myśli cywilizacyjnej i postępujący proces unowocześniania wydobycia. Są rozmieszczone na terenie muzeum wzdłuż trasy turystycznej, pogrupowane tematycznie. *Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego im. Ignacego Łukasiewicza*, <https://bobrka.pl/> [dostęp: 10.12.2023].

Kopalnia Bogdanka, 2022 r.

Fot. Jakub Orzechowski / Agencja Wyborcza.pl

4.

Podsumowanie

W raporcie przeanalizowane zostało tło tytułowej problematyki opracowania: historia i współczesność górnictwa z ograniczeniem zakresu badań do górnictwa węglowego i innych paliw kopalnych (węgiel brunatny, gaz ziemny i paliwa ropopochodne) w Polsce. Przeprowadzono kwerendę ilości, rozmieszczenia i specyfiki zakładów górniczych istniejących w obszarze Polski, zarówno funkcjonujących, jak i w różnych fazach likwidacji oraz formach władania.

Wylistowane w załącznikach kopalnie wydobywcze w dalszej kolejności powinny zostać zwaloryzowane, co doprowadzi do określenia liczby i rodzaju obiektów wydobywczych, których wartości – w efekcie końcowym – należy poddać różnego rodzaju ochronie prawnej. Ta faza analiz będzie podstawą do dalszych badań.

Kolejne badania, prowadzone według ściśle określonych reguł, powinny być więc nie tylko dokumentowaniem obiektów przemysłu wydobywczego, stanowiących całość lub fragmenty zakładów górniczych. Badania te powinny być też oparte na zasadach rozpoznania i opisu zasobów, wraz z weryfikacją terenową składników materialnych i ich dokumentacją fotograficzną. Konieczne jest przeprowadzenie kwerend w archiwach zakładowych, państwowych, archiwach polskich i niemieckich oraz archiwach resortowych. Badania te uwzględnią charakter i specyfikę obiektów – zabytkowe walory architektury oraz aktualny ich stan zachowania, historię powstania i użytkowania, osoby i historie z nimi związane itd.

W tym miejscu można już potwierdzić, że wskutek ograniczenia wydobycia oraz współcześnie prowadzonej likwidacji kopalń materialna spuścizna przemysłu nie jest, poza nielicznymi wyjątkami, odpowiednio udokumentowana. Proces ten będzie kontynuowany zapewne w tej samej formie w wyniku planowanego zamykania zakładów wydobywczych i restrukturyzacji przemysłu w dalszej przyszłości.

Mamy nadzieję, że wynik końcowy badań da prawdziwy, szeroki obraz kondycji i wartości obiektów przemysłu wydobywczego poprzez ich waloryzację i ocenę, jak również otworzy on szeroki zakres rekomendacji. Rekomendacje te będą dotyczyć: zachowania i ochrony, form rewitalizacji, przyszłych sposobów użytkowania i ról społecznych dla uwypuklenia i podkreślenia tożsamości miejsc. Praktyczne wnioski pozwolą typować obiekty do konserwatorskiej ochrony prawnej, do podstawowego dokumentowania w ewidencji konserwatorskiej oraz te, które powinny zostać ujęte ochroną prawa lokalnego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i planach ogólnych gmin. Powinny także – najogólniej mówiąc – stworzyć podstawy do rekomendacji dla prowadzenia polityki państwowej w zakresie ochrony zabytków nieruchomych przemysłu wydobywczego w Polsce.

Problematyka i rekomendacje do wykonania w toku dalszych badań

Kolejne konkluzje z badań, opartych głównie na badaniach archiwalnych i terenowych, wywiadach *in situ* oraz przeglądzie literaturowym, powinny wziąć pod uwagę, poza elementarnym zakresem dokumentacji, również takie okoliczności jak:

- ustalenie przynależności funkcjonalno- przestrzennych, zasięgu i oddziaływań zakładów górniczych, ich roli w krajobrazie zurbanizowanym, np. jako dominanty, punkty orientacyjne i ważne mentalnie
- ustalenie obiektów stanowiących zakład górniczy – nie wszystkie elementy są bowiem oczywiste i powinny zostać poddane indywidualnej ocenie, np. drogi, ich nawierzchnie, infrastruktura techniczna czy ogrodzenia
- warto również, przynajmniej sygnalnie, wskazać zakłady współzależne z zakładami górniczymi, jeśli takowe występowały, np. elektrownie, elektrociepłownie, zakłady koksownicze, a może również hutnicze.

Odrębne zagadnienie stanowi potrzeba uwzględnienia społecznych czynników i okoliczności zaistniałych w związku z budową i funkcjonowaniem zakładów górniczych, ich wpływ na urbanizację miast, rozwój komunikacji, transportu i wpływ na przemiany społeczne regionów. Wymienić tu można zarówno osiedla patronackie zakładów górniczych (nie tylko historyczne, również wielkie założenia urbanistyczne lat 70. i 80. XX wieku), jak i obiekty socjalne i społeczne: oświaty, zdrowia, rekreacji i sportu oraz ich wpływ na przemiany cywilizacyjne społeczeństwa.

Omawiane tu zagadnienia dobrze współbrzmiają z ustawowymi celami rewitalizacji miast i mogłyby stanowić element ich programu. Wystarczy tu przypomnieć definicję: rewitalizacja stanowi proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzony w sposób kompleksowy, poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez interesariuszy rewitalizacji na podstawie gminnego programu rewitalizacji^[162].

Nieprzypadkowo dwa spośród trzech rządowych programów pilotażowych rewitalizacji dotyczyło restrukturyzacji obszarów górniczych (Wałbrzych, Bytom), a kolejne gminy przygotowują kompleksowe programy w tym zakresie z uwzględnieniem komponentów spuścizny górniczej (np. Chorzów).

Możliwości i sposoby zagospodarowania obiektów i terenów górniczych po likwidacji zakładów górniczych stanowią osobne wyzwanie. Warto więc dokonać przeglądu dobrych praktyk postindustrialnych w Polsce i innych krajach, rozpoznając sposoby traktowania spuścizny materialnej, nowe programy użytkowe, cele komercyjne i publiczne itd.

Autorzy raportu uczestniczyli w badaniach i studiach związanych z takimi znanymi inwestycjami przekształceniowymi

[162] Ustawa z 9 X 2015 r. o rewitalizacji – tekst jednolity Dz. U. 2015 poz. 1777 z późn. zmianami.

zakładów i terenów górniczych w Polsce jak: Zakłady Górniczo-Hutnicze Bolesław, KWK Knurów-Szczygłowice (kompleks Szybu Foch), zagospodarowanie doliny Szotkówki (Mszana, Jastrzębie-Zdrój), Szyb Michał (Zabrze-Maciejów), kompleks Szytgarka z Szybem Prezydent w Chorzowie, kompleks Guido w Zabrzu czy Nowe Gliwice (KWK Gliwice) oraz poza granicami kraju (Niemcy): kompleks górniczo-koksowniczy Zollverein w Essen, Prosper-Bottrop (IBA Emscher Park), przekształcenia wielkich krajobrazów przemysłowych Górne Łużyce, (IBA Lausitz-Furst-Pückler-Land) i inne. Badania takie stanowią niezastąpione źródło informacji, a przegląd w raporcie podobnych precedensów może stanowić interesujące i niezastąpione studium porównawcze.

Kluczowa dla nadania właściwej rangi takim badaniom jest, jak się wydaje, popularyzacja wiedzy w tym zakresie. Realizowana być może poprzez organizację cyklicznych konferencji, wystaw, publikację wydawnictw popularnonaukowych czy monografii. W przyszłości uczestnicy opracowań objętych kolejnymi częściami raportu i autorzy przeglądu mogliby prowadzić szkolenia dla administracji samorządowej i służb inwestycyjnych w zakresie organizacji akcji rozwojowych i rewitalizacyjnych przedsięwzięć dotyczących szeroko rozumianych przekształceń terenów pogórnich. Przedsięwzięcia takie mogłyby również znaleźć merytoryczne oparcie i być koordynowane w powołanym do tego celu ośrodku dokumentacji i badań, gromadzącym i udostępniającym informacje dotyczące badanej problematyki, wzorem zagranicznych instytucji tego rodzaju.

Poniżej przedstawiono trzy dalsze, zasadnicze części badań w ramach problematyki opracowanej w niniejszej pracy, która powinna być poszerzona i być przedmiotem dalszych, szczegółowych badań.

1. Badanie zakładów i obiektów przemysłu wydobywczego

- wybór zakładów wydobywczych do dalszych badań (waloryzacja: kryteria wyboru; lista nieruchomości obiektów przemysłu wydobywczego do dalszych badań)
- typologia wybranych nieruchomości obiektów przemysłu wydobywczego
- rozpoznanie dziedzictwa materialnego wybranych obiektów nieruchomości przemysłu wydobywczego
- dziedzictwo materialne związane z zakładami wydobywczymi:
 - społeczne (formy i funkcje zabudowy; mieszkalnictwo pracowników i kadry kierowniczej)
 - przestrzenne (kompozycje urbanistyczne; komponowana zieleni; obiekty małej architektury)
 - systemy komunikacyjne infrastruktury technicznej (drogowe, szynowe)
 - budowlane (materiały i konstrukcje)
- badania terenowe (inventaryzacja ogólna; dokumentacja fotograficzna)
- kwerendy obiektów przemysłu wydobywczego (Archiwum Spółki Restrukturyzacji Kopalń; archiwa zakładowe; archiwa resortowe; archiwa państwowe polskie i niemieckie; źródła literaturowe; biblioteki cyfrowe i stacjonarne; inne)
- waloryzacja zakładów wydobywczych pod kątem wyboru do ochrony (kryteria waloryzacji, np.: stan zachowania, specyfika, walory architektoniczne, walory urbanistyczne, walory kompozycyjne, walory konstrukcyjne, stan zachowania).

2. Rekomendacje obiektów i zakładów wydobywczych do celów konserwatorskich, planistycznych, społecznych, z uzasadnieniem

- obiekty wskazane do ochrony (do wpisania do rejestru zabytków i do ewidencji konserwatorskiej; do umieszczenia w wojewódzkich i gminnych ewidencjach zabytków; do włączenia do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego)
- obiekty wskazane do rewitalizacji pod kątem udostępnienia dla społeczności (proponowana zmiana funkcji, wytyczne krajobrazowe)

3. Synteza całości opracowania

KWK Makoszowy, 2022 r.
Fot. Marek Stańczyk

5.
Aneks

5.1. Słownik pojęć

A

Akwen eksploatacyjny – odkrywkowe wyrobisko powstające w wyniku eksploatacji kopaliny spod wody powierzchniowej^[163].

Akwen poeksploatacyjny – wyrobisko poeksploatacyjne (końcowe) lub jego część ze zwierciadłem wody powierzchniowej^[164].

B

Baza danych – uporządkowany zbiór danych opisowych (atrybutowych) umożliwiający w określonym środowisku programowym dowolne wyszukiwanie i selekcję informacji^[165].

Biedaszyb – wyrobisko udostępniające węgiel zalegający płytko pod powierzchnią ziemi, podobne do sztolni lub szybu, prowadzone dziko, tj. bez wiedzy władz górniczych; nazwa powstała w okresie dużego bezrobocia w Polsce po 1930 roku, kiedy biedaszyby stanowiły źródło utrzymania bezrobotnych górników^[166].

Bilans zasobów kopalin – zbiorcze zestawienie złóż i wielkości ich zasobów uwzględniające kategorie ich poznania, stan zagospodarowania, także zmiany ilościowe zasobów w skutek eksploatacji opracowane i publikowane w wydawnictwie Państwowego Instytutu Geologicznego wg stanu na koniec każdego roku^[167].

Budowa – wykonywanie obiektu budowlanego w określonym miejscu, a także odbudowa, rozbudowa, nadbudowa obiektu budowlanego^[168].

Budowla – każdy obiekt budowlany niebędący budynkiem lub obiektem małej architektury, jak lotniska, drogi, linie kolejowe, mosty, estakady, tunele, sieci techniczne, wolno stojące maszty antenowe, wolno stojące trwale związane z gruntem urządzenia reklamowe, budowle ziemne, obronne (fortyfikacje), ochronne, hydrotechniczne, zbiorniki, wolno stojące instalacje przemysłowe lub urządzenia techniczne, oczyszczalnie ścieków, składowiska odpadów, stacje uzdatniania wody, konstrukcje oporowe, naziemne i podziemne przejścia dla pieszych, sieci uzbrojenia terenu, budowle sportowe, cmentarze, pomniki, a także części budowlane urządzeń technicznych

(kotłów, pieców przemysłowych i innych urządzeń) oraz fundamenty pod maszyny i urządzenia jako odrębne pod względem technicznym części przedmiotów składających się na całość użytkową^[169].

Budowla ziemna – konstrukcja wykonana z materiału gruntowego lub w podłożu gruntowym, np. nasyp drogowy, skarpa, wykop fundamentowy^[170].

Budynek – obiekt budowlany, który jest trwale związany z gruntem, wydzielony z przestrzeni za pomocą przegród budowlanych oraz posiada fundamenty i dach^[171].

D

Deglomeracja przemysłu – świadomy proces mający na celu rozładowanie nadmiernej koncentracji przemysłu na danym obszarze; determinuje nadmierne zagęszczenie infrastruktury komunikacyjnej, energetycznej i komunalnej oraz brak siły roboczej, brak wolnych terenów, mieszkań i pogarszające się walory środowiska przyrodniczego^[172].

Degradacja środowiska – każde obniżenie wartości, jakości lub roli elementów środowiska będące efektem działalności człowieka^[173].

Degradacja gruntów – obniżenie wartości użytkowej gruntów wskutek działalności przemysłowej^[174].

Dewastacja gleby – całkowite zniszczenie pokrywy glebowej na jakimś obszarze^[175].

Dewastacja gruntów – całkowita utrata wartości użytkowej gruntów wskutek działalności przemysłowej^[176].

Dno wyrobiska odkrywkowego – dolna powierzchnia wyrobiska odkrywkowego^[177] [JK i WG].

Dno wyrobiska poeksploatacyjnego – dolna powierzchnia wyrobiska odkrywkowego po zakończonej eksploatacji złoża lub jego części^[178].

[163] Głapa W., Korzeniowski J.I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, Wrocław 2005.

[164] Tamże.

[165] Tamże.

[166] Mizerski W., Sylwestrzak H., *Słownik geologiczny*, Warszawa 2002.

[167] *Encyklopedia surowców mineralnych*, t. 1–4, Bolewski A. (red.), Kraków 1994.

[168] Ustawa z 7 VII 1994 roku – Prawo budowlane. j.t. Dz. U. 3.207.2016. ze zm.

[169] Tamże.

[170] PN-B-02481:1998 Geotechnika. Terminologia podstawowa, symbole literowe i jednostki miar.

[171] Ustawa z 7 VII 1994 r. – Prawo budowlane. j.t. Dz. U. 3.207.2016. ze zm.

[172] Źródło: *Górnośląski Okręg Przemysłowy (GOP)*, Zintegrowana Platforma Edukacyjna, <https://zpe.gov.pl/a/przeczytaj/DMaYQWuBP> [dostęp: 22.10.2023].

[173] Gisman S., *Słownik górniczy*, Katowice 1949; tenże, *Ilustrowany górniczy słownik encyklopedyczny*, Stalinogród 1955.

[174] PN-G-07800:2002 Górnictwo odkrywkowe. Rekultywacja. Ogólne wytyczne projektowania.

[175] Mizerski W., Sylwestrzak H., *Słownik geologiczny*, dz. cyt.

[176] PN-G-07800:2002 Górnictwo odkrywkowe. Rekultywacja. Ogólne wytyczne projektowania.

[177] Głapa W., Korzeniowski J.I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

[178] Tamże.

Działalność górnicza – ogół przedsięwzięć związanych z → eksploatacją kopalni, przeróbką, obróbką, rekultywacją terenów itp.^[179]

Działania zapobiegawcze – działania podjęte w celu usunięcia przyczyn potencjalnej niezgodności lub innej niepożądanej sytuacji oraz w celu niedopuszczenia do jej wystąpienia^[180].

E

Eksploatacja – wydobywanie bogactw naturalnych; wykorzystywanie czegoś w sposób racjonalny; użytkowanie urządzeń, maszyn zgodnie z ich przeznaczeniem^[181].

Eksploatacja górnicza – zespół wszystkich czynności mających na celu uzyskanie robotami górnicznymi kopalni z miejsc ich występowania^[182].

Eksploatacja instalacji (urządzenia) – użytkowanie instalacji lub urządzenia oraz utrzymywanie ich w sprawności^[183].

Eksploatacja odkrywkowa – eksploatacja z udostępnionych złóż kopalni przez zdjęcie zalegającego nad złożem nadkładu lub ze złóż zalegających bezpośrednio na powierzchni ziemi, np. torfu^[184].

F

Filar ochronny – część złoża kopaliny wraz z zalegającym nad nim nadkładem, poza obrzeżem wyrobiska odkrywkowego, pozostawiona dla ochrony obiektów naziemnych lub podziemnych^[185].

G

Geologia – dziedzina nauki, istniejąca samodzielnie od XVIII wieku, zajmująca się budową i historią Ziemi, a szczególnie jej zewnętrznych stref^[186].

Głębokość eksploatacji (wyrobiska) – pionowa odległość między → powierzchnią terenu a dnem wyrobiska^[187].

Gospodarka złożem – określona przepisami działalność zmierzająca do racjonalnego wykorzystania złóż kopalni przy uwzględnieniu ochrony środowiska; podstawą dla prowadzenia właściwej g.z. jest dokumentacja geologiczna, a następnie projekt zagospodarowania złoża^[188].

Górnictwo (kopalnictwo) – dziedzina przemysłu obejmująca ogół działalności zmierzającej do wydobycia kopaliny i jej przygotowania w procesie wzbogacania (obniżania zawartości zanieczyszczeń) do zastosowania w różnych dziedzinach przemysłu (wydobycie surowców mineralnych lub organicznych, np. torfu, w kopalniach) bądź bezpośredniego wykorzystania w życiu codziennym^[189].

Górnictwo – 1. nauka obejmująca ogół zagadnień związanych z wydobywaniem kopalni; 2. czynności związane z wydobywaniem kopalni; 3. zawód człowieka^[190].

Górnictwo odkrywkowe – górnictwo z odkrywkową eksploatacją złóż; nauka obejmująca zagadnienia odkrywkowej eksploatacji złóż^[191].

Grunty przekształcone (zdeastowane, zdegradowane) – g. ze zdeastowaną lub zdegradowaną wskutek działalności gospodarczej warstwą glebową, które straciły całkowicie lub częściowo czynność biologiczną i wartość użytkową; wyróżnia się strefy przeobrażeń: bezpośrednich – obszar gruntów z warstwą glebową zdeastowaną przez wyrobiska górnicze, zwalowsiska oraz obiekty i urządzenia pomocnicze, pośrednich – obszar gruntów ze zdegradowaną warstwą glebową wskutek przesuszenia, zakamienienia, emisji szkodliwych zanieczyszczeń, pasmowych – obszar gruntów poza strefą przeobrażeń bezpośrednich i strefą przeobrażeń pośrednich, ze zdegradowaną lub zdeastowaną warstwą glebową oraz ograniczonym użytkowaniu spowodowanym budową dróg dojazdowych, linii energetycznych, urządzeń odwadniających, obiektów budowlanych itp.^[192]

Gwarek – nazwa dawnych górników; słowo oznaczało pełnoprawnego członka gwarectwa, czyli stowarzyszenia gwareków, pochodzi ono od gwaru, czyli zabierania głosu na zebraniach gwarectw górniczych^[193].

K

Koncesja – decyzja organu koncesyjnego zezwalająca na wykonywanie działalności gospodarczej m.in. w zakresie: poszukiwania lub rozpoznawania złóż kopalni, wydobywania kopalni ze złóż, bezbiornikowego magazynowania substancji oraz składowania odpadów w górotworze, w tym w podziemnych wyrobiskach górniczych^[194].

[179] Tamże.

[180] Tamże.

[181] *Nowy słownik języka polskiego*, praca zbiorowa, Warszawa 2003.

[182] Gisman S., *Słownik górniczy*, dz. cyt.; tenże, *Ilustrowany górniczy słownik encyklopedyczny*, dz. cyt.

[183] Ustawa z 27 IV 2001 r. – Prawo ochrony środowiska. Dz. U.01.62.627. ze zm.

[184] Glapa W., Korzeniowski J.I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

[185] PN-64/G-02400 Górnictwo odkrywkowe. Wyrobisko i zwalowsisko. Podział, nazwy i określenia.

[186] Mizerski W., Sylwetrzak H., *Słownik geologiczny*, dz. cyt.

[187] Glapa W., Korzeniowski J.I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

[188] *Encyklopedyczny słownik zoologiczny – ochrony środowiska*, Dziewański J. (red.), Kraków 1993.

[189] Źródło: *Górnictwo*, Wikipedia.pl, <https://pl.wikipedia.org/wiki/G%C3%B3rnictwo> [dostęp: 18.10.2023].

[190] Gisman S., *Słownik górniczy*, dz. cyt.; tenże, *Ilustrowany górniczy słownik encyklopedyczny*, dz. cyt.

[191] Glapa W., Korzeniowski J.I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

[192] PN-G-07800:2002 Górnictwo odkrywkowe. Rekultywacja. Ogólne wytyczne projektowania.

[193] Glapa W., Korzeniowski J.I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

[194] Ustawa z 4 II 1994 r. – Prawo geologiczne i górnicze. Dz. U. 94.27.96; znow. ustawą z 27 VII 2001 r. o zmianie ustawy – Prawo geologiczne i górnicze. Dz. U.01.110.1190. ze zm.

Konsolidacja – oznacza połączenie podmiotów przez zjednoczenie, w wyniku którego łączące się podmioty tracą osobowość prawną, a zamiast nich powstaje nowe przedsiębiorstwo^[195].

Kopalina – utwór geologiczny występujący wewnątrz skorupy ziemskiej lub na jej powierzchni, który może znaleźć opłacalne zastosowanie gospodarcze; k. wydobyta ze złoża staje się surowcem^[196].

Kopalina wydobyta – całość kopaliny odłączonej od złoża^[197].

Kopalnia – zakład górniczy zajmujący się wydobywaniem kopaliny; wyróżnia się k. podziemne, k. odkrywkowe^[198].

Kopalnia odkrywkowa – rodzaj kopalni, w której wszelkie prace wydobywcze odbywają się na powierzchni, a proces wydobywczy odbywa się poprzez odkrywanie kolejnych warstw surowców^[199].

Kopanka – studnia ropna, drążona za pomocą łopaty i kilofa. Kopanki miały od 30 do 60 m głębokości. Najgłębsza była w Męcinie (województwo małopolskie, powiat gorlicki, gmina Sękowa) i sięgała 290 m. W wiadrze opuszczano na dół robotnika, który kopał ziemię^[200].

Kuks – akcja emitowana przez przedsiębiorstwo przemysłu wydobywczego^[201].

Likwidacja – postępowanie prowadzone w związku z zaprzestaniem działalności^[202].

Likwidacja zakładu górniczego – roboty prowadzone w zakładzie górniczym po zakończeniu eksploatacji złoża polegające na: zabezpieczeniu lub likwidacji wyrobiska górniczego oraz obiektów i urządzeń zakładu górniczego, zabezpieczeniu niewykorzystanej części złoża kopaliny, zabezpieczeniu sąsiednich złóż kopaliny, przedsięwzięciu niezbędnych środków chroniących wyrobiska sąsiednich zakładów górniczych, przedsięwzięciu niezbędnych środków w celu ochrony środowiska oraz rekultywacji gruntów i zagospodarowaniu terenów po działalności górniczej^[203].

[195] Bień A., Bień W., *Słownik finansów*, Warszawa 2010.

[196] Jaroszewski W., Marks L., Radomski A., *Słownik geologii dynamicznej*, Warszawa 1985.

[197] Źródło: ustawa z 9 VII 2011 r. – Prawo geologiczne i górnicze, Dz. U. 2011 nr 163, poz. 981, art. 6.1, pkt 3.

[198] Gisman S., *Słownik górniczy*, dz. cyt.; tenże, *Ilustrowany górniczy słownik encyklopedyczny*, dz. cyt.

[199] PN-64/G-01203 Górnictwo odkrywkowe. Ogólne nazwy i określenia.

[200] Źródło: <https://tygodnik.tvp.pl/55499572/pierwszy-na-swiecie-szyb-naftowy-i-kopalnia-ropy-powstaly-pod-gorlicami-zapomniane-polskie-zaglebie> [dostęp: 17.12.2023].

[201] Słownik Języka Polskiego PWN, Warszawa 2021.

[202] *Nowy słownik języka polskiego*, Bańko M. (red.), Warszawa 2000.

[203] Glapa W., Korzeniowski Jan I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, Wrocław.

[204] *Nowy słownik języka polskiego*, dz. cyt.

[205] PN-84/G-09000/01 Górnictwo odkrywkowe. Ogólne nazwy i określenia.

[206] Gisman S., *Słownik górniczy*, dz. cyt.; tenże, *Ilustrowany górniczy słownik encyklopedyczny*, dz. cyt.

[207] Glapa W., Korzeniowski Jan I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

[208] Mizerski W., Sylwetrzak H., *Słownik geologiczny*, dz. cyt.

[209] Źródło: Górnośląski Okręg Przemysłowy (GOP), dz. cyt.

[210] PN-EN 45014:2000 Ogólne kryteria dotyczące deklaracji zgodności wydawanej przez dostawców.

M

Mapa – obraz graficzny rozmieszczenia szczegółów danego obszaru za pomocą umownych znaków i kolorów^[204].

Mapa geologiczna – mapa przedstawiająca ułożenie w przestrzeni i rozmieszczenie skał budujących dany obszar, wyróżnionych wg kryteriów wieku, składu mineralnego, wykształcenia litologicznego, genezy itp.^[205]

Mapa górnicza – mapa sporządzona na potrzeby górnictwa.

Maszyny górnicze – ogół maszyn i narzędzi mechanicznych przystosowanych do wymagań górnictwa^[206].

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu górniczego

– plan zapewniający integrację wszelkich działań podejmowanych w granicach terenu górniczego w celu: wykonania uprawnień określonych w koncesji, zapewnienia bezpieczeństwa powszechnego, ochrony środowiska, obiektów budowlanych i innych elementów podlegających ochronie^[207].

Minerał – jednorodne ciało o strukturze krystalicznej, określonych cechach fizycznych i składzie chemicznym (niekiedy wykazującym odchylenia od składu wyrażonego wzorem chemicznym w związku z obecnością domieszek izomorficznych), powstałe w wyniku naturalnych procesów w litosferze lub na jej powierzchni oraz w ciałach kosmicznych^[208].

Modernizacja – proces unowocześniania, ulepszania, uwspółcześniania przedsiębiorstw, infrastruktury i innych polegający na wprowadzaniu nowych technologii, urządzeń czy maszyn; modernizacja prowadzi do zwiększenia wartości użytkowej^[209].

N

Norma – przyjęty na zasadzie konsensusu i zatwierdzony przez upoważniony organ dokument ustalający – do powszechnego i wielokrotnego stosowania – zasady, wytyczne lub charakterystyki odnoszące się do różnych rodzajów działalności oraz ich rezultatów i zmierzający do uzyskania optymalnego stopnia uporządkowania w określonej dziedzinie^[210].

Obiekt budowlany zakładu górniczego – znajdujący się poza podziemnym wyrobiskiem górniczym obiekt zakładu górniczego będący obiektem budowlanym w rozumieniu ustawy z 7 lipca 1994 roku – Prawo budowlane^[211], służący bezpośrednio do wykonywania działalności regulowanej ustawą w zakresie:

- a. wydobywania kopalin ze złóż, a w podziemnych zakładach górniczych wydobywających węgiel kamienny wraz z pozostającym w związku technologicznym z wydobywaniem kopaliny przygotowaniem wydobytej kopaliny do sprzedaży,
- b. podziemnego bezzbiornikowego magazynowania substancji,
- c. podziemnego składowania odpadów,
- d. podziemnego składowania dwutlenku węgla^[212].

Obszar górniczy – przestrzeń, w granicach której przedsiębiorca jest uprawniony do wydobywania kopaliny, podziemnego bezzbiornikowego magazynowania substancji, podziemnego składowania odpadów, podziemnego składowania dwutlenku węgla oraz prowadzenia robót górniczych niezbędnych do wykonywania koncesji^[213].

Ocena oddziaływania na środowisko planowanego przedsięwzięcia

– prowadzone z udziałem społeczeństwa postępowanie dotyczące: – skutków realizacji planów i programów; podstawą jej oceny jest prognoza oddziaływania na środowisko sporządzona przez organ opracowujący projekt dokumentu, – projektowanych przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko; podstawą ich oceny jest raport o oddziaływaniu przedsięwzięcia na środowisko; postępowanie w sprawie oceny stanowi część postępowania zmierzającego do wydania decyzji wyszczególnionych w przepisach prawa ochrony środowiska, w tym m.in. koncesji na wydobywanie kopaliny^[214].

Odkrywka – odsłonięte złoża kopaliny po usunięciu przykrywających ją innych skał; wydzielona organizacyjnie część kopalni węgla brunatnego, np. o. Bełchatów, Kazimierz, Władysławów^[215].

Odkrywkowa eksploatacja złóża – ogół czynności wykonywanych w celu uzyskania kopaliny i skał płonnych ze złoża i odtransportowania na składowisko lub inne miejsce przeznaczenia^[216].

Odkrywkowe roboty górnicze – czynności związane z → wydobywaniem kopaliny lub wykonywaniem i utrzymaniem wyrobisk w kopalniach odkrywkowych^[217].

Odkrywkowe roboty odwadniające – ogół czynności wykonywanych w celu usunięcia wody ze złoża, skał otaczających i z terenu kopalni odkrywkowej^[218].

Odkrywkowe roboty wydobywcze to roboty górnicze obejmujące podstawowe procesy górnictwa odkrywkowego: urabianie, ładowanie, transport i zwałowanie.

Odkrywkowe wyrobisko górnicze – przestrzeń o określonych wymiarach i przeznaczeniu powstała lub powstająca w złożu kopaliny albo w skałach otaczających w wyniku wykonywania odkrywkowych robót górniczych; wyrobisko górnicze^[219].

Odpady – każda substancja lub przedmiot należący do jednej z kategorii określonych w ustawie o odpadach, których posiadacz pozbywa się, zamierza się pozbyć lub do ich pozbycia się jest obowiązany^[220].

Odwadnianie kopalni – zespół przedsięwzięć powodujących drenaż wód podziemnych z górotworu otaczającego wyrobiska, usuwanie wód dopływających do wyrobisk podczas ich wykonywania i eksploatacji oraz odprowadzanie wód poza teren kopalni; w zależności od stosowanych metod wyróżnia się o. sposobem: górniczym, studziennym, otwarte, kombinowane^[221]; ujmowanie i odprowadzanie wód podziemnych za pomocą studni, otworów drenażowych i podziemnych urządzeń odwadniających^[222].

Odwadnianie (kopalniane, budowlane) – czynności związane z obniżeniem zwierciadła wód podziemnych, np. w celu udostępnienia złoża, osuszenia wykopów fundamentowych, poprawienia warunków wilgotnościowych gleby^[223].

Odwadnianie powierzchniowe wyrobisk i zwałowisk – zabezpieczenie wyrobiska odkrywkowego i zwałowiska przed napływem wód z terenów przyległych, ujęcie wód opadowych i wypływowych oraz odprowadzenie wód^[224].

Odwadnianie powierzchniowe zwałowisk – działania obejmujące: odwadnianie poziomów zwałowych, skarp i wierzchołków, odwadnianie i zabezpieczanie przeciwerozyjne pochylni transportowych, zabezpieczanie zwałów przed dopływem wód podziemnych i powierzchniowych z terenów przyległych, ograniczanie wpływu z. na nadmierne nawodnienie i zamulenie terenów przyległych^[225].

Odwadnianie zwałowiska na potrzeby rekultywacji – działania związane z rekultywacją, które obejmują: o. i zabezpieczanie przeciwerozyjne zboczy, o. wierzchołki w stopniu dostosowanym do programowanego sposobu jej

[211] Dz. U. z 2021 r. poz. 2351, z późn. zm.; do projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki stosuje się przepisy prawa budowlanego oraz odpowiednio przepisy rozdziału 2 i rozdziału 5 (ustawa z 9 VI 2011 r. – Prawo geologiczne i górnicze, Dz. U. 2011 nr 163, poz. 981, Rozdział 2: Ruch zakładu górniczego, art. 106).

[212] Ustawa z 9 VI 2011 r. – Prawo geologiczne i górnicze, Dz. U. 2011 nr 163, poz. 981, art. 6.1, pkt 5.

[213] Tamże.

[214] Ustawa z 27 IV 2001 r. – Prawo ochrony środowiska. Dz. U. 01.62.627. ze zm.

[215] Glapa W., Korzeniowski Jan I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

[216] PN-64/G-01203 Górnictwo odkrywkowe. Ogólne nazwy i określenia.

[217] Tamże.

[218] Tamże.

[219] PN-64/G-01203 Górnictwo odkrywkowe. Ogólne nazwy i określenia.

[220] Ustawa z 27 IV 2001 r. o odpadach. Dz. U. 01.62.628. ze zm.

[221] Dowgiałło J., Kleczkowski A.S., Macioszczyk T., Rózkowski A., *Słownik hydrogeologiczny*, Warszawa 2002.

[222] PN-G-02110:1997 Górnictwo odkrywkowe. Odwadnianie powierzchniowe wyrobisk.

[223] Tamże.

[224] Tamże.

[225] PN-G-02110:1997 Górnictwo odkrywkowe. Odwadnianie powierzchniowe wyrobisk.

dalszego użytkowania, o. stopy zwałowiska i terenów przyległych, o. dróg wykonywanych w ramach rekultywacji, odprowadzanie wód ze zwałowiska i terenów przyległych do odbiorników powierzchniowych^[226].

Okręg przemysłowy – skupisko wielu ośrodków i zakładów przemysłowych na silnie zurbanizowanych terenach. W tych rejonach szczególnie rozwinięty jest przemysł. Główne rodzaje ośrodków przemysłowych to regiony wydobywcze (górnice), przemysłu high-tech (technopolia), przemysłu różnego rodzaju (np. maszynowego, spożywczego, motoryzacyjnego). Cechy okręgu przemysłowego: składa się z kilku zakładów przemysłowych; posiada znaczny odsetek ludności zatrudnionej w przemyśle; skupia znaczny potencjał wytwórczy na niewielkim obszarze; zakłady przemysłowe wykazują powiązania produkcyjne^[227].

P

Piaskownia – miejsce wydobywania metodą odkrywkową piasku; kopalnia piasku^[228].

Pokład – skupienie kopaliny ograniczone dwiema równoległymi płaszczyznami; warstwa kopaliny^[229].

Pole eksploatacyjne – wydzielona część złoża przeznaczona do eksploatacji^[230].

Przedsiębiorca – to ten, kto posiada koncesję na prowadzenie działalności regulowanej ustawą^[231].

Przeróbka kopalini – ogół procesów technologicznych, fizycznych i chemicznych, którym poddawane są wydobyte ze złóż kopaliny^[232].

R

Raport o oddziaływaniu przedsięwzięcia na środowisko – opracowanie o zakresie wymagań określonych przepisami ustawy Prawo ochrony środowiska^[233], dotyczące planowanych przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko oraz określonych innych przedsięwzięć, uwzględniające ich oddziaływania na etapach realizacji, eksploatacji oraz likwidacji; zapewniona jest możliwość udziału społeczeństwa w postępowaniu, w ramach którego sporządzony jest raport^[234].

Rekultywacja gruntów – przywracanie gruntom zdegradowanym lub zdewastowanym wartości użytkowej lub przyrodniczej przez właściwe ukształtowanie rzeźby terenu, poprawienie właściwości fizycznych i chemicznych oraz odtworzenie gleb, uregulowanie stosunków wodnych, rekonstrukcję lub budowę dróg dojazdowych; fazy i kierunki (rodzaje)^[235].

Rekultywacja przyrodnicza – renaturyzacja, rekultywacja terenów poeksploatacyjnych; ogół czynności prowadzących do rekultywacji wyrobisk górniczych, zwałowisk i innych terenów z uwzględnieniem obiektów po działalności górniczej^[236].

Rekultywacja terenów pogórnicznych to rekultywacja terenów poeksploatacyjnych. Rekultywacja wyrobisk odkrywkowych i zwałowisk – wszelkie poczynania i prace doprowadzające tereny poeksploatacyjne i zwałowiska do stanu umożliwiającego racjonalne ich wykorzystanie do celów gospodarczych, przemysłowych lub innych^[237].

Renaturyzacja – spontaniczne wkraczanie zespołów roślinnych i zwierzęcych na tereny przekształcone (sukcesja naturalna); roku może być wspomagana działaniami technicznymi, odtwarzającymi cechy naturalne w ekosystemie^[238].

Restrukturyzacja przemysłu – ogół przemian w gospodarce prowadzących do zmiany struktury gałęziowej przemysłu przy zastosowaniu nowoczesnych rozwiązań technologicznych i modernizacji ciągów produkcyjnych; dotyczy zarówno aspektów ekonomicznych, jak i społecznych oraz środowiskowych^[239].

Rewitalizacja – rekultywacja i zagospodarowanie porekultywacyjne przywracające terenom funkcje użytkowe^[240].

Roboty budowlane – budowa, a także inne prace polegające na przebudowie, montażu lub rozbiórce obiektu budowlanego^[241]. Fazy i rodzaje rekultywacji gruntów i terenów poprzedzające ich zagospodarowanie^[242]. Wyszczególnienie: faza przygotowawcza, rozpoznanie czynników warunkujących prawidłowość wykonania rekultywacji, ustalenie kierunku rekultywacji i zagospodarowania oraz wprowadzenie postulatów rekultywacyjnych do dokumentacji projektowej zakładu górniczego; faza podstawowa (techniczna): kształtowanie rzeźby rekultywowanego terenu, regulacja stosunków wodnych (w tym budowa niezbędnych obiektów i urządzeń hydrotechnicznych), rekonstrukcja lub budowa dróg dojazdowych, rozścielenie (w skrajnych przypadkach) warstwy gleby urodzajnej, faza biologiczna (szczegółowa): ulepszenie fizyko-chemicznych i biologicznych właściwości gruntów i wód, budowa techniczno-biologiczna skarp, wprowadzenie na rekultywowane tereny roślinności odtwarzającej warunki biologiczne i zabezpieczającej przed erozją powierzchniową; rodzaj rekultywacji – kierunek:

[226] Tamże.

[227] Źródło: *Struktura gałęziowa okręgów przemysłowych w Polsce*, Zintegrowana Platforma Edukacyjna <https://zpe.gov.pl/a/przeczytaj/DirMb4xRyS> [dostęp: 19.10.2023].

[228] PN-64/G-01203 Górnictwo odkrywkowe. Ogólne nazwy i określenia.

[229] *Encyklopedia surowców mineralnych*, t. 1–4, Bolewski A. (red.), Kraków 1991–1994.

[230] Głapa W., Korzeniowski Jan I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

[231] Ustawa z 9 VI 2011 r. – Prawo geologiczne i górnicze, Dz. U. 2011 nr 163, poz. 981, art. 6.1, pkt 9.

[232] Tamże.

[233] Ustawa z 27 IV 2001 r. – Prawo ochrony środowiska. Dz. U.01.62.627. ze zm.

[234] Głapa W., Korzeniowski Jan I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

[235] PN-G-7800:2002 Górnictwo odkrywkowe. Rekultywacja. Ogólne wytyczne projektowania.

[236] Głapa W., Korzeniowski Jan I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

[237] PN-64/G-01203 Górnictwo odkrywkowe. Ogólne nazwy i określenia.

[238] Głapa W., Korzeniowski Jan I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

[239] Źródło: Górnośląski Okręg Przemysłowy, dz. cyt.

[240] Głapa W., Korzeniowski Jan I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

[241] Ustawa z 7 VII 1994 r. – Prawo budowlane. j.t. Dz. U. 3.07.2016. ze zm.

[242] PN-G-7800:2002 Górnictwo odkrywkowe. Rekultywacja. Ogólne wytyczne projektowania.

przygotowanie gruntów i terenów: – rolny do zagospodarowania rolniczego: grunty orne, użytki zielone, sady, ogrody, – leśny do zagospodarowania leśnego: lasy produkcyjne, lasy ochronne, – komunalny do celów komunalnych, np. parki, zieleńce, obiekty sportowe, wypoczynkowe, – wodny pod zbiorniki wodne oraz ich budowę, – specjalny do zagospodarowania na inne cele niż rekultywacji rolnej, leśnej, komunalnej i wodnej, roboty górnicze (roboty górnicza) – wykonywanie, zabezpieczanie lub likwidowanie wyrobisk górniczych w związku z działalnością regulowaną przepisami ustawy Prawo geologiczne i górnicze^[243].

Rodzaje wyrobisk (kopalni) odkrywkowych – podział wyrobisk odkrywkowych w zależności od umiejscowienia w stosunku do otaczającego terenu; wyróżnia się wyrobiska (kopalnie): stokowe, węgłbene, stokowo-węgłbene^[244].

S

Skała płonna – skała, która w odniesieniu do eksploatowanej kopaliny uważana jest za nieużyteczną^[245].

Składowanie – czynności dostarczania i rozmieszczania materiałów na składowisku^[246].

Składowisko – odpowiednio przygotowana powierzchnia terenu do składowania nadkładu, urobku, surowców, produktów przeróbki, wyrobów i materiałów; wyróżnia się składowiska stałe i składowiska tymczasowe; odpowiednio dostosowane miejsca, przeznaczone do czasowego gromadzenia (kruszywa, produktu); wyróżnia się składowiska zamknięte – zasobniki i składowiska otwarte^[247].

Składowisko odpadów – obiekt budowlany przeznaczony do składowania odpadów^[248].

Surowce – produkty naturalne pochodzenia mineralnego, roślinnego lub zwierzęcego przeznaczone do dalszego przetwarzania w celu uzyskania produktów bezpośrednio użytecznych^[249].

Surowce skalne – skalne s. mineralne występujące w postaci wydobytej kopaliny, urobku górniczego lub produktu o określonej przydatności i wartości rynkowej. [PN-B-1102:1996]

Szkody górnicze – to, co zostało utracone na skutek zniszczenia, zabrania itp. wskutek działalności górniczej; w sprawach szkód stosuje się przepisy Kodeksu cywilnego; jeżeli jest to możliwe, naprawienie szkody powinno nastąpić przez przywrócenie stanu poprzedniego^[250].

T

Teren budowy – przestrzeń, w której prowadzone są roboty budowlane wraz z przestrzenią zajmowaną przez urządzenia zaplecza budowy^[251].

Teren górniczy – przestrzeń objęta przewidywanymi szkodliwymi wpływami robót górniczych zakładu górniczego^[252].

Teren zwałowiska – określony obszar przeznaczony do rozmieszczenia materiału zwałowego^[253].

Tereny poeksploatacyjne (pogórnicze) – t. wyrobiska poeksploatacyjnego (końcowego), zwałowiska zewnętrznego (zbozca, wierzchowina) i wewnętrznego (wierzchowina), place składowe i obsługi warsztatowo-magazynowej, drogi technologiczne, trasy przenośników, powierzchnie zakładu przerobczego oraz wszelkie inne tereny związane z zakończoną działalnością górniczą^[254].

Teren zakładu górniczego – powierzchnia, na której zlokalizowany jest zakład górniczy^[255].

Teren zakładu pracy – przestrzeń wraz z obiektami budowlanymi będąca w dyspozycji pracodawcy, w której organizuje on miejsca pracy^[256].

U

Uciążliwość dla środowiska – zjawiska fizyczne lub stany, zależnie od wielkości lub intensywności, dokuczliwe lub wręcz szkodliwe dla otaczającego środowiska; zalicza się do nich m.in. hałas, wibrację, zanieczyszczenie powietrza, odpady^[257].

Udostępnianie złoża – ogół robót górniczych umożliwiających rozpoczęcie eksploatacji kopaliny; zdjęcie gleby i nadkładu, wykonanie wkopu udostępniającego z poziomami eksploatacyjnymi i → pochylniami transportowymi^[258].

[243] Ustawa z 4 II 1994 r. – Prawo geologiczne i górnicze. Dz. U. 94.27.96.; wznowiona ustawą z 27 VII 2001 r. o zmianie ustawy – Prawo geologiczne i górnicze, Dz. U.01.110.1190. ze zm. Glapa W., Korzeniowski Jan I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

[244] PN-64/G-01204 Górnictwo odkrywkowe. Kopalnie. Podział, nazwy i określenia.

[245] *Leksykon górniczy*, (praca zbiorowa), Katowice 1989.

[246] Glapa W., Korzeniowski Jan I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

[247] Tamże.

[248] Ustawa z 27 IV 2001 r. o odpadach. Dz. U. 01.62.628. ze zm.

[249] *Encyklopedyczny słownik zoologiczny – ochrony środowiska*, dz. cyt.

[250] Glapa W., Korzeniowski Jan I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

[251] Ustawa z 7 VII 1994 r. – Prawo budowlane. j.t. Dz. U. 3.207.2016. ze zm.

[252] Ustawa z 9 VI 2011 r. – Prawo geologiczne i górnicze, Dz. U. 2011 nr 163, poz. 981, art. 6.1, pkt 15.

[253] PN-65/G-01210 Górnictwo odkrywkowe. Zwałowanie. Podział, nazwy i określenia.

[254] Glapa W., Korzeniowski Jan I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

[255] Ibidem.

[256] Rozporządzenie MPiPS z 26 IX 1997 r. w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy. j.t. Dz. U. 03.169.1650.

[257] *Encyklopedyczny słownik zoologiczny – ochrony środowiska*, dz. cyt.

[258] Glapa W., Korzeniowski Jan I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

Wydobycie – ilość kopaliny dostarczonej w jednostce czasu (t/zmianę, t/miesiąc, t/rok) z wyrobiska górniczego do przeróbki, na składowisko lub na środek transportu kopalnianego^[259].

Wydobywanie – ogół czynności górniczych wykonywanych w celu oddzielenia i przemieszczania kopaliny do określonego miejsca (składowisko, przeróbka, obróbka, odbiór z wyrobiska)^[260].

Wyrobisko górnicze – przestrzeń w nieruchomości gruntowej lub górotworze powstała w wyniku robót górniczych^[261].

Zagłębie – obszar występowania złóż kopaliny, np. węgla (zagłębie węglowe), ropy naftowej (zagłębie naftowe)[1]. Zwykle silnie zindustrializowane miasta, rejony głównie nastawione na produkcję związaną z wydobyciem danego surowca, z silnie od niego uzależnioną gospodarką. Inne działalności gospodarcze działające w zagłębiach są w dużej mierze powiązane z sektorem wydobywczym, np. usługi transportowe (np. przewiezienie rud miedzi do huty)^[262].

Zagospodarowanie porekultywacyjne – docelowe zabiegi zapewniające odpowiednie wykorzystanie (zagospodarowanie) zrehabilitowanych gruntów i terenów zgodnie z kierunkiem rekultywacji^[263].

Zagospodarowanie terenów poeksploatacyjnych (pogórniczych) – ponowne wykorzystanie terenów objętych działalnością górniczą^[264].

Zakład – wyodrębniony technicznie i organizacyjnie zespół środków służących bezpośrednio do wykonywania określonej działalności w tym wyrobiska górnicze, obiekty budowlane, urządzenia oraz instalacje^[265].

Zakład górniczy – wyodrębniony technicznie i organizacyjnie zespół środków służących bezpośrednio do wykonywania działalności regulowanej ustawą w zakresie wydobywania kopaliny ze złóż, a w podziemnych zakładach górniczych wydobywających węgiel kamienny wraz z pozostałym w związku technologicznym z wydobyciem kopaliny przygotowaniem wydobytej kopaliny do sprzedaży, podziemnego

bezbiornikowego magazynowania substancji, podziemnego składowania odpadów albo podziemnego składowania dwutlenku węgla, w tym wyrobiska górnicze, obiekty budowlane, urządzenia oraz instalacje^[266].

Zakład przeróbczy – teren wraz z obiektami budowlanymi, budowlami i urządzeniami przeróbczymi^[267].

Zasoby – ilość kopaliny w złożu; z. oblicza się w stanie powietrzno-suchym z podaniem naturalnej wilgotności kopaliny w złożu określonej równoległe z pomiarem gęstości przestrzennej^[268].

Zasoby geologiczne złoża – całkowita ilość kopaliny lub kopaliny w granicach złoża^[269].

Zasoby przemysłowe – część zasobów bilansowych lub pozabilansowych złoża, a w przypadku wód leczniczych, termalnych i solanek – zasobów eksploatacyjnych złoża, w granicach projektowanego obszaru górniczego lub wydzielonej części złoża przewidzianej do zagospodarowania, które mogą być przedmiotem uzasadnionej technicznie i ekonomicznie eksploatacji przy spełnieniu wymagań określonych w przepisach prawa, w tym wymagań dotyczących ochrony środowiska^[270].

Zasoby prognostyczne – zasoby szacowane na podstawie nielicznych, rzadkich punktów stwierdzenia kopaliny (złoża) oraz danych geofizycznych, które pozwalają na przybliżone określenie obszaru występowania złoża^[271].

Zawodnienie kopalni – natężenie sumarycznego naturalnego dopływu wody do kopalni^[272].

Złoże – naturalne nagromadzenie kopaliny lub kilku kopaliny, które może być przedmiotem eksploatacji^[273].

Złoże kopaliny – naturalne nagromadzenie minerałów i skał oraz innych substancji stałych, gazowych i ciekłych, których wydobywanie może przynieść korzyść gospodarczą^[274].

Zwałowanie – ogół czynności związanych z odbiorem i z rozmieszczaniem materiału zwałowego na zwałowisku (zwał)^[275].

Zwałowisko (zwał) – przestrzeń zajęta przez planowe rozmieszczenie materiału zwałowego^[276].

[259] *Encyklopedia surowców mineralnych*, dz. cyt.

[260] Glapa W., Korzeniowski Jan I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

[261] Ustawa z 9 VI 2011 r. – Prawo geologiczne i górnicze, Dz. U. 2011 nr 163, poz. 981, art. 6.1, pkt 17.

[262] *Słownik języka polskiego PWN*, dz. cyt.

[263] Glapa W., Korzeniowski Jan I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

[264] Tamże.

[265] Ustawa z 9 VI 2011 r. – Prawo geologiczne i górnicze, Dz. U. 2011 nr 163, poz. 981, art. 6.1, pkt 17a; art. 2, ust. 1, art. 86.

[266] Ustawa z 9 VI 2011 r. – Prawo geologiczne i górnicze, Dz. U. 2011 nr 163, poz. 981, art. 6.1, pkt 18.

[267] Glapa W., Korzeniowski Jan I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

[268] *Zasady dokumentowania złóż kopaliny stałych*, Warszawa 2002.

[269] Tamże.

[270] Rozporządzenie Ministra Środowiska z 24 IV 2012 r. w sprawie szczegółowych wymagań dotyczących projektów zagospodarowania złóż – Dz. U. z 2012 r. poz. 511.

[271] Nieć M., *Metodyka dokumentowania złóż kopaliny stałych. Część IV – Poradnik. Szacowanie zasobów*, Warszawa 2012.

[272] *Zasady dokumentowania złóż kopaliny stałych*, dz. cyt.

[273] Tamże.

[274] Glapa W., Korzeniowski Jan I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

[275] Tamże.

[276] Glapa W., Korzeniowski Jan I., *Mały leksykon górnictwa odkrywkowego*, dz. cyt.

5.2. Podstawy prawne zakładania kopalń w ujęciu historycznym (dr inż. Adam Frużyński)

Pierwsza Rzeczpospolita

W Polsce Piastów i Jagiellonów obowiązywała zasada regale górniczego, a wszystkie znajdujące się w ziemi pokłady minerałów należały do panującego, który za pomocą przywilejów zezwalał osobom prywatnym na ich eksploatację lub samodzielnie prowadził prace górnicze. Przywileje miały formę koncesji lub nadania, a opisane w nich były warunki, po spełnieniu których gwarkowie mogli wydobywać minerały. Górnicy byli ludźmi osobiście wolnymi, mającymi prawo do poszukiwania i wydobywania za pomocą im tylko znanych metod i technologii bogactw naturalnych. Sprawy te nie były regulowane w nadaniach, ponieważ odpowiadali za nie sami gwarkowie, którzy posiadali odpowiednią wiedzę na ten temat. Górnicy byli zwolnieni z wielu podatków, podlegali własnemu sądownictwu, a za prawo eksploatacji minerału oddawali panującemu część urobku (tzw. olbra). Jedynie ruda żelaza nie podlegała regaliom, a koncesje na jej wydobywanie nadawali właściciele gruntu.

W latach 1221–1224 książę krakowski i sandomierski Leszek Biały wydał przywilej zezwalający przybyszom z innych krajów na poszukiwanie, wydobywanie i przetapianie złota, srebra i innych metali. Kazimierz Wielki wydał 21 kwietnia 1368 roku ordynację żup krakowskich. W liczącym 60 paragrafów dokumencie znalazły się zapisy regulujące produkcję soli oraz organizację samej kopalni. Dokument regulował sprawy handlu solą, uprawnień urzędników czy opieki nad górnikami. W 1374 roku sprawująca władzę w imieniu króla Ludwika Węgierskiego jego matka Elżbieta Łokietkówna nadała Olkuszowi przywilej, w którym ogłoszono, że wszyscy mieszkańcy albo ludzie z jakichkolwiek części świata przybywający mieć będą miłą na okrąg miasta wolność szukania, dobywania i topienia kruszców, własnym kosztem na lat sześć. W 1426 roku król Władysław Jagiełło wprowadził w Olkusz czeskie prawo górnicze, a przywileje górnicze dla tego miasta nadawali również królowie Jan Olbracht, Aleksander Jagiellończyk, Zygmunt Stary oraz Zygmunt August.

W czasie panowania królów elekcyjnych od 1576 roku obowiązywała zasada akcesji gruntowej, według której bogactwa mineralne, w tym węgiel kamienny, należały do właściciela powierzchni ziemi. Po uzyskaniu zgody właściciela danego terenu kopalnie budowano w dobrach królewskich, kościelnych lub szlacheckich. Władca zachował jednak monopol na wydawanie pozwoleń na wydobywanie minerałów innymi metodami niż odkrywkowa, nawet jeśli dotyczyło to gruntów prywatnych. Królewska koncesja była więc potrzebna do uruchomienia kopalni posiadającej szyby i chodniki podziemne. Jeżeli taka kopalnia powstała w dobrach królewskich, to należną właścicielowi gruntu olbrę otrzymywał władca. Jeśli powstała w dobrach duchownych lub szlacheckich, to uzyskiwał ją właściciel terenu.

W 1782 roku powołano Komisję Kruszcową, która miała zajmować się projektowaniem prac górniczych, prowadzeniem kopalń, powoływaniem rzeczoznawców, przejmowaniem prywatnych pól górniczych w celu ich zagospodarowania. Jednak działalność komisji ograniczała się wyłącznie do dóbr państwowych, gdyż o losie kopalń w majątkach prywatnych decydowali ich właściciele.

W 1783 roku ostatni król Polski, Stanisław August Poniatowski, zezwolił na założenie spółki eksploatującej węgiel w Szczakowej. W celu opracowania aktów prawnych i administracji górniczej Komisja Kruszcowa powołała zespół specjalistów, a pełnomocnikiem do spraw eksploatacji i wykorzystania węgla kamiennego mianowała Jana Jaśkiewicza. Odbudowie górnictwa przeszkodziły jednak drugi i trzeci rozbiór Polski, które spowodowały, że górnicze obszary Rzeczypospolitej (zagłębia dąbrowskie i krakowskie) stały się częścią Prus i Austrii.

Górnictwo śląskie – pierwsze kopalnie na terenie Dolnego i Górnego Śląska

W 1217 roku Lwówek otrzymał od księcia Henryka Brodatego prawa miejskie, a powstałe w tym czasie Złote prawo lwóweckie jest jedną z najstarszych ustaw górniczych w Europie. Znalazły się w nim pierwsze zapisy o przysięgłych górniczych kontrolujących sprawy techniczne i rozstrzygających spory pomiędzy gwarkami.

W 1528 roku książę Jan Opolski nadał prawo górnicze Ordunek Górny, w którym uregulowane zostały także zasady organizacji górnictwa. Obowiązywało ono na terenie księstwa opolskiego, raciborskiego i karniowskiego. Zgodnie z prawem wewnątrz ziemi wraz ze wszystkimi bogactwami tam się znajdującymi stanowi wyłączną własność panującego (regale górnicze). Aby wydobywać minerał, jego znalazca musiał wystąpić do żupnika o nadanie górnicze. Czynności tej dokonać można było tylko raz na tydzień, we środę, a pragnący otrzymać nadanie musiał uzyskać na piśmie potwierdzenie wniesienia prośby. Po nadaniu lenna górniczego żupnik wysyłał przysięgłego, aby wymierzył pole górnicze, które mogło mieć maksymalną powierzchnię czterech miar górniczych (10,7 tys. m²). Po wymierzeniu pola właściciel nadania lub gwarcstwo mieli rozpocząć prace poszukiwawcze oraz w ciągu dwóch tygodni otrzymać od żupnika potwierdzenie nadania górniczego, które musiało być wpisane do ksiąg górniczych. Za uzyskanie nadania gwarkowie wnosili opłatę w wysokości 2,5 gr. Za wymierzenie opłata wynosiła 0,5 gr od jednej miary, a kontrolę kopalni – 8 gr. Budowa i eksploatacja nowej kopalni musiała się rozpocząć w ciągu trzech miesięcy od uzyskania pola górniczego. Jeżeli kopalnia nie wydobywała przez siedem kolejnych dni pracy, powodowało to utratę nadania. O nieczynne pole mógł wystąpić nowy inwestor, a o fakcie tym informowano poprzez ogłoszenie w urzędzie górniczym. Dawni właściciele mogli w ciągu czterech tygodni zgłosić się do ubiegającego o nowe nadanie i zostać udziałowcami nowego gwarectwa. Żupnik i przysięgli nadzorowali budowę i funkcjonowanie

każdej kopalni. Kontrolowali oni także wybór kierujących zakładem szychtmistrzów (sprawy finansowo-administracyjne) i sztygarów (sprawy techniczne). Żupnik wraz z przysięgłymi sprawował sądy na górnikami. Kontrolował on także pobór opłat dla panującego (olbra, grzywna, nieckowe) oraz funkcjonowanie Kasy Brackiej. Górnictwo podlegało władzy starosty górniczego, który zastępował księcia i czuwał nad wykonywaniem prawa górniczego. Starosta, żupnik, przysięgli górniczy, poborcy danin byli pracownikami Urzędu Górniczego w Tarnowskich Górach.

Wydana w 1577 roku przez cesarza Rudolfa II ordynacja górnicza objęła regalem rudy metali żelaznych i nieżelaznych, ale węgiel kamienny pozostał nadal kopalnią przynależną do gruntu. Nadzór nad wydobywaniem kruszców należał do cesarza, w imieniu którego działał nadgórmistrz. Zajmował się on ściąganiem podatków, sprawowaniem sądów, nadzorowaniem robót górniczych, zatwierdzaniem nadań. Podlegały mu urzędy górnicze, na czele których stali górmistrzowie.

Pierwsza udokumentowana wiadomość o wydobywaniu węgla na Dolnym Śląsku pochodzi z 1434 roku. Została ona zapisana w księdze miejskiej Nowej Rudy, a zawarte w niej informacje dotyczą przekazania kopalni węgla nowemu właścicielowi. Wydobywany węgiel kamienny zaliczano wtedy do kopalni przynależnych do gruntu, stąd pierwsze normy prawne regulujące zasady jego pozyskiwania ustanawiali właściciele ziemi, którzy eksploatowali je na własne potrzeby bądź pozwalali go wydobywać chłopom lub mieszczanom.

Urzędy cesarskie próbowały przeprowadzić zasadę zaliczenia węgla do regaliów, a w 1550 roku Feliks Bogusław von Lobkowitz uzyskał na sześć lat zwolnienie swoich kopalni w księstwie świdnickim z połowy należnej cesarzowi dziesięciny.

W 1604 roku wydana została ordynacja górnicza dotycząca dóbr Czettritzów. Liczący 13 artykułów dokument zawierał przepisy dotyczące organizacji górnictwa. Zgodnie z jego postanowieniami powstałe kopalnie należały do gwarków, którzy do pracy wynajmowali górników. Za zniszczenia dokonane przez górników wypłacano odszkodowanie, a pracę kopalni nadzorowało dwóch urzędników. Za nieprzestrzeganie przepisów groziły surowe kary. Kolejne ordynacje górnicze zostały wydane w latach 1658 i 1693. Zawierały one już 23 artykuły, a istniejące kopalnie były wspólną własnością dziedzica wsi i kmieci. Wydatki i zyski uzyskiwane z pracy kopalni dzielono równo. Pierwsze informacje o stosowaniu węgla kamiennego na obszarze Górnego Śląska pochodzą z drugiej połowy XVII wieku. W 1657 roku właściciel ziemi pszczyńskiej, Erdmann I Leopold von Promnitz, zalecił stosowanie węgla do świeżenia żelaza w kuźnicy jaroszewickiej. Prymitywną eksploatacją zajmowali się nie fachowi górnicy, lecz – dorywczo – chłopcy pochodzący z sąsiednich wiosek.

Po przyłączeniu Śląska do Królestwa Pruskiego rozpoczął się proces uporządkowania stanu prawnego i administracyjnego związanego z górnictwem. W 1751 roku zabroniono prywatnym urzędom górniczym udzielania nadań, a 19 lutego 1756 roku węgiel kamienny został zaliczony przez króla Fryderyka II do regaliów. Na jego pozyskiwanie trzeba było uzyskać zezwolenie władz górniczych.

W 1768 roku powołano Departament Górniczo-Hutniczy w Berlinie, który stanowił VII oddział Generalnego Dyrektorium w Berlinie, które pełniło w tym czasie funkcję rządu centralnego Królestwa Pruskiego. Na terenie Śląska departament sprawował nadzór nad górnictwem przy pomocy Königlichem Oberbergamts zu Breslau (Wyższy Urząd Górniczy, dalej WUG) w Złotym Stoku (1769–1778), Dzierżonowie (1778–1779) Wrocławiu (1779–1819 i 1851–1945), Brzegu (1819–1850). WUG działała za pośrednictwem deputacji górniczych oraz urzędów górniczych zamienionych w latach 60. XIX wieku na okręgowy urzędy górnicze. Od 16 grudnia 1808 roku WUG był podporządkowany Ministerstwu Spraw Wewnętrznych, w którym sprawy gospodarcze nadzorował oddział przemysłu i handlu (Abteilung für Handel und Gewerbe). W 1810 roku jego nazwę zmieniono na General-Bergbau-Direktion, a następnie Abteilung für das Berg-Hütten-und Salinenwesen.

W latach 1813–1848 przemysł nadzorowało Ministerstwo Finansów, którego kompetencje przejęło utworzone 17 kwietnia 1848 roku Ministerstwo Handlu, Przemysłu i Robót Publicznych. W latach 1879–1889 górnictwo kontrolowało Ministerstwo Robót Publicznych, a od 1890 roku było ono nadzorowane przez Ministerstwo Przemysłu i Handlu. Minister za sprawy przemysłu odpowiadał osobiście przed królem i sejmem pruskim. Kopalnie państwowe były podporządkowane dwóm Królewskim Zarządom w Królewskiej Hucie (Chorzów) i Zabrze. W 1856 roku przekształcono je w Inspekcje Górnicze podlegające Centralnemu Zarządowi Królewskich Kopalni w Zabrzu. Został on w 1904 roku zastąpiony przez Królewską Dyрекcję Górniczą w Zabrzu, której podlegały cztery inspekcje górnicze w Zabrzu, Królewskiej Hucie, Bielszowicach i Knurowie.

5 czerwca 1769 roku wydano nowe, obowiązujące na Śląsku i w hrabstwie kłodzkim prawo górnicze (*Revidirte Bergordnung für das souveraine Herzogthum Schlesien und für die Grafschaft Glatz*). Znalazły się w nim odniesienia do przepisów wydanych przez Piastów Śląskich i Habsburgów. Wzorowano się też na ustawodawstwie górniczym księstwa Cleve i hrabstwa Mark z 1737 roku. Ujednoliciło ono przepisy prawne, a kopalnie podporządkowało kierownictwu władz państwowych. Na mocy tego prawa uznano, że pokłady węgla kamiennego stają się własnością państwa. Panujący mógł je samodzielnie eksploatować lub nadawać prawo do jego pozyskiwania gwarkom. Minerale tego wolno było szukać po uzyskaniu zgody WUG na prowadzenie poszukiwań (*Schurffen*). Świadectwo poszukiwawcze miało ważność przez rok i sześć tygodni i obejmowało bardzo dokładnie określony obszar. Aby węgiel wydobywać, wymagano zgłoszenia (*Mutung*) w Wyższym Urzędzie Górniczym. Podawano w nim miejsce znalezienia minerału, proponowano rozmiary i nazwę pola górniczego. Władze górnicze sprawdzały następnie, czy minerał został faktycznie znaleziony. Załatwianie tych spraw trwało kilka miesięcy, czasami przeciągało się jednak na kilka lat, gdy musiano rozpatrywać protesty wnoszone przeciwko odkrywcy przez inne osoby. Gdy wszystkie formalności zostały załatwione, WUG wydawał nadanie górnicze (*Verleihung*) uprawniające do eksploatacji minerału. Ostatnią czynnością było wymierzenie (*Vermessen*)

pola górniczego, którego maksymalna powierzchnia dochodziła w tym czasie do 2,5 ha. Decyzja o nadaniu pola górniczego była następnie zatwierdzana przez Departament Górniczo-Hutniczy. Po uzyskaniu nadania kopalnię należało uruchomić w ciągu czterech tygodni, a po uzyskaniu potwierdzenia można było rozpocząć sprzedaż minerału. Zgodnie z przepisami prawa górniczego władca miał prawo rezerwować dla siebie tereny górnicze bez wystawiania nadania, ponieważ kopaliny są jego własnością i zawsze mógł on odmówić prawa ich eksploatacji innym osobom. Gwarkowie mieli również prawo uzyskać od właściciela gruntu prawo do terenów niezbędnych do budowy dróg i budynków kopalni oraz składowania odpadów.

Dla zapewnienia zakładom fachowego kierownictwa i dla rozpatrywania sporów pomiędzy gwarkami wprowadzono bezpośredni zarząd kopalni przez WUG (zasadę dyrekcyjną). Kierowanie kopalnią należało do mianowanego przez WUG sztychmistrza (*Schichtmeister*), a za kierownictwo techniczne robót górniczych odpowiadał wyznaczony przez WUG sztygar (*Steiger*). W przypadku kopalni mających tylko jednego właściciela zasada ta nie obowiązywała. Gwarkowie nie mieli prawa wprowadzać na terenie zakładu żadnych zmian bez zgody WUG. W nowym systemie rola właściciela została ograniczona do ponoszenia kosztów funkcjonowania zakładu, opłacania podatków i innych opłat oraz pobierania zysków z jego działalności. Urzędy górnicze narzuciły kopalniom obowiązek sporządzania map górniczych. Sporządzona przez mierniczego WUG mapa była niezbędna do otrzymania nadania górniczego. Od 1780 roku każda kopalnia musiała mieć opracowany plan ruchu, według którego prowadzone były prace górnicze. Były one zatwierdzane podczas prowadzonych przez urzędy górnicze corocznych inspekcji generalnych zakładu. W ich trakcie po dokonaniu analizy planu za rok bieżący opracowywano plan inwestycji i robót górniczych na kolejny rok. Urzędy górnicze kontrolowały budowę szybów, cechowni, kuźni, prochni, instalację maszyn parowych i kotłów oraz prowadzenie robót górniczych. Przedsiębiorcy przygotowywali plany budynków i rysunki techniczne maszyny, które przekazywano do urzędów górniczych, skąd trafiały do WUG.

Ustawa ustaliła, że tytuł własności kopalni dzieli się na 128 kuksów (udziałów). Ich właściciele byli wpisani do księgi hipotecznej i tworzyli gwarectwo (*Gewerkschaft*) danej kopalni. Oprócz przedsiębiorców, prowadzących kopalnię, po dwa kuksy otrzymywali: Kasa Bracka, właściciel terenu (gdy dostarczał kopalni drewna, uzyskiwał prawo do czterech kuksów), specjalny fundusz przeznaczony na utrzymanie kościoła i szkoły dla górników. Kuksy te zwano wolnymi, gdyż ich właściciele mieli prawo do zysku z wydobywania kopaliny, zwolnieni natomiast zostali z pokrywania strat kopalni lub wykładania nowych funduszy na niezbędne inwestycje. Nowe prawo górnicze przyznawało każdemu prawo podejmowania robót górniczych, ale wprowadzone zapisy zezwalały, aby właściciel terenu, na którym znaleziono minerał, mógł wykluczyć pierwszego znalazcę, jeżeli sam chciał wydobywać kopalinę. Ponieważ zniechęcało to innych przedsiębiorców do prowadzenia poszukiwań, deklaracje królewskie z 1770 roku i 1790 roku zmieniły ten przepis, przyznając właścicielowi gruntu prawo do 61 kuksów, jeżeli oświadczył on w ciągu trzech miesięcy od znalezienia minerału, że przystępuje do jego wydobywania.

1 lipca 1821 roku opublikowano przepisy umożliwiające powiększenie do 1 km² maksymalnego obszaru eksploatowanego pola górniczego. Równocześnie zwiększono uprawnienia właścicieli kopalń, którym władze państwowe miały przedstawiać coroczne sprawozdania z działalności finansowej i administracyjnej kopalń nadzorowanych przez WUG. Ustawa z 12 maja 1851 roku wprowadziła współudział gwarectw w zarządzie kopalni. Od tego momentu władze górnicze nie mogły już kierować prywatnymi zakładami, miały natomiast wpływ na ustalanie wysokości płac oraz angażowanie i zwalnianie górników rejestrowych. W 1860 roku całkowicie zniesiono państwowe kierownictwo nad prywatnymi kopalniami, a władzom górniczym przyznano jedynie nadzór w zakresie bezpieczeństwa eksploatacji, ochrony powierzchni, komunikacji, zdrowia i życia górników.

Uchwalona 26 czerwca 1865 roku powszechna pruska ustawa górnicza zachowała w dużej części istniejący system prawny. Pokłady minerałów należały nadal wyłącznie do państwa, a władze górnicze wydawały nadal zezwolenie na poszukiwanie, zgłaszanie, nadanie i wydobywanie kopaliny. Nadane pole górnicze stanowiło nieruchomości i musiało mieć założoną księgę hipoteczną. Na jego podstawie właściciel górniczy mógł zarówno we wnętrzu ziemi, jak i na jej powierzchni wznosić budowle oraz inne niezbędne urządzenia. Przy wznoszeniu budynków właściciele musieli uzyskać akceptację policji budowlanej, a instalacja kotłów parowych i silników wymagała spełnienia zapisów ustawy przemysłowej (koncesja). Wydawały je okręgowe urzędy górnicze lub WUG. Władze nadzorowały całokształt robót prowadzonych w kopalni, akceptowały plany robót górniczych, zatwierdzały personel techniczny oraz statuty i uchwały gwarectw. Posiadacz kopalni był zobowiązany po powiadomieniu władz górniczych o jej uruchomieniu na cztery tygodnie wcześniej. Taki sam termin obowiązywał w przypadku unieruchomienia zakładu. Właściciel kopalni musiał sporządzić jej plany w dwóch egzemplarzach. Jeden z nich przechowywano w urzędzie górniczym, a drugi pozostawał w przedsiębiorstwie. Kopalnia należała do gwarectwa, a liczbę kuksów ustalono na 100 lub 1000.

Przedsiębiorca górniczy nie miał prawa sprzeciwiać się budowie dróg lądowych, linii kolejowych i kanałów wodnych. Zniesione zostały wolne kuksy i prawo współbudowy, a właściciel otrzymał prawo do odszkodowania za zniszczenia dokonane przez kopalnię. Maksymalna powierzchnia pola górniczego wzrosła do 2,2 km², a kopalnie zyskały prawo do wybierania węgla nie tylko z określonych pokładów, lecz i na nieograniczoną głębokość.

Kolejne, dokonane już na początku XX wieku, nowelizacje prawa górniczego zwiększyły ingerencję państwa w sprawy gospodarcze. Od 1907 roku państwo pruskie zastrzegło sobie wyłączne prawo wydobywania węgla kamiennego. Wprawdzie prawo to można było odstępować innym osobom, ale w ciągu kilku lat dla państwa zarezerwowano na Górnym Śląsku dodatkowo 250 pól górniczych maksymalnej wielkości (550 km²).

Górnictwo w zaborze rosyjskim i austriackim

Na terenie Zagłębia Dąbrowskiego wprowadzono przepisy śląskiego prawa górniczego z 1769 roku, a kopalnie podporządkowano Górnośląskiemu Urzędowi Górniczemu w Tarnowskich Górach. W 1807 roku Zagłębie Dąbrowskie stało się częścią Księstwa Warszawskiego. Podstawą prawną działania górnictwa był kodeks cywilny Napoleona, uznający zasadę prywatnej własności minerałów. Kopalnie podporządkowano Ministerstwu Spraw Wewnętrznych, przy którym powołało Komisję Urządzącą Huty i Kopalnie Narodowe. Zajmowała się ona jedynie górnictwem państwowym. Powołano również dwie dyrekcje górnicze w Krakowie i Kielcach.

W 1815 roku po utworzeniu przez kongres wiedeński Królestwa Polskiego (zabór rosyjski), połączonego unią personalną z Rosją, kopalnie podporządkowano Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych Królestwa Polskiego. Jej częścią był utworzony w 1816 roku Wydział Przemysłu i Kunsztów. W 1816 roku powołano Główną Dyrekcję Górniczą, mającą siedzibę w Kielcach. Jej podlegały cztery dozorstwa górnicze. Zgodnie z postanowieniami namiestnika Królestwa Polskiego z lat 1816–1817 kopalnie węgla mogły być uruchamiane bez zgody Dyrekcji Górniczej, a węgiel kamienny należał nadal do właściciela powierzchni ziemi. Władze górnicze mogły udzielić pozwolenia na poszukiwanie na cudzym gruncie jedynie rud miedzi, ołowiu, srebra i soli (tzw. wola górnicza).

W 1818 roku Stanisław Staszic opracował projekt prawa górniczego, który zakładał kontrolę państwa nad całokształtem spraw górniczych, ale nowe przepisy nie zostały jednak uchwalone przez Sejm. W 1824 roku w miejsce Dyrekcji Górniczej powołano Wydział Górniczy przy Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, a nadzór nad górnictwem sprawowano za pośrednictwem dwóch dozorstw podzielonych na rewiry i sekcje.

Po upadku powstania listopadowego w latach 1833–1842 górnictwem państwowym zarządzał Wydział Górnictwa Banku Polskiego. Kierował nim za pomocą trzech okręgów: zachodniego, wschodniego, północnego. W 1845 roku sprawy górnictwa przekazano ponownie Wydziałowi Górnictwa przy Rządowej Komisji Przychodów i Skarbu. Po upadku powstania styczniowego władze carskie stopniowo ograniczały samodzielność Królestwa Polskiego.

W 1868 roku, ukazem cara Aleksandra II, zlikwidowano Wydział Górnictwa i Rządową Komisję Przychodów i Skarbu. Górnictwo podporządkowano wtedy Departamentowi Górniczemu Ministerstwa Finansów w Petersburgu. Ponieważ kopalnie państwowe wymagały stałych nakładów finansowych, zostały w latach 60. XIX wieku sprzedane lub wydzierżawione prywatnym inwestorom. Górnictwo podlegało Departamentowi Górniczemu w Ministerstwie Przemysłu i Handlu w Petersburgu. Nadzór nad górnictwem sprawował powołany w 1895 roku Zachodni Zarząd Górniczy, a teren Królestwa podzielono na osiem okręgów górniczych. 16 czerwca 1870 roku władze rosyjskie wprowadziły nowe prawo górnicze. Na jego podstawie uznano, że poszukiwanie rud metali, węgla i żywic ziemnych oraz ich wydobywanie wymaga uzyskania nadania górniczego, a obszar pola górniczego ustalono na 1,1 km². Prace te można było prowadzić bez zgody właściciela danego terenu. Pozostałe minerały należały nadal do właściciela gruntu. Aby otrzymać nadanie, należało dokonać zgłoszenia, które inżynier okręgowy publikował w dzienniku gubernialnym. Potem sporządzano protokół opisujący prawa pierwszego odkrywcy. Na jego podstawie występowano o udzielenie nadania górniczego, a po uzyskaniu zgody Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwa odpowiedni akt nadawczy wystawiał Zarząd Górniczy. Oprócz węgla w granicach nadania można było pozyskiwać materiały budowlane (piasek, glina, kamień). Właściciel terenu, pod którym wydobywano węgiel, miał prawo do odszkodowania za powstałe szkody górnicze.

Na gruntach państwowych każdy mógł prowadzić poszukiwania górnicze, a na gruntach prywatnych prawo własności rozciągało się także na wnętrze ziemi. Nadań górniczych nie mogli jednak uzyskiwać duchowni, urzędnicy ministerstw, pracujący w górnictwie i ich rodziny oraz Żydzi mieszkający w Rosji i Królestwie Polskim. Przedsiębiorca miał również prawo do terenu niezbędnego do postawienia budowli przemysłowych, składowania minerałów, wytyczenia dróg i innych instalacji potrzebnych do pracy kopalni. Zawierał on w tym celu umowę z właścicielem gruntu, a w razie braku porozumienia decyzję podejmował zarząd guberni, wydział górniczy lub komisja ds. włościańskich. Nie wszystkie kopalnie zgłaszano, gdyż wiele mniejszych zakładów prowadziło eksploatację nielegalnie na terenach dzierżawionych od koncernów górniczych. Czynili to nawet właściciele gospodarstw rolnych, a prowadzone przez nich prymitywne kopalnie można uznać za protoplastów biedaszybów, działających w XX wieku.

Na należących do Austrii terenach węgiel kamienny należał do panującego (ustawy z lat 1773 i 1786), a zgodę na jego wydobywanie wydawał okręgowy sąd górniczy w Wieliczce, przed którymi właściciele kopalń musieli udowodnić, że posiadają prawo do wydobywania węgla. Sądy wydawały zezwolenia na poszukiwanie minerałów, przyjmowały zgłoszenia o odkrytych złożach, prowadziły inwentaryzację kopalń i księgi rachunkowe. Nadawanie własności górniczej (lenności) rozpoczęto w 1805 roku na podstawie patentu cesarskiego.

Na terenie Rzeczypospolitej Krakowskiej obowiązywały od 1844 roku przepisy, na których mocy prawo do poszukiwania (listy śledcze) i wydobywania minerałów (listy lenne) miał jedynie właściciel powierzchni. Sprawy górnictwa nadzorował Inspektorat Kopalń i Hut Rządowych. 23 maja 1854 roku, na podstawie przepisów powszechnej austriackiej ustawy górniczej, ustalono, że węgiel kamienny należy do państwa, a jego poszukiwanie i wydobywanie wymaga uzyskania specjalnych zezwoleń, dostępnych każdemu zainteresowanemu tego rodzaju działalnością. W pierwszej kolejności po wniesieniu podania i uzyskaniu pozwolenia urzędu górniczego inwestor uzyskiwał prawo do prowadzenia prac poszukiwawczych w granicach pola poszukiwawczego. W drugim etapie należało uzyskać prawo do wyłącznego poszukiwania

w obrębie oznaczonej przestrzeni. Następnie Starostwo Górnictwa wystawiało akt nadawczy, który wpisywano do księgi górnictwa. Maksymalna powierzchnia nadanego pola górnictwa wynosiła 0,38 km². Właściciel nadania był uprawniony do wznoszenia budynków i budowli pomocniczych, budowy dróg, linii kolejowych oraz mógł korzystać z wód kopalnianych.

Kopalnie należały do gwarectw, a liczbę kuksów ustalono na 128, przy czym każdy z nich mógł być podzielony na 100 części. Górnictwo nadzorowały władze państwowe w zakresie organizacji i bezpieczeństwa pracy. Reprezentowali je: Ministerstwo Robót Publicznych w Wiedniu, Starostwo Górnictwa w Krakowie, okręgowe urzędy górnictwa (kontrola kopalń) i rewizorzy inżynierowie przysięgli. W 1907 roku opublikowana została nowa ustawa górnictwa, a na terenie zaboru austriackiego obowiązywały przepisy ustaw z 21 lipca 1871 roku o organizacji i zakresie działania władz górnictwa oraz z 31 grudnia 1893 roku o ustanowieniu kierowników i dozorców ruchu w górnictwie.

W Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)

W granicach odrodzonej Rzeczypospolitej znalazła się większość eksploatowanego przez górnictwo obszaru, obejmująca wschodnią część Górnego Śląska, Zagłębie Dąbrowskie i Krakowskie. Górnictwo podlegało Ministerstwu Przemysłu i Handlu, przy którym w 1918 roku powstała Sekcja Górnictwa. Została ona w 1919 roku przekształcona w Sekcję Górnictwa-Hutniczą, którą w 1921 roku przemianowano na składający się z pięciu sekcji Departament Górnictwa-Hutnictwa. Działalność kopalń kontrolowały Wyższe Urzędy Górnictwa w Warszawie, Katowicach i Krakowie, którym podlegały okręgowe urzędy górnictwa. Państwowe zakłady górnictwa podlegały Głównej Dyrekcji Państwowych Zakładów Górnictwa i Hutnictwa. Przedsiębiorstwa państwowe podlegały MPiH, ale najważniejsze decyzje musiały być skonsultowane z Ministerstwem Skarbu.

Na terenie Zagłębia Krakowskiego państwo polskie przejęło od galicyjskiego Wydziału Krajowego zakupiony w 1917 roku obszar nudań górnictwa, obejmujący 700 km² terenu, a na obszarze województwa śląskiego państwo przejęło trzy kopalnie oraz pola górnictwa o powierzchni 320 km². Państwowe kopalnie zostały w 1922 roku wydzierżawione spółce Skarboferm, w której państwo posiadało 50% udziałów.

W 1937 roku skarb państwa przejął 95% akcji koncernu Wspólnota Interesów Górnictwa-Hutnictwa w Katowicach, do której należało pięć kopalń węgla, 200 km² pól górnictwa i 3,6 tys. ha ziemi. W górnictwie węgla kamiennego obowiązywały nadal przepisy wydane w XIX wieku. Na Górnym Śląsku była to pruska powszechna ustawa górnictwa z 1865 roku. Na dawnym Śląsku Austriackim kopalnie stosowały przepisy ustawy z 1854 roku, natomiast na terenie dawnego zaboru rosyjskiego obowiązywały carskie ukazy z lat 1870–1873 oraz ustawa o przemyśle górnictwa z 28 kwietnia 1892 roku.

Nowe ogólnopolskie prawo górnictwa zostało wprowadzone rozporządzeniem Prezydenta RP z 29 listopada 1930 roku. Zaczęło ono obowiązywać 1 stycznia 1932 roku, natomiast na Górnym Śląsku obowiązywało ono od 1 stycznia 1933 roku, gdy zgodę na jego wprowadzenie wyraził Sejm Śląski. Zgodnie z jego zapisami złoża złota, srebra, platyny, miedzi, ołowiu, cynku, cyny, kadmu, żelaza, kobaltu, niklu, arsenu, antymonu, manganu, glinu, chromu i wolframu podlegały woli górnictwa. Nie były one związane z własnością gruntu, a prawo do ich wydobywania nadawało państwo. Przepisy te nie dotyczyły złóż soli kamiennych, potasowych, magnezowych i borowych, solanki oraz znajdujących się na terenie województwa śląskiego i poznańskiego pokładów węgla kamiennego i antracytu, które mogły być nadawane jedynie państwu. Pozostałe minerały były związane z prawem własności gruntu.

Obszar, na którym pokłady węgla można było nadawać wyłącznie państwu, został rozszerzony na podstawie dekretu Prezydenta RP z 22 listopada 1938 roku. Nie obejmował on części województwa krakowskiego, południowej części województwa śląskiego i województwa kieleckiego, na którym znajdowały się nowo odkryte zasoby węgla (Zagłębie Nadbużańskie), których pozyskiwaniem miała się zająć państwowa Wspólnota Interesów Górnictwa-Hutnictwa. Prawo poszukiwania minerałów przysługiwało każdemu, bez potrzeby uzyskiwania jakiegokolwiek zezwolenia. Własność górnictwa powstawała poprzez nadanie realizowane w drodze sądownictwa administracyjnego. O jego udzieleniu lub odmowie nadania, a także o scaleniu, podziale lub wymianie pól górnictwa decydowały WUG. Jeżeli o nadanie występowało państwo, to reprezentował je Kurator Państwowych Pól Górnictwa. Pole górnictwa – naturalne złożo minerału – było wpisywane do księgi gruntowej lub księgi górnictwa. Właściciel nadania miał prawo do wykonywania wszelkich robót górnictwa, wznoszenia budowli, zakładów przerobczych oraz instalacji niezbędnych urządzeń. Mógł również korzystać z wody kopalnianej oraz wydobytych materiałów budowlanych. Ze względu na interes publiczny WUG mógł nakazać stałe prowadzenie robót górnictwa, a na terenie nadania mogły powstawać drogi publiczne lądowe i wodne. Prawo górnictwa bardzo szczegółowo regulowało ruch techniczny zakładu górnictwa, a jego bezpieczeństwo obejmowało przestrzeganie przepisów i zarządzeń władz górnictwa. Odbывał się on na podstawie obejmującego dwa lata planu ruchu zakładu zatwierdzonego przez okręgowy urząd górnictwa.

W czasie II wojny światowej (1939–1945) na tereny okupowanej Polski oraz wcielone do III Rzeszy 1 stycznia 1944 roku rozciągnięto przepisy pruskiej ustawy górnictwa z 1865 roku. W tym samym roku prawo to zaczęło obowiązywać na terenie Generalnego Gubernatorstwa.

W Polsce Ludowej (1945–1989)

Początkowo nadzór nad działalnością górnictwa sprawowało Ministerstwo Przemysłu w Warszawie, któremu podlegał Centralny Zarząd Przemysłu Węglowego (CZPW) w Katowicach. Nadzorował on, utworzone w marcu i kwietniu 1945 roku, terenowe zjednoczenia przemysłu węglowego, będące wielozakładowymi skomercjalizowanymi przedsiębiorstwami państwowymi, które miały własne działy planowania i budowlane. Dokonano centralizacji zaopatrzenia górnictwa w maszyny, surowce i materiały, niezbędne do prowadzenia eksploatacji węgla. Zajmowały się tym, podlegające CZPW, tzw. Zjednoczenie Fabryk Maszyn i Sprzętu Górniczego, Zjednoczenie Biur Projektowo-Montażowych, Zjednoczenie Przedsiębiorstw Wiertniczo-Górnicznych, Centrala Dostaw Drzewnych Przemysłu Węglowego oraz Centrala Zaopatrzenia Materiałowego Przemysłu Węglowego. Zaplecze naukowe górnictwa stanowił Instytut Naukowo-Badawczy Przemysłu Węglowego. Do kompetencji CZPW należało opracowanie długofalowych planów rozwoju górnictwa. Zajmował się tym pion Zastępcy Generalnego Dyrektora CZPW, któremu podlegały działy: planowania, budowlane, inwestycji i zaopatrzenia. Ostatnim formalnym elementem przejścia przez państwo kopalń stała się, uchwalona 3 stycznia 1946 roku, ustawa nacjonalizacyjna. W 1949 roku CZPW został wydzielony z administracji państwowej i przekształcił się w przedsiębiorstwo państwowe.

W 1949 roku powołano Ministerstwo Górnictwa i Energetyki. Istniało ono jednak bardzo krótko, gdyż już w 1950 roku zostało przekształcone w Ministerstwo Górnictwa. Kolejna reorganizacja resortu została przeprowadzona w 1955 roku, gdy utworzono Ministerstwo Górnictwa Węglowego. W 1950 roku powołano Centralny Zarząd Budownictwa Węglowego (CZBW), któremu podporządkowano wszystkie przedsiębiorstwa budujące kopalnie węgla. Ponieważ projektowanie nowych kopalń oddzielono od wykonawstwa, utworzono Centralne Biuro Projektów Przemysłu Węglowego w Świętochłowicach. Zostało ono przekształcone w 1953 roku w Zarząd Biur Projektów Przemysłu Węglowego. W 1951 roku utworzono Centralny Zarząd Budowy Maszyn Górniczych w Bytomiu oraz Centralne Biuro Konstrukcji Maszyn Górniczych. Kopalnie zostały przekształcone w przedsiębiorstwa państwowe, które przygotowywały własne plany inwestycyjne.

22 marca 1957 roku Ministerstwo Górnictwa połączono z resortem energetyki, tworząc Ministerstwo Górnictwa i Energetyki. Kontrolowało ono terenowe zjednoczenia przemysłu węglowego, w których skład wchodziły poszczególne kopalnie węgla. Ministerstwo odpowiadało za całość spraw związanych z górnictwem, a za sprawy budowy kopalń odpowiedzialne były: Rada Techniczno-Ekonomiczna, Kolegium Ministerstwa, Centralny Urząd Geologii, Komisja Oceny Projektów Inwestycyjnych, Departament Planowania Perspektywicznego, Departament Inwestycji, Departament Planowania, Departamenty Górniczy i Energomechaniczny. Ministerstwo nadzorowało: Zjednoczenie Budownictwa Górniczego, Zjednoczenie Budowlano-Montażowe PW, Zjednoczenie Przemysłu Maszyn Górniczych i Biuro Projektów Przemysłu Węglowego. W skład ministerstwa wchodziło też zaplecze naukowo-badawcze i projektowo-konstrukcyjne, opracowujące plany rozwoju górnictwa (Główny Instytut Górnictwa). Za budowę kopalń rudy żelaza, metali kolorowych, materiałów ogniotrwałych odpowiedzialne było Ministerstwo Przemysłu Ciężkiego. Kopalnie siarki, fosforytów, anhydrytu, barytu, soli potasowych, soli kamiennej, wapienia, kredy, rudy arsenowej należały do Ministerstwa Przemysłu Chemicznego. Ministerstwu Budownictwa podporządkowane były kopalnie gliny, wapieni, dolomitów, margli, gipsu, kwarcytu, kwarcu, skalenia, piasku, a Ministerstwu Zdrowia podlegały kopalnie wód leczniczych i borowin.

W 1976 roku dokonano podziału ministerstwa na dwa odrębne resorty: górnictwa i energetyki, które ponownie zostały połączone w 1981 roku. Po likwidacji zjednoczeń kopalnie należały do Zrzeszeń Przemysłu Węglowego (1982–1984) oraz Gwarectw Węglowych (1984–1988). Na mocy ustawy z 23 października 1987 roku powołano Ministerstwo Przemysłu, któremu podlegała Wspólnota Węgla Kamiennego mająca identyczne kompetencje jak MGIE. Jej podporządkowano Przedsiębiorstwa Eksploatacji Węgla.

Od 3 stycznia 1951 roku WUG w Katowicach obejmował zasięgiem swojej jurysdykcji całe terytorium Polski. Nadzorował on kopalnie za pośrednictwem okręgowych urzędów górniczych. Zmieniono też Prawo górnicze, a nowe przepisy zostały wprowadzone dekretem z 6 maja 1953 roku. Odrzucono w nim zasadę przynależności minerału do gruntu i kryterium podlegania minerału woli górniczej. Złoża stały się własnością ogólnospołeczną, eksploatowaną zgodnie z narodowymi planami gospodarczymi, wyłącznie przez państwo. Poszukiwania złóż kopalni były prowadzone również wyłącznie przez państwo. Zlikwidowano pojęcie pola górniczego i wprowadzono instytucję obszaru górniczego, który tworzył Minister Górnictwa. Obszar górniczy tworzone na podstawie dokumentacji geologicznej przygotowywanej na podstawie Zarządzenia Prezesa Centralnego Urzędu Geologii, Uchwały Rady Ministrów z 1975 roku oraz Prawa geologicznego. Prawo wydobywania kopalni miało wyłącznie przedsiębiorstwo górnicze, które mogło w tym celu wykonywać niezbędne budowle, urządzenia i roboty górnicze. Zezwolenie na ich powstanie wydawał okręgowy urząd górniczy. Dotyczyło to budynków: maszyn wyciągowych, nadszybi, rozdzielni elektrycznych, zakładów przerobczych, stacji oczyszczania wody, kotłowni, wież szybowych, sieci elektroenergetycznych, rurociągów, dróg, urządzeń wiertniczych, sztucznych zbiorników wodnych, urządzeń posadzkowych, wolno stojących instalacji przemysłowych, składów materiałów wybuchowych, składowisk węgla i skały płonnej, stacji: ratownictwa górniczego, odmetanowania, aparatury kontrolno-pomiarowej, sprzężarek, wentylatorów, pomp odwadniających i przetłaczających, przeladunkowych urobku, lampiarni, łaźni pracowniczych, ujęć wody leczniczej. Nie dotyczyło to jednak administracji kolejowej, wodnej, energetycznej i gazowniczej oraz Urzędu Dozoru Technicznego. W tym przypadku urzędy górnicze musiały konsultować swoją decyzję z innymi organami administracji państwowej. Kopalnie musiały również przestrzegać przepisów o ochronie środowiska, projektowania i ustalania nowych inwestycji. Pojawiła się również, nieznaną wcześniej, zasada planowania działalności górniczej. Utrzymano obowiązek sporządzania programu technicznego i planu ruchu zakładu górniczego. Ustawa regulowała sprawy projektowania, budowania, utrzymania i likwidacji wyrobisk górniczych.

Ponieważ wszystkie aspekty działalności górniczej były kontrolowane przez państwo, w którym wszystkie aspekty działalności gospodarczej podlegały centralnemu planowaniu, już w styczniu 1945 roku powołany został Centralny Urząd Planowania. W 1949 roku powstała Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego, która opracowywała narodowe plany społeczno-gospodarcze, nadzorowane planowanie we wszystkich dziedzinach gospodarki, a poprzez wydawanie wytycznych, wskaźników, zarządzeń kontrolowała całokształt spraw gospodarczych PRL.

W 1956 roku w miejsce rozwiązanej PKPG powołano Komisję Planowania, do kompetencji której należało opracowywanie projektów perspektywicznych, wieloletnich i rocznych planów gospodarczych. Badała ona wykonanie planów oraz przedstawiała środki, na podstawie których miały być one zrealizowane.

W 1988 roku w miejsce Komisji Planowania powstał Centralny Urząd Planowania. Budowa nowych kopalń węgla stała się jednym z najważniejszych zadań socjalistycznej gospodarki. Jednak wszystkie nowe inwestycje musiały zostać ujęte w planach centralnych. Wymagało to akceptacji politycznej, gdyż decyzje o rozwoju górnictwa były w pierwszej kolejności zatwierdzane przez kolejne zjazdy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Wpływ na rozbudowę górnictwa miały także uchwały Biura Politycznego KC PZPR lub samego Komitetu Centralnego, w którym za górnictwo odpowiadał Wydział Przemysłu KC. Dopiero po akceptacji władz partyjnych CUP, PKPG, Komisja Planowania przygotowywała wieloletnie plany społeczno-gospodarcze, które były następnie uchwalane przez Sejm PRL. W latach 1945-1989 na ich podstawie wybudowano 24 kopalnie węgla kamiennego.

Przed rozpoczęciem budowy Państwowy Instytut Geologiczny prowadził badania geologiczne, wiertnicze, geofizyczne, miernicze, laboratoryjne i kartograficzne. Na ich podstawie sporządzano dokumentację geologiczną złoża nowo projektowanej kopalni. Następnie na podstawie uchwalonego planu wieloletniego Rada Ministrów lub Prezydium Rządu wydawały uchwałę w sprawie budowy nowej kopalni węgla kamiennego. W akcie tym nadawano przedsiębiorstwu nazwę oraz określano jego siedzibę. Proces budowy prowadziło MGİE, które powoływało zespół do spraw opracowania studium przedprojektowego zagospodarowania złoża, które dana kopalnia miała eksploatować. Na tej samej podstawie Główne Biuro Studiów i Projektów Górniczych przygotowywało wstępne studium budowy kopalni węgla kamiennego. Powstały dokument prezentował przynajmniej dwa warianty budowy i funkcjonowania kopalni. Opisywano w nim: warunki geologiczne, model kopalni, system eksploatacji złoża, przewóz (poziomy i pionowy), wentylację, podszadkę, odwadnianie, sprężenie powietrze, przeróbkę mechaniczną, energię elektryczną i ciepłą, parę energetyczną, gospodarkę wodną i odprowadzenie ścieków, przewóz powierzchniowy, łączność i sygnalizację, warsztaty, magazyny i place składowe, obiekty BHP, budynki administracyjno-gospodarcze, budynki socjalne i bytowe, plan zagospodarowania powierzchni, zestawienie kosztów budowy, projekt organizacji budowy i analizę techniczno-ekonomiczną. Następnie GBSiPG przygotowywało założenia techniczno-ekonomiczne budowy kopalni. Po ich zaakceptowaniu rozpoczynano proces budowy kopalni, w którym wykorzystywano projekty dostarczone przez branżowe biura projektowe. Na terenie budowanej kopalni wykonywano dodatkowe odwierty w celu lepszego rozpoznania złoża i dostosowania projektu kopalni do jego budowy. Kolejnym etapem było komisyjne wytyczenie otworu badawczego pod szyb oraz rozpoczynano wiercenie głębienie. Budowę prowadziło utworzone przez MGİE przedsiębiorstwo państwowe – kopalnia węgla kamiennego w budowie, a cały proces nadzorowało odpowiednie zjednoczenie terenowe, które posiadało pion inwestycyjny (działy: inwestycji, projektowo-kosztorysowy, budowlany). Generalnym wykonawcą nowo powstającej kopalni było Zjednoczenie Budownictwa Górniczego (prace wykonywały podległe mu przedsiębiorstwa branżowe, np. Przedsiębiorstwo Budowy Szybów, Przedsiębiorstwo Robót Górniczych), a Zjednoczenie Budowlano-Montażowe odpowiadało za wykonanie całej infrastruktury powierzchniowej. Dostawę maszyn i urządzeń zapewniało Zjednoczenie Przemysłu Maszyn Górniczych. Po zakończeniu prac budowlanych następował rozruch kopalni, ale w wielu wypadkach prace związane z jej budową były kontynuowane po rozpoczęciu wydobywania, ponieważ proces dochodzenia do zaplanowanych zdolności produkcyjnych od momentu podjęcia decyzji do osiągnięcia zamierzeń planowych trwał nawet 15 lat. Po zakończeniu prac wykonane obiekty były odbierane protokolarnie przez kopalnię.

W III Rzeczypospolitej

W 1990 roku, po likwidacji Wspólnoty Węgla Kamiennego posiadane przez nią uprawnienia przekazano Ministerstwu Przemysłu, Ministrowi Rynku Wewnętrznego i Ministrowi Ochrony Środowiska Zasobów Naturalnych i Leśnictwa. W czerwcu 1991 roku powstało Ministerstwo Przemysłu i Handlu, które na początku 1997 roku zostało przekształcone w Ministerstwo Gospodarki. Równocześnie nadzór nad spółkami górniczymi przejęło Ministerstwo Skarbu Państwa. W 2004 roku rozporządzeniem Rady Ministrów powołano Ministerstwo Gospodarki i Pracy, które w 2005 roku zostało przekształcone w Ministerstwo Gospodarki. 7 grudnia 2015 roku nadzór nad górnictwem przejęło Ministerstwo Energii, a od 15 listopada 2019 roku górnictwo jest podporządkowane Ministerstwu Aktywów Państwowych.

1 marca 1993 roku zlikwidowano samodzielne kopalnie poprzez przekształcenie ich w jednoosobowe spółki skarbu państwa, które następnie podporządkowano kilku spółkom węglowym. W 1994 roku ukończono budowę Budryka, a w latach 2009–2019 wybudowano Kopalnię Jastrzębie-Bzie.

4 lutego 1994 roku uchwalone zostało nowe Prawo geologiczno-górniczne. Własnością górniczą objęte zostały złoża kopalin: węglowodorów, węgla kamiennego, metanu, węgla brunatnego, rud metali z wyjątkiem darniowych rud żelaza, metali w stanie rodzimym, rud pierwiastków promieniotwórczych, siarki, soli kamiennej, soli potasowej, soli potasowo-magnezowej, gipsu i anhydrytu, kamieni szlachetnych, pierwiastków ziem rzadkich, gazów, szlachetnych, wód leczniczych. Są one

własnością skarbu państwa. Pozostałe minerały są objęte prawem własności gruntowej. Poszukiwanie i wydobycie kopalin wymaga otrzymania koncesji udzielanej na okres 3–50 lat przez ministra właściwego ds. spraw ochrony środowiska. Aby móc prowadzić prace na danym terenie, oprócz koncesji przedsiębiorca musi otrzymać także tzw. użytkowanie górnicze, które uprawnia do korzystania z przestrzeni, w której ma być prowadzona eksploatacja złoża. Aby je uzyskać, należy zawrzeć z ministrem właściwym dla spraw ochrony środowiska umowę użytkowania górniczego. Do wniosku o koncesję należy dołączyć projekt zagospodarowania złoża, decyzję o środowiskowych uwarunkowaniach, prawo do nieruchomości, zatwierdzenie dokumentacji geologicznej, wypis z rejestru gruntów, opinię dozoru górniczego o projekcie zagospodarowania złoża. Przepisy dotyczące projektu użytkowania złoża przygotowało ministerstwo odpowiedzialne za sprawy środowiska, a przepisy techniczne w sprawie eksploatacji złoża ministerstwo zajmujące się przemysłem. Prawo górnicze dotyczyło również projektowania, budowy, utrzymania i likwidacji wyrobisk górniczych. Przedsiębiorca, który uzyskał koncesję, ma prawo do zakupienia terenu niezbędnego do budowy kopalni.

Plan zagospodarowania złoża powstaje na podstawie dokumentacji geologicznej i techniczno-ekonomicznej. Musi zostać zaakceptowany przez Regionalną Dyрекcyję Ochrony Środowiska. Wniosek o wydanie koncesji musi być także uzgodniony z Ministrem Aktywów Państwowych oraz odpowiednimi władzami samorządowymi (zgodność z miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego). Granice obszaru górniczego i terenu górniczego wyznacza minister właściwy dla spraw środowiska w uzgodnieniu z Prezesem WUG.

Obszarem górniczym jest przestrzeń, w granicach której przedsiębiorca jest uprawniony do wydobywania kopaliny oraz prowadzenia robót górniczych związanych z wykonywaniem koncesji. Podstawą wyznaczenia obszaru górniczego jest dokumentacja geologiczna i projekt zagospodarowania złoża, a rejestr obszarów górniczych prowadzi minister właściwy do spraw środowiska. W przypadku małych kopalń odkrywkowych (wydobycie 20 tys. m³/rocznie) koncesji na wydobycie minerałów udziela starosta. Koncesji może również udzielić marszałek województwa. Dotyczy to głównie surowców budowlanych takich jak: dolomity, gliny, kwarcy, iły, piaski, wapienie, margle, bazalt i granit. Po uzyskaniu koncesji przedsiębiorca przygotowuje projekt budowlany zakładu górniczego.

Zgodnie z zapisami prawa zakładem górniczym jest wyodrębniony technicznie i organizacyjnie zespół środków służących bezpośrednio do wydobywania kopaliny ze złoża, w tym wyrobiska górnicze, obiekty budowlane oraz technologicznie związane z nimi obiekty i urządzenia przerobcze.

Do projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych zakładu górniczego stosuje się odpowiednie przepisy prawa budowlanego, prawa ochrony środowiska, prawa o odpadach, Kodeksu postępowania administracyjnego, prawa przedsiębiorców. Pozwolenie na budowę wydają odpowiednie władze samorządowe (starosta/burmistrz/prezydent).

Do działalności kopalni stosuje się przepisy o ruchu zakładu górniczego, który pracuje na podstawie planu ruchu, zgodnie z zasadami techniki górniczej. Dokument ten jest zatwierdzany przez odpowiedni Okręgowy Urząd Górniczy, a zawarte w nim projekty szczegółowe umożliwiają budowę części podziemnej kopalni. O budowie kopalni decydują obecnie władze spółek górniczych (Walne Zgromadzenie Akcjonariuszy, Rada Nadzorcza i Zarząd).

5.3. Podziemne zakłady górnicze węgla kamiennego. Historia mechanizacji (dr hab. inż. Stefan Gierlotka, mgr inż. Włodzimierz Regulski)

Węgiel kamienny w Polsce pochodzi w całości z podziemnych zakładów górniczych. Złoża węgla kamiennego, zależnie od geologicznego okresu ich powstawania, zalegają na różnych głębokościach. Węgłe o wysokiej kaloryczności, czyli zawierające więcej pierwiastka C, są węglami pochodzącymi z okresu Karbonu (299–359 mln lat temu). Zaleganie takich pokładów węgla wymusza ich udostępnienie pionowymi wyrobiskami górniczymi.

Początkowo wydobywanie węgla następowało z płytkich szybów za pomocą kubła i konopnej liny. Później zastosowano prymitywną maszynę wyciągową – wał drewniany z korbą, na który nawijała się lina. Wraz z rozwojem kopalni i szczypaniem się łatwo dostępnych pokładów węgla, tj. płytko i blisko szybu, wyrobiska pionowe pogłębiano i uzupełniano podziemnymi wyrobiskami poziomymi i pochyłymi odległymi od szybu nieraz o kilka kilometrów. Potrzeba i rozwój transportu spowodowały, że zaprzęgano do pracy konie, parę wodną, a w reszcie elektryczność.

Urobiony i dostarczony na podszybie węgiel był wyciągany na powierzchnię szybem z coraz większej głębokości (kilkaset metrów) za pomocą ciągle udoskonalanej maszyny wyciągowej. Historycznie najstarsze urządzenia wyciągowe stanowił napęd wodny lub kierał konny. Rozwój napędu parowego, jaki nastąpił w XIX wieku, spowodował rozwój i zastosowanie w wyciągach szybowych napędu parowego. Na Śląsku pierwszą maszyną parową zastosowano w górnictwie w 1788 roku w okolicach Tarnowskich Gór. Maszyny te z latami były na różny sposób udoskonalane, a ich precyzyjne i staranne wykonanie świadczyło o fachowości ówczesnej kadry technicznej. Ostatnią maszyną parową zabudowano i uruchomiono w kopalni Bielszowice w 1942 roku. Obecnie zachowane maszyny parowe stanowią eksponaty muzealne.

W okresie działalności kopalni rejon prowadzenia eksploatacji pokładów węgla były coraz bardziej oddalane od szybu wydobywczego. Urobiony węgiel musiał być dostarczony na podszybie szybu wydobywczego. Do transportu urobku w podziemiach kopalń od najstarszych czasów stosowano konie. Na Górnym Śląsku w 1803 roku po raz pierwszy użyto koni w transporcie podziemnym w Kopalni Królowa Luiza w Zabrze. Wzrost wydobywania i jednoczesny rozwój napędu elektrycznego spowodował zastąpienie tego transportu i wykorzystanie elektryczności w przewoźnictwie kopalnianym.

Na Śląsku pierwszą lokomotywę elektryczną uruchomiono w Kopalni Hohenzollern/Szombierki w 1883 roku. W okresie I wojny światowej w śląskich kopalniach pracowało już ponad 200 lokomotyw elektrycznych, a moc silników napędowych wzrosła do 32 kW. W okresie międzywojennym lokomotywy napędzane silnikami elektrycznymi stanowiły 78% wszystkich pracujących lokomotyw w kopalniach.

W XIX wieku na Górnym Śląsku jako podstawowy system eksploatacji węgla rozpowszechnił się system filarowy wybierania pokładu węgla. Eksploatacja systemem filarowym wymagała odpowiedniego przygotowania pokładu przez jego odpowiednie rozcięcie wyrobiskami przygotowawczymi. W pierwszym etapie przygotowania pola filarowego do eksploatacji drążono chodnik podstawowy, zazwyczaj wzdłuż rozciągłości pokładu. Dla zapewnienia dobrej wentylacji chodnik ten zwykle prowadzono między szybem wydobywczym a szybem wentylacyjnym. W dalszej kolejności od chodnika podstawowego drążono prostopadle dowierzchnie sytuowane do rozciągłości pokładu. Od tych dowierzchni w obydwu kierunkach wykonywano chodniki filarowe. Caliznę znajdującą się między chodnikami nazywano filarami, które wybierano zabierkami. Zabierkę jako wyrobisko filarowe prowadzono zwykle na całą miąższość pokładu, a jej wysokość sięgała nawet 5–6 m.

Węgiel w przodku urabiano i ładowano ręcznie. Urabianie za pomocą materiałów wybuchowych wprowadzono dopiero w latach 70. XIX wieku. Dla odstawy urobku do wyrobiska filarowego doprowadzano transport kołowy, a wozy ładowano ręcznie.

Wydajność pracy znacznie wzrosła, gdy w początkach XX wieku zastosowano do transportu urobionego węgla przenośniki z rynnami wstrząsowymi napędzanymi energią sprężonego powietrza. Przenośnik transportował urobek z przodka na chodnik odstawczy, gdzie sypał węgiel do wozów.

System filarowy wybierania węgla stosowany był w kopalniach śląskich przez cały XIX i początkach XX wieku. Stosowany był jeszcze w latach 60. XX wieku. W połowie XX wieku system filarowo-zabierkowy tracił na znaczeniu i został wyparty przez tzw. systemy ścianowe. Dla zwiększenia wydajności procesu urabiania pokładu wprowadzono najpierw ładowarki, a następnie maszyny zespołowe wrębiarki, strugi oraz kombajny. Maszyny te wykonywały wręby w pokładzie węgla, wciągały w caliznę, frezy organami bębnowymi urabiającymi z jednoczesnym załadunkiem urobionego węgla na przenośniki odstawcze, zgrzeblowe, a kolejno taśmowe.

Pierwsze kombajny ścianowe wycinające sprowadzono do Polski z ZSRR w 1951 roku. Pierwsze dwa kombajny wycinające typu Donbass rozpoczęły pracę w Kopalni Siemianowice oraz Kopalni Anna.

W Polsce pierwszy kombajn ścianowy typu KW-52 skonstruowano w Piotrowickiej Fabryce Maszyn koło Katowic w 1952 roku. Kombajn pracował pomiędzy przenośnikiem ścianowym a czołem przodka. Produkcja pierwszych krajowych kombajnów bębnowych frezujących KWB-2 rozpoczęła się w Piotrowickiej Fabryce Maszyn w 1959 roku.

Do odstawy urobku ze ściany zastosowano przenośnik zgrzeblowy. Pierwszy przenośnik zgrzeblowy zastosowano w 1930 roku w Kopalni Knurów. Przenośnik ten miał konstrukcję sztywną, był bardzo ciężki i okazał się mało użyteczny. Giętkie przenośniki zgrzeblowe będące podstawowym elementem kompleksu ścianowego rozpoczęto stosować dopiero podczas II wojny światowej. Pierwszy taki przenośnik zgrzeblowy, napędzany silnikiem elektrycznym, zastosowano w 1941 roku w Kopalni Bobrek. Przenośniki zgrzeblowe giętkie pozwoliły wykorzystać trasę przenośnika jako tor jezdny dla prowadzenia maszyny urabiająco-ładującej. Ciągłe wydłużająca się długość ścian eksploatacyjnych wymusiła stosowanie przenośników wielonapędowych.

Największym zagrożeniem dla górników był zawsze dopływ wód naturalnych do wyrobisk. W przeszłości wielokrotnie rezygnowano z eksploatacji kopalni z powodu braku odpowiedniej wydajności urządzeń do odpompowania wody zalewającej wyrobiska. Pierwszą na Śląsku maszyną parową zainstalowano w 1788 roku do odwadniania kopalni rud ołowiu i srebra Fryderyk w rejonie Tarnowskich Gór. Pierwszą maszyną parową w górnictwie węglowym zainstalowano w 1817 roku, w Kopalni Hoym w Bierutowicach koło Radlina.

W końcu XIX wieku rozpoczęła się epoka pomp kopalnianych napędzanych silnikiem elektrycznym. Pierwsze pompy odwadniające napędzane silnikiem elektrycznym uruchomiono w 1897 roku w Kopalni Murcki i w Charlotte w Rydułtowach, a w 1900 roku w Kopalni Ferdinand w Katowicach.

Ciągle rozbudowywana struktura wyrobisk kopalń wymagała zwiększania wydajności urządzeń umożliwiających ich przewietrzanie i zapewnianie odpowiedniego składu powietrza niezbędnego dla prowadzenia robót.

W Polsce po wojnie produkcję pierwszych wentylatorów do głównego przewietrzania kopalń uruchomiono w 1951 roku w Zabrzańskiej Fabryce Maszyn Górniczych POWEN w Zabrze. Produkowane od 1951 roku wentylatory osiowe typu WOK o mocy do 500 kW miały wirnik i obudowę konstrukcji spawanej. Sprawność tych wentylatorów nie przekraczała 67%, a natężenie hałasu przekraczało 115 dB. Napęd wentylatorów stanowił silnik synchroniczny.

Górnictwo od samego początku było i jest zawodem niebezpiecznym, a katastrofy górnicze zdarzały się często. Katastrofy skłaniały kopalnie do zwiększenia bezpieczeństwa pracy, ale i do utrzymywania drużyn ratownictwa górniczego na wypadek zaistniałego zagrożenia pożarami i zawałami. Począwszy od okresu międzywojennego, krajowe ratownictwo górnicze stosowało dla drużyn ratowniczych, tzw. zastępów ratowniczych, różne robocze aparaty oddechowe. Najbardziej popularny do lat 70. XX wieku był aparat oddechowy Dräger model 160A oraz Dräger model 1924. Stosowano też aparat oddechowy Auera model MR110-S oraz radziecki RKR1-1935. W 1963 roku w Fabryce Sprzętu Ratowniczego i Lamp Górniczych w Tarnowskich Górach opracowano tlenowy aparat roboczy typu W-63, który miał zastąpić powszechnie stosowany aparat typu Dräger. Aparat W-63 ważył 17,5 kg bez maski, miał butlę tlenową o pojemności 2 dcm i ciśnieniu 200 atmosfer (20 MPa). Czas ochronnego działania wynosił 4 godz. Pomimo wprowadzenia tego aparatu do wyposażenia drużyn ratowniczych został on wkrótce zastąpiony przez aparat typu W-70. Aparat W-70 ważył 14 kg. Od 2007 roku dla drużyn ratowniczych wprowadzono nowy aparat regeneracyjny W-2000, który zastępuje wcześniejszy aparat W-70.

Wzrost wydobycia węgla wymagał równie dynamicznego rozwoju urządzeń przeróbki mechanicznej zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym produktu. Dla podniesienia wartości sprzedawanego węgla w kopalniach stosowano coraz dokładniejsze sortowanie urobku. W pierwszych latach powojennych aż 40% potencjału przeróbczego stanowiło ręczne wzbogacanie w sortowniach. Wzbogacanie mechaniczne odbywało się w wąskich klasach ziarnowych w tzw. płuczkach. Maksymalna wielkość wzbogaconych ziaren nie przekraczała w zasadzie 80 mm.

Rozwój metod wzbogacania węgla w cieczy ciężkiej, osadzarkach wodnych i flotownikach nastąpił po 1947 roku i zmierzał ciągle w kierunku zwiększenia wydajności i efektywności wzbogacania. Stan wyposażenia maszynowego pracujących w Polsce zakładów przeróbczych w latach 70. był bardzo zróżnicowany. Do podstawowych maszyn przeróbki mechanicznej węgla należały: odwadniarki wibracyjne 250 Mg/h, uławiacze żelaza, rekuteperatory.

Zakład przeróbki węgla był i jest do dzisiaj połączony z ekspedycją kopalnianą i stacją załadowniczą na wagony kolejowe. Stacje kopalniane do załadunku węgla na wozy kolejowe budowane w końcu XIX wieku posiadały już wiele cech współczesnych stacji załadowniczych. Trzy tory normalne przebiegały pod ładownią sortowni i odpowiadały trzem sortymentom węgla (kęsy, kostka, miał); czwarty tor był torem przelotowym. Ostatni tor służył do załadunku węgla z rozległych zwałów, gdzie okresowo lokowano węgiel w przypadku braku odbioru przez kolej.

5.4. Elementy zagospodarowania powierzchni głównej i pomocniczych – podziemnych zakładów wydobywczych – kopalń węgla kamiennego

Zespoły obiektów infrastruktury powierzchniowej kopalń zlikwidowanych w kontekście ich rozpoznania jako elementów dziedzictwa materialnego – obiektów nieruchomości pozostałych po kopalniach, rekomendowanych do ochrony konserwatorskiej

W części opracowania Podziemne zakłady górnicze węgla kamiennego – historia mechanizacji wymieniono przykładowe zespoły obiektów i urządzeń wchodzących w skład ciągu technologicznego kopalni, które umożliwiały, poprzez górnicze wyrobiska udostępniające, przygotowawcze, wybierkowe: urabianie, transport i wydobywanie kopaliny użytecznej, jej sortowanie i wzbogacanie w celu przygotowania do sprzedaży jako węgiel handlowy z przeznaczeniem dla energetyki i odbiorców indywidualnych.

W rozdziale tym wspomniano krótko charakterystykę kopalń zależną od modelu kopalni, czyli od przestrzennego podziału eksploatowanego złoża w granicach obszaru górniczego, dokonanego poprzez wyrobiska górnicze takie jak: szyby, przekopy, przecznice, upadowe, pochylnie, chodniki węglowe. Wyróżniono również maszyny, urządzenia i wyposażone w nie obiekty, które pozwalały na prowadzenie procesu techniczno-organizacyjnego, obejmującego urobienie i transport węgla z wyrobisk wybierkowych do zakładu przerobczego oraz transport ludzi i materiałów do i z rejonów, gdzie odbywała się eksploatacja złoża. Dla procesu samego wydobywania niezbędne były kompleksy maszyn i urządzeń w obiektach odpowiedzialnych za utrzymanie bezpieczeństwa kopalni takie jak systemy odwadniania i przewietrzania wyrobisk.

Przedmiotowy raport winien być w przyszłości okresowo uzupełniany na podstawie proponowanych dalszych badań nad zabytkami związanych z przemysłem wydobywczym górnictwa węgla kamiennego, polegających na rozpoznaniu i rekomendacji obiektów i zakładów wydobywczych (lub ich części) do celów konserwatorskich. Raport po uzupełnieniu winien przedstawiać prawdziwy obraz kondycji i wartości obiektów przemysłu wydobywczego, co w powiązaniu z weryfikacją terenową powinno być podstawą do waloryzacji i ujawnienia tych wartości, które będą rekomendowane do zachowania i ochrony bądź rewitalizacji. Dotyczy to m.in.: szymbów kopalnianych, nadszymbia, budynków maszyn wyciągowych, łaźni, lampiarni, sortowni, hal warsztatów i remontów, markowni, szymbów wentylacyjnych i innych obiektów wchodzących w skład zespołów kopalni. W efekcie końcowym raport m.in. ma wytypować obiekty do konserwatorskiej ochrony prawnej, do podstawowego udokumentowania w ewidencji konserwatorskiej oraz te, które powinny zostać ujęte w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Poniżej przedstawiony jest przykładowy, powtarzalny typowy zbiór obiektów związany z kopalniami węgla kamiennego, który winien na likwidowanych zakładach górniczych podlegać badaniom w celu rozpoznania ich wartości i uzasadnienia rekomendacji do ochrony konserwatorskiej, jako zabytek związany z historią przemysłu wydobywczego w Polsce.

5.4.1. Obiekty socjalne i zabezpieczenie materiałowe

Zagospodarowanie powierzchni

- **Warsztaty powierzchniowe**
Obiekty i pomieszczenia służące utrzymaniu ruchu zakładu górniczego. W skład tych obiektów wchodzi: kuźnie, warsztaty mechaniczne, hydrauliczne i elektryczne.
- **Budynki administracji**
- **Cechownia**
Obiekt budowlany zintegrowany z pomieszczeniami administracyjnymi, biurami sztygarów i kierowników oddziałów górniczych, rodzaj poczekalni, w której górnicy zbierają się i zapoznają się przed zjazdem na dół z pracami do wykonania lub po powrocie na powierzchnię z obłożeniem prac w przyszłym okresie. W cechowni zwykle odbywają się wszelkie masowe spotkania załogi z kierownictwem kopalni.
- **Łaźnia**
Socjalny obiekt budowlany. Pierwsza łaźnia została wybudowana w 1890 roku w Zabrze i była pierwszym tego typu obiektem na Górnym Śląsku. Jeszcze do lat 20. XX wieku zdecydowana większość kopalń nie posiadała łaźni, a górnicy po zakończonej szychcie zażywali kąpeli dopiero po powrocie do domu. Budynek służył górnikom jako zaplecze socjalne i składał się z łaźni oraz szatni z charakterystycznymi hakami na łańcuchach, na których wieszano odzież roboczą, aby ją osuszyć po pracy, oraz rzeczy osobiste. Z biegiem lat łaźnie unowocześniano, wprowadzając podział na łaźnie brudne i czyste, przeciwdziałając mieszanemu się i brudzeniu odzieży czystej z roboczą. Do dzisiaj jednak z powodzeniem w kopalniach stosowane są łańcuchy i haki na odzież.
- **Punkty udzielania pierwszej pomocy**
Pomieszczenie zlokalizowane w pobliżu szybu ze stałą obsługą pomocy medycznej i wyposażone w sprzęt i środki do udzielania pierwszej pomocy rannym górnikom.
- **Niezbędne pomieszczenia i wyposażenie dla obsługi załogi**
np. markownia, lampownia, punkt wydawania aparatów ochrony dróg oddechowych, aparaty ucieczkowe.

- **Markownia** – obiekt budowlany zawierający pomieszczenie, gdzie przechowywano i wydawano górnikom marki, tj. osobiste noszone przy sobie znaczki kontrolne. Znaczki kontrolne służyły do ewidencji osób pracujących pod ziemią, miały postać okrągłych lub wielokątnych blaszek z otworem. Kształt marki oznaczał profesję górnika lub zmianę, na której pracował. Markę górnik zabierał na dół, miał ją przy sobie w czasie pracy, a wyjeżdżając na powierzchnię, oddawał, wieszając na specjalnej tablicy przy odpowiadającym numerze lub wręczał urzędnikom. Brakująca marka wskazywała, że górnik nie wyjechał na powierzchnię. W przypadku pożaru lub innego wypadku po numerze na odnalezionej marce identyfikowano zwłoki górnika.
- **Lampownia** – naziemna część kopalni, pomieszczenie, w którym przechowywane są lampy górnicze używane przez górników w czasie pracy. Akumulatory są ładowane w celu ich dalszej eksploatacji. Lampy podlegają kontroli i naprawie. Są naprawiane i ewidencjonowane pomiędzy zmianami. W pomieszczeniu lampowni górnicy pobierają także aparaty ucieczkowe i wykrywacze gazów trujących i duszących.

5.4.2. Media

Energia elektryczna (zasilanie w energią elektryczną)

- **Powierzchniowe rozdzielnie i stacje transformatorowe**
Obiekty związane z zasilaniem zakładu górniczego w energią elektryczną. Obejmują transformatory 110 kV / 6 kV, główną rozdzielnię kopalni 6 kV.
- **Dołowe rozdzielnie i stacje transformatorowe**
Obejmują główną rozdzielnię poziomą wraz z kablami zasilającymi prowadzonymi w szybach. Z tej rozdzielni zasilane są połowe rozdzielnice 6 kV zasilające urządzenia elektryczne oddziałów prowadzenia robót górniczych.

Sprężone powietrze

- **Sprężarki**
- **Kompresorownie**
- **Kompresory**
Maszyny sprężające powietrze dla zasilania pneumatycznych maszyn górniczych na dole i powierzchni kopalni. Sprężone powietrze jest energią napędzającą maszyny urabiające i ładujące w przodkach ścianowych i w robotach przygotowawczych. Stosowane głównie w wyrobiskach o zagrożeniu metanowym.

Woda

- **Zbiorniki wody**
Powierzchniowe zbiorniki wodne służą do gromadzenia wód wypompowanych z podzielnich wyrobisk oraz zasobu wody dla potrzeb posadzki hydraulicznej.
- **Energia ciepła (ciepło)**
Energia wytwarzana w kotłowni kopalnianej dla zasilania napędów pneumatycznych oraz wody ciepłej dla łaźni pracowniczej.
- **Kotłownie**
Obiekt służący do wytwarzania pary lub ciepła dla potrzeb komunalnych.
- **Chłodnie**
Urządzenia służące jako skraplacz pary w obiegu wody podczas procesu termodynamicznego w kotłowni.

5.4.3. Przeróbka węgla

Zakład mechanicznej przeróbki węgla (ZMPW)

W ZMPW dokonuje się przeróbki kopalni – urobku węglowego, polegającej na sortowaniu i uszlachetnianiu kopaliny użytecznej (oddzielaniu od skały płonnej) i przygotowaniu jej do dalszego użytkowania jako surowca. W mechanicznej przeróbce węgla zadaniem zakładu jest uzyskanie z niego czystego surowca po usunięciu wszelkich zanieczyszczeń, w tym kamienia.

- **Sortownia** – wydzielona część zakładu przeróbki mechanicznej węgla, w której odbywa się klasyfikacja ziarnowa węgla. W wyniku jego sortowania otrzymuje się węgiel w sortymencie; gruby powyżej 25 mm, średni 5 do 30 mm, miał 6 mm.
- **Płuczka** – proces wzbogacania przez płukanie węgla w celu usunięcia nieużytecznych składników z urobku, w tym ziaren kamienia, łupków, części przerostów kamiennowo-węglowych, piasku, piritów, przeróbka wydobytego urobku. Wzbogacenie węgla odbywa się w środowisku wodnym i dotyczy frakcji najczęściej 10 do 20 mm. Drobniejsze ziarna poniżej 1 mm wzbogaca się metodą flotacyjną jako wzbogacanie fizykochemiczne.
- **Flotacja** – proces rozdziału rozdrobnionych ciał stałych umożliwiający odzysk substancji węglowej z obiegu wodno-mułowego zakładu przerobczego w postaci koncentratu kierowanego do osadników przykopalnianych, z których przewodzi się odzysk w postaci mułu węglowego.

Transport Powierzchniowy i spedycja węgla

- **Kolej** – układy transportu kolejowego (bocznice, nastawnie, rampy)
Zespół dróg kolejowych PKP, szerokotorowych, wraz z infrastrukturą służący ekspedycji wydobytego węgla
- **Transport samochodowy**
Transport samochodowy środków i materiałów potrzebnych do prowadzenia robót górniczych lub podszkowych (pyły dymnicowe do podszkowania wyrobisk)
- **Wagi załadownicze**
Urządzenia ważące wagony załadowane węglem w celach ich ekspedycji.

Transport Podziemny

- **Rodzaje i organizacja transportu podziemnego**
Transport podziemny obejmuje przewóz przekopami, chodnikami głównymi oraz odstawę taśmową urobku z przodka do załadowni. W kopalniach transportuje się materiał na potrzeby robót górniczych oraz odstawia urobek węglowy na podszybie. Przy znacznych odległościach od szybu do miejsca pracy środkami transportu przewozi się załogę
- **Transport główny (stacje osobowe, stacje materiałowe, sygnalizacja)**
Transport dołowy obejmuje stacje osobowe, materiałowe, załadownie urobku, tory przewozowe z infrastrukturą ruchu pociągów. W kopalniach z przewozem lokomotywowym znajduje się remiza – komora, w której przeprowadza się naprawy lokomotyw oraz ich okresowe kontrole
- **Punkty dysponenckie (liczba, lokalizacja, wyposażenie, organizacja pracy)**
- **Punkty wyładownicze i wywroty (w przypadku transportu kołowego)**
Są to miejsca na podszybiu skipowym dla rozładunku wozów z węglem.

5.4.4. Elementy struktury podziemnej kopalni

Szyby

- **Szyb (rura szybowa)** – wyrobisko kapitalne górnicze pionowe lub pochyłe o nachyleniu powyżej 45° o przekroju poprzecznym powyżej 4 m² i znacznej głębokości, prowadzące z powierzchni terenu do położonego w głębi ziemi złoża kopaliny użytecznej lub łączące ze sobą wyrobiska poziome pod ziemią.
Szyby służą do udostępnienia złoża oraz są głównymi wyrobiskami komunikacyjnymi i wentylacyjnymi kopalni. Posadowienie obudowy szybu to stopa szybowa. Szyb składa się z nadszybia, rury szybowej, podszybia i rząpia. Nad szybem na powierzchni terenu znajduje się wieża szybowa, nad wylotem szybu położone jest nadszybie i rząpie. Na kolejnych poziomach kopalni bezpośrednio do szybu przylegają podszybia. Dolna część szybu, leżąca poniżej najgłębszego poziomu wydobywczego, nosi nazwę rząpia. Odcinek szybu między nadszybiem a rząpiem nazywany jest rurą szybową. Rura szybowa szybu podzielona jest na przedziały: transportowy – przeznaczony do transportu materiału urobku i ludzi; drabinowy – służący do awaryjnego zejścia i wyjścia ludzi z kopalni w przypadku uszkodzenia wyciągu; kablowo rurowy – do zawieszania kabli energetycznych i telekomunikacyjnych, rurociągów, rur do wody, płynnej podsadzki; przedział skipowy – wydzielony jest obok przedziału transportowego w niektórych głębokich szybach o dużym przekroju.
- **Podział szybów:**
 - ze względu na główną funkcję: **szyby skipowe** – wydobywcze; szyby wentylacyjne: wdechowe i wydechowe; szyby podsadzkowe; szyby materiałowe; szyby zjazdowe
 - ze względu na położenie: **szyby główne** – położone w centralnej części obszaru górniczego; **szyby peryferyjne (pomocnicze)** – położone przy granicach obszaru górniczego
- **Budynek nadszybia**
Wielofunkcyjny budynek wyposażony we wszelkie techniczne urządzenia umożliwiające spełnianie przyporządkowanych funkcji celowej szybu, łączące i jednocześnie odgradzające dół kopalni od powierzchni:
- **Pomosty**
Urządzenia umożliwiające wjazd i wyjazd wozów do klatki szybowej
 - Urządzenia do transportu na nadszybiu (kołowroty, zapychaki)
 - Zapychaki stanowią urządzenia do zapychania i wyciągania wozów z klatki szybowej
 - Budynek maszyny wyciągowej i maszyna wyciągowa
 - Maszyna wyciągowa jest urządzeniem napędowym dla lin z podwieszonymi naczyniami (klatka lub naczynie skipowe) w wyciągu szybowym. Zależnie od rozwiązania ruch lin może być wywołany kołem pędnym (Koepe) lub obracającym się bębniem, na który nawija i rozwija się lina.

Wieża szybowa wyciągowa

- **Wieża szybowa** – część kompleksu urządzenia wyciągowego z osadzonymi kołami linowymi, umożliwiającymi prowadzenie transportu pionowym wyrobiskiem szybowym przy wykorzystaniu maszyny wyciągowej usytuowanej na wieży lub obok niej w budynku.
Wieża może być; żelbetowa, stalowa, murowa lub drewniana, jest wzniesiona nad rurą szybową, umożliwia skierowanie lin nośnych do szybu i pionowy ruch naczyń w szybie. W dolnej części wieży szybowej usytuowany jest trzon wieży i nadszybie z urządzeniami obsługującymi szyb.
Rodzaje wież szybowych: basztowe, zastrzałowe.
- **Podszybia i nadszybia**

- **Podszybie** – pomieszczenie podziemne wraz z infrastrukturą łączące szyb z chodnikiem podstawowym danego poziomu
- **Nadszybie** – pomost na powierzchni przy szybie, z którego prowadzi się jazdę ludzi oraz odbiera wyciągany urobek i opuszcza potrzebne materiały w wozach
- **Szyb wydobywczy**
 - Podziemne zbiorniki odmiarowe urobku

Zbiorniki na podszybiu (kieszenie skipowe) gromadzące urobek w celu jego załadunku do urządzenia skipowego

 - Podajniki urobku

Urządzenia napędzające skip urobkiem po wcześniejszym odmierzeniu jego ciężaru
- **Szyb materiałowo-zjazdowy**

Urządzenia do transportu na podszybiu (zapychaki, wyciągarki, kołowroty). Zespół urządzeń służących do załadunku i wyładunku wozów z materiałami do klatki szybowej

 - Poczekalnie dla załogi oczekującej na regularny wyjazd na powierzchnię
 - Objazdy szybu (obieg wozów)

Kompleks wyrobisk chodnikowych służących do prowadzenia ruchu wozów w rejonie szybu, formowania pociągu wraz ze stacją przewozową

 - Komory przyszybowe, pompownie, rozdzielnie

Pomieszczenia związane z obsługą szybu i urządzeń przyszybowych
- **Szyb wentylacyjny**
 - Kanały wentylacyjne (służą do rewersji, dyfuzory)
 - Wentylatory głównego przewietrzania.

5.4.5. Poziomy wydobywcze i wentylacyjne

Wyrobiska górnicze

- **Udostępniające**
 - **Przekop** – to poziome wyrobisko korytarzowe wykonywane dla udostępnienia złoża, drążone w skałach płonnych od przecznicy, równoległe do linii rozciągłości pokładów
 - **Przecznica** – poziome wyrobisko korytarzowe, wykonywane w skałach płonnych od szybu prostopadle (poprzecznie) do linii rozciągłości złoża
- **Przygotowawcze**

Do wyrobisk przygotowawczych należą chodniki, pochylnie, dowerzchnie, upadowe, przecinki itp.

 - **Chodniki** – to górnicze wyrobiska korytarzowe prowadzone poziomo lub prawie poziomo (do 5° nachylenia), niemające bezpośredniego wyjścia na powierzchnię ziemi. Drążone są w węglu i w zależności od przeznaczenia mogą być: podstawowe, główne, podścianowe, nadścianowe itp.
 - **Dowerzchnia** – to każde pochyłe wyrobisko korytarzowe łączące dwa lub więcej punktów znajdujących się na różnych poziomach, wydrążone mniej więcej równoległe do linii nachylenia pokładu. Dowerzchnię dostosowaną do transportu urobku nazywa się:
 - pochylnią, jeżeli urobek opuszczany jest z góry w dół
 - upadową, jeżeli urobek jest wyciągany z dołu do góry.

5.4.6. Podsadzka

Hydrauliczna:

- **Zbiorniki materiału podsadzki**

Zbiorniki gromadzące materiał podsadzki wraz z mostem wyładowniczym wagonów z piaskiem
- **Zbiorniki zmywcze**

Urządzenia w zbiorniku podsadzki wytwarzające mieszaninę wody z piaskiem dla grawitacyjnego spływu rurociągami
- **Urządzenia i rurociągi podsadzki (instalacje podsadzki)**

Zespół rurociągów w szybie i wyrobiskach chodnikowych dostarczające mieszaninę podsadzki do pustki poeksploatacyjnej.

Sucha:

- **Kruszarki kamienia**

Urządzenia do rozdrabniania kamienia przeznaczonego do podsadzania pustki poeksploatacyjnej
- **Urządzenia do podawania podsadzki**

5.4.7. Odwadnianie i ppoż.

- **Zbiorniki ppoż. – retencyjne**
Wyrobiska podziemne przeznaczone do gromadzenia wód dołowych
- **Urządzenia odwadniające**
Pompy i rurociągi z osprzętem służące do odwadniania wyrobisk górniczych z wód dopływu naturalnego lub hydraulicznego podsadzania wyrobisk
- **Pompownie – główne i polowe**
Wyrobisko w rejonie podszybia z zespołem pomp służących do wypompowywania wód dołowych do zbiornika na powierzchni
- **Przepompownie**
Urządzenia pomocnicze przepompowujące wody dołowe z jednego zbiornika do zbiornika na wyższym poziomie.

5.4.8. Zabezpieczenie i monitoring ruchu kopalni

Dyspozytornia

Pomieszczenie, w którym znajdują się urządzenia monitorujące bezpieczny ruch zakładu górniczego oraz kontrolę nad procesem wydobywczym. W kopalni oprócz dyspozytorni głównej są dyspozytornie metanometryczne, energomechaniczne, sejsmologiczne.

5.4.9. Wentylacja

- **Stacje wentylatorów i wentylatory głównego przewietrzania**
Urządzenia wytwarzające depresję w głównym ciągu wentylacyjnym przewietrzającym wyrobiska podziemne
- **Schematy wentylacyjne.**
Układy i urządzenia rewersyjne
Układy sterowania wytwarzaną depresją i kierunkiem przepływu powietrza w wyrobiskach
- **Tamy (bezpieczeństwa, regulacyjne, izolacyjne)**
Urządzenia wentylacyjne służące do regulacji ilości i kierunku przepływu powietrza w wyrobiskach.

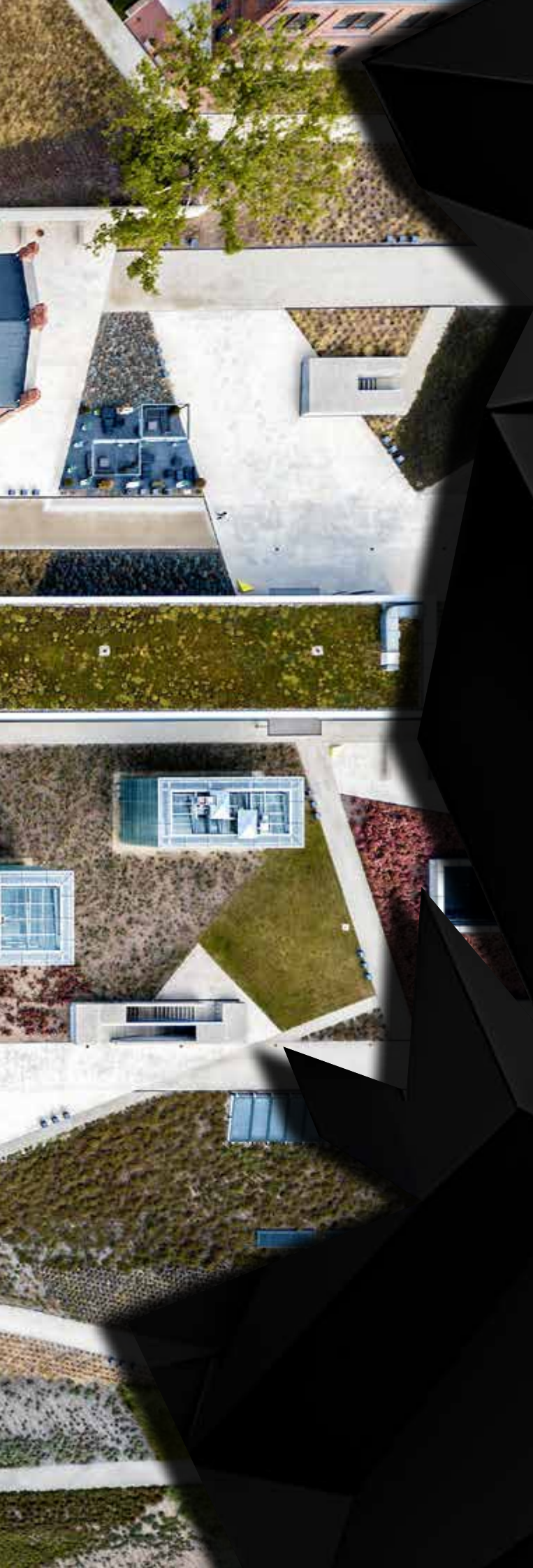
5.4.10. Ratownictwo górnicze

- **Komory ćwiczeń ratowniczych**
Specjalne pomieszczenie przeznaczone do ćwiczeń ratowniczych w warunkach adekwatnych do panujących w wyrobiskach dołowych
- **Warsztaty mechaników aparatów ratunkowych**
Pomieszczenie przeznaczone do przechowywania aparatów ratowniczych, w których ratownicy dokonują ich kontroli przed pobraniem. W tym pomieszczeniu znajduje się warsztat mechanika sprzętu ratowniczego
- **Sale wykładowe**

Muzeum Śląskie. Katowice, 2018 r.

Fot. Grzegorz Celejewski / Agencja Wyborcza.pl

6.

Załączniki

6.1. Załącznik nr 1. Spis czynnych i nieczynnych kopalń węgla kamiennego

6.1.1. Województwo śląskie

A

1. Abendroth
2. Adela
3. Adler
4. Agathe
5. Agnes Amanda
6. Agnessegen
7. Albert
8. Aleksander (Alexander)
9. Aleksander (Andrzej)
10. Aleksandra
11. Alexandre (Alexander)
12. Alma
13. Alwina (Alwine)
14. Alwina I
15. Alwina II
16. Amalie
17. Amalienwunsch o
18. Ameryka
19. Andaluzja (Andalusien; KWK Andaluzja Spółka z o.o.)
20. Andrzej (Andrzej I)
21. Andrzej (Graf Andreas)
22. Andrzej II (Strzyżowice)
23. Andrzej III
24. Anna
25. Antoni (Nordmann)
26. Arcona
27. Arthur
28. August
29. Auguste
30. Augustensfreude

B

31. Barbara (Kopalnia Doświadczalna Barbara)
32. Barbara (Alwina III)
33. Barbara (Maria)
34. Barbara
35. Barbara – Wyzwolenie
36. Barbara – Chorzów
37. Bartelmus
38. Batory
39. Baśka
40. Baśka II
41. Beate
42. Beatensglück
43. Belle Alliance
44. Belowssegen
45. Benedikt

46. Bergfreiheit
47. Bergknappe
48. Bergseegen
49. Bergthal
50. Bessere Zukunft
51. Bielszowice
52. Bobrek
53. Bobrek-Miechowice
54. Bobrek-Piekary
55. Bolesław Śmiały
56. Borsig
57. Bory
58. Borynia
59. Borynia-Zofiówka-Jastrzębie
60. Boże Dary
61. Brada
62. Brzeszcze
63. Brzęczkowie
64. Brzozowica
65. Budryk
66. Bujaków
67. Burdy
68. Burghard
69. Bytom
70. Błogosławieństwo Boże

C

71. Carlsglück
72. Carlshoffnung
73. Caroline
74. Carolus
75. Catalpa
76. Charlotte
77. Chassée
78. Centrum
79. Chelm
80. Chorzów
81. Chwałowice
82. Cieszkowski
83. Ciężkowice
84. Ciosek
85. Concordia
86. Cordula
87. Czczott
88. Czeladź

D

89. Danzig
90. Dańdówka

91. Dicke Verwandtschaft
92. Dorota
93. Dorothea
94. Dąbrowka Śląska
95. Dębieńsko
96. Dębowa Góra

E

97. Edward
98. Edwin
99. Eintracht
100. Eisenbahn
101. Eleonore
102. Elfriede
103. Elżbieta
104. Emanuelstrost
105. Emilia
106. Emma
107. Eugeniensglück
108. Ewa

F

109. Fahrwell
110. Fanny
111. Fausta
112. Feldseegen
113. Feliks (Dąbrowa)
114. Feliks (Sosnowiec Ostrowy Górnicze)
115. Feliks (Sosnowiec Pogoń)
116. Fiodor
117. Flora
118. Florian
119. Fortuna Franziska
120. Fortuna I
121. Fortuna II
122. Franz
123. Franz Joseph
124. Freiheit
125. Friedrich
126. Friedrich Wilhelm
127. Friedrichshoffnung
128. Fryderyk (Friedrichschächte)
129. Fryderyk (Hrabia Fryderyk)
130. Fryderyka
131. Fürst Blücher
132. Fürstin Hedwig

G

- 133. Garncarka
- 134. Georgenflur
- 135. Georgine
- 136. Gewalt
- 137. Gleichheit
- 138. Gliwice
- 139. Glückauf
- 140. Godulla
- 141. Gottvertrau
- 142. Gottwald
- 143. Grodziec
- 144. Grodziec I
- 145. Guido
- 146. Gut Glück
- 147. Gute Amalie
- 148. Gute Einigkeit
- 149. Gute Erwartung
- 150. Gute Nachbarschaft
- 151. Gute Zuflucht
- 152. Guter Albert
- 153. Güttmannsdorf

H

- 154. Halemba
- 155. Halina
- 156. Hamster
- 157. Hanka
- 158. Harmonia
- 159. Helena
- 160. Helene
- 161. Henriette
- 162. Henryk
- 163. Herman
- 164. Hermannsglück
- 165. Herzogin Auguste
- 166. Hieronim
- 167. Hohenlohe
- 168. Honorata
- 169. Hoym
- 170. Hrabia Franciszek
- 171. Hruzik

I

- 172. Ida
- 173. Ignacy
- 174. Irena
- 175. Izabella

J

- 176. Jacek
- 177. Jadwiga
- 178. Jagódka
- 179. Jakob
- 180. Jakub (Jakub II)
- 181. Jakub

- 182. Jan (Dąbrowa Górnicza)
- 183. Jan (Katowice)
- 184. Jan II
- 185. Jan Kanty
- 186. Janina (Johanna; Gute Hoffnung)
- 187. Janina
- 188. Jankowice
- 189. Jarosław
- 190. Jas-Mos
- 191. Jas-Mos - Jastrzębie III
- 192. Jastrzębie
- 193. Jawor
- 194. Jaworzno
- 195. Jeanette
- 196. Jerzy
- 197. Johann August
- 198. Johann Jacob
- 199. Joseph
- 200. Josepha (Kostower Grube)
- 201. Josephina
- 202. Jowisz
- 203. Julia
- 204. Julian
- 205. Juliushoffnung
- 206. Juliusz
- 207. Jutrzenka
- 208. Józef
- 209. Józef I
- 210. Józef II
- 211. Józefa

K

- 212. Kaiserin Elisabeth
- 213. Kalina
- 214. Kamila
- 215. Karol (Carlssegen)
- 216. Karol (Gotthard)
- 217. Karol
- 218. Katarzyna
- 219. Katowice (Ferdinand, Ferdynand, Stalinogród)
- 220. Katowice
- 221. Kazimierz
- 222. Kazimierz
- 223. Kazimierz
- 224. Kazimierz Czesław
- 225. Kazimierz-Juliusz
- 226. Kleine Helene
- 227. Kleofas
- 228. Klimontów
- 229. Klimontów-Mortimer
- 230. Knurów
- 231. Knurów-Szczygłowice
- 232. Koszelew
- 233. Kołtąj
- 234. Kościuszko
- 235. Krakau
- 236. Krakus
- 237. Krupiński
- 238. Krystyna
- 239. Król
- 240. Ksawery Koszelew

- 241. Książątko
- 242. Kuźnica
- 243. König David (David)
- 244. König Saul
- 245. Königin Luise-Pachtfeld

L

- 246. Larisch
- 247. Lazarus
- 248. Lech
- 249. Leo
- 250. Leokadia
- 251. Leopold
- 252. Leopold (Ornontowice)
- 253. Leopoldyna
- 254. Leszek
- 255. Ligendza
- 256. Lilit
- 257. Lipno
- 258. Locomotive
- 259. Lossek
- 260. Louis
- 261. Louis Ehre
- 262. Louise (Ruda Śląska)
- 263. Louise (Słupna)
- 264. Ludmiła
- 265. Ludwig
- 266. Ludwik Franciszek
- 267. Ludwigssegen
- 268. Ludwik
- 269. Ludwik-Concordia

Ł

- 270. Łabęcki
- 271. Łagiewniki

M

- 272. 1 Maja
- 273. Maciej
- 274. Maciej Szyb 34
- 275. Makoszowy
- 276. Maksymilian I
- 277. Maksymilian II
- 278. Marcel
- 279. Maria
- 280. Mariahilf
- 281. Mariane
- 282. Mars
- 283. Martha-Valeska
- 284. Matylda (Vereinigte Mathilde)
- 285. Matylda
- 286. Maulwurf
- 287. Maurycy (Sosnowiec)
- 288. Maurycy (Sławków)
- 289. Małgorzata
- 290. Merkur
- 291. Michał (Dąbrowa Górnicza)
- 292. Michał (Siemianowice Śląskie)

293. Michałów
294. Miechowice
295. Mikołaj
296. Mikulczyce
297. Mikulczyce-Rokitnica
298. Milowice
299. Milowice-Czeladź
300. Minette
301. Modrzejów
302. Mokre
303. Morcinek
304. Morgenroth
305. Morgenstern
306. Mortimer
307. Mortimer-Porąbka
308. Moszczenica
309. Murcki
310. Murcki-Staszic
311. Murcki-Staszic, Ruch Boże Dary
312. Mysłowice
313. Mysłowice-Wesoła

N

314. Nadreden
315. Nadzieja Ludwika
316. Napoleon
317. Nathan
318. Neue Hedwig
319. Neuer Lazarus
320. Neuer Segen
321. Nicolai
322. Niedzieliska
323. Niwka
324. Nowa Przemsza
325. Nowa Reden
326. Nowe Brzeszcze
327. Nowy Wirek

O

328. Okradzionów
329. Orion
330. Orzegów
331. Orzesze
332. Ostra Górka
333. Oswald
334. Otilie

P

335. Paris
336. Paryż
337. Paulina
338. Paulinensglück
339. Paulus
340. Paulus- Hohenzollern
341. Paweł
342. Pax
343. Pechnik
344. Pepita

345. Petronella
346. Pfarrfeld
347. Piast
348. Piast Heinrichsfreude
349. Piast-Ziemowit
350. Piekary
351. Pierwszego Maja
352. Pniówek
353. Podreden
354. Pogonia
355. Pokój
356. Polska
357. Polska Wirek
358. Porąbka
359. Porąbka-Klimontów
360. Powstańców Śląskich
361. Prezydent
362. Przemsza
363. Psary
364. Pstrowski

Q

365. Quintoforo

R

366. Radzionków
367. Ratibor
368. Reden (Dąbrowa)
369. Reden
370. Regenbogen
371. Richard
372. Robert
373. Rokitnica (Castellengo)
374. Rokitnica
375. ROW
376. Rozbark (Heinitz)
377. Ruda
378. Ruda – Ruch Pokój I, Ruch Pokój II
379. Rudokoks
380. Ruhberg
381. Rydułtowy – Anna
382. Rydułtowy
383. Rymer
384. Ryszard

S

385. Saara
386. Sack
387. Sankt Adalbert
388. Sankt Anna
389. Sariusz
390. Saturn
391. Schilling
392. Siemianowice
393. Silesia
394. Simonsseegen
395. Simonswunsch
396. Siltech

397. Sobieski
398. Sobiesław
399. Sonnenstrahl
400. Sosnowiec
401. Sośnica
402. Sośnica-Makoszowy
403. Sperlinga
404. Stanisław
405. Stanisław (Dąbrowa)
406. Staszic
407. Staszic I
408. Staszic II
409. Staszic-Wujek Ruch Wujek
410. Stella
411. Susanna
412. Susannaswunsch
413. Sylwestra
414. Szadok
415. Szarlota
416. Szczakowa
417. Szczotki
418. Szczygłowice
419. Szczęście Antoniego
420. Szczęście Henryka
421. Szczęście Luizy
422. Szczęść Boże
423. Szombierki
424. Sztygarka
425. Szuman
426. Szyb Maria

T

427. Tadeusz
428. Tadeusz (Psary)
429. Tadeusz I
430. Teichmannshoffnung
431. Telmut
432. Teodor (Dąbrowa Górnica)
433. Teodor (Psary)
434. Teodozja
435. Theodor
436. Thugut
437. Traugott
438. Treue Caroline

U

439. Uexkull
440. Uran

V

441. Vereinigte Friedrich und Orzesche
442. Victor
443. Victoria
444. Vitus
445. Vorsehung
446. Vorsicht

W

- 447. Wahre Concordia
- 448. Wald
- 449. Waldemar
- 450. Walenty
- 451. Walenty-Wawel
- 452. Waleska
- 453. Wallhofen
- 454. Wanda (Mysłowice)
- 455. Wanda (Ruda Śląska)
- 456. Wanda-Lech
- 457. Wańczyków
- 458. Waterloo
- 459. Wawel (Brandenburg, Bronibor, Ruda Śląska)
- 460. Wawel (Ruda Śląska)
- 461. Wegge
- 462. Weichsel
- 463. Wesola
- 464. Wieczorek
- 465. Wien

- 466. Wiktor
- 467. Wiktor II
- 468. Wildsteinssegen
- 469. Wilhelm
- 470. Wilhelm (Wodzisław Śląski)
- 471. Wilhelmina II
- 472. Wirek
- 473. Witold
- 474. Witowski
- 475. Wojciech
- 476. Wujek
- 477. Wujek-Śląsk
- 478. Władysław

Z

- 479. Zabrze
- 480. Zagórze
- 481. Ziemowit
- 482. Zofia
- 483. Zofiówka
- 484. Zygmunt

Ś

- 485. Śląsk (Ruda Śląska)
- 486. Śląsk (Świętochłowice)
- 487. Śląsk-Matylda
- 488. Śniatyńskiego

Ż

- 489. Żory

6.1.2. Zagłębie Lubelskie

1. Lubelski Węgiel Bogdanka SA

6.2. Załącznik nr 2. Czynne kopalnie węgla kamiennego w Górnośląskim Okręgu Węglowym wg właściciela

Jastrzębska Spółka Węglowa

1. Kopalnia Węgla Kamiennego Borynia-Zofiówka-Jastrzębie^[277]

Rok powstania: 1 stycznia 2013 roku (do 31 grudnia 2019 roku Kopalnia Węgla Kamiennego Borynia-Zofiówka-Jastrzębie)

Rok powstania: Kopalnia Borynia była budowana w latach 1962–1971

Położenie: Jastrzębie-Zdrój, teren gmin: Mszana, Świerklany, Pawłowice

Rok powstania: Kopalnia Zofiówka była budowana w latach 1962–1969

Położenie: osiedle robotnicze Dębina w Jastrzębiu Górnym

Rok powstania: Kopalnia Jas-Mos w 1994 roku (w wyniku połączenia KWK Jastrzębie i KWK Moszczenica)

Położenie: Jastrzębie Zdrój, gminy: Mszana, Godów

W pierwszym etapie 1 stycznia 2011 roku nastąpiło połączenie dwóch kopalni: Borynia i Zofiówka, wchodzących w skład Grupy JSW, w jeden podmiot o nazwie KWK Borynia-Zofiówka. Do KWK Borynia-Zofiówka dołączona została KWK Jas-Mos i do 31 grudnia 2019 roku kopalnia składała się z trzech ruchów: Borynia, Zofiówka i Jastrzębie (dawniej Jas-Mos). Od 1 stycznia 2020 roku kopalnia stała się zakładem dwururowym i składa się z dwóch kopalni: Borynia i Zofiówka. Wyłączony z zakładu Ruch Jastrzębie od 1 stycznia 2020 roku stał się częścią jednoruchowej KWK Jastrzębie-Bzie (do 31.12.2019 roku pod nazwą KWK Bzie-Dębina w budowie).

Od 1 stycznia 2020 roku Kopalnia Jas-Mos funkcjonuje jako Ruch Jas-Mos Kopalni Węgla Kamiennego Jastrzębie-Bzie.

2. Kopalnia Węgla Kamiennego Budryk^[278]

Rok powstania: 21 marca 1994 roku

Położenie: Ormontowice

W grudniu 2007 roku podjęto decyzję o włączeniu KWK Budryk do Jastrzębskiej Spółki Węglowej.

3. Kopalnia Węgla Kamiennego Knurów-Szczygłowice^[279]

Rok powstania: 1 lutego 2010 roku w wyniku połączenia dwóch zakładów: Knurów i Szczygłowice

Rok powstania: Kopalnia Węgla Kamiennego Knurów powstała w latach 1903–1910

Położenie: Knurów

Rok powstania: Kopalnia Węgla Kamiennego Szczygłowice powstała w 1957 roku

Położenie: Knurów, część miasta Czerwionka-Leszczyny, część gminy Pilchowice

Od 1993 roku Kopalnia Węgla Kamiennego Knurów należała do Gliwickiej Spółki Węglowej, a do 2003 roku do spółki Kompania Węglowa SA. W 2009 roku została połączona z Kopalnią Szczygłowice pod nazwą KWK Knurów-Szczygłowice i od 2014 roku należy do Jastrzębskiej Spółki Węglowej SA. Zachował się tylko jeden stary szyb – Paweł. Szyb Piotr został rozebrany, a jego koła trafiły do Muzeum Ziemi Górnośląskiej w niemieckim Ratingenie. Przed I wojną światową zatrudniano tutaj cudzoziemców, a w trakcie wojny jeńców wojennych. Orkiestra KWK Knurów została założona cztery lata po uruchomieniu kopalni w Knurowie i jest jedną z pięciu najstarszych orkiestr kopalnianych na Śląsku.

Kopalnia Węgla Kamiennego Szczygłowice działa jako Ruch Szczygłowice KWK Knurów-Szczygłowice.

4. Kopalnia Węgla Kamiennego Pniówek^[280]

Rok powstania: 1963–1974 (Kopalnia XXX-lecia PRL)

Położenie: Pawłowice, Jastrzębie-Zdrój

Kopalnia w latach 1981–2002 była zarządcą zameczku prezydenckiego w Wiśle. 1 kwietnia 1993 roku weszła w skład Jastrzębskiej Spółki Węglowej.

[277] Lubszczyk J., *Od Rybnickiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego do Jastrzębskiej Spółki Węglowej*, „Biuletyn Galerii Historii Miasta” 4(30), 2013; *Borynia-Zofiówka-Bzie*, Jastrzębska Spółka Węglowa SA, <https://www.jsw.pl/o-nas/zaklady/borynia-zofiowka-bzie> [dostęp: 20.09.2023]; *Historyczne połączenie*, JSW SA, https://archive.is/20150513091026/https://www.jsw.pl/no_cache/media/aktualnosci/artukul/id/historyczne-polaczenie/ [dostęp: 20.09.2023]; Lubszczyk J., *Od Rybnickiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego do Jastrzębskiej Spółki Węglowej*, dz. cyt.

[278] Źródło: JSW, Jastrzębska Spółka Węglowa SA, [dostęp: 20.09.2023]; *Połączenie KWK „Budryk” z JSW S.A. gwarantuje rozwój kopalni*, https://web.archive.org/web/20070929113406/http://www.budryk.pl/budryk_2007.pdf [dostęp: 20.09.2023].

[279] Bujoczek T., Dolata S., Szyguła B., *100 lat Kopalni Węgla Kamiennego Knurów 1903–2003*, Kraków 2003; *Kopalnia z historią. Okrągły jubileusz Kopalni Węgla Kamiennego w Knurowie*, Nowiny Gliwickie, <https://www.nowiny.gliwice.pl/kopalnia-z-historia-okragly-jubileusz-kopalni-wegla-kamiennego-w-knurowie> [dostęp: 20.09.2023]; *Oddział KWK Knurów-Szczygłowice*, <https://web.archive.org/web/20100102130423/http://www.kwsa.pl/22,szc,0,informacje-ogolne-o-kopalni.html> [dostęp: 20.09.2023].

[280] Lubszczyk J., *Od Rybnickiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego do Jastrzębskiej Spółki Węglowej*, dz. cyt.

5. Zespólna Kopalnia Węgla Kamiennego ROW^[281]

Rok powstania: 1 lipca 2016 roku z połączenia czterech kopalni: Jankowice, Marcel, Chwałowice i Rydułtowy

Położenie: Działalność eksploacyjną prowadzi na terenie 11 jednostek administracyjnych: miast: Rybnik, Wodzisław Śląski, Rydułtowy, Radlin, Pszów, Gmina Świerklany; gmin: Marklowice, Gaszowice, Jejkowice, Mszana i Lyski

Rok powstania: Kopalnia Jankowice powstała w 1916 roku (w 1922 roku Szyby Blüchera, od 1934 roku Jankowice)

Położenie: Gmina i miasto Rybnik (dzielnice: Boguszowice, Popielów), gmina Świerklany (miejscowości: Jankowice, Świerklany Górne i Dolne), gmina Marklowice (miejscowość Marklowice)

Rok powstania: Kopalnia Marcel powstała w 1883 roku (do 1949 roku Emma, w latach 1945–1949 Ema, potem Marcel)

Położenie: Miasta i gminy: Radlin, Marklowice, Rybnik, Wodzisław Śląski, Świerklany, Mszana

Rok powstania: Kopalnia Chwałowice powstała w 1907 roku (niem. Donnersmarckgrube, od 1945 roku Chwałowice)

Położenie: Miasto Rybnik, dzielnica Chwałowice, Gmina Świerklany

Rok powstania: Kopalnia Rydułtowy powstała w 1806 roku (do II wojny światowej Charlotte).

Położenie: Miasta: Rydułtowy, Rybnik, Radlin i Pszów, gminy: Gaszowice i Jejkowice

Utworzona 14 września 1897 roku jako Donnersmarck-Grube przez połączenie pól górniczych przez Guidona Henckela von Donnersmarcka. Na początku XXI stulecia przejęła teren KWK Rymer w dzielnicy Niedobczyce, tym samym zamykając ją. Przy KWK Chwałowice Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego na podstawie dekretu PKWN z 31 sierpnia 1944 roku utworzyło obóz pracy nr 32 podlegający Centralnemu Zarządowi Przemysłu Węglowego.

Oddział KWK ROW prowadzi ruch według planu na lata 2022–2024 oraz koncesje dla poszczególnych ruchów:

- Ruch Chwałowice – koncesja nr 5/2016 ważna do 31.12.2049 roku
- Ruch Jankowice – koncesja nr 6/2018 ważna do 31.12.2049 roku
- Ruch Marcel – koncesja nr 7/2018 ważna do 31.12.2046 roku
- Ruch Rydułtowy – koncesja 8/2018 ważna do 31.12.2043 roku.

Obszar Górniczy Kopalni ROW wynosi 139,66 km². W kopalni funkcjonuje 21 szybów. W KWK ROW na dzień 31.05.2023 roku zatrudnionych było 11 318 pracowników, w tym pod ziemią 9111 osób, a na powierzchni 2207 osób^[282].

W Kopalni Jankowice funkcjonuje pięć szybów. Zatrudnienie wg stanu na dzień 31.05.2023 roku wynosi 3068 pracowników.

W Kopalni Marcel w 1890 roku otwarto pierwszą na Górnym Śląsku brykietownię, a w 1903 roku szyb Grundman (obecnie Antoni) otrzymał pierwsze na Górnym Śląsku żelazne rusztowanie szybowe, Ruch Marcel posiada siedem szybów. Zatrudnienie kopalni ogółem: 2862 osoby. Obszar górniczy Kopalni KWK ROW Ruch Marcel wynosi 30,8 km².

W 1995 roku połączono kopalnie Chwałowice i Rymer w Kopalnię Chwałowice. W 2003 roku weszła w skład Kompanii Węglowej SA. W kopalni funkcjonuje pięć szybów. Zatrudnienie wg stanu na dzień 11.05.2023 roku wynosiło 2789 osób.

Od 1 marca 2004 roku Kopalnia Rydułtowy została połączona z sąsiednią Kopalnią Anna w Pszowie w jeden zakład górniczy KWK Rydułtowy-Anna z siedzibą w Rydułtowach. W 2016 roku Oddział KWK Rydułtowy-Anna został ponownie rozdzielony na dwa oddziały: KWK Rydułtowy i KWK Anna. W kopalni funkcjonują cztery szyby. Zatrudnienie wg stanu na dzień 31.05.2023 roku wynosiło 2599 osób, Obszar górniczy Ruchu Rydułtowy wynosi 62,57 km². Koncesja do 2043 roku. Oddział KWK Anna został przekazany 1 kwietnia 2016 roku do Spółki Restrukturyzacji Kopalni SA.

6. Zespólna Kopalnia Węgla Kamiennego Ruda^[283]

Rok powstania: 1 lipca 2016 roku z połączenia kopalni: Bielszowice, Halemba, Pokój

Położenie: Zabrze, Ruda Śląska, Mikołów

W 1976 roku z połączenia dwóch kopalni: Zabrze i Bielszowice powstała jedna kopalnia dwuruchowa (Ruch Poręba i Ruch Bielszowice) o nazwie Zabrze-Bielszowice. 1 stycznia 1997 roku Kopalnia Zabrze-Bielszowice przekształcona została w zakład jednoruchowy o nazwie KWK Bielszowice. Kopalnia Bielszowice posiada aktualnie osiem szybów. Likwidacja Ruchu Poręba została zakończona 31 marca 2000 roku. Ruch Bielszowice zajmuje obszar 27,87 km² i posiada aktualnie osiem szybów. W Kopalni Bielszowice w 1942 roku zamontowano parową maszynę wyciągową – po raz ostatni na Górnym Śląsku. Kopalnia Halemba to pierwsza w Polsce kopalnia oddana do eksploatacji po II wojnie światowej. Wskutek rosnącego zapotrzebowania na węgiel gazowo-koksowy 12 lipca 1980 roku ruszyła nowoczesna kopalnia pod nazwą Halemba Głęboka.

Rok powstania: Kopalnia Bielszowice powstała w latach 1895–1904 (składała się z kopalni: Zabrze, dawniej Królowa Luiza z 1791 roku Guido, Gewalt, w czasie II wojny światowej niem. Rheibabenschächte)

Rok powstania: Kopalnia Halemba powstała w 1957 roku

Położenie: Ruda Śląska, dzielnica Halemba

Rok powstania: Kopalnia Pokój powstała w 1902 roku (niem. Friedensgrube)

Położenie: Ruda Śląska, dzielnice: Wirek, Nowy Bytom, Bielszowice, Czarny Las

[281] Tamże; Oddział KWK ROW; Polska Grupa Górnicza, Wikipedia.pl, https://pl.wikipedia.org/wiki/Kopalnia_W%C4%99gla_Kamiennego_ROW [dostęp: 24.03.2024]; https://pl.wikipedia.org/wiki/Polska_Grupa_G%C3%B3rnicza http://gornictwo.wnp.pl/kopalnie/oddzial-kwk-marcel%2C5162_2_0_0.html [dostęp: 20.09.2023].

[282] Źródło: *Oddział KWK ROW*, Polska Grupa Górnicza, <https://www.pgg.pl/strefa-korporacyjna/firma/kopalnie/3-kwk-row> [dostęp: 25.09.2023].

[283] *Oddział KWK Ruda, Ruch Bielszowice*, Polska Grupa Górnicza, <https://web.archive.org/web/20160706041739/http://www.pgg.pl/o-firmie/oddzialy/2bi> [dostęp: 20.09.2023]; *Oddział KWK Ruda, Ruch Halemba*, Polska Grupa Górnicza, <https://web.archive.org/web/20161220050843/http://www.pgg.pl/o-firmie/oddzialy/2ha> [dostęp: 20.09.2023]; *Oddział KWK Ruda, Ruch Pokój*, Polska Grupa Górnicza, <https://web.archive.org/web/20181109234829/https://www.pgg.pl/o-firmie/oddzialy/2po> [dostęp: 20.09.2023].

Wówczas to w czasie zgłębiania szybu Grunwald III do poziomu wydobywczego 1030 m zastosowano nowatorską metodę budowy wieży basztowej poza rurą szybową, a po jej wykonaniu najechano nią na szyb z odległości 120 m. KWK Halemba samodzielnie funkcjonowała do 26 lipca 2007 roku, kiedy to połączono KWK Polska-Wirek i KWK Halemba w dwuruchową kopalnię pod nazwą Oddział KWK Halemba-Wirek. W związku z otrzymaniem koncesji na eksploatację na złoża Śmiłowice obszar górniczy KWK Ruda Ruch Halemba wynosi obecnie 32,76 km², z kolei cały teren górniczy kopalni to 44,94 km². Kopalnia Halemba posiada duże zasoby energii geotermalnej, oceniane przez PGA na 6 260 000 GJ/km². Kopalnia Pokój funkcjonowała jako samodzielny zakład od 1902 do 1 lipca 2016 roku. 1 kwietnia 1968 roku przyłączono do niej Kopalnię Wanda-Lech. W 1995 roku została połączona z likwidowaną Kopalnią Wawel (niem. Brandenburg). 1 lipca 2016 roku KWK Pokój została połączona z KWK Halemba Wirek i KWK Bielszowice, tworząc jedną kopalnię – KWK Ruda. W czasach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wybudowano ambulatorium dla załogi, domy pracownicze, obiekty sportowe oraz utworzono dwie biblioteki. 31 grudnia 2016 roku część Kopalni Ruda, Pokój I, została przekazana kopalni. Na hałdach Kopalni Pokój występuje zjawisko zapożarowania, które powoduje wydzielanie dużych ilości szkodliwych gazów wyczuwalnych na osiedlach Wirek i Bykowina. Proces likwidacji szkód środowiskowych ma zająć dwa lata. W pierwszym półroczu 2014 roku kopalnia zatrudniała 1931 osób. Całkowita likwidacja Ruchu Pokój I i majątku dawnej kopalni zakończyła się 31 grudnia 2022 roku.

7. Kopalnia Węgla Kamiennego Piast-Ziemowit^[284]

Rok powstania: 1 lipca 2016 roku z połączenia kopalni: Piast i Ziemowit

Rok powstania: Kopalnia Piast powstała w latach 1972–1975

Położenie: gminy: Bieruń, Bojszowy, Chelm Śląski, Chelmek, Łędziny oraz Oświęcim.

Rok powstania: Kopalnia Ziemowit powstała w 1952 roku. W 1842 roku powstała Kopalnia Radość Henryka, która w 1924 roku zmieniła nazwę na Piast

Położenie: miasta i gminy: Łędziny, Imielin, Chelm Śląski, Mysłowice, Bieruń, Katowice, Tychy

1 lipca 2000 roku do kopalni przyłączono KWK Czeczott jako Ruch II. W 2007 roku KWK Piast została włączona do Centrum Wydobywczego Wschód. W grudniu 2008 roku na Ruchu II zakończono jego likwidację. W 2012 roku podjęto decyzję o likwidacji Centrów Wydobywczych. Obecnie na terenach po byłej Kopalni Piast – Ruch II, w budynku biurowo-administracyjnym kopalni, znajduje się Powiatowe Centrum Społeczno-Gospodarcze.

W granicach kopalni pozostaje obszar górniczy o powierzchni 78,873 km². Wg stanu na dzień 31.05.2023 roku zatrudnienie w Ruchu Piast wynosi 3310 pracowników.

W 1972 roku kopalnie Piast i Ziemowit przekształcono w jeden zakład górniczy o nazwie Ziemowit, tworząc największą kopalnię nie tylko w Polsce, ale także w Europie. Planowana na najbliższe lata i obecna eksploatacja przebiega w zdecydowanej większości pod terenami rolniczymi i leśnymi – ok. 85%.

Teren górniczy Łędziny I obejmuje powierzchnię ok. 71,15 km², natomiast Imielin I – ok. 6,5 km². Stan zatrudnienia na dzień 31.05.2023 roku wyniósł 3620 osób.

8. Kopalnia Węgla Kamiennego Sośnica^[285]

Rok powstania: 1917 (w 1922 roku niem. Consolidierte Oehringen Grube)

Położenie: Sośnica, Ligota Zabrska

Podczas II wojny światowej zatrudniano w niej angielskich i rosyjskich jeńców wojennych oraz przymusowych pracowników z okolic Bielska-Białej i Ukrainy. W latach 90. XX wieku rozpoczęto restrukturyzację techniczno-technologiczną kopalni. W okresie od 1 lipca 2005 roku do 29 kwietnia 2015 roku KWK Sośnica była połączona z KWK Makoszowy i funkcjonowała jako Kopalnia Sośnica-Makoszowy. Od 30 kwietnia 2015 roku po rozdzieleniu Kopalni Sośnica-Makoszowy, KWK Sośnica funkcjonuje jako samodzielna kopalnia. Według stanu na 1.06.2023 rok kopalnia zatrudniała 1850 pracowników.

9. Kopalnia Węgla Kamiennego Bolesław Śmiały^[286]

Rok powstania: Powstawała wskutek łączenia się mniejszych zakładów od 1779 roku (niem. Heinrichsglück, do 1945 roku Zjednoczona Aleksander, w 1945 roku cała kopalnia otrzymała nazwę Bolesław Śmiały).

Położenie: Łaziska, dzielnica Łaziska Średnie

Kopalnia mając na uwadze konieczność integrowania działań gospodarczych z zachowaniem równowagi przyrodniczej, dąży do osiągnięcia harmonii pomiędzy działalnością przemysłu a składnikami przyrody żywej i nieożywionej. Duży nacisk został położony na komfort życia mieszkańców sąsiadujących z kopalnią. Przykładem jest m.in. budowa ekranów akustycznych wyłumiających hałas. Wokół kopalni zostały wykonane nasadzenia.

Wg stanu na dzień 1.06.2023 roku kopalnia zatrudnia 1750 pracowników.

10. Kopalnia Węgla Kamiennego Staszic-Wujek Ruch Wujek^[287]

Rok powstania: 1 kwietnia 2017 roku (KWK Murcki-Staszic),

1 stycznia 2021 roku Staszic-Wujek Ruch Wujek

Położenie: Katowice

Rok powstania: Kopalnia Wujek powstała w 1899 roku w wyniku połączenia kilku niedużych pól wydobywczych pod terenami Załęskiej Hałdy, gminy Brynów i lasu stanowiącego dziś Park Kościuszki (niem. Oheim, od 1922 roku Wujek)

Położenie: Katowice

[284] *Ruch Piast*, Polska Grupa Górnicza, <https://www.pgg.pl/strefa-korporacyjna/firma/kopalnie/17-ruch-piast> [dostęp: 21.09.2023]; *Kopalnia węgla kamiennego Piast*, Wikiwand, [https://www.wikiwand.com/pl/Kopalnia_W%C4%99gla_Kamiennego_%E2%80%9EPiast%E2%80%9D_\(L%C4%99dziny\)](https://www.wikiwand.com/pl/Kopalnia_W%C4%99gla_Kamiennego_%E2%80%9EPiast%E2%80%9D_(L%C4%99dziny)) [dostęp: 21.09.2023]; *Kopalnia węgla kamiennego Ziemowit*, Wikiwand, https://www.wikiwand.com/pl/Kopalnia_W%C4%99gla_Kamiennego_Ziemowit [dostęp: 21.09.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, Katowice 1984, s. 33, 85.

[285] *KWK Sośnica*, <https://web.archive.org/web/20161226054724/http://www.pgg.pl/o-firmie/oddzialy/sk1> [dostęp: 21.09.2023].

[286] *KWK Bolesław Śmiały*, <https://web.archive.org/web/20180224113020/https://www.pgg.pl/o-firmie/oddzialy/sk2> [dostęp: 21.09.2023].

[287] *KWK Wujek*, <https://www.pgg.pl/o-firmie/oddzialy/sk7> [dostęp: 21.09.2023]. Frużyński A., Grzegorek G., Rygus P., *Kopalnie i huty Katowic*, Katowice 2017, s. 99; *Na trasie Balkan Ekspresu. Giszowiec, Nikiszowiec, Szopienice. Przewodnik po dzielnicach Katowic*, Jabłoński L. (red.), Katowice 2013; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.; Tofińska J., *Giszowiec. Monografia historyczna*, Katowice 2016; Tryba S., *Wielokrotna spadkobierczyni*, „Nasz Holding” 4(113), 2016, s. 24.

Rok powstania: Kopalnia Staszic powstała w 1964 roku (pole górnicze Reserve)

Położenie: Katowice, dzielnica Giszowiec

Rok powstania: Kopalnia Murcki powstała w 1769 roku (do 1945 roku nosiła nazwę Emanuelssegen z przerwami w latach 1922–1936, gdy nazywała się Emanuel i 1937–1939 Księżę Maria)

Położenie: Katowice, dzielnica Kostuchna

Aby zaspokoić potrzeby mieszkaniowe pracowników kopalni Wujek, od początku XX wieku zaczęły powstawać zakładowe domy jedno- i wielorodzinne, hotele robotnicze, a także osiedla. Ostatnie bloki dla górników Kopalni Wujek realizowano na przełomie lat 80. i 90. XX wieku. W okresie I wojny światowej w kopalni pracowali jeńcy wojenni. Jeńców umieszczono w domach noclegowych u Wulca, przy stacji kolejowej Brynów. 16 grudnia 1981 roku doszło do masakry górników strajkujących (strajk okupacyjny) przeciw ogłoszeniu stanu wojennego. W 2005 roku kopalnia połączyła się z Kopalnią Śląsk w Rudzie Śląskiej-Kochłowicach, tworząc Kopalnię Wujek-Śląsk, a w 2021 roku z Kopalnią Murcki-Staszic, tworząc Kopalnię Staszic-Wujek.

Kopalnia Murcki powstała, gdy zaczęło obowiązywać prawo górnicze dla Śląska i hrabstwa kłodzkiego, regulujące przynależność własnościową kopalni, prowadzenie robót poszukiwawczych i eksploatacyjnych oraz organizację przedsiębiorstw zajmujących się wydobywaniem (kopalni). Aby spełnić wymagania nowego prawa, sprowadzono z Westfalii specjalistów. Wzrastające wydobywanie spowodowało, że w 1852 roku doprowadzono do kopalni normalnotorową bocznice kolejową z Katowic przez Ligotę, a w 1863 roku otwarto prywatną szosę z Kobióra przez Tychy. W 1870 roku połączono kopalnię i osadę o takiej samej nazwie Emanuelssegen, linią kolejową przez Tychy i Pszczynę z Dziedzicami. W ten sposób uzyskano możliwość wysyłki węgla na rynki Austro-Węgier (do Krakowa i Lwowa oraz do Czech). W 1888 roku otwarto dom noclegowy dla górników na 100 osób. W latach 1947–1948 kopalnię przyłączono do Kopalni Boże Dary. W 2015 roku część Ruchu Murcki (Ruch Boże Dary) wszedł w skład Spółki Restrukturyzacji Kopalń.

Pole górnicze Reserve (Kopalnia Staszic) w 1899 roku zostało zakupione przez spółkę Georg von Giesches Erben dla posiadanej przez nich Kopalni Giesche (obecnie Wieczorek). Spółka ta wybudowała nowe osiedle patronackie dla pracowników kopalni – Gieschewald (niem. Las Gieschego, obecnie Giszowiec).

1 stycznia 2010 roku nastąpiło połączenie KWK Staszic z KWK Murcki w kopalnię KWK Murcki-Staszic z Ruchem Boże Dary i Ruchem Staszic. 1 lipca 2015 roku przekazano do SRK SA pierwszą, a 1 października 2015 roku drugą część Ruchu Boże Dary. 1 kwietnia 2017 roku nastąpiło przejście kopalni KHW SA do PGG sp. z o.o. i od tej pory kopalnia funkcjonowała pod nazwą Oddział KWK Murcki-Staszic. 1 kwietnia 2018 roku następuje przejście południowej części złoża Wieczorek w OG Janów po przekazaniu do SRK SA Oddziału KWK Wieczorek. 1 stycznia 2021 roku Oddział KWK Murcki-Staszic został połączony z Oddziałem KWK Wujek i od tej pory funkcjonuje jako kopalnia zespolona Oddział Staszic-Wujek składająca się z Ruchu Murcki-Staszic i Ruchu Wujek.

Oddział KWK Staszic-Wujek Ruch Wujek prowadzi działalność w granicach obszaru górniczego Brynów oraz Stara Ligota I o powierzchni ok. 11,58 km². Aktualnie eksploatacja prowadzona jest w obszarze górniczym Giszowiec I Pole L o powierzchni 2,8 km².

11. Kopalnia Węgla Kamiennego Mysłowice-Wesoła^[288]

Rok powstania: Kopalnia Mysłowice-Wesoła powstała 1 stycznia 2007 roku z połączenia Kopalni Mysłowice oraz Kopalni Wesoła

Położenie: Mysłowice

Rok powstania: Kopalnia Mysłowice powstała w 1837 roku (Emanuel: pole górnicze Danzig, w 1866 roku połączona z polem górniczym Neu Danzig pod nazwą Mysłowitzi)

Położenie: Mysłowice

Rok powstania: Kopalnia Wesoła powstała w 1914 roku (niem. Fürstengrube, po 1922 roku Księżę, od 1 stycznia 1937 roku i od 1 stycznia 1946 roku Harcerska, od stycznia 1967 do 1990 roku Lenin)

Położenie: Katowice, dzielnica Murcki

W 1901 roku Mysłowitzi-grube była pierwszym zakładem górniczym na świecie, gdzie na skalę przemysłową wykorzystano podszkłę hydrauliczną do wypełniania pustek po eksploatacji węgla. W 1909 roku powstał jeden z najstarszych sportowych klubów górniczych (Górnicy 09 Mysłowice) na Śląsku. Likwidacja kopalni rozpoczęła się 1 stycznia 2007 roku kiedy połączono ją z KWK Wesoła. Od wtedy kopalnia działa jako KWK Mysłowice-Wesoła Ruch Mysłowice. Po połączeniu kopalni Ruch Mysłowice działał jeszcze do 7 listopada 2008 roku, kiedy to wydobyto ostatnią tonę węgla. Wówczas zaczęła się faktyczna likwidacja KWK Mysłowice: wyłączono wtedy z użytkowania m.in. sortownię oraz bocznice kolejową. Mimo to kopalnia nadal była Ruchem I KWK Mysłowice-Wesoła. W czerwcu 2015 roku kopalnię przekazano do Spółki Restrukturyzacji Kopalń, która powoli likwiduje pogórnice obiekty. Obecnie na terenie kopalni działa tylko ciepłownia. W 2018 roku Spółka Restrukturyzacji Kopalń wyburzyła m.in.: cechownię, basen z lampownią, łaźnię, punkt drobnicowej sprzedaży węgla, magazyn główny oraz odzieżowy. Z zabudowy rejonu głównego pozostała ciepłownia i wieża szybu Łokietek.

W 1947 roku kopalnia Harcerska została połączona z nowo wybudowaną Kopalnią Wesoła i otrzymała nazwę Wesoła. W latach 1949–1953 kopalnia w budowie stanowiła odrębne przedsiębiorstwo Wesoła II. W 1952 roku Kopalnia Wesoła II została oddana do eksploatacji. Dawna Kopalnia Harcerska została przemianowana na Wesoła I. W 1954 roku Kopalnie Wesoła I i Wesoła II stały się ponownie jednym przedsiębiorstwem pod nazwą Kopalnia Węgla Kamiennego Wesoła. Na terenie Kopalni Wesoła znajduje się pomnik ku czci ofiar obozu koncentracyjnego Fürstengrube.

Kopalnia eksploatuje pięć szczytów, odprowadza również powietrze na szyb Południowy należący obecnie do SRK SA. Według stanu na 1.01.2021 kopalnia zatrudnia 3203 pracowników.

[288] *Historia KWK Mysłowice-Wesoła*, https://web.archive.org/web/20151203234033/http://www.khw.pl/firma/historia_kwk_myslowice-wesoła.html [dostęp: 9.11.2023]; *KWK Mysłowice-Wesoła*, Polska Grupa Górnicza, <https://web.archive.org/web/20171028100349/http://pgg.pl/o-firmie/oddzialy/sk4> [dostęp: 9.11.2023].

12. Zakład Górniczy Nowe Brzeszcze^[289]

Rok powstania: 1907 (w 1903 roku szyb Andrzej I, w 1905 roku szyb Andrzej II, w 1907 roku Kopalnia Andrzej, w 1927 roku Państwowa Kopalnia Węgla Kamiennego Brzeszcze)

Położenie: Brzeszcze, Miedźna, Oświęcim

Od powstania kopalni budowano domy mieszkalne. W kolejnych latach wybudowano zakład przeróbczy, dworzec z bocznicą kolejową. W 1918 roku Polska Komisja Likwidacyjna przejęła kopalnię, która stała się własnością państwa polskiego. Kopalnia stała się jedyną państwową kopalnią II Rzeczypospolitej i pod koniec 1919 roku przeszła pod zarządek Ministerstwa Przemysłu i Handlu. Jako pierwsza w Polsce Kopalnia Andrzej wprowadziła system eksploatacyjny ścianowy, podłużny, długimi ścianami na zawał z zastosowaniem wrębiarek łańcuchowych elektrycznych. System do dziś nazywany jest systemem brzeszczańskim. Rozwój miejscowości Brzeszcze był związany z istnieniem kopalni. Wieś licząca ok. 1500 mieszkańców, w roku 1939 liczyła ich już 3800. Znaczną ich część stanowili górnicy wraz z rodzinami. Wieś korzystała z prądu dostarczanego przez kopalnianą elektrownię, wiele domów mieszkalnych zbudowanych zostało przez kopalnię, również stadion sportowy i przykopalniana świetlica. Do dzisiaj istnieje założona w tamtych czasach orkiestra dęta. Podczas II wojny światowej w kopalni pracowali więźniowie KL Auschwitz, przeniesieni na ten okres do podobozu Jawiszowicz.

W latach 1950–1955 wzniesiono budynek szkoły zawodowej, Dom Młodego Górnika w Jawiszowiczach, domy mieszkalne, uruchomiono pierwszą szkołę średnią przekształconą później na Technikum Górnicze. Rozwój kopalni stymulował dalszy rozwój Brzeszcza, które w roku 1962 otrzymały prawa miejskie. Przy znacznej pomocy ze strony kopalni wybudowano dwie szkoły podstawowe oraz wiele bloków mieszkalnych i domów jednorodzinnych. W ramach akcji socjalnej oddano do użytku ośrodki wczasów rodzinnych w Ustroniu Morskim i dom wczasowy Górnika w Kołobrzegu.

W latach 2005–2010 kopalnie Brzeszcze i Silesia były połączone. Jednak 9 grudnia 2010 roku przedsiębiorstwo Energetický a průmyslový holding z Czech kupiło Ruch II Silesia, czyli dawną KWK Silesia, a Ruch I Brzeszcze funkcjonował jako samodzielna kopalnia. 4 maja 2015 roku Kompania Węglowa zbyła kopalnię do Spółki Restrukturyzacji Kopalń. Umowę zakupu KWK Brzeszcze, poprzez spółkę zależną Nowe Brzeszcze Grupa TAURON, 19 października 2015 roku podpisał koncern energetyczny Tauron. Nowe Brzeszcze Grupa TAURON oraz Spółka Restrukturyzacji Kopalń zawarły 31 grudnia 2015 roku umowę sprzedaży części Zakładu Górniczego w Brzeszczach. Działalność związaną z wydobywaniem, wzbogacaniem i sprzedażą węgla kamiennego spółka Nowe Brzeszcze Grupa TAURON rozpoczęła 1 stycznia 2016 roku. TAURON Wydobyć SA Zakład Górniczy Brzeszcze prowadzi działalność wydobywczą w granicach obszaru górniczego Brzeszcze II, o pow. 26,9 km². Złoże węgla kamiennego Brzeszcze udostępnione jest ośmioma szybami, przy czym pięć należy do ZG Brzeszcze, natomiast trzy zostały przekazane do Spółki Restrukturyzacji Kopalń SA w Bytomiu w celu ich likwidacji.

13. Zakład Górniczy Sobieski^[290]

Rok powstania: 1874 (szyb Juliusz, w 1876 roku Kopalnia Dohms)

Położenie: Jaworzno

W 1895 roku przebudowano i pogłębiono szyb Juliusz, a trzy lata później zbudowano kopalnianą wąskotorówkę do transportu urobku do stacji kolejowej w Ciężkowicach (do tej pory wykorzystywane były furmanki). W 1909 roku zdecydowano zlikwidować kopalnię pod nazwą Dohms; w jej miejsce utworzono kopalnię noszącą nazwę przejętą od nazwy wybudowanego kilka lat wcześniej szybu – Sobieski. Zakład Górniczy Sobieski w dzisiejszym kształcie powstał 4 listopada 1998 roku na bazie majątku produkcyjnego Kopalni Węgla Kamiennego Jaworzno, początkowo jako Zakład Górniczo-Energetyczny Sobieski Jaworzno III. TAURON Wydobyć SA Zakład Górniczy Sobieski w Jaworznie wydobywa węgiel ze złoża objętego obszarem górniczym o sumarycznej powierzchni ok. 60 km². Zasobność złoża zakładu pozwala, dzięki przyjętemu modelowi produkcyjnemu, na prowadzenie działalności produkcyjnej przez ok. 100 lat. Z obecnym obszarem górniczym graniczą pola eksploatacyjne będące aktualnie przedmiotem prac badawczych, które staną się przedmiotem perspektywicznej eksploatacji.

14. Zakład Górniczy Janina^[291]

Rok powstania: 1906 (Compagne Galicienne des Mines: Galicyjska Kompania Górnicza z siedzibą w Paryżu; w 1943 roku niem. Gute Hoffnung, czyli Dobra Nadzieja)

Położenie: Libiąż

W 1910 roku zainstalowano stałą maszynę wyciągową o napędzie parowym. Wybudowano również własną elektrownię, bocznicę kolejową oraz odcinek torów niezbędny dla połączenia z krajową siecią. Wprowadzono lokomotywy – benzynowe po raz pierwszy pojawiły się w 1924 roku, a pierwszy elektrowóz zakupiono w 1930 roku. Szyb Janina II, został oddany do użytku w 1966 roku. W pięcioletniej 1971–1975 prowadzono budowę nowego zakładu Janina II oraz modernizację macierzystego zakładu – Janina I. Kopalnia Janina II, otwarta w 1978 roku, była nowatorskim rozwiązaniem, ponieważ udostępnienie pokładów wykonano metodą wyrobisk pochyłych drążonych od powierzchni tzw. upadowych, w miejsce pionowych szybów. W części północno-zachodniej obszaru górniczego znajdują się pozostałości po infrastrukturze Ruchu II TAURON Wydobyć SA. Mając na względzie warunki zalegania złoża, stan jego rozpoznania, rozbudowaną sieć nieciągłości tektonicznych, zagospodarowanie powierzchni oraz aspekty ekonomiczne szacuje się, że efektywna baza zasobowa zostanie znacząco zredukowana, niemniej zapewnia stabilne funkcjonowanie zakładu przy założonym poziomie wydobywania przez ok. 60–70 lat. Realizacja tych założeń wymagać będzie nakładów inwestycyjnych na pogłębienie szybów oraz budowę nowych poziomów wydobywczych. W maju 2007 roku miało miejsce wejście do grupy kapitałowej TAURON.

Od 24.02.2014 roku Południowy Koncern Węglowy SA zmienił nazwę na TAURON Wydobyć SA. Zakład Górniczy Janina prowadzi działalność produkcyjną na obszarze górniczym o powierzchni 81,13 km².

[289] Jaros J., *Kopalnia Brzeszcze 1903–1983*, Katowice 1983, http://otworzksiazke.pl/images/ksiazki/kopalnia_brzeszcze_1903_1983/kopalnia_brzeszcze_1903_1983.pdf [dostęp: 24.03.2024].

[290] *Zakład Górniczy Sobieski*, Południowy Koncern Węglowy, <https://www.tauron-wydobyć.pl/spolka/zg-sobieski/charakterystyka-zakladu> [dostęp: 9.11.2023]; *Historia Sobieskiego*, „Nasze Forum”, magazyn informacyjny pracowników Grupy Tauron, 1(37), 2013.

[291] Leś-Runicka M., *Historia kopalni węgla kamiennego Janina w Libiążu*, Libiąż 2008; *Funkcjonowanie Zakładu Górniczego Janina*, PKWSA, <https://www.pkwsa.pl/funkcjonowanie-zakladu-gorniczego-janina/> [dostęp: 9.11.2023].

Przedsiębiorstwo Górnicze Silesia

15. Kopalnia Węgla Kamiennego Silesia^[292]

Rok powstania: 1860

Położenie: Czechowice-Dziedzice

Od 2005 do 2010 roku kopalnie Brzeszcze i Silesia były połączone. 9 grudnia 2010 roku przedsiębiorstwo Energetický a průmyslový holding z Czech kupiło Ruch II Silesia, czyli dawną KWK Silesia, która funkcjonuje jako samodzielna kopalnia.

Węglukoks

16. Kopalnia Węgla Kamiennego Bobrek-Kopalnia Węgla Kamiennego Piekary^[293]

Rok powstania: 2015 (połączenie kopalni Bobrek Centrum i Piekary)

Rok powstania: Kopalnia Bobrek powstała w 1907 roku (prace przy głębinu szybów Gräfin Johanna (późniejszy Józef) i Reichsgraf Hans Ulrich (późniejszy Bolesław)

Położenie: Bytom

Rok powstania: Kopalnia Centrum powstała w 1881 roku (do 1945 roku niem. Karsten-Zentrum, Dymitrow, Zakład Górniczy Bytom)

Położenie: Bytom, Piekary Śląskie

Rok powstania: Kopalnia Piekary powstała w 1999 roku (KWK w Piekarach Śląskich do 2012 roku, Zakład Górniczy Piekary do 2015 roku)

Położenie: Piekary Śląskie

Kopalnia Gräfin Johanna, wcześniej stanowiąca część skonsolidowanej Kopalni Paulus-Hohenzollern, usamodzielniała się w 1922 roku. Po 1939 roku połączono Kopalnię Gräfin Johanna z ukończoną w 1938 roku Kopalnią Berve w Bobrku.

Kopalnia Centrum wywodziła się z wcześniejszej kopalni galmanu Teresa. Pod koniec lat 50. XIX wieku po zakończeniu wydobywania galmanu zaczęto wydobywać węgiel kamienny w kopalniach Karsten i Centrum. Kopalnia powstała z połączenia kilku kopalni i pól górniczych pod nazwą Vereinigte Karsten-Centrum. Po 1921 roku kopalnia znalazła się po niemieckiej stronie granicy. Po 1945 roku złożo Centrum znalazło się w granicach Polski. Kopalnia zmieniła nazwę na Centrum, a począwszy od 1950 roku aż do 1990 roku na KWK Dymitrow. 1 września 1993 roku nastąpiło połączenie Kopalni Centrum z Kopalnią Szombierki; utworzono tym samym Kopalnię Węgla Kamiennego Centrum-Szombierki. 1 stycznia 1996 roku rozpoczęto likwidację Ruchu Szombierki. Większość zabudowań Ruchu Szombierki (poza Szybem Krystyna i Ewa) została rozebrana do 2001 roku. 24 marca 2015 roku zarząd Kompanii Węglowej podjął uchwałę, w której zdecydowano o rozdzieleniu KWK Bobrek-Centrum. Wyodrębniona KWK Centrum weszła w strukturę Spółki Restrukturyzacji Kopalni i 9 maja 2015 roku została postawiona w stan likwidacji całkowitej, natomiast 15 grudnia 2015 roku KWK Bobrek-Centrum została połączona z Kopalnią Węgla Kamiennego Piekary; utworzono tym samym dwuruchową Kopalnię Bobrek-Piekary.

17. Zakład Górniczy Siltech Sp. z o.o.^[294]

Rok powstania: 2002

Położenie: Zabrze

Zakład górniczy Siltech jest pierwszą prywatną kopalnią węgla kamiennego w Polsce.

18. Zakład Górniczy Eko-Plus Sp. z o.o.^[295]

Rok powstania: 2008 (pierwsza koncesja)

Położenie: Bytom

Kopalnia węgla kamiennego z prywatnym polskim kapitałem. Pierwsza koncesja objęła złoża Bytom I wraz z czynną siecią wyrobisk pozostawionych po zakończeniu likwidacji Kopalni Powstańców Śląskich – Bytom I.

[292] Drost J., *Czesi kupili czechowicką kopalnię Silesia!*, Dziennik Zachodni, <https://dziennikzachodni.pl/czesi-kupili-czechowicka-kopalnie-silesia/ar/c3-343324> [dostęp: 22.09.2023]; *PG Silesia przejęła kopalnię Silesia*, PG Silesia, <https://www.pgsilesia.pl/medi-a/informacje-prasowe/134-pg-silesia-przejala-kopalnie-silesia> [dostęp: 22.09.2023].

[293] *Archiwalia kopalni Bobrek*, [w:] *Z dziejów dzielnic Bytomia*, t. VIII, Drabina J. (red.), Bytom 1991; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.; Duda A., *60 lat kopalni Piekary*, „Kompania Węglowa” 10 (65), 2014, <https://web.archive.org/web/20150320041540/http/kwsa.pl/files/gazeta/KW-nr10-listopad2014.pdf> [dostęp: 24.03.2024].

[294] *Kopalnia Siltech rozpocznie wydobywanie węgla z nowego pola*, CIRE.pl, <https://www.cire.pl/artykuly/serwis-informacyjny-cire-24/76337-kopalnia-siltech-rozpocznie-wydobywanie-wegla-z-nowego-pola> [dostęp: 22.09.2023]; *Zakład Górniczy Siltech*, <http://www.zgsiltech.pl/> [dostęp: 22.09.2023].

[295] Źródło: *EKOPLUS*, <https://ekoplus-kopalnia.pl/> [dostęp: 22.09.2023].

6.3. Załącznik nr 3.

Kopalnie węgla kamiennego przekazane do Spółki Restrukturyzacji Kopalń S.A. w województwie śląskim (Kopalnie węgla kamiennego w likwidacji)

1. Kopalnia Węgla Kamiennego Kazimierz-Juliusz^[296]

Data przekazania do SRK SA/data powstania: 6 listopada 2014 roku. Kopalnia powstała w 1938 roku z połączenia kopalni: Kazimierz i Juliusz

Położenie: Sosnowiec-Kazimierz Górnicy

Ostatnia spośród wszystkich kopalń węgla kamiennego w Zagłębiu Dąbrowskim. W 1945 roku dołączono do niej Kopalnię Dorota. 29 czerwca 1993 roku kopalnia weszła w skład Katowickiego Holdingu Węglowego, który powstał w wyniku połączenia 11 kopalń, będących jednoosobowymi spółkami skarbu państwa, w tym właśnie Kopalni Kazimierz-Juliusz. 6 listopada 2014 roku Katowicki Holding Węglowy podpisał ze Spółką Restrukturyzacji Kopalń umowę sprzedaży kopalni (kwota transakcji pomiędzy obiema należącymi do państwa spółkami wyniosła symboliczną złotówkę). Pracownicy kopalni zostali przejęci przez KHW, ale 568 z nich zostało formalnie oddelegowanych do pracy w Kazimierzu-Juliuszu, gdzie przez kilka miesięcy trwało jeszcze wydobywanie reszty węgla. Wydobywanie węgla w tej kopalni zakończyło się 29 maja 2015 roku. Do końca 2016 roku trwała likwidacja zakładu górniczego, dołu kopalni, a do końca 2018 roku nastąpiła całkowita likwidacja powierzchni zakładu górniczego. Zimą 2020 roku pokopalniane tereny po KWK Kazimierz-Juliusz od SRK przejęły władze Sosnowca.

2. Kopalnia Węgla Kamiennego Krupiński^[297]

Data przekazania do SRK SA/data powstania: 31 marca 2017 roku. Kopalnia powstała w latach 1972–1975

Położenie: Suszec, Żory, Orzesze

Jako pierwszą rozbiórką objęto wieżę szybową Szybu I. W 2023 roku zakończyła się również rozbiórka wieży szybowej Szybu III. Stalowa konstrukcja została zlikwidowana. W kolejnym etapie rozebrano również budynek maszyny wyciągowej oraz rozpoczęto likwidację fundamentów budynku nadszybia. Wraz z początkiem 2023 roku rozpoczęto rozbiórkę największej i najbardziej charakterystycznej wieży szybowej nr III. Zlikwidowano budynki maszyny wyciągowej oraz nadszybia. Proces likwidacyjny zakładu powinien zakończyć się w połowie roku. Tereny po KWK Krupiński zostały objęte kompleksowym projektem rewitalizacji i transformacji. Przyjęte opracowanie Nowa Energia. Suszec stanowi podstawę dla przyszłych działań związanych z uruchomieniem nowych funkcji.

3. Kopalnia Węgla Kamiennego Ruda – Ruch Pokój I, Ruch Pokój II^[298]

Data przekazania do SRK SA/data powstania: 31 grudnia 2022 roku Ruch Pokój I. W 2022 roku Ruch Pokój II (KWK Czeczott z 1983 roku, do 2008 roku)

Położenie: Ruda Śląska

Od lipca 2016 roku KWK Pokój, po połączeniu z KWK Halemba i KWK Bielszowice, działała jako część Kopalni Ruda, przy czym od 2017 roku urobek był przekierowany na Ruch Bielszowice.

Pierwszą część zakładu SRK przejęła z początkiem roku 2017 jako oddział Pokój I. Wydobywanie zostało zakończone w pierwszym kwartale 2021 roku, z kolei całkowita likwidacja Ruchu Pokój I i majątku dawnej kopalni zakończyła się 31 grudnia 2022 roku. Na stan SRK trafiło wówczas 713 ha gruntu, 48 wyrobisk dołowych, dwa szyby górnice i 106 obiektów powierzchniowych. W 2022 roku, po Ruchu Pokój II, SRK przejęła od PGG blisko 20 ha gruntu, na których znajdują się w sumie 73 budynki. W skład przejmowanego ruchu wchodzi też 137 budowli na powierzchni i 257 budowli podziemnych. W dawnych wyrobiskach Kopalni Czeczott utworzono podziemny zbiornik retencyjny gromadzący zasolone wody dołowe z wyrobisk okolicznych kopalń. W 2023 roku planowany jest do likwidacji szyb Lech II, a także od października szyb Lech I. Oba szyby położone są w Rudzie Śląskiej przy ul. Lecha 14.

Aktualnie na hałdach Kopalni Pokój występuje zjawisko zapażarowania, które powoduje wydzielanie dużych ilości szkodliwych gazów wyczuwalnych na osiedlu Wirek i Bykowina. W 2023 roku Spółka Restrukturyzacji Kopalń została zobowiązana do usunięcia szkód. Proces likwidacji szkód środowiskowych ma zająć dwa lata.

[296] *Archiwum strony Kopalni Węgla Kamiennego Kazimierz-Juliusz*, <https://web.archive.org/web/20101228101121/http://www.kwkkazimierzjuliusz.pl/index.php?page=glowna> [dostęp: 9.11.2023]; *Kopalnia Węgla Kamiennego Kazimierz-Juliusz*, WikiZagłębie.pl, [https://wikizaglebie.pl/wiki/Kopalnia_%22Kazimierz-Juliusz%22_\(Sosnowiec-Kazimierz_G%C3%B3rnicy\)](https://wikizaglebie.pl/wiki/Kopalnia_%22Kazimierz-Juliusz%22_(Sosnowiec-Kazimierz_G%C3%B3rnicy)) [dostęp: 24.03.2024]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[297] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.; *Nowa przyszłość terenów po Kopalni Krupiński*, Spółka Restrukturyzacji Kopalń, <https://srk.com.pl/media/aktualnosci/> [dostęp: 20.09.2023].

[298] Źródło: *Spółka Restrukturyzacji Kopalń zakończyła przejmowanie dawnej KWK „Pokój”*, Rudzianin, <https://www.rudzianin.pl/spolka-restrukturyzacji-kopaln-zakonczyla-przejmowanie-dawnej-kwk-pokoj> [dostęp: 28.09.2023]; Gieleciak Z., *Kopalnia Czeczott w kalejdoskopie lat*, Wola 1995.

4. Kopalnia Węgla Kamiennego Mysłowice-Wesoła^[299]

Data przekazania do SRK SA/data powstania: 1 czerwca 2015 roku – Ruch Wesoła. Kopalnia powstała w 2007 roku z połączenia Kopalni Mysłowice oraz Kopalni Wesoła
Data przekazania do SRK SA/data powstania: Kopalnia Mysłowice powstała w 1837 roku (niem. Danzig, od 1866 roku Myslowitz, od 1901 roku Myslowitzgrube)

Położenie: Katowice, Mysłowice

Data przekazania do SRK SA/data powstania: Kopalnia Wesoła powstała w 1914 roku (niem. Fürstengrube, po 1922 roku Książę, od 1937 i od 1946 roku Harcerska, od 1967 do 1990 roku Lenin)

Położenie: Katowice, dzielnica Murcki

Myslowitzgrube była pierwszym zakładem górniczym na świecie, gdzie na skalę przemysłową wykorzystano podsadzkę hydrauliczną do wypełniania pustek po eksploatacji węgla. W 1919 roku żołnierze Grenzschutz Ost otworzyli ogień do oczekujących na wypłaty górników Kopalni Mysłowice i ich rodzin. To zdarzenie przyczyniło się do wybuchu I powstania śląskiego. W latach okupacji siłą roboczą Kopalni Wesoła byli więźniowie obozu koncentracyjnego w sąsiednich ławkach. Obecnie na terenie kopalni znajduje się pomnik ku czci ofiar obozu koncentracyjnego Fürstengrube. Po połączeniu kopalń Ruch Mysłowice działał jeszcze niecałe dwa lata, do 7 listopada 2008 roku, kiedy to wydobyto ostatnią tonę węgla. Wówczas zaczęła się faktyczna likwidacja KWK Mysłowice: wyłączono wtedy z użytkowania m.in. sortownię oraz bocznice kolejową. Mimo to kopalnia nadal była Ruchem I KWK Mysłowice-Wesoła. W 2015 roku Kopalnia Węgla Kamiennego Mysłowice-Wesoła została podzielona, a Ruch Mysłowice został przekazany do Spółki Restrukturyzacji Kopalń. W 2018 roku SRK wyburzyła m.in.: cechownię, basen z lampownią, łaźnię, punkt drobnicowej sprzedaży węgla, magazyn główny oraz odzieżowy. Rozpoczęła się likwidacja szybu Łokietek i związanej z nim wieży. 22 sierpnia 2019 roku – obalenie wieży szybowej Sas. 15 maja 2020 roku – zawałenie się fragmentu budynku sortowni. Mysłowice otrzymały takie obiekty jak: budynki kompresorowni rozdzielni głównej, elektrowni, maszyny wyciągowej szybu Łokietek, wieżę szybu Łokietek, magazyny, maszyny wyciągowe szybu Jagiełło, kompleks bhp i budynek rehabilitacji. Miasto planuje lokalizację usług centrów oraz stref zieleni urządzonej w obszarze władania terenami zakładu A byłej Kopalni KWK Mysłowice. W kwietniu 2023 roku zakończono likwidację szybu Południowego w Mysłowicach przy ul. Obrzeżnej Zachodniej.

5. Kopalnia Węgla Kamiennego Murcki-Staszic, Ruch Boże Dary^[300]

Data przekazania do SRK SA/data powstania: 30 czerwca 2015 roku Rejon Boże Dary. W 1901 roku (do 1937 roku niem. Böer).

Budynki zespołu Kopalni Węgla Kamiennego Murcki – rejon Boże Dary przy ul. Tadeusza Boya-Żeleńskiego zostały objęte ochroną konserwatorską. Są to: budynek biurowy i cechowni, budynek rozdzielni, budynek dawnej kotłowni (obecnie warsztatowy), budynek dawnej łaźni, budynek związków zawodowych, dwa budynki warsztatowe, biura i warsztaty szybowe.

6. Kopalnia Węgla Kamiennego Centrum^[301]

Data przekazania do SRK SA/data powstania: 9 maja 2015 roku. Kopalnia Centrum powstała w 1881 roku (do 1945 roku niem. Karsten-Zentrum, Dymitrow, Zakład Górniczy Bytom)

Położenie: Bytom, Piekary Śląskie

24 marca 2015 roku zarząd Kompanii Węglowej podjął uchwałę, w której zdecydowano o rozdzieleniu KWK Bobrek-Centrum. Wyodrębniona KWK Centrum weszła w strukturę Spółki Restrukturyzacji Kopalń i 9 maja 2015 roku została postawiona w stan likwidacji całkowitej, natomiast 15 grudnia 2015 roku KWK Bobrek-Centrum została połączona z Kopalnią Węgla Kamiennego Piekary; utworzono tym samym dwuruchową Kopalnię Bobrek-Piekary. W miejscu dawnej kopalni, z wykorzystaniem pozostałej infrastruktury dołowej, ma powstać duża przepompownia w celu odwadniania niecki bytomskiej. Z tego względu część infrastruktury zakładu podlega likwidacji. Taki los ma spotkać szyb Rejtan KWK Centrum, położony niedaleko skrzyżowania ul. Wrocławskiej i Łużyckiej. Jego historia liczy sobie ponad 150 lat. W latach 1872–1874 zglębiono go do głębokości 155 m, następnie w latach 1876–1878 do 234 m. Kolejne pogłębienie miało miejsce w latach 1892–1893, gdy szyb osiągnął 372 m, oraz w latach 1911–1914, kiedy to zglębiono go do obecnego rzepia szybu. Choć sam szyb ma być zasypany, to ze względu na objęcie nadzorem konserwatorskim pozostawiony ma być budynek maszyny wyciągowej, a także wieża szybowa szybu Rejtan.

7. Kopalnia Węgla Kamiennego Jas-Mos – Jastrzębie III^[302]

Data przekazania do SRK SA/data powstania: 1994 (w wyniku połączenia KWK Jastrzębie i KWK Moszczenica)

Położenie: Jastrzębie-Zdrój, Mszana

Uruchomienie Kopalni Jastrzębie nastąpiło 4 grudnia 1962 roku. 1 stycznia 1966 roku działalność rozpoczęła samodzielna Kopalnia Moszczenica. W związku z tym dokonano formalnego i rzeczowego podziału obszarów górniczych, majątku i zadań, a także powołano odrębne dyrekcje. W obszarze górniczym Jastrzębie III na powierzchni zakładu zlokalizowanych jest szereg obiektów budowlanych. W kwietniu 2023 roku dobiegła końca likwidacja szybu Jas VI, który zlokalizowany był w Połomi, w rejonie ul. Wolności. Szyb Jas II usytuowany w Jastrzębiu-Zdroju przy ul. Górniczej 1 w dniu 1 czerwca 2023 roku został przekazany firmie, która zasypie szyb do zrębu, a konkretnie do płyty zamykającej na poziomie -2,5 m.

[299] KWK Mysłowice-Wesoła, Polska Grupa Górnicza, <https://www.pgg.pl/strefa-korporacyjna/firma/kopalnie/7-kwk-myslowice-wesola> [dostęp: 21.09.2023]; Długoborski W., *Mysłowice. Zarys rozwoju miasta, Katowice 1977*, s. 143; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt., s. 80; Kwiatkowski S., *KWK Mysłowice odeszła w zapomnienie. Co z terenem po byłej kopalni? Jest odpowiedź miasta*, <https://dziennikzachodni.pl/kwk-myslowice-odeszla-w-zapomnienie-co-z-terenem-po-bylej-kopalni-jest-odpowiedz-miasta/ar/c1-17315053> [dostęp: 28.09.2023]; *Spółka Restrukturyzacji Kopalń planuje w 2023 r. zlikwidować osiem szybów*, netTG.pl, <https://nettg.pl/gornictwo/197397/spolka-restrukturyzacji-kopaln-planuje-w-2023-r-zlikwidowac-osiem-szybow> [dostęp: 28.09.2023].

[300] Szaraniec L., *Osady i osiedla Katowic*, Katowice 1996, s. 71, 72, 133–137; *Spółka Restrukturyzacji Kopalń*, https://web.archive.org/web/20160320215836/http://srk.com.pl/wp-content/uploads/2015/10/SRK_ODDZIAL_KWK_Boze_Dary.pdf [dostęp: 28.09.2023].

[301] Źródło: <https://www.srk.com.pl/kontakt/kopalnia-wegla-kamiennego-centrum> [dostęp: 28.09.2023]; *Spółka Restrukturyzacji Kopalń planuje w 2023 r. zlikwidować osiem szybów*, dz. cyt.

[302] Źródło: *Kopalnia Węgla Kamiennego „Jas-Mos-Jastrzębie III”*, Spółka Restrukturyzacji Kopalń, <https://www.srk.com.pl/kontakt/kopalnia-wegla-kamiennego-jas-mos> [dostęp: 28.09.2023]; *Spółka Restrukturyzacji Kopalń planuje w 2023 r. zlikwidować osiem szybów*, dz. cyt.

6.4. Załącznik nr 4.

Nieczynne kopalnie węgla kamiennego w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym, zamknięte przed II wojną światową

1. Kopalnia Abendroth^[303]

Rok powstania: 1872

Rok zamknięcia: 1883

Położenie: Szopienice

Właścicielami byli: Franciszek Winckler, Georg von Giesches Erben. Od 1883 roku włączona do Kopalni Giesche.

2. Kopalnia Adler^[304]

Rok powstania: 1873, 1932

Rok zamknięcia: 1878, 1934

Położenie: Tychy-Zawiść

Kopalnia należała do fabrykanta M. Adlera z Żor, a później do kilku przedsiębiorców, eksploatowana w latach 1873–W latach 1932–1934 eksploatowali Kopalnię Wincenty Ligendza z Brzezinki i Natan Grünspan z Krakowa.

3. Kopalnia Agathe^[305]

Rok powstania: 1867

Rok zamknięcia: 1878

Położenie: Mysłowice

Kopalnia należała po połowie do Antoniego Kołodziejskiego z Mysłowic i Aleksandra Mieroszewskiego. Udział Mieroszewskiego przejęła w 1838 roku Maria Wincklerowa, a Franciszek Winckler wykupił w latach 1840–1841 następne pole. W 1862 roku Hubert von Tiele-Winckler nabył ostatnie pole, będące dotąd własnością obcych przedsiębiorców. W 1878 roku Kopalnię Agathe połączono z kopalniami Eduardhütte (nadanie 2/18 marca 1833 roku, eksploatowana w 1835 roku, należała w połowie do ordynacji myślowickiej, od 1873 roku zaś w całości do Tiele-Wincklera), Siegmund (lub Sigismund) – nadanie 4/12 marca 1833 roku, eksploatowana od 1841 roku, należała po połowie do kupca Arnolda Lüschtwita z Wrocławia i Aleksandra Mieroszewskiego. W 1838 roku została przejęta w całości przez Lüschtwita, a w 1874 roku kupiona przez Tiele-Wincklera), z częścią Kopalni Feldmarschall (eksploatowana w latach 1872–1873, należała do Tiele-Wincklerów) i z częścią pola Waldemar, pod nazwą cons. Agathe. W 1896 roku podzielono kopalnię cons. Agathe na Agathe Westfeld, włączoną do Kopalni Reserve, i Agathe Ostfeld, przejętą przez Katowicką Spółkę Akcyjną dla Górnictwa i Hutnictwa.

4. Kopalnia Agnes Amanda^[306]

Rok powstania: 1840

Rok zamknięcia: 1883

Położenie: Katowice-Janów

Kopalnia utworzona przez połączenie kopalni Agnes (nadanie 5/27 grudnia 1838 roku) i Amanda (nadanie 3/23 maja 1837 roku). Kopalnie należały do kilku właścicieli, spośród których większość udziałów miał początkowo mistrz murarski Józef Heintze z Dębu. Później następowały liczne zmiany własności, aż w latach 1877–1881 kopalnia została w całości wykupiona przez firmę Georg von Giesches Erben. Eksploatowano kopalnię od 1841 roku, z przerwami, a w 1883 roku włączono ją do Kopalni Giesche.

5. Kopalnia Agnessegen^[307]

Rok powstania: 1841

Rok zamknięcia: 1883

Położenie: Katowice-Janów

Właścicielami byli: Józef Heintze, Georg von Giesches Erben. Od 1883 roku włączona do Kopalni Giesche.

[303] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[304] Tamże.

[305] Tamże.

[306] Tamże.

[307] Źródło: http://ibrbs.pl/mediawiki/index.php/Agnes_Amanda_-_kopalnia_w%C4%99gla_kamiennego [dostęp: 21.11.2023].

6. Kopalnia Aleksander^[308]

Rok powstania: 1921

Rok zamknięcia: 1925

Położenie: Łaziska Górne

Kopalnia ConsolidierteTrautscholdsegen (Skonsolidowane Błogosławieństwo Trautscholda). Kopalnia powstała poprzez skonsolidowanie w 1885 roku przez spadkobierców tajnego radcy komercyjnego Gustawa von Ruffera pół górniczych kopalń Treue Caroline – Wierna Karolina (1797) Neue Hoffnung – Nowa Nadzieja (1817), Frohe Aussicht – Wesoły Widok (1835), Friederike – Fryderyka (1841), Sankta Anna – Św. Anna (1852), Herzogin Auguste – Księżna Augusta (1855) i Trautscholdsegen – Błogosławieństwo Trautscholda (1855), których stał się on właścicielem wraz z dobrami rycerskimi Łaziska Średnie w latach 1846–W 1911 roku kopalnia ta została wydzierzawiona na pięć, a następnie na 99 lat księciu pszczyńskiemu Janowi Henrykowi XV Hochbergowi i przekazana pod zarząd dyrekcji jego kopalni (Fürstlich Plessische Bergwerksdirektion). Z tą chwilą zmieniono jej nazwę na Neue Glückauf – Nowe Szczęść Boże, a w 1922 roku na Szczęść Boże, a następnie na Aleksander. W latach 1925–1933 po połączeniu z kopalniami, mikołowską Aleksander II i wyrską Powstańców, tworzy z nimi Kopalnię Zjednoczona Aleksander. Dalsza konsolidacja kopalni książęcych skutkuje powstaniem w 1933 roku Kopalni Zjednoczona Aleksander– Książątka–Brada. Oddział Brada tej kopalni w 1937 roku zostaje nazwany Bolesław Śmiały. W okresie okupacji niemieckiej w latach 1939–1945 kopalnia nosi nazwę Vereinigte Aleksander – Zjednoczona Aleksander, a po wyzwoleniu i znacjonalizowaniu przyjmuje nazwę Bolesław Śmiały.

7. Kopalnia Alma^[309]

Rok powstania: 1857

Rok zamknięcia: ?

Położenie: Mikołów-Mokre

Należała do restauratora Franciszka Erma i Waleski von Tiele-Winckler. W 1873 roku udział Tiele-Wincklerów przejęła spółka Oberschlesische A.G. für Kohlenbergbau, a w 1912 roku spółka Gräfllich Schaffgotschsche Werke. W latach międzywojennych większość udziałów należała do spółki Godula. Eksploatację kopalni prowadził w 1927 roku Ludwik Kuntze.i

8. Kopalnia Amalie^[310]

Rok powstania: 1801

Rok zamknięcia: 1873

Położenie: Zabrze

Zgłoszona 19 września 1797 roku przez właściciela dóbr Zabrze, Hofrichtera (początkowo pod nazwą Benigna), powiększona 20 października 1817 roku. Należała do kolejnych właścicieli majątku Zabrze – Hofrichtera, następnie Jerzego Karola landgrafa heskiego, od 1806 roku do króla bawarskiego Maksymiliana Józefa, od 1826 roku do Karola Łazarza Henckel von Donnersmarcka, a od 1850 roku do jego syna Gwidona. W 1873 roku została przejęta przez spółkę akcyjną Donnersmarckhütte, a w 1926 roku przez spółkę Oberhütten. Eksploatowana z przerwami, m.in. w latach 1801, 1805–1806 i 1857–1876 jako samodzielna kopalnia, a później razem z Kopalnią Concordia.

9. Kopalnia Amalienwunsch^[311]

Rok powstania: 1828

Rok zamknięcia: 1848

Położenie: Ruda Śląska-Wirek

Nadanie z 28 listopada/28 grudnia 1827 roku, należała do przysięgłego górniczego C.F. Starka z Bytomia, nadleśniczego Hamischa z Nakła i właścicielki majątku Bielszowice, Leopoldyny Blandowskiej. W latach 1851–1859 wykupił Kopalnię Gustaw Kramsta, od jego spadkobierców zaś nabyła ją w 1902 roku Joanna Schaffgotsch. Kopalnia była eksploatowana w latach 1828–1848 jako samodzielny zakład, a od czasu nabycia przez Joannę Schaffgotsch razem z Kopalnią Lithandra.

10. Kopalnia Arcona^[312]

Rok powstania: 1856

Rok zamknięcia: 1873

Położenie: Katowice-Bogucice

Pole graniczyło od północy z obszarem nienadany, od wschodu z polem rezerwowym Schilling dóbr myślowicko-katowickich, od południa z nadaniem Beata i Albert, a od zachodu z nadaniem Mała Franciszka (Kleine Francisca). Nadanie z 17 czerwca 1856 roku, połączona 16 grudnia 1859/9 lutego 1860 roku, z polem górniczym Kleine Franziska (nad. 16 maja 1859 roku). Należała do Leonarda Erbreicha (którego udział przejęła w 1882 roku spółka Georg von Giesches Erben) oraz do Marii Wincklerowej i jej spadkobierców (od 1896 roku udział ten przejęła Katowicka Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa). W 1906 roku obszar jej rozdzielono na dwa pola górnicze (Arcona Westfeld i Arcona Ostfeld), które były eksploatowane przez kopalnie Kleofas i Ferdinand.

[308] Źródło: Łaziska Górne, Kopalnia „Aleksander” – stare zdjęcia, Polska na fotografii, https://fotopolska.eu/Laziska_Gorne/b358732,Kopalnia__Aleksander.html [dostęp: 21.11.2023].

[309] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[310] Tamże.

[311] Piątek E., *Kopalnia Amalia. Pierwsza kopalnia węgla w Zabrzu*, „Bezpieczeństwo Pracy i Ochrona Środowiska w Górnictwie”, 5, 2015; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[312] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.; Kossuth S., *Górnictwo węglowe na Górnym Śląsku w połowie XIX wieku*, Katowice 1965.

11. Kopalnia Arthur^[313]

Rok powstania: 1841

Rok zamknięcia: 1885

Położenie: Katowice-Dąb

Nadanie z 2/26 listopada 1839 roku, należała po połowie do Johna Baildona i klasztoru Bożogrobców w Miechowie (następnie do Szpitala świętego Ducha w Chorzowie). W 1848 roku kupcy Samuel Reichmann, Löbel Perl i Salomon Silberman wykupili udział Szpitala świętego Ducha; w latach 1864–1866 całą kopalnię kupił Franciszek Winckler. Kopalnia była eksploatowana z przerwami w latach 1841–1853, a w 1885 roku została włączona do Kopalni Ferdinand.

12. Kopalnia Auguste^[314]

Rok powstania: 1834

Rok zamknięcia: 1836

Położenie: Mysłowice

Nadanie z 10/23 października 1830 roku, powiększona 12/24 marca 1835 roku i 18 lutego 1867 roku. Należała do Karola Pohla z Mysłowic; w 1834 roku kupiona przez szcztmistrza Jana Gottloba Lamprichta z Królewskiej Huty, a w 1838 roku przez firmę Georg von Giesches Erben. W 1883 roku została włączona do Kopalni Giesche.

13. Kopalnia Augustensfreude^[315]

Rok powstania: 1839

Rok zamknięcia: 1884

Położenie: Łaziska Górne

Kopalnia należała do księcia pszczyńskiego. Założona w 1839 roku, a zlikwidowana w listopadzie 1884 roku po wybraniu górnych pokładów węgla. Zasoby jej zaczęto ponownie eksploatować w 1892 roku przez przekop przebitą z Kopalni Brada.

14. Kopalnia Bartelmus^[316]

Rok powstania: 1830

Rok zamknięcia: 1868

Położenie: Mysłowice-Brzezinka

Nadanie z 9/20 maja 1829 roku, powiększona 17 marca/11 kwietnia 1843 roku, eksploatowana w 1830 i od 1853 roku. Pole graniczyło: od północy z nadaniem Maksymilian, od wschodu z nadaniem Przemsa i myśłowickim obszarem górniczym, od południa z nadaniem Larisch i Karol (Carlssegen), z zachodu z nadaniem Maksymilian i pszczyńskim obszarem górniczym. Kopalnia należała do Luizy Sułkowskiej, następnie do jej syna, w 1851 roku kupiona przez kupca Moryca Jakuba Schaefera z Mysłowic, później była własnością licznych przedsiębiorców. W latach 1899–1904 wykupiona przez Katowicką Spółkę Akcyjną dla Górnictwa i Hutnictwa. Eksploatowana odrębnie do 1868 roku, a później wraz z kopalniami Przemsa i Wanda.

15. Kopalnia Beate^[317]

Rok powstania: 1801, 1836

Rok zamknięcia: 1806, 1880

Położenie: Katowice-Brynów

Pole graniczyło: od północy z nadaniami Franciszka i Arkona, od wschodu z nadaniem Albert i Bonin, od południa i zachodu z nadaniem Oheim (późniejszy Wujek). Kopalnia znajdowała się w rejonie górnej (południowej) części obecnego parku Kościuszki. Pierwszy plan sytuacyjny kopalni powstał w lipcu 1804 roku. Węgiel wydobywano wówczas z szeregu płytkich (do 25 m głębokości) szybików. Konieczność wywozu urobku wymusiła budowę drogi – dzisiejszej ul. Kościuszki. Pierwsza kopalnia funkcjonowała tu jedynie kilka lat, do 1806 lub 1808 roku, należąc do spadkobierców Kaulhaasa. W 1835 roku została ona kupiona przez Alberta von Sallawę. Nową kopalnię (niem. Neue-Beate-Grube; nadanie pola z dnia 20/31 grudnia 1836 roku) uruchomił w tym miejscu w 1836 roku nowy właściciel dóbr katowickich (w tym i Brynowa), pruski królewski radca górniczy Karl Friedrich Lehmann. 18 września 1838 roku połączono obydwa zakłady pod wspólną nazwą Zjednoczona Kopalnia Beata (niem. Consolidierte Beate Grube). W 1839 roku kolejny właściciel tych dóbr, śląski przemysłowiec Franz von Winckler, kupił 67 kuksów, stając się większościowym właścicielem kopalni. Za jego sprawą drogę, nazywaną już wówczas Beatestrasse, a wiodącą ku dworowi Wincklerów w centrum Katowic, utwardzono. Pozostałe 61 kuksów nabyli w 1851 roku pochodzący z Wrocławia kupcy i przemysłowcy Edward oraz Christian Gustaw von Kramsta. Ze względu na nieopłacalność wydobycia kopalnię zamknięto w roku W 1894 roku powstało Gwarectwo Beate. W 1899 roku jego pola włączono do ówczesnej Kopalni Oheim (dziś Wujek). Szyb i maszyna wyciągowa kopalni Beata znajdowały się w miejscu, w którym w następnym wieku wybudowano halę zajezdni tramwajowej przy ul. T. Kościuszki. Budynek cechowni dawnej kopalni po przebudowie mieścił w latach międzywojennych popularną restaurację p. Noglik.

[313] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[314] Tamże.

[315] Tamże.

[316] Tamże; Kossuth S., *Górnictwo węglowe na Górnym Śląsku w połowie XIX wieku*, dz. cyt.

[317] Wójcik M., *Z Katowic do Brwinowa droga prosta, czyli o początkach ulicy Kościuszki*, „Kronika Katowicka”, 2017, s. 16; Chmielewska M., *Kopalnie węgla kamiennego w Katowicach*, [w:] Madziarz M., Zagożdżon P.P (red.), *Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury*, Wrocław 2010, s. 50–59; Kossuth S., *Górnictwo węglowe na Górnym Śląsku w połowie XIX wieku*, dz. cyt.

16. Kopalnia Belle Alliance^[318]

Rok powstania: 1844

Rok zamknięcia: 1849

Położenie: Katowice-Bogucice

Nadanie z 16 stycznia/1 lutego 1838 roku. Należała początkowo do Franciszka Wincklera (61 kuksów), Aleksandra Mieroszewskiego (30,5 kuksów) i von Sallawy (30,5 kuksów). W 1839 roku przeszła w całości na własność Wincklera i jego żony, a w 1885 roku została włączona do Kopalni Ferdinand.

17. Kopalnia Belowssegen^[319]

Rok powstania: 1806

Rok zamknięcia: 1877

Położenie: Ruda Śląska-Nowy Bytom

Nadanie z 5 listopada 1805 roku, powiększana 19/30 lipca 1828 roku i 20 lutego 1357 roku, eksploatowana od 1806 do 1877 roku. Należała początkowo do radcy von Belowa i miasta Bytomia. W 1837 roku zakupił ją hrabia Andrzej Renard, który w 1855 roku sprzedał ją spółce Minerva. W 1871 roku kopalnia przeszła na własność spółki Oberschlesische Eisenbahnbedarfs A.G. (Oberbedarf), od której nabyła ją w 1899 roku Joanna Schaffgotsch. Od tego czasu kopalnię tę eksploatowano razem z Kopalnią Lithandra, z którą została formalnie połączona w 1920 roku (część pola górniczego dzierżawiła Kopalnia Pokój).

18. Kopalnia Benedikt^[320]

Rok powstania: 1853

Rok zamknięcia: 1865

Położenie: Mysłowice-Słupna

Nadanie z 29 maja/6 czerwca 1839 roku, na gruntach majątku Słupna i częściowo majątku Mysłowice. Pole górnicze znalazło się obok kolei górnośląskiej. Roboty górnicze rozpoczęto w 1853 roku, przez wygłębienie szybu Adolf. Kopalnia należała do Luizy Sułkowskiej; od jej syna kupił kopalnię w 1851 roku adwokat Hirsch z Bytomia, a od niego w 1852 roku Loebel Danziger z Mysłowic. Później udziały w kopalni należały do licznych właścicieli; w latach 1902–1909 zostały wykupione przez Katowicką Spółkę Akcyjną dla Górnictwa i Hutnictwa i od tego czasu kopalnię eksploatowano razem z Kopalnią Mysłowice.

19. Kopalnia Bergfreiheit^[321]

Rok powstania: 1837 (?)

Rok zamknięcia: 1856

Położenie: Bytom-Bobrek

Nadanie z 5 sierpnia 1794 roku, należała do właściciela majątku Szombierki von Hochberga. W 1837 roku została nabyta przez Karola Godulę. Eksploatowana z przerwami do 1856 roku, następnie została włączona do Kopalni cons. Paulus.

20. Kopalnia Bergknappe^[322]

Rok powstania: 1855

Rok zamknięcia: 1905

Położenie: Katowice-Dąbrówka Mała

Nadanie z 4/15 sierpnia 1826 roku. Eksploatowana w 1855 roku. Należała do Donnersmarcków z linii świerklańsko-tarnogórskiej (Karola Łazarza, a następnie Gwidona). W 1898 roku nabyta przez księcia Christiana Krafta zu Hohenlohego-Oehringena. W 1905 roku przejęły ją Zakłady Hohenlohego. Od tego czasu była eksploatowana razem z Kopalnią Jerzy.

21. Kopalnia Bergseegen^[323]

Rok powstania: 1825

Rok zamknięcia: 1848

Położenie: Mysłowice

Nadanie z 14 maja/6 czerwca 1825 roku, powiększona 5/19 lutego 1828 roku, połączona 10 sierpnia 1846 roku, z Kopalnią Benno (nad. 28 listopada/12 marca 1823 roku, powiększona 27 listopada/8 grudnia 1823 roku). Należały w połowie do dominium myślowickiego (Mieroszewscy, następnie Wincklerowie), w drugiej połowie – do licznych przedsiębiorców. Do 1844 roku Wincklerowie wykupili je w całości. Połączoną kopalnię przejęła w 1896 roku Katowicka Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa.

[318] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[319] Tamże.

[320] Kossuth S., *Górnictwo węglowe na Górnym Śląsku w połowie XIX wieku*, dz. cyt.; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[321] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[322] Tamże.

[323] Tamże.

22. Kopalnia Bergthal^[324]

Rok powstania: 1789

Rok zamknięcia: 1823

Położenie: Katowice

Jedną z pierwszych kopalń węgla kamiennego na obszarze dzisiejszych Katowic. 20 grudnia 1788 roku nadanie górnicze od Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu (instytucja Królestwa Prus) uzyskał hrabia Felicjan Mieroszewski, właściciel ordynacji mysłowickiej. Pole Bergthal znajdowało się na terenie ówczesnych lasów mysłowickich (obecny Giszowiec, na wschód od stawu Górnik). Kopalnia posiadała tylko jeden płytki szyb górniczy, który początkowo obsługiwało dwóch rębaczy i dwóch szleprów. Prace odbywały się sporadycznie. Główną tego przyczyną był brak infrastruktury drogowej umożliwiającej transport urobku oraz niewielkie zainteresowanie wśród okolicznych zakładów przemysłowych i mieszkańców. W 1823 roku właściciel wstrzymał wydobycie z powodu niskiej wydajności. 13 lutego 1824 roku hrabia Stanisław Mieroszewski uzyskał nadanie pola Bergthal II na północ od pierwotnego. W 1896 roku, oba pola włączono do nadania Reserve, które później weszło w skład Kopalni Giesche (obecnie Wieczorek).

23. Kopalnia Bessere Zukunft^[325]

Rok powstania: 1885

Rok zamknięcia: 1887

Położenie: Ruda Śląska

Nadanie z 11/26 marca 1839 roku. Należała do Ballestremów; kilka kuksów miała do lat międzywojennych rodzina Promnitzów. Kopalnia była eksploatowana jako odrębny zakład w latach 1885–1887, potem wraz z Kopalnią Wolfgang.

24. Kopalnia Brada^[326]

Rok powstania: 1849

Rok zamknięcia: 1933

Położenie: Łaziska Górne

Kopalnia była własnością księcia pszczyńskiego; założona w 1849 roku. W 1925 roku przyłączono do niej Kopalnię Książątko, a w 1933 roku włączono ją do Kopalni Aleksander-Książątko-Brada (przemianowanej od 1 stycznia 1937 roku na Aleksander-Książątko-Bolesław Śmiały. Nazwa niemiecka Brade została zmieniona ok. 1931 roku na Brada.

25. Kopalnia Bujaków^[327]

Rok powstania: 1844

Rok zamknięcia: 1921

Położenie: Gierałtowiec-Bujaków

Nadanie z 3/14 maja 1844 roku, połączona 17 listopada 1856 roku z kopalniami i polami górniczymi: Berthuska (nad. 29 października/16 listopada 1842 roku, eksploatowana w 1843 roku), Albertine (nad. 3/14 listopada 1844 roku) i Glashütte (nad. 3/19 listopada 1844 roku), powiększona 16 marca 1867 roku. Eksploatowana w 1849 roku i w latach 1871–Należała do Karola Goduli, następnie do Joanny Schaffgotsch. W 1921 roku została włączona do pola górniczego Koppitz.

26. Kopalnia Burdy^[328]

Rok powstania: 1805

Rok zamknięcia: ?

Położenie: Jaworzno

Kopalnia czynna w 1805 roku, należała do przedsiębiorcy Burdy.

27. Kopalnia Burghard^[329]

Rok powstania: 1805

Rok zamknięcia: 1891

Położenie: Mikołów-Mokre

Nadanie z 14 czerwca 1805 roku, połączona 11/25 lipca 1827 roku z Kopalnią Sophie (założoną w 1788 roku przez ówczesnego właściciela majątku Mokre Dalwigka i eksploatowaną do 1805 roku). Obie kopalnie należały do von Hochberga, który w 1798 roku nabył majątek Mokre, i były dziedziczone w rodzinie Hochbergów, następnie stały się własnością Gwarectwa Burghard. Połączona kopalnia była eksploatowana z przerwami do 1889 roku. W 1891 roku przeszła na własność firmy Georg von Giesches Erben.

[324] Frużyński A., Grzegorek G., Rygus P., *Kopalnie i huty Katowic*, dz. cyt., s. 35.

[325] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[326] Tamże.

[327] Tamże.

[328] Tamże.

[329] Tamże.

28. Kopalnia Błogosławieństwo Boże^[330]

Rok powstania: 1803

Rok zamknięcia: 1926

Kopalnia była jedną z najstarszych kopalni na terenie obecnego miasta Ruda Śląska. Założyła ją bytomsko-siemianowicka linia rodziny Henckel von Donnersmarck w 1803 roku w rewirze górniczym Nowa Wieś (Antonienhütte) i czynna była do 1926 roku. Ponieważ Kopalnia Gottessegen należała do obiektów górniczych średniej wielkości, była eksploatowana razem z innymi polami górniczymi (Aline, Anhang, Bogod, Gottes Gnaden, Handl Saara, Jennywunsch, Neue Reinerz, Souvenir) i kopalniami (Carl, Antonie, Nanette, Euphemia, Franziska, Viereckseegen oraz Zukunft). W połowie XIX wieku skonsolidowano ją z kopalniami Antonie i Nanette. Kopalnię udostępniono w 1803 roku Sztolnię Łazarza i wybierano pokład Nanette i Antoni. W 1854 roku założono kopalnię poniżej poziomu sztolni przez wybite szybów Edler I i II. W pobliżu szybu Aschenborn przechodzi Sztolnia Łazarza (Lazarus-Erbstollen), którą rozpoczęto drążyć już w 1802 roku. Sztolnia ta odprowadzała wody z najpłytszego pokładu 402 Kopalni Gottessegen i innych kopalni Donnersmarcków w rejonie Wirka, stąd od 1838 roku jej status sztolni dziedzicznej. Jej łączna długość wynosi 1320 m, a kończyła się otwartym kanałem, którym odprowadzała swoje wody do rzeczki Kochłówki. Wodę z głębszych pokładów pompowano do sztolni parowym kunsztem wodnym z dwoma 14-calowymi zespołami ssącymi. W 1902 roku zainstalowano na Kopalni Gottessegen po raz pierwszy na Górnym Śląsku turbinę parową systemu Brown-Boveri, która dostarczała energii elektrycznej m.in. do napędzania pomp odwadniających. Urobek transportowano z kopalni transportem ręcznym i przy użyciu koni, do transportu po pochylniach stosowano też kołowroty, napędzane kołami wodnymi. Na powierzchni węgiel wydobywano szybem Edler II, szybem Urban (z pokładu Nanette), szybem Lazarus (z pokładu Antonina) i szybem hutniczym z pokładu Antonina. Jako ciekawostkę warto też wspomnieć o użyciu na Kopalni Gottessegen na początku XX wieku podsadzki suchej, wdmuchiwanej za pomocą sprężonego powietrza przez rurociągi podobne do tych, jakich używa się przy podsadźce płynnej, ale po kilku latach metodę tę zarzucono. W obliczu podziału Górnego Śląska kopalnia została włączona w 1921 roku do spółki prawa angielskiego The Henckel von Donnersmarck-Beuthen Estate Limited, zarejestrowanej w Londynie, a po przejściu Wirka przez Polskę w 1922 roku zmieniono nazwę kopalni z Gottessegen na Błogosławieństwo Boże. Pod tą nazwą funkcjonowała do końca, to jest do 1926 roku. W 1928 roku nieczynną kopalnię przejęła spółka akcyjna Wirek Kopalnie, która mimo wstrzymania wydobycia w kopalni utrzymywała główne szyby: Aschenborn (Andrzej) i Artur. Główny szyb kopalni, Aschenborn (Andrzej), zgłębiony został w latach XIX wieku (jego budowę rozpoczęto w 1870 roku). Nad szybem znajduje się wieża szybowa w formie budynku. Jest to jeden z nielicznych przykładów budowy wież szybowych z cegły, przypominający nieco historyczne budowle obronne. Po 1945 roku dawny szyb główny Aschenborn został przejęty przez Kopalnię Wanda-Lech pod nazwą szybu Andrzeja. Od 1946 do 1969 roku szybem tym wydobywano niewielkie ilości węgla niesortowanego, ładowanego wprost do wagonów podstawionych obok szybu. W 1969 roku całkowicie zatrzymano ruch w szybie, a w 1976 roku zasypano otwór szybowy i zamknięto go betonową płytą. Otwory drzwiowe i okienne zamknięte zostały u góry łukiem segmentowym, zaś gzyms wieńczący stylizowany jest na machikuły. Niegdyś wieżę krył czterospadowy dach, z którego pozostała jedynie ażurowa konstrukcja. 22 marca 1978 roku budynek nadszybowy, sąsiadujący z nim budynek maszynowni i biurowy zostały wpisane do rejestru zabytków województwa katowickiego pod numerem 1226/Na terenie dzielnicy Rudy Śląskiej-Wirku istnieją także inne obiekty związane z byłą Kopalnią Gottessegen, mające wartość zabytkową: kolonia mieszkalna przy ul. Pawła Kubiny – Kolonia Ficusus6, złożona z 16 domków zbudowanych z kamienia w 1869 roku. Kolonia ta jest prawdopodobnie najstarszą górniczą kolonią na terenie Górnego Śląska.

29. Kopalnia Carlsglück^[331]

Rok powstania: 1825

Rok zamknięcia: 1830

Położenie: Piekary Śląskie-Kozłowa Góra

Nadanie z 4/8 stycznia 1825 roku kopalnia należała do Donnersmarcków z linii bytomsko-tarnogórskiej. W 1830 roku została unieruchomiona, następnie pole jej weszło w skład Kopalni Radzionków.

30. Kopalnia Carlshoffnung^[332]

Rok powstania: 1841

Rok zamknięcia: 1855

Położenie: Siemianowice Śląskie

Nadanie z 28 lipca/18 sierpnia 1825 roku, eksploatowana z przerwami (stałe od 1841 roku). Należała do Karola Hugona Henckela von Donnersmarcka. W 1855 roku włączono ją do Kopalni Siemianowice.

31. Kopalnia Caroline^[333]

Rok powstania: 1787, 1803

Rok zamknięcia: 1789, 1869

Położenie: Katowice-Józefowiec

Nadanie z 10 grudnia 1787/29 stycznia 1788 roku, powiększona 12 sierpnia/13 września 1825 roku, eksploatowana w latach 1787–1789 i od 1803 roku. Należała do właściciela majątku von Klocha, następnie (od 1801 roku) do książąt zu Hohenloów-Oehringenów. W 1869 roku została włączona do Kopalni Hohenlohego.

[330] Kossuth S., *Górnictwo węglowe na ziemiach polskich*, Katowice 1965, s. 253 i dalsze; Jaros J., *Historia górnictwa węglowego w zagłębiu górnośląskim do 1914 roku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 141.

[331] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[332] Tamże.

[333] Tamże.

32. Kopalnia Catalpa^[334]

Rok powstania:

Rok zamknięcia:

Położenie: Katowice-Janów

Nadanie z 26 września/5 października 1835 roku. Kopalnia należała po połowie do Waleski von Tiele-Winckler oraz do Henryka Ruffera z Wrocławia i Wilhelma Edlera z Zabrze. Do 1890 roku wykupiona w całości przez Katowicką Spółkę Akcyjną dla Górnictwa i Hutnictwa i Huberta von Tiele-Wincklera, a w 1896 roku włączona do Kopalni Reserve.

33. Kopalnia Chasse^[335]

Rok powstania: 1870

Rok zamknięcia: 1905

Położenie: Siemianowice Śląskie

Nadanie z 30 maja/13 czerwca 1836 roku, eksploatowana od 1870 roku. Należała do rodziny von Rheinbabenów, następnie od 1892 roku do księcia zu Hohenlohego-Oehringena. Od lat była eksploatowana z Kopalnią Fanny pod nazwą Chassée cons. Fanny. W 1905 roku obie kopalnie przeszły na własność Zakładów Hohenlohego, a w 1923 roku zostały przyłączone do Kopalni Hohenlohego.

34. Kopalnia Chełm^[336]

Rok powstania: 1853

Rok zamknięcia: 1873

Położenie: Mysłowice-Chełm

Nadanie z 4/16 marca 1846 roku. Należała po połowie do Ignacego Eiseneckera z Mikołowa i do księcia Maksymiliana Jana Ludwika Sułkowskiego. W 1851 roku Eisenecker przejął całą kopalnię, a w 1870 roku kupił ją Fryderyk Wolff z Mysłowic. W tym samym roku utworzono Gwarectwo Chełm, które w 1884 roku przejęło również Kopalnię Renard i zmieniło nazwę na Gwarectwo Hrabia Renard. W związku z tym większość udziałów przejęli dotychczasowi właściciele Kopalni Renard.

35. Kopalnia Cordula^[337]

Rok powstania: 1825

Rok zamknięcia: 1892

Położenie: Dzieckowice

Pierwszym właścicielem Kopalni Cordula był Kacper Waligórski. W 1837 roku dobra dzieckowickie zostały sprzedane ewangelikowi z Wrocławia – Aleksandrowi Schreiberowi. W Dzieckowicach istniała też w latach 1822–1840 huta o tej samej nazwie co kopalnia. Ponieważ zakład należał do najmniejszych kopalń pod względem wielkości obszaru pola górniczego, wydobywanie było stosunkowo małe. Pole górnicze Cordula leżało w rejonie granic dzisiejszych Krasów, Wesołej i Larysza (ulice: Orla Białego, Dąbrówki i Ptasiej). Na terenie istniejącego tam do dziś lasu zachowały się ślady po podziemnej eksploatacji węgla. Teren dawnej Brusowej poprzecinany jest otwartymi rowami i muldami ziemi. Ostatnim właścicielem Kopalni Cordula był Karl Knobloch z Bytomia. W 1892 roku kopalnię włączono do gwarectwa Carlssegen.

36. Kopalnia Danzig^[338]

Rok powstania: 1837

Rok zamknięcia: 1866

Położenie: Mysłowice

Nadanie z 29 kwietnia/18 maja 1837 roku, eksploatowana od 1837 roku. Należała w połowie do dominium myślowickiego (Aleksander Mieroszewski, później Wincklerowie), w drugiej – do burmistrza Mysłowic Fryderyka Gawrona, kupca Loebela Danziger, Antoniego Kołodziejskiego z Szopienic i Franciszka Wincklera. W 1855 roku cała kopalnia stała się własnością Waleski von Tiele-Winckler, która w 1856 roku, sprzedała połowę udziałów Fryderykowi Edwardowi von Loebbecke z Wrocławia. W 1866 roku kopalnia została połączona z polem górniczym Neu Danzig (nad. 28 listopada/12 grudnia 1840 roku, właściciele ci sami co Kopalni Danzig) pod nazwą cons. Myslowitz.

37. Kopalnia Dorothea^[339]

Rok powstania: 1787

Rok zamknięcia: 1794

Położenie: Ruda Śląska-Bielszowice

Zgłoszona w 1787 roku przez barona Wilczka i jego żonę, istniała do 1794 roku. Później eksploatowana pod nazwą Henriette.

[334] Tamże.

[335] Tamże.

[336] Tamże.

[337] Źródło: Kopalnia Cordula w Dzieckowicach, ctMyslowice.pl, <https://ctmyslowice.pl/artukul/kopalnia-cordula-w-dzieckowicach/1385378> [dostęp: 17.11.2023].

[338] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[339] Tamże.

38. Kopalnia Dąbrówka Śląska^[340]

Rok powstania: 1924

Rok zamknięcia: 1941

W rejonie Małej Dąbrówki znajdowały się stosunkowo niewielkie pola górnicze Polska (przemianowane w 1937 roku na Dąbrówka Śląska), Szczęście Luizy i Gwiazda Wieczorna, należące do drobnych posiadaczy, zrzeszonych w gwarectwa. Remigiusz Schneider w 1924 roku rozpoczął eksploatację kopalni. W 1930 roku Schneider wydzierzał kopalnię katowickim restauratorom Noglikowi i Krigarowi, którzy wykonali w niej wiele inwestycji, m.in. rozpoczęli budowę nowego szybu wydobywczego. W następnym roku zawiązała się jednak górna część szybu wydobywczego, mająca zbyt słabą obudowę. Likwidacja skutków katastrofy nadszarpaneła finanse Noglika i Krigara, którzy ogłosili upadłość. Kopalnia została wzięta pod zarządek przymusowy, który kierował nią przez dwa lata. Dopiero w 1937 roku udało się zorganizować nową spółkę pod firmą Dąbrówka Śląska, która poddzierżawiła prawo eksploatacji. W maju 1939 roku spółka ta również ogłosiła bankructwo i kopalnia dostała się ponownie pod zarządek sądowy. Pole górnicze Szczęście Luizy należało do gwarectwa, którego głównym udziałowcem został w latach międzywojennych sekretarz Sądu Apelacyjnego w Katowicach Karol Gadlec. Eksploatację kopalni rozpoczęła utworzona w 1932 roku spółka z o. o. pod firmą Szczęście Luizy. W 1937 roku spółka ta ogłosiła upadłość, kopalnię utrzymano jednak w ruchu, gdyż władze obawiały się wzrostu bezrobocia. W 1938 roku większość udziałów kopalni nabył przedsiębiorca górniczy z okręgu dąbrowskiego Chil Rechnic. 22 sierpnia 1939 roku kopalnia została zatopiona z powodu uszkodzenia głównej pompy. Prawo eksploatacji pola górniczego Gwiazda Wieczorna wydzierżawiła w 1935 roku spółka Jutrzenka. Spółka ta rozpoczęła w listopadzie 1935 roku eksploatację. Nazwa Kopalni Polska (od niemieckiej nazwy pola górniczego Polen) została zmieniona 15 stycznia 1937 roku na Dąbrówka Śląska.

39. Kopalnia Edwin^[341]

Rok powstania: 1841, 1879

Rok zamknięcia: 1844, 1883

Położenie: Katowice-Szopienice

Nadanie z 29 kwietnia/18 maja 1837 roku, eksploatowana w latach 1841–1844 i od 1879 roku. Należała do inspektora hutniczego Lamprichta z Królewskiej Huty, od którego kupiła ją firma Georg von Giesches Erben. W 1883 roku została włączona do Kopalni Giesehe.

40. Kopalnia Eintracht^[342]

Rok powstania: 1830, 1868

Rok zamknięcia: 1845, 1873

Położenie: Ruda Śląska-Nowy Bytom

Nadanie z 21 stycznia/6 lutego 1830 roku. Kopalnia należała do złotnika Sengelina z Gliwic i do miasta Bytomia. Udział Sengelina nabył w 1837 roku hrabia Andrzej Renard, który w 1855 roku przekazał go spółce akcyjnej Minerva. W 1871 roku udział Minervy przejęła spółka Oberschlesische Eisenbahnbedarfs-A.G. W 1900 roku kopalnię rozdzielono na pola Eintracht I (włączone następnie do kopalni Pokój) i Eintracht II (połączone z Kopalnią Litandra).

41. Kopalnia Eisenbahn^[343]

Rok powstania: 1853

Rok zamknięcia: 1895

Położenie: Mysłowice-Brzęczkowice

Nadanie z 9/19 grudnia 1839 roku, należała w połowie do Marii Wincklerowej, w drugiej połowie do drobnych przedsiębiorców. Została połączona 14 sierpnia 1872 roku z kopalnią Locomotive pod nazwą cons. Eisenbahn. W 1895 roku rozdzielono ją na pola Eisenbahn West, włączone w 1896 roku do kopalni Reserve i Eisenbahn Ostfeld, przejęte przez Katowicką Spółkę Akcyjną dla Górnictwa i Hutnictwa.

42. Kopalnia Elfriede^[344]

Rok powstania: 1847

Rok zamknięcia: 1883

Położenie: Katowice-Rozdzień

Nadanie pola górniczego Kopalni Elfriede zatwierdzono przez Wyższy Urząd Górniczy 26 kwietnia 1839 roku. Pole górnicze graniczyło: od zachodu i północy z nadaniem Pfarrfeld, od północy i od wschodu z nadaniem Wildensteinssegen, od wschodu z nadaniami Abendroth, a od południa z nadaniem Vitus. Początkowo kopalnia nie była eksploatowana. Pierwszy węgiel wydobyto w 1847 roku. Należała do Franciszka Wincklera. W 1852 roku nabył ją od jego spadkobiercy kupiec Gustaw Drescher z Wrocławia, od którego kupiła ją w 1862 roku firma Georg von Giesches Erben. Głównym odbiorcą surowca była huta cynku Wilhelmina. W 1883 roku kopalnia została włączona do Kopalni Giesehe.

[340] Źródło: *Forum Eksploratorzy*, eksploratorzy.com.pl; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[341] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[342] Tamże.

[343] Tamże.

[344] Źródło: Kopalnia Elfriede, Szopienice.pl, <https://szopienice.pl/2022/05/01/kopalnia-elfriede/> [dostęp: 17.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.; Kossuth S., *Górnictwo węglowe na Górnym Śląsku w połowie XIX wieku*, dz. cyt.

43. Kopalnia Elżbieta^[345]

Rok powstania: 1929

Rok zamknięcia: 1931

Położenie: Katowice–Murcki

Płytko kopalnia, prowadzona przez Wincentego Królika z Mysłowic.

44. Kopalnia Emanuelströst^[346]

Rok powstania: 1847

Rok zamknięcia: 1873

Położenie: Mysłowice–Chelm

Nadanie z 7 kwietnia/23 maja 1846 roku, powiększona 4 stycznia 1867 roku. Należała do kupca Loebela Perlsa, Loebela Danzigera i innych udziałowców. W latach 1871–1890 nabył Kopalnię Gustaw Henryk Ruffer i od tego czasu należała do rodziny Rufferów. W 1922 roku przejęła ją Górnośląskie Towarzystwo Akcyjne dla Gruntów i Kopalń w Mysłowicach, które jednak nie podjęło eksploatacji.

45. Kopalnia Eugeniensglück^[347]

Rok powstania: 1787

Rok zamknięcia: 1855

Położenie: Siemianowice Śląskie

Jest to Kopalnia Glück w Przełajce (nadanie z 31 grudnia 1787 roku), powiększona 9 czerwca 1808 roku i 1/15 marca 1320 roku, była eksploatowana od 1787 roku. Połączono ją 14 lipca 1830 roku z Kopalnią Eugenie (nad. 6/19 listopada 1823 roku i eksploatowana od 1825 roku razem z Kopalnią Glück) pod nazwą Eugeniensglück. Obie kopalnie należały do Donnersmarcków z linii bytomsko-siemianowickiej (Łazarza Karola Józefa, a następnie Karola Hugona). Połączona kopalnia została powiększona 12 stycznia/13 maja 1841 roku, a w 1855 roku włączono ją do Kopalni Siemianowice.

46. Kopalnia Fahrwell^[348]

Rok powstania: 1835

Rok zamknięcia: 1836

Położenie: Mikołów–Mokre

Nadanie z 20 grudnia 1834/5 stycznia 1835 roku, należała do Jana Franciszka Ullricha. W 1836 roku nadanie wygasło wobec rezygnacji właściciela.

47. Kopalnia Fanny^[349]

Rok powstania: 1804

Rok zamknięcia: 1933

Położenie: Siemianowice Śląskie Michałkowice

Nadanie z 19 listopada 1803 roku, powiększona 13 maja 1815 i 30 listopada 1821 roku, eksploatowana od 1804 roku, należała do rodziny von Rheinbaben (właściciele Michałkowic). Została połączona 9 maja 1829 roku, z polem Theresienswunsch (nad. 31 sierpnia/14 września 1828 roku) pod nazwą cons. Fanny. Od lat XIX wieku eksploatowana razem z Kopalnią Chassée. W 1892 roku kupiona przez księcia Hugona zu Hohenlohego-Oehringena, w 1905 roku przeszła na własność Zakładów Hohenlohego. W 1923 roku obie kopalnie połączono z Kopalnią Hohenlohego pod nazwą Hohenlohe–Fanny. Kopalnia została unieruchomiona 31 marca 1933 roku. Stała się znana w XIX wieku w Europie za sprawą podziemnego pożaru trwającego w niej aż do pierwszej połowy XX wieku. Do nieznanego szerzej zakładu z czasem zaczęły przybywać wycieczki, by na własne oczy oglądać, jakie szkody na powierzchni wyrządził szalejący podziemny pożar. Wśród gości był m.in. późniejszy cesarz Fryderyk III Hohenzollern.

48. Kopalnia Fausta^[350]

Rok powstania: 1831

Rok zamknięcia: 1865

Położenie: Świętochłowice

Nadanie z 15/23 października 1829 roku, eksploatowana od 1831 roku. Znaczna część pól kopalni należała do Karola Łazarza Henckela von Donnersmarcka, ponadto sześć kuksów posiadał Hugon Henckel von Donnersmarck, a 12 kuksów należało w latach 1833–1836 do miasta Bytomia. Kopalnię eksploatowano jako samodzielny zakład do 1865 roku, a od lat 70, XIX wieku razem z kopalnią Deutschland.

[345] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[346] Tamże.

[347] Tamże.

[348] Tamże.

[349] Stachowicz K., *Kopalnia Fanny. Historia pisana węglem i ogniem*, Siemianowice Śląskie 2022; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[350] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

49. Kopalnia Feldseegen^[351]

Rok powstania: 1841

Rok zamknięcia: 1870

Położenie: Mysłowice

Nadanie z 22 czerwca/9 lipca 1840 roku. Kopalnia należała w połowie do dominium Mysłowice, druga połowa była własnością kilku przedsiębiorców (kupiec Loebel Danziger, burmistrz Mysłowic Gawron i inni). W latach 1889–1890 kopalnię przejęła Katowicka Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa.

50. Kopalnia Ferdynand^[352]

Rok powstania: 1823

Rok zamknięcia: 1842

Położenie: Katowice-Bogucice

Pole górnicze nadano 3 maja 1823 i 28 grudnia 1844 roku, połączono (skonsolidowano) z polem górniczym Bertram uzyskanym 22 lipca 1842 roku. Graniczyło: od południowego zachodu i zachodu z terenami niezajętymi i od północy z nadaniem Artur oraz od północy, wschodu i południa z obszarami rezerwowymi dóbr myślowicko-katowickich.

51. Kopalnia Fortuna Franziska^[353]

Rok powstania: 1831

Rok zamknięcia: 1832

Położenie: Gierałtowiec-Bujaków

Nadanie z 12/30 marca 1831 roku. Kopalnia należała do farbiarza Mateusza Wodziczki z Gliwic, potem do innych przedsiębiorców. W 1861 roku nabyła ją Joanna Schafgotsch, w 1921 roku kopalnię włączono do pola górniczego Koppitz.

52. Kopalnia Fortuna I^[354]

Rok powstania: 1805

Rok zamknięcia: 1878

Położenie: Jaworzno-Dąbrowa

Kopalnię założyła Kompania Wielicka (udziałowcy: Abraham Vanderschild, lekarz Tomasz Chromy, proboszcz Ignacy Słupski i inni). W 1822 roku kupił Kopalnię Maurycy Samelson, a następnie (do 1838 roku) stopniowo wykupił jej udziały Fryderyk Ludwik Westenholzowa. W latach 1824–1829 Westenholzowa wykupiła również udziały kopalni Fortuna II, a w 1839 roku uzyskała nadanie pola górniczego Fortuna III. Po śmierci Westenholzowej kopalnię odziedziczył jej mąż Fryderyk Ludwik oraz wychowanek Karol Fryderyk Westenholz. W 1877 roku nabyło Kopalnię Gwarectwo Jaworznickie, które w 1878 roku unieruchomiło je z powodu złej koniunktury. W 1923 roku próby wznowienia eksploatacji Kopalni Fortuna podejmowała spółka Małopolskie Towarzystwo Przemysłowo-Górnictwa, która dzierżawiła pola górnicze od Jaworznickich Komunalnych Kopalń Węgla.

53. Kopalnia Fortuna II

Rok powstania: 1807

Rok zamknięcia: 1878

Położenie: Jaworzno-Dąbrowa

Kopalnię założył Ignacy Potocki (nad. 9 grudnia 1807 roku), w 1814 roku kupiona przez księcia Ferdynanda Anhalta Cöthena Plessa. W 1822 roku nabył ją Antoni Höltzel, od którego wykupiła ją w latach 1824–1829 (za pośrednictwem Maurycyego Samelsona) Fryderyk Ludwik Westenholzowa. Następnie kopalnia została połączona z Kopalnią Fortuna I.

54. Kopalnia Fridrich Wilhelm^[355]

Rok powstania: 1900

Rok zamknięcia: 1901

Położenie: Ruda Śląska-Nowy Bytom

Nadanie z 14/24 marca 1841 roku. Kopalnia należała do lekarza Wilhelma Schulzego i hrabiego Andrzeja Renarda. W 1841 roku Karol Godula nabył połowę udziałów, a resztę zakupił w 1855 roku spółka Minerva. W 1857 roku przyłączono do Kopalni Friedrich Wilhelm Kopalnię Vorsicht, należącą do tych samych właścicieli. W latach 1871–1899 całość udziałów przejęła spółka Oberschlesische Eisenbahnbedarfs-A.G. W 1902 roku kopalnię włączono do Kopalni Pokój.

[351] Tamże.

[352] Kossuth S., *Górnictwo węglowe na Górnym Śląsku w połowie XIX wieku*, dz. cyt.; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[353] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[354] Tamże.

[355] Tamże.

55. Kopalnia Friedrichshoffnung^[356]

Rok powstania: 1774

Rok zamknięcia: 1788

Położenie: Mikołów-Śmiłowice

Kopalnia należała do księcia pszczyńskiego.

56. Kopalnia Fürst Blücher^[357]

Rok powstania: 1825

Rok zamknięcia: ?

Położenie: Dzieckowice

Nadanie z 10/28 stycznia 1824 roku. Ostatnią i trzecią z kolei kopalnią łączącą Dzieckowice z Brusową była Kopalnia Fürst Blücher (Książę Blücher). Jej właścicielami byli nadleśniczy Harnisch z Nakła Śląskiego oraz rodzina Waligórskich. W latach 1825–1826 kopalnię kupił hrabia Edward Bethusy-Huc, przedstawiciel śląskiej szlachty. W 1899 roku przejął ją Gwarectwo Carlssegen (→Karol), a w 1901 roku Katowicka Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa. Na terenie zachodniej części Dzieckowic znajdowało się jeszcze sześć pól górniczych, które nie miały większego znaczenia spośród reszty kopalń myśłowickiego obszaru wydobywczego. Należały do nich pola górnicze: Julie Beate, Gabe Gotta (Dar Goty), Richardsfreude (Radość Ryszarda), Emiliensegen, Rosamunde, Emil i Martha.

57. Kopalnia Fürstin Hedwig^[358]

Rok powstania: 1787

Rok zamknięcia: 1805

Położenie: Chorzów

W wykazach kopalń występuje także pod nazwą Alte Hedwig. Nadanie z 21 lipca 1787 roku, należała do klasztoru bożogrobców w Miechowie, w 1846 roku została przepisana na własność Szpitala świętego Ducha w Bytomiu i parafii katolickiej w Chorzowie, w 1906 roku nabyta przez skarb państwa, a później przez Kopalnię Król.

58. Kopalnia Georgenflur^[359]

Rok powstania: 1872

Rok zamknięcia: 1873

Położenie: Mikołów

Kopalnia istniała na terenach dzierżawionych od księcia pszczyńskiego. Mimo że w tym czasie działało kilka prywatnych kopalń, nie miały one większego znaczenia nawet dla gospodarki księstwa pszczyńskiego. Były to kopalnie Georgenflur, Anna, Hamster, Maulwurf i Nicolai.

59. Kopalnia Georgine^[360]

Rok powstania 1841:

Rok zamknięcia: 1863

Położenie: Ruda Śląska-Nowy Bytom

Nadanie z 22 listopada/2 grudnia 1826 roku. Należała do nadleśniczego Harnischa, przysięgłego górniczego Starcka i do miasta Bytomia, później właściciele się zmieniali. W latach 1870–1899 większość udziałów nabyła Joanna Schaffgotsch, w latach 1906–1907 kopalnia przeszła w całości na własność spółki Gräfllich Schaffgotschsche Werke.

60. Kopalnia Gewalt^[361]

Rok powstania: 1881

Rok zamknięcia: 1886

Położenie: Zabrze

Nadanie z 4 lipca/8 października 1856 roku, należała do Gwidona Henckela von Donnersmarcka i do dyrektora Edlera z Zabrze. W 1869 roku Donnersmarck kupił udział spadkobierców Edlera. W 1900 roku została nabyta przez skarb pruski i włączona do kopalni Bielszowice.

61. Kopalnia Gleichheit^[362]

Rok powstania: 1877

Rok zamknięcia: 1893

Położenie: Myśłowice-Brzezinka

Zarezerwowana 15 marca 1859 roku w dobrach myśłowicko-katowickich. Należała do Waleski von Tiele-Winckler, a od 1890 roku do Katowickiej Spółki Akcyjnej dla Górnictwa i Hutnictwa. Eksploatowana w latach 1877–1893 jako samodzielna kopalnia (produkcja maksymalna w 1891 roku – 47 999 t), przy czym od 1890 roku wybierała węgiel również z pola unieruchomionej Kopalni Leopoldine, następnie została połączona z Kopalnią Nowa Przemsza.

[356] Tamże.

[357] Źródło: *Kopalnia Cordula w Dzieckowicach*, dz. cyt.

[358] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[359] Źródło: W połowie XIX wieku. Pierwsze były łyżki, Gmina Mikołów, <https://mikolow.eu/history/pierwsze-byly-lyzki/> [dostęp: 22.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[360] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[361] Tamże.

[362] Tamże.

62. Kopalnia Glückauf^[363]

Rok powstania: 1853

Rok zamknięcia: 1892

Położenie: Mysłowice-Dzieckowice

Nadanie z 25 maja 1841 roku, powiększona 26 lutego 1867 roku. Należała po połowie do Luizy Sułkowskiej (potem do jej syna Maksymiliana Ludwika) i do właściciela majątku Dzieckowice, Aleksandra Schreibera. W 1852 roku kupiec Loebel Danziger kupił udział Sułkowskiego, w następnych latach występują liczni drobni właściciele. W 1855 roku większość udziałów w kopalni nabył kupiec wrocławski, Gideon Gotard von Wallenberg-Pachaly. W 1892 roku kopalnia została przejęta przez Gwarectwo Carlssegen i od tego czasu była eksploatowana razem z Kopalnią Carlssegen.

63. Kopalnia Godulla^[364]

Rok powstania: 1943

Rok zamknięcia: 1945

Położenie: Ruda Śląska-Kochłowice

Kopalnia została utworzona w czasie okupacji hitlerowskiej z dawnych kopalń spółki Wirek Kopalnie, przejętych przez koncern Schaffgotschów (Schaffgotsch Bergwerksgesellschaft m.b.H.). Obejmowała Kopalnię Wirek (ponownie uruchomioną w 1943 roku) oraz część dawnej Kopalni Błogosławieństwo Boże (oprócz szybu Lech). Od 1945 roku Kopalnia Wirek była czynna jako odrębny zakład, na pozostałym obszarze górniczym zbudowano kopalnię Nowy Wirek.

64. Kopalnia Gottvertrau^[365]

Rok powstania: 1832

Rok zamknięcia: 1859

Położenie: Orzesze

Nadanie z 30 listopada/15 grudnia 1831 roku. Należała do proboszcza Juliusza Marchewki z Mysłowic, który sprzedał ją złotnikowi Janowi Sengeliniowi i spedytorowi Tomaszowi Schubertowi z Gliwic. W 1841 roku 120 kuksów nabył kupiec Samuel Trauben z Gliwic, a w 1855 roku – Robert Caro z Wrocławia. Pozostałe dwa kuksy należały do rodziny Olszowskich. W 1942 roku kopalnię przejęła spółka Godula A.G.

65. Kopalnia Guido^[366]

Rok powstania: 1855

Rok zamknięcia: 1928

Położenie: Zabrze

Kopalnia została założona przez hrabiego Guido Henckela von Donnersmarcka, który otrzymał nadanie górnicze 2 października 1855 roku. Pole górnicze Kopalni Guido wynosiło wówczas 1,03 km². Wcześniej w tym rejonie sugerowały, że to pole górnicze będzie zasobne w złoża węgla, podobnie jak pobliska państwowa Kopalnia Królowa Luiza (Königin Luise Grube). Hrabia, budując nową kopalnię, miał nadzieję na pozyskanie węgla o właściwościach koksowych. Pod koniec 1855 roku nakazał rozpoczęcie drążenia pierwszego szybu, który otrzymał nazwę Barbara. Wkrótce napotkano w nim jednak kurzawkę i natrafiono na uskok tektoniczny, co w 1856 roku spowodowało przerwanie drążenia szybu. Praktycznie równoległe podjęto drążenie szybu Concordia (częściej pojawiała się nazwa Kunstschacht, a ostatecznie otrzymał nazwę Guido), w którym wkrótce założony został pierwszy poziom wydobywczy. Tu jednak prace również napotkały trudności związane z zaburzeniami tektonicznymi, skutecznie utrudniającymi wydobycie. W 1862 roku szyb Concordia przerwał warstwę wodonośną i prace zostały wstrzymane. W latach XIX wieku szyb Guido był zarówno szybem wydobywczym, jak i odwadniającym podziemne wyrobiska. Aby zgromadzić kapitał inwestycyjny na jego odwodnienie i dalsze roboty górnicze, Donnersmarck zawiązał spółkę z Górnośląskim Towarzystwem Kolejowym (Oberschlesische Eisenbahn Gesellschaft). W 1870 roku przystąpiono do osuszenia szybu Kunstschacht (Guido), po czym podjęto jego dalsze zgłębianie. W 1872 roku wznowiono wydobycie, a urobek wyciągano zainstalowanym wyciągiem z maszyną parową. Równocześnie trwały prace związane z drążeniem niezbędnego dla kopalni drugiego szybu, który na cześć nowego wspólnika Donnersmarck nazwał szybem Eisenbahn (Kolejowy). W 1885 roku, z powodu niskiej rentowności, hrabia Guido rozpoczął proces sprzedaży kopalni Państwowemu Górniczemu Skarbowi Pruskiemu (Königlich-Preussischer Bergfiskus). Od tej chwili stanowiła ona własność państwową. Została włączona jako Pole Południowe do państwowej Kopalni Królowa Luiza. Początek lat XIX wieku to zgłębianie szybu Kolejowy. Na początku XX wieku wodę z wyrobisk Kopalni Guido wykorzystywano do pozyskiwania energii poprzez uruchomienie elektrowni wodnej pod ziemią. W pierwszych latach XX wieku na południe od Kopalni Guido wybudowano nową Kopalnię Delbrück (Delbrückgrube – późniejsza Kopalnia Makoszowy), wydobywającą węgiel koksujący. Obok niej powstała koksownia. W 1904 roku dokonano podziemnego połączenia wyrobisk obu kopalń, a w 1912 roku Kopalnię Guido formalnie włączono do Kopalni Delbrück. W 1922 roku, po podziale Górnego Śląska, Kopalnia Guido wraz z Kopalnią Delbrück pozostały po stronie niemieckiej, wchodząc w skład państwowego koncernu Preussag. Jednak załoga kopalniana wówczas pochodzi z Makoszów, które po podziale Górnego Śląska zostały przydzielone Polsce. W 1928 roku szyb Guido został unieruchomiony, a Kolejowy przestał pełnić funkcję szybu wydobywczego. Pozostał natomiast szybem zjazdowym dla załogi i materiałów (w sąsiedztwie powstał obszerny plac drzewny). Po II wojnie światowej obszar byłej Kopalni Guido wyszczególniony został jako Ruch Guido. Szyb Guido w 1962 roku został unieruchomiony przez decyzję wydaną przez Okręgowy Urząd Górniczy w Gliwicach. W 1979 roku szyb ten został zasypany do poziomu 170 m. Natomiast szyb Kolejowy utracił funkcję szybu zjazdowego i aż do 1967 roku służył jedynie do opuszczania materiałów niezbędnych do pracy górników oraz drewna do budowy obudowy. Obszar dawnej Kopalni Guido w 1967 roku został przekazany Zakładowi Konstrukcyjno-Mechanicznemu Przemysłu Węglowego. Utworzono na jej terenie Kopalnię Doświadczalną M-300, której głównym zadaniem było testowanie nowych maszyn i urządzeń górniczych. W 1975 roku dawne Pole Południowe Kopalni Królowa Luiza przeszło w ręce Centralnego Ośrodka Projektowo-Konstrukcyjnego KOMAG. W 1982 roku została podpisana umowa między dyrektorem Kopalni Doświadczalnej M-300 a Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu. Zgodnie z zapisami umowy część wyrobisk miała zostać przystosowana dla celów skansenu

[363] Tamże.

[364] Tamże.

[365] Tamże.

[366] Źródło: Historia kopalni Guido, Kopalnia Guido, <https://kopalniaguido.pl/historia> [dostęp: 24.03.2024]; Piątek E., *Historia Kopalni Węgla Kamiennego Guido*, [w:] taż (red.), *Kopalnia Guido w Zabrzu. Fragment górnośląskiego górnictwa węglowego*, Pszczyna 2013.

podziemnego. W tym samym roku na poziomie 170 utworzony został Skansen Górniczy Guido udostępniony do zwiedzania, wpisany następnie do rejestru zabytków. W 2007 roku utworzono Zabytkową Kopalnię Guido jako samodzielną instytucję kultury Zabrze i województwa śląskiego. W tym samym roku ponownie do użytku turystom został oddany poziom 170, natomiast rok później poziom W lutym 2015 roku otwarty został podziom W kwietniu 2013 roku połączono Kopalnię Guido z Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu w jedną instytucję o nazwie Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu.

66. Kopalnia Gut Glück^[367]

Rok powstania: 1823

Rok zamknięcia: 1828

Położenie: Świętochłowice–Zgoda

Nadanie z 30 lipca/6 sierpnia 1823 roku, należała w połowie do miasta Bytomia, reszta kuksów była własnością kilku osób. W 1832 roku nadleśniczy Gwidona Henckela von Donnersmarcka kupił 20,5 kuksów, które przeszły później na własność Donnersmarcków. Resztę kuksów nabył w latach 1837–1838 Franciszek Winckler, od którego odkupił je w 1839 roku Karol Godula (później udziały te przeszły na własność Joanny Schaffgotsch, a następnie Zakładów Schaffgotschów). Kopalnię od lat XIX wieku połączono z Kopalnią Deutschland.

67. Kopalnia Gute Amalie^[368]

Rok powstania: 1834

Rok zamknięcia: ?

Położenie: Katowice–Janów

Nadanie z 7/20 lipca 1831 roku. Należała w połowie do Aleksandra Mieroszewskiego i późniejszych właścicieli dominium mysłowickiego. Właścicielem drugiej połowy był Ferdynand Müller, następnie, od 1832 roku kupiec Arnold Lüschtwitz z Wrocławia, od 1870 roku zaś kupiec Eliaz Sachs z Katowic. W latach 1889–1895 całość udziałów przejęła Katowicka Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa. Od lat XIX wieku kopalnię eksploatowano razem z Kopalnią Mysłowice.

68. Kopalnia Gute Erwartung^[369]

Rok powstania: 1825

Rok zamknięcia: 1877

Położenie: Katowice–Janów

Nadanie z 13/24 lipca 1824 roku, eksploatowana z przerwami. Należała do Arnolda Lüschtwita z Wrocławia i do dominium mysłowickiego. W 1870 roku udział Lüschtwita nabył kupiec Eliaz Sachs z Katowic, w latach 1889–1895 kopalnia przeszła na własność Katowickiej Spółki Akcyjnej dla Górnictwa i Hutnictwa.

69. Kopalnia Gute Zuflucht^[370]

Rok powstania: 1844

Rok zamknięcia: 1885

Położenie: Katowice–Mała Dąbrówka

Nadanie z 30 sierpnia/14 września 1828 roku. Należała w połowie do Rheinbabenów, druga połowa była własnością kilku przedsiębiorców (m.in. pastora Nagła i aptekarza Cochlera z Tarnowskich Gór). W 1892 roku książę Hugon z Hohenlohe-Oehringen nabył udział Rheinbabenów, a następnie dalsze kuksy, tak że dysponował większością udziałów. Udziały te zostały przejęte w 1905 roku przez Zakłady Hohenlohego.

70. Kopalnia Guter Albert^[371]

Rok powstania: 1840

Rok zamknięcia: 1883

Położenie: Katowice–Roździeń

Pole górnicze nadano 26 kwietnia 1839 roku. Graniczyło: od północy, wschodu i południa z rezerwowym polem Hubertus, od południa z nadaniem Pfarrfeld, a od zachodu z nadaniem Szczęście Luizy (Louisens Glück). Roboty rozpoczęto w 1840 roku. Należała do W. Schneidera (61 kuksów) i do Marii Wincklerowej (61 kuksów). W latach 1860–1865 kopalnię wykupiła firma Georg von Giesches Erben, która w 1883 roku włączyła ją do Kopalni Giesche.

71. Kopalnia Güttmannsdorf^[372]

Rok powstania: 1841

Rok zamknięcia: 1845

Położenie: Świętochłowice

Nadanie z 19/29 października 1838 roku, należała po połowie do Wincentego von Hochberga (właściciela dóbr Mokre) i miasta Bytomia, później udziały zakupili liczni właściciele. W 1869 roku Gwidon Henckel von Donnersmarck kupił 81,5 kuksów, w 1874 roku dalsze 20,5 kuksów, a w 1898 roku resztę. Kopalnia była eksploatowana od lat XIX wieku razem z Kopalnią Deutschland.

[367] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[368] Tamże.

[369] Tamże.

[370] Tamże.

[371] Kossuth S., *Górnictwo węglowe na Górnym Śląsku w połowie XIX wieku*, dz. cyt.; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[372] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

72. Kopalnia Henriette^[373]

Rok powstania: 1787

Rok zamknięcia: ?

Położenie: Ruda Śląska-Bielszowice

Nadanie z 16 lutego 1794 roku (zgłoszona w 1787 roku pod nazwą Dorothea), powiększona 17/24 lutego 1818 roku, 10/22 listopada 1826 roku, 20 września 1831 roku i 3/17 lutego 1849 roku. Eksploatowana z przerwami od 1787 do 1870 roku. Należała początkowo do baronów von Wilczek, następnie do hrabiów Bobrowskich. W 1841 roku kupił ją Wilhelm Schneider, w 1844 roku połowę udziałów nabył Albert von Sallawa, w latach 1851–1854 kopalnię wykupił Gustaw von Kramsta. W 1902 roku nabyła ją od spadkobierców Kramsty Joanna Schaffgotsch i od tego czasu pole Henriette było eksploatowane przez Kopalnię Lithandra.

73. Kopalnia Hermannsglück^[374]

Rok powstania: 1847

Rok zamknięcia: 1848

Położenie: Mysłowice-Chełm

Nadanie z 22 października/5 listopada 1846 roku. Należała do kupca Hermana Müllera, kupca Zygryda Guradze, kasjera Jana Schwerdtfegera i innych przedsiębiorców. W latach 1899–1901 większość udziałów nabył Franciszek Hubert von Tiele-Winckler. W 1923 roku udziały te przejęło Górnośląskie Towarzystwo Akcyjne dla Gruntów i Kopalń w Mysłowicach, które jednak nie podjęło eksploatacji.

74. Kopalnia Herzogin Auguste^[375]

Rok powstania: 1843

Rok zamknięcia: ?

Położenie: Łaziska Górne

Nadanie z 15/26 maja 1843 roku. Należała po połowie do Ignacego Eiseneckera i księcia pszczyńskiego, później następowały zmiany własnościowe (por. Treue Caroline). W 1883 roku nabył ją hurtownik węglowy Karol Obermayer z Wiednia.

75. Kopalnia Hohenlohe^[376]

Rok powstania: 1867

Rok zamknięcia: 1933

Położenie: Katowice-Wielowiec

Kopalnia została utworzona 13 kwietnia 1869 roku przez połączenie kopalni i pól górniczych: Caroline, Hohenlohe (nad. 14/26 czerwca 1805 roku, powiększona 9 listopada 1824 roku, eksploatowana od 1823 roku), Maria (nad. 24 kwietnia/2 maja 1829 roku, eksploatowana od 1829 roku), August (nad. 24 marca/2 kwietnia 1834 roku, powiększona 9 grudnia 1867 roku, eksploatowana od 1866 roku), Alfred (nad. 24 marca/2 kwietnia 1834 roku, powiększona 9 grudnia 1867 roku, eksploatowana od 1865 roku) i Hütte (nad. 5/14 kwietnia 1842 roku). Wszystkie kopalnie należały do książąt zu Hohenlohe-Oehringen. Połączona kopalnia dzieliła się na dwa zakłady produkcyjne: Alfred i Fürstin Pauline (Paulina), których nazwy pochodziły od szybów wydobywczych. W 1905 roku kopalnia przeszła na własność Zakładów Hohenlohego, w 1923 roku przyłączono do niej Kopalnię Chassée-Fanny (połączona kopalnia miała nazwę Hohenlohe-Fanny), a 31 marca 1933 roku została unieruchomiona. Nazwę nieczynnej kopalni zmieniono 4 kwietnia 1936 roku na Wielowiec.

76. Kopalnia Honorata^[377]

Rok powstania: 1870

Rok zamknięcia: 1875

Położenie: Orzesze

Nadanie z 22 stycznia/6 lutego 1841 roku. Należała do Franciszka Wincklera, w 1873 roku przeszła na własność spółki akcyjnej Oberschlesische A.G. für Kohlenbergbau, w 1876 roku włączono ją do Kopalni Vereinigte Friedrich und Orzesche.

77. Kopalnia Hrabia Franciszek^[378]

Rok powstania: 1912

Rok zamknięcia: 1931

Położenie: Ruda Śląska

15 marca 1912 roku odłączona od Kopalni Wolfgang, należała do Ballestremów (73,6 kuksów) i do Rufferów (48,4 kuksów). Od 1 stycznia 1926 do 1 kwietnia 1929 roku ponownie połączona z Kopalnią Wolfgang. W 1928 roku kupiła ją spółka akcyjna Huta Pokój, a w 1931 roku – Rudzkie Gwarectwo Węglowe. Niemiecka nazwa kopalni to Graf Franz. Od 1 sierpnia 1931 roku włączono ją do Kopalni Wolfgang-Wawel.

[373] Tamże.

[374] Tamże.

[375] Tamże.

[376] Tamże.

[377] Tamże.

[378] Tamże.

78. Kopalnia Hruzik^[379]

Rok powstania: 1805

Rok zamknięcia: 1809 (?)

Położenie: Jaworzno

Kopalnię założył urzędnik kameralny Hruzik. Unieruchomiona w 1809 roku. W 1816 roku przejęta przez władze Wolnego Miasta Krakowa wraz z paroma innymi nieczynnymi kopalniami (m.in. z Kopalnią Ludwika, unieruchomioną w 1814 roku z powodu pożaru) i później eksploatowana jako odkrywka.

79. Kopalnia Ida^[380]

Rok powstania: 1830

Rok zamknięcia: 1842

Położenie: Orzesze

Nadanie z 26 listopada/12 grudnia 1829 roku, eksploatowana w latach 1830–Należała do spadkobierców Karola Wojskiego (61 kuksów), C.F. Starka i innych przedsiębiorców; później większość udziałów miał Franciszek Winckler, a następnie Joanna Schaffgotsch.

80. Kopalnia Izabella^[381]

Rok powstania: 1808, lata 1823–1826

Rok zamknięcia: 1816, 1860

Położenie: Trzebinia–Siersza

Założona przez księżnę Izabelę Lubomirską. W 1817 roku przeszła wraz z dobrami tenczyńskimi na własność Potockich. W latach 1823–1826 została ponownie uruchomiona. Około 1860 roku zlikwidowano ją i w 1861 roku założono na jej miejscu Kopalnię Nowa Izabela, do której w 1868 roku przyłączono Kopalnię Elżbieta (pod wspólną nazwą Elżbieta–Izabela), a w 1882 roku – Kopalnię Adam. W latach 1854–1874 kopalnię eksploatowała spółka, do której należeli Potocki i bracia Rau, następnie przeszła znowu na własność Potockich. W 1884 roku oddano do użytku nowy szyb wydobywczy Artur, od którego kopalnia otrzymała nazwę Artur. Szyb Izabela unieruchomiono w 1890 roku.

81. Kopalnia Jakob^[382]

Rok powstania: 1851

Rok zamknięcia: 1901

Położenie: Mysłowice–Janów Miejski

Nadanie z 17 lutego/19 marca 1840 roku. Należała w połowie do Marii Wincklerowej, w drugiej połowie do Daniela Henryka Dalibora z Wełnowca i do Wojciecha Dudzika. W latach 1880–1896 wykupiona w całości przez Tiele–Wincklerów i przekazana Katowickiej Spółce Akcyjnej dla Górnictwa i Hutnictwa. Była eksploatowana do 1901 roku wraz z dzierzawionymi częściami sąsiednich pól górniczych, następnie unieruchomiono ją, a jej pole włączono później do Kopalni Reserve.

82. Kopalnia Jakob^[383]

Rok powstania: 1851

Rok zamknięcia: ?

Położenie: Katowice–Giszowiec

Kopalnia w rejonie Giszowca została nadana 17 lutego 1840 roku, ale wydobywanie rozpoczęło się dopiero 11 lat później. Początkowo prowadzono je za pomocą sztolni, której wylot znajdował się w okolicy dzisiejszej Rybaczówki. Wydrążono również szyb Stolln (sztolniowy), pomagający w wentylacji wyrobiska. Znajdował się on obok dzisiejszego kościoła św. Stanisława Kostki. Pracownicy kopalni zamieszkali w domach, oznaczonych na dawnych mapach jako Steigerhäuser – domy sztygarów, mniej więcej w okolicy dzisiejszej hali trampolin. Ostatnie zabudowania wyburzono na początku XXI wieku. Pod koniec lat XIX wieku rozpoczęto budowę kolejnych szybów, które udostępniły pokłady węgla położone głębiej. W 1859 roku wydrążony został szyb Maschinen Schacht – zlokalizowano go w miejscu, gdzie 50 lat później wybudowano Willę Dyrektora. Nieco później wydrążono szyb Grundmann – nazwany zapewne na cześć Friedricha Wilhelma Grundmanna, zarządcy dóbr Tiele–Wincklerów i inicjatora nadania praw miejskich pobliskim Katowicom. Wokół tego szybu powstało najwięcej zabudowań kopalni (obecnie jest to teren stacji kontroli pojazdów Automobilklubu Śląskiego). Szyb Grundmann połączono z Koleją Prawego Brzegu Odry za pomocą tzw. rosbanki, czyli kolejki wąskotorowej. Była to najprawdopodobniej kolej konna, poprowadzona wybudowanymi do tego celu nasypami i wawozami, które zachowały się do dziś w okolicach Stawu Barbara.

83. Kopalnia Johann August^[384]

Rok powstania: 1879

Rok zamknięcia: 1883

Położenie: Zabrze–Biskupice

Nadanie z 13 maja/8 października 1856 roku, eksploatowana w latach 1879–1883 (a później – wraz z Kopalnią Hedwigswunsch). Należała w połowie do Juliusza Alberta Borsiga, druga połowa była własnością Gustawa Henryka Ruffera, bankiera Jana Filipa Glocka z Wrocławia i kupca Ryszarda Schreibera. Borsig wykupił w latach 1875–1877 udziały Glocka i Schreibera, natomiast udział Ruffera nabyła w 1884 roku spółka Donnersmarckhütte, w związku z czym pole kopalni podzielono w 1899 roku między Zakłady Borsiga i Donnersmarckhütte.

[379] Tamże.

[380] Tamże.

[381] Tamże.

[382] Tamże.

[383] Źródło: Dawne kopalnie, Giszowiec.info, https://www.giszowiec.info/pl/?co=inne_kopalnie [dostęp: 23.11.2023].

[384] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

84. Kopalnia Josephina^[385]

Rok powstania: 1841

Rok zamknięcia: 1856

Położenie: Orzesze-Zawisz

Nadanie z 26 października/7 listopada 1840 roku, eksploatowana z przerwami w latach 1841–Należała do pułkownika Andrzeja Witowskiego i jego żony Józefiny, w 1844 roku kupił ją porucznik Konstanty von Thun, a w 1858 roku (wraz z dobrami Gardawice) księżę Sergiusz Dołgoruki. W 1862 roku kopalnię wraz z majątkiem nabyli: kapitan Peters z Neufchâtel (Szwajcaria), fabrykant Louis Chassis z Francji i oficer gwardii cesarskiej, Charles Didry. W 1865 roku nadanie górnicze wygasło.

85. Kopalnia Jutrzenka^[386]

Rok powstania: 1856, 1935

Rok zamknięcia: 1890, 1941

Położenie: Katowice-Janów

Pole górnicze nadano 6 I 1826 roku. Graniczyło: od północy z nadaniami Elfriede, Abendroth i Edwin, od wschodu z nadaniami Auguste i Teichmannshofnung, od południa z tym ostatnio wymienionym nadaniem i z Guter Albert, a od zachodu z nadaniami Vitus i Elfriede. Jutrzenka w Małej Dąbrówce (Katowice), nad. 26 IV/9 V 1843 roku, należała do licznych właścicieli. W latach 1856–1866 połowa udziałów była własnością spółki Schlesische A.G. für Bergbau und Zinkhüttenbetrieb, która w 1866 roku odstąpiła je firmie Georg von Giesches Erben. Kopalnia była eksploatowana w latach 1856–1890, następnie przzerwano eksploatację na skutek wybrania górnych pokładów węgla. W 1910 roku nabyli ją z licytacji restaurator Piotr Cieślak i rzeźnik Konrad Kozioł z Małej Dąbrówki. W 1935 roku wznowiono eksploatację; prowadziła ją spółka Jutrzenka, która wydzierżawiła prawo wydobywania węgla. W czasie okupacji hitlerowskiej kopalnię wzięto pod zarząd przymusowy. 2 XII 1941 roku szyb wydobywczy został zatopiony na skutek przerwania się wody, co spowodowało ostateczne zaniechanie eksploatacji. Nazwa niemiecka (do 1922 roku) Abendstern.

86. Kopalnia Kalina^[387]

Rok powstania: 1847

Rok zamknięcia: 1848

Położenie: Chorzów-Hajduki

Nadanie z 23 marca/11 kwietnia 1845 roku. Należała do landrata Wilhelma Ferdynanda Elsnera von Gronova z Kalinowic. W 1872 roku kupiła ją od jego spadkobierców firma Inländische Gasgesellschaft w Wiedniu, od 1878 roku należała do gwarectwa, w którym większość udziałów wykupiła firma Georg von Giesches Erben. W 1901 roku kopalnia została rozdzielona na dwa pola górnicze, przydzielone kopalniom Kleofas i Deutschland.

87. Kopalnia Karol (Carlssegen)^[388]

Rok powstania: 1790

Rok zamknięcia: 1931

Położenie: Mysłowice-Brzezinka

Nadanie z 2 lipca 1797 roku, powiększona 7 marca 1807, 20 września 1813, 14 września 1814, 12/24 września 1817, 14/27 marca 1822, 8 lutego 1867 roku, eksploatowana od 1790 roku. Należała do barona Larischa, następnie (1811–1848) do jego córki księżny Luizy Sułkowskiej, a później do jej syna Maksymiliana Ludwika Sułkowskiego. W 1852 roku przejęta za długi przez Ernesta Heymanna z Wrocławia, Jakuba Altsmanna z Pszczyny i Emanuela Siegheima z Bytomia, a później udziały kupowali różni przedsiębiorcy. 16 marca 1880 roku zatwierdzono połączenie tej kopalni z Kopalnią Krakau pod nazwą cons. Carlssegen. W 1892 roku Gwarectwo Carlssegen nabyło kopalnie Cordula i Glückauf, które odtąd eksploatowano razem z Kopalnią Carlssegen. W 1901 roku kopalnię nabyła Katowicka Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa. Nazwa do 1922 roku Carlssegen, następnie Karol. W latach 1925–1926 eksploatacja przejściowo wstrzymana, w 1931 roku kopalnię ostatecznie unieruchomiono.

88. Kopalnia Kleine Helene^[389]

Rok powstania: 1843

Rok zamknięcia: 1847

Położenie: Katowice-Załęże

Nadanie z 25 września/7 października 1843 roku, powiększona 8 października 1844 roku. Należała do radcy heskiego Aleksandra Fryderyka von Bally'ego, jego żony Józefiny oraz do bankiera Schultze i kupca Krauske z Berlina. Od lat XIX wieku następowały częste zmiany stosunków własnościowych, w latach 1906–1930 większość kuksów wykupiły Zakłady Hohenlohego. Od początków XX wieku eksploatowano ją razem z Kopalnią Wujek.

[385] Tamże.

[386] Tamże.

[387] Tamże.

[388] Tamże.

[389] Tamże.

89. Kopalnia Krakau^[390]

Rok powstania: 1854

Rok zamknięcia: 1880

Położenie: Mysłowice–Brzezinka

Pole górnicze nadano 5 sierpnia 1838 roku. Graniczyło: od północy i wschodu z nadaniem Karol (Karlssegen) i Wanda, od południa z nadaniem Szczęść Boże (Glückauf) i od zachodu z pszczyńskim obszarem górniczym. Kopalnia rozpoczęła działalność dopiero w 1854 roku, kiedy przedłużana Sztolnia Dolna Kopalni Karol oraz chodnik główny robót podziemnych tej kopalni weszły w obszar nadania Kraków. Urobek z Kopalni Kraków wydobywano szybem Brygida należącym do Kopalni Karol. Kopalnia należała do Luizy Sułkowskiej, następnie do jej syna Maksymiliana Ludwika. W 1852 roku na mocy decyzji sądu przekazana za długi wierzycielom (bankierowi Ernestowi Heymannowi z Wrocławia, kupcowi Jakubowi Altmannowi z Pszczyny i dzierżawcy opłat drogowych Emanuelowi Siegheimowi z Bytomia), którzy sprzedawali swoje udziały innym przedsiębiorcom. W 1880 roku połączona z Kopalnią Carlssegen.

90. Kopalnia Krakus^[391]

Rok powstania: 1841

Rok zamknięcia: 1873

Położenie: Mysłowice–Kosztowy

Nadanie z 2/14 lutego 1841 roku. Kopalnia należała do urzędnika pocztowego Gawrona z Mysłowic, inspektorów hutniczych Karola Vossa i Antoniego Greli oraz do kupca Loebela Danzigers. W latach 1868–1869 większość udziałów nabył Antoni Klaus, a w latach 1902–1908 kupiła kopalnię Katowicka Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa.

91. Kopalnia Król^[392]

Rok powstania: 1791

Rok zamknięcia: koniec XX w.

Położenie: Chorzów

Największy wpływ na rozwój przemysłu w Chorzowie miała działalność władz pruskich, w imieniu których rozpoczął tutaj prace wielce zasłużony dla górnośląskiego górnictwa i hutnictwa hrabia Fryderyk Wilhelm von Reden. To z jego inicjatywy powstała Królewska Huta żelaza, a wcześniej, bo w 1791 roku, Kopalnia Król. W 1822 roku zarezerwowano dla niej pole górnicze wielkości 29 km², z czego w 1870 roku odstąpiono 3 km² dla Kopalni Gräfin Laura (Chorzów). Kopalnia miała pierwotnie nazwę Prinz Karl von Hessen, a od 1800 roku nazywała się Königsgrube (König). Kopalnia Król pod tą nazwą funkcjonowała aż do czasów międzywojennych. W początkach XIX wieku dzieliła się na cztery pola eksploatacyjne: Wschodnie, Południowe, Zachodnie i Północne. W 1922 roku została przejęta przez skarb państwa polskiego i wydzielawiona polsko-francuskiej spółce dzierżawnej Skarboferme. Pole Wschodnie otrzymało wówczas nazwę Król–Święty Jacek, Pole Południowe (unieruchomione 1 grudnia 1928 roku) – Król Piast, Pole Zachodnie – Święta Barbara, a Pole Północne (unieruchomione przejściowo w latach 1933–1937) – nazwę Wyzwolenie. Od 1937 roku kopalnia została rozdzielona na dwie kopalnie: Prezydent Mościcki, obejmującą Pole Wschodnie i Pole Południowe, oraz Barbara–Wyzwolenie. W okresie okupacji hitlerowskiej obie kopalnie przejął koncern Hermann Göring (Bergwerksverwaltung Oberschlesien G.m.b.H. der Reichswerke Hermann Göring) i miały one nazwy niemieckie sprzed 1922 roku. W latach XX wieku podzielono ją na dwa przedsiębiorstwa: Kopalnię Prezydent i Kopalnię Barbara–Wyzwolenie. Obydwa zakłady zlikwidowano pod koniec XX wieku. Jednym z najciekawszych obiektów dawnej Kopalni Król jest szyb Elżbieta, którego zabudowania stoją przy ul. Siemianowickiej. Budynek postawiono w latach 1913–1914 – wtedy szyb nosił niemiecką nazwę Thomasschacht. Szyb pełnił rolę technicznego i służył do transportu drewna, jak również do wentylacji kopalni. Zabudowania składały się z wieży szybowej, gmachu maszynowni, rozdzielni, szatni i portierni. Architekt Tschentscher nadał zabudowaniom przemysłowym wygląd nawiązujący stylistycznie do modnego w połowie XIX wieku romantycznego neogotyku z charakterystycznym krenelażem oraz ostrołukowo zamkniętymi oknami.

92. Kopalnia Książątka^[393]

Rok powstania: 1914

Rok zamknięcia: 1925

Położenie: Tychy–Gostynia

Kopalnia została uruchomiona w 1914 roku; należała do księcia pszczyńskiego, który w 1914 roku nabył jej pole górnicze od spadkobierców Gustawa von Ruffera. Do 1922 roku kopalnia miała nazwę Prinzengrube. W 1925 roku połączona z Kopalnią Brada w Łaziskach Górnych.

93. Kopalnia König David (David)^[394]

Rok powstania: 1769

Rok zamknięcia: 1818

Położenie: Ruda Śląska–Orzegów

Kopalnia należała do właściciela dominium Jeannereta, następnie do von Hochberga (właściciela majątku Szombierki). Eksploatowana do 1818 roku, ok. 1820 roku została zarzucona (na jej miejscu nadano później pole górnicze Rosalie, włączone w 1856 roku do Kopalni cons. Paulus).

[390] Kossuth S., *Górnictwo węglowe na Górnym Śląsku w połowie XIX wieku*, dz. cyt.; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[391] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[392] Źródło: Szyb „Elżbieta” w Chorzowie, Śląska Organizacja Turystyczna, <https://slaskie.travel/poi/3676/szyb-elzbieta-w-chorzowie> [dostęp: 19.11.2023].

[393] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[394] Tamże.

94. Kopalnia König Saul^[395]

Rok powstania: 1825

Rok zamknięcia: 1875

Położenie: Świętochłowice–Chropaczów

Nadanie z 16/30 marca 1825 roku, należała po połowie do firmy Georg von Giesches Erben i króla bawarskiego, Maksymiliana Józefa; od niego w 1826 roku udziały w kopalni wraz z majątkiem Chropaczów kupił Karol Łazarz Henckel von Donnersmarck. W latach 1857–1866 kopalnię wykupiła spółka Schlesische A.G. für Bergbau und Zinkhüttenbetrieb. Eksploatowana od 1825 roku, a w 1875 roku, włączono ją do kopalni Matylida.

95. Kopalnia Königin Luise-Pachtfeld^[396]

Położenie: Zabrze–Poremba

Część zarezerwowanego pola Kopalni Königin Luise, dzierżawiona w latach 1862–1902 przez spółkę Minerva, a następnie przez spółkę Oberschlesische Eisenbahndarfs-A.G. i eksploatowana jako odrębna kopalnia (niekiedy razem z częściami kopalni na terenie Rudy, w których spółka miała udziały, jak kopalnie Oscar i Catharina) na potrzeby zakładów hutniczych spółki.

96. Kopalnia Larisch^[397]

Rok powstania: 1855

Rok zamknięcia: 1856

Położenie: Mysłowice–Brzezinka

Nadanie z 18 stycznia/18 lutego 1838 roku, powiększona 17 marca/11 kwietnia 1843 roku. Należała do księżny Luizy Sułkowskiej (z domu baronówny Larisch), następnie do jej syna. W 1852 roku kopalnię nabył kupiec Wilhelm Silberleit z Mysłowic, od którego odkupił ją hrabia Jan von Wilczek z Wiednia. W 1892 roku kopalnia przeszła na własność Gwarectwa Carlssegen, a w 1901 roku – Katowickiej Spółki Akcyjnej dla Górnictwa i Hutnictwa.

97. Kopalnia Lazarus-Erbstollen^[398]

Rok powstania: 1802

Położenie: Ruda Śląska–Nowa Wieś

Sztolnia zbudowana dla odwodnienia Kopalni Błogostawieństwo Boże (Gottessegen) i innych kopalni bytomsko-siemianowickiej linii Donnersmarcków w rejonie Wirka. Budowę sztolni rozpoczęto w 1802 roku (nazwa na cześć Łazarza Henckela von Donnersmarcka), a 22/28 sierpnia 1838 roku otrzymała ona prawa sztolni dziedzicznej; osiągnęła długość 1320 m.

98. Kopalnia Leopoldyna (Leopoldine)^[399]

Rok powstania: 1805

Rok zamknięcia: 1888

Położenie: Brzęczkowice

Pole górnicze nadano 27 kwietnia 1805 roku (później dwukrotnie rozszerzano). Graniczyło z nadaniami: od północy Friedrichsglück, od wschodu Gleichheit i Aegidius, od południa Aegidius i Wisła (Weichsel), a od zachodu Teodor. Założyli ją pruscy urzędnicy górniczy, którzy jednak wobec sprzeciwu właściciela dominium, Mioszszewskiego, musieli sprzedać swoje udziały. Od 1808 roku połowa udziałów należała do dominium myślowickiego (właściciele Mioszszewscy, a od 1838 roku Wincklerowie), druga była własnością drobnych przedsiębiorców. Kopalnię połączono 25 czerwca/6 listopada 1871 roku z polem górniczym Aegidius (nad. 8/23 grudnia 1835 roku, powiększone 18 lutego 1867 roku). W 1888 roku przerwano eksploatację na skutek wyczerpywania się zasobów. Resztki węgla w polu Kopalni Leopoldyna wybierała od 1890 roku Kopalnia Gleichheit, a w 1893 roku obie kopalnie przyłączono do Kopalni Nowa Przemsza, unieruchomionej w 1925 roku. W latach 1927–1931 prowadzono w tym rejonie płytką kopalnię Leopoldyna, Ignacy Szendera z Brzezinki, a następnie kupiec S. Walczyk z Mysłowic.

99. Kopalnia Ligendza^[400]

Rok powstania: 1927

Rok zamknięcia: 1929

Położenie: Mysłowice–Brzezinka

Kopalnia była eksploatowana przez Ludwika i Wincentego Ligendzów; wybierała resztki węgla pozostawionego przez Kopalnię Nowa Przemsza.

100. Kopalnia Locomotive^[401]

Rok powstania: 1841

Rok zamknięcia: 1872

Położenie: Mysłowice–Brzęczkowice

Nadanie z 28 lipca/5 sierpnia 1841 roku. Kopalnia należała po połowie do Marii Wincklerowej oraz do burmistrza Mysłowic Gawrona i kupca Loebela Danziger; udziały tych ostatnich wykupili później inni przedsiębiorcy, od 1871 roku należały one do inżyniera Karola Seedorfa z Mysłowic. W 1872 roku włączono ją do Kopalni Eisenbahn.

[395] Tamże.

[396] Tamże.

[397] Tamże.

[398] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[399] Kossuth S., *Górnictwo węglowe na Górnym Śląsku w połowie XIX wieku*, dz. cyt.; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[400] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[401] Tamże.

101. Kopalnia Lossek^[402]

Rok powstania: 1871

Rok zamknięcia: 1873

Położenie: Katowice-Janów

Kopalnia zarezerwowana w 15 marca 1859 roku, należała do Waleski von Tiele-Winckler. W 1896 roku włączona do Kopalni Reserve.

102. Kopalnia Louis^[403]

Rok powstania: 1856

Rok zamknięcia: 1863

Położenie: Gierałtowie-Ormontowice

Nadanie z 13 czerwca 1857 roku. Należała do spółki akcyjnej Ormontowitzer A.G. für Kohlenund Eisenproduktion, w 1883 roku nabył ją Wilhelm Hegenscheidt, a w 1896 roku – Joanna Schaffgotsch.

103. Kopalnia Louis Ehre^[404]

Rok powstania: 1808

Rok zamknięcia: 1873

Położenie: Mysłowice-Wesoła

Kopalnia należała do księcia pszczyńskiego. Została założona w 1808 roku, zlikwidowana w październiku 1873 roku po wybraniu górnych pokładów węgla.

104. Kopalnia Louise^[405]

Rok powstania: 1789, 1818

Rok zamknięcia: 1792, 1873

Położenie: Ruda Śląska-Nowy Bytom

Nadanie 20 czerwca 1789 roku, kopalnia powiększona 15/31 sierpnia 1823 roku. Należała początkowo do miasta Bytomia (61 kuksów), radcy finansowego Rosenstiela, jego córki Julianny Luizy i innych udziałowców. W latach 1899–1902 większość kuksów nabyła Joanna Schaffgotsch. Od początków XX wieku pole kopalni było dzierżawione przez Kopalnię Pokój.

105. Kopalnia Louise^[406]

Rok powstania: 1803

Rok zamknięcia: 1873

Położenie: Mysłowice-Słupna

Nadanie z 24 listopada 1801 roku, powiększona 16 października 1818, 3 listopada 1823, 14 marca 1825 i 10 lipca 1864 roku. Należała początkowo do hrabiego Mieroszewskiego, potem do barona Larischa, następnie (w latach 1811–1848) do jego córki księżny Luizy Sułkowskiej, a w 1852 roku została kupiona przez Antoniego Klausę. Przyłączono do niej 24 listopada 1864 roku pole górnicze Hoffnung (nad. 30 marca/14 czerwca 1846 roku), a 22 kwietnia 1865 roku Kopalnię Einigkeit (nad. 28 lutego 1816 roku, powiększana 24 lipca 1824 i 8 czerwca 1865 roku, eksploatowana m.in. w 1824 roku). Połączona kopalnia należała do Antoniego Klausy, następnie do jego spadkobierców, a w 1894 roku kupiła ją Katowicka Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa.

106. Kopalnia Martha-Valeska^[407]

Rok powstania: 1837

Rok zamknięcia: 1947

Położenie: Łaziska Średnie

Nadanie z 7/19 marca 1836 roku. Kopalnia należała początkowo do kupca Ignacego Eiseneckera z Mikołowa. W 1852 roku wdowa po Eiseneckerze sprzedała kopalnię hrabiemu Hermanowi von Bohlenowi, w 1853 roku nabyła ją z licytacji grupa wierzycieli von Bohlena, w 1856 roku przejęli ją kupcy Max i Dieckmann z Magdeburga. W 1890 roku utworzono spółkę akcyjną Gottmitungrube, która przejęła Kopalnię Gottmituns, kopalnie Alt Glückauf (nad. 21 października 1840 roku dla Ignacego Eiseneckera, eksploatowana z przerwami) i Bonaparte (nad. 17 października 1839 roku dla Ignacego Eiseneckera, eksploatowana z przerwami od 1841 roku) oraz pola górnicze Gotthilf (nad. 15 stycznia 1846 roku) i Versöhnung (nad. 30 października 1882 roku). Kopalnie te i pola eksploatowano łącznie pod nazwą Kopalnia Gottmituns. Ponadto przyłączono do niej w 1904 roku, Kopalnię Martha Valeska, a w 1911 roku pole górnicze Uranianus (nad. 14 października 1858 roku). W 1922 roku kopalnia oraz jej właścicielka zmieniły nazwę na Valeska (w okresie okupacji hitlerowskiej: Valeskagrube). W latach 1945–1946 kopalnia należała do Mikołowskiego ZPW, od 1 stycznia 1947 roku włączono ją do Kopalni Bolesław Śmiały.

107. Kopalnia Maulwurf^[408]

Rok powstania: 1872

Rok zamknięcia: 1875

Położenie: Mikołów

Kopalnia istniała na terenach dzierżawionych od księcia pszczyńskiego.

[402] Tamże.

[403] Tamże.

[404] Tamże.

[405] Tamże.

[406] Tamże.

[407] Pinocy K., *Kopalnia Martha Valeska, Marta Valeska ulica: 1833–2017*, Łaziska Górne 2017; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[408] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

108. Kopalnia Merkur^[409]

Rok powstania: 1871

Rok zamknięcia: 1875

Położenie: Świętochłowice–Chropaczów

Nadanie z 13 kwietnia/10 czerwca 1836 roku. Kopalnia należała w połowie do Karola Łazarza Henckela von Donnersmarcka, a w drugiej – do kupców Ignacego Sobczyka i Izaaka Freunda z Tarnowskich Gór. W 1837 roku Karol Godula kupił udziały Sobczyka i Freunda, a w latach 1857 i 1872 całość udziałów nabyła spółka Schlesische A.G. für Bergbau und Zinkhüttenbetrieb. Kopalnię eksploatowano od 1871 roku, a w 1875 roku włączono ją do Kopalni Matylda.

109. Kopalnia Mikulczyce^[410]

Rok powstania: 1906

Rok zamknięcia:

Położenie: Zabrze, Mikulczyce

Mikulczyce w Mikulczycach (Zabrze), powstała 22 sierpnia 1906 roku z połączenia pod nazwą Donnersmarckhütte pól górniczych: Zabrze (nad. 19 września 1870 roku), Neue Abwehr (nad. 30 listopada 1870 roku), Deutsch Lothringen (nad. 10 stycznia 1871 roku), Jungfrau Metz (nad. 31 stycznia 1872 roku) i Saargemünd (nad. 12 kwietnia 1871 roku). Budowę szybów rozpoczęto w 1901 roku, eksploatację zaś (w polu Neue Abwehr) w 1903 roku. Należała do spółki akcyjnej Donnersmarckhütte, a od 1927 roku, do Gwarectwa Castellengo–Abwehr. Nazwa do 1927 roku Donnersmarckhütte, w latach 1927–1945 Abwehr, od 1945 roku Mikulczyce. Od 1945 roku kopalnia należała do Zakładu Górniczego ZPW, zaś 1 października 1960 roku została połączona z Kopalnią Rokitnica pod nazwą Mikulczyce–Rokitnica.

110. Kopalnia Mokre^[411]

Rok powstania: 1853

Rok zamknięcia: 1886

Położenie: Mikołów–Mokre

Nadanie z 22 grudnia 1840/7 stycznia 1841 roku. Należała do Ignacego Eiseneckera, Wincentego von Hochberga i innych udziałowców. W latach 1891–1893 wszystkie udziały wykupiła spółka Georg von Giesches Erben.

111. Kopalnia Morgenroth^[412]

Rok powstania: 1835

Rok zamknięcia: 1883

Położenie: Katowice

Zakłady wydobywcze Morgenroth (Zorza Poranna) i Bergtal (Dolina Górnica) należały do najstarszych na pograniczu dzisiejszego Janowa (katowickiego) i Szopienic. Pierwszymi właścicielami Kopalni Morgenroth byli Aleksander Mieroszewski i Daniel Dalibor – z zawodu szytgar. Urzędowe nadanie pola górniczego nastąpiło w 1826 roku, a do regularnej eksploatacji przystąpiono kilka lat później. Firma Spadkobiercy Gieschego odkupiła kopalnię od wyżej wspomnianej dwójki w 1838 roku. W początkach działalności pole górnicze Morgenroth liczyło ponad 100 ha i było tym samym największym w całej okolicy. Pole górnicze Morgenroth to teren po prawej stronie ul. Oswobodzenia w Katowicach–Janowie. Wschodnia granica tego pola sięgała aż po Stawiska. Podjęcie regularnego wydobycia wymagało budowy odpowiedniej infrastruktury. Obok tej typowo górniczej powstało nieopodal zakładu osiedle patronackie, na które składało się kilka familoków. W tych budynkach mieszkała m.in. załoga kopalni, a kilka mieszkań przeznaczonych było dla dozoru technicznego. Pierwszymi pracownikami zakładu byli okoliczni mieszkańcy, natomiast dozór i administracja to głównie Niemcy sprowadzani na Górny Śląsk z głębi Prus (najczęściej z Saksonii). Na terenie pola górniczego Morgenroth powstało łącznie pięć szybów. Najstarszym był Albert (Wojciech), następnie Croneck (od nazwiska jednego z udziałowców spółki), Wilson I i II (pierwotnie Richthofen i Hulda) oraz Frankenberg, z czego typowo wydobywczymi były dwa szyby Wilson. W 1883 roku pole górnicze wraz z całym zapleczem gospodarczym zarząd spółki włączył do Kopalni Giesche. Na terenie dawnej kopalni zbudowano później budynek cechowni. Kompleks wykonany z czerwonej cegły, utrzymany w stylu gotyku przemysłowego, zachował się w całości do dziś i służy jako galeria Szyb Wilson, w której odbywają się cykliczne imprezy kulturalne.

112. Kopalnia Napoleon^[413]

Rok powstania: 1842

Rok zamknięcia: 1882

Położenie: Mikołów–Mokre

Nadanie z 21 października/13 listopada 1840 roku, eksploatowana z przerwami. Należała do Ignacego Eiseneckera, Wincentego von Hochberga i innych udziałowców. Od 1878 roku eksploatowana przez szyby Kopalni Burghard. W latach 1891–1899 firma Georg von Giesches Erben wykupiła 101 kuksów (ze 122 kuksów) tej kopalni.

113. Kopalnia Nathan^[414]

Rok powstania: 1891

Rok zamknięcia: 1845

Położenie: Mikołów–Mokre

Nadanie z 11/24 października 1842 roku. Należała do kupca Liona z Gliwic i innych przedsiębiorców; w latach 1891–1892 większość udziałów wykupiła firma Georg von Giesches Erben.

[409] Tamże.

[410] Tamże.

[411] Tamże.

[412] Falecki D., Dawna kopalnia Morgenroth, CTMyslowice.pl, <https://ctmyslowice.pl/arttykul/dawna-kopalnia-morgenroth/1434724> [dostęp: 23.11.2023]; Jaros J., Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich, dz. cyt.

[413] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[414] Tamże.

114. Kopalnia Neue Hedwig^[415]

Rok powstania: 1806

Rok zamknięcia: 1848

Położenie: Chorzów

Nadanie z 14 września 1805 roku, kopalnia powiększona 21 kwietnia 1806 i 26 września/7 października 1818 roku. Należała do klasztoru bożogrobców w Miechowie, w 1846 roku przepisana na własność Szpitala świętego Ducha w Bytomiu i parafii katolickiej w Chorzowie, w 1906 roku nabyta przez skarb państwa pruskiego. Eksploatowana w latach 1806–1848 jako samodzielna kopalnia, a później przez Kopalnię Król. W wykazach kopalń z lat 1813–1823 występuje pod nazwą Hedwig.

115. Kopalnia Neuer Lazarus^[416]

Rok powstania: 1794

Rok zamknięcia: ?

Położenie: Ruda Śląska-Kochłowice

Kopalnia została założona w 1794 roku przez Łazarza Henckela von Donnersmarcka (z linii bytomsko-siemianowickiej) i wkrótce zlikwidowana.

116. Kopalnia Nicolai^[417]

Rok powstania: 1876

Rok zamknięcia: 1877

Położenie: Mikołów

Kopalnia należała do księcia pszczyńskiego.

117. Kopalnia Niedzieliska^[418]

Rok powstania: 1815

Rok zamknięcia: 1924

Położenie: Jaworzno-Niedzieliska

Kopalnię założył górnierz Antoni Pszorn, który w 1822 roku sprzedał ją spółce założonej przez Piotra Steinkellera, Maurycego Samelsohna, Antoniego Höltzela, Fryderyka Ludwika Westenholza i paru innych kupców. W tym czasie kopalnia otrzymała nazwę Józefina (od zbudowanej przy niej w 1823 roku huty cynku Józefina). Po 1825 roku Samelsohn wykupił wszystkie udziały i w 1835 roku sprzedał je rządowi. Od tego czasu kopalnia była eksploatowana wraz z państwowymi kopalniami w Jaworznie i razem z nimi przeszła w 1871 roku na własność Gwarectwa Jaworznickiego, które w kilka lat później unieruchomiło ją. W latach 1922–1924 istniała w Niedzieliskach płytką kopalnia, eksploatowana przez B. Frischera na polach górniczych dzierżawionych od Jaworznickich Komunalnych Kopalń Węgla; kopalnia ta występuje pod nazwą Niedzieliska.

118. Kopalnia Orzegów^[419]

Rok powstania: 1878

Rok zamknięcia: 1882

Położenie: Ruda Śląska-Orzegów

Nadanie z 18 lipca 1832/5 lutego 1834 roku. Kopalnia połączona 19 lipca 1837 roku z Kopalnią Stein (nad. 12 listopada /1 grudnia 1824 roku, eksploatowaną od 1825 roku) pod nazwą cons. Orzegow. Obie kopalnie należały do Karola Godulji, potem do Joanny Schaffgotsch. Połączona kopalnia była eksploatowana jako samodzielny zakład do 1878 roku, w 1882 roku włączona do Kopalni cons. Paulus-Hohenzollern.

119. Kopalnia Orzesze^[420]

Rok powstania: 1863

Rok zamknięcia: 1876

Położenie: Orzesze

Kopalnia została utworzona 7 lipca 1863 roku przez połączenie kopalń i pól górniczych: Wilhelmwunsch (nad. 9/27 grudnia 1838 roku, eksploatowana w latach 1849–1860), Neuer Segen, Zink (nad. 29 czerwca/1 lipca 1839 roku, eksploatowana w latach 1840–1843), Walter (nad. 9/20 września 1839 roku, eksploatowana 1842–1860), Rumpf (nad. 28 lipca/4 sierpnia 1840 roku), Witowski i Clara (nad. 27 czerwca/9 lipca 1842 roku). Należała do Franciszka Wincklera, a w 1873 roku przeszła na własność spółki Oberschlesische A.G. für Kohlenbergbau w Orzeszu. Eksploatowana jako odrębna kopalnia do 1876 roku, kiedy to włączono ją do Kopalni Vereinigte Friedrich und Orzesche.

[415] Tamże.

[416] Tamże.

[417] Tamże.

[418] Tamże.

[419] Tamże.

[420] Tamże.

120. Kopalnia Ottilie^[421]

Rok powstania: 1841

Rok zamknięcia: 1859

Położenie: Świętochłowice

Nadanie z 6/21 lipca 1830 roku, należała do Wincentego von Hochberga, kapitana Herbsta, radnego Loewy z Bytomia i do miasta Bytomia. W 1847 roku właściciele Huty Zgoda (Eintrachtshütte), hrabia Detlev von Einsiedel i fabrykant Franciszek Antoni Egells kupili 29 kuksów, a w 1851 roku Egells przejął udział Einsiedela w kopalni i w hucie. W 1869 roku synowie i spadkobiercy Egellsa dokupili dalsze 20,5 kuksów. Udział Egellsów przejął w 1886 roku Gwidon Henckel von Donnersmarck, który w latach 1889–1898 wykupił resztę kuksów kopalni. Kopalnia była eksploatowana w latach 1841–1859 jako samodzielny zakład, a od lat XIX wieku razem z Kopalnią Deutschland.

121. Kopalnia Paris^[422]

Rok powstania: 1861

Rok zamknięcia: 1875

Położenie: Świętochłowice–Chropaczów

Nadanie z 20 lutego/27 września 1855 roku, należała do Gwidona Henckela von Donnersmarcka, od którego kupiła ją w 1857 roku spółka Schlesische A.G. für Bergbau und Zinkhüttenbetrieb. Kopalnia eksploatowana z przerwami od 1861 roku, a w 1875 roku włączona do Kopalni Matylda.

122. Kopalnia Paulinensglück^[423]

Rok powstania: 1844

Rok zamknięcia: 1873

Położenie: Katowice–Bogucice

Nadanie z 11 września 1838 roku, eksploatowana z przerwami. Należała po połowie do Antoniego Klausy i dominium myślowickiego. W 1842 roku bankier Moryc Friedlaender z Bytomia nabył 20,3 kuksów. W 1866 roku udziały Klausy i Friedlaendera wykupiła Waleska von Tiele-Winkler, później kopalnia przeszła na własność Katowickiej Spółki Akcyjnej dla Górnictwa i Hutnictwa.

123. Kopalnia Pechnik^[424]

Rok powstania: 1805

Rok zamknięcia: 1881

Położenie: Jaworzno

Kopalnia została założona w 1805 roku przez pisarza prowentowego Antoniego Pechnika i odstąpiona przez niego Richterowi (Ritterowi?); później nabyli Kopalnię Dąbrowski, Kruczkowski i Maciejewski. W 1829 roku władze przejściowo wstrzymały eksploatację z powodu rabunkowej gospodarki złożem. W 1836 roku kupił kopalnię z licytacji Izaak Schönberg. Od niego nabył ją w 1840 roku kupiec krakowski Jan Bochenek, który w 1855 roku sprzedał ją przedsiębiorstwu C.K. Kolej Północna Cesarza Ferdynanda. W 1872 roku kopalnię kupiło Gwarectwo Jaworznickie, które unieruchomiło ją ostatecznie w 1881 roku.

124. Kopalnia Pepita^[425]

Rok powstania: 1860

Rok zamknięcia: Lata 1878–1879

Położenie: Katowice–Giszowiec

Pepitagrube (Kopalnia Pepita) powstała w 1855 roku, a eksploatację rozpoczęto pięć lat później. Kopalnia posiadała dwa szyby: Ruffer w miejscu obecnego rozlewiska leśnego na południe od ul. Barbórki i Eduard (dziś jest tam dom przy ul. Sosnowej 26). Nazwa pierwszego z szybów pochodziła od nazwiska jednego z trójki pierwotnych właścicieli – Gustawa Henryka von Ruffera z Wrocławia (pozostałe udziały należały do Waleski von Tiele-Winckler i Wilhelma Edlera z Zabrze). Hrabia von Ruffer był radcą handlowym i jednym z inicjatorów budowy Kolei Górnośląskiej (wspólnie z Eduardem Friedrichem von Löbbecke, od którego imienia być może nazwano drugi z szybów). Szyb Ruffer połączony był odnogą kolei wąskotorowej (Rossbahn) z szybem Grundmann Kopalni Jakub, a dalej z koleją prawodrzarską. W 1869 roku Kopalnia Pepita stała się w całości własnością Tiele-Wincklerów. Likwidacja nastąpiła w latach 1878–Pole dawnej Kopalni Pepita z Kopalnią Jacob znalazły się w połączonym polu górniczym Reserve nabytym przez firmę Georg von Gieshe's Erben w 1899 roku. Gdy powstawał Giszowiec, w dawnej cechowni Kopalni Pepita urządzono biuro budowy. W 1912 roku budynek zaadaptowano na dom wdów (Witwenheim), dzieląc go na niewielkie mieszkania.

125. Kopalnia Pfarrfeld^[426]

Rok powstania: 1864

Rok zamknięcia: 1867

Położenie: Katowice–Bogucice

Kopalnia zarezerwowana 8 kwietnia 1859 roku. Należała do Marii Wincklerowej, następnie do jej spadkobierców. W 1874 roku odłączono od niej pod nazwą Neue Luisensglück część pola górniczego na terenie Rożdzenia, którą przyłączono do Kopalni Luisensglück. Resztę pola Kopalni Pfarrfeld włączono w 1885 roku do Kopalni Ferdinand.

[421] Tamże.

[422] Tamże.

[423] Tamże.

[424] Tamże.

[425] Tofilska J., *Giszowiec. Monografia historyczna*, dz. cyt.; Frużyński A., Grzegorek G., Rygus P., *Kopalnie i huty Katowic*, dz. cyt.; Cichy L., Gałuszka B., *Kopalnia Wieczorek 1826–1985*, Katowice 1985.

[426] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

126. Kopalnia Pszemsza^[427]

Rok powstania: 1824

Rok zamknięcia: 1856

Położenie: Mysłowice-Brzezinka

Pole górnicze nadano 10 stycznia 1824 roku. Graniczyło od północy z Mysłowickim obszarem górniczym, od wschodu z nadaniem Nowa Przemsza, od południa z nadaniem Wanda i Szczęść Boże (Glückauf), od zachodu z nadaniami Wanda, Carlssegen i Bartelmus. Kopalnia pracowała z długimi przerwami, powiększona 5 lipca 1833 i 5 listopada /8 grudnia 1856 roku. Należała w połowie do Luizy Sułkowskiej, druga połowa była własnością kilku przedsiębiorców. W 1869 roku kopalnię tę połączono z Kopalnią Wanda.

127. Kopalnia Psary^[428]

Rok powstania: 1920

Rok zamknięcia: 1921

Położenie: Psary

Kopalnia należała do A. Szczypińskiego, a następnie do Towarzystwa Psary w Krakowie.

128. Kopalnia Quintoforo^[429]

Rok powstania: 1828

Rok zamknięcia: 1874

Położenie: Świętochłowice-Chropaczów

Nadanie z 13 listopada/2 grudnia 1826 roku. Należała do Karola Łazarza Henckela von Donnersmarcka, który w 1857 roku sprzedał ją spółce Schlesische A.G. für Bergbau und Zinkhüttenbetrieb. Eksploatowana z przerwami, w 1875 roku włączona do kopalni Matylda.

129. Kopalnia Ratibor^[430]

Rok powstania: 1855

Rok zamknięcia: ?

Położenie: Orzesze-Zawieś

Nadanie z 28 grudnia 1844/13 stycznia 1845 roku; w 1855 roku prowadzono na tym polu próbné roboty górnicze. Pole górnicze należało do Ignacego Eiseneckera, w 1852 roku kupił je hrabia von Bohlen, w 1890 roku przeszło na własność Banku Weimarskiego, a następnie spółki Gottmitunsgarbe.

130. Kopalnia Regenboden^[431]

Rok powstania: 1854

Rok zamknięcia: 1865

Położenie: Ruda Śląska-Bielszowice

Nadanie z 22 sierpnia/1 września 1840 roku, należała w połowie do Karola Goduli, druga połowa udziałów miała paru właścicieli (m.in. część kuksów należała do hrabiego Andrzeja Renarda). W 1842 roku Godula kupił dalsze 20,3 kuksów, a w 1902 roku Joanna Schaffgotsch wykupiła resztę kopalni. Kopalnia w latach 1854–1865 eksploatowana jako odrębny zakład, a od 1902 roku razem z Kopalnią Lithandra.

131. Kopalnia Richard^[432]

Rok powstania: Około 1943

Rok zamknięcia: 1945

Położenie: Jaworzno-Dąbrowa

Kopalnia, której budowę rozpoczęła spółka Energieversorgung Oberschlesien A.G. ok. 1943 roku; w 1945 roku włączona do Kopalni Jaworzno.

132. Kopalnia Robert^[433]

Rok powstania: 1855

Rok zamknięcia: ?

Położenie: Orzesze-Zawada

Nadanie z 18 lipca/1 sierpnia 1827 roku. Należała do właściciela majątku Zawada Antoniego von Fragsteina (61 kuksów) i kilku innych udziałowców. Później następowaly zmiany stosunków własnościowych, m.in. w 1855 roku Elias Perl kupił 61 kuksów, w 1873 roku Emanuel Friedlaender nabył od niego 59 kuksów. W 1895 roku Joanna Schaffgotsch zakupiła 31,6 kuksów. Od lat Kopalnię Robert eksploatowano razem z Kopalnią Vereinigte Friedrich und Orzesche.

[427] Kossuth S., *Górnictwo węglowe na Górnym Śląsku w połowie XIX wieku*, dz. cyt.

[428] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[429] Tamże.

[430] Tamże.

[431] Tamże.

[432] Tamże.

[433] Tamże.

133. Kopalnia Rudokos^[434]

Rok powstania: 1928

Rok zamknięcia: 1930

Położenie: Psary

Kopalnia należała do M. Dzieduszyckiej z Warszawy, od której dzierżawiła kopalnię spółka Rudokoks (zarządca Zdzisław Rudolf).

134. Kopalnia Ruhberg^[435]

Rok powstania: 1770, 1833, 1871

Rok zamknięcia: 1814, 1846, 1879

Położenie: Mysłowice–Wesoła

Kopalnia należała do księcia pszczyńskiego. Założona w 1770 roku pod nazwą Wesollaer Grube, dostarczała węgla dla huty szkła w Wesołej. Po wybraniu górnych pokładów rozpoczęto ok. 1800 roku eksploatację w pobliżu lasu w Słupnej, zmieniając nazwę kopalni na Ruhberg (na cześć kierownika huty szkła w Wesołej Ruhberga, założyciela pierwszej na Górnym Śląsku huty cynku). W 1814 roku eksploatację przerwano również i w tym rejonie na skutek silnego napływu wody. Ponownie eksploatowano kopalnię w latach 1833–1846 i 1871–1879, przy czym księżę pszczyński dzierżawił ją różnym przedsiębiorcom.

135. Kopalnia Saara^[436]

Rok powstania: 1839

Rok zamknięcia: 1873

Położenie: Ruda Śląska–Nowy Bytom

Nadanie z 19/28 sierpnia 1836 roku. Należała do Wincentego von Hochberga (88 kuksów), kupca Szymona Loewy (14 kuksów) i do miasta Bytomia (22 kuksy), później do innych udziałowców. W 1855 roku spółka Minerva przejęła 20 kuksów, które w 1871 roku przeszły na własność spółki Oberschlesische Eisenbahnbedarfs-A.G. W latach 1872–1899 spółka ta nabyła resztę udziałów. W 1901 roku kopalnię rozdzielono na pola Saara I (włączone następnie do Kopalni Pokój) i Saara II (włączone do Kopalni Lithandra).

136. Kopalnia Sack^[437]

Rok powstania: 1806

Rok zamknięcia: 1840

Położenie: Gaszowice–Czernica

Nadanie z 8 lutego 1806 roku, powiększona 28 lutego/14 marca 1826 roku. Należała początkowo do Fryderyka von Sacka, w 1812 roku nabył ją kupiec Jan Gotfryd Weiss z Wrocławia, w 1818 roku kupiec Karol Franciszek Steinitz, a w 1828 roku kupiec Józef Doms z Raciborza. W latach 1836–1839 wykupił ją (oraz Kopalnię Charlotte) kupiec Fryderyk Wilhelm Hoffmann z Wrocławia, który potem odstąpił połowę kuksów Franciszkowi Wincklerowi w zamian za kuksy kopalni Petronella i Heinrich. W 1840 roku Kopalnię Sack włączono do Kopalni Charlotte.

137. Kopalnia Sankt Adalbert^[438]

Rok powstania: 1841

Rok zamknięcia: 1885

Położenie: Mikołów–Mokre

Nadanie z 15/29 stycznia 1837 roku. Należała do Ignacego Eiseneckera, Wincentego von Hochberga i innych udziałowców, a później do gwarectwa, na czele którego stał von Witowski. W 1891 roku kupiona przez firmę Georg von Giesches Erben, a 21 lutego 1920 roku połączona z polami Rudolph (nad. 27 września 1856 roku, powiększone 14 marca 1867 roku), Kieferberg (nad. 16 kwietnia/14 maja 1844 roku) i Carlswunsch (nad. 7/13 stycznia 1837 roku, powiększone 25 lutego 1855 roku) w jedno pole górnicze pod nazwą Vereinigte Mokrauer Gruben.

138. Kopalnia Sankta Anna^[439]

Rok powstania: 1852

Rok zamknięcia: 1853

Położenie: Łaziska Górne

Nadanie z 25 stycznia 1842 roku, należała do kupca Ignacego Eiseneckera z Mikołowa i do księcia pszczyńskiego. W latach 1852–1853 eksploatowana na rachunek księcia pszczyńskiego. W 1856 roku nabyta wraz z majątkiem Łaziska Średnie przez radcę komercyjnego Gustawa von Ruffera, od 1884 roku należała do jego spadkobierców. W latach 1871–1885 eksploatowano ją ponownie jako samodzielną kopalnię, a 2 grudnia 1885 roku włączono ją do Kopalni cons. Trautscholdsegen (por. Treue Caroline).

[434] Tamże.

[435] Tamże.

[436] Tamże.

[437] Tamże.

[438] Tamże.

[439] Tamże.

139. Kopalnia Schilling^[440]

Rok powstania: 1855

Rok zamknięcia: 1859

Położenie: Katowice-Bogucice

Pole górnicze zarezerwowane przez zarząd dóbr myśłowicko-katowickich 15 marca 1859 roku. Graniczyło od północy z obszarem wolnym, od wschodu z nadaniem Corax i Mammouth, od południa z nadaniem Wilhelmsfreude i Albert, a od zachodu z nadaniem Arkona. Kopalnia należała do Waleski von Tiele-Winckler jako właścicielki dominium myśłowicko-katowickiego. Od końca XIX wieku eksploatowana razem z Kopalnią Ferdinand, w 1920 roku włączono ją do Kopalni Katowice.

140. Kopalnia Simonsseegen^[441]

Rok powstania: 1843

Rok zamknięcia: 1845

Położenie: Mysłowice-Chełm

Nadanie z 22 maja/5 czerwca 1843 roku. Należała do kupców Moryca Tichauera, Loebela Perlsa i innych przedsiębiorców. W początkach XX wieku Franciszek Hubert von Tiele-Winckler nabył większość kuksów, które w 1923 roku przejęło Górnośląskie Towarzystwo Akcyjne dla Gruntów i Kopalń.

141. Kopalnia Simonswunsch^[442]

Rok powstania: 1853

Rok zamknięcia: 1876

Położenie: Mysłowice-Słupna

Nadanie z 28 lipca/5 sierpnia 1841 roku. Należała po połowie do Moryca Friedlaendera z Bytomia i Luizy Sułkowskiej, a następnie do licznych przedsiębiorców. W 1903 roku przejęta przez Katowicką Spółkę Akcyjną dla Górnictwa i Hutnictwa, a w 1922 roku włączona do pola górniczego Neu Mysłowitz.

142. Kopalnia Sonnenstrahl^[443]

Rok powstania: 1828

Rok zamknięcia: 1834

Położenie: Mysłowice

Nadanie z 19 listopada/28 grudnia 1827 roku, powiększona 18 lutego 1867 roku. Należała w połowie do Aleksandra Mieroszewskiego (następnie do Marii Wincklerowej), w drugiej – do Antoniego Kołodziejskiego z Szopienic i Loebela Danzigera z Mysłowic. W 1840 roku Franciszek Winckler wykupił udziały Kołodziejskiego i Danzigera. Później Kopalnię Sonnenstrahl eksploatowano razem z Kopalnią Mysłowice.

143. Kopalnia Sperlinga^[444]

Rok powstania: Przed 1805

Rok zamknięcia: 1809

Położenie: Jaworzno

Są to dwie kopalnie, założone przed 1805 rokiem (na gruntach Małkowizna i Szalonka, blisko Przemszy) przez Jana Sperlinga, zarzucone w 1809 roku. W latach XIX wieku nieczynne kopalnie przejął Senat Wolnego Miasta Krakowa.

144. Kopalnia Susanna^[445]

Rok powstania: 1864

Rok zamknięcia: 1878

Położenie: Katowice-Janów

Nadanie z 13/19 kwietnia 1838 roku, należała po połowie do restauratora Traugota Knauta z Mysłowic i właściciela Mysłowic Aleksandra Mieroszewskiego. Później udziały Knauta kupili drobni przedsiębiorcy, udział zaś Mieroszewskiego nabyła wraz z ordynacją myśłowicką Maria Wincklerowa. W 1896 roku przejął ją w całości Franciszek Hubert von Tiele-Winckler i włączył do pola Reserve.

145. Kopalnia Szadok^[446]

Rok powstania: 1845, 1881

Rok zamknięcia: 1853, 1883

Położenie: Katowice-Panewniki, Kolonia Kokociniec

Kopalnia należała do księcia pszczyńskiego. Założona w 1845 roku dla zaopatrywania w węgiel pobliskiej huty żelaza Ida, w 1853 roku unieruchomiona, przejściowo wznowiła wydobywanie w latach 1881–1883.

[440] Kossuth S., *Górnictwo węglowe na Górnym Śląsku w połowie XIX wieku*, dz. cyt.; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[441] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[442] Tamże.

[443] Tamże.

[444] Tamże.

[445] Tamże.

[446] Tamże.

146. Kopalnia Szczakowa^[447]

Rok powstania: 1766, 1788, 1851

Rok zamknięcia: 1768, 1791, 1875

Położenie: Jaworzno-Szczakowa

Koło Szczakowej prowadzono eksploatację węgla na rachunek skarbu państwa polskiego. W latach XIX wieku powstała tam kopalnia węgla w lesie Czarne Bagno; w 1851 roku skarbu państwa uzyskała na nią nadanie górnicze, które w 1852 roku nabyła Alojzja Schreyer. Kopalnia była czynna do 1875 roku. Ponadto w latach 1867–1872 istniała w Szczakowej kopalnia, należąca kolejno do Joanny Bruckner, Józefa Löbensteina, a potem do Adolfa Tugendhata.

147. Kopalnia Szczęście Luizy (Luisens Glück)^[448]

Rok powstania: 1841, 1933

Rok zamknięcia: 1894, 1939

Położenie: Katowice-Roździeń

Pole górnicze nadano 26 czerwca 1838 roku. Graniczyło: od północy z nadaniem Abendstern i Polska (Polen), od wschodu z nadaniem Hubertus i Guter Traugott, od południa z nadaniem Pfarrfeld i od zachodu z nadaniem Abendstern. Kopalnia należała początkowo do Józefa Heintzego (mistrza murarskiego z Dębu), szycymistrza Traugotta Krauta i Henrietty Fengler, potem do innych właścicieli. Eksploatowana z przerwami od 1841 do 1894 roku, kiedy to została zatopiona. Razem z nią eksploatowano również pole górnicze Guter Traugott (nad. 26 kwietnia/5 maja 1839 roku) i Neue Luisensglück (nad. 5 grudnia 1873/21 kwietnia 1874 roku). W 1933 roku wznowiono eksploatację; prowadziła ją spółka z ograniczoną odpowiedzialnością pod firmą Kopalnia Węgla Kamiennego Szczęście Luizy, która wydzierżawiła prawo wydobywania węgla od właścicieli kopalni. W 1938 roku większość udziałów w Gwarectwie Szczęście Luizy nabył Chil Rechnic. 22 sierpnia 1939 roku kopalnia została zatopiona na skutek uszkodzenia głównej pompy, później eksploatacji nie wznowiano. Nazwa niemiecka (do 1922 roku) Luisensglück, od 1922 roku Szczęście Luizy, przejściowo (w latach 1937–1938) kopalnia występuje również pod nazwą Jadwiga.

148. Kopalnia Szczotki^[449]

Rok powstania: 1921

Rok zamknięcia: 1923

Położenie: Jaworzno-Dąbrowa

Kopalnia należała do Jaworznickich Komunalnych Kopalń Węgla.

149. Kopalnia Szczęść Boże^[450]

Rok powstania: 1835 (?)

Rok zamknięcia: 1925

Położenie: Łaziska Górne

Kopalnia utworzona przez połączenie kopalni: Frohe Aussicht (nad. 25 grudnia 1834 roku, eksploatowana od 1835 roku z przerwami), Neue Hoffnung (zgłoszona w 1808 roku, nad. 11 stycznia 1858 roku, eksploatowana w latach 1817, 1823, 1872–1885), Sankta Anna, Friederike (nad. 13 lutego 1838 roku, eksploatowana z przerwami w latach 1841–1863), Trautscholdsegen (nad. 3 lutego 1838 roku, eksploatowana od 1855 roku) i Treue Caroline, skonsolidowanych 23 czerwca/2 grudnia 1885 roku pod nazwą cons. Trautscholdsegen. Kopalnie te w latach 1846–1856 przeszły na własność radcy komercyjnego Gustawa von Ruffera i jego żony, a w 1884 roku na rzecz ich spadkobierców. W 1911 roku kopalnia została wzięta pod zarząd Dyrekcji Kopalń Księcia Pszczyńskiego, a w 1914 roku nabyta przez księcia pszczyńskiego na własność (wraz z polem górniczym, na którym uruchomiono w 1914 roku Kopalnię Książętko). Od 1911 roku miała nazwę Neu Glückauf, po 1922 roku przemianowano ją na Szczęść Boże. Robotnicy nazywali ją też Kamienica. W 1925 roku przyłączono ją do Kopalni Aleksander.

150. Kopalnia Szyb Maria^[451]

Rok powstania: 1931

Rok zamknięcia: 1932

Położenie: Mysłowice-Brzezinka

Kopalnia prowadzona przez Wiktora Wollnego z Mysłowic, wybierająca resztki węgla pozostawionego przez Kopalnię Nowa Przemsza.

[447] Tamże.

[448] Kossuth S., *Górnictwo węglowe na Górnym Śląsku w połowie XIX wieku*, dz. cyt.; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[449] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[450] Tamże.

[451] Tamże.

151. Kopalnia Tadeusz^[452]

Rok powstania: 1788, 1901

Rok zamknięcia: 1867, 1910

Położenie: Psary-Strzyżowice

Kopalnia istniała już w 1788 roku. W 1797 roku przejęły ją władze pruskie, które nadały jej nazwę Hoym. Podlegała początkowo wrocławskiej Komerze Wojenno-Dominalnej (Kriegs- und Domänenkammer), a od 1 lipca 1799 roku śląskim władzom górniczym. Od 1807 roku należała do francuskiego marszałka Lannesa, następnie do wdowy po nim, a w 1814 roku przeszła na własność skarbu Królestwa Polskiego. W 1814 roku otrzymała nazwę Lubecki, zmienioną w 1816 roku na Tadeusz (na cześć ministra spraw wewnętrznych Tadeusza Mostowskiego). W 1867 roku wstrzymano jej dalszą eksploatację na skutek silnego napływu wód podziemnych. Nieczynną kopalnię wydzierżawili od 1 stycznia 1892 roku Szewców, Derwiz i Pomerancew, którzy w 1897 roku sprzedali swoje prawa Francusko-Rosyjskiemu Towarzystwu Górniczemu (por. Reden). W latach 1901–1910 ponownie eksploatowana pod nazwą Tadeusz II.

152. Kopalnia Tadeusz^[453]

Rok powstania: 1919

Rok zamknięcia: 1924

Położenie: Psary

Tadeusz w Psarach, eksploatowana na polach górniczych dzierżawionych od Francusko-Polskiego Towarzystwa Górniczego. Dzierżawcami byli kolejno: T. Priwer, A. Szczypiński, a następnie (od 1923 roku) sztygar J. Trepka.

153. Kopalnia Teichmannshoffnung^[454]

Rok powstania: 1855

Rok zamknięcia: 1883

Położenie: Katowice-Szopienice

Nadanie z 29 kwietnia/10 maja 1855 roku. Kopalnia należała do kupca Gustawa Dreschera z Wrocławia i Waleski von Tiele-Winckler; w latach 1860–1865 wykupiona przez firmę Georg von Giesches Erben. Kopalnię eksploatowano w przerwach do 1868 roku, a w 1883 roku włączono ją do Kopalni Giesche.

154. Kopalnia Theodor^[455]

Rok powstania: 1801

Rok zamknięcia: 1865

Położenie: Mysłowice-Brzęczkowice

Nadanie z 27 września 1800 roku, powiększana 14 września 1808, 14 września 1814, 30 maja/14 sierpnia 1821 i 5 listopada 1824/3 stycznia 1825 roku, eksploatowana od 1801 roku. Należała do Felicjana Mieroszewskiego, później do jego spadkobierców, następnie do Wincklerów, a w 1891 roku kupiła ją Katowicka Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa. Eksploatację prowadzono w przerwach do 1865 roku. Później eksploatowano ją razem z Kopalnią Nowa Przemsza.

155. Kopalnia Theodor^[456]

Rok powstania: 1801

Rok zamknięcia: 1865

Położenie: Mysłowice-Brzęczkowice

Nadanie z 27 września 1800 roku, powiększana 14 września 1808, 14 września 1814, 30 maja/14 sierpnia 1821 i 5 listopada 1824/3 stycznia 1825 roku, eksploatowana od 1801 roku. Należała do Felicjana Mieroszewskiego, później do jego spadkobierców, następnie do Wincklerów, a w 1891 roku kupiła ją Katowicka Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa. Eksploatację prowadzono w przerwach do 1865 roku. Później eksploatowano ją razem z Kopalnią Nowa Przemsza.

156. Kopalnia Thugut^[457]

Rok powstania: 1854

Rok zamknięcia: 1859

Położenie: Mysłowice

Nadanie z 5/21 marca 1827 roku. Kopalnia należała w połowie do dominium myślowickiego, w drugiej – do licznych drobnych przedsiębiorców (Antoni Kołodziejcki, sędzia Ullrich, Loebel Danziger, Izaak Freund i inni). W 1889 roku, przejęta w całości przez Katowicką Spółkę Akcyjną dla Górnictwa i Hutnictwa, a w 1922 roku, włączona do pola górniczego Neu Myslowitz.

[452] Tamże.

[453] Tamże.

[454] Tamże.

[455] Tamże.

[456] Tamże.

[457] Tamże.

157. Kopalnia Traugott^[458]

Rok powstania: 1832

Rok zamknięcia: 1873

Położenie: Mysłowice-Brzęczkowice

Nadanie z 9/20 maja 1829 roku. Należała do Luizy Sułkowskiej, w 1852 roku kupili ją Gwidon Henckel von Donnersmarck i Moryc Friedlaender, od 1873 roku należała do Gwarectwa Traugott.

158. Kopalnia Treue Caroline^[459]

Rok powstania: Lata 1797–1828

Rok zamknięcia: 1835

Położenie: Łaziska Górne

Nadanie z 12 grudnia 1797 roku, kopalnia była powiększana 16 maja 1812 i 28 lipca 1828 roku, eksploatowana z przerwami do 1835 roku. Należała początkowo do właściciela majątku Łaziska Średnie Magnusa von Bludowskiego, a w 1814 roku nabył ją wraz z majątkiem książe pszczyński. Na mocy umów z lat 1849–1853 otrzymali tę kopalnię wraz z kopalniami Neue Hoffnung, Sankta Anna, Friederike, z połową udziałów w kopalniach Alt Glückauf, Frohe Aussicht i Herzogin Auguste, z połową pola Gotthilf (nad. 15/29 stycznia 1846 roku) oraz z majątkiem Łaziska Średnie spadkobiercy Luizy von Kleist, z domu hrabiny von Hochberg-Fürstenstein. Nowi właściciele sprzedali w 1856 roku majątek i kopalnie radcy komercjalnemu Gustawowi von Rufferowi. W 1882 roku część pola górniczego Kopalni Treue Caroline, nabyta przez współwłaścicieli Kopalni Gottmituns (Waleska), została przekształcona w odrębne pole pod nazwą Versöhnung. Resztę włączono w 1885 roku, do kopalni cons. Trautscholdsegen.

159. Kopalnia Vereinigte Friedrich und Orzesche^[460]

Rok powstania: 1876

Rok zamknięcia: 1911

Położenie: Orzesze

Kopalnia utworzona 24 stycznia 1876 roku przez połączenie kopalni i pól górniczych: Friedrich, Orzesche (Orzesze), Honorata i Neue Honorata. Ponadto eksploatowano razem z nią kopalnie i pola: Leopold, Poremskiwunsch (nad. 28 listopada 1840 roku, eksploatowana odrębnie w latach 1841–1872), Robert, Anton Richard (nad. 13 lutego 1847 roku), Pauls Freude (nad. 4 listopada 1858 roku). Kopalnia należała do spółki Oberschlesische A.G. für Kohlenbergbau, w której od lat XIX wieku większość akcji miała Joanna Schaffgotsch (następnie Gräfllich Schaffgotschsche Werke). Wobec nierentowności spółkę rozwiązano w 1911 roku i od 1 października 1911 roku wstrzymano eksploatację kopalni. Jej pole przejęła spółka Gräfllich Schaffgotschsche Werke (w latach międzywojennych spółka Godula).

160. Kopalnia Victor^[461]

Rok powstania: 1841

Rok zamknięcia: 1873

Położenie: Katowice-Załęże

Nadanie z 27 stycznia/6 lutego 1838 roku, kopalnia należała do Aleksandra von Bally'ego i spadkobierców Fryderyka von Wrochema, później właściciele się zmieniali. W 1853 roku kopalnię kupił Gustaw Kramsta, a 29 lipca 1858 roku przyłączono do niej Kopalnię Charlotte. W 1899 roku przeszła na własność Gwarectwa Oheim i potem była eksploatowana razem z Kopalnią Wujek.

161. Kopalnia Vitus

Rok powstania: 1877

Rok zamknięcia: 1883

Położenie: Mysłowice

Nadanie z 13 lutego/11 marca 1841 roku, kopalnia należała w połowie do Franciszka i Marii Wincklerów, w drugiej – do licznych drobnych przedsiębiorców. W 1865 roku TieleWincklerowie wykupili całość kuksów, a w 1869 roku sprzedali kopalnię firmie Georg von Giesches Erben. Kopalnię eksploatowano od 1877 roku, a w 1883 roku włączono ją do Kopalni Giesche.

162. Kopalnia Vorsehung^[462]

Rok powstania: 1847

Rok zamknięcia: 1859

Położenie: Mikołów-Mokre

Nadanie z 12/24XI 1845 roku, eksploatowana z przerwami razem z Kopalnią Sankt Albert (nad. 12/24XI 1845 roku). Obie kopalnie należały do Ignacego Eiseneckera, Karola von Breitkopfa. Wincentego von Hochberga i innych udziałowców. W latach 1891–1906 większość udziałów wykupiła firma Georg von Giesches Erben.

[458] Tamże.

[459] Tamże.

[460] Tamże.

[461] Tamże.

[462] Tamże.

163. Kopalnia Vorsicht^[463]

Rok powstania: 1841

Rok zamknięcia: 1857

Położenie: Ruda Śląska–Nowy Bytom

Nadanie z 14/23 marca 1841 roku, eksploatowana w 1841 roku. Należała do lekarza Wilhelma Schulze i hrabiego Andrzeja Renarda. W 1841 roku połowę udziałów nabył Karol Godula, resztę kupił w 1855 roku spółka Minerva. W 1857 roku kopalnię włączono do Kopalni Friedrich Wilhelm.

164. Kopalnia Wahre Concordia^[464]

Rok powstania: 1856

Rok zamknięcia: 1857

Położenie: Orzesze

Nadanie z 1/15 października 1828 roku. Kopalnia należała do spadkobierców Karola Wojskiego, pastora Naglo i innych przedsiębiorców. W latach XIX wieku większość udziałów wykupił Franciszek Winckler, w 1873 roku przejęła je spółka Oberschlesische A.G. für Kohlenbergbau, następnie przeszły one na własność spółki Gräfllich Schaffgotschsche Werke.

165. Kopalnia Wald^[465]

Rok powstania: 1786

Rok zamknięcia: 1787

Położenie: Siemianowce Śląskie

Kopalnia eksploatowana przez właściciela majątku Bytków von Klocha, następnie zarzucona.

166. Kopalnia Waldemar^[466]

Rok powstania: 1927

Rok zamknięcia: ?

Położenie: Mysłowice–Brzęczkowice

Kopalnia była eksploatowana przez spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością Daląg w Mysłowicach.

167. Kopalnia Wanda^[467]

Rok powstania: 1839

Rok zamknięcia: 1900

Położenie: Mysłowice–Brzezinka

Nadanie z 11/17 kwietnia 1839 roku, należała do Antoniego Kołodziejkiego z Szopienic, Loebela Danzigera z Mysłowic i Karola Vossa z Dąbrowy; w 1841 roku wykupił ją Danziger, potem zmieniała właścicieli. Połączono ją 25 września 1869 roku z Kopalnią Przemsza pod nazwą cons. Wanda; głównym udziałowcem obu kopalni był Antoni Klaus, następnie jego spadkobiercy. Pierwsze próby eksploatacji Kopalni Wanda podjęto w 1855 roku, stała eksploatacja datuje się od połączenia z Kopalnią Przemsza w 1869 roku. W 1900 roku nabyła ją Katowicka Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa i od tego czasu kopalnię tę eksploatowano razem z Kopalnią Nowa Przemsza.

168. Kopalnia Wanda^[468]

Rok powstania: . ?

Rok zamknięcia: 1938

Położenie: Ruda Śląska–Nowy Bytom

Kopalnia powstała z połączenia kopalni: Lithandra (nad. 14/29 września 1830 roku, należała do kilku właścicieli, od których w latach 1835–1837 Karol Godula wykupił 83 kuksy, a w 1899 roku Joanna Schaffgotsch nabyła resztę; eksploatowana od 1853 roku) i Belowssegen. Kopalnie te w 1906 roku przeszły na własność spółki Gräfllich Schaffgotschsche Werke, a 13 lipca 1920 roku zostały połączone z polami Saara II i Eintracht II w Kopalnię cons. Lithandra. W 1922 roku kopalnię przejęła spółka Godula, przedsiębiorstwo filialne concernu Schaffgotschów. Nazwę kopalni zmieniono od 1 października 1936 roku na Wanda. Od 1 lutego 1938 roku połączona z Kopalnią Lech pod nazwą Wanda-Lech.

169. Kopalnia Wanda^[469]

Rok powstania: 1873

Rok zamknięcia: 1837

Położenie: Trzebinia–Siersza

Wanda w Sierszy (Trzebinia), eksploatowana przez dominium tenczyńskie (hrabiów Potockich). W latach 1917–1923 eksploatował ją dzierżawca F. Stempel.

[463] Tamże.

[464] Tamże.

[465] Tamże.

[466] Tamże.

[467] Tamże.

[468] Tamże.

[469] Tamże.

170. Kopalnia Waterloo^[470]

Rok powstania: 1839, 1861

Rok zamknięcia: 1869, 1897

Położenie: Katowice-Dąb

Nadanie z 3/29 grudnia 1838 roku. Kopalnia należała po połowie do Johna Baildona i do klasztoru bożogrobców w Miechowie. Udział klasztoru bożogrobców przejęły w 1845 roku: Szpital świętego Ducha w Bytomiu i parafia katolicka w Chorzowie, udział zaś spadkobierców Baildona kupił w 1869 roku Antoni Klaus, a w 1890 roku Fritz von Friedlaender-Fould. Kopalnia w latach 1861–1869 była nieczynna; ostatecznie unieruchomiono ją w 1897 roku, a jej pole górnicze eksploatowano od 1905 roku razem z Kopalnią Eminencja.

171. Kopalnia Wegge^[471]

Rok powstania: 1894

Rok zamknięcia: 1895

Położenie: Tychy-Stary Bieruń

Kopalnia należała do księcia pszczyńskiego.

172. Kopalnia Weichsel^[472]

Rok powstania: 1834

Rok zamknięcia: 1882

Położenie: Mysłowice-Brzezinka

Nadanie z 17/26 kwietnia 1834 roku. Kopalnia należała do kilku właścicieli, spośród których Loebel Danziger miał 57 kuksów, a Luiza Sułkowska 52 kuksy. W 1872 roku przeszła na własność spadkobierców Antoniego Klausy (Handelsgesellschaft A. Klaus zu Myslowitz), w 1900 roku zakupiona przez Katowicką Spółkę Akcyjną dla Górnictwa i Hutnictwa i od tego czasu eksploatowana z Kopalnią Neu Przemska.

173. Kopalnia Wildensteinssegen^[473]

Rok powstania: 1865

Rok zamknięcia: 1883

Położenie: Katowice-Roździeń

Pole górnicze nadano 29 kwietnia 1856 roku. Graniczyło: od zachodu i północy z nadaniem Pfarrfeld, od wschodu z nadaniem Hubertus i Abendroth, a od południa z nadaniem Elfriede. Kopalnia należała po połowie do kupca Gustawa Dreschera z Wrocławia i Waleski von Tiele-Winckler. W latach 1860–1865 została wykupiona przez firmę Georg von Giesches Erben. Kopalnię eksploatowano od 1863 roku, w następnych latach zbudowano tam głębinowe szyby wydobywcze. W 1883 roku kopalnię włączono do Kopalni Giesche.

174. Kopalnia Witold^[474]

Rok powstania: 1876

Rok zamknięcia: 1884

Położenie: Będzin-Łagisza

Kopalnia należała do Ludwika Grabiańskiego.

175. Kopalnia Witowski^[475]

Rok powstania: 1839

Rok zamknięcia: 1840

Położenie: Orzesze

Nadanie z 19/30 marca 1838 roku. Należała do Franciszka Wincklera, w 1863 roku została włączona do Kopalni Orzesze.

176. Kopalnia Śniatyńskiego^[476]

Rok powstania: 1805

Rok zamknięcia: 1809

Położenie: Jaworzno

Kopalnię założył w początkach XIX wieku W. Śniatyński, kupiona w 1805 roku przez hrabiego Sierakowskiego. W 1809 roku przejęli ją hrabiowie Przerębscy, którzy wkrótce zrezygnowali z dalszej eksploatacji. Na mocy decyzji Senatu Wolnego Miasta Krakowa z 28 października 1845 roku uznano prawa Przerębskich za wygasłe.

[470] Tamże.

[471] Tamże.

[472] Tamże.

[473] Kossuth S., *Górnictwo węglowe na Górnym Śląsku w połowie XIX wieku*, dz. cyt.; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[474] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[475] Tamże.

[476] Tamże.

6.5. Załącznik nr 5.

Nieczynne kopalnie węgla kamiennego w Zagłębiu Dąbrowskim zamknięte przed II wojną światową

1. Kopalnia Adela^[477]

Rok powstania: 1917

Rok zamknięcia: 1927

Położenie: Będzin-Łagisza

Niewielka kopalnia węgla kamiennego założona przez Spółkę Akcyjną Przemysłu Górniczego Łagisza, która wydzierżawiała prawo eksploatacji kopalni. Pierwszym dzierżawcą kopalni był Józef Chełmicki, po nim kopalnię dzierżawił Salomon Łaznowski i spółka.

2. Kopalnia Albert^[478]

Rok powstania: 1910

Rok zamknięcia: 1930

Położenie: Strzemieszycy

Rejon eksploatacji Kopalni Flora zmieniał się w miarę wyczerpywania się zasobów. W latach 1910–1930 kopalnia prowadziła eksploatację na polach koło Strzemieszyc, przez szyb Albert. Był to szyb pionowy. Urobek był transportowany kolejką linową na składowisko przy ul. Florowskiej. Zachowały się elementy sztolni pochyłej oraz miejsce po szybie głównym. Nieopodal Kopalni Albert powstała kolonia, w której mieszkali pracujący na tym szybie robotnicy. Pozostał również tunel osłaniający drogę łączącą kolonię Albert ze stacją towarową Staszic, nad którym przebiegała kolejka transportująca urobek tego szybu na skład.

3. Kopalnia Aleksander-Andrzej^[479]

Rok powstania: 1874

Rok zamknięcia: 1886

Położenie: Łagisza

Niewielka prywatna kopalnia węgla kamiennego. Pierwszym właścicielem/dzierżawcą była spółka Maciej Stochelski i Zendeł Żmigród. Kopalnia prowadziła eksploatację do 1886 roku, przy czym w 1886 roku występowała pod nazwą Andrzej. Znajdowała się na terenie Starej Łagiszy na nadaniu górniczym Aleksander. Było to jedno z nadań należących do Kopalni Antoni. Kopalnia Maciej, późniejsza Flora w okresie lat 90. XIX wieku do 1914 roku, powiększyła się po przyłączeniu do niej siedmiu kopalń, w tym także Kopalni Aleksander.

4. Kopalnia Aleksander III^[480]

Rok powstania: 1905, 1929

Rok zamknięcia: 1918, 1930

Położenie: Łagisza

W 1901 roku kopalnia korzystała ze szpitala będzińskiego za opłatą jednego rubla dziennie od chorego. Miała kasę wsparcia, łaźnię, ambulatorium, pomoc lekarską. Eksploatacja prowadzona była w latach 1906–1918 i 1929–1930 na polu górniczym należącym do Towarzystwa Wielkich Pieców i Zakładów Ostrowieckich. Początkowo dzierżawił ją Józef Wrzosek. Od 1913 do 1918 roku Towarzystwo Wielkich Pieców i Zakładów Ostrowieckich eksploatowało na własny rachunek, a w latach 1929–1930 przejściowo wznowiła eksploatację spółka pod nazwą Kopalnia Węgla Kamiennego Andrzej III. Udziałowcami tej spółki byli: Stanisław Olszewski, Salomon Łaznowski, Salomon Żmigród. Złoże udostępniono dwoma szybkami oraz upadową Piotr. Później, po roku 1930, przyłączono tę kopalnię do Kopalni Lipno.

5. Kopalnia Aleksandra^[481]

Rok powstania: 1918

Rok zamknięcia: 1922

Położenie: Wojkowice

Założona na polach górniczych dzierżawionych Towarzystwa Saturn. Początkowo jedynym dzierżawcą kopalni był inż. Stanisław Knothe, do którego później dołączył inż. Józef Przedpełski.

[477] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[478] Źródło: *Kopalnia „Albert”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://www.dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_albert.htm [dostęp: 4.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[479] Źródło: *Kopalnie w Łagiszy*, Forum Klimontów, <http://klimontow.na12.pl/forum/viewtopic.php?f=9&t=463> [dostęp: 4.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[480] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[481] Tamże.

6. Kopalnia Alwina ^[482]

Rok powstania: 1900

Rok zamknięcia: 1926

Położenie: Sosnowiec-Niwka

Założona na polach górniczych dzierżawionych Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. Pierwszym dzierżawcą kopalni był Walery Szyszkin, następnym dzierżawcą był J. Rydzewski. W 1908 roku podawano, że kopalnia korzysta przy wysycie węgla z Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej. Od 1920 roku dzierżawę przejął sztygar S. Krodkiwski.

7. Kopalnia Alwina II ^[483]

Rok powstania: 1915

Rok zamknięcia: 1925

Położenie: Sosnowiec-Niwka

Założona na polach górniczych dzierżawionych Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. Dzierżawcą kopalni był Jakub Czapelski.

8. Kopalnia Ameryka ^[484]

Rok powstania: 1909

Rok zamknięcia: 1915

Położenie: Dąbrowa-Gołonóg

Kopalnia była położona na polach w Gołonogu. Eksploatowano pokłady węgla metodą odkrywkową na polach dzierżawionych od Kopalni Flora. Pierwszym dzierżawcą była spółka F. Bleszyński, Kwiecień i W. Lesiecki.

9. Kopalnia Andrzej ^[485]

Rok powstania: 1863

Rok zamknięcia: 1892

Położenie: Sosnowiec-Dębowa Góra

Kopalnia głębinowa założona przez Andreasa Renarda w dobrach sielecko-modrzejowskich. W latach 60. XIX wieku kopalnia posiadała maszyny parowe. Stanowiła do 1886 roku główną Kopalnię Gwarectwa Hrabia Renard.

10. Kopalnia Andrzej ^[486]

Rok powstania: 1806 (pn. Dańdówka), 1900

Rok zamknięcia: 1890, 1908

Położenie: Sosnowiec-Dańdówka

Upadła kopalnia węgla kamiennego założona przez ówczesnego właściciela Dańdówki hrabiego Józefa Mieroszewskiego z Zagórza dla działającej na terenie wsi huty cynku. Po krachu rynku cynkowego hutę zlikwidowano, a kopalnię zamknięto. W 1864 roku kopalnia wraz z całym majątkiem Mieroszewskich została sprzedana Gustawowi von Kramście. Za czasów von Kramsty i jego spadkobierców kopalnia nie była użytkowana. W 1890 roku majątek von Kramstów przeszedł w ręce Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. Kopalnię ponownie uruchomił jej dzierżawca Józef Wrzosek z Zagórza.

11. Kopalnia Andrzej ^[487]

Rok powstania: 1883

Rok zamknięcia: 1922

Położenie: Strzyżowice-Psary

Założona na polach górniczych Gwarectwa Hrabia Renard (Gewerkschaft Graf Renard), do którego należała. Nazwana na cześć Andrzeja (Andreassa) Renarda (założyciela gwarectwa). Działała z przerwami do 1922 roku (w którym występuje również pod nazwą Strzyżowice).

12. Kopalnia Andrzej III ^[488]

Rok powstania: 1906

Rok zamknięcia: 1918

Położenie: Będzin

Uruchomiona na polu górniczym należącym do Towarzystwa Wielkich Pieców i Zakładów Ostrowieckich. Do roku 1913 kopalnię dzierżawił Józef Wrzosek, następnie na własny rachunek eksploatowała ją Towarzystwo Wielkich Pieców i Zakładów Ostrowieckich. W latach 1929–1930 przejściowo wznowiła eksploatację kopalni spółka pod nazwą Kopalnia Węgla Kamiennego Andrzej III (której udziałowcami byli: Stanisław Olszewski, Salomon Łazanowski, Salomon Żmigrod).

[482] Tamże.

[483] Tamże.

[484] Tamże.

[485] Tamże.

[486] Tamże.

[487] Tamże.

[488] Tamże.

13. Kopalnia Antoni^[489]

Rok powstania: 1874

Rok zamknięcia: 1926

Położenie: Łagisza

Założona w 1874 roku przez Macieja Stochelskiego. Należała do M. Stochelskiego i Zendla Żmigroda. W latach 90. XIX wieku przeszła na wyłączną własność M. Stochelskiego. Ten wydzierżawił kopalnię w 1893 roku hrabiom Łubieńskiemu i Ostrowskiemu. Później, na początku XX wieku dzierżawili ją sosnowieccy przemysłowcy Schoen i Lamprecht. Od 1914 roku należała do zorganizowanej przez Schoena Spółki Akcyjnej Przemysłu Górniczego Łagisza. Dysponowała szkołą, łaźnią, kasą pomocy bratniej. Kiedy wyczerpały się zasoby, Schoen i Lamprecht uruchomili na nadaniu górniczym Gzichów, w kierunku południowym nadań Kazimierz i Aleksander, znajdującym się na obszarze kolonii Stara Łagisza, Kopalnię Nordman. Kopalnia Nordman istniała w latach 1917–1926. Była ona udostępniona szymbami: Nordman, Wodny oraz upadowymi. Pokłady eksploatowano z podsadzką hydrauliczną, a także częściowo z podsadzką suchą. Wobec bankructwa spółki oraz zalewania szybu wodami gruntowymi, w lutym 1926 roku kopalnia ta definitywnie została unieruchomiona. Kopalnia Antoni zlokalizowana była na obszarze kolonii Glinice. Udostępniona siedmioma szymbami upadowymi, posiadała szymb wentylacyjny Elżbieta, wydrążony w 1897 roku i pogłębiony w 1901 roku.

14. Kopalnia August^[490]

Rok powstania: 1876

Rok zamknięcia: 1882

Położenie: Będzin-Łagisza

Niewielka kopalnia założona przez Ludwika Grabińskiego, jej jedyne go właściciela.

15. Kopalnia Barbara^[491]

Rok powstania: 1870

Rok zamknięcia: 1908

Położenie: Dąbrowa-Dębniiki

Założona w 1900 roku przez będące go właścicielem Klimontowa Towarzystwo Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. W latach 1901–1906 jej wydobycie było podawane wraz z Kopalnią Niwka, ponieważ działa ona w rejonie górniczym Władysław Kopalni Niwka. W 1908 roku jako szymb weszła w skład Kopalni Klimontów. Pokłady węgla kamiennego były eksploatowane metodą odkrywkową. W kolejnych latach, wskutek napływu do kopalni wód gruntowych, wydobycie w niej małało. W konsekwencji zaniedbań kopalnia została zalana wodą i zamknięta.

16. Kopalnia Barbara^[492]

Rok powstania: 1874

Rok zamknięcia: 1882

Położenie: Psary

Została założona przez Ludwika Grabińskiego, początkowo pod nazwą Maria.

17. Kopalnia Barbara^[493]

Rok powstania: 1900

Rok zamknięcia: 1908, połączona z Kopalnią Klimontów

Położenie: Sosnowiec-Klimontów

Założona w 1900 roku przez będące go właścicielem Klimontowa Towarzystwo Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. W latach 1901–1906 jej wydobycie było podawane wraz z kopalnią Niwka, ponieważ działa ona w rejonie górniczym Władysław kopalni Niwka. W 1908 roku jako szymb weszła w skład kopalni Klimontów.

18. Kopalnia Barbara (Alwina III)^[494]

Rok powstania: 1919

Rok zamknięcia: 1923

Położenie: Sosnowiec-Niwka

Uruchomiona na polach górniczych należących do Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. Była eksploatowana przez dzierżawców: Zdzisława Żwołińskiego i J. Szpaka.

[489] Źródło: *Kopalnie w Łagiszy*, dz. cyt.; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[490] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[491] Góra S., *Kopalnia Porąbka-Klimontów. W zarysie dziejów*, Sosnowiec 2000.

[492] Ciepela B., *Dawne zapomniane kopalnie na terenie Ziemi Psarskiej*, Będzin 2011.

[493] Góra S., *Kopalnia Prąbka-Klimontów. W zarysie dziejów*, dz. cyt.

[494] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

19. Kopalnia Baška^[495]

Rok powstania: 1925

Rok zamknięcia: 1934

Położenie: Sosnowiec

Mała kopalnia węgla kamiennego eksploatowana na polach dzierżawionych od Towarzystwa Kopalni Flora. Właścicielami byli K. Madziara. Nie posiadała własnego systemu odwadniającego i była uzależniona od pobliskiej Kopalni Flora, której to dyrekcja w 1934 roku zmieniła układ pomp, co przyczyniło się do zalewania Kopalni Baška wodami gruntowymi. Zaczęły się kłopoty finansowe, kopalni nie udało się uratować. Po kopalni pozostała niewielka hałda nazywana Basiulą, złożona z kamieni i ziemi. Zlikwidowana na początku lat 70. XX wieku.

20. Kopalnia Baška II^[496]

Rok powstania: 1929

Rok zamknięcia: 1936

Położenie: Dąbrowa-Gołonóg

Kopalnia założona na polu górniczym dzierżawionym od Towarzystwa Akcyjnego Kopalń Węgla Flora. Pierwszymi dzierżawcami w latach 1932–1934 byli: F. Skibiński, Józef Morkis, S. Szewczyk i G. Sajdak. Kolejnym dzierżawcą od 1934 roku był Florian Michalski i S-ka. Od 1935 roku kopalnię zarządzał syndyk masy upadłościowej.

21. Kopalnia Batory^[497]

Rok powstania: 1921

Rok zamknięcia: 1924

Położenie: Dąbrowa-Gołonóg

Uruchomiona przez Romana Ziętarka, Romana Krzewińskiego i Stefana Kozyrskiego na polu górniczym dzierżawionym od Towarzystwa Akcyjnego Kopalń Węgla Flora.

22. Kopalnia Bory^[498]

Rok powstania: 1917

Rok zamknięcia: 1927

Położenie: Będzin-Grodziec

Właściciel: Jan Szperling na dzierżawionych polach górniczych od Grodzieckiego Towarzystwa Kopalń Węgla i Zakładów Przemysłowych.

23. Kopalnia Cieszkowski^[499]

Rok powstania: 1846

Rok zamknięcia: 1894

Położenie: Dąbrowa

Kopalnia początkowo odkrywkowa, później głębinowa węgla kamiennego. Pierwszym właścicielem był Bank Polski. Kopalni nadano imię Józefa Cieszkowskiego, człowieka, który przyczynił się do unowocześnień prac w górnictwie dąbrowskim. Pomysł uruchomienia powstał w momencie, gdy gwałtownie wzrosło zapotrzebowanie na węgiel. Popyt wywołało przejście włókiennictwa łódzkiego i cukrownictwa wielkopolskiego na opał węglowy. Dostarczanie węgla na tak znaczne odległości było możliwe dzięki transportowi kolejowemu, które też stawało się dużym odbiorcą tego paliwa. Od 1856 roku prowadzono wydobywanie poprzez szyby wydobywczy z pokładów podziemnych. Od 1858 roku właścicielem kopalni był skarb Królestwa Polskiego. Budynek kopalni zostały prawie całkowicie zniszczone podczas pożaru w marcu 1873 roku. Pozostałości po kopalni zostały sprzedane na licytacji w 1876 roku wraz z hutą Bankowa i Kopalniami Reden, Ksawery (zwaną wówczas Koszelew) i Nowa. Nowymi nabywcami byli przedstawieni przez francuskich bankierów i fabrykantów dwaj carscy oficerowie: A. Plemiannikow i A. Riesenkauf. Dwa lata po transakcji wydzierżawili oni kopalnię na 90 lat, a hutę na 36 lat paryskiemu Bankowi Francusko-Włoskiemu, który powołał Towarzystwo Francusko-Włoskie Dąbrowskich Kopalń Węgla z siedzibą w Dąbrowie, a przy współudziale dwóch francuskich przedsiębiorstw przemysłowych – Societe Anonyme der Forges et Acieres de Huta Bankowa z siedzibą w Paryżu. W 1879 roku ok. 19% załogi kopalni stanowiły kobiety, a 20% pracownicy młodociani. W 1894 roku, w wyniku pożaru miału węglowego w podziemnych korytarzach kopalni, została ona zatopiona wodą z rzeki Bogoria (Pogoria) i zamknięta. Miejsce po wyrobisku w pobliżu Huty Bankowej, przemieniło się w jezioro, które od 1900 roku zostało zasypywane żużlem z pobliskiej huty. Wypierana woda odprowadzana jest kanałami ponownie do rzeki Pogorii.

24. Kopalnia Dańdówka^[500]

Rok powstania: 1806, 1900

Rok zamknięcia: 1846, 1908

Położenie: Sosnowiec-Dańdówka

Założona przez ówczesnego właściciela Dańdówki hrabiego Józefa Mieroszewskiego z Zagórza dla działającej na terenie wsi huty cynku. Po krachu rynku cynkowego hutę zlikwidowano, a kopalnię zamknięto. Ponownie działała od 1900 roku jako Kopalnia Andrzej

[495] *Kopalnia Baška (Dąbrowa Górnicza-Gołonóg)*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://www.dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_baska.htm#Kopalnia [dostęp: 11.11.2023].

[496] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[497] Tamże.

[498] Tamże.

[499] Źródło: *Kopalnia „Cieszkowski”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_cieszkowski.htm [dostęp: 15.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[500] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

25. Kopalnia Dorota^[501]

Rok powstania: 1829, 1933

Rok zamknięcia: 1834, 1944

Położenie: Sosnowiec-Ostrowy Górnicze

Głębiniowa kopalnia węgla kamiennego w Ostrowach Górniczych (dawniej: Niemcach, od 1975 roku dzielnicy Sosnowca), rozpoczęła wydobycie od pokładu Reden oraz pokładów grupy brzeżnej przy wykorzystaniu sztolni pochyłych. Kopalnia należała do inż. Stanisława Knothe'go i jego współników (córek: Ireny Knothe i Marii Skotnickiej oraz Władysława Jentysa). Została zbudowana na polach górniczych należących do Warszawskiego Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych, które otrzymał Stanisław Knothe w zamian za rezygnację z innych kopalń. Dorota została unieruchomiona przez niemiecki koncern Preussag (który przejął ją w okresie okupacji hitlerowskiej) w czerwcu 1944 roku po wyczerpaniu się jej zasobów. W 1945 roku jej pole przyłączono do kopalni Kazimierz-Juliusz.

26. Kopalnia Edward^[502]

Rok powstania: 1860

Rok zamknięcia: 1880

Położenie: Sosnowiec-Niwka

Kopalnia węgla kamiennego należała do właścicieli majątku Niwka. Do 1864 roku był to spadkobierca Mieroszewskich, Jacek Siemierński. Nowym właścicielem majątku i kopalni w 1864 roku został Gustaw von Kramsta, a następnie jego spadkobiercy.

27. Kopalnia Feliks^[503]

Rok powstania: 1814

Rok zamknięcia: 1909

Położenie: Dąbrowa

Kopalnia odkrywkowa węgla kamiennego założona przez rząd, do zaopatrywania w paliwo m.in. pobliskiego browaru. Jej dzierżawcy, K. Wolicki i Piotr Steinkeller, założyli w 1822 roku przy kopalni cynkową. Od 1825 roku zakład stał się właściwą kopalnią węgla. Wygaszenie pieców w Hucie Feliks, która była głównym odbiorcą węgla, doprowadziło do spadku jego wydobycia. Wskutek nieprzeprowadzania prac inwestycyjnych i czysto rabunkowej działalności warunki techniczne kopalni ulegały ciągłemu pogarszaniu, co doprowadziło do jej pożaru w 1862 roku. W 1890 roku kopalnia przeszła pod rząd Warszawskiego Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych. Kopalnia wywarła dość duży wpływ na rozwój Dąbrowy.

28. Kopalnia Feliks^[504]

Rok powstania: 1815, 1824, 1843, 1874, 1877, 1921

Rok zamknięcia: 1824, 1841, 1861, 1886, 1910, 1925

Położenie: Sosnowiec-Ostrowy Górnicze

Kopalnia węgla kamiennego w Ostrowach Górniczych (dawniej Niemcach, od 1975 roku dzielnicy Sosnowca), założona przez hrabiego Feliksa Łubieńskiego jako kopalnia odkrywkowa. W 1817 roku kopalnia została przejęta przez skarb Królestwa Polskiego. W 1823 roku wybito szyb głębinowy. Na skutek pożaru już w następnym roku ją zlikwidowano, a do wydobywania węgla przystąpiono w innym miejscu wsi. Nowa kopalnia otrzymała tę samą nazwę – Feliks. Eksploatowano tu węgiel do 1841 roku, kiedy to pod ziemią wybuchł pożar. Po pożarze wznowiono na krótko wydobycie, po czym w 1843 roku rząd unieruchomił kopalnię. W 1857 roku rząd wydzierżawił kopalnię na potrzeby Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej. Wznowiono wydobycie, lecz już w 1861 roku, po pożarze podziemnym, zakład zatopiono. W 1874 roku nieczynną kopalnię wydzierżawiło Warszawskie Towarzystwo Kopalń Węgla i Zakładów Hutniczych, które uruchomiło jako kopalnię głębinową Feliks-I z szybami Leopold i Gustaw, zatopioną w 1886 roku. W 1877 roku uruchomiono drugą Kopalnię Feliks-II, która była czynna do 1910 roku, kiedy rozpoczęto eksploatację pokładu Reden, tj. pokładu 510. Ponownie eksploatowano Kopalnię Feliks w latach 1921–1925

29. Kopalnia Feliks^[505]

Rok powstania: 1860

Rok zamknięcia: 1870

Położenie: Sosnowiec-Pogorń

Kopalnia węgla kamiennego zbudowana na miejscu dawnej Kopalni Pogonia. Należała do Gustawa von Kramsty.

30. Kopalnia Fiodor^[506]

Rok powstania: 1874

Rok zamknięcia: ?

Położenie: Sławków-Burki

Kopalnia Fiodor pracowała bardzo krótko, osiągając słabe wyniki.

[501] Tamże.

[502] Tamże.

[503] Źródło: *Kopalnia „Feliks”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_feliks.htm [dostęp: 10.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[504] Gąsiorowska-Grabowska N., *Górnictwo i hutnictwo w Królestwie Polskiem 1815–1830*, Warszawa 1922; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[505] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[506] *Dzieje Sławkowa*, Kiryk F. (red.), Kraków 2001.

31. Kopalnia Flora^[507]

Rok powstania: 1875

Rok zamknięcia: 1945

Położenie: Dąbrowa-Gołonóg

Założona przez Macieja Stochelskiego pod nazwą Maciej. W 1881 roku przeszła na własność Władysława Bogusławskiego, który w 1883 roku sprzedał ją Austriackiemu Bankowi Krajowemu (Laenderbank). W latach 1890–1914 roku przyłączono do niej kopalnie: Kazimierz, Zofia, Aleksander, Władysław, Mikołaj, Franciszek i Jan. Rejon eksploatacji zmieniał się w miarę wyczerpywania się zasobów, m.in. w latach 1910–1930 kopalnia prowadziła eksploatację na polach koło Strzemieszyc, przez szyb Albert. Urobek był transportowany kolejką linową na składowisko przy ul. Florowskiej. Zachowały się elementy sztolni pochyłej oraz miejsce po szybie głównym. W 1903 roku Bank Krajowy stworzył spółkę pod nazwą Towarzystwo Akcyjne Kopalni Węgla Flora, która przejęła samą Kopalnię Flora oraz sąsiadujące pola górnicze. W 1904 roku zainstalowano maszyny parowe. W 1913 roku większość akcji kopalni wykupili kapitaliści francuscy. Od 1919 roku władzę w kopalni sprawuje Towarzystwo Akcyjne Kopalni Flora w Dąbrowie. Po przyłączeniu do Polski części Górnego Śląska, wraz z dobrze oprzyrządowanymi kopalniami, tamtejsze zakłady były konkurencyjne w stosunku do zagłębiowskich. Trudną sytuację pogłębiła hiperinflacja trwająca do stycznia 1926 roku. Dodatkowo sytuację kopalni pogorszyła wojna celna z 1925 roku pomiędzy Polską a Niemcami, która spowodowała odcięcie kopalń górnośląskich i zagłębiowskich od odbiorców w niemieckiej części Górnego Śląska. Kapitał francuski w 1932 roku sprzedał kopalnię hurtownikom węglowym Bernardowi Holenderskiemu, Nachmanowi Guttmanowi i ich wspólnikom. Podczas II wojny światowej polityka hitlerowskich Niemiec miała na celu całkowite opanowanie potencjału produkcyjnego Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego. Moce produkcyjne miały być przejęte przez kapitał monopolistyczny, prywatny lub państwowy. W każdym przypadku musiał być ściśle powiązany z planami niemieckiej polityki wojennej. Już 6 września 1939 roku kopalnia została przejęta pod zarząd komisaryczny Głównego Urzędu Powierniczego Wschód (Haupttreuhandstelle Ost) w Berlinie. Od 1 stycznia 1942 roku kopalnia została przekazana koncernowi Preussische Bergwerks und Huttenaktiengesellschaft (Preussag). W Sosnowcu powstała nowa filia koncernu, której podlegało osiem zespołów kopalń (Werksdirektionen), z których jedna, Graf Reden, mieściła się w Dąbrowie. Wydobycie prowadzono w sposób rabunkowy i bez prac remontowych tylko przez jeden szyb o nazwie Mariusz. Jan li to sztolnia, która była pochylnią odchodzącą od szybu Mariusz. Jest to najlepiej zachowana sztolnia wraz z podbudową szybu głównego. Zachowała się też część zabudowań technicznych tego szybu. Urobek z Szybu Mariusz był transportowany na główny skład Kopalni Flora linową kolejką gondolową. Kolejka ta łączyła szyb Jan li z szybem Jan I i dalej dochodziła do składowiska położonego w pobliżu linii Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej. Kopalnia Flora w czerwcu 1945 roku została przyłączona do Kopalni Generał Zawadzki (Paryż). Na skutek licznych zaniedbań w urządzeniach odwadniających we wrześniu 1945 roku doszło do poważnej awarii, której skutkiem było zatopienie szybu Mariusz. Na terenach kopalni Flora powstało m. in. przedsiębiorstwo Dama. Zachowały się: biurowiec, klub górniczy, dom dyrektora, cechownia i fragment stajni końskiej. W latach 70. XX wieku zlikwidowano dużą hałdę pokopalnianą, pozostałość po eksploatacji szybu Wiktorja. Dzisiaj w tym miejscu jest m.in. nowe osiedle domów jednorodzinnych oraz część osiedla przy ul. Morcinka.

32. Kopalnia Florian^[508]

Rok powstania: 1908

Rok zamknięcia: 1913

Położenie: Dąbrowa

Niewielka kopalnia węgla kamiennego eksploatowana na polach dzierżawionych od Towarzystwa Kopalni Flora. Pierwszym właścicielem był J. Szonert. Kolejnymi dzierżawcami byli J. Cieszkowski i J. Sobociński.

33. Kopalnia Franciszek^[509]

Rok powstania: 1874, 1913

Rok zamknięcia: 1883, 1924

Położenie: Będzin-Łągisza

Założona przez Ludwika Grabińskiego (początkowo pod nazwą Ludwik). W 1899 roku jej pole górnicze przyłączono do Kopalni Flora. W latach 1913–1924 jako płytka kopalnia działała na terenach dzierżawionych od towarzystwa Flora przez polsko-żydowską spółkę z Zawiercia: Świeżewski, Cederbaum i Ingster.

34. Kopalnia Fryderyk^[510]

Rok powstania: 1850

Rok zamknięcia: 1870

Położenie: Sosnowiec-Dębowa Góra

Kopalnia należała do właścicieli Sielca (którymi do 1856 roku byli spadkobiercy Anhaltów), od 1856 roku kopalnia znalazła się w rękach hrabiego Renarda i jego spadkobierców. W 1869 roku kopalnia miała trzy maszyny parowe. Pole górnicze od początków lat 70. XIX wieku było eksploatowane przez Kopalnię Ludmiła.

[507] *Encyklopedia Dąbrowy Górniczej A–Z*, t. 1, Pobideł S. (red.), Dąbrowa Górnicza, 1996, s. 12; *Kopalnia „Flora”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_flora.htm [dostęp: 13.11.2024].

[508] Źródło: *Kopalnia „Flora”*, dz. cyt.; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[509] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[510] Archiwum Państwowe w Katowicach: Akta Gminy Zagórze; Akta Gwarectwa Hrabia Renard; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

35. Kopalnia Fryderyka

(Joanna Fryderyka)^[511]

Rok powstania: 1880, 1917

Rok zamknięcia: 1893, 1922

Położenie: Sosnowiec–Dębowa Góra

Kopalnia została uruchomiona i była eksploatowana jako Joanna Fryderyka do 1893 roku. Należała do Gwarectwa Hrabia Renard, w 1915 roku została wydzierżawiona przez Gustawa Lorenza, który odstąpił swoje prawa Henrykowi Priwerowi. Ten eksploatował ją do 1922 roku jako kopalnię upadową pod nazwą Dzienna-I. Pole górnicze od początków lat 70. XIX wieku było eksploatowane przez Kopalnię Ludmiła.

36. Kopalnia Garncarka^[512]

Rok powstania: 1873

Rok zamknięcia: 1875

Położenie: Sławków

Kopalnia była własnością Bogusława Przybylskiego.

37. Kopalnia Hanka^[513]

Rok powstania: 1925

Rok zamknięcia: 1935

Położenie: Dąbrowa–Strzemieszyce

Kopalnia w Strzemieszycach Wielkich eksploatowana na polach dzierżawionych od Towarzystwa Akcyjnego Kopalń Węgla Flora. Pierwszym dzierżawcą był Franciszek Kicel. Od 1928 roku miał współnika w osobie Piotra Urbańczyka.

38. Kopalnia Halina^[514]

Rok powstania: 1915

Rok zamknięcia: 1930

Położenie: Sosnowiec–Niwka

Kopalnia Halina została uruchomiona na polu górniczym dzierżawionym od Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. Była eksploatowana przez spółkę (a wśród dzierżawców byli: A. Modzelewski, inż. W. Filipczyński, M. Wolny).

39. Kopalnia Helena^[515]

Rok powstania: 1900

Rok zamknięcia: 1937

Położenie: Sosnowiec–Niwka

Kopalnia Helena została uruchomiona na polu górniczym dzierżawionym od Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. Kopalnię początkowo dzierżawiła żydowska rodzina Żmigrodów z Będzina. Jednak rosyjskie prawo zabraniało zajmowania się wydobywaniem węgla Żydom, więc Żmigrodowie musieli dzierżawić przez podstawione osoby. Jako dzierżawcy występowali: M. Żołędziowski, T. Waligórski, od 1911 roku zaś S. Szonert i Jan Trepka. W 1929 roku eksploatację kopalni przejęła spółka z ograniczoną odpowiedzialnością (głównymi udziałowcami byli: Salomon Łazanowski, Mosze Szpiro, Mordechaj Hamburgier). W 1933 roku spółka ta zbankrutowała, a dzierżawę przejął w 1934 roku Jakub Rechnic.

40. Kopalnia Henryk^[516]

Rok powstania: 1923

Rok zamknięcia: 1924

Położenie: Sosnowiec–Ostrowy Górnicze

Właścicielem kopalni było Warszawskie Towarzystwo Kopalń Węgla i Zakładów Hutniczych.

41. Kopalnia Herman^[517]

Rok powstania: Około 1872

Rok zamknięcia: 1890

Położenie: Sławków–Burki

Kopalnia Herman została uruchomiona wcześniej przez Bogusława Przybylskiego. W 1878 roku została zakupiona przez Juliusza Aleksandra i była przez niego eksploatowana w latach 1880–1890.

[511] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[512] Tamże.

[513] Tamże.

[514] Tamże.

[515] Tamże.

[516] Źródło: http://ibrbs.pl/mediawiki/index.php/Henryk_-_kopalnia_w%C4%99gla_kamiennego [dostęp: 11.11.2023].

[517] Źródło: http://ibrbs.pl/mediawiki/index.php/Henryk_-_kopalnia_w%C4%99gla_kamiennego [dostęp: 11.11.2023]; *Dzieje Sławkowa*, dz. cyt.

42. Kopalnia Hieronim^[518]

Rok powstania: 1834, 1916

Rok zamknięcia: 1850, 1924

Położenie: Dąbrowa

Kopalnia eksploatowana była na polach należących do Kopalni Paryż. Pola te znajdowały się w obrębie dzisiejszych ulic: Jaworowej i Wolskiej. Pierwszym właścicielem był Bank Polski. W związku z decyzją o budowie Huty Bankowej główny właściciel, czyli Bank Polski, podjął decyzję o zaopatrywaniu huty w węgiel z pobliskich kopalni, to jest Redeni i Ksawery. Podjął też decyzję o otwarciu nowej kopalni w okolicach Dąbrowy. Wobec kryzysu, który doprowadził do załamania koniunktury na produkcję cynku i stali w pobliskich hutach rządowych, w 1850 roku Kopalnia Hieronim została zatopiona. Ponowne uruchomienie kopalni nastąpiło, gdy gwałtownie wzrosło zapotrzebowanie na węgiel. Popyt wywołało przejście włókiennictwa łódzkiego i cukrownictwa wielkopolskiego na opał węglowy. Dostarczanie węgla stało się możliwe poprzez transport kolejowy. W 1867 roku kopalnia została połączona z państwową Kopalnią Szuman (założoną w 1864 roku). Kopalnie te zostają zatopione poprzez napływ wód gruntowych w 1870 roku. W latach 1881–1885 Towarzystwo Francusko-Włoskie Dąbrowskich Kopalń Węgla wznowiło eksploatację przejętej wraz z innymi zakładami rządowymi Kopalni Hieronim. W latach 1916–1924 kopalnie dzierżawili dwaj sztygarzy: Jan Winnicki i Aleksander Skiba. Po kopalni pozostała hałda zwana Hieronimską, usytuowana pomiędzy Starą Dąbrową a dzisiejszymi Mydlicami. Została zlikwidowana wraz z budową osiedla Mydlice-Południe.

43. Kopalnia Ignacy^[519]

Rok powstania: Około 1880

Rok zamknięcia: 1890

Położenie: Dąbrowa

Niezbyt duża kopalnia węgla kamiennego, w której wydobycie odbywało się metodą odkrywkową. Od 1885 roku, oprócz metody odkrywkowej, węgiel wydobywany był również poprzez szyb upadowy o nazwie Mortimer. W 1890 roku doszło w kopalni do pożaru, który przyczynił się do jej ostatecznego zamknięcia.

44. Kopalnia Irena^[520]

Rok powstania: 1915

Rok zamknięcia: 1924

Położenie: Sosnowiec-Niwka

Kopalnia Irena została uruchomiona na polu górniczym dzierżawionym od Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. Dzierżawcami byli inżynierowie Stanisław Knothe i Józef Przedpełski.

45. Kopalnia Izabella^[521]

Rok powstania: 1808, 1823

(1861–1826 Izabella Nowa)

Rok zamknięcia: ?, 1826

Położenie: Niegowonice

Założycielką kopalni była księżna Izabela z Czartoryskich Lubomirska, która otrzymała prawo lenne na węgiel w miejscowości Siersza. W latach 1804–1806 administracja dóbr tęczyńskich poszukiwała w Sierszy złóż węgla. Odkryty pokład i założona kopalnia otrzymała imię właścicielki - Izabella. W tym czasie księżna posiadała kilka kopalń (m.in. Kopalnię Albrecht, którą zakupiła w 1816 roku) w rejonie Sierszy i każda z nich miała kilka płytkich szybików, z których wydobywano pokłady węgla kamiennego. Obok połączonych kopalń Izabella i Albrecht znajdowała się huta cynku Zofia, czynna od 1811 roku warzelnia ałunu i huta szkła. Sposób eksploatacji w kopalni polegał na ręcznym urabianiu węgla za pomocą klifów, klinów i pucek (młotów). 26 kwietnia 1816 roku Kopalnię Izabella zalał przyływ wody spowodowany nieprawidłowym prowadzeniem prac wydobywczych. Kopalnia znajdowała się na wyższym stoku, co umożliwiło jej osuszenie. Plan odwodnienia kopalni powstał rok później i zakładał wykorzystanie maszyn parowych z Kopalni Albrecht. Planowano odwodnienie kopalni poprzez budowę sztolni, której wykonanie okazało się niemożliwe ze względu na strukturę górotworu. Kopalnię Izabella uruchomiono ponownie w latach 1823–1826. Większe prace nad rozbudową tej kopalni podjęto ok. 1852 roku. Od roku 1861 do 1890 istniała pod nazwą Izabella Nowa. Szyb nowej kopalni zlokalizowany został o 1 km na wchód od starej Izabelli.

46. Kopalnia Jacek^[522]

Rok powstania: 1806

Rok zamknięcia: 1860

Położenie: Sosnowiec-Bobrek

Kopalnia Jacek została założona przez właścicieli majątku. W 1836 roku kopalnia zostaje przejęta przez Bank Polski, a następnie przez skarb państwa. Kopalnia występowała również pod nazwą Bobrek.

[518] Źródło: *Kopalnia „Hieronim”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_hieronim.htm [dostęp: 15.11.2023].

[519] Źródło: *Kopalnia „Ignacy”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_ignacy.htm [dostęp: 13.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[520] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[521] *Stowarzyszenie Miłośników Ziemi Trzebińskiej COR, Muzeum Regionalne*, Facebook, https://www.facebook.com/532319630293378/posts/706730376185635/?locale=pl_PL [dostęp: 12.11.2023].

[522] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

47. Kopalnia Jadwiga (Jadwiga II)^[523]

Rok powstania: 1907

Rok zamknięcia: 1922

Położenie: Sosnowiec-Niwka

Kopalnia Jadwiga została uruchomiona na polu górniczym dzierżawionym od Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. Dzierżawcą od 1906 roku był ziemianin Stanisław Modzelewski, który w 1915 roku przekazał ją swojemu synowi Włodzimierzowi Modzelewskiemu. Od 1917 roku kopalnia nosiła nazwę Jadwiga-II. W 1921 roku współdzierżawcą był J. Chełmicki.

48. Kopalnia Jagódka^[524]

Rok powstania: 1937

Rok zamknięcia: ?

Położenie: Bobrowniki-Dobieszowice

Właścicielem kopalni był W. Gierek.

49. Kopalnia Jakub^[525]

Rok powstania: 1880, 1908, 1925

Rok zamknięcia: 1884 (Jakub I), 1910 (Jakub II), 1935

Położenie: Dąbrowa-Grabocin

Kopalnia należała do Warszawskiego Towarzystwa Kopalń Węgla i Zakładów Hutniczych. Została połączona z Kopalnią Kazimierz. Od 1926 roku została wydzierżawiona spółce Knothe i Hłasko. Wspólnikami byli: Stanisław Knothe i Bronisław Hłasko, a od 1930 roku współnikiem Stanisława Knothe był Maksymilian Skotnicki.

50. Kopalnia Jakub^[526]

Rok powstania: 1901

Rok zamknięcia: 1908

Położenie: Sosnowiec-Milowice

Kopalnia Jakub została uruchomiona na polu górniczym dzierżawionym od Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. Pierwszym dzierżawcą kopalni był Marceli Sternicki, a od 1904 roku kopalnię dzierżawił do jej zamknięcia K. Płodowski.

51. Kopalnia Jan^[527]

Rok powstania: 1901

Rok zamknięcia: 1902

Położenie: Strzyżowice

Kopalnia Jan należała do Gwarectwa Hrabia Renard. Była eksploatowana do roku 1902, później została przyłączona do Kopalni Andrzej w Strzyżowicach.

52. Kopalnia Jan^[528]

Rok powstania: 1889

Rok zamknięcia: 1911

Położenie: Dąbrowa

Powstała na pograniczu dąbrowskich kolonii Dębniki i Korzeniec. Należała do kupca warszawskiego i jego współników, Franciszka Łapińskiego. W 1887 roku większość udziałów kopalni przeszła w ręce Wsiewołoda Istomina i Nadarkiewicza. W 1894 roku stała się własnością firmy Sukcesorowie hr. Walewskiego. Miała stosunkowo dobre jak na niezależną kopalnię wyposażenie techniczne (osiem maszyn parowych). W kolejnych latach, wskutek napływu do kopalni wód gruntowych, wydobywanie malało. 29 sierpnia 1901 roku, na skutek zaniedbań, kopalnia została zalana wodą z sąsiedniej zatopionej Kopalni Barbara. Powodem było pęknięcie ściany wydobywczej, która była zarazem ścianą oddzielającą Kopalnię Jan od Kopalni Barbara. W 1909 roku kopalnia została ponownie zalana wodą, tym razem ze starych wyrobisk. Kopalnię zalano i zamknięto w 1911 roku. W 1914 roku tereny kopalni zostały zlicytowane. Nabyło je Towarzystwo Flora i przyłączyło do kopalni Flora. Kopalnia posiadała dwie sztolnie: Jan I to sztolnia, której głównym zadaniem było odprowadzanie wody. Dodatkowo poprzez tę sztolnię transportowano urobek. Jan II to sztolnia, która była pochylnią odchodzącą od szybu Mariusz. Jest to najlepiej zachowana sztolnia wraz z podbudową szybu głównego. Urobek z Szybu Mariusz był transportowany na główny skład Kopalni Flora linową kolejką gondolową. Kolejka ta łączyła szyb Jan II z szybem Jan I i dalej dochodziła do składowiska położonego w pobliżu linii Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej. Na skutek licznych zaniedbań w urządzeniach odwadniających doszło we wrześniu 1945 roku do poważnej awarii, której skutkiem było zatopienie szybu Mariusz. Po kopalni pozostała hałda o zwyczajowej nazwie Jan lub Czarna Hałda. Została częściowo zabudowana od strony północnej. Można też zobaczyć dwie pochylnie (Jan I w okolicy ul. Długosza) oraz (Jan II – szybu Mariusz przy ul. Zielonej). Pozostała też część zabudowań warsztatów i stajni przy dawnym szybie Mariusz przy ul. Zielonej. Obecnie przystosowane do celów mieszkalnych i produkcyjnych.

[523] Tamże.

[524] Tamże.

[525] Tamże.

[526] Tamże.

[527] Ciepiała B., *Dawne zapomniane kopalnie na terenie Ziemi Psarskiej*, dz. cyt.; Ciepiała B., *Najstarsze i ostatnie kopalnie węgla w Zagłębiu Dąbrowskim*, Sosnowiec 2003.

[528] Źródło: *Kopalnia „Jan”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_jan.htm [dostęp: 16.11.2023].

53. Kopalnia Janina^[529]

Rok powstania: 1915

Rok zamknięcia: 1920

Położenie: Sosnowiec-Zagórze

Kopalnia Janina została uruchomiona na polach górniczych dzierżawionych od Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. Dzierżawcą Kopalni był Leon Śliwicki.

54. Kopalnia Jarosław^[530]

Rok powstania: 1911

Rok zamknięcia: 1924

Położenie: Sosnowiec-Niwka

Kopalnia Jarosław została uruchomiona na polach dzierżawionych od Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. Dzierżawcą od 1911 roku był przedstawiciel sosnowieckiej rodziny żydowskiej Szmul Rechnic, a jako formalny dzierżawca do 1915 roku występował oficer straży granicznej J. Rydzewski (ponieważ Żydom w imperium carskim nie wolno było zajmować się górnictwem). W 1920 roku kopalnię przejmuje Towarzystwo Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich, które w 1921 roku dzierżawi ją Towarzystwu Praca.

55. Kopalnia Jawor^[531]

Rok powstania: 1922

Rok zamknięcia: 1926

Położenie: Dąbrowa

Niewielka kopalnia węgla kamiennego eksploatowana przez Zygmunta Stechmana, na polach dzierżawionych od Towarzystwa Górniczego Francusko-Rosyjskiego.

56. Kopalnia Jerzy^[532]

Rok powstania: 1833, 1867

Rok zamknięcia: 1844, w 1928 roku połączona z Kopalnią Modrzejów w Kopalnię Niwka

Położenie: Sosnowiec-Niwka

Kopalnia została założona przez trzech wspólników: Maurycego Kossowskiego, Jacka Lipskiego i Antoniego Klimkiewicza. Później własność kopalni została przeniesiona na Bank Polski, po czym odkupił ją Jacek Siemieński. W 1844 roku kopalnia zostaje unieruchomiona. W 1867 roku w Kopalni Jerzy zostaje wznowione wydobywanie węgla, jej właścicielem został górnosłański przemysłowiec Christian Gustav von Kramsta. W 1895 roku wraz z innymi zakładami i kopalniami zostaje przejęta przez Towarzystwo Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. W 1928 roku kopalnię połączono z Kopalnią Modrzejów. Tak utworzony zakład przemianowano na Kopalnię Niwka. W trakcie okupacji niemieckiej kopalnię zarządzał koncern Preussag (Preussische Bergwerks- und Hütten – A.G.).

57. Kopalnia Józef^[533]

Rok powstania: 1806

Rok zamknięcia: 1857

Położenie: Sosnowiec-Bobrek

Kopalnia Józef została uruchomiona na polach dzierżawionych od właścicieli Bobrka, czyli Mioszewszych (z Zagórza). Jej dzierżawcą od 1806 roku był Szayer. W 1836 roku kopalnia została przejęta przez Bank Polski i była użytkowana (z przerwami) do 1857 roku.

58. Kopalnia Józef^[534]

Rok powstania: 1916

Rok zamknięcia: 1923

Położenie: Sosnowiec-Zagórze

Kopalnia Józef została uruchomiona na polach górniczych dzierżawionych od Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. Pierwszym dzierżawcą kopalni był S. Wejtkow. W 1920 roku kopalnię przejęli inżynierowie: Stanisław Knothe i Józef Przedpełski.

[529] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[530] Tamże.

[531] Tamże.

[532] Źródło: Kopalnia „Jerzy” w Niwce, WikiZagłębie.pl, https://wikizaglebie.pl/wiki/Kopalnia_%22Jerzy%22_w_Niwce [dostęp: 16.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[533] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[534] Tamże.

59. Kopalnia Józef^[535]

Rok powstania: 1875

Rok zamknięcia: 1923

Położenie: Sławków-Burki

Kopalnia została założona przez spółkę dziedzica wsi Okradzionów B. Przybylskiego i berlińskiego przemysłowca J. Alexandra. W 1891 roku sprzedana Sosnowieckiemu Towarzystwu Kopalń i Zakładów Hutniczych, które dzierżawiło kopalnię różnym przedsiębiorcom prywatnym. W 1915 roku dzierżawcą kopalni został Kazimierz Kostecki, który połączył ją linią kolejki wąskotorowej z koleją dąbrowską, co pozwoliło na zwiększenie wydobycia. Nie wytrzymała ona jednak konkurencji z dużymi kopalniami zagłębiowskimi i w 1923 roku została zamknięta. W latach wielkiego kryzysu w nieczynnej Kopalni Józef powstały biedaszyby, w których biedniejsi mieszkańcy Sławkowa i okolic nielegalnie wydobywali węgiel.

60. Kopalnia Józefa^[536]

Rok powstania: 1923

Rok zamknięcia: 1930

Położenie: Dąbrowa

Niewielka kopalnia węgla kamiennego eksploatowana przez Józefę Rządzkowską, na polach dzierżawionych.

61. Kopalnia Juliusz^[537]

Rok powstania: 1914

Rok zamknięcia: W 1938 roku połączona z Kopalnią Kazimierz w Kopalnię Kazimierz-Juliusz

Położenie: Sosnowiec-Juliusz

Kopalnia Juliusz zbudowana w latach 1902–1914 przez Warszawskie Towarzystwo Kopalń Węgla i Zakładów Hutniczych. Kopalnia samodzielnie działała do 1938 roku, kiedy to w listopadzie połączono ją z Kopalnią Kazimierz, tworząc Kopalnię Kazimierz-Juliusz.

62. Kopalnia Karol^[538]

Rok powstania: 1909

Rok zamknięcia: 1934

Położenie: Sosnowiec-Zagórze

Kopalnię Karol uruchomiono na polach górniczych dzierżawionych od Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. Była eksploatowana przez przedstawiciela żydowskiej burżuazji Henryka Rechnica z Sosnowca.

63. Kopalnia Katarzyna^[539]

Rok powstania: 1921

Rok zamknięcia: 1924

Położenie: Dąbrowa

Niewielka kopalnia węgla kamiennego eksploatowana przez właściciela gospodarstwa rolnego Kasprzyka i sztygara Wijasińskiego, na terenach należących do Towarzystwa Górniczego Francusko-Rosyjskiego.

64. Kopalnia Kazimierz^[540]

Rok powstania: 1874

Rok zamknięcia: 1901

Położenie: Będzin-Łągisza

Założona przez Macieja Stochelskiego, a jej właścicielami byli Stochelski i będziński Żyd Zenel Żmigrod, a następnie spadkobiercy Żmigroda. Spadkobiercy w 1893 roku wydzierżawili kopalnię Konradowi Wertheimowi. Kopalnia pracowała z przerwami do roku 1901. W latach 1900–1901 była dzierżawiona przez Aleksandra Wantera pod nazwą Czesław. Później jej pole górnicze przyłączono do Kopalni Flora.

65. Kopalnia Kazimierz^[541]

Rok powstania: 1874

Rok zamknięcia: W 1938 roku połączona z Kopalnią Juliusz w Kopalnię Kazimierz-Juliusz

Położenie: Sosnowiec-Porąbka

W latach 1879–1883 wybito szyby głębinowe. Kopalnia należała do Warszawskiego Towarzystwa Kopalń Zakładów i Hutniczych. Kopalnia samodzielnie działała do 1938 roku, kiedy to w listopadzie połączono ją z Kopalnią Juliusz, tworząc Kopalnię Kazimierz-Juliusz.

[535] Matuszczyk Z., *W czasach niewoli narodowej*, [w:] *Dzieje Sławkowa*, dz. cyt., s. 287–289, 367; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[536] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[537] Tamże.

[538] Tamże.

[539] Tamże.

[540] Tamże.

[541] Tamże.

66. Kopalnia Kazimierz^[542]

Rok powstania: 1872

Rok zamknięcia: 1880

Położenie: Sławków-Burki

Kopalnię Kazimierz założył Bogusław Przybylski. W 1878 roku nabył ją Juliusz Aleksander i uruchomił w tym samym roku. Natomiast w 1880 roku kopalnię zamknięto.

67. Kopalnia Kazimierz-Czesław^[543]

Rok powstania: 1874, 1900

Rok zamknięcia: 1893, 1901

Położenie: Dąbrowa

Kopalnia eksploatowana była na polach dzierżawionych od Towarzystwa Kopalni Flora. Pierwszymi właścicielami byli Maciej Stochelski i Zindel Żmigród. Kolejnymi właścicielami/dzierżawcami byli kolejno: od 1893 roku – Konrad Wertheim, od 1900 roku – Aleksander Wanert, od 1901 roku – Kopalnia Flora.

68. Kopalnia Kołtąj^[544]

Rok powstania: 1920

Rok zamknięcia: 1924

Położenie: Dąbrowa

Kopalnia eksploatowana była na polach dzierżawionych od Towarzystwa Kopalni Flora. Pierwszym właścicielem był Niczewski i Spółka. Kolejnym dzierżawcą był F. Chyliński.

69. Kopalnia Krystyna^[545]

Rok powstania: 1922

Rok zamknięcia: 1928

Położenie: Dąbrowa

Niewielka kopalnia węgla kamiennego eksploatowana przez J. Widerę, na polach należących do Towarzystwa Górniczego Francusko-Rosyjskiego.

70. Kopalnia Ksawery- Koszelew^[546]

Rok powstania: 1825

Rok zamknięcia: 1934

Położenie: Dąbrowa, Będzin

Inicjatorem powstania kopalni był ks. Ksawery Drucki-Lubecki, który przejął po Stanisławie Staszicu Wydział Przemysłu i Kunsztów. Była to kopalnia rządowa, właścicielem był Bank Polski. Wydobycie polegało na odkrywce złokalizowanej na polach pomiędzy Dąbrową i Będzinem. W 1826 roku wybudowano hutę cynku o tej samej nazwie, a następnie wraz ze wzrostem zapotrzebowania na cegłę – cegielnię. Cegielnia została rozbudowana o suszarnię. Wobec kryzysu gospodarczego w latach 1825–1826 cena cynku spadła o ok. 40%, co spowodowało zmniejszenie opłacalności produkcji. W 1828 roku zaczęto ograniczać produkcję cynku, a wraz z nią spadło zapotrzebowanie na węgiel w pobliskich kopalniach. Dopiero decyzja o budowie w 1833 roku Huty Bankowej w Dąbrowie spowodowała powtórny rozkwit kopalni. Rozpoczęto liczne prace modernizacyjne. Kopalnia była jedyną na terenie Dąbrowy, która dostarczała węgiel koksujący, najbardziej przydatny w hutnictwie. Po powstaniu styczniowym carat przystąpił do likwidacji autonomii przemysłu Królestwa. Nadzorujący skarb Królestwa A.I. Koszelew próbował początkowo uzdrowić sytuację w przemyśle dąbrowskim. Jego imieniem nazwano nowy szyb Kopalni Ksawery oraz całą dzielnicę Dąbrowy. Gdy kopalnię zaczęły zalewać wody gruntowe, wybudowano sztolnię Lempego, która miała ujście do rzeki Przemszy. Kopalnia została prawie doszczętnie zniszczona wskutek pożaru w 1871 roku. Nazwę Ksawery nosiła w latach 1825–1875, czyli od momentu jej założenia do wybudowania nowego szybu wydobywczego, kiedy to przemianowano ją na Koszelew. Kopalnię sprzedano na licytacji w 1876 roku wraz z Hutą Bankowa i kopalniami Reden, Cieszkowski i Nowa. Nowymi nabywcami byli przedstawieni przez francuskich bankierów i fabrykantów dwaj carscy oficerowie: Aleksy Plemiannokow i Antoni Riesenkauf. Dwa lata po transakcji wydzierżawili oni kopalnię na 90 lat, a hutę na 36 lat paryskiemu Bankowi Francusko-Włoskiemu, który powołał Towarzystwo Francusko-Włoskie Dąbrowskich Kopalń Węgla z siedzibą w Dąbrowie, przy współudziale dwóch francuskich przedsiębiorstw przemysłowych – Societe Anonyme der Forges et Acieres de Huta Bankowa z siedzibą w Paryżu. Zainstalowano nowe maszyny parowe, których łącznie z tymi w Kopalni Paryż było 66. Wybudowano nowy szyb wyciągowy. Eksploatowano część pokładów Kopalni Cieszkowski. Od 1899 roku część kopalni została przyłączona do Kopalni Paryż. Po przymusowym zarządzie austriackim przeszła pod zarząd władz polskich. Wobec trudności finansowych państwa polskiego kopalnia znalazła się ponownie we władanie kapitału francuskiego. Znaczną część akcji przejęli Francuzi od Towarzystwa Francusko-Włoskiego Dąbrowskich Kopalń Węgla z siedzibą w Lyonie. Za panowania Towarzystwa kopalnia posiadała szyb wydobywczy Barbara, z elektrycznymi maszynami wyciągowymi i elektrycznymi pompami wodnymi, podnoszącymi bezpieczeństwo w podziemnych korytarzach. Jednakże w 1929 roku nadszedł kryzys, w związku z załamaniem konsumpcji na rynku wewnętrznym. Zmniejszyło się zapotrzebowanie na węgiel ze strony przemysłu hutniczego i metalowego. Główny odbiorca węgla, Francja, również zmniejszyła o 30% zamówienia na węgiel z kopalń dąbrowskich. W 1932 roku, poprzez rozgraniczenie terytorialne Dąbrowy i Będzina, kopalnia wraz z zabudowaniami i koloniami mieszkalnymi Koszelew, została przydzielona do Będzina. Od 1934 roku teren odkrywki kopalni został włączony do Kopalni Paryż. Eksploatacja tych złóż miała miejsce do połowy lat 70. XX wieku.

[542] Tamże.

[543] Źródło: *Kopalnie „Kazimierz-Czesław”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_kazimierz-czeslaw.htm [dostęp: 15.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[544] Źródło: *Kopalnia „Kołtąj”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_kollataj.htm#KOPALNIA%20%22KO%C5%81%C5%81%C4%84TAJ%22 [dostęp: 15.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[545] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[546] Źródło: *Kopalnia Ksawery-Koszelew*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_ksawery.htm [dostęp: 15.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

71. Kopalnia Lech^[547]

Rok powstania: 1919

Rok zamknięcia: 1924

Położenie: Dąbrowa

Niewielka kopalnia węgla kamiennego eksploatowana na polach dzierżawionych od Towarzystwa Kopalni Flora. Pierwszym właścicielem/dzierżawcą był dr Adam Piwo-war. Kolejnym dzierżawcą od 1923 roku był browarnik z Będzina, Dawid Sercarz.

72. Kopalnia Ludmiła^[548]

Rok powstania: 1868

Rok zamknięcia: 1881

Położenie: Sosnowiec

Kopalnia założona (początek wydobywania w 1868 roku) przez Hrabiego Renarda. Jedną z pierwszych kopalni głębinowych na terenie dóbr Sielce-Modrzejów (obecny teren Sosnowca). W jej skład wchodziły m.in. szyby wydobywcze: Möbius, Jan, Drzewny. Była wyposażona w maszyny parowe, odwadniające i wyciągowe oraz posiadała własną kotłownię. W 1881 roku w kopalni tej doszło do tragedii, w której zginęło ok. 200 górników. Jej przyczyną było zalanie kopalni przez kurzawkę i wody Czarnej Przemysły. Kopalni tej do wybuchu I wojny światowej nie uruchomiono. Podejmowane próby jej odwodnienia nie przynosiły efektów. Dopiero w 1958 roku Kopalnia Niwka-Modrzejów włączyła jej wyrobiska, po odwodnieniu, do swoich.

73. Kopalnia Ludwik- Franciszek^[549]

Rok powstania: 1874

Rok zamknięcia: 1924

Położenie: Dąbrowa

Niewielka prywatna kopalnia węgla kamiennego. Eksploatowana była na polach dzierżawionych od Towarzystwa Francusko-Włoskiego. Pierwszym właścicielem był Ludwik Grabiański. Od 1913 roku właścicielem była spółka Świerzewski, Cederbaum i Ingster.

74. Kopalnia Łabęcki^[550]

Rok powstania: 1865

Rok zamknięcia: 1880

Położenie: Dąbrowa

Położona na obrzeżach zachodniej części Dąbrowy graniczącej z Będzinem, na terenie unieruchomionej odkrywki Kopalni Reden. Była to kopalnia rządowa, pierwszym właścicielem był Bank Polski. Od 1876 roku Kopalnię Łabęcki połączono w jeden zakład z Kopalnią Nowa i utworzono nowy zakład produkcyjny pod nazwą Nowa-Łabęcki. Kopalnię zarządzała Spółka Plemiannikow i Riesenkaampf, a od 1878 roku Towarzystwo Francusko-Włoskie Dąbrowskich Kopalń Węgla. W 1880 roku kopalnię włączono do struktur Kopalni Paryż.

75. Kopalnia Maciej^[551]

Rok powstania: 1875

Rok zamknięcia: ?

Położenie: Gołonóg

Założycielem był Maciej Stoczek. W 1881 roku przeszła na własność Władysława Bogusławskiego, który w 1883 roku sprzedał ją austriackiemu Bankowi Krajowemu. Kopalnia ta była zaczątkiem późniejszej Kopalni Flora.

76. Kopalnia Maciej- Szyb 34^[552]

Rok powstania: 1919

Rok zamknięcia: 1924

Położenie: Dąbrowa

Kopalnia Szyb 34 zwana była również Maciej. Niewielka kopalnia węgla kamiennego eksploatowana była na polach dzierżawionych od Towarzystwa Kopalni Flora. Pierwszym dzierżawcą był Żychniewicz. Kolejnymi dzierżawcami byli bracia Piotr i Stanisław Urbańczykowie.

[547] Źródło: *Kopalnia „Lech”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_lech.htm [dostęp: 15.11.2023].

[548] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.; Archiwum Państwowe w Katowicach: Gwarectwo Hrabiego Renard w Sosnowcu 1712–1945 [1950].

[549] Źródło: *Kopalnia Ludwik-Franciszek*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://www.dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_ludwik-franciszek.htm [dostęp: 15.11.2023].

[550] Źródło: *Kopalnia „Łabęcki”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_labecki.htm [dostęp: 15.11.2023].

[551] *Encyklopedia Dąbrowy Górniczej A–Z*, t. 1, dz. cyt., s. 12.

[552] Źródło: *Kopalnia „Maciej – Szyb 34”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_maciej-szyb34.htm#KOPALNIA%20%22MACIEJ%20-%20SZYB%2034%22 [dostęp: 15.11.2023].

77. Kopalnia Maksymilian I^[553]

Rok powstania: 1924

Rok zamknięcia: 1931

Położenie: Dąbrowa

Kopalnia eksploatowana była na polach dzierżawionych od Kopalni Towarzystwa Kopalni Flora. Pierwszymi właścicielami byli M. Cederbaum i K. Suszyński. Kolejnym dzierżawcą od 1924 roku był Chil Rechnic.

78. Kopalnia Maksymilian II^[554]

Rok powstania 1929 :

Rok zamknięcia: 1933

Położenie: Dąbrowa

Niewielka kopalnia węgla kamiennego eksploatowana na polach dzierżawionych od Towarzystwa Kopalni Flora. Pierwszym właścicielem był Jakub Rechnic. Kolejnymi dzierżawcami byli: M. Caderbaum, K. Suszyński i Chil Rechnic.

79. Kopalnia Małgorzata (Ksawery)^[555]

Rok powstania: 1922

Rok zamknięcia: 1936

Położenie: Dąbrowa

Kopalnia Małgorzata (zwana również Ksawery) to niewielka kopalnia węgla kamiennego eksploatowana na polach dzierżawionych od Towarzystwa Francusko-Włoskiego. Pierwszymi dzierżawcami byli Władysław Dydyński, Paulina Wejtko. Kolejni dzierżawcy to: Jan Baron, Stanisław Koziorowski, a od 1933 roku Spółka Małgorzata.

80. Kopalnia Maria^[556]

Rok powstania: 1874

Rok zamknięcia: ?

Położenie: Dąbrowa

Niewielka prywatna kopalnia węgla kamiennego eksploatowana przez właściciela Ludwika Grabińskiego.

81. Kopalnia Mars^[557]

Rok powstania: 1910, 1921

Rok zamknięcia: 1945

Położenie: Będzin-Łagisza

Uruchomiona po raz pierwszy przez Spółkę Alma. Nosiła wówczas nazwę Mars-Alma. Upadła kopalnia węgla kamiennego, uruchomiona powtórnie w 1921 roku przez kapitał francuski. Sytuację kopalni pogorszyła hiperinflacja, jaka wynikła w 1923 roku, a trwała do stycznia 1926 roku, oraz wojna celna w 1925 roku pomiędzy Polską a Niemcami. W 1929 roku nadszedł kryzys w związku z załamaniem konsumpcji na rynku wewnętrznym, zmniejszyło się również zapotrzebowanie na węgiel ze strony przemysłu hutniczego i metalowego. W czasie II wojny światowej polityka Niemiec miała na celu całkowite opanowanie potencjału produkcyjnego Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego. Moce produkcyjne miały być przejęte przez kapitał monopolistyczny, prywatny lub państwowy. Realizację podjęto zaraz po opanowaniu Zagłębia jeszcze we wrześniu 1939 roku. Już 6 września 1939 roku kopalnia została przejęta pod zarządek komisaryczny Głównego Urzędu Powierniczego Wschód (Haupttreuhandstelle ost) w Berlinie. Placówka ta powstała specjalnie do przejmowania mienia i obywateli polski i innych państw, z którymi Niemcy prowadziły wojnę. W styczniu 1942 roku kopalnia została przekazana państwowemu koncernowi Preussische bergwerks und huttenaktiengesellschaft (preussag). W Sosnowcu powstała nowa filia koncernu, której podlegało osiem zespołów kopalń (Werksdirektionen). Po wojnie, w lipcu 1945 roku, kopalnia została włączona do Kopalni Paryż jako jej część składowa.

82. Kopalnia Matylda^[558]

Rok powstania: 1900

Rok zamknięcia: 1909

Położenie: Dąbrowa

Niewielka kopalnia węgla kamiennego eksploatowana na polach dzierżawionych od Towarzystwa Sosnowieckiego. Pierwszym właścicielem był Henryk Rechnic, który eksploatował ją pod formalną dzierżawą Leopolda Piwowara.

[553] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[554] Tamże.

[555] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[556] Źródło: *Kopalnia „Maria”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_maria.htm [dostęp: 15.11.2023].

[557] Źródło: *Kopalnia „Mars”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_mars.htm [dostęp: 15.11.2023].

[558] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

83. Kopalnia Maurycy^[559]

Rok powstania: 1872

Rok zamknięcia: 1882

Położenie: Sławków

Kopalnia założona przez Bogusława Przybylskiego. W 1878 roku nabył ją Juliusz Aleksander.

84. Kopalnia Michał^[560]

Rok powstania: 1924

Rok zamknięcia: 1928

Położenie: Dąbrowa

Niewielka kopalnia węgla kamiennego eksploatowana na terenie należącym do Towarzystwa Górniczego Francusko-Rosyjskiego. Położona była w okolicy terenu Kopalni Reden. Właścicielem tej kopalni był burmistrz Skawiny, Michał Pachorński. Przez 10 miesięcy 1927 roku władzę w kopalni przejęła załoga, która w ten sposób wyegzekwowała zaległe zarobki.

85. Kopalnia Michałów^[561]

Rok powstania: 1856

Rok zamknięcia: 1920

Położenie: Sławków

Kopalnia została założona przez miejscowego przemysłowca Jana Michała Zeitlera. Znajdowała się koło Burek, na terenie wcześniejszej Kopalni Sławków (zał. w 1814 roku). Nazwę otrzymała od imienia założyciela. Według planu z 1866 roku czynne tu były cztery szyby i odkrywka. Węgiel wydobywano z wychodni i płytkiego pokładu na głębokości 22 m. W 1869 roku, z powodu przerwy w robotach górniczych, kopalnia została zalana wodą. Następnie J.M. Zeitler bezskutecznie ubiegał się o wydanie zezwolenia na ponowne jej uruchomienie. Wydobywanie wznowiono zostało 7 listopada 1872 roku przez dziedzica wsi Okradzionów Bogusława Przybylskiego, od 1875 roku w spółce z berlińskim przedsiębiorcą Juliuszem Alexandrem. Kopalnia została zamknięta w 1920 roku. Zgodnie z § 8 ust. 2 uchwały Nr L/342/06 Rady Miejskiej w Sławkowie z 3 lutego 2006 roku, ustalającej miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Sławkowa dla obszaru Burki, strefą ochronną objęty został fragment lasu przy drodze do Burek zwany Garnarką z relikwiami szybów starej Kopalni Węgla Kamiennego Michałów. Uchwała nakazuje utrzymanie na tym terenie stanu ukształtowania terenu. Gospodarka leśna winna uwzględniać kompozycyjne podkreślenie zachowanych relikwii górniczych.

86. Kopalnia Mikołaj^[562]

Rok powstania: 1875

Rok zamknięcia: 1924

Położenie: Dąbrowa-Golonóg

Kopalnia eksploatowana była na polach dzierżawionych od Towarzystwa kopalni Flora. Pierwszym właścicielem/dzierżawcą był Bogusław Przybylski i Spółka. Kolejnymi dzierżawcami byli: od 1880 roku Wilhelm Rau, Wiliam Surmond i Bonawentura Teplić, od 1895 – A. Kotlarz i Kopalnia Flora, od 1910 – L.A. Wartakowiec, od 1923 roku – S. Bauer i Spółka.

87. Kopalnia Nadreden

Rok powstania: 1913

Rok zamknięcia: 1924

Położenie: Dąbrowa

Niewielka kopalnia węgla kamiennego eksploatowana przez Towarzystwo Górnicze Francusko-Rosyjskie.

88. Kopalnia Nadzieja Ludwika^[563]

Rok powstania: 1806 (Ludwigshoffnung)

Rok zamknięcia: 1899

Położenie: Sosnowiec

Kopalnia powstała w majątku gen. Schimmelpfeniga von der Oye, początkowo jako mała kopalnia. Rozwinął ją kolejny właściciel, ks. Ludwik zu Anhalt-Coethen i nazwał ją Ludwigshoffnung. Kopalnia ta eksploatowała płytko położone złoża (prawdopodobnie jej szyb miał tylko 17 m głębokości). Zainstalowano na szybie parową maszynę wyciągową, a odwadniano ją za pomocą ręcznych pomp. Kopalnia zaopatrywała w węgiel głównie pobliską hutę cynku do 1864 roku. W 1876 roku na miejscu tej kopalni uruchomiona została nowa Kopalnia Ludwik z szybem Wilhelmina przez spadkobierców Hrabiego Renarda. Kopalnia ta funkcjonowała do 1899 roku, a następnie przez krótki okres 1904–1906 i sięgnęła do nieco głębiej położonych pokładów. Szyb Wilhelminy miał głębokość 85 m. Na początku XX wieku kopalnia ta połączona została z Kopalnią Hrabia Renard. Szyb Kopalni Ludwik został zlikwidowany w połowie lat 60. XX wieku i zasypany w 1975 roku.

[559] Tamże.

[560] Źródło: http://ibrbs.pl/mediawiki/index.php/Micha%C5%82_-_kopalnia_w%C4%99gla_kamiennego_w_D%C4%85browie_G%C3%B3rniczej [dostęp: 17.11.2023].

[561] Krygier E., Molenda D., Saładziak, *Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce. Powiat Olkusz, województwo krakowskie, Cz. I: Zabytki górnicze*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 45.

[562] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[563] Źródło: *Kopalnia „Nadzieja Ludwika”*, WikiZagłębie.pl, [http://wikizaglebie.pl/wiki/Kopalnia_%22Nadzieja_Ludwika%22_\(Sosnowiec\)](http://wikizaglebie.pl/wiki/Kopalnia_%22Nadzieja_Ludwika%22_(Sosnowiec)) [dostęp: 17.11.2023].

89. Kopalnia Nowa^[564]

Rok powstania: 1865

Rok zamknięcia: 1890

Położenie: Dąbrowa

Położona na obrzeżach zachodniej części Dąbrowy, graniczącej z Będzinem, na gruntach Kolonii Mydlice. Pokłady węgla w tym rejonie odkrył Andrzej Długoszewski. Po trzech próbnych odwiertach natrafiono na pokład grubości 18 m. Właścicielem był Bank Polski. Była to jedna z kopalń rządowych, powstałych na terenie unieruchomionej odkrywką Kopalni Reden. Eksploatowano węgiel metodą odkrywkową z głębokości 11 m, bez pomocy maszyn parowych. Od 1876 roku Kopalnię Nowa połączono w jeden zakład z Kopalnią Łabęcki i utworzono nowy zakład produkcyjny pod nazwą Nowa-Łabęcki. Kopalnię zarządzała Spółka Plemiannikow i Riesenkaampf. Od 1878 roku kopalnię zarządzało Towarzystwo Francusko-Włoskie Dąbrowskich Kopalń Węgla. W 1884 roku ukończono budowę maszynowego szybu wyciągowego. Szyb ten później nazwano Paryż. W 1890 roku została przyłączona do Kopalni Paryż.

90. Kopalnia Nowa-Reden^[565]

Rok powstania: 1900

Rok zamknięcia: 1902

Położenie: Dąbrowa

Niewielka kopalnia węgla kamiennego, eksploatowana na polach należących do Towarzystwa Górniczego Francusko-Rosyjskiego. Dzierżawcą był Wiktor Dębski.

91. Kopalnia Okradzionów^[566]

Rok powstania: 1874

Rok zamknięcia: ?

Położenie: Dąbrowa

Niewielka prywatna kopalnia węgla kamiennego eksploatowana na polach dzierżawionych od kopalni Flora. Właścicielem był Bogusław Przybylski i Spółka.

92. Kopalnia Ostra Górka^[567]

Rok powstania: 1815, 1838 (Gzichów), 1867 (Zygmunt)

Rok zamknięcia: 1817, 1863, 1877

Położenie: Sosnowiec

Kopalnia odkrywkowa Ostra Górka działała z przerwami w Ostrej Górze, w okolicach połączenia ul. Białej i ul. Ostrogórskiej. Unieruchomiona na kilkanaście lat, wznowiła wydobywanie w 1838 roku pod nazwą Gzichów. W 1863 roku nieczynną ponownie kopalnię nabył Gustaw von Kramsta, który uruchomił ją w 1867 roku pod nazwą Kopalnia Zygmunt.

93. Kopalnia Paryż^[568]

Rok powstania: 1876 (z połączenia kopalń rządowych Łabęcki i Nowa; 21 października 1945 roku Kopalni Paryż nadano nazwę im. Generała Aleksandra Zawadzkiego; po 1989 roku przywrócono nazwę Paryż)

Rok zamknięcia: 1961, 1995

Położenie: Dąbrowa

Położona na obrzeżach zachodniej części Dąbrowy, graniczącej z miastem Będzin. Powstała z kopalń rządowych Łabęcki i Nowa. Od 1876 roku kopalnie te połączono w jeden zakład produkcyjny pod nazwą Nowa-Łabęcki. W 1877 roku zainstalowano nowe maszyny parowe. W 1884 roku oddano do użytku nowy szyb wydobywczy Paryż, od którego kopalnia otrzymała nazwę. Od 1891 roku, po wygraniu przetargu, kopalnię zarządzało Towarzystwo Górnicze Francusko-Rosyjskie. W lecie 1893 roku, podczas remontu szybu Paryż, miał miejsce pożar, który przez kilka dni strawił maszyny wyciągowe, hale maszyn, kotłownię oraz większość budynków naziemnych. Ponadto w wyniku zniszczenia pomp odwadniających kopalnia została częściowo zalana wodą gruntową. Mimo dużej ilości zniszczeń już w 1884 roku udało się wznowić wydobywanie. W 1899 roku do Kopalni Paryż włączono teren Kopalni Koszelew (dawniejszej Ksawery). W maju 1900 roku zelektryfikowano transport dołowy, wprowadzając elektrowozy i elektryczne kołowroty, ułatwiające wydobywanie urobku na powierzchnię. W 1908 roku zbudowano filtry wodne. Po przymusowym zarządzie austriackim w 1918 roku kopalnia przeszła pod zarząd władz polskich. Wobec trudności finansowych państwa polskiego przeszła ponownie we władanie kapitału francuskiego. W 1919 roku znaczną część akcji przejęli Francuzi od Towarzystwa Francusko-Włoskiego Dąbrowskich Kopalń Węgla z siedzibą w Lyonie. Po przyłączeniu do Polski części Górnego Śląska, wraz z dobrze oprzyrządowanymi kopalniami, tamtejsze zakłady były konkurencyjne w stosunku do zagłębiowskich. Trudną sytuację pogłębiła hiperinflacja trwająca do stycznia 1926 roku. Dodatkowo sytuację kopalni pogorszyła wojna celna 1925 roku pomiędzy Polską a Niemcami, która spowodowała odcięcie kopalń górnośląskich i zagłębiowskich od odbiorców w niemieckiej części Górnego Śląska. Wobec kryzysu górnictwa angielskiego w 1926 roku kopalnie dąbrowskie zdobywają nowe rynki zbytu w Skandynawii. Poziom produkcji ponownie wzrasta. Jednakże w 1929 roku nadszedł kryzys w związku z załamaniem konsumpcji na rynku wewnętrznym. Zmniejszyło się również zapotrzebowanie na węgiel ze strony przemysłu hutniczego i metalowego. Główny odbiorca węgla, Francja, zmniejszył o 30% zamówienia na węgiel z kopalni dąbrowskich. Mimo zastosowania w 1933 roku cen dumpingowych wysyłka węgla do Danii spadła o 60% wobec konkurencji angielskiej. Podczas II wojny światowej polityka hitlerowskich Niemiec miała na celu całkowite opanowanie potencjału produkcyjnego Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego. Moce produkcyjne miały być przejęte przez kapitał monopolistyczny, prywatny lub państwowy. Już 6 września 1939 roku kopalnia zostaje przejęta pod zarząd komi-

[564] Źródło: *Kopalnia „Nowa”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_nowa.htm [dostęp: 17.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[565] Tamże.

[566] Tamże.

[567] Przemsa-Zieliński J., *Sosnowiec znany i... nieznan*, Sosnowiec 1992; *Z przeszłości Zagłębia Dąbrowskiego i okolicy: szkice monograficzne z ilustracjami*, z. 10, Kantor-Mirski M. (red.), Sosnowiec 1931.

[568] Dłużewski E., Jaros J., Ziemia J., Ziemia M., *Kopalnia Generał Zawadzki (1785–1985)*, Katowice 1985; Bielecki S., *Kopalnie węgla kamiennego w Dąbrowie Górniczej (1785–1995)*, Dąbrowa Górnicza 2008.

saryczny Głównego Urzędu Powierniczego Wschód (Haupttreuhandstelle Ost) w Berlinie. Placówka ta powstała specjalnie do przejmowania mienia i obywateli Polski, a także innych państw, z którymi Niemcy prowadziły wojnę. Ponieważ w kopalni dominował kapitał francuski, została ona przejęta przez tę organizację tylko przejściowo. W styczniu 1942 roku Kopalnia Paryż została przekazana koncernowi Preussische Bergwerks und Huttenaktiengesellschaft (Preussag). Firma ta była oparta wyłącznie na kapitale państwowym. Koncern posiadał już wcześniej kilka kopalń na terenie Górnego Śląska. W czasie wojny rozszerzał działalność poprzez polskie zagłębia węglowe, w tym głównie dąbrowskie. W Sosnowcu powstała nowa filia koncernu, której podlegało osiem zespołów kopalń (Werksdirektionen), z których jedna, Graf Reden, mieściła się w Dąbrowie. Niemcy nie przeprowadzali żadnych prac remontowych. Jedyne rozbudowano płuczki mechanicznej przeróbki węgla oraz polepszo organizację pracy na powierzchni. Wykorzystali natomiast wszystkie unowocześnienia, których budowę rozpoczęto w 1937 roku, a ukończono przed wybuchem wojny. Należały do nich: mechanizacja transportu dołowego poprzez wprowadzenie rynien potrząsowych, rozbudowa warsztatów mechanicznych i elektrycznych, założenie rurociągów zamulkowych, uruchomienie nowej turbiny elektrycznej, przygotowanie do eksploatacji nowych pokładów wydobywczych. Od 1944 roku nastąpił spadek wydobycia spowodowany rabunkową gospodarką okupanta. Wyczerpywały się również łatwo dostępne pokłady węgla. W miejsce górników niemieckich powoływanych na front zatrudniano do prac wydobywczych jeńców wojennych (najczęściej Anglików) oraz francuskich robotników cywilnych. Od października 1943 roku przywożono internowanych żołnierzy włoskich. Dodatkowym źródłem siły roboczej było zatrudnianie kobiet i dzieci przy pracach powierzchniowych. Niewłaściwe zabezpieczenia wyrobisk prowadziły do zawalania się chodników i pochylni oraz obniżania lub wręcz zapadania terenów na powierzchni. Skutki takiej eksploatacji prowadzonej przez okupanta dało się odczuć w pierwszych latach po wyzwoleniu. Kopalnie dąbrowskie były wyeksploatowane do maksimum w najbardziej dogodnych pokładach węgla. Po odejściu Niemców w styczniu 1945 roku Rada Zakładowa zabezpieczyła kopalnię przed zatopieniem poprzez utrzymanie w ruchu kotłowni i elektrowni. Dzięki temu kopalnia rozpoczęła wydobycie już 27 stycznia 1945 roku. 21 października 1945 roku Kopalni Paryż nadano nową nazwę – im. Gen. Aleksandra Zawadzkiego. W 1945 roku do Kopalni Generał Zawadzki przyłączono kopalnie Reden i Flora. 3 stycznia 1946 roku do Kopalni Generał Zawadzki zostały włączone wszystkie kopalnie leżące na terenie Dąbrowy Górniczej oraz nieeksploatowane pola górnicze. Kopalnia należała do najważniejszych zakładów rejonu Dąbrowy, zatrudniając znaczną część ludności dąbrowskiej. W 1961 roku skończyła się eksploatacja na pokładach dawnej upadowej kopalni Mars, która została włączona do Kopalni Generał Zawadzki. Do końca 1963 roku Główny Instytut Górnictwa przeprowadził w tej części kopalni próby podziemnego spalania, po czym kopalnia została ostatecznie zamknięta, a maszyny i urządzenia wydzierżawione Centralnemu Zarządowi Wyrobów Metalowych w Bytomiu. 24 lipca 1969 roku doszło w Kopalni Generał Zawadzki do katastrofy górniczej. Woda z mułem zgromadzona w osadnikach wód popłuczkowych o nazwie Jadwiga na powierzchni ziemi wdarła się przez stare wyrobiska z XIX wieku Kopalni Reden do wnętrza kopalni i zatopiła szereg wyrobisk w części wschodniej. W skład przedsiębiorstwa do 1970 roku wchodziły trzy jednostki: Kopalnia Generał Zawadzki, kopalnia upadowa Będzin oraz kopalnia odkrywkowa Brzozowica. Wskutek wyczerpania zasobów w 1969 roku zakończyła działalność odkrywka Brzozowica. W 1971 roku z tego samego powodu skończyła działalność kopalnia upadowa Będzin. Po 1973 roku nastąpił szereg innowacji i modernizacji w zakładzie. Zastosowano szereg kolejek linowych i szynowych w pracach podziemnych, do przewozu drewna i innych materiałów. Uruchomiono pierwszą w przemyśle węglowym ścianę kompleksowo-zmechanizowaną łącznie z przesuwną tamą podsadzkową do eksploatacji podkładów grubych z podsadzką hydrauliczną. W 1974 roku oddano do użytku nowy poziom wydobywczy, zrekonstruowano i zmodernizowano jeden z szybów wydobywczych, oddano do użytku nowy zakład przerobczy oraz wybudowano nowy dworzec kopalni. Kopalnia zajęła się również strefą związaną z wypoczynkiem i rekreacją dla pracowników i ich rodzin. Zakład dysponował ośrodkami czasowymi we Władysławowie, Zakopanem, Wiśle, Łukęcinie, Jaszowcu oraz nad pobliskim sztucznym zbiornikiem wodnym Pogoria I. Od połowy lat 80. XX wieku wydobycie węgla rokrocznie malało. W związku z tym Minister Przemysłu i Handlu w 1993 roku postawił kopalnię w stan likwidacji. Wydobycie zakończono 30 VI 1995 roku. Kopalnia kilka lat wcześniej powróciła do dawnej nazwy, czyli Kopalnia Paryż. Na powierzchni zostały dawne zabudowania, które przyciągają poszukiwaczy przygód i miejskich eksploratorów.

94. Kopalnia Reden^[569]

Rok powstania: 1785, 1860

Rok zamknięcia: 1934

Położenie: Dąbrowa-Gołonóg

Kopalnia położona w wyrobiskach, które były eksploatowane przez ludność miejscową do III rozbioru. Prowadzona była jako kopalnia odkrywkowa. Jednak po wyczerpaniu płytko zalegających pokładów węgla, a tak zwany nadkład stawał się zbyt gruby, postanowiono ok. 1798 roku głębić szyb upadowy i wybudować sztolnię odwadniającą. Sztolnia ta miała ok. 2 km długości i 25 m głębokości. Biegła pod ziemią do dzisiejszej ul. Kościuszki, gdzie łączyła się z kanałem szybu wodnego, usytuowanego w miejscu, gdzie później wybudowano salę balową Resursy przy ul. 3 Maja. Kanał ten, obsadzony topolami, miał ujście do rzeki. Równocześnie poszukiwano w trzech miejscach przy drodze z Dąbrowy do Będzina nowych pokładów nadających się do przemysłowej eksploatacji. Założono kilka nowych szybów, tak że już w 1799 roku obok eksploatacji odkrywkowej prowadzono eksploatację głębinową przez trzy szyby wydobywcze: Tomasz, Józef i Florian. W 1800 roku władze górnicze wystawiły przy kopalni Reden kryty słomą, prymitywny dom dla rachmistrza, w 1801 roku murowaną cechownię, w 1803 roku wybudowano pierwszy w Zagłębiu Dąbrowskim tzw. familok. W 1806 roku wybudowano koszary dla górników bez rodzin. Zamieniono je na szpital górniczy zw. lazaretem. W latach 1820–1822 przy drodze do Gołonoga powstały budynki dla robotników. W latach 1824–1829, kolonia składała się z 70 domków (54 drewnianych i 16 murowanych). Węgiel z Dąbrowy był dostarczany do uruchomionej w 1802 roku Huty Królewskiej w Gliwicach, gdzie próbowano wytwarzać z niego koks. W 1816 roku kopalnia przeszła na własność Królestwa Polskiego. Około 1820 roku otwarto szkołę dla dzieci pracowników Kopalni Reden. W 1824 roku kopalnia zapoczątkowała eksploatację głębinową przez kilka szybów o głębokości 20–30 m. Zainstalowano maszynę parową do wydobywania węgla na powierzchnię, a w transporcie podziemnym zaczęto stosować szyny żelazne. Przedłużono o ok. 2 km sztolnię odwadniającą, założoną u schyłku XVIII wieku. Wobec niekorzystnej koniunktury na rynku, w początkach lat 30. XIX wieku, spadło zapotrzebowanie na węgiel w hutach cynku. Dopiero decyzja o budowie w 1833 roku Huty Bankowej w Dąbrowie spowodowała powtórny rozkwit kopalni. Jednak kryzys spowodował załamanie zbytu na węgiel. Około 1860 roku wybuchł pożar, po pięciu latach nieudanych prób opanowania pożaru kopalnię zatopiono i unieruchomiono. Od 1865 roku próbowano eksploatować odkrywkę. Utworzono dwie nowe kopalnie: Łabęcki i Nowa. Władze carskie nie dawały środków na modernizację. Instalowano stare i wysłużone maszyny ze zlikwidowanych kopalń. W 1876 roku kopalnię sprzedano na licytacji wraz z Hutą Bankowa i kopalniami: Ksawery (Koszelew), Cieszkowski i Nowa. Nowymi nabywcami są podstawieni przez francuskich bankierów i fabrykantów, dwaj carscy oficerowie: A. Plemiannikow i A. Riesenkampf. Wkrótce po transakcji wydzierżawili oni kopalnie na 90 lat, a hutę na 36 lat paryskiemu Bankowi Francusko-Włoskiemu, który powołał Towarzystwo Francusko-Włoskie Dąbrowskich Kopalń Węgla z siedzibą w Dąbrowie, przy współudziale francuskich przedsiębiorstw przemysłowych – Societe Anonyme der Forges et Acieres de Huta Bankowa z siedzibą w Paryżu. Następne lata to ciągły spadek wydobycia, który w 1877 roku doprowadził do zamknięcia kopalni. Od 1897 roku kopalnię zarządzało Towarzystwo Górnicze Francusko-Rosyjskie. Odbudowano kopalnię, a w 1899 roku rozpoczęto pracę. W okresie zaborów kopalnia była eksploatowana w sposób rabunkowy. Również park maszynowy został doprowadzony do tragicznego stanu. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku kopalnię zarządzało Towarzystwo Górnicze Francusko-Polskie. Po przyłączeniu do Polski

[569] Starościak W., *280 lat historii Dąbrowy Górniczej*, Dąbrowa Górnicza 2006; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

części Górnego Śląska, wraz z dobrze oprzyrządowanymi kopalniami, tamtejsze zakłady były konkurencyjne w stosunku do zagłębiowskich. Trudną sytuację pogłębiła hiperinflacja, trwająca do stycznia 1926 roku. Sytuację kopalni pogorszyła wojna celna z 1925 roku pomiędzy Polską a Niemcami, która spowodowała odcięcie kopalń dąbrowskich od odbiorców węgla w niemieckiej części Górnego Śląska. Kopalnia Reden w 1925 roku pracowała tylko trzy dni w tygodniu. Liczba dni roboczych utrzymywała się na poziomie trzech–pięciu dni aż do zamknięcia kopalni w 1934 roku. Wobec załamania się rynku pracy w kopalniach angielskich w 1926 roku związanych z zamykaniem tamtejszych kopalń kopalnia Reden zdobywała skandynawskie rynki. Jednakże w 1929 roku nadszedł kryzys w związku z załamaniem konsumpcji na rynku wewnętrznym. Zmniejszyło się również zapotrzebowanie na węgiel ze strony przemysłu hutniczego i metalowego. Główny odbiorca węgla, Francja, również zmniejszyła o 30% zamówienia na węgiel z kopalni dąbrowskich. Mimo zastosowania w 1933 roku cen dumpingowych wysyłka węgla do Danii spadła o 60% wobec konkurencji angielskiej. W latach 30. XX wieku kopalnia posiadała szyb wydobywczy o głębokości 205 m. Ciągły ujemny bilans skłonił Zarząd Towarzystwa Francusko-Włoskiego do unieruchomienia kopalni w 1934 roku. Próbowano uruchomić kopalnię w 1936 roku, ale wobec lepiej wyposażonych w nowości techniczne kopalń górnośląskich, a później również zaolziańskich próba nie udała się i kopalnia została ponownie zamknięta. W czasie II wojny światowej polityka hitlerowskich Niemiec miała na celu całkowite opanowanie potencjału produkcyjnego Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego. Moce produkcyjne miały być przejęte przez kapitał monopolistyczny, prywatny lub państwowy. W każdym przypadku musiał być ściśle powiązany z planami niemieckiej polityki wojennej. Realizację podjęto zaraz po opanowaniu Zagłębia jeszcze we wrześniu 1939 roku. 6 września 1939 roku kopalnia została przejęta pod zarząd komisaryczny Głównego Urzędu Powierniczego Wschód (Haupttreuhandstelle Ost) w Berlinie. Placówka ta powstała specjalnie do przejmowania mienia i obywateli Polski i innych państw, z którymi Niemcy prowadziły wojnę. W styczniu 1942 roku kopalnia Reden została przekazana koncernowi Preussische Bergwerks und Huttenaktiengesellschaft (Preussag). Firma ta była oparta wyłącznie na kapitale państwowym. Koncern w czasie wojny rozszerzał działalność na bazie polskich zagłębi węglowych, w tym głównie dąbrowskich. W Sosnowcu powstała nowa filia koncernu, której podlegało osiem zespołów kopalń (Werksdirektionen).

95. Kopalnia Podreden^[570]

Rok powstania: 1912

Rok zamknięcia: 1935

Położenie: Strzemieszyce

Kopalnia eksploatowana na dzierżawionych polach górniczych. Kopalnia do 1927 roku miała nazwę Zdzisław, w latach 1928–1929 Marian, od 1929 roku Podreden. Kolejnymi dzierżawcami byli: J. Karniewski i Z. Rudolf (do 1914 roku), L. Rusinowicz, Z. Krudelski (do 1923 roku), S. Sokół, P. Chmielewski (do 1926 roku), Ksawery Góral i M. Szpiigelman, którzy w 1929 roku utworzyli spółkę pod nazwą Kopalnia Węgla Kamiennego Podreden (udziałowcy: Mendel Magierkiewicz, Majer i Mordka Szpiigelmanowie, Szmul Biegun, Ksawery Góral, potem inni).

96. Kopalnia Pogonia^[571]

Rok powstania: 1816

Rok zamknięcia: 1866

Położenie: Sosnowiec

Kopalnia eksploatowana w latach 1816–1866, należała do miejscowych właścicieli ziemskich (zał. przez Tymienieckiego była później własnością Siemieńskich, Myciel-skich, a od 1863 roku Gustawa von Kramsty). W latach 1866–1870 istniała na jej miejscu Kopalnia Feliks.

97. Kopalnia Sobiesław (Wanda)^[572]

Rok powstania: 1917

Rok zamknięcia: 1928

Położenie: Dąbrowa

Swój początek kopalnia miała w 1917 roku. Pierwszym dzierżawcą był Łaznowski i Spółka. Kolejnym właścicielami byli przedsiębiorcy Stanisław Chądzyński z Warszawy i Jan Rydzewski ze Sławkowa. Pierwsze nadanie otrzymali 17 maja 1924 roku dla Kopalni Wanda. Została ona zamknięta 1 lutego 1925 roku w wyniku zaniedbań właścicieli. Później jeszcze przez kolejne tygodnie było prowadzone nielegalne wydobywanie na pozostałościach kopalni. Ponowne nadanie na tych samych prawach ci sami właściciele otrzymali 21 sierpnia 1926 roku, już pod nazwą Sobiesław. Wydobywanie po przerwie wznowiono we wrześniu 1926 roku. Roboty były prowadzone na nadaniu Staszic, na pokładzie Reden. Umiejscowiona była na uboczu dzielnicy Staszic, na niewielkiej przestrzeni między torami. Kopalnia zamknięta została w maju 1927 roku. Była to bardzo prymitywna i uboga kopalnia. Ponadto w okolicy znajdował się szereg mniejszych, często nielegalnych szybików. Na powierzchni znajdował się wspólny budynek dla kołowrotu, kotłowni i warsztatu.

[570] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[571] Tamże.

[572] Na podstawie zasobów Archiwum Państwowego Katowice nr jednostki 12/840/0.2.1/143 i 12/840/0.2.1/144.

98. Kopalnia Stanisław^[573]

Rok powstania: 1870

Rok zamknięcia: 1934

Położenie: Dąbrowa

Niewielka, pierwsza prywatna kopalnia na terenie Dąbrowy eksploatowana na polach dzierżawionych od Towarzystwa Kopalni Flora. Pierwszym właścicielem/dzierżawcą był inż. Stanisław Hilczyński. Wydobycie prowadzono metodą odkrywkową. Od 1920 roku kopalnię zarządzał Myszkowski, a później Spółka Kopalni Węgla Stanisław. Rabunkowa gospodarka władz okupacyjnych oraz dewastacja sprzętu doprowadziły do zamknięcia kopalni. W 1928 roku kopalnia przeszła na własność Maurycego i Ignacego Mejtliśów. Przystąpiono do budowy własnej bocznicy kolejowej, warsztatów mechanicznych i budynku przeznaczonego na biura. W 1930 roku kopalnia posiadała kompletne urządzenia wydobywcze oraz kolejkę dojazdową. Nie miała szybu pionowego, lecz dwie pochylnie o długości ok. 650 m każda. Sięgały one ok. 140 m w głąb ziemi. W jednej z pochylni były dwa rzędy torów, po których poruszały się w sposób wahadłowy wózki z urobkiem po jednym torze i puste w głąb kopalni po drugim. Druga pochylnia zwana schodową służyła jako korytarz dla górników. Po kopalni pozostały dwie hałdy, nazywane Stanisław Mały i Stanisław Duży. Obydwie zalesione. Stanowią zaporę strzelnicy sportowej na Podlesiu.

99. Kopalnia Staszic^[574]

Rok powstania: 1900

Rok zamknięcia: 1926

Położenie: Dąbrowa

Założona przez Towarzystwo Francusko-Rosyjskie. Eksploatowana w 1901 roku (jako Staszic I), następnie w latach 1917–1926 prowadzona przez Stanisława Knothe i Józefa Przedpeńskiego jako płytka kopalnia na polach górniczych dzierżawionych od Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. Pokłady węgla położone płytko pod powierzchnią ziemi nie wymagały dużego nakładu pracy, by przystosować pola do wydobywania węgla metodą odkrywkową.

100. Kopalnia Staszic II^[575]

Rok powstania: 1901

Rok zamknięcia: 1906

Położenie: Strzemieszyce

Kopalnia eksploatowana na polach dzierżawionych od Kopalni Reden w Strzemieszycach, należała do Francusko-Rosyjskiego Towarzystwa Górniczego.

101. Kopalnia Stella^[576]

Rok powstania: 1901

Rok zamknięcia: 1903

Położenie: Dąbrowa

Niewielka kopalnia węgla kamiennego eksploatowana na polach dzierżawionych od Towarzystwa Sosnowieckiego. Właścicielem był Marceł Sternicki.

102. Kopalnia Szarlota (Charlotte/Karolina)^[577]

Rok powstania: 1820

Rok zamknięcia: 1866

Położenie: Sosnowiec

Kopalnię utworzono w osadzie Radocha (późniejsza część Sosnowca). Nazwa kopalni pochodzi od współwłaścicielki Charlotty von Stollberg-Wernigerode, właścicielki dóbr sieleckich. Przez 10 lat (1854–1864) dzierżawił ją Jacek Siemieński, właściciel majątku w Zagórzcu.

103. Kopalnia Szuman^[578]

Rok powstania: 1835

Rok zamknięcia: 1870

Położenie: Będzin

Kopalnia eksploatowana była na polach należących do Towarzystwa Francusko-Włoskiego. Pola te znajdowały się obok pól Kopalni Hieronim, w kierunku Będzina. Właścicielem był Bank Polski. W 1867 roku nastąpiło połączenie z Kopalnią Hieronim.

[573] Źródło: *Kopalnia „Stanisław”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://www.dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_stanislaw.htm [dostęp: 17.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[574] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[575] Tamże.

[576] Tamże.

[577] Tamże.

[578] Źródło: *Kopalnia „Szuman”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_szuman.htm [dostęp: 17.11.2023].

104. Kopalnia Tadeusz^[579]

Rok powstania: 1901

Rok zamknięcia: 1904

Położenie: Dąbrowa

Niewielka kopalnia węgla kamiennego eksploatowana na polach należących do Towarzystwa Sosnowieckiego. Dzierżawcami byli kolejno: lekarz Damazy Marian Wiczorkiewicz, spółka P. Korradini, F. Godziński, A. Jabłoński i P. Woyde.

105. Kopalnia Tadeusz^[580]

Rok powstania: 1901

Rok zamknięcia: 1924

Położenie: Psary

Kopalnia eksploatowana na polach górniczych dzierżawionych od Francusko-Polskiego Towarzystwa Górniczego. Dzierżawcami byli kolejno: T. Priwer, A. Szczypiński, a następnie (od 1923 roku) sztygar J. Trepka.

106. Kopalnia Teodozja^[581]

Rok powstania: 1900

Rok zamknięcia: ?

Położenie: Dąbrowa

Niewielka kopalnia węgla kamiennego eksploatowana w 1900 roku na polach należących do Towarzystwa Górniczego Francusko-Rosyjskiego. Dzierżawcą był Antoni Starkiewicz.

107. Kopalnia Uran^[582]

Rok powstania: 1923

Rok zamknięcia: 1924

Położenie: Dąbrowa

Niewielka kopalnia węgla kamiennego. Eksploatowana była na polach dzierżawionych od Towarzystwa Górniczego Francusko-Rosyjskiego. Dzierżawcą był B. Meyer i Spółka.

108. Kopalnia Viktoria^[583]

Rok powstania: 1895, 1895

Rok zamknięcia: 1901, 1938

Położenie: Dąbrowa

Niewielka kopalnia węgla kamiennego położona w północno-zachodniej części miasta, na pograniczu Dąbrowy i Gołonoga. Eksploatowana w latach 1900–1901 i 1928–1938 na polach górniczych dzierżawionych od Kopalni Flora. W latach 1895–1901 dzierżawił od skarbu państwa prawo wydobywania węgla z pól Lipno i Viktoria Józef Lipiński. W latach 1928–1938 dzierżawcą była spółka Kopalnia Węgla Kamiennego Viktoria, której udziałowcami byli Piotr Kozłowski i Ignacy Meitlis. Posiadała jeden z najnowocześniejszych parków maszynowych, własny tabor kolejowy i własną bocznice. Działalność tej kopalni została zakończona w 1938 roku po upadku strajku okupacyjnego załogi.

109. Kopalnia Wańczyków^[584]

Rok powstania: 1901

Rok zamknięcia: 1925

Położenie: Dąbrowa

Nazwa kopalni pochodzi od kolonii, w której została uruchomiona. Położona była pomiędzy Starą Dąbrową i kolonią Józefów. Eksploatowana była na polach dzierżawionych od Towarzystwa Kopalni i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. Pierwszym właścicielem był Andrzej Zieliński. Następnym (od 1911 roku) T. Polaczek, a od 1919 roku dzierżawili ją: Roman Jaworski, Józef i Maksymilian Gliszczyński oraz Franciszek Grodecki, którzy w 1921 roku utworzyli spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością pod firmą Wańczyków.

110. Kopalnia Wiktor^[585]

Rok powstania: 1874

Rok zamknięcia: 1879

Położenie: Sosnowiec-Porąbka

Założona przez Warszawskie Towarzystwo Kopalni Węgla i Zakładów Hutniczych (uprzednio ok. 1860 roku istniała tam kopalnia należąca do Kriegera), eksploatowana do 1879 roku.

[579] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[580] Tamże.

[581] Tamże.

[582] Źródło: *Kopalnia „Uran”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_uran.htm [dostęp: 17.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[583] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[584] Tamże.

[585] Tamże.

111. Kopalnia Wiktor II^[586]

Rok powstania: 1902

Rok zamknięcia: 1911

Położenie: Dąbrowa

Niewielka kopalnia węgla kamiennego na polach należących do Towarzystwa Górniczego Francusko-Rosyjskiego, eksploatowana przez Jana Kamiewskiego, a przez ostatni rok działania kopalni – E. Balzera.

112. Kopalnia Wiktoria (Victoria)^[587]

Rok powstania: 1900, 1928

Rok zamknięcia: 1901, 1938

Położenie: Dąbrowa-Golonóg

Kopalnia eksploatowana była na polach dzierżawionych od Towarzystwa Kopalni Flora. Właścicielem był Piotr Kozłowski. W latach 1895–1901 dzierżawił od skarbu państwa prawo wydobywania węgla z pól Lipno i Victoria Józef Lipiński. W latach 1928–1938 dzierżawcą była spółka Kopalnia Węgla Kamiennego Victoria, której udziałowcami byli Piotr Kozłowski i Ignacy Meitlis. Po kopalni pozostała hałda nazywana Wiktoria od jej nazwy. Znajdowała się w obrębie ulic Granicznej i Zajęc. Została zlikwidowana w połowie lat 80. XX wieku w związku z budową dróg.

113. Kopalnia Władysław^[588]

Rok powstania: 1886

Rok zamknięcia: 1895

Położenie: Dąbrowa

Niewielka kopalnia węgla kamiennego eksploatowana na polach dzierżawionych od Kopalni Flora. Właścicielem był Albert Laurans. Jako samodzielna kopalnia istniała do 1895 roku, później została przyłączona do Kopalni Flora.

114. Kopalnia Zofia^[589]

Rok powstania: 1875

Rok zamknięcia: 1900

Położenie: Dąbrowa-Golonóg

Kopalnia eksploatowana była na polach dzierżawionych od Kopalni Flora. Właścicielem był Bogusław Przybylski i Spółka. W 1880 roku kopalnię odkupiła spółka Surmond, Toeplitz i Rau. W 1881 roku kopalnia została unieruchomiona, a pole przyłączono do Kopalni Flora. W 1900 roku kopalnię dzierżawił Corradini od spadkobierców Raua. Próbnie wydobył 48 t, jednak nie zdecydował się ponownie uruchomić kopalni.

[586] Tamże.

[587] Źródło: *Kopalnia „Wiktoria”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_wiktoria.htm [dostęp: 17.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[588] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[589] Tamże.

6.6. Załącznik nr 6. Nieczynne kopalnie węgla kamiennego w Rybnickim Okręgu Węglowym zamknięte przed II wojną światową

1. Kopalnia Beatensglück^[590]

Rok powstania: 1859

Rok zamknięcia: 1919

Położenie: Niewiadom Górny

Kopalnia została zgłoszona przez Franza Strahlera – właściciela dóbr rycerskich w Niewiadomiu Dolnym (obecnie dzielnica Rybnika). Pierwsze dwa szyby to Fund (*znalezisko, odkrycie*) oraz Joseph – węgiel był wydobywany na powierzchnię drewnianymi kołowrotkami. Na początku działalności węgiel wywożono furmankami, a w 1862 roku powstała bocznicza kolejowa w Niewiadomiu. Do transportu węgla służyła konna kolejka szynowa Rosseisenbahn, prowadząca od szybów do placu składowego. W 1868 roku rozpoczęto eksploatację pola Keiserin Elisabeth, a w 1869 roku powstał nowy szyb wydobywcy Stahler, który stał się głównym szybem kopalni. W tym samym roku zmarł wyłączny właściciel kopalni Franciszek Strahler i przeszła ona na własność jego spadkobierców. W 1874 roku kolejka konna została zastąpiona linociągiem z liną bez końca o napędzie parowym. W latach 80. XIX wieku Kopalnia Beatensglück była największą kopalnią w rejonie Rybnika. Pod koniec lat 80. XIX wieku przystąpiono do prac nad udostępnieniem niżej leżącej partii pokładów i rozpoczęto głębianie nowego szybu nazwanego Helene. Był to szyb o obudowie murowej i został oddany do ruchu w 1892 roku. Kolejne zmiany przyniósł rok 1889, kiedy to wydobywanie w części południowej kopalni zostało zakończone i eksploatacja przeniosła się na północ, gdzie powstał kolejny szyb wentylacyjny Wetter, zwany również West (Zachodni) o głębokości 46 m. 1 lutego 1919 roku kopalnia wstrzymała swoją działalność. Szyby zostały zalane i zabetonowane. Po zamknięciu kopalni rozpoczęła się likwidacja, część budynków rozebrano lub wykorzystano do innych celów. W okresie międzywojennym w okolicy organizowano festyny dla pracowników. W czasie II wojny światowej niektóre z budynków służyły jako koszary dla wojska. Po zakończeniu działań wojennych część budynków wykorzystano na mieszkania.

Z powodu braku zainteresowania kopalnią wiele z zabytków nie istnieje, a pozostałe niszczeją. Osiedle Beata, które powstało dla pracowników kopalni, nadal istnieje, jest zamieszkałe głównie przez emerytów. W lesie można znaleźć pozostałości szybów.

2. Kopalnia Carolus^[591]

Rok powstania: 1838

1855

Rok zamknięcia: 1841

1859

Położenie: Niedobczyce

Właścicielami byli: hr. Karol Strachwitz, radca Cuno z Raciborza; Karol Kuh, ksiądz Hugo zu Hohenlohe-Oehringen; Czernickie Towarzystwo Węglowe. Kopalnia nie posiadała żadnych urządzeń mechanicznych. Od 1841 roku była nieczynna. Kolejne uruchomienie kopalni nastąpiło w 1855 roku, gdy nabył ją prof. dr Karol Kuh z Wojnowic. Przystąpiono wtedy do głębiania szybu w południowo-zachodniej części pola, na wschodnim zboczu Babiej Góry, na północ od skrzyżowania obecnych ulic Młyńskiej i Chodkiewicza. Równocześnie z tymi pracami budowano utwardzoną drogę (obecnie ul. Młyńska) w celu połączenia z istniejącą drogą Kopalni Hoym. Postawiono również cechownię i stajnię. Do dalszego głębiania przystąpiono po zabudowaniu na szybie lokomobili (przewoźnej maszyny parowej). Jednak ze względu na złą jakość węgla z końcem 1859 roku roboty wstrzymano i kopalnię unieruchomiono. Nieczynną Kopalnię Carolus wydzierżawiła Kopalnia Hoym, na podstawie umowy z 1868 roku, podpisanej przez Grundmanna ze strony Kopalni Hoym i Heitza ze strony Kopalni Carolus. Kopalnia Hoym mogła prowadzić wydobywanie w obszarze Kopalni Carolus, płacąc odpowiedni czynsz dzierżawny od wydobytego węgla, ponosząc przy tym wszystkie koszty eksploatacji. Od 1878 roku wyłącznym właścicielem Kopalni Carolus został Grundmann, a po jego śmierci w 1887 roku przeszła na własność jego spadkobierców.

3. Kopalnia Charlotte (Rydułtowy)^[592]

Rok powstania: 1806

1941

Rok zamknięcia: 1832

1945

Położenie: Rydułtowy

Z sąsiadujących ze sobą zakładów górniczych Kopalnia Petronella należąca do Franciszka Wincklera posiadała otwarte pole eksploatacyjne, jednak nie można było podjąć wydobywania ze względu na silny dopływ wody. Pozostałe, Charlotte i Sack, będące własnością Fryderyka Wilhelma Hoffmanna, posiadały sprawną pompę, lecz kończące się zasoby na poziomie odwadniania. Dlatego w 1839 roku doszło do porozumienia między tymi właścicielami i połączenia kopalni Charlotte, Sack i Petronella w jeden zakład. Początki Kopalni Rydułtowy datuje się na 1806 rok, kiedy to Fryderyk von Sack i jego żona Luiza, po uzyskaniu zezwolenia Królewskiego Pruskiego

[590] Adamczyk A., *Izba Pamięci Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Przemysłowym*, SITG Rybnik, https://sitg.rybnik.pl/kopalnie-zlikwidowane-w-rop/rybnik-szczescie_beaty.php [dostęp: 12.11.2023]; tenże, *Kopalnia Szczęście Beaty Beatensglück w Niewiadomiu*, Rybnik 2009, https://sbc.org.pl/Content/244839/Szczescie_Beaty_300_50.pdf [dostęp: 24.03.2024].

[591] Tenże, *Kopalnia Węgla Kamiennego Hoym Ignacy 1792–1967–2011*, Warszawa 2011.

[592] Źródło: tenże, *Dzieje Kopalni Węgla Kamiennego Rydułtowy-Anna. Kopalnia Charlotte 1806–1945*, Rydułtowy 2012, https://katalogi.uj.edu.pl/discovery/fulldisplay/alma991014078889705067/48OMNIS_UJA:uja [dostęp: 8.11.2023]; tenże, *Co nowego o starej kopalni?*, <https://www.nowiny.pl/egazeta/nawiny-wodzislawskie/2002-08-21/25314-co-nowego-o-starej-kopalni.html> [dostęp: 13.11.2023].

Wyższego Urzędu Górniczego Księstwa Śląskiego i Hrabstwa Kłodzka, uruchomili kopalnię pod nazwą Charlotte w Czernicy. Jednak z powodów geologicznych i po wyeksploatowaniu Charlotte została przeniesiona do sąsiedniej miejscowości Rydułtowy. Była to największa kopalnia w okolicy i jako pierwsza w regionie otrzymała maszynę parową, a w 1855 roku w pobliżu zakładu powstała linia kolejowa. Od 1890 roku Kopalnia Leon weszła w skład wielkiego gwarectwa i stała się częścią Kopalni Charlotte. Prowadzony był tam odrębny ruch z własnym kierownictwem i kopalnię można nadal traktować jako odrębne przedsiębiorstwo. Nowi właściciele przystąpili do modernizacji urządzeń kopalnianych. Nie ominęło to również Kopalni Leon. Nazwę szybu Jean Paul zamieniono na Leo i wyposażono w dodatkowe urządzenia jak: sortownię z płuczką, rampę załadowniczą, wagę wagonową i drobnicową oraz stolarnię i kuźnię. Większość budynków nadal była drewniana. Od 1891 roku rozpoczęto eksploatację w przygotowanym jeszcze przez poprzednich właścicieli poziomie +98 m. W rejonie północnym prowadzono ją do 1895 roku, a za uskokiem w latach 1894–1900. W polu południowym eksploatację zakończono w roku 1895 i 1899, w rejonie ul. Nowej. Przebiega tędy uskok Rydułtowski III. Kopalnia Charlotte posiadała jeszcze dwa odrębne ruchy. Ruch Erbreich w Czernicy i Süd w Rydułtowach. Nazwy pochodziły od szybów wydobywczych w tych rejonach. W 1892 roku rejon szybu Süd został zamulony kurzawką. Natychmiast przystąpiono do odmulania wyrobisk, ale równocześnie zapadła decyzja o założeniu nowego szybu w pobliżu stacji kolejowej. Głębień tego szybu nazwanego Schreiber rozpoczęto w 1894 roku. Obecna nazwa szybu Leon III. Był to nowoczesny szyb, o przekroju kołowym, który w 1897 roku rozpoczął wydobycie. Wtedy też wstrzymano ruch na szybie Süd, który pozostał wentylacyjnym. Odtąd dwa z trzech ruchów kopalni Charlotte znajdowały się na obszarze byłej kopalni Leo. Szyby Leo i Schreiber połączone zostały przekopem. Po połączeniu tych szybów szyb Schmidt został zasypany. Na skutek różnicy zdań odnośnie do dalszego rozwoju i zarządzania przedsiębiorstwem część udziałowców sprzedała swoje akcje. Do gwarectwa przystąpili nowi akcjonariusze. W związku z tym 9 października 1898 roku przyjęto nowy statut gwarectwa, zmieniając równocześnie nazwę na Steinkohlen Gewerkschaft Charlotte Grube (Gwarectwo Węglowe Charlotte). Zakład znalazł się w 1922 roku w granicach Polski. W czasie okupacji niemieckiej w kopalni pracowali jeńcy wojenni, przymusowi robotnicy i więźniowie pochodzenia żydowskiego. Po wojnie kopalnia zmieniła nazwę na Rydułtowy, a od 2004 roku jej pełna nazwa brzmi KWK Rydułtowy-Anna. Pod nazwą Charlotte kopalnia działała do roku 1945, kiedy to przemianowano ją na Rydułtowy. W 2004 roku do zakładu przyłączono Kopalnię Anna w Pszowie, która zaprzestała wydobycia pięć lat później. W grudniu 2011 roku została zamknięta pszowska część kopalni Anna.

4. Kopalnia Ciosek^[593]

Rok powstania: 1806

Rok zamknięcia: 1873

Położenie: Leszczyny

Właścicielem Kopalni Ciosek był hrabia Węgierski. Kopalnia była eksploatowana z dużymi przerwami do 1873 roku.

5. Kopalnia Czienskowitz^[594]

Rok powstania: 1855

Rok zamknięcia: 1858

Położenie: Piece, Gaszowice

Nadanie miało miejsce 27 lipca 1855 roku. Została powiększona 13 stycznia 1868 roku, eksploatowana w latach 1855–1858. Należała do profesora Karola Kuha i innych udziałowców, w latach 1889–1890 przejęta przez Gwarectwo Charlotte.

6. Kopalnia Dicke Verwandtschaft^[595]

Rok powstania: 1857

Rok zamknięcia: 1861

Położenie: Piece, Gaszowice

Należała do gwarectwa, w którym większość udziałów miał profesor Karol Kuh. W latach 1889–1890 przeszła na własność Gwarectwa Neue cons. Charlotte i następnie eksploatowana razem z Kopalnią Charlotte.

7. Kopalnia Eleonore^[596]

Rok powstania: 1841

Rok zamknięcia:

Położenie: Rydułtowy

Kopalnia należała po połowie do profesora Karola Kuha z Wojnowic i Edwarda Mullera, właściciela majątku Górne Rydułtowy. Próby uruchomienia kopalni, podjęte wkrótce po jej zgłoszeniu (lata 1841–1842), zostały przerwane na skutek awarii maszyny odwadniającej; później kopalnia nie była eksploatowana jako samodzielny zakład. W 1850 roku Karol Kuh wykupił całość udziałów, a w 1885 roku pole Eleonore włączono do Kopalni Charlotte.

8. Kopalnia Emilia^[597]

Rok powstania: 1824

1923

Rok zamknięcia: 1873

1925

Położenie: Orzesze

Kopalnia należała do gwarectwa. W latach 1923–1925 eksploatował ją Paweł Kroll z Orzesza.

[593] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[594] Tamże.

[595] Tamże.

[596] Tamże.

[597] Tamże.

9. Kopalnia Emma^[598]

Rok powstania: 1858

1883 (Marcel)

Rok zamknięcia:

1885

Położenie: Biertułtowy

W 1857 roku Ferdynand Wodok, mistrz wiertniczy z Rybnika, Aleksander Seiffert, agronom z Raciborza, i gliwicki księgarz Karfunkel rozpoczęli poszukiwania węgla na terenach dzisiejszego Radlina. Od imienia córki jednego z nich nazwę wzięła późniejsza kopalnia. Kopalnia Emma została powiększona w 1866 roku. Jako Kopalnia Marcel była eksploatowana od 1883 roku. Od 1885 roku eksploatowała również pole Kopalni Mariahilf, a później także pola górnicze: Evas Höhe (nadanie w 1858 roku), Emiliens Ruh (nadanie w 1874 roku), Else (nadanie w 1874 roku), Carl Adolph I (nadanie w 1874 roku), Adamhöhe (nadanie w 1873 roku), Wrangler (nadanie w 1858 roku, powiększone w 1867 roku), Weihnachtsabend (nadanie w 1860 roku), Loslauer Steinkohlengruben Teilfeld (oddzielone w 1904 roku) i Kopalnię Reden. Przejściowo (w latach 1895–1896) dzierżawiła także kopalnie Römer i Johann Jacob (Rymer). Zgłoszona przez górnika Ferdynanda Wodacka i dwóch wspólników, należała w latach 60. XIX wieku do Franciszka Strahlera, a od 1872 roku, do gwarectwa, w którym większość kuksów miał Fryderyk Grundmann. W 1899 roku nabył ją Fryderyk Friedlaender, a od 1903 roku przeszła na własność Rybnickiego Gwarectwa Węglowego. W czasie okupacji hitlerowskiej przejął ją koncern Hermann Göring, od 1945 roku należała do Rybnickiego ZPW. Nazwa kopalni do 1945 roku Emma, w latach 1945–1949 – Ema, od 1949 roku – Marcel (na cześć działacza komunistycznego Józefa Kolorza o pseudonimie Marcel). Kolonia Emma w Radlinie to zespół unikalnych w regionie rybnicko-wodzisławskim budynków z przełomu XIX i XX wieku, zaprojektowanych dla ówczesnych pracowników Kopalni Emma w Radlinie (dzisiejsza Kopalnia ROW-Marcel). Pierwsze budynki powstały w 1897 roku. Były to przeważnie domy urzędników pracujących na Kopalni Emma (wzdłuż dzisiejszej ul. Korfantege, wówczas Keiser – Wilhelmstrasse). W ciągu paru następnych lat powstało kilkanaście domów urzędniczych i robotniczych, wolnostojących – zarówno wzdłuż głównej drogi Radlina – Korfantege, jak i biegnących skośnie do niej obecnych ulic B. Czecha i Pocztovej. Wszystkie domy wzniesione zostały z czerwonej cegły, głównie na rzucie zbliżonym do kwadratu, miały przeważnie dwuspadowe dachy. Ulice wewnątrz osiedla miały charakter wąskich, cichych alejek. Pomiędzy domami ustawione były sztywno niewielkie, parterowe budynki gospodarcze. Projektantem pierwotnej części osiedla był najprawdopodobniej wrocławski architekt A. Becher. Drugi etap rozbudowy osiedla przypada na lata 1910–1913. Po 1913 roku na widokowym zamknięciu ul. Mielęckiego powstał zespół budowli szkolnych wraz z częścią mieszkalną. Zabudowa nowej kolonii nawiązuje do idei osiedla-ogrodu, a jej domy swoją architekturą przypominają domy typu „cottage”. Budynki wielorodzinne, dla rodzin górniczych, choć mających korzenie rolnicze, budowano na planie litery C, gdzie wewnętrzną część dziedzińca przeznaczano na tereny zielone i ogródki uprawne. Dla podtrzymania rolniczych tradycji osób zamieszkujących kolonię za budynkami wielorodzinnymi stawiano gołębniki i małe chlewiki, swoim kształtem i wyglądem nawiązującymi do całego kompleksu budynków Kolonii Emma. Cała kolonia była skanalizowana i zelektryfikowana. Oprócz budynków mieszkalnych na terenie kolonii znajdowały się także: duży dom towarowy, kopalniana gospoda, pralnia, łaznia, piekarnia, zakład fryzjerski, sklep z zakąskami, trzy domy noclegowe, a także pomieszczenia tzw. biblioteki ludowej. Według stanu na 1913 rok osiedle robotnicze Kopalni Emma rozciągało się na obszarze 81 tys. m², co stanowiło ok. ¼ zaplanowanej pod jego zabudowę powierzchni. Pojawienie się Kolonii Emma na styku ówczesnych gmin Radlin, Biertułtowy i Obszary było prawdziwą rewolucją urbanistyczną tego terenu i bodaj pierwszym sygnałem modernizmu na ziemiach rybnicko-wodzisławskiej aglomeracji. Do dziś zachowany został pierwotny układ urbanistyczno-przestrzenny osiedla, jego główne ulice utrzymały swój dawny przebieg, a zabudowa mieszkaniowa i usługowa przetrwała do dziś.

10. Kopalnia Ewa^[599]

Rok powstania: 1924

Rok zamknięcia: 1928

Położenie: Bełk, Leszczyny

Właścicielem był Bronisław Albinowski.

11. Kopalnia Friedrich^[600]

Rok powstania: 1801

Rok zamknięcia: ?

Położenie: Orzesze-Zawada

Nadanie pochodzi z 1801 roku. Kopalnia była eksploatowana z przerwami od 1801 roku. Należała do kolejnych właścicieli majątku Zawada (hrabiego Kalckreutha, von Sacka, Antoniego von Fragsteina). W 1843 roku kupił ją Karol Beyer z Toszka, w latach 1852–1854 nabyli jej udziały Gustaw Ruffer i Elias Perl. W 1871 roku kopalnię przejęły banki wiedeńskie: Oesterreichische Kreditanstalt für Handel und Gewerbe i Wiener Bankverein. W 1874 roku nabyła ją spółka akcyjna Oberschlesische A.G. für Kohlen bergbau. W 1876 roku włączono ją do Kopalni Vereinigte Friedrich und Orzesche.

12. Kopalnia Franz Josef^[601]

Rok powstania: 1857

Rok zamknięcia: Prawdopodobnie 1919

Położenie: Niedobczyce

Nadanie pochodzi z 9 października 1857 roku. Kopalnia została powiększona 24 czerwca 1867 roku. Była eksploatowana od 1865 roku (od 1870 roku razem z Kopalnią Beatensglück). Należała do Franciszka Strahlera, a następnie do jego spadkobierców.

[598] Źródło: *Kolonia Emma w Radlinie*, Miasto Radlin, <https://miasto.radlin.pl/koloniaemma/> [dostęp: 12.11.2023]; Porwoł P., *Osiedla robotnicze w Radlinie i Pszowie*, Wodzisław 2005; Syska A., *Osiedle robotnicze Emma w Radlinie*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego”, 2013, https://www.academia.edu/37392009/Osiedle_robotnicze_Emma_w_Radlinie [dostęp: 11.11.2023]; Bulska M., *Patronackie osiedla robotnicze*, t. 2: *Zagłębie Dąbrowskie, Ziemia Rybnicka, Ziemia Wodzisławska*, Łódź 2023, s. 157.

[599] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[600] Tamże.

[601] Tamże.

13. Kopalnia Fryderyk (Friedrichschächte)^[602]

Rok powstania: 1914/1917

Rok zamknięcia: 1923

Położenie: Gorzyce

Zbudowana przez Zachodnioczeski Akcyjny Związek Górnicy (Westböhmischer Eergbau-Aktien-Verein), eksploatowana od 1917 roku, w marcu 1923 roku unieruchomiona z powodu złych warunków geologicznych. W latach 1910 i 1911 prowadzono prace badawcze na polach górniczych Friedrichsthal A, Kraskowitz oraz Gross Gorzyts Bl. Z początkiem 1913 roku przedsiębiorstwo Westböhmischer BergbauAktienVerein Wien zakupiło od DeutschOesterreichischer Kohlenbergbauverein GmbH dziewięć pól górniczych, a od administracji majątków ziemskich hrabiego Laryscha w Karwinie teren z majątku ziemskiego Klein Gorschütz (Gorzyczki) w celu założenia tam zakładu górniczego. Po sporządzeniu projektu w 1913 roku rozpoczęto prace przy budowie zakładu pod nazwą: Steinkohlenbergwerke GrossGorschütz Bl und Kraskowitz (potocznie Friedrichschächte), domów mieszkalnych i bocznic kolejowej od stacji Gross Thurze (Turza Śląska). W 1914 roku ukończono i przekazano do ruchu bocznicę kolejową. Również w tym czasie rozpoczęto głębienie szybów Friedrichschächt I i Friedrichschächt II. Wybuch I wojny światowej spowodował całkowite wstrzymanie prac. Do tego czasu ukończono budowę warsztatów, kotłowni, centrali elektrycznej i parowego kompresora. Została też ukończona budowa dwóch domów urzędniczych i trzech robotniczych. Ponownie prace przy budowie kopalni wznowiono około połowy 1915 roku. W 1916 roku nastąpiła konsolidacja nadań górniczych: Kraskowitz i Gross Gorzyts Bl do Cons. Friedrichsgrube. Oficjalna nazwa zakładu brzmiała Steinkohlenbergwerk Konsolidirte Friedrichsgrube. Na powierzchni trwała budowa obiektów potrzebnych do funkcjonowania kopalni oraz domów mieszkalnych dla pracowników. Przy bocznic kolejowej zbudowano mechaniczną sortownię przystosowaną do załadunku wagonów i furmanek. Ukończono budowę domów pracowniczych, na które składały się: przy kopalni cztery domy dla urzędników razem z willą dyrektora, przy drodze do Gorzyc kantyna zakładowa oraz dwa domy dla dozoru, osiedle robotnicze składające się z ośmiu budynków wielorodzinnych. W 1918 roku została uruchomiona parowa maszyna wyciągowa przy szybie Friedrich I, który został głównym szybem wydobywczym. W tym też roku ukończono budowę cechowni z łaźnią i lampownią. W lipcu 1922 roku Gorzyce i Gorzyczki znalazły się w części Górnego Śląska przyłączonej do Polski i zostały włączone do powiatu rybnickiego. Równocześnie została spolszczona nazwa właściciela kopalni na ZachodnioCzeskie Górnice Towarzystwo Akcyjne Gorzyczki poczta Gorzyce. Brak zasobów przydatnych do dalszej eksploatacji i trudne warunki geologicznogórnice przyczyniły się do wstrzymania wydobycia z dniem 28 marca 1923 roku. W 1942 roku na terenie kopalni utworzono obóz Polenlager 169, podległy powiatowemu dowództwu obozów w Raciborzu. Więziono w nim osoby z terenów przyłączonych do Rzeszy po 1939 roku, które odmówiły podpisania volkslisty, a także znane z przedwojennej działalności politycznej oraz inteligencję polską. O więźniach obozu przypomina pamiątkowa tablica na budynku dyrekcji kopalni.

14. Kopalnia Gute Einigkeit^[603]

Rok powstania: 1829

Rok zamknięcia: 1873

Położenie: Dębieńsko, Leszczyny

Nadanie pochodzi z 30 listopada/13 grudnia 1828 roku. Kopalnia należała do kupca Mateusza Prusowskiego, spadkobierców Franciszka Gallego i pomocnika aptekarza Ludwika Segetha. W latach 1832–1835 połowa kopalni przeszła na własność Johna Baildona i jego żony, następnie kupili ją Antoni i Emilia Gemanderowie (po których odziedziczył kopalnię Alfons Lucas), a w 1896 roku nabyła ją spółka Vereinigte Königs- und Laura hütte, która eksploatowała ją razem z Kopalnią Dębieńsko.

15. Kopalnia Gute Nachbarschaft^[604]

Rok powstania: 1831

Rok zamknięcia: 1856

Położenie: Dębieńsko, Leszczyny

Nadanie pochodzi z 10/25 maja 1831 roku. Kopalnia była eksploatowana z przerwami w latach 1831–1856. Należała do burmistrza Antoniego Żelasko z Rybnika, spadkobierców Franciszka Gallego i innych udziałowców. W latach 1832–1835 połowę udziałów nabył John Baildon, w latach 1853–1858 wykupili kopalnię Antoni i Emilia Gemanderowie, a w 1891 roku odziedziczył ją Alfons Lucas. W 1896 roku kupiła ją spółka Vereinigte Königsund Laurahütte, która eksploatowała ją razem z Kopalnią Dębieńsko.

16. Kopalnia Harmonia^[605]

Rok powstania: 1838

Rok zamknięcia: 1873

Położenie: Czerwionka-Leszczyny

Nadanie pochodzi z 20 listopada/23 grudnia 1838 roku, powiększona 4 grudnia 1855/30 października 1856 i 11 lutego 1867 roku, eksploatowana w latach 1855–1873. Należała do Antoniego Klausy i Wilhelma Schneidera, w latach 1853–1856 zakupił ją Karol Kuh, w 1895 roku Joanna Schaffgotsch, a w 1897 roku spółka Vereinigte Königs- und Laurahütte. Później pole kopalni eksploatowano razem z Kopalnią Dębieńsko.

[602] Źródło: Adamczyk A., Marcol A., *KWK „Fryderyk” w Gorzycach*, Fundacja Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Węglowym, <https://fkzrow.pl/kopalnie/gorzycy/fryderyk> [dostęp: 12.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[603] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[604] Tamże.

[605] Tamże.

17. Kopalnia Helene^[606]

Rok powstania: 1840

Rok zamknięcia:

Położenie: Czerwionka-Leszczyzna

Nadanie pochodzi z 28 lipca/11 sierpnia 1840 roku. Kopalnia była eksploatowana w 1856 roku. Należała do Johna Baildona i jego żony Heleny. W 1852 roku kopalnię nabyli Antoni i Emilia Gemanderowie, w 1891 roku odziedziczył ją Alfons Lucas, a w 1896 roku kupił ją spółka Vereinigte Königsgund Laurahütte, która eksploatowała ją razem z Kopalnią Dębieńsko.

18. Kopalnia Hoym^[607]

Rok powstania: 1792

Rok zamknięcia: W połowie lat 60. XX wieku kopalnia została włączona do kopalni Rydułtowy jako Ruch II

Położenie: Niewiadom

Założona przez Kamerę Wojenno-Dominalną we Wrocławiu i podporządkowana początkowo Urzędowi Hutniczemu w Rybniku, a od 1810 roku państwowym władzom górniczym, eksploatowana z przerwami od 1792 roku. W 1834 roku nabył ją radca Cuno z Raciborza, który 25 marca 1835 roku przyłączył do niej Kopalnię Sylwester (eksploatowaną od 1832 roku). Po 1840 roku przyłączono do niej pole górnicze Birtultau (zgłoszone w 1838 roku), a 30 grudnia 1870/11 września 1871 roku Kopalnię Laura (zgłoszoną w 1840 roku). W 1890 roku większość udziałów kopalni nabył książę Hugon zu Hohenlohe-Oehringen, a w 1914 roku przejął ją Czernickie Towarzystwo Węglowe. Kopalnia eksploatowana razem z Kopalnią Carolus i polem górniczym Omer Pascha (nad. 19 sierpnia 1857 roku). W 1940 roku przejął ją koncern Hermann Göring, od 1945 roku należała do Rybnickiego ZPW, od 1 stycznia 1968 roku włączono ją do Kopalni Rydułtowy. Nazwa kopalni do 1871 roku oraz w latach 1922–1936 i 1939–1945 Hoym, w latach 1871–1922 Hoym-Laura, od 4 września 1936 roku Ignacy. W Biertułtowach na gruntach majątku królewskiego natrafiono na pokład węgla. Założono tam w celach próbnych Kopalnię Versuch Kohlengrube. Wkrótce potem kopalnię nazwano Hoym na cześć hrabiego Karla Geорга Heinricha von Hoyma, pruskiego ministra dla prowincji śląskiej. Kopalnia została usytuowana na północnym stoku wzgórza biertułtowskiego. Obecnie w tym miejscu znajduje się cmentarz. Budowę kopalni rozpoczęto od wydrążenia z doliny potoku, zwanego obecnie Giekiem Niedobczyckim, poziomego chodnika (*Mundloch* – wylot sztolni) w kierunku południowym do połączenia z pokładem węgla. W odległości 75 m od wlotu sztolni zgłębiono szyb nazwany Wetter (Wentylacyjny). Służył on również do wydobywania i wyposażony został w ręczny kołowrót. W 1856 roku uruchomiono linię kolejową, pojawiły się pierwsze maszyny parowe odwadniające, a później wyciągowe. W 1874 roku założono szyb Grundmann (Kościszko), a w 1899 roku – Oppurg (Głowacki). Szyby te zostały głównymi szybami kopalni aż do jej zamknięcia. W 1922 roku kopalnia znalazła się w państwie polskim. W 1936 roku Kopalnię Hoym przemianowano na Ignacy – na cześć prezydenta Ignacego Mościckiego. W połowie lat 60. XX wieku kopalnia została włączona do Kopalni Rydułtowy jako Ruch II (od 1991 roku Ruch Ignacy). W 1995 roku szybem Kościszko wyjechał ostatni wózek węgla. W 2008 roku miał miejsce ostatni wyjazd pracowników z kopalni szybem Głowacki, a para do maszyn wyciągowych szybów Głowacki i Kościszko została odcięta. Na terenie dawnej Kopalni Węgla Kamiennego Hoym znajduje się Zabytkowa Kopalnia Ignacy. W 1999 roku powstało Stowarzyszenie Zabytkowej Kopalni Ignacy. Kopalnia zyskała status obiektu zabytkowego. Od 2015 roku sukcesywnie remontowane były wszystkie budynki pozostałe po zabudowaniach dawnej kopalni. W czerwcu 2022 roku udostępniony dla zwiedzających został ostatni budynek nadszymbia i maszynowni szybu Kościszko. Obiekty wchodzące w skład zabytkowej Kopalni Ignacy stanowią zespół przestrzenny usytuowany w dzielnicy Niewiadom, w południowo-zachodniej części Rybnika przy ul. Mościckiego 3. Zachowana zabudowa naziemna stanowi niezmienny układ przestrzenny najstarszej kopalni węgla kamiennego na Ziemi Rybnickiej. W skład zespołu wchodzi: budynek nadszymbia szybu Głowacki, budynek maszyny wyciągowej szybu Głowacki, budynek nadszymbia szybu Kościszko, budynek maszyny wyciągowej szybu Kościszko oraz budynek sprężarkowni. Budynek nadszymbia szybu Głowacki z wieżą wyciągową z 1892 roku pierwotnie pełnił rolę wolnostojącej basztowej wieży wyciągowej. Budynek jest integralnie związany ze stalową wieżą wyciągową z 1902 roku, wzniesiony na rzucie kwadratu, dwukondygnacyjny, przykryty dwuspadowym dachem o formie czworościennej wieży. Budynek maszyny wyciągowej szybu Głowacki z 1892 roku, z parową maszyną wyciągową z 1900 roku, wzniesiony na rzucie prostokąta jest jednokondygnacyjny, murowany z cegły, o dachu dwuspadowym. Maszyna wyciągowa została wykonana w Wilhelmschutte w 1900 roku z silnikiem parowym, tłokowym, dwucylindrowym, pracującym na wydmuch. Budynek nadszymbia szybu Kościszko z 1921 roku z wieżą wyciągową wzniesiony został na rzucie zbliżonym do prostokąta, o symetrycznej bryle jedno- i dwukondygnacyjnej. W tym samym roku powstała stalowa wieża wyciągowa, jednozastrzałowa, nitowana. Budynek maszyny wyciągowej szybu Kościszko z 1920 roku wraz z parową maszyną wyciągową wzniesiony został na rzucie prostokąta i jest jednokondygnacyjny, podpiwniczony z dachem dwuspadowym. Maszyna parowa powstała w 1920 roku w firmie Linke Hoffmann Werke Breslau z silnikiem parowym, dwucylindrowym, pracującym na wydmuch. Budynek sprężarkowni (pierwotna elektrownia), zlokalizowany w sąsiedztwie maszynowni szybu Głowacki, wzniesiony został na planie zbliżonym do prostokąta, z dekoracyjną elewacją wykonaną z cegły ceramicznej, urozmaiconą lizenami oraz gzymsem kostkowym. Wewnątrz znajduje się zachowana oryginalna sprężarka tłokowa z 1923 roku, wyprodukowana w Linke Hoffmann Werke Breslau, oraz sprężarka tłokowa z 1944 roku firmy Ingersoll Rand z Kanady. Dominującym materiałem budulcowym w obrębie kompleksu jest cegła, z której wykonane są ściany wszystkich budynków. Wyjątek stanowi budynek nadszymbia szybu Kościszko o stalowej konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą. W większości obiektów występują spłaszczone dachy dwuspadowe kryte papą o stalowej konstrukcji nośnej, posadzki ceramiczne, cementowe i z lastryka. Dwie wieże wyciągowe Kościszko oraz Głowacki mają konstrukcję jednozastrzałową, stalową.

[606] Tamże.

[607] Źródło: *Zespół zabudowy d. kopalni Ignacy Hoym*, Zabytek.pl, <https://zabytek.pl/pl/obiekty/rybnik-kopalnia-węgla-kamiennego-hoym-ob-zabytkowa-kopalnia> [dostęp: 13.11.2023]; *Historia kopalni*, Zabytkowa Kopalnia Ignacy w Rybniku, <https://www.kopalniaignacy.pl/dziedzictwo-przemyslowe/historia-kopalni/> [dostęp: 13.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

19. Kopalnia Jankowice^[608]

Rok powstania: 1913/1915

Rok zamknięcia:

Położenie: Boguszowice, Rybnik

Zbudowana na obszarze górniczym Kopalni Donnersmarck. Należała do książy von Donnersmarcków. Nazwa do 1922 roku (i w latach 1939–1945) Blücherschächte, w latach 1922–1934 Szyby Blücher, w latach 1934–1939 Szyby Jankowice, od 1945 roku Jankowice. Przy KWK Jankowice Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego na podstawie dekretu PKWN z 31 sierpnia 1944 roku utworzyło obóz pracy nr 44 podlegający Centralnemu Zarządowi Przemysłu Węglowego. Kopalnia Jankowice wchodziła po II wojnie światowej kolejno w skład organizacji skupiających zakłady górnicze: Rybnickie Zjednoczenie Przemysłu Węglowego (działało w latach 1945–1982), Zrzeszenie Kopalń Węgla Kamiennego w Jastrzębiu-Zdroju (działało w latach 1982–1984), Rybnicko-Jastrzębskie Gwarectwo Węglowe (działało w latach 1984–1988), Przedsiębiorstwo Eksploatacji Węgla Południe z siedzibą w Jastrzębiu-Zdroju (do chwili uzyskania samodzielności ekonomicznej; działało w latach 1989–1990). 1 kwietnia 1993 roku Kopalnia Jankowice weszła w skład Rybnickiej Spółki Węglowej SA. W latach 2003–2016 kopalnia należała do Kompanii Węglowej SA. 1 lipca 2016 roku KWK Jankowice została połączona z KWK Marcel, KWK Rydułtowy i KWK Chwałowice, tworząc jedną kopalnię – KWK ROW, wchodzącą w skład Polskiej Grupy Górniczej sp. z o.o. Na początku lat 70. XX wieku do istniejącego już pola głównego dobudowano pole peryferyjne. Po ok. 30 latach eksploatacji nastąpiło wyczerpanie złoża udostępnionego ww. szybami. Z początkiem XXI wieku zgodnie z postulatami ograniczania majątku nieprzemysłowego kopalń RSW podjęła decyzję o stopniowej likwidacji pola związanego z szybem VI. 16 listopada 2000 roku zlikwidowano szyb V, 7 kwietnia 2003 roku zlikwidowano szyb Va, 22 maja 2007 roku zlikwidowano szyb VI. Po likwidacji szybów oraz infrastruktury towarzyszącej Kopalnia Jankowice przystąpiła do eksploatacji węgla związanego w ich filarach ochronnych. W harmonogramie likwidacji do roku 2009 zaplanowano budowę obiektów rekreacyjno-sportowych.

20. Kopalnia Johann Jacob^[609]

Rok powstania: 1841

Rok zamknięcia: 1883

Położenie: Niedobczyce, Rybnik

Kopalnia była eksploatowana w 1843 roku i w latach 1873–1883. Należała do radcy Cuno z Raciborza, potem do licznych udziałowców. W 1872 roku firma Oberschlesische Walzwerk A.G. kupiła część pola kopalni, w 1890 roku całą kopalnię nabył koncern hutniczy Oberschlesische Eisenindustrie A.G. w Gliwicach, a w 1894 roku kupił ją Fritz Friedlaender, który wydzierżawił ją Gwarectwu Emma. Od 1 lipca 1896 roku Kopalnia Johann Jacob została oddzielona od Kopalni Emma i tworzyła wraz z Kopalnią Römer samodzielny zakład. Połączona kopalnia do 1902 roku nazywała się Johann Jacob.

21. Kopalnia Julia^[610]

Rok powstania: 1842

Rok zamknięcia: 1851

Położenie: Rydułtowy

Nadanie uzyskał 17 czerwca 1820 roku kapitan Wilhelm Ferdynand von Elsner. Podstawą nadania był szyb Fund, w którym osiągnięto pokład nazwany Julie. Był to ten sam pokład, który eksploatowała Kopalnia Wilhelm na początku XIX wieku. Szyb ten znajdował się na obecnym osiedlu przy ul. Ofiar Terroru, na parkingu za kawiarnią Narcyz. Przez pięć lat kopalnia była nieczynna z powodu kłopotów technicznych. W 1828 roku nabył kopalnię radca Karol Cuno z Raciborza. Jednak już w następnym roku kupił ją Józef Doms z Raciborza i 21 września 1829 roku powiększył obszar kopalni. Jednak problemem w uruchomieniu kopalni stał się duży staw radoszowskiego młyna. Znajdował się on w bezpośrednim sąsiedztwie nadania. Duże zagrożenie wodne uniemożliwiało podjęcie robót podziemnych. Ten problem wystąpił już przy głębszym szybu w 1823 roku. W 1839 roku Józef Doms kupił od Jana Południka młyn razem z całą posiadłością ziemską. Dopiero po osuszeniu stawu można było podjąć wydobywanie.

22. Kopalnia Henryk Juliusz^[611]

Rok powstania:

Rok zamknięcia:

Położenie:

Kolejną kopalnię założoną przez Józefa Domsa była Heinrich Julius. Akt nadania tej kopalni pochodzi z 12 maja 1846 roku. Jej obszar ciągnął się wąskim pasem wzdłuż wschodniej granicy Kopalni Julia oraz obejmował znaczny obszar na północ od kopalni Julia i Leo i sięgał do miejscowości Pietrkowice. W 1853 roku w polu Henryk Juliusz rozpoczęto głębsze szyby odwadniającego dla trzech sąsiadujących z sobą kopalni. Otrzymał on nazwę Schmidt i znajdował się między ul. Leona a Niepublicznym Zakładem Opieki Zdrowotnej. Na szybie zainstalowano parową balansową maszynę odwadniającą. Z chwilą osiągnięcia wspólnego odwadniania bracia Domsowie połączyli kopalnie Henryk Juliusz, Julia i Leon w jeden zakład o nazwie Skonsolidowana Kopalnia Leon w Rydułtowach (Consolidirte Leo-Grube bei Rydułtau). W 1856 roku nastąpiło jeszcze jedno ważne wydarzenie w dziejach kopalni. Dotychczas węgiel rozwożony był furmankami i sprzedaż miała ograniczony zasięg. Odbiorcami były okoliczne dwory ziemiańskie, kuźnie i najbliższe miasta. Dzięki kolei, zbudowanej tu w 1856 roku, rynek zbytu stał się nieograniczony. Przez Racibórz, Chałupki węgiel można było dostarczać do Austrii, a przez Kędzierzyn, Opole do Wrocławia i Berlina.

[608] Lubszczyk J., *Kopalnie powiatu rybnickiego w latach okupacji*, eNowiny.pl, <https://enowiny.pl/artyku1,33969,kopalnie-powiatu-rybnickiego-w-latach-okupacji.html> [dostęp: 13.11.2023]; tenże, *Od Rybnickiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego do Jastrzębskiej Spółki Węglowej*, dz. cyt., s. 11–14; *Oddział KWK ROW*, Polska Grupa Górnicza, <https://web.archive.org/web/20161104025301/http://pgg.pl/o-firmie/oddzialy/kz1> [dostęp: 13.11.2023].

[609] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.; Walla B., *KWK Rymer w Rybniku*, Fundacja Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Węglowym [dostęp: 13.11.2023]; *Rys historyczny kopalni Rymer*, <https://web.archive.org/web/20070927000756/http://www.kwsa.pl/index.php?m=22&ind=chw&menu=3#rymer> [dostęp: 13.11.2023]; Adamczyk A., Walla B., *Zarys dziejów kopalni Rymer*, Izba Pamięci Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Przemysłowym, <https://sitg.rybnik.pl/kopalnie-zlikwidowane-w-rop/rybnik-rymer.php> [dostęp: 13.11.2023].

[610] Źródło: Adamczyk A., *Co nowego o starej kopalni?*, dz. cyt.; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[611] Źródło: Adamczyk A., dz. cyt.; Jaros J., dz. cyt.

23. Kopalnia Leo^[612]

Rok powstania: 1843

Rok zamknięcia: 1932

Położenie: Rydułtowy

W 1840 roku Józef Doms zgłosił Kopalnię Leo w Rydułtowach. Podstawą zgłoszenia był szyb Fund usytuowany przy ul. Ofiar Terroru. W szybie tym odkryto pokład nazwany Leo. Obszar kopalni położony był na zachód od kopalni Julia i rozciągał się od obecnego osiedla Orłowiec poprzez centrum Rydułtów do ul. Głóżyńskiej na południu. W tym samym roku kopalnia ruszyła. Powstawały kolejne szyby wydobywcze: Doms, pomocniczy Józef, Anna, wentylacyjny (Wetter Schacht). Zatwierdzenie konsolidacji przez Królewski Wyższy Urząd Górniczy w Tarnowskich Górach nastąpiło 2 lipca 1857 roku. Początkowo eksploatowano trzy pokłady. Następnie wydobywanie ograniczyło się tylko do pokładu Leon. Szyb Schmidt pogłębiono i prowadzono chodnik wodny równoległe do chodnika podstawowego. Szyb ten przystosowano również do wydobywania. Zbudowano na nim maszynę wyciągową. Poza podstawowymi narzędziami, takimi jak: kilof, młot, żelazko, używano także materiałów wybuchowych. Pierwsze sprawdzone dane pochodzą z 1863 roku. Po rozszerzeniu eksploatacji bracia Domsowie wydzierżawili pole znajdujące się w obszarze nadania Jean Paul oraz sąsiednie o nazwie Wendelin. Kopalnie te zostały w 1867 roku wydzierżawione, a w 1871 roku przeszły na własność Skonsolidowanej Kopalni Leon. Zatwierdzenie konsolidacji przez władze górnicze nastąpiło 29 lutego 1872 roku. Od 1870 roku zaczęto zatrudniać na kopalni kobiety. W 1872 roku, w odległości 490 m na wschód od szybu Schmidt, rozpoczęto w polu Jean Paul głębianie nowego szybu o tej samej nazwie. Miał on zostać głównym szybem wydobywczym i wodnym rozwijającej się kopalni. W grudniu 1889 roku grupa przedsiębiorców z Austrii nabyła sąsiadujące z Kopalnią Leon gwarectwo Nowej Skonsolidowanej Charlotte (Neue Konsolidirte Charlotte). Oprócz tej kopalni wykupili inne kopalnie i pola górnicze graniczące z Kopalnią Charlotte. Wśród nich znalazła się również Skonsolidowana Kopalnia Leon. Od 1902 roku rozpoczęto kolejną modernizację szybu Leo. W 1921 roku w pobliżu szybu Leo rozpoczęto głębianie nowego szybu wydobywczego. Otrzymał on nazwę Leon II. Był to nowoczesny, dwuprzędziłowy szyb. Został ukończony i wyposażony w 1926 roku i od tego czasu stał się jedynym szybem wydobywczym Kopalni Charlotte. Wtedy też zostały zlikwidowane odrębne ruchy na tej kopalni. Szyb Leo, który od tamtego czasu nazywał się Leon I, służył do 1932 roku jako pomocniczy, następnie został przykryty płytą betonową. Zasypano go ostatecznie w październiku 1996 roku.

24. Kopalnia Leopold^[613]

Rok powstania: 1792

1822

1837

Rok zamknięcia: 1814

1836

1871

Położenie: Ormontowice

Właściciel dóbr rycerskich Ormontowice von Zawadzki 11 kwietnia 1792 roku założył kopalnię nazwaną Leopold. Na jej obszar składało się pole podstawowe Fundgrube z odwiertem odkrywczym Fund Bohrloch i Massen. Kopalnia znajdowała się przy północnej granicy Orzesza. Podjęto eksploatację szybem wydobywczym Schacht i szybem wentylacyjnym Pfeiler Scht. Po śmierci właściciela w 1794 roku kopalnię przejęła jego córka Szarlota Poremska. Wkrótce eksploatacja przeniosła się na wschód, gdzie założono nowy szyb wydobywczy Samoelle oraz wentylacyjny Pfeiler. Do końca lat 90. XVIII wieku w kopalni nie było problemu z wodą, gdyż pokład zalegał powyżej wód gruntowych. By zejść z eksploatacją na niższy poziom, założono krótką sztolnię Tagesstrecke odprowadzającą wodę do doliny po północnej stronie kopalni, gdzie przeniosła się eksploatacja i założono szyb Eva. Poza tym na terenie kopalni do poziomu sztolni zgłębiono szyby: Scht. 2, Joseph, Theresia i Wilhelm. By dalej prowadzić eksploatację, zaszła konieczność założenia nowej sztolni, do budowy której przystąpiono w 1806 roku. Założono ją po zachodniej stronie kopalni z doliny potoku Jaśkowskiego – dopływu Bierawki. Szybem założonym na styku sztolni z pokładem był Naglo. 9 lutego 1807 roku od wschodu i południa dodano nowe pole kopalni. Otwarcie sztolni pozwoliło na zejście z eksploatacją na niższy poziom, do którego zgłębiono szyb Strassensch. Tak urządzoną kopalnię eksploatowano do końca 1814 roku, kiedy to została unieruchomiona. Z początkiem lat 20. XIX wieku właścicielka kopalni Szarlota Poremska przystąpiła do gwarectwa, które w Ormontowicach rozpoczęło budowę huty cynku nazwanej Maria Zinkhütte. Zakład był gotowy w 1822 roku. Wtedy dla zaopatrzenia huty w węgiel uruchomiła nieczynną Kopalnię Leopold 16 września 1822 roku. Przystąpiono do zgłębiania nowych szybów: Theodor i Sophie. W 1823 roku zbudowano nową cechownię i pomieszczenia dla sztygara, miernicy węgla i kilku robotników. Wobec problemów z pełnym udrożnieniem sztolni podjęto decyzję o założeniu nowej, odprowadzającej wodę do niższego biegu potoku Jaśkowskiego. W 1824 roku prowadzono wydobywanie na poziomie szybów: Theodor, Sophie i Wilhelm, a na wschód od niego zgłębiono szyb Adam. W następnych latach wydobywanie malało, czego głównym powodem był spadek produkcji huty cynku, która w 1830 roku została ostatecznie unieruchomiona. Od tego roku przy pozycji rozchodu węgla pojawiła się pozycja freien Feuerung – wolny opał, czyli deputat węglowy dla pracowników. Ostatecznie w 1836 roku kopalnię unieruchomiono. Wkrótce nabył ją Franciszek Winckler, który w Orzeszu przy granicy z Ormontowicami rozpoczął budowę huty żelaza Maria Eisen Hütte. Kopalnię uruchomiono we wrześniu 1837 roku. W 1849 roku założono szyb odwadniający Maschinen Schacht z parową maszyną, a w 1854 roku przy granicy z Kopalnią Leopold szyb wydobywczy Thurnagel z parową maszyną wyciągową, od którego prowadziła konna kolejka do Huty Maria. W 1870 roku Tiele Winckler sprzedał kopalnię, która przeszła na własność gwarectwa. Nowi właściciele w 1871 roku podjęli w kopalni wydobywanie, lecz po 10 miesiącach je wstrzymali.

25. Kopalnia Ludwig^[614]

Rok powstania: 1841

Rok zamknięcia: 1848

Położenie: Dębieńsko, Leszczyny

Właścicielami byli: aptekarz Ludwik Segeth, kupiec Mateusz Pruszkowski i spadkobiercy Franciszka Gallego; Vereinigte Königs- und Laurahütte.

[612] Źródło: Adamczyk A., dz. cyt.; Jaros J., dz. cyt.

[613] Źródło: Adamczyk A., *Kopalnie w Orzeszu*, Bractwo Gwarków Związku Górnośląskiego, www.gwarkowie.pl/images/publicystyka/PoczKsWzor.pdf [dostęp: 12.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[614] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

26. Kopalnia Mariahilf^[615]

Rok powstania: 1858

Rok zamknięcia: 1883

Położenie: Biertułtowy, Radlin

Nadanie pochodzi z 19 stycznia 1858 roku, eksploatowana odrębnie w latach 1860–1883; od 1885 roku dzierżawiona przez Gwarectwo Emma, następnie przez Rybnickie Gwarectwo Węglowe i eksploatowana razem z Kopalnią Emma. Należała do licznych udziałowców (m.in. kupiec Wilhelm Boelle z Wrocławia, Loebel Freund, później kupiec Moryc Adler z Żor, następnie rodzina Lachmannów z Gliwic).

27. Kopalnia Mariane^[616]

Rok powstania: 1821

Rok zamknięcia: 1874

Położenie: Czerwionka-Leszczyny

Nadanie pochodzi z 4/19 sierpnia 1807 roku, powiększona 20 stycznia/14 lutego 1826 roku, eksploatowana od 1821 do 1874 roku. Należała do hrabiów Węgierskich, w 1837 roku kupił ją hrabia Fryderyk von Limburg Stimm, później właściciele zmieniali się kilkakrotnie (m.in. w 1853 roku Elias Perl z Wrocławia, w 1879 roku kupiec Karol Rost z Wrocławia). W 1903 roku kopalnię nabyła spółka Vereinigte Königsund Laurahütte, która eksploatowała ją razem z Kopalnią Dębieńsko.

28. Kopalnia Minette^[617]

Rok powstania: 1792

Rok zamknięcia: 1801

Położenie: Bujaków, Gierałtówice

Nadanie pochodzi z 1792 roku. Należała do radcy von Hoyma. W zestawieniach produkcji figuruje jako nieczynna do 1822 roku.

29. Kopalnia Neuer Segen (Nowe Błogosławieństwo)^[618]

Rok powstania: 1827

Rok zamknięcia: 1831

Położenie: Ormontowice

Kopalnia leżała po stronie wschodniej Kopalni Leopold. Należała do Szarloty Poremskiej i pastora Naglo z Tarnowskich Gór. Podstawą założenia kopalni był szyb Fund, usytuowany w północno-zachodniej części nadania, w którym udostępniono pokład Leopoldflötz. Pokład eksploatowano od 1828 roku. Kopalnia nie posiadała naturalnego odwodnienia i wodę wybierano z szybu Fund kubłami za pomocą kołowrotu, a od 1829 roku z założonego 55 m na wschód szybu Carl. Wysokie koszty odwadniania czyniły eksploatację nierentowną i z końcem 1831 roku kopalnię uinieruchomiono. Około 1835 roku nieczynną kopalnię zakupił Franciszek Winckler.

30. Kopalnia Oswald^[619]

Rok powstania: 1845

Rok zamknięcia: 1897

Położenie: Dębieńsko, Leszczyny

Nadanie pochodzi z 19 czerwca/1 lipca 1845 roku, eksploatowana w 1845 roku. Należała do Wilhelma Schneidera, od którego w 1852 roku kupił ją Gustaw Simon z Wrocławia. W latach 1856–1857 kopalnię nabył profesor Kuh, od którego spadkobierców kupiła ją w 1895 roku Joanna Schaffgotsch. W 1897 roku kopalnię nabyła spółka Vereinigte Königs- und Laurahütte, która eksploatowała ją razem z Kopalnią Dębieńsko.

31. Kopalnia Pax^[620]

Rok powstania: 1856

Rok zamknięcia: 1873

Położenie: Bełk, Leszczyny

Nadanie pochodzi z 14/24 maja 1832 roku, eksploatowana w latach 1856–1873. Należała do kilku udziałowców (burmistrz Antoni Żelasko z Rybnika, spadkobiercy Franciszka Gallego i inni), którzy sprzedawali swoje udziały dalszym przedsiębiorcom (m.in. Baildonowi, od którego nabyli kilkadziesiąt kuksów Antoni i Emilia Gemanerowie). W 1898 roku pole kopalni kupiła spółka Vereinigte Königsund Laurahütte.

[615] Tamże.

[616] Tamże.

[617] Tamże.

[618] Źródło: Adamczyk A., *Kopalnie w Orzeszu*, dz. cyt.; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[619] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[620] Tamże.

32. Kopalnia Petronella^[621]

Rok powstania: 1832

Rok zamknięcia:

Położenie: Czernica, Gaszowice

Nadanie Kopalni Petronella otrzymał radca ekonomiczny Karol Cuno z Raciborza. Podstawą zgłoszenia kopalni był szyb odkrywczy usytuowany ok. 290 m na północ od obecnych kopalń, w którym odkryto pokład. Ze względu na jego silne zawodnienie otrzymał nazwę Wasserflöz (Wodny), również szyb nazwano Wasserschacht. Obszar kopalni przylegał od zachodu i południa do kopalni Charlotte i Sack. Po dokonaniu szeregu wierceń badawczych ostatecznie szyb wydobywczy usytuowano w pobliżu południowej granicy Kopalni Charlotte. Głębieńszy szyb rozpoczęto w 1836 roku. Otrzymał nazwę Cuno. Kopalni nie można było uruchomić ze względu na silny dopływ wody i w 1837 roku Cuno sprzedał kopalnię właścicielowi dóbr rycerskich Franciszkowi Wincklerowi z Miechowic. Z sąsiadujących ze sobą zakładów górniczych Kopalnia Petronella należąca do Franciszka Wincklera posiadała otwarte pole eksploatacyjne, jednak nie można było podjąć wydobycia ze względu na silny dopływ wody. Pozostałe, Charlotte i Sack będące własnością Fryderyka Wilhelma Hoffmanna, posiadały sprawną pompę, lecz kończące się zasoby na poziomie odwadniania. Dlatego w 1839 roku doszło do porozumienia między tymi właścicielami i połączenia kopalni Charlotte, Sack i Petronella w jeden zakład.

33. Kopalnia Reden (Steinkohlengrube Reden)^[622]

Rok powstania: 1842

1857

1863

Rok zamknięcia: 1852

1863

1905

Położenie: Biertułtowy, Radlin

Kopalnia powstała 16 października 1841 roku, kiedy to mistrz murarski Józef Heintze z Dębu (obecnej dzielnicy Katowic) uzyskał nadanie. Do wydobycia przystąpiono już w 1842 roku. Pierwsze dwa szyby otrzymały nazwy Fund znajdujący się przy obecnej ul. Matejki oraz Versuch przy obecnej ul. Hallera. Wybierano pokład Hoym – ten sam, który eksploatowała kopalnia Hoym (dzisiejsza Kopalnia Ignacy), tylko jego wyższą partię. W 1844 roku na granicy z tą kopalnią założono szyb Hoffnung. Od 1848 roku kopalnia została własnością kupca Jakuba Dresdnera z Bytomia. W 1852 roku wydobycie zostało wstrzymane. W 1857 roku nieczynną kopalnię kupił Loebel Freund, właściciel ziemski z Rybnika. Był on także założycielem sąsiedniej Kopalni Mariahilf. W tym samym roku kopalnię ponownie uruchomiono. W 1859 roku kopalnię nabyli Albert Ehrmann z Cieszyna i kupiec Dawid Berger z Lipska. Eksploatacja trwała aż do połowy 1863 roku, w którym to kopalnia znów była nieczynna. Kolejnym właścicielem został Polomsky z Raciborza. Kupił ją w 1867 roku. Od 1868 roku kopalnia kolejny już raz została unieruchomiona. W 1869 roku przeszła na własność Józefa Psychikalla z Hitzing (obecnie dzielnica Wiednia). Szyb Versuch wyposażono w maszynę odwadniającą, wyciągową i kotłownię. Warunki pracy w cienkich i słabo przewietrzonych pokładach były bardzo uciążliwe, dlatego szyb ten górnicy nazwali Tropiciel, gdyż ludzie tam się mocno *tropiyli*, czyli *trudzili*. Eksploatację zakończono w 1874 roku i kolejny już raz zakład został unieruchomiony. Rok 1887 przyniósł nowe zmiany, kiedy to kopalnię nabyli dwóch gwarków: Gerard Mauve z Rybnika oraz Moebius z Gross Strehlitz (Strzelce Opolskie). Przystąpiono do modernizacji kopalni. Powstały dwa nowoczesne szyby z obudową murem: Reden i Szyb II. Przy szybach powstały m.in. nadszybia, budynki maszyn wyciągowych, kotłownia oraz warsztat mechaniczny. W Niewiadomiu powstała bocznica kolejowa. Wydobycie ruszyło w 1892 roku. Eksploatacja była uciążliwa, ponieważ pokład pocięty był licznymi uskokami. W 1897 roku część kopalni nabył hrabia Hugo Lazy Arthur Henkel von Donnersmarck i weszła w skład przedsiębiorstwa o nazwie Bergwerks und Hütten-Industrie der Grafen Hugo, Lazy, Arthur Henkel von Donnersmarck-Beuthen z siedzibą w Carlshof (obecnie Karłuszowiec w Tarnowskich Górach). Rok później kopalnia przeszła całkowicie na własność hrabiego. Rozpoczęto modernizację kopalni. Z końcem marca 1905 roku kopalnia wstrzymała wydobycie. Było to definitywne zakończenie ruchu Kopalni Reden. Prace likwidacyjne w zakładzie trwały jeszcze do roku 1908. Nieczynną kopalnię nabyło Rybnickie Gwarectwo Węglowe – Rybniker Steinkohlen-Gewerkschaft w 1909 roku i przyłączyło do sąsiedniej Kopalni Emma (Marcel). Urządzenia szybowe zdemontowano i rozebrano w latach 60. XX wieku, następnie wysadzono komin kotłowni. Sam budynek przetrwał wiele lat, gdyż urządzono w nim mieszkania. Na oczyszczonym terenie władze miasta Radlina założyły Park Zbowiedowca, którego centralną część stanowi pomnik ofiar szybu Reden odsłonięty 1 maja 1973 roku. Miejsce to obecnie nosi nazwę Park Imieniem Ofiar Szybu Reden. Rozebrany został w maju 2004 roku.

34. Kopalnia Susannaswünsche^[623]

Rok powstania: 1855

Rok zamknięcia: 1878

Położenie: Czerwionka-Leszczyny

Nadanie pochodzi z 14 lipca 1854 roku, powiększona 16 marca 1867 roku, eksploatowana w latach 1855–1878. Należała do kilkunastu udziałowców; w latach 1856–1857 udziały zostały wykupione przez profesora Kuha, który w 1872 roku sprzedał kopalnię nadsztygarowi Teodorowi Albrechtowi. Od niego nabył ją w tym samym roku kupiec Paweł Ehrlich; w 1877 roku kupił ją Fryderyk Winterberg z Wiednia, a w 1881 roku Dawid Ehrlich. W 1895 roku kopalnię nabyła Joanna Schaffgotsch, od której kupiła ją w 1897 roku spółka Vereinigte Königsund Laurahütte. Następnie kopalnię eksploatowano razem z Kopalnią Dębierisko.

[621] Adamczyk A., *Dzieje Kopalni Węgla Kamiennego Rydułtowy-Anna. Kopalnia Charlotte 1806–1945*, dz. cyt.

[622] Tenże, *Reden Mariahilf. Biertułtowskie kopalnie*, Rybnik 2005.

[623] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

35. Kopalnia Sack^[624]

Rok powstania: 1806

Rok zamknięcia: 1839

Położenie: Czernica, Gaszowice

W Kopalni Sack do wydobycia służyły szyby: Fund i założony nowy szyb Pfeiler. Wentylacja odbywała się szybem, który również nosił nazwę Pfeiler. Na poziomie sztolni założono szyby Louise i Franz. Wydobycie prowadzono początkowo w ograniczonym zakresie z powodu cienkiego pokładu i kruchego węgla niedającego grubego sortymentu. Wzrosło dopiero z chwilą zakupu kopalni w 1812 roku przez kupca Jana Gotfryda Weissa z Wrocławia. Kolejnym nabywcą kopalni w 1818 roku został kupiec Karol Franciszek Steinitz. Założono wtedy nowy poziom wydobywczy z szybami Steinitz i Köhler. Poziom ten był odwadniany maszyną parową z Kopalni Charlotte. Eksploatacja pokładu nie dała pozytywnych rezultatów i w 1823 roku wstrzymano wydobycie. W 1828 roku nieczynną kopalnię nabył kupiec Józef Doms z Raciborza. Był on już od poprzedniego roku właścicielem sąsiedniej Kopalni Charlotte. W 1837 roku sprzedał kopalnię Fryderykowi Wilhelmowi Hoffmannowi z Wrocławia. Z sąsiadujących ze sobą zakładów górniczych Kopalnia Petronella należąca do Franciszka Wincklera posiadała otwarte pole eksploatacyjne, jednak nie można było podjąć wydobycia ze względu na silny dopływ wody. Pozostałe, Charlotte i Sack będące własnością Fryderyka Wilhelma Hoffmanna, posiadały sprawną pompę, lecz kończące się zasoby na poziomie odwadniania. Dlatego w 1839 roku doszło do porozumienia między tymi właścicielami i połączenia kopalń Charlotte, Sack i Petronella w jeden zakład.

36. Kopalnia Szczęście Antoniego (Antonsglück)^[625]

Rok powstania: 1792

Rok zamknięcia: 1820

Położenie: Dębierisko

Wyższy Urząd Górniczy we Wrocławiu 11 czerwca 1792 roku wydał zezwolenie na budowę kopalni w Dębierisku Wielkim. Pierwsza wybudowana i uruchomiona w 1798 roku kopalnia nosiła nazwę Neues Glück (Nowe Szczęście). Niedługo w jej pobliżu odkryto nowy pokład węgla, któremu nadano nazwę Anton (Antoni). Zezwolenie na eksploatację nowego pokładu uzyskano 6 marca 1807 roku. Pole to w następnych latach kilkakrotnie powiększono. W 1820 roku nastąpiło połączenie kopalń Nowe Szczęście i Antoni w nową kopalnię o nazwie Antonsglück (Szczęście Antoniego). Kopalnia ta funkcjonowała aż do początku II wojny światowej.

37. Kopalnia Wallhofen^[626]

Rok powstania: 1857

Rok zamknięcia: 1889–1890

Położenie: Piece, Gaszowice

Nadanie pochodzi z 30 czerwca 1857 roku. Kopalnia była eksploatowana w 1358 roku. Należała do profesora Karola Kuha i innych przedsiębiorców. W latach 1889–1890 przeszła na własność Gwarectwa Charlotte (Rydułtowy).

38. Kopalnia Wien^[627]

Rok powstania: 1859

Rok zamknięcia:

Położenie: Niewiadom Dolny

Nadanie pochodzi z 26 sierpnia 1859 roku, powiększona 28 października 1867 roku. Należała do Franciszka Strahlera, a następnie do jego spadkobierców i była eksploatowana razem z kopalnią Beatensglück.

39. Kopalnia Wilhelm^[628]

Rok powstania: 1803

Rok zamknięcia: 1806

Położenie: Radoszowy

Pierwszym zakładem, który można uznać za prekursora późniejszej Kopalni Leo, była Kopalnia Wilhelm. Została ona otwarta w 1803 roku w kamieniołomie należącym do Mathiasa von Wielzeck (Wilczek), pana na Rydułtowach. Kamieniołom znajdował się na pograniczu gmin Radoszowy i Rydułtowy, w rejonie obecnego skrzyżowania ulic Leona i Ofiar Terroru w Rydułtowach. W trakcie eksploatacji kamienia przypadkowo natrafiono w 1803 roku na pokład węgla, który nazwano Wilhelm. W tym samym roku zgłoszono kopalnię o nazwie Wilhelmgrube. Niestety istniała tylko trzy lata, z powodu braku rentowności została zamknięta. Sam kamieniołom czynny był do pierwszego dziesięciolecia XX wieku. Przetrawało po nim urwisko skalne, dziś o nazwie Stanowisko Przyrody Nieożywionej Skalka.

[624] Adamczyk A., *Dzieje Kopalni Węgla Kamiennego Rydułtowy-Anna. Kopalnia Charlotte 1806–1945*, dz. cyt.

[625] Źródło: *Aktualności*, SITG Oddział w Rybniku www.sitg.rybnik.pl [dostęp: 13.11.2023].

[626] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[627] Tamże.

[628] Tamże.

40. Kopalnia Wilhelmswunsch (Życzenie Wilhelma)^[629]

Rok powstania: 1838

Rok zamknięcia: 1863

Położenie: Orzesze

Kopalnia leżała po stronie południowej kopalni Leopold i Neuer Segen. Należała do Franciszka Wincklera. Kopalnia miała zabezpieczyć zapotrzebowanie na węgiel dla huty żelaza Maria. W 1847 roku rozpoczęto budowę budynku dla parowej maszyny odwadniającej, którą już kilka lat wcześniej zakupiono. Doprowadzenie przez Kopalnię Leopold odwadniania do pola Kopalni Neuer Segen umożliwiło podjęcie tam eksploatacji pokładu. W tym celu w 1850 roku przyłączono ją do Kopalni Wilhelmswunsch. Od tego czasu rozpoczęła się współpraca kopalni Wilhelmswunsch i Leopold, tym bardziej że właścicielem obydwu był Franciszek Winckler. Przy granicy z Kopalnią Leopold w sąsiedztwie chodnika sztolniowego założono szyb Markscheide. Dla wentylacji odbudowano szyb Fund i wybierano pokład w 1851 roku. Dla wentylacji założono nowy szyb Wetter. Kolejny poziom wyznaczył szyb Wigand, który służył jako wydobywczy w latach 1855–1857. Chodnik podstawowy drążony w pokładzie Leopold od szybu Maszynowego na zachód osiągnął już znaczną długość. By można było podjąć eksploatację udostępnionego pokładu, potrzebny był szyb wydobywczy. Założono go w 1854 roku przy granicy z Kopalnią Leopold. Otrzymał nazwę Thürnagel. Od szybu poprowadzono konną kolejkę do Huty Maria. Tego samego roku w szybie podjęto wydobywanie. Kopalnia była przygotowana do przyłączenia się do linii kolejowej, która dotarła do Orzesza w 1856 roku, i po założeniu boczny do huty przedłużono do niej konną kolejkę od szybu Thürnagel. Część urobku zostawała w hucie, a resztę wysyłało koleją innym odbiorcom. Wobec kończących się zasobów nad poziomem sztolni w Kopalni Leopold w 1859 roku zawarto umowę z Kopalnią Wilhelmswunsch o wykorzystanie poziomu odwadniania tej kopalni. 7 lipca 1863 roku Kopalnia Wilhelmswunsch jako jedna z kilku kopalni stała się częścią Consolidirte Orzescher Gruben (Skonsolidowanych Kopalni Orzeskich).

[629] Źródło: Adamczyk A., *Kopalnie w Orzeszu*, dz. cyt.; Jaros J., *Słownik historyczny kopalni węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

6.7. Załącznik nr 7.

Nieczynne kopalnie węgla kamiennego w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym, zamknięte po II wojnie światowej

41. Kopalnia Węgla Kamiennego Andaluzja^[630]

Data powstania: 1903 (niem. Andalusiengrube)

Data zamknięcia: 2006

Położenie: Piekary Śląskie, dzielnica Brzozowice-Kamień

Kopalnia została założona z połączenia pól górniczych Andalusien, Rest Phoenix, Rest Oppurg oraz Kronprinzess. Należały one do Guidona Henckela von Donnersmarcka, który sprzedał je w 1908 roku spółce Schlesische AG für Bergbau und Zinkhüttenbetrieb. W 1999 roku kopalnia została postawiona w stan likwidacji, działając pod nazwą Z.G. Brzeziny Sp. z o.o. W 2006 roku zapadła decyzja o likwidacji zakładu. Wyburzono blisko 200 budynków kopalni; w 2009 roku zniszczono wieżę szybu Reymont, w 2012 roku wieżę szybu Sienkiewicz, a 10 marca 2014 roku została wyburzona wieża wyciągowa szybu Żeromski. Jedynym pozostałym szybem po Kopalni Andaluzja jest szymb Dołki, wykorzystywany m.in. do transportu załogi Kopalni Bobrek-Piekary.

42. Kopalnia Węgla Kamiennego Barbara-Chorzów^[631]

Data powstania: 1970

Data zamknięcia: 1995

Położenie: Chorzów

Powstała z połączenia podziemnym przekopem kopalń: Chorzów i Barbara-Wyzwolenie. Składała się z dwóch rejonów: Barbara i Chorzów, w ich obrębie działały szyby: Kolejowy I i II, Wyzwolenie I i II, Wentylacyjny II, Barbara I i II, Kinga II, Karolina i Zygmunt August II. 14 lipca 1993 roku kopalnia na mocy decyzji Ministra Handlu i Przemysłu została postawiona w stan likwidacji. Zakończenie eksploatacji złóż węgla w rejonie Chorzów nastąpiło 31 października 1993 roku, oficjalnie z uwagi na częściowe wyeksploatowanie zasobów i podjęte działania restrukturyzacyjne. Pozostałe szyby Kolejowy I i Zygmunt August II weszły w skład pompowni Siemianowice, należącej do Centralnego Zakładu Odwadniania Kopalń.

43. Kopalnia Węgla Kamiennego Barbara-Wyzwolenie^[632]

Data powstania: 1937, z połączenia pola Zachodniego i Północnego Kopalni Król.

Data zamknięcia: 1995

Położenie: Chorzów

Kopalnia dysponowała dwoma głównymi szymbami Wyzwolenie I i II oraz szymbem podsadzkowym Kinga. W czasie okupacji hitlerowskiej nosiła nazwy: Königsgrube Westfeld i Königsgrube Nordfeld i należała do koncernu Hermann Göring. W kopalni wówczas pracowali jeńcy. 1 stycznia 1970 roku została połączona z Kopalnią Chorzów i utworzyła Kopalnię Barbara-Chorzów. Działała od 1970 do 1993 roku.

[630] Potempa A., *Kompania Węglowa S.A. Zakład Górniczy Piekary w Piekarach Śląskich. 100 lat KWK Andaluzja*, Piekary Śląskie 2012; Rudnicka W., *Kopalnia Węgla Kamiennego Andaluzja*, Encyklopedia Solidarności, https://web.archive.org/web/20181018003142/http://www.encycol.pl/wiki/Kopalnia_W%C4%99gla_Kamiennego_Andaluzja [dostęp: 17.09.2023]; *Andaluzja. Znikający Śląsk*, bywajtu.pl, <https://bywajtu.pl/uzytkownik/agata/temat/tablica-glowna/andaluzja/> [dostęp: 17.09.2023]; Janowski M., 75 lat Kopalni Węgla Kamiennego Andaluzja w Piekarach Śląskich (1908–1983), *Piekary Śląskie* 1983; Frużyński A., 75 lat Kopalni Węgla Kamiennego Andaluzja, *Piekary Śląskie* 1974; Szyb Żeromski wyleciał w powietrze, „Kompania Węglowa” 3 (58), 2014, s. 24, <https://web.archive.org/web/20140701071133/http://kwsa.pl/files/gazeta/KW-nr03-marzec2014.pdf> [dostęp: 24.03.2024].

[631] Janeczek Z., *Z dziejów chorzowskiego górnictwa węglowego*, Katowice 1995; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[632] Kurek R., *Ochronić przed niepamięcią*, Bractwo Gwarków Związku Górnośląskiego, s. 4 [dostęp: 9.11.2023]; Lapski A., *Chorzów mniej znany*, Twój Chorzów / Puls Miasta, 2014-09-01 [dostęp: 9.11.2023]; Purzyński P., *50-lecie tragedii w kopalni Barbara-Wyzwolenie w Chorzowie*, *Gazeta.pl*, <https://katowice.wyborcza.pl/katowice/7,35055,1989076.html> [dostęp: 17.09.2023]; Soida K., *Zmierzch torów wąskich – KWK Wieczorek*, *Kolejowi.pl*, http://www.kolejowi.pl/news/Zmierzch_torow_waskich_KWK_Wieczorek.html [dostęp: 17.09.2023].

44. Kopalnia Bielszowice^[633]

Data powstania: Lata 1896–1904

Data zamknięcia: 1976

Położenie: Ruda Śląska-Bielszowice

Kopalnia została zbudowana w latach 1896–1904 przez skarbu państwa pruskiego. Składała się z kopalni Guido, Gewalt i pól górniczych: Königin Luise, Zero, Double Zero, Makoschau, Monopol, Recht, Alphons, Babinietz, Radowitz, Otto-Gustaw, Hugosfreude, Deutsche Einheit, Friedrich Eduard, Direction i wielu innych. W 1922 roku odłączono dwa szyby: Guido i Delbrück. Kopalnię przejął skarbu państwa i wydzierżawił spółce polsko-francuskiej Skarboferm. W czasie II wojny światowej kopalnia zmieniła nazwę na Rheibabenschächte i została przejęta przez koncern Preussag. W 1942 roku w kopalni zamontowano parową maszynę wyciągową – po raz ostatni na Górnym Śląsku. Od 1945 do 1957 roku należała do Gliwickiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. 1 stycznia 1976 roku została połączona z Kopalnią Zabrze. W 2000 roku zlikwidowano ruch w części zabrzańskiej kopalni z powodu wyczerpania zasobów złoża. 1 lipca 2016 roku KWK Bielszowice została połączona z KWK Halemba Wirek i KWK Pokój, tworząc jedną kopalnię – KWK Ruda.

45. Kopalnia Bobrek-Miechowice^[634]

Data powstania: 1996

Data zamknięcia: 1996

Położenie: Bytom

Kopalnia powstała z połączenia Kopalni Miechowice z Kopalnią Bobrek. Kopalnia Miechowice (do 1945 roku Preussengrube) to zlikwidowana kopalnia węgla kamiennego w Bytomiu-Miechowicach, która funkcjonowała jako samodzielny zakład od 1902 do 1996 roku, kiedy to została połączona z Kopalnią Węgla Kamiennego Bobrek. Budowę kopalni w Miechowicach rozpoczęto w 1899 roku. Została utworzona w 1900 roku przez połączenie kilku pól górniczych i była własnością Franza Huberta von Tiele-Wincklera. Wydobycie węgla rozpoczęto w 1902 roku. Do 1945 roku kopalnia nosiła nazwę Preussen. Od 27 lipca 1945 roku przy kopalni działał obóz pracy przymusowej, powołany przez polskie komunistyczne władze. Przebywali w nim, pracując niewolniczo jeńcy z armii niemieckiej, uznana za niemiecką miejscowa ludność cywilna oraz więźniowie polityczni. W 1993 roku w kopalni doszło do silnego wstrząsu, w wyniku którego zginęło sześciu górników, co upamiętniono pomnikiem. W ramach procesu restrukturyzacji w 1996 roku kopalnia została połączona z Kopalnią Bobrek pod wspólną nazwą Bobrek-Miechowice. W 1999 roku Kopalnia Bobrek-Miechowice została postawiona w stan likwidacji, a na jej bazie powstał Zakład Górniczy Bytom III. W 2005 roku większość szypów i budynków została zlikwidowana, pozostawiono m.in. szyb Ignacy.

22 marca 2017 roku budynki szybu Zachodniego zostały wpisane do rejestru zabytków nieruchomości województwa śląskiego.

46. Kopalnia Węgla Kamiennego Bobrek (Bobrek-Piekary)^[635]

Data powstania: 1922

Data zamknięcia: 2005

Położenie: Bytom

Początek kopalni wiązał się z podziałem pola górniczego konsorcjum Paulus-Hohenzollern między Kopalnię Hohenzollern (późniejsza KWK Szombierki) i Kopalnię Gräfin Johanna. W 1907 roku rozpoczęto prace przy głębieniu szypów Gräfin Johanna (późniejszy Józef) i Reichsgraf Hans Ulrich (późniejszy Bolesław) zakończone w 1911 roku. Później zgłębiono szyby wentylacyjne Berve (późniejsza Barbara) i Stephan (późniejszy Stanisław). Kopalnia Gräfin Johanna, wcześniej stanowiąca część skonsolidowanej Kopalni Paulus-Hohenzollern, usamodzielniała się w 1922 roku. Przejęła szyby wydobywcze Gräfin Johanna i Reichsgraf Hans Ulrich. Należała do koncernu Schaffgottschów (Graflich Schaffgottsche Werke G.m.b.H. przemianowanej później na Schaffgottsch Bergwerksgesellschaft m.b. H.). W kwietniu 1938 roku koncern zakończył budowę nowej kopalni Berve w Bobrku, którą po 1939 roku połączono z Kopalnią Gräfin Johanna. Po II wojnie światowej kopalnia została znacjonalizowana, a nazwę zmieniono na Bobrek. W 2005 roku połączona z bytomską Kopalnią Centrum, tworząc Kopalnię Bobrek-Centrum. Kopalnia Bobrek-Centrum została połączona z Kopalnią Piekary 15 grudnia 2015 roku, utworzono w ten sposób Kopalnię Bobrek-Piekary, a dawna Kopalnia Bobrek stała się Ruchem Bobrek tegoż zakładu.

47. Kopalnia Węgla Kamiennego Bytom^[636]

Data powstania: 1923 (do 1945 roku niem. Beuthengrube)

Data zamknięcia: 31 grudnia 1974

Położenie: Bytom

Założycielem i pierwszym właścicielem zakładu była firma The Henckel von Donnersmarck-Beuthen Estates Limited. Zabudowania kopalni znajdowały się na północ od Dąbrowy Miejskiej (obecnie część dzielnicy Stroszek-Dąbrowa Miejska), na terenie której prowadzone było wydobywanie. Idea powstania Kopalni Beuthen przy granicy polsko-niemieckiej związana była ze znalezieniem się Kopalni Węgla Kamiennego Radzionkaugrube w Radzionkowie decyzją Rady Ambasadorów^[2] po stronie polskiej w 1922 roku. Poprzez budowę nowej kopalni możliwa była eksploatacja tych samych pokładów węgla po stronie niemieckiej. Stało się to tym istotniejsze po 1925 roku, gdy rząd niemiecki zdecydował o wstrzymaniu importu węgla z Polski, co określono mianem wojny celnej między Polską a Niemcami. Po II wojnie światowej, w 1945 roku, kopalnia została znacjonalizowana i przekazana pod zarząd Bytomskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego z siedzibą w Bytomiu. Główny szyb wydobywczy przemianowano po wojnie na Kopernik. Przy kopalni od lipca 1945 roku istniał obóz pracy przymusowej dla więźniów, internowanych i jeńców. 1 stycznia 1975 roku została połączona z Kopalnią Węgla Kamiennego Radzionków, od tego czasu funkcjonując jako całość pod nazwą Kopalnia Węgla Kamiennego Powstańców Śląskich.

[633] Frużyński A., *Zarys dziejów górnictwa węgla kamiennego w Polsce*, Zabrze 2012, s. 94, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/17286/zarys_dziejow_gornictwa_węgla_kamiennego.pdf?sequence=1 [dostęp: 24.03.2024].

[634] Kubacz A., *Kopalnia Preussengrube (potem kopalnia Miechowice)*, Historia Miechowic, http://www.gazetamiechowic.pl/historia/historia_przemyslu_1.html [dostęp: 21.11.2023].

[635] *Archiwalia kopalni Bobrek*, [w:] *Z dziejów dzielnic Bytomia*, dz. cyt.

[636] Jaros J., *Górnictwo węglowe ziemi bytomskiej*, [w:] *Tradycje górnictwa ziemi bytomskiej*, Maroszek H. (red.), Katowice 1967, s. 69; Mrowiec A., *Dzieje Kopalni Węgla Kamiennego Radzionków w Radzionkowie (1871–1971)*, Radzionków 1972, s. 55; Frużyński A., *Kopalnie węgla kamiennego w Polsce*, Łódź 2012, s. 198–199.

48. Kopalnia Węgla Kamiennego Chorzów^[637]

Data powstania: 1870, z części rezerwowego pola Kopalni Król

Data zamknięcia: 1970

Położenie: Chorzów

Kopalnia Węgla Kamiennego Chorzów (do 1922 roku i w latach 1939–1945 niem. Gräfin Laura, od 1922 do 1936 roku Hrabina Laura, od 1936 do 1939 roku Królewska Huta). Działała od 1870 do 1 stycznia 1970 roku (unieruchomiona od 1932 do 1940 roku), kiedy to została połączona z Kopalnią Barbara-Wyzwolenie pod nazwą Barbara-Chorzów. Powstała w 1870 roku z części rezerwowego pola Kopalni Król. W 1871 roku sprzedana razem z Hutą Królewską Hugonowi Henckelowi von Donnersmarckowi i połączona w jedną spółkę akcyjną: Vereinigte Königs- und Laurahütte (pol. Zjednoczone Huty Królewska i Laura). 30 marca 1932 roku zdecydowano unieruchomić kopalnię. W czasie II wojny światowej wznowiono pracę zakładu; kopalnia należała wówczas do niemieckiego koncernu państwowego Berghütte. Przy kopalni od 1945 roku istniał obóz pracy przymusowej dla więźniów, internowanych i jeńców, zlikwidowany w 1949 roku. 1 stycznia 1970 roku Kopalnia Chorzów została połączona z Kopalnią Barbara-Wyzwolenie pod nazwą Barbara-Chorzów i zlikwidowana w 1995 roku.

49. Kopalnia Węgla Kamiennego Concordia^[638]

Data powstania: Około 1843

Data zamknięcia: 1985

Położenie: Zabrze

Zakład wybudowano w latach 1841–1843. Kopalnia była własnością Karola Łazarza Henckela von Donnersmarcka, prowadziła eksploatację na podstawie nadania górniczego z 18/29 czerwca 1828 roku. Dysponowała szybami: Julia, Karol i Concordia, eksploatowano pokłady węgla koksującego. W 1850 roku przy kopalni uruchomiono Koksownię Concordia staraniem Guidona Henckela von Donnersmarcka. Wykorzystywała ona węgiel z Kopalni Concordia i zaopatrywała w koks położoną w jej sąsiedztwie Hutę Donnersmarcka. W 1851 roku połączono ją z polem górniczym Michael. Od 1873 roku należała do Donnersmarckhütte AG. 1 stycznia 1970 roku została scalona z Kopalnią Mikulczyce-Rokitnica, skonsolidowany zakład funkcjonował pod nazwą Kopalnia Węgla Kamiennego Rokitnica. Kopalnia została 1 stycznia 1973 roku wcielona do Kopalni Węgla Kamiennego Pstrowski. W 1992 roku zlikwidowano poziom 370 m udostępniony szybem Maciej, a następnie zlikwidowano rejon tego szybu; zabudowania powierzchni rejonu tegoż szybu zostały zachowane jako zabytek i stanowią atrakcję turystyczną. Na terenie koksowni działała firma Agrob-Eko, założona w 1995 roku, upadła w 2008 roku, która zajmowała się przetwórstwem tworzyw sztucznych. Teren po Koksowni Concordia został zrehabilitowany pomiędzy 2012 a 2015 rokiem.

50. Kopalnia Węgla Kamiennego Gliwice^[639]

Data powstania: 1901 (do 1945 roku nosiła nazwę niem. Gliwitzer Grube, a od 1945 roku nazwę Gliwice).

Data zamknięcia: 2000

Położenie: Gliwice

Początki kopalni datuje się na 1901 rok, kiedy to połączono 16 pól górniczych należących do Wiliama Suermonda i kilkunastu przedsiębiorców z Nadrenii. Eksploatację rozpoczęto w 1912 roku. Do 1945 roku kopalnia nosiła nazwę Gliwitzer Grube, a od 1945 roku nazwę Gliwice. Obecnie tereny byłej kopalni zostały zagospodarowane jako Nowe Gliwice. Od 1 października 2010 roku w budynku dawnej maszynowni mieści się Muzeum Odlewnictwa Artystycznego.

[637] Janeczek Z., *Z dziejów chorzowskiego górnictwa węglowego*, Katowice 1995; Jaros J., *Historia górnictwa węglowego w Zagłębiu Górnosląskim w latach 1914–1945*, Katowice–Kraków 1969, http://otworzksiazke.pl/images/ksiazki/historia_gornictwa_weglowego_w_zaglebiu_gornoslaskim/historia_gornictwa_weglowego_w_zaglebiu_gornoslaskim.pdf [dostęp: 26.03.2024]; Tkocz M., Sobala P., *Kapitał zagraniczny w przemianach gospodarczych tradycyjnego ośrodka przemysłowego na przykładzie Chorzowa*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, 8, 2006, s. 76; *Vereinigte Königs und Laurahütte. 1871–1921*, Berlin 1921.

[638] Barecki Z., Piątek E., Żabicka-Barecka D., *Concordia, Ludwik, Pstrowski, Szyb Maciej w Zabrzu. Nowe oblicza kopalni węgla kamiennego – nowa karta historii*, Zabrze 2014, <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/1120711/edition/113516> [dostęp: 26.03.2024]; Frużyński A., *Zabrze – centrum górnosląskiego przemysłu koksochemicznego. Część I – do 1876 r.*, „Górnik Polski” 1, 2007, https://www.depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/17262/zabrze_centrum_gornoslaskiego_przemyslu_koksochemicznego_czesc_I_do_1876_r.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 26.03.2024]; tenże, *Zabrze – centrum górnosląskiego przemysłu koksochemicznego. Część II – lata 1876–1945*, „Górnik Polski” 2, 2009, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/17263/zabrze_centrum_gornoslaskiego_przemyslu_koksochemicznego_czesc_II_lata_1876_1945.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 26.03.2024]; tenże, *Zabrze – centrum górnosląskiego przemysłu koksochemicznego. Część III (1945–2010)*, „Górnik Polski” 4, 2010, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/17264/zabrze_centrum_gornoslaskiego_przemyslu_koksochemicznego_czesc_III_1945_2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 26.03.2024].

[639] *Archiwum: Bocznica KWK Gliwice 1963*, Enkol, https://enkol.pl/Archiwum:Bocznica_KWK_Gliwice_1963 [dostęp: 18.09.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

51. Kopalnia Węgla Kamiennego Gottwald^[640]

Data powstania: 1904 (początek budowy, niem. Eminenz)

Data zamknięcia: 2004

Położenie: Katowice-Dąb

Budowę kopalni pod nazwą Eminenz rozpoczęto w lipcu 1904 roku. Kardynał wrocławski Georg Kopp poświęcił miejsce pod budowę nowego szybu, któremu nadano jego imię Jerzy (niem: Georg), a cała kopalnia przyjęła nazwę jego Eminencji. W 1905 roku została połączona z kopalnią Waterloo. Właścicielem kopalni był Szpital świętego Ducha w Bytomiu i parafia katolicka w Chorzowie. W 1928 roku dzierżawiła ją spółka akcyjna Huta Pokój. Od 1931 roku należała do Rudzkiego Gwarectwa Węglowego. W czasie okupacji zatrudniano w kopalni jeńców wojennych z obozów pracy zlokalizowanych na terenie Załęża. Po II wojnie światowej kopalnia należała do Katowickiego Związku Przemysłu Węglowego. W 1953 roku polska już Kopalnia Eminencja zmienia nazwę na Gottwald (na cześć pierwszego komunistycznego prezydenta Czechosłowacji – Klementa Gottwalda). 1 stycznia 1974 roku Kopalnia Gottwald oraz sąsiednia Kopalnia Kleofas z dzielnicy Załęże zostały połączone i nowa kopalnia przyjęła nazwę Gottwald. Od 1990 roku nazwa kopalni została zmieniona na Kleofas. Eksploatacja została zakończona w 2004 roku. Na terenach po kopalni w 2005 roku otwarto Silesia City Center. Pozostawiono trzy zabytkowe budynki kopalni oraz szyb Jerzy. Na terenach byłej kopalni w 2005 roku otwarto Silesia City Center. Pozostawiono trzy zabytkowe budynki kopalni oraz szyb Jerzy.

52. Kopalnia Halemba^[641]

Data powstania: 1957

Data zamknięcia: 2007

Położenie: Ruda Śląska-Halemba

Halemba należała do spółki Polska Grupa Górnicza sp. z o.o. Była to pierwsza kopalnia w Polsce utworzona po II wojnie światowej. Jej budowę rozpoczęły w 1943 roku niemieckie zakłady Schaffgotsch. Po II wojnie światowej wznowiono prace budowy kopalni, które trwały od 1950 roku, a oddanie nowej kopalni do eksploatacji odbyło się w 1957 roku. Zakład należał do Bytomskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. Kopalnia Halemba posiada duże zasoby energii geotermalnej, oceniane przez PGA na 6 260 000 GJ/km². W 2007 roku decyzją zarządu Kompanii Węglowej połączono kopalnie Polska-Wirek i Halemba w dwuruchową kopalnię pod nazwą Oddział Halemba-Wirek. 1 lipca 2016 roku oddział ten razem z Kopalnią Bielszowice oraz Kopalnią Pokój utworzył Kopalnię Węgla Kamiennego Ruda, należącą do Polskiej Grupy Górnicznej, w skład której wchodzi Ruch Halemba.

53. Kopalnia Jan^[642]

Data powstania: 1969

Data zamknięcia: 1993

Położenie: Katowice

Zakład doświadczalny przy Kopalni Wieczorek, utworzony 1 stycznia 1969 roku w celu prowadzenia prób i doświadczeń z zakresu nowoczesnych metod eksploatacji, kompleksowej automatyzacji oraz nowych metod organizacji i zarządzania. Od 30 września 1969 roku przekazany Głównemu Instytutowi Górnictwa, a 1 stycznia 1976 roku włączony do Kopalni Wieczorek.

54. Kopalnia Węgla Kamiennego Jan Kanty^[643]

Data powstania: 1920 (podczas II wojny światowej niem. Dachs, od 1953 do 1989 roku Komuna Paryska)

Data zamknięcia: 2000

Położenie: Jaworzno-Niedzieliska

Kopalnia powstała pod nazwą Jan Kanty. Główny szyb Artur zgłębiono na obszarze górniczym Barbara, obejmującym pokłady Niedzieliska I i II. Ponadto eksploatowano odkrywkowo wychodnię Stanisław. W 1925 roku przyłączono do niej Kopalnię Leopold. W czasie okupacji hitlerowskiej nosiła nazwę Dachs, od 1942 roku zarządzana była przez Energieversorgung Oberschlesien A.G. W 1945 roku utworzyła Kopalnię Jaworzno wraz z kopalniami Kościuszko i Bolesław Bierut (wcześniej Piłsudski). Od 1953 roku niesamodzielna kopalnia funkcjonowała pod nazwą KWK Komuna Paryska. Od 1 stycznia 1954 roku stanowiła odrębną kopalnię. Powrót do nazwy Jan Kanty nastąpił w 1989 roku. Na początku marca 2020 roku rozpoczęła się rozbiórka szybu Witold II.

[640] Starnawska J., *Dzieje Katowic (1299–1945)*, Katowice 1990, s. 10; Rzewiczok U., *Dzieje Dębu (1299–1999): Monografia historyczna dzielnicy Katowic*, Katowice 1999, s. 33–35, 70; Janota W., *Katowice między wojnami. Miasto i jego sprawy 1922–1939*, Łódź 2010, s. 23; *Katowice 1865–1945. Zarys rozwoju miasta*, Szafarski J. (red.), Katowice 1978, s. 16; Kowalski A., Gruchlik P., *Początki górnictwa węgla kamiennego w Katowicach i problem płytkich wyrobisk górniczych*, „Przegląd Górnictwa” 68 (1), 2012; Balsa M., *Ulice i place Katowic*, Katowice 2012, s. 54.

[641] *Ruch Halemba*, Polska Grupa Górnicza, <https://web.archive.org/web/20161220050843/http://www.pgg.pl/o-firmie/oddzialy/2ha> [dostęp: 20.11.2023].

[642] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[643] Proksa S., *Dzieje przemysłu*, [w:] *Jaworzno. Wydawnictwo z okazji stulecia nadania praw miejskich 21 IX 1901 – 21 IX 2001*, Jaworzno 2001.

55. Kopalnia Węgla Kamiennego Jaworzno^[644]

Data powstania: 1792

Data zamknięcia: 1999

Położenie: Jaworzno

Kopalnia założona została przez hrabiego Moszyńskiego. Należała do skarbu państwa (kolejno: polskiego, austriackiego, Księstwa Warszawskiego, Wolnego Miasta Krakowa i ponownie austriackiego). Od 1871 roku należała do Gwarectwa Jaworznickiego, od 1921 roku do Jaworznickich Komunalnych Kopalń Węgla Sp. Akc. Nazwa Fryderyk August (Friedrich August) nadana przez władze austriackie została zmieniona w 1919 roku na Piłsudski, w okresie wojny 1939–1945 ponownie wrócono do nazwy Friedrich August. Kopalnię nazywano również Paulina lub Helena od głównego szybu wydobywczego. W 1942 roku została przejęta przez Energieversorgung Oberschlesien A.G., od 1 stycznia 1947 roku należała do Jaworznicko-Mikołowskiego ZPW, od 1 października 1982 roku – do Zrzeszenia Kopalń Węgla Kamiennego w Mysłowicach. W 1945 roku połączono kopalnie Piłsudski, Jan Kanty i Leopold, a kopalnię nazwano Jaworzno. Od 1 stycznia 1947 roku włączono do Kopalni Jaworzno Kopalnię Sobieski. Od 1 stycznia 1954 roku dawną Kopalnię Jan Kanty wraz z upadowymi i odkrywkowymi przekształcono w odrębną kopalnię pod nazwą Komuna Paryska, a resztę Kopalni Jaworzno nazwano Bierut. 1 kwietnia 1957 roku wyłączono Kopalnię Sobieski, która stała się odrębną kopalnią. 1 stycznia 1963 roku połączono kopalnie Bierut i Kościuszko i nazwano nowy zakład – Jaworzno. 1 stycznia 1973 roku ponownie włączono Kopalnię Sobieski do Kopalni Jaworzno. 1 lutego 1999 roku utworzono Zakład Górniczo-Energetyczny Jaworzno III.

56. Kopalnia Węgla Kamiennego Jerzy^[645]

Data powstania: 1844, pod nazwą niem. Georg

Data zamknięcia: 1928

Położenie: Katowice-Dąbrówka (dawniej gm. Dąbrówka Mała)

Kopalnia rozpoczęła swoją działalność pod nazwą Georg. Zlokalizowana była pomiędzy Dąbrówką Małą a jej przysiółkiem – Burowcem. Po przejściu części Górnego Śląska po I wojnie światowej przez Polskę kopalnia w 1922 roku zmieniła nazwę na Kopalnia Jerzy. Przy dzisiejszej ul. Kuśnierskiej pod koniec XIX w. zbudowano także kolonię domków robotniczych Jerzy dla pracowników kopalni. W 1867 roku w kopalni ustawiono kocioł parowy, który wprowadzał w ruch kołowrót i maszynę odwadniającą. Kopalnia w 1905 roku przebudowała zawalony szyb Ida. W dwudziestolecie międzywojennym należała do Hohenloherwerke Sp. Akc. (pol. Zakłady Hohenlohego). W 1928 roku kopalnię zamknięto. W czasie II wojny światowej w Dąbrówce Małej znajdował się niemiecki Polenlager Nr 4 Eichenau. Obecnie tereny kopalni to działka przy al. Walentego Roździeńskiego 214, ciągnąca się wzdłuż linii kolejowej Katowice-Dąbrówka Mała – Katowice-Szopienice Północne. W 2011 roku historyczne zabudowania dawnej kopalni, pochodzące z końca XIX wieku, zostały całkowicie wyburzone.

57. Kopalnia Węgla Kamiennego Jowisz^[646]

Data powstania: 1912 (w czasie II wojny światowej niem. Jupitergrube, od 1997 roku Zakład Górniczy Wojkowice)

Data zamknięcia: 2006

Położenie: Wojkowice

Kopalnia Węgla Kamiennego Jowisz (w czasie II wojny światowej Jupitergrube, od 1997 roku Zakład Górniczy Wojkowice). Pomysłodawcą budowy kopalni było Towarzystwo Górniczo-Przemysłowe Saturn stworzone przez właścicieli największych łódzkich zakładów włókienniczych. Dzięki temu zakłady zaopatrywane byłyby w węgiel bez ponoszenia kosztów kupna. W 1907 roku rozpoczęto drążenie pierwszych szybów Karol i Edward. W 1914 roku Niemcy zniszczyli urządzenia w szybach, ale później wznowiono wydobywanie. Wkrótce zaczęto montować coraz to nowsze urządzenia. Pierwszy raz do odbudowy chodników użyto tzw. betonitów, czyli betonowych belek. Konie wydobywające węgiel na powierzchnię zastąpiono taśmociągami i kolejką. W kopalni uruchomiono elektrownię. W czasie II wojny światowej kopalnię przejął pruski koncern Preussag, a nazwę zakładu zmieniono na Jupiter. Nazwa Jowisz powróciła po 1945 roku. Po wojnie kopalnia została włączona w skład Dąbrowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego w Sosnowcu. KWK Jowisz Sp. z o.o. została postawiona w stan likwidacji z zadaniem prowadzenia dalszego procesu likwidacyjnego finansowanego z budżetu państwa. Dzięki kopalni w Wojkowicach powstało wiele osiedli mieszkaniowych dla jej pracowników. Kopalnia pomogła także zrealizować w Wojkowicach takie projekty jak budowa szkoły tysiąclecia czy utworzenie kompleksu sportowego w parku miejskim.

58. Kopalnia Węgla Kamiennego Julian^[647]

Data powstania: 1954

Data zamknięcia: 1 lipca 1999

Położenie: Piekary Śląskie

W 1952 roku utworzono przedsiębiorstwo Kopalnia Węgla Kamiennego Julian w budowie. Kopalnia powstawała z peryferyjnego szybu Kopalni Radzionków, nazwanego później Julian II; szyb później spełniał rolę wentylacyjną. W czasie budowy zamontowano urządzenie wyciągowe pochodzące z szybu Henryk Kopalni Bolesław Chrobry, znajdującej się w Wałbrzychu. Głównym szybem wydobywczym był Julian I. Kopalnia była częścią Bytomskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego, a następnie, od 1 stycznia 1976 roku, została wcielona do Dąbrowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. 1 lipca 1999 roku z części majątku i obszaru górniczego Kopalni Julian utworzono Zakład Górniczy Piekary, który 1 stycznia 2012 roku zmienił nazwę na Kopalnię Węgla Kamiennego Piekary.

[644] Źródło: *Kopalnia Węgla Kamiennego „Jaworzno”*, Polska na fotografii, https://fotopolska.eu/Jaworzno/b1309,Kopalnia_Wegla_Kamiennego_Jaworzno.html [dostęp: 11.11.2023]; *KWK „Jaworzno” – kopalnia węgla kamiennego znajdująca się w Jaworznie*, Zapadliska.gig.eu, <https://zapadliska.gig.eu/sites/default/files/KWK%20Jaworzno%20-%20info%20POL.pdf> [dostęp: 11.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[645] Chmielewska M., *Kopalnie Węgla Kamiennego w Katowicach*, [w:] *Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury*, Madziarz M., Zagożdżon P.P., Wrocław 2010, <https://studzionka.net.pl/kopalnie%20wegla%20kamiennego%20w%20Katowicach.pdf> [dostęp: 26.03.2024]; Szaraniec L., *Osady i osiedla Katowic*, dz. cyt., s. 82, 93–94; Balsa M., Szmatloch B., *Katowice, których nie ma*, Łódź 2019, s. 50; Frużyński A., Grzegorek G., Rygus P., 2017. *Kopalnie i huty Katowic*, dz. cyt., s. 170.

[646] Ciepela B., *Z historii górnictwa. Kopalnia Jowisz 1907–2002*, „Wiadomości Górnicze” 1 (56), 2005; Góra S., *Kopalnia węgla Kamiennego Jowisz. Wojkowice*, Piekary Śląskie 2002.

[647] Duda A., *60 lat kopalni Piekary*, dz. cyt.

59. Kopalnia Węgla Kamiennego Karol^[648]

Data powstania: 1873 (pierwotnie niem. Gotthardschacht, w latach 1922–1935 oraz 1939–1945 Gotthard, w latach 1935–1936 Gotard, w 1936 roku Pułaski)

Data zamknięcia: 1970

Położenie: Ruda Śląska-Orzegów

Kopalnia Węgla Kamiennego Karol powstała z części Kopalni Paulus-Hohenzollern, od której przejęła pole szybowe Gotthard (z szybem wydobywczym Gotthard – nazwa polska Jurand – zbudowanym w latach 1873–1877). Nazwa kopalni w latach 1922–1935 i 1939–1945 Gotthard, w latach 1935–1936 Gotard, od 1 października 1936 roku Karol. Od 1945 do 1957 roku należała do Rudzkiego ZPW, od 1 kwietnia 1957 roku do Bytomskiego ZPW, od 1 stycznia 1970 roku została połączona z Kopalnią Szombierki, a następnie zlikwidowana. Od 1922 roku zakład należał do Towarzystwa Akcyjnego Godulla (niem. Godulla, Aktien-Gesellschaft) założonego 19 stycznia 1922 roku, z siedzibą w Chebziu, spółki filialnej koncernu Schaffgotschów, części koncernu Robur oraz Górnośląskiego Towarzystwa Akcyjnego dla Przemysłu Drzewnego. Kopalnia Gotthard składała się z trzech podwójnych szybów i była częścią Kopalni Graf Schaffgotsch, do której należały pola szybowe Gotthard i Godulla (szyb Godula w Chebziu). 1 stycznia 1970 roku Kopalnia Karol została połączona z bytomską Kopalnią Szombierki, z którą miała być połączona podziemnym przekopem. Zakład wznosił osiem budynków mieszkalnych i pięć domów jednorodzinnych, wybudował żłobek, przedszkole i założył ogródki działkowe. Kopalnia ponadto założyła oświetlenie jarzeniowe wzdłuż głównych ulic Orzegowa. Budynek maszyny parowej szybu Jurand z końca XIX wieku został wpisany 12 grudnia 1969 roku do rejestru zabytków nieruchomości województwa śląskiego, nr rejestru 1095/69.

60. Kopalnia Węgla Kamiennego Katowice^[649]

Data powstania: 1823, (niem. Ferdinandgrube, do 1936 roku Ferdinand)

Data zamknięcia: 1999

Położenie: Katowice-Bogucice

Kopalnia powstała z inicjatywy emerytowanego rotmistrza Ignacego Ferdinanda von Beyma – zamieszkałego w Tarnowskich Górach, który 8 sierpnia 1822 roku zgłosił zamiar uruchomienia kopalni na terenie ordynacji mysłowickiej, należącej wtedy do Stanisława Mieroszewskiego. Kopalnię założył na swym gruncie hrabia Stanisław Mieroszewski, były poseł na Sejm Czteroletni, przedostatni właściciel ziemi mysłowickiej, który zakładał liczne kopalnie w swoich włościach. Kopalnia jest jedną z ostatnich pozostałości po Mieroszewskich w Katowicach. Kopalnia została nadana przez Wyższy Urząd Górniczy w Brzegu 3 maja 1823 roku. W tym samym roku uruchomiono wydobywanie. Pierwszymi właścicielami kopalni byli: Stanisław Mieroszewski, Ignacy Ferdinand Beym, Izaak Freund – kupiec z Tarnowskich Gór i Wilhelm Wedding z Katowic – budowniczy kopalni. Pierwszymi pracownikami nie była ludność miejscowa, lecz specjaliści sprowadzeni z Zagłębia Wałbrzyskiego, Westfalii, Olkusza i Wieliczki. Stosunki własnościowe zmieniały się kilkakrotnie, ale ostatecznie w 1839 roku ostatni ordynat mysłowicki Aleksander Mieroszewski sprzedał ją, wraz z całym dobrami mysłowickimi, w tym wsią Bogucice, Marii Wincklerowej. W 1875 roku kopalnia została zalana. Do wydobywania przystąpiono ponownie po roku, przy czym przeprowadzono znaczną modernizację. W 1889 roku powstała Katowicka Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa, której głównym akcjonariuszem był Hubert von Tiele-Winckler. Spółka była właścicielem kopalni i przetrwała do okresu międzywojennego, od 1922 roku pod spolszczoną nazwą Ferdinand. W czasie I wojny światowej w kopalni zatrudniano kobiety, a także jeńców wojennych. W 1929 roku Katowicka Spółka Akcyjna zmieniła nazwę na Wspólnota Interesów Górniczo-Hutniczych. Z biegiem lat kopalnia systematycznie powiększała się o kolejne pola górnicze. Już w 1844 roku przyłączenie pola Bertram podwoiło jej powierzchnię. W 1885 roku włączono szereg innych pól: Belle Alliance, Belle Alliance II, Arthur, Pfarrfeld, Kattowitz. 15 lipca 1936 roku kopalnia zmieniła nazwę na Katowice, a w 1937 roku stała się częścią należącej do polskiego kapitału Wspólnoty Interesów Górniczo-Hutniczych. Podczas okupacji została włączona do koncernu Reichswerke Hermann Göring pod dawną nazwą Ferdinand. Katowice zostały zajęte przez Armię Czerwoną 27 stycznia 1945 roku, a już 30 stycznia wyjechał z niej pierwszy pociąg z węglem do Warszawy. Po wojnie kopalnię znacjonalizowano i przywrócono nazwę Katowice. W okresie 1953–1956 kopalnia nosiła nazwę Stalinogród, podobnie jak miasto, w którym się znajdowała. Od 1993 roku kopalnia należała do Katowickiego Holdingu Węglowego. 1 lipca 1996 roku połączono Kopalnię Katowice z Kopalnią Kleofas. W 2001 roku zlikwidowano 86 obiektów powierzchniowych. Z obiektów powierzchniowych pozostały, przedstawiające w większości dużą wartość historyczną i zabytkową: wieża szybu Warszawa II, nadszybie szybu Bartosz, maszynownia szybu Bartosz (z zachowaną maszyną parową), maszynownia szybu Warszawa I, łaźnia główna 1000, łaźnia Gwarek (obiekt po starej maszynie wyciągowej), warsztaty mechaniczne, warsztaty elektryczne, stolarnia, magazyn odzieżowy, kuźnia. Na terenie dawnej kopalni oraz w odnowionych zabytkowych obiektach powstała katowicka Strefa Kultury, w której wybudowano nową siedzibę Muzeum Śląskiego, siedzibę Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia oraz Międzynarodowe Centrum Kongresowe.

[648] Zuziak A., *Sylwetki kopalń i zakładów Bytomskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego*, [w:] *Tradycje górnictwa ziemi bytomskiej*, dz. cyt.; *Informator historyczny Kopalń Bytomskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego*, Katowice: circa 1958, https://sbc.org.pl/Content/302910/2_ScanTailor_129.pdf [dostęp: 26.03.2024]; Jach A., *Turystyczno-edukacyjna ścieżka piesza lub rowerowa o charakterze przyrodniczo-historycznym Ze Starego Orzegowa przez Franielowe, Fazaniec Orzegowski do Stawów Niemieckich i Fazańca Szombierskiego w dzielnicach Orzegów i Godula miasta Rudy Śląskiej oraz w dzielnicy Szombierki miasta Bytomia*, Ruda Śląska 2010; Niewiarowski M., *XV lat Bytomskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego: 1945–1960*, Bytom 1960.

[649] Balsa M., Szmatołoch B., *Katowice, których nie ma*, dz. cyt.; Borowy R.W., *Wczoraj, dziś, jutro... kopalni Katowice-Kleofas – historia węglem pisana*, Katowice 1997; *Kopalnia Węgla Kamiennego „Katowice”: 1823–1988*, Maroszek Henryk (red.), Katowice 1988.

61. Kopalnia Węgla Kamiennego Kleofas^[650]

Data powstania: 1845

Data zamknięcia: 2004

Położenie: Katowice, szyby znajdowały się na terenach trzech jednostek pomocniczych: Dąb (szyb kopalni Gottwald), Osiedle Witosy i Załęże, a także w Chorzowie-Batorym

Szyby kopalni znajdowały się na terenach trzech dzielnic: Dąb (szyb Kopalni Gottwald), osiedle Witosy i Załęże, a także w Chorzowie-Batorym (dawny szyb Ulrich). W 1855 roku połączono ją z polami górniczymi i kopalniami: Adam, Eva, Joseph, Jenny i Rinaldo. Kopalnia w jednej połowie należała do Karola Goduli, a w drugiej do żydowskiego kupca i przedsiębiorcy z Bytomia, dzierżawcy folwarku w Bogucicach – Loebla Freunda, a następnie do dyrektora dóbr hrabiego Andreeasa Marii von Renarda ze Strzelec Opolskich – Karola Neumanna. Kopalnię, która w 1867 roku została zatrzymana, kupiła od spadkobierczyni Goduli, Joanny Gryzik-Schaffgotsch w 1880 roku firma Georg von Giesches Erben. W 1881 roku rozpoczęto głębinie nowych szybów Walter i Recke, a w 1886 roku kopalnię uruchomiono ponownie. Dziewięć lat później firma spadkobierców Gieschego wybudowała kolejny szyb Frankenberg. W 1887 roku wybudowano pierwszy wodociąg w Katowicach, doprowadzający wodę do miasta z Kopalni Kleofas. Na terenie kopalni znajdują się obiekty objęte ochroną konserwatorską (ul. Obroki 77). Ochroną konserwatorską objęto także zabudowania kopalni w rejonach przy ul. Feliksa Bocheńskiego (szyby wentylacyjne wschodnie I i II) i w rejonie Gottwald (teren Silesia City Center). Dawna wieża wyciągowa szybu Wschodniego II została wpisana do rejestru zabytków 23 października 2010 roku (nr rej. A/321/10).

62. Kopalnia Knurów (Knurów-Szczygłowice)^[651]

Data powstania: 1903/1910

Data zamknięcia: 2009

Położenie: Knurów

Głównym inicjatorem był Gustav von Velsen – dyrektor ministerialny w Departamencie Górnictwa w Berlinie. Budowę kotłowni, kuźni i warsztatów rozpoczęto w maju 1903 roku. Głębiniono też szyb Velsen-Schacht. Przed I wojną światową zatrudniano tutaj cudzoziemców, a w trakcie wojny jeńców wojennych. Po powstaniach śląskich kopalnia stała się własnością skarbu Państwa Polskiego, zarząd pełniła Spółka Polskie Kopalnie Skarbowe. 17 września 1922 roku nadano nazwy szybom kopalnianym. Szybom I i II znajdującym się na polu Wschód – noszącym dotychczas nazwy von Velsen I i II – nadano imiona Piotr i Paweł. Na propozycję francuskiego personelu, który wtedy zarządzał kopalnią, szybowi IV na polu Zachód nadano imię Foch, dla uczczenia marszałka Francji Ferdynanda Focha. W uroczystości brał udział Wojciech Korfanty. W czasie II wojny światowej kopalnia była zarządzana przez koncern Hermann Göring. Pod koniec wojny, kiedy niemieckie kierownictwo opuszczało zakład, grupa górników nie dopuściła do zatopienia kopalni i zabezpieczyła ją. Dzięki temu już w styczniu 1945 roku rozpoczęto wydobywanie. Od 1993 roku kopalnia należała do Gliwickiej Spółki Węglowej, a do 2003 roku do spółki Kompania Węglowa SA. W 2009 roku została połączona z Kopalnią Szczygłowice pod nazwą KWK Knurów-Szczygłowice i od 2014 roku należy do Jastrzębskiej Spółki Węglowej SA. Zachował się tylko jeden stary szyb – Paweł. Szyb Piotr został rozebrany, a jego koła trafiły do Muzeum Ziemi Górnośląskiej w niemieckim Ratingen.

63. Kopalnia Kościuszko^[652]

Data powstania: 1882

Data zamknięcia: 2000

Położenie: Jaworzno

Początki kopalni są ściśle związane z zakładem Fryderyk August. W 1882 roku, po pożarze, w jej pobliżu wybudowano bowiem nowy szyb wydobywczy – Jacek Rudolf, który później dał początek nowemu zakładowi. Do 1919 roku Kopalnia Jacek Rudolf należała do Gwarectwa Jaworznickiego, które należało wtedy do przedsiębiorców wiedeńskich. Kilka lat później spółka została wykupiona przez Jana Kantego Steczkowskiego, a dwa lata później stała się częścią firmy Jaworznickie Komunalne Kopalnie Węgla. Jej właścicielami były dwa miasta – Kraków i Lwów oraz Polski Bank Krajowy i Polski Bank Przemysłowy. W tym samym okresie doszło do zmiany nazwy z Jacek Rudolf na Tadeusz Kościuszko. W 1939 roku kopalnia ponownie zmieniła nazwę. Tym razem na Rudolf Grube. Została podporządkowana niemieckiej spółce EVO. Do pracy przymusowo zatrudniani byli m.in. Żydzi i jaworzniccy więźniowie z jaworznickiej filii obozu oświęcimskiego. W latach 40. XX wieku kopalnie Kościuszko, Jan Kanty oraz Piłsudski połączono w jedno przedsiębiorstwo o nazwie Jaworzno, które posiadało pięć szybów wydobywczych: Helena, Paulina, Rudolf, Jan, Artur oraz dwa szyby pomocnicze: Wodny i Leopold. Na rozbudowę Kopalni Kościuszko w 1949 roku wpłynęła decyzja o budowie elektrowni Jaworzno II, która w późniejszych latach stała się głównym odbiorcą jej węgla. Pod koniec lat 40. XX wieku zapadła decyzja o rozbudowie. Pierwsze prace rozpoczęto w 1950 roku. W latach 60. XX wieku Kopalnię Kościuszko połączono z Kopalnią Piłsudski, a w latach 70. XX wieku dołączono również Kopalnię Sobieski. Po transformacji ustrojowej zakład podupadł i ostatecznie w 2000 roku został zlikwidowany.

[650] Gadomski J., Janota W., Moskal J., *Bogucice, Załęże et nova villa Katowice. Rozwój w czasie i przestrzeni*, Katowice 1993; Borowy R., *Kopalnia Kleofas 1792–1992*, Katowice 1992; *Katowice 1865–1945. Zarys rozwoju miasta*, Szafliński J. (red.), Katowice 1978; Borowy R.W., *Kopalnia Kleofas: materiały do dziejów*, Katowice 1992; tenże, *Wczoraj, dziś, jutro... kopalni Katowice-Kleofas*, dz. cyt.; Starnawska J., *Dzieje Katowic (1299–1945)*, dz. cyt., s. 10.

[651] Bujoczek T., Dolata S., Szyguła B., *100 lat Kopalni Węgla Kamiennego Knurów 1903–2003*, dz. cyt.; Jaros J., *Słownik historyczny kopalni węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[652] Proksa S., *Kościuszko – Kopalnia, której już nie ma*, „Zeszyty Historyczne MJ”, 4, 2001.

64. Kopalnia Węgla Kamiennego Ludwik (Ludwik-Concordia)^[653]

Data powstania: 1872 roku (do 1945 roku niem. Ludwigsglück, następnie Ludwik)

Data zamknięcia: Po 1980 roku

Położenie: Zabrze, dzielnica Biskupice

Właścicielami pola wydobywczego byli m.in. Gustav Heinrich von Ruffer, parafia w Biskupicach. Schlesische AG für Bergbau und Zinkhüttenbetrieb odkupiła część pola od tychże właścicieli w latach 1854–1857. Te z kolei odkupił Albert Borsig (syn Augusta) w 1867 roku. W 1872 roku pole kopalni zostało podzielone pomiędzy Donnersmarckhütte a Zakłady Borsiga. W 1920 roku właścicielem zakładu została spółka akcyjna Borsigwerk. Około 1928 roku kopalnia dysponowała czterema szymbami: wydobywczo-zjazdowym Conrad (początkowo Guido, późniejszy Tadeusz) i wydobywczym Ernst (na cześć Conrada i Ernsta von Borsigów, późniejszy Erazm), wentylacyjno-podszadzkowym Anna i Wetter (wentylacyjnym). Od 1932 roku kopalnia została wydzierżawiona przedsiębiorstwu Borsig-Kokswerke AG. Do 1945 roku kopalnia nosiła nazwę Ludwigsglück (pol. Szczęście Ludwika), następnie Ludwik. Kopalnia działała jako samodzielny zakład od 1873 do 1 kwietnia 1978 roku. 1 kwietnia 1958 roku została połączona z Kopalnią Concordia pod wspólną nazwą Ludwik-Concordia, z uwagi na częściowo wyczerpane złoża Concordii. Po zakończeniu wydobycia i likwidacji kopalni jej zabudowania zostały odkupione przez Przedsiębiorstwo Górnicze Demex, które podjęło się rewitalizacji części obiektów.

65. Kopalnia Węgla Kamiennego Łagiewniki^[654]

Data powstania: Około 1822 (Florentyna, niem. Florentine, Florentinengrube)

Data zamknięcia: 1971

Położenie: Bytom-Łagiewniki, częściowo Rozbark

Pierwsze wiercenia poszukiwawcze na terenie późniejszej Kopalni Łagiewniki miały miejsce ok. 1815 roku. Obok węgla natrafiono również na występowanie galeny. W 1820 roku zbudowano szyb Schwerin, który znajdował się na terenie huty żelaza Hubertus. Kopalnia powstała pod nazwą Florentine i była własnością rodu von Donnersmarcków. Do 1825 roku wydrążono szyby: Leonard, Hoffnung, Detlev, Schalscha, Waldemar. Węgiel początkowo wydobywano z niemal poziomych pokładów: Florentyna, Franciszek, Maria i Valesca. Dwa ostatnie pokłady były obsługiwane przez wyciąg parowy szybem Schalscha. Odwadnianie kopalni wykonywano za pomocą parowego kunsztu wodnego – od 1838 roku zastosowano do odwadniania maszynę wysokociśnieniową, wówczas jedną z dwóch tego typu na całym Śląsku. Po Donnersmarckach zakład przejął Franz von Winckler i jego żona Maria; była to wówczas największa i najwydajniejsza kopalnia należąca do von Wincklerów. W latach 1841 i 1842 nadano kolejne pola górnicze: Bernhard i pola Redensblick na terenie tzw. dóbr ryckerskich. W latach 1844, 1855, 1857 i 1865 wykonano kilka szybów wentylacyjnych do pokładu Valesca. Połączona kopalnia otrzymała nowe pola górnicze: König XV, wydzierżawione od Kopalni Paulus-Hohenzollern pole Florentinchen, należące wcześniej do Kopalni Król pole Florentine-Erweiterung oraz Friede. Kolejne istotne inwestycje to drążenie szybu Carnall w latach 1893–1896 na polu Carnall nadanym w 1857 roku (obecnie os Arki Bożka w Bytomiu). W okresie międzywojennym granica państwa przebiegała poprzez eksploatowane przez kopalnię pola z nadań górniczych. Około 75% powierzchni znalazło się na terenie Polski, pozostała część należała nadal do Niemiec. Na mocy konwencji genewskiej podpisano umowę, na mocy której Polska przejęła część kopalnianych terenów niemieckich. 1 lipca 1971 roku włączona do Kopalni Rozbark, która została zlikwidowana 31 lipca 2004 roku. W 1939 roku kopalnia została włączona do III Rzeszy, czemu towarzyszyło przywrócenie starej nazwy Florentine. Od 1941 roku kopalnia należała do Berg- und Hüttenwerts-Gesellschaft Karwin-Trzynietz A.G., filii koncernu Berghütte. Przy kopalni od 1945 roku istniał obóz pracy przymusowej dla więźniów, internowanych i jeńców. Składał się z trzech baraków. Pod koniec listopada 1945 roku przebywało w nim przeszło 300 osób. Obóz został zlikwidowany w 1949 roku. 1 lipca 1971 roku nastąpiła konsolidacja Kopalni Łagiewniki z Kopalnią Rozbark w jedną kopalnię o nazwie Rozbark. Kopalnia wraz z pobliską Hutą Zygmunt zainwestowała w park wypoczynkowy w Łagiewnikach (obecnie park Amendy) o powierzchni 24 ha, gdzie zrewitalizowano staw, stworzono przy nim przystań kajakową, kawiarnię, wypożyczalnię sprzętu sportowego, a także wybudowano amfiteatr i basen kąpielowy. Ponadto na terenie dzielnicy Łagiewniki założono kilka ogródków jordanowskich, założono również w 1964 roku lodowisko przy Zasadniczej Szkole Górniczej.

[653] Szczec B., *Zabrze Biskupice – Koncern Borsiga*, [w:] *Biskupice wczoraj i dziś: 1243–1993*, Zabrze 1993, https://web.archive.org/web/20160403092013/http://www.zabrze.aplus.pl/dzielnice_zabrze_zabrze_biskupice_koncern_borsiga1.html [dostęp: 9.11.2023]; Dutkiewicz A., *Kopalnia Ludwik – Ludwigs-Glück-Grube*, Zabrze Moje Miasto, <http://www.zabrze-aplus.pl/3-75-jahre-borsigwerk.html> [dostęp: 9.11.2023]; Mrass P., *Das oberschlesische Borsigwerk: Górnoląski Borsigwerk*, Zabrze 1995.

[654] Frużyński A., *Kopalnie węgla kamiennego w Polsce*, Łódź 2012; Witecka H., *Kopalnia Węgla Kamiennego Rozbark: Zarys dziejów 1824–1984*, Katowice 1985; Niewiarowski M., *XV lat Bytomskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego: 1945–1960*, dz. cyt.; *Górnictwo węgla po roku 1815, 1936*, [w:] Piernikarczyk J., *Historia górnictwa i hutnictwa na Górnym Śląsku*, t. 2, Katowice 1936, <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/edition/63239> [dostęp: 26.03.2024]; *Koleje. Poddział I Koleje normalnotorowe. Artykuł 428*, [w:] *Polsko-Niemiecka Konwencja Górnoląska zawarta w Genewie dnia 15-go maja 1922 r.*, 1922, s. 100, <https://web.archive.org/web/20130405104019/http://www.traktaty.msz.gov.pl/fd.aspx?f=P0000017125.pdf> [dostęp: 26.03.2024]; *Spis czynnych w roku 1922-im kopalni i hut na Polskim Śląsku Górnym*, „Przegląd Górniczo-Hutniczy” XV, 5 (294), 1923, s. 383–384; Szczec B., *Siedemnastowieczny transumpt fundacji łagiewnickiej dla kościoła mariackiego w Bytomiu*, Katowice 2003, s. 4, <https://docplayer.pl/18465024-Siedemnastowieczny-transumpt-fundacji-lagiewnickiej-dla-kosciola-mariackiego-w-bytomiu-1495.html> [dostęp: 26.03.2024]; Traube H., *Minerale Schlesiens*, Breslau 1888, s. 5, <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/edition/132951> [dostęp: 18.09.2023].

66. Kopalnia Makoszowy^[655]

Data powstania: 1890

Data zamknięcia: 2023

Położenie: Zabrze-Makoszowy

Na zachód od Kopalni Guido (budowanej od połowy XIX wieku przez hrabiego Guido Henckela von Donnersmarcka) rozpoznano rezerwowe pola górnicze o nazwach Zero i Double Zero. W 1900 roku właściciel – Skarb Pruski – zaczął głębić szyb I zwany „koło Makosów”, a rok później szyb II, obydwa tylko do celów wentylacyjnych Kopalni Luiza. Jednak wkrótce szyby te rozrosły się do zakładu górniczego, zwanego od pola nadania górniczego – Zeroschächte. Fedrunek ruszył w kwietniu 1906 roku, a po dwóch latach oba szyby połączono z koksownią i przemianowano na Delbrückschachte. Po III powstaniu śląskim i dwuletnim sporze granicznym Makoszowy i Kończyce decyzją specjalnej komisji Ligi Narodów przyznano w 1923 roku Polsce. Niemiecka Kopalnia Delbrück została odcięta od zasobnego w węgiel pola po polskiej stronie, którego nie eksploatowano. Władze niemieckie starały się o jego wydzierżawienie i po negocjacjach w 1931 roku podpisano umowę o wymianie pól górniczych w strefie przygranicznej w Zabrzu i Knurowie między polsko-francuską spółką Skarboferm a niemiecką spółką Preussag. Od kwietnia 1945 roku, gdy Armia Czerwona przekazała częściowo zatopiony, opuszczony przez niemiecką załogę zakład władzom polskim, kopalnia nosiła nazwę Makoszowy. W latach 60. XX wieku zgłębiono nowy szyb III, a kolejny – szyb IV wydobywczy – uruchomiono w 1981 roku. Od 1967 roku eksploatacja w Makoszowach przebiegała wyłącznie systemem ścianowym. 1 lipca 2005 roku kopalnię połączono z Kopalnią Sośnicą, by po 10 latach rozdzielić ruchy i przekazać Makoszowy do Spółki Restrukturyzacji Kopalni SA w Bytomiu.

67. Kopalnia Węgla Kamiennego Matylda^[656]

Data powstania: 1853

Od 1875 roku Vereinigte Mathilde-Grube; w 1967 roku połączono ją z chropaczowską Kopalnią Śląsk pod nazwą Śląsk-Matylda

Data zamknięcia: 1974

Położenie: Świętochłowice-Lipiny

W 1823 roku właściciel dóbr świętochłowickich Józef Porębski wykupił pole górnicze i nazwał je na cześć swojej żony Matyldy. Karol Łazarz Henckel von Donnersmarck wykupił od Porębskiego część pola górniczego w 1827 roku, a pozostałą część odkupił Karol Godula w 1838 roku. Spółka Schlesische AG für Bergbau und Zink Hüttenbetrieb odkupiła od Donnersmarcka jego udziały w 1857 i 1874 roku. Eksploatacja została rozpoczęta w 1853 roku. W latach 1860–1864 uruchomiono Kopalnię Matylda Zachód. Spółka w 1875 roku zdecydowała o skonsolidowaniu następujących pól górniczych: Franz, Merkur, Quintoforo, Paris, König, Saul, Mathilde i Mathilde Erweiterung, z nich powstała Kopalnia nazwana wówczas Vereinigte Mathilde-Grube. Eksploatowano również pola dzierżawione od kopalni Śląsk i Paulus-Hohenzollern. Kopalnia od 1921 roku należała do spółki Śląskie Kopalnie i Cynkownie z siedzibą w Katowicach. W 1932 roku w wyniku pogorszenia się koniunktury na węgiel zakończono eksploatację w Matyldzie Wschód i przystąpiono do likwidacji zakładu. Od 1945 do 1957 roku kopalnia była częścią Chorzowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. Wydobywanie w kopalni spadło, więc 1 stycznia 1967 roku połączono ją z chropaczowską Kopalnią Śląsk pod nazwą Śląsk-Matylda. Wydobywanie z rejonu dawnej Kopalni Matylda zakończono 16 listopada 1974 roku.

68. Kopalnia Węgla Kamiennego Michał^[657]

Data powstania: 1883

Data zamknięcia: 1975

Położenie: Siemianowice-Michałkowice

Kopalnia początkowo należała do Rheinbabenów, a w 1892 roku została wykupiona przez księcia Hugona zu Hohenlohego-Oehringena. Od 1905 roku była własnością Zakładów Hohenlohego (Hohenlohe Werke). Kopalnia miała sześć szybów: Zachodni (wydobywczy), Wschodni (wydobywczy), Północny I – zlikwidowany jako pierwszy ok. 1990 roku (wentylacyjny wydechowy i zjazdowy), Północny II (wentylacyjny wdechowy i zjazdowy), Krystyn (szyb materiałowy, wydobywco-pomocniczy) oraz Południowy (wentylacyjny ze stacją wentylatorów, ale bez wieży szybowej). Po wybuchu II wojny światowej zakład przejął koncern Hermann Göring. Po II wojnie światowej kopalnia weszła w skład Chorzowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego, a od 1957 roku należała do Katowickiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. W 1975 roku połączono Kopalnię Michał z Kopalnią Siemianowice. W 2012 roku na terenie dawnej KWK Michał otwarto Park Tradycji Górnictwa i Hutnictwa. W ramach realizacji parku m.in. wyremontowano wieżę Krystyn i odbudowano maszynownię wraz z umiejscowieniem tam parowej maszyny wyciągowej z rejonu Ficinus Kopalni Siemianowice.

[655] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[656] Piegza M., *Piaśniki: zarys dziejów kolonii, dzielnicy, Świętochłowice* 2009; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt., s. 75.

[657] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.; Lisiecki G., *Michałkowice: Powstał projekt Parku Tradycji Górnictwo-Hutniczej, Siemianowice Śląskie Nasze Miasto*, <https://siemianowiceslaskie.naszemiasto.pl/michalkowice-powstal-projekt-parku-tradycji-gornictwo-ar/c3-6810299> [dostęp: 26.03.2024].

69. Kopalnia Węgla Kamiennego Miechowice^[658]

Data powstania: 1902 (do 1945 roku niem. Preussengrube)

Data zamknięcia: 2005

Położenie: Bytom-Miechowice

Kopalnia została utworzona w 1900 roku przez połączenie kilku pól górniczych i była własnością Franza Huberta von Tiele-Wincklera. Wydobycie węgla rozpoczęło w 1902 roku. Do 1945 roku kopalnia nosiła nazwę Preussen. Od 1945 roku weszła w skład Zabrzańskie Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. Od 27 lipca 1945 roku przy kopalni działał obóz pracy przymusowej, powołany przez polskie komunistyczne władze. Przebywali w nim, pracując niewolniczo jeńcy z armii niemieckiej, uznana za niemiecką miejscowa ludność cywilna oraz więźniowie polityczni. W ramach procesu restrukturyzacji w 1996 roku kopalnia została połączona z Kopalnią Bobrek pod nazwą Bobrek-Miechowice. W 1999 roku Kopalnia Bobrek-Miechowice została postawiona w stan likwidacji, a na jej bazie powstał Zakład Górniczy Bytom III. W 2005 roku większość szybów i budynków została zlikwidowana, pozostawiono m.in. szyb Ignacy. Z oryginalnych zabudowań zachowały się: budynek maszynowni, jeden z budynków pomocniczych oraz dwa baseny. Nie przetrwała wieża wyciągowa i pobliskie budynki mieszkalne. 22 marca 2017 roku budynki szybu Zachodniego zostały wpisane do rejestru zabytków nieruchomości województwa śląskiego: budynki w zespole d. Kopalni Preussen (KWK Miechowice), ul. Szyb Zachodni, 1908: budynek nadszycia szybu wentylacyjnego ze stalową konstrukcją szybową, nr rej. A/486/2017 z 22 marca 2017 roku; budynek maszyny wyciągowej, nr rej. A/487/2017 z 22 marca 2017 roku.

70. Kopalnia Węgla Kamiennego Mikulczyce (Mikulczyce-Rokitnica)^[659]

Data powstania: 1906 (Donnersmarckhütte do 1927 roku, Abwehr w latach 1927–1945)

Data zamknięcia: 1960

Położenie: Zabrze-Mikulczyce

Kopalnia została utworzona pod nazwą Donnersmarckhütte AG. Połączono wówczas pola górnicze: Zabrze, Neue Abwehr, Deutsch Lothringen, Saargemünd i Jungfrau Metz. Szyb Adolf (późniejszy Jan) zgłębiono w latach 1901–1906, a szyb Elisabeth (późniejszy Bolesław) powstał w latach 1906–1912. Zakład należał do przedsiębiorstwa Donnersmarckhütte AG, następnie do Gwarectwa Castellengo-Abwehr od 1927 roku. W 1945 roku kopalnia przyjęła nazwę Mikulczyce i od tegoż roku należała do Zabrzańskie Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. 1 października 1960 roku zakład został połączony z Kopalnią Rokitnica i utworzył Kopalnię Mikulczyce-Rokitnica, którą następnie 1 stycznia 1970 roku połączono z Kopalnią Ludwik-Concordia (KWK Ludwik) pod nazwą Rokitnica. Po kopalni zachował się kompleks budynków w pobliżu nadszyci oraz budynki socjalno-administracyjne z początku XX wieku, w tym wartościowy budynek cechowni z 1908 roku. Dziś na terenie byłej Kopalni Mikulczyce zachowała się część dawnych zabudowań. Podziwiać można m.in. wspólny budynek cechowni. Warto zaznaczyć, że starannie przemyślana koncepcja architektoniczna gmachów stanowiła jedną z najciekawszych w historii polskiego górnictwa. Do gminnej ewidencji zabytków wpisano: budynek cechowni z łaźnią i szatnią, maszynownię szybu Jan, kompresorownię, halę napraw i rozdzielnię, łaźnię oraz kotłownię z siłownią, budynki w zespole d. Donnersmarckhütte AG: hala dmuchaw wielkopięcowych, ob. hala nr 3 (po 1860) – A/234/08 z 18 lutego 2009 roku; wieża wodna (1871) – A/254/09 z 7 lipca 2009 roku; mur oporowy z partiami wież wsadowych (1850–1856, 1937) – A/255/09 z 7 lipca 2009 roku oraz budynek dyrekcji d. Donnersmarckhütte AG (1907), ob. UM Zabrze: nr A/214/07 z 8 października 2007 roku.

71. Kopalnia Węgla Kamiennego Moszczenica^[660]

Data powstania: 1965

Data zamknięcia: 2000

Położenie: Jastrzębie-Zdrój-Moszczenica

Obecnie kopalnia ta jest włączona w skład KWK Jas-Mos jako Ruch Moszczenica.

72. Kopalnia Węgla Kamiennego Nowy Wirek^[661]

Data powstania: 1954

Data zamknięcia: 1995

Położenie: Ruda Śląska-Kochłowice

Kopalnia była budowana od 1950 do 1955 roku. W 1954 roku rozpoczęto głębianie szybów. 1 stycznia 1954 roku do kopalni została przyłączona Kopalnia Węgla Kamiennego Wirek. 1 sierpnia 1955 roku nowo zbudowana część kopalni została przekazana do eksploatacji. W 1956 roku rozpoczęto głębianie szybu Nowy Wirek. Kopalnia była częścią Rudzkiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego do 31 marca 1957 roku. Później należała do Bytomskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego, a następnie od 1 października 1982 roku do Zrzeszenia Kopalń Węgla Kamiennego w Bytomiu. 1 listopada 1995 roku Kopalnia Nowy Wirek została połączona z Kopalnią Polska, na skutek czego powstała Kopalnia Węgla Kamiennego Polska-Wirek. 1 sierpnia 2007 roku KWK Polska-Wirek została połączona z KWK Halemba z powodu znacznego wyczerpania złoża Kopalni Polska-Wirek. W rezultacie powstała Kopalnia Halemba-Wirek, a dawna Kopalnia Polska-Wirek stanowiła Ruch Wirek tejże kopalni. Z uwagi na resztkowy charakter złoża i uwięzienie pozostałych zasobów w filarach ochronnych 1 sierpnia 2009 roku rozpoczęła się likwidacja Ruchu Wirek, zakończona w 2014 roku. Upamiętnienie działalności zakładu stanowi wagonik górniczy ustawiony przed dawną siedzibą kopalni w Kochłowicach z napisem: „Ostatnia tona węgla / Ruch Wirek / KWK Halemba-Wirek / 31.07.2009”. Na terenie po Ruchu Wirek działa obecnie Oddział Centrów Demontażowych Konsorcjum Ochrony Kopalni, który zajmuje się demontażem urządzeń i maszyn górniczych przeznaczonych do remontu.

[658] Janusz M., *Uwarunkowania i przebieg procesu likwidacji kopalń węgla kamiennego*, „Studia Ekonomiczne. Akademia Ekonomiczna w Katowicach” 37, 2006, s. 277; Kubacz A., *Kopalnia Preussengrube (potem kopalnia Miechowice)*, dz. cyt.; Dybel T., Hebliński J., *Historia Miechowic i kronika kopalni Miechowice (reprint wydania z 1988 r.)*, [w:] Historia KWK Bobrek, Hebliński J. (red.), Bytom 2002.

[659] Źródło: Uchwała nr V/41/19 Rady Miasta Zabrze z dnia 4 lutego 2019 roku w sprawie przyjęcia Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Zabrze na lata 2019–2022. Dziennik Urzędowy Województwa Śląskiego. Poz. 1414, https://dzienniki.slask.eu/WDU_S/2019/1414/akt.pdf [dostęp: 26.03.2024]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[660] Urbańczyk S., *Kopalnia Moszczenica w Jastrzębiu-Zdroju – Izba Pamięci Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Przemysłowym*, SITG Rybnik, <https://sitg.rybnik.pl/kopalnie-zlikwidowane-w-rop/jastrzebie-zdroj-moszczenica.php> [dostęp: 9.11.2023].

[661] Kołodziej G., *Historia ewolucji kopalni Polska-Wirek (Kopalnia Prezydent, Polska i Polska-Wirek)*, Świętochłowice 2004; Syrek M., *Przemysł regionu katowickiego w latach 1945–1974*, Katowice 1976, s. 159.

73. Kopalnia Paweł^[662]

Data powstania: 1922

Data zamknięcia: 1999

Położenie: Ruda Śląska-Chebzie

Kopalnia powstała w 1922 roku z części Kopalni Paulus-Hohenzollern, od której przejęła szyby wydobywcze Godulla (Paweł I) i Schaffgotsch (Paweł II), zbudowane w latach 1860–1862. Należała do spółki akcyjnej Godula, będącej przedsiębiorstwem filialnym koncernu Schaffgotschów. Nazwa w czasie okupacji hitlerowskiej: Paulus. W latach 1945–1957 należała do Rudzkiego ZPW, od 1 kwietnia 1957 roku do Bytomskiego ZPW, od 1 stycznia 1997 roku włączono ją do Kopalni Wawel.

74. Kopalnia Węgla Kamiennego Piast (Piast-Ziemowit)^[663]

Data powstania: 1843, eksploatowana pod nazwą niem. Heinrichsfreude

1893

Data zamknięcia: 1845

2016

Położenie: Łędziny

Kopalnia Piast należała do księcia pszczyńskiego. W latach 1843–1845 eksploatowana pod nazwą Heinrichsfreude. W latach 1844/1845 eksploatację przerwano z powodu znacznego dopływu wody. Po przerwie, w 1893 roku, wznowiono eksploatację. W 1923 roku zmieniono nazwę na Henryk, by ostatecznie w 1926 roku zmienić na Szyby Piast. W czasie trwania II wojny światowej kopalnię nazwano: Piastschachte. Od 1945 do 1948 roku nazywała się Piast. Od 1949 roku zmieniono nazwę na Piast-Ziemowit. W 1952 roku szyby Ziemowit włączono do KWK Ziemowit w budowie, a Kopalnia Piast została przy dawnej nazwie. W budynku biurowo-administracyjnym Kopalni Piast znajduje się Powiatowe Centrum Społeczno-Gospodarcze.

75. Kopalnia Węgla Kamiennego Piekary^[664]

Data powstania: 1999

Data zamknięcia: 2020

Położenie: Piekary Śląskie

Kopalnia wywodziła się z dwóch kopalni: Kopalni Węgla Kamiennego Julian i Kopalni Węgla Kamiennego Andaluzja. 1 lipca 1999 roku na bazie części obszaru górniczego i majątku kopalń utworzono Zakład Górniczy Piekary Spółkę z o.o. oraz odpowiednio z wydzielonej części KWK Andaluzja – Zakład Górniczy Brzeziny Sp. z o.o., które działalność wydobywczą prowadziły na części dotychczasowych obszarów górniczych kopalń. 15 grudnia 2015 roku Kopalnia Piekary została połączona z Kopalnią Bobrek-Centrum; utworzono tym samym dwururową Kopalnię Bobrek-Piekary. Od 2000 roku oba zakłady górnicze prowadziły działania mające na celu doprowadzenie do połączenia kopalń. 30 grudnia 2002 roku w strukturę Zakładu Górniczego Piekary Spółka z o.o. włączona została część sąsiedniego Zakładu Górniczego Brzeziny. Od 1 stycznia 2012 roku zakład nosił nazwę Kopalnia Węgla Kamiennego Piekary.

76. Kopalnia Węgla Kamiennego Polska^[665]

Data powstania: 1873 (pierwotnie do 1922 roku niem. Deutschland, w latach 1922–1937 Niemcy, w 1937 roku nadano nazwę Polska)

Data zamknięcia: 2000

Położenie: Świętochłowice

Kopalnia powstała przez połączenie pól górniczych: Boheln, Gefall, Faustin, Hexenkessel. Właścicielem był baron śląski Guido Henckel von Donnersmarck. Eksploatację kopalni rozpoczęto wraz z następującymi kopalniami i polami górniczymi: Fausta, Falvabahnhof, Ottilie, Guttmannsdorf, Heyduck, Kleinigkeit, Bohlen, Faustin, Gut Glück, Hugo i Kalina. Do 1922 roku kopalnia nosiła nazwę Deutschland. Od 1922 do 1937 roku nazywała się Niemcy. 3 maja 1937 roku nadano nazwę Polska. Po II wojnie światowej kopalnia należała do Chorzowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. 1 stycznia 1972 roku została połączona z Kopalnią Prezydent w Chorzowie pod nazwą Polska. W 1979 roku została włączona do Kopalni Polska-Wirek jako Ruch Polska. 2 grudnia 1996 roku zdecydowano o likwidacji tegoż ruchu, którą zakończono 30 listopada 2000 roku. Na terenie dawnego Ruchu Polska znajduje się Komenda Miejska Policji oraz odrestaurowane zabytkowe wieże szybowe, a wieża szybu I jest udostępniona do zwiedzania.

[662] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[663] Źródło: Rys historyczny Miasta Łędziny, Miasto Łędziny, <http://www.ledziny.pl/miasto/historia/rys-historyczny.html> [dostęp: 9.11.2023]; *Kalendarium historyczne Miasta Łędziny*, Miasto Łędziny, <http://www.ledziny.pl/miasto/historia/kalendarium-historyczne.html> [dostęp: 27.03.2024]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[664] Duda A., 60 lat kopalni Piekary, dz. cyt.

[665] Kołodziej G., *Historia ewolucji kopalni Polska-Wirek (Kopalnia Prezydent, Polska i Polska-Wirek)*, dz. cyt. *Kultura i tradycja; Poznaj na nowo zabytkowe wieże wyciągowe. Wieże KWK Polska w Świętochłowicach*, <https://wiezekwkpolska.pl/> [dostęp: 18.09.2023].

77. Kopalnia Węgla Kamiennego Polska-Wirek^[666]

Data powstania: 1995

Data zamknięcia: 2007

Położenie: Ruda Śląska

Kopalnia powstała w wyniku połączenia 1 listopada 1995 roku kopalni: Nowy Wirek w Rudzie Śląskiej i Polska w Świętochłowicach. Obszar górniczy kopalni położony był na terenie: Rudy Śląskiej, Chorzowa i Świętochłowic. 2 grudnia 1996 roku zdecydowano o likwidacji Ruchu Polska, którą zakończono 30 listopada 2000 roku. Równocześnie kontynuowano również likwidację rejonu Prezydent, rozpoczętą 1 stycznia 1996 roku, oraz odwadnianie obu zamykanych części do Ruchu Wirek. Obecnie na terenie dawnego Ruchu Polska znajduje się Komenda Miejska Policji oraz odrestaurowane zabytkowe wieże szybów Kopalni Polska, udostępnione dla zwiedzających. 31 grudnia 1998 roku zakończono likwidację rejonu Prezydent. 1 sierpnia 2007 roku KWK Polska-Wirek została połączona z KWK Halemba z powodu znacznego wyczerpania złoża Kopalni Polska-Wirek. W rezultacie powstała Kopalnia Halemba-Wirek, a dawna Kopalnia Polska-Wirek stanowiła Ruch Wirek tejże kopalni. Z uwagi na resztkowy charakter złoża i uwięzienie pozostałych zasobów w filarach ochronnych 1 sierpnia 2009 roku rozpoczęła się likwidacja Ruchu Wirek, zakończona w 2014 roku. Na terenie po Ruchu Wirek działa obecnie Oddział Centrów Demontażowych Konsorcjum Ochrony Kopalni, który zajmuje się demontażem urządzeń i maszyn górniczych przeznaczonych do remontu.

78. Kopalnia Węgla Kamiennego Prezydent^[667]

Data powstania: 1932 (w latach 1937–1939 Prezydent Mościcki, 1939–1945: niem. Königgrube Ostfeld)

Data zamknięcia: 1972

Położenie: Chorzów

Kopalnia działała jako samodzielny zakład od 1932 do 1972 roku, następnie stanowiła rejon Kopalni Węgla Kamiennego Polska (później Polska-Wirek), czynny do 1 lipca 1995 roku. Kopalnia Węgla Kamiennego Król była podzielona na cztery pola wydobywcze: Północne, Południowe, Wschodnie i Zachodnie. W 1922 roku pole Wschodnie nazwano Król – Święty Jacek (z szybami Świętego Jacka I i II), a pole Południowe: Król Piast (z szybami Piast I i II). 1 grudnia 1928 roku unieruchomiono szyby Piast w związku z wyczerpaniem złóż węgla, a pole Kopalni Król Piast zostało włączone do Kopalni Król – Święty Jacek. W 1932 roku Skarboferme zakończyły przebudowę kopalni. W latach 1929–1933 powstał nowy szyb o początkowej nazwie Jacek III, później przemianowany na Prezydent Mościcki. Po wyłączeniu z eksploatacji szybów Świętego Jacka I i II 15 lutego 1937 roku zmieniono nazwę kopalni na Prezydent Mościcki od nazwy szybu; zakład należał wówczas do spółki Skarboferm. Kopalnia Prezydent obejmowała zatem pola Wschodnie i Południowe Kopalni Król, stanowiła jednak samodzielną jednostkę; podział na kilka zakładów górniczych wynikał z dużego obszaru górniczego Kopalni Król. W czasie II wojny światowej kopalnia nazywała się Königgrube Ostfeld i była własnością koncernu Hermann Göring. 24 stycznia 1945 roku kopalnia została odbita przez wojska sowieckie spod okupacji hitlerowskiej. Od 1945 roku przyjęła nazwę Prezydent i została włączona do Chorzowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. 1 kwietnia 1957 roku przeszła pod zarząd Katowickiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. W 1972 roku została połączona z Kopalnią Polska pod wspólną nazwą Polska, później Polska-Wirek, gdzie funkcjonowała jako rejon Prezydent. Działalność wydobywcza w rejonie Prezydent została zakończona oficjalnie 1 lipca 1995 roku. Część budynków pokopalnianych rozebrano, pozostały m.in. budynki: dyrekcji, starej sali zbornej i kasyna dla kadry, dawnego domu mieszkalnego sztygarów, kopalnianej straży pożarnej, magazynu skroplonego powietrza (później tzw. łaźnia nowa) oraz nowego kasyna. W 1931 roku inżynier Ryszard Heileman z Katowic zaprojektował zespół obiektów dla nowego szybu: wieżę szybową w stylistyce funkcjonalizmu, budynek maszyny wyciągowej, budynek sortowni węgla. Obiekty wzniesiono w 1933 roku. Budynki sortowni i maszyny wyciągowej po likwidacji kopalni zostały zdewastowane i rozebrano je w 1996 roku. Sama wieża ma, przy zachowaniu tradycyjnego kształtu wieży jednozastrzałowej, konstrukcję żelbetową, co odróżnia ją od innych wież szybów. Wieża szybowa ma 42,5 m wysokości, dwa zachowane koła linowe o średnicy 5,5 m, umieszczone w stosunku do siebie równolegle. Do napędu użyto maszyny wyciągowej z silnikiem elektrycznym. Wieża wyciągowa przestała być wykorzystywana w latach 90. XX wieku. W 2008 roku miasto Chorzów odkupiło żelbetową wieżę wyciągową szybu Prezydent i wpisało ją do rejestru zabytków pod nr A/228/04 z 24 października 2008 roku. W 2009 roku dokonano jej remontu, a w 2010 roku teren dookoła wieży uporządkowano, zaś sama wieża została podświetlona. 4 listopada 2010 roku wieża została wpisana na listę Szlaku Zabytków Techniki. Szyb Prezydent jest częścią kompleksu hotelowo-gastronomicznego o nazwie SztYGarka, który powstał na terenie dawnej kopalni.

79. Kopalnia Węgla Kamiennego Pstrowski^[668]

Data powstania: 1856 (początkowo Hedwigswunsch, w latach 1862–1863: Bertha Hedwig, w latach 1945–1948: Jadwiga)

Data zamknięcia: 1995

Położenie: Zabrze, dzielnica Biskupice

Początki kopalni datuje się na lata 1854–1856, kiedy to nadano pole górnicze pod nazwą Hedwigswunsch. W latach 1862–1863 kopalnia nosiła nazwę Bertha Hedwig, a od 1864 roku ponownie Hedwigswunsch. W latach 1945–1948 otrzymała polską nazwę Jadwiga. W 1948 roku przemianowano ją na Pstrowski – na cześć Wincentego Pstrowskiego, który w tej kopalni zapoczątkował współzawodnictwo pracy. W 1973 roku włączono do niej Kopalnię Rokitnica. Na części obszaru górniczego utworzono w 1996 roku Zakład Wydobywczy Surowców Mineralnych Jadwiga, który prowadził wydobywcie do 2000 roku. Od 2002 roku część obszaru górniczego eksploatuje pierwsza w Polsce prywatna Kopalnia Siltech, założona przez byłego posła Jana Chojnackiego.

[666] Kołodziej G., *Historia ewolucji kopalni Polska-Wirek (Kopalnia Prezydent, Polska i Polska-Wirek)*, dz. cyt.; Wykaz kopalni węgla kamiennego przewidzianych do likwidacji w 1996 roku finansowanej ze środków pochodzących z budżetu państwa i terminy likwidacji zakładów górniczych lub ich części, Dz. U. 1996, 115 (551), s. 2504. <https://dziennikustaw.gov.pl/D1996115055101.pdf> [dostęp: 26.03.2024].

[667] Jaros J., *Historia kopalni Król w Chorzowie (1791–1945)*, Katowice 1962, http://otworzksiazke.pl/images/ksiazki/historia_kopalni_krol_w_chorzowie/historia_kopalni_krol_w_chorzowie.pdf [dostęp: 26.03.2024]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalni węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.; Lapski A., *Spacery ulicami Chorzowa (Monografia ulic miasta z opisem zabytków i miejsc godnych uwagi)*, Chorzów 2014, http://web.archive.org/web/20170818214814/http://chorzowianin.pl/uploads/userfiles/spacery_ulicami_chorzowa.pdf [dostęp: 26.03.2024]; Otte J., Szopa R., *Symbole Chorzowa*, Chorzów 2010, s. 45–46; Polskie Kopalnie Skarbowe na Górnym Śląsku. Spółka Dzierżawna, Katowice 1924, s. 5, <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/edition/4358?id=4358> [dostęp: 26.03.2024].

[668] Marek J., *Uwarunkowania i przebieg procesu likwidacji kopalni węgla kamiennego*, dz. cyt., s. 277; Jaros J., *Słownik historyczny kopalni węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

80. Kopalnia Węgla Kamiennego Radzionków^[669]

Data powstania: 1874 (niem. Radzionkaugrube)

Data zamknięcia: 1974

Położenie: Radzionków-Buchacz

Kopalnia powstała z inicjatywy Karola Hugona Henckla von Donnersmarcka. Prace rozpoczęto od głębenia szybu Laura 14 sierpnia 1871 roku. W 1879 roku zakończono budowę drugiego szybu nazwanego Hugo. Głównym odbiorcą węgla była pobliska huta cynku Łazarz[9]. W 1921 roku po plebiscycie Radzionków wraz z terenem kopalni znalazł się w granicach Polski, właścicielem pozostali jednak Donnersmarckowie, którzy utworzyli w Polsce koncern o nazwie Dyrekcja Kopalń Księcia Donnersmarcka. Część pola górniczego kopalni znalazła się na terenie Niemiec. Henckel von Donnersmarck postanowił uruchomić po stronie niemieckiej drugą Kopalnię Beuthen, która powstała z wykorzystaniem istniejącego szybu wentylacyjnego Kopalni Radzionkau. Miało to znaczenie wobec trwającej wówczas wojny celnej między Polską a Niemcami, z którą wiązało się wstrzymanie w 1925 roku importu polskiego węgla przez Niemcy. W okresie międzywojennym kopalnia była znacznie niedoinwestowana: maszyna wyciągowa pozostała urządzeniem parowym, wymiana na elektryczną nastąpiła po II wojnie światowej, a jedynym unowocześnieniem była wymiana wózków do transportu węgla z drewnianych na żelazne. Kopalnia została zajęta przez okupantów niemieckich 2 września 1939 roku. Pomimo niemal całkowitego braku inwestycji (nowością było jedynie zastosowanie przenośników taśmowych, zwiększono także skalę wykorzystania wiertarek). 27 stycznia 1945 roku Radzionków wraz z kopalnią został odbity przez wojsko radzieckie. Kopalnia została znacjonalizowana, ponownie przywrócono polską nazwę. W tym samym roku rozpoczęto udostępnianie nowego poziomu szybem Wit Stwosz. Od 1945 roku przy kopalni funkcjonował obóz pracy przymusowej dla więźniów, internowanych i jeńców. Obóz został zlikwidowany w 1949 roku. Największe inwestycje rozpoczęły się od lat 50. XX wieku – w 1954 roku uruchomiono szyb wydobywczy Wit Stwosz, zaś w latach 1956–1957 zamontowano nową maszynę wyciągową i skip szybu Wit Stwosz. W 1967 roku oddano do eksploatacji nowy materiałowo-zjazdowy szyb Piotr. Dwa lata później ukończono prace przy szybie VI i uruchomiono nowe urządzenie wentylacyjne. 1 stycznia 1975 roku Kopalnia Radzionków wraz z Kopalnią Bytom utworzyła Kopalnię Węgla Kamiennego Powstańców Śląskich. Ostateczny kres dawnej Kopalni Radzionków stanowiło zakończenie wydobywania w rejonie Radzionków Kopalni Powstańców Śląskich, które nastąpiło 31 grudnia 1995 roku. Przy kopalni po 1945 roku powstał Dom Kultury im. J. Wieszczka. Aby rozwiązać brak mieszkań m.in. dla załogi kopalni w latach 1949–1950 powstało na Kociach Górkach w Piekarach Śląskich osiedle 50 domków fińskich. Następnie wybudowano osiedle Radzionków III na Stroszku oraz osiedle im. J. Wieszczka w Piekarach Śląskich. Założono również dwa ogrody działkowe dla załogi. W 1952 roku powstał ogród Lepsze Jutro, a w 1970 roku ogród Górnik. W celu zapewnienia fachowej kadry w 1945 roku powołano Zasadniczą Szkołę Górniczą przy kopalni. Górnicza historia Radzionkowa została upamiętniona poprzez utworzenie niewielkiego skansenu górniczego na dawnym terenie kopalni w 2001 roku. W skład ekspozycji wchodzi m.in.: fragment koła zamachowego, wagoniki do transportu węgla, kapliczka św. Barbary utworzona w dawnym budynku zabytkowej stacji transformatorowej, gdzie znajduje się figura tejże świętej przeniesiona z dawnej kopalnianej cechowni. Na dawnym terenie kopalni powstała w 2001 roku Baza Paliw IVG Terminal Silesia.

81. Kopalnia Węgla Kamiennego Rokitnica^[670]

Data powstania: 1857, (Castellengo), eksploatację rozpoczęto w 1899 roku. Po 1945 roku nosiła nazwę Rokitnica)

Data zamknięcia: 1960

Położenie: Zabrze-Rokitnica

Powstała pod nazwą Castellengo, eksploatację rozpoczęto dopiero w 1899 roku. Po 1945 roku nosiła nazwę Rokitnica. W 1960 roku została połączona z Kopalnią Mikulczyce pod wspólną nazwą Mikulczyce-Rokitnica. W 1970 roku Kopalnię Mikulczyce-Rokitnica i Ludwik-Concordia połączono razem pod wspólną nazwą Rokitnica. W 1973 roku kopalnię połączono z Kopalnią Pstrowski.

82. Kopalnia Węgla Kamiennego Rozbark^[671]

Data powstania: 1870 (w 1883 roku niem. Heinitzgrube, Zakład Górniczy Bytom II)

Data zamknięcia: 2004

Położenie: Bytom-Rozbark

23 czerwca 1855 roku Hugo I Henckel von Donnersmarck zgłosił do Urzędu Górniczego we Wrocławiu zakup pola górniczego Rossberg (wcześniej Elise), które zostało powiększone 29 czerwca 1867 roku. 4 lutego 1856 roku zostało zgłoszone pole Heinitz, powiększone 29 marca 1867 roku. Przyszłe tereny kopalni to również pola Moritz, Emil i Hugo, kupione w 1864 roku przez braci Friedlaenderów, właścicieli Huty Moritz w Bobrku. Na tych polach rozpoczęto drążenie szybów Prittwitz (późniejszy Stalmach) i Mauve (późniejszy Bończyk). Friedlaenderowie zdecydowali o zakupie pól Rossberg i Heinitz od H. Donnersmarcka w 1870 roku. Następny zakup nastąpił w 1871 roku. W 1874 roku zainstalowano pompę odwadniającą typu Wolff. U schyłku lat 70. XIX wieku zbudowano sortownię, początkowo o sitach nieruchomych, później przy użyciu ruchomych przesuwaczy Briarta. W 1878 roku zastosowano w kopalni oświetlenie elektryczne. Kolejne unowocześnienie to montaż taśm Corneta na szybie Dechen w 1879 roku. Były to przenośne przebiegacze do grubego asortymentu węgla, z których ręcznie wybierano skalę płonną. Kopalnię sprzedano bankierowi Friedmannowi. W 1883 roku kopalni nadano nazwę Heinitz. W 1890 roku Friedmann sprzedał kopalnię Towarzystwu Górniczemu Georg von Giesches Erben. Przy szybie Barbara od 1945 roku istniał obóz pracy przymusowej dla więźniów, internowanych i jeńców, zlikwidowany w 1949 roku. 4 grudnia 1981 roku podczas uroczystości barbońkowych z udziałem ks. prymasa Józefa Glempa poświęcono sztandar NSZZ „Solidarność” kopalni Rozbark. Przed 1991 rokiem stary budynek maszyny wyciągowej szybu Bończyk został zaadaptowany na potrzeby warsztatów szkolnych. Wydobywanie zakończono w lipcu 2004 roku, pozostałe po Kopalni Rozbark złożone Rozbark przygotowano do eksploatacji, którą prowadziła Kopalnia Węgla Kamiennego Piekary z wykorzystaniem wydrążonych w tym celu przekopów. Zespół zabudowy rejonu głównego dawnej Kopalni Rozbark został wpisany 8 października 2007 roku do rejestru zabytków nieruchomych województwa śląskiego (nr rej. A/213/07). Zespół tworzą następujące obiekty oraz ich najbliższe otoczenie: budynek dawnej cechowni, budynek kotłowni, budynek maszynowni szybu Bończyk (później warsztaty szkolne), mur oporowy. Wpis do rejestru zabytków obejmuje zespół, w skład którego wchodzi wymienione budynki, obiekty oraz ich najbliższe otoczenie. W 2014 roku w budynku cechowni dawnej kopalni otwarto Teatr Tańca i Ruchu Rozbark. 4 lipca 2019 roku runął kopalniany komin, który początkowo zamierzano częściowo rozebrać (obniżyć wysokość), a w środku komina miała znaleźć się ścianka wspinaczkowa. Ostatecznie przed zawaleniem komina wydano nakaz jego rozbiórki z uwagi na zły stan techniczny.

[669] Frużyński A., *Kopalnie węgla kamiennego w Polsce*, dz. cyt., s. 198–199; Jaros J., *Górnictwo węglowe ziemi bytomskiej*, dz. cyt., s. 69; Krawczyk A.J., *Rozwój przestrzenny i zmiany terytorialne Radzionkowa*, [w:] Krawczyk A.J., Minas M., Tyczka P., Wroński J., *Dzieje Radzionkowa*, dz. cyt.

[670] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[671] Witecka H., *Kopalnia Węgla Kamiennego Rozbark: Zarys dziejów 1824–1984*, dz. cyt.

83. Kopalnia Węgla Kamiennego Siemianowice^[672]

Data powstania: 1855 (Vereinigte Siemianowitzer Steinkohlengruben)

Data zamknięcia: 1993

Położenie: Siemianowice Śląskie

Początki kopalni datuje się na 1855 rok, kiedy to przez połączenie kilku pól górniczych i kopalni uruchomiono kopalnię pod nazwą Vereinigte Siemianowitzer Steinkohlengruben. Właścicielem był Karol Hugon Henckel von Donnersmarck. W 1908 roku rozdzielono ją na dwa zakłady o nazwach: Laurahütte i Richter. Kopalnie w 1925 roku połączono w jeden zakład o nazwie: Huta Laura i Richter. W 1933 roku Huta Laura została unieruchomiona, a jej pole połączono z Kopalnią Richter i w 1937 roku zmieniono nazwę na: Siemianowice. W czasie okupacji hitlerowskiej należała do koncernu Hermann Göring, który uruchomił ponownie kopalnię Huta Laura i oddzielił ją od Kopalni Richter. W 1945 roku kopalnie zostały ponownie połączone pod nazwą Siemianowice. Po restrukturyzacji kopalnia Siemianowice weszła w skład Rudzkiej Spółki Węglowej SA. W 1993 roku rozpoczęto likwidację kopalni. W czasie likwidacji nosiła nazwę KWK Siemianowice – ZG Rozalia. W 2010 roku z KWK Siemianowice pozostały działające szyby Bańgów oraz Siemianowice III. Zachowała się stalowa wieża wyciągowa szybu Siemianowice III (Richter III, pot. szyb Richter) wzniesiona w 1897 roku. Szyb został wydrążony na potrzeby Kopalni Węgla Kamiennego Laurahütte. Wpisana do rejestru zabytków nieruchomości województwa śląskiego pod nr. nr rej. A/499/2018 z 17 maja 2018 roku.

84. Kopalnia Sośnica^[673]

Data powstania: 1917

Data zamknięcia: 2005

Położenie: Gliwice-Sośnica

Kopalnia objęła pola górnicze: Eustachius (nad. 15 grudnia 1857 roku), Bronisława (nad. 1 stycznia 1859 roku), Carl Oswald (nad. 25 lutego 1859 roku), Oehringen (nad. 20 marca 1860 roku) i 10 innych pól nadanych w latach 1867–1896, połączonych 6 czerwca 1922 roku pod nazwą Konsolidierte Oehringen Grube. Budowę kopalni rozpoczęto w 1913 roku, a wydobywanie węgla w 1917 roku. Kopalnia należała do Zakładów Hohenlohego, a w 1921 roku przejęła ją spółka Oehringen Bergbau A.G. w Berlinie. W latach 1924–1926 nastąpiły zmiany obszaru górniczego w związku z wymianą pól z sąsiednimi przedsiębiorstwami. W 1939 roku kopalnia została wzięta pod zarządek komisaryczny, a w 1941 roku przejęta przez koncern Hermann Göring. Nazwa kopalni do 1945 roku Oehringen (miała dwa pola eksploatacyjne, z których wschodnie nazywało się Schachtanlage Sosnitz lub Oehringen Ostfeld, a zachodnie, eksploatowane od 1943 roku, Oehringen Westfeld). Od 1945 do 1957 roku kopalnia należała do Gliwickiego ZPW, a od 1 kwietnia 1957 roku do Zabrzeńskiego ZPW.

85. Kopalnia Węgla Kamiennego Szombierki^[674]

Data powstania: 1870 (niem. Hohenzollerngrube, Paulus-Hohenzollern)

Data zamknięcia: 1996

Położenie: Bytom-Szombierki

Początki kopalni sięgają 1855 roku, kiedy to 14 lutego nadano pole górnicze Hohenzollern. Ostatecznie kopalnia powstała w wyniku połączenia pól górniczych Hohenzollern oraz nadanych 31 marca 1869 roku pól Comtesse, Elinor oraz Kleine. Kopalnia początkowo była własnością Joanny Schaffgotsch. W latach 1870–1873 zbudowano dwa szyby: Hohenzollern (Ewa, szyb odwadniający) i Kaiser Wilhelm (Krystyna, szyb wydobywczy). W latach 1882–1922 była częścią utworzonej w latach 60. XIX wieku Kopalni Paulus-Hohenzollern, której właścicielem była spółka Gräfllich Schaffgotsch'sche Werke GmbH. Od 1922 roku ponownie stanowiła osobny zakład. Wieża szybu Krystyna została oddana w 1929 roku, cztery lata później na wieży zamontowano największą w Europie maszynę wyciągową. Nazwę kopalni i szybów zmieniono w 1945 roku, po przyłączeniu Bytomia do Rzeczypospolitej Polskiej. W latach 1945–1957 kopalnia należała do Rudzkiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego (RZPW). Przy kopalni, od września 1945 roku, w latach 40. XX wieku działał obóz pracy przymusowej organizowany przez Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego. W 1970 roku została do niej przyłączona Kopalnia Karol w Orzegowie. W 1979 roku zlikwidowano szyb Jadwiga (wcześniejsza nazwa: Sommer), który znajdował się w Szombierkach przy dzisiejszej ul. Andrzeja Frycza-Modrzewskiego (w pobliżu stawu Zomerek); obok szybu był zbiornik podsadzkowy, który działał do tegoż roku. 1 września 1993 roku nastąpiło połączenie Kopalni Centrum z Kopalnią Szombierki; utworzono tym samym Kopalnię Węgla Kamiennego Centrum-Szombierki. 1 stycznia 1996 roku rozpoczęto likwidację Ruchu Szombierki. Większość zabudowań Ruchu Szombierki (poza Szybem Krystyna i Ewa) została rozebrana do 2001 roku. Sąsiadem szybu Krystyna jest szyb Ewa, który jednak nie należy do SRK, lecz do prywatnej spółki z Bytomia. Szyb Ewa jest częścią Centralnego Zakładu Odwadniania Kopalni (Pompownia Szombierki); istnieje połączenie dołowe z KWK Centrum. Szyb ten jest przeznaczony do likwidacji. Szyb Ewa znajduje się na południe od ul. Zabrzeńskiej, kilkaset metrów od bytomskiego dworca kolejowego. Powstał w latach 1869–1873 i należał do zlikwidowanej w 1998 roku Kopalni Szombierki. Obecna stalowa wieża wyciągowa zbudowana została 100 lat po rozpoczęciu głębienia szybu. Jest to szyb jednoprzędziowy, wdechowy, materiałowo-zjazdowy. Szyb Ewa nadal pozostaje czynny, jest częścią Centralnego Zakładu Odwadniania Kopalni (Pompownia Szombierki); istnieje połączenie dołowe z KWK Centrum. Stanowiąca dominantę w krajobrazie południowej części miasta 57-metrowa wieża szybu Krystyna powstała w 1928 roku, w miejscu pierwotnej wieży szybu Kaiser Wilhelm z 1873 roku. Była to pierwsza na Górnym Śląsku wieża basztowa z elektrycznymi maszynami wyciągowymi, umieszczonymi na głowicy. Ma modernistyczną elewację, wyłożoną czerwonymi klinkierem. W jej górnej części na wysokości 40,6 m umieszczono dwie maszyny wyciągowe. Obie wyprodukowano w Hucie Donnersmarck w Zabrze na bazie silników elektrycznych BBC Brown Boveri. Maszyny przenosiły napęd na dwa koła (o średnicy 6,5 i 7 m) z tarczą cierną Koeppego. Poniżej, na poziomie 30,5 m, znajdują się dwa koła dociskowe o średnicy 6 m. W pobliżu wieży, na pokopalnianych terenach, powstało pełnowymiarowe pole golfowe. 30 grudnia 2004 roku, do rejestru zabytków została wpisana wieża wyciągowa szybu Krystyna dawnej Kopalni Węgla Kamiennego Szombierki pod nr rej. A/135/04, wraz z najbliższym otoczeniem oraz pozostałościami wyposażenia w postaci elektrycznej maszyny wyciągowej przedziału zachodniego i elektrycznej maszyny wyciągowej przedziału wschodniego.

[672] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.; *Kopalnia węgla kamiennego Siemianowice. Zarys dziejów*, Przewłocki J. (red.), Katowice 1979.

[673] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[674] Źródło: *Kopalnia Węgla Kamiennego Centrum. Informacja o oddziale*, Spółka Restrukturyzacji Kopalni, https://web.archive.org/web/20170811225049/http://srk.com.pl/wp-content/uploads/2015/10/SRK_ODDZIAL_KWK_Centrum.pdf [dostęp: 9.11.2023]; *Szyb Ewa po kopalni Szombierki będzie zlikwidowany*, <https://nettq.pl/gornictwo/181187/szyb-ewa-po-kopalni-szombierki-bedzie-zlikwidowany> [dostęp: 9.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

86. Kopalnia Śląsk^[675]

Data powstania: 1883

Data zamknięcia: 1967

Położenie: Świętochłowice–Chropaczów

Kopalnia została utworzona 6 lipca 1883 roku przez połączenie pól górniczych Gabor (nad. 30 czerwca 1855 roku, powiększone 22 stycznia 1867 roku) i Jung Detlev (nad. 20 lutego 1855 roku); w 1902 roku przyłączono do niej pole Excellenz. Budowę szybów rozpoczęto w 1883 roku, eksploatację w 1884 roku. Kopalnia należała do Gwidona Henckela von Donnersmarcka, potem do jego spadkobierców. Nazwa niemiecka Schlesien (od 1922 roku Śląsk). W latach 1945–1957 należała do Chorzowskiego ZPW, od 1 kwietnia 1957 roku do Katowickiego ZPW, a 1 stycznia 1967 roku została połączona z Kopalnią Matylda pod nazwą Śląsk–Matylda.

87. Kopalnia Śląsk^[676]

Data powstania: 1974

Data zamknięcia: 1974

Położenie: Ruda Śląska

Kopalnia powstała w wyniku połączenia Kopalni Śląsk–Matylda i Kopalni Śląsk, budowanej od 1968 roku na obszarze pola Zachodniego Kopalni Wujek. Należała do Katowickiego ZPW, a od 1 stycznia 1976 roku do Bytomskiego ZPW. Przejęta do eksploatacji w grudniu 1974 roku.

88. Kopalnia Śląsk–Matylda^[677]

Data powstania: 1967

Data zamknięcia: 1975–1976

Położenie: Świętochłowice

Kopalnia została utworzona 1 stycznia 1967 roku przez połączenie kopalni Śląsk i Matylda. Należała do Katowickiego ZPW. Od 1 stycznia 1974 roku włączono ją do nowej Kopalni Śląsk w Rudzie Śląskiej. Eksploatację zakończono w latach 1975–1976.

89. Kopalnia Walenty^[678]

Data powstania: 1841

Data zamknięcia: 1931

Położenie: Ruda Śląska

Nadanie z 23 stycznia/3 lutego 1841 roku pod nazwą Wolfgang, należała do Ballestremów (w latach 1855–1857 Henryk Gustaw von Ruffer z Wrocławia wykupił 48,8 kuksów tej kopalni oraz innych kopalni i pól górniczych, które z nią później połączono). Połączona 24 stycznia 1890 roku z kopalniami i polami górniczymi: Ruda (nad. 5 grudnia 1845 roku), Carl Ludwig (nad. 5 grudnia 1845 roku), Carl Emanuel (nad. 4 sierpnia 1845 roku), Julius (nad. 6 lutego 1822 roku), Goldene Sonne (nad. 4 sierpnia 1845 roku), Cicero (nad. 1 sierpnia 1845 roku) i Christoph (nad. 25 kwietnia 1843 roku) pod nazwą cons. Wolfgang. Kopalnia Carl Emanuel była eksploatowana od 1846 roku, a Kopalnia Wolfgang od 1862 roku. Od końca XIX wieku eksploatowano Kopalnię cons. Wolfgang razem z kopalniami: Catharina (pola nadane 27 kwietnia/12 maja 1819, 13 marca 1821 i 5 lutego 1824 roku, połączone 19 sierpnia 1857 roku; kopalnia eksploatowana od 1821 roku), Maximiliane (nad. 15 września 1804 roku, eksploatowana z długimi przerwami), cons. Oscar (utworzona 15 kwietnia 1856 roku z połączenia pól Oscar, nad. 26 października/7 listopada 1840 roku, i Hyppolith, nad. 20 listopada/9 grudnia 1841 roku, eksploatowana od 1841 roku, należała po połowie do Ballestremów i do spółki Minerva, następnie spółki Oberberndorf), Gute Schiffahrt (nad. 11/30 października 1810 roku, eksploatowana w latach 1816–1818, należała w połowie do Ballestremów, którzy do 1843 roku zwiększyli swój udział do 118 kuksów). W 1912 roku oddzielono od niej Kopalnię Graf Franz (Hrabia Franciszek), która od 1 stycznia 1926 do 1 kwietnia 1929 roku była z nią połączona ponownie. W 1928 roku Kopalnię Wolfgang kupiła spółka akcyjna Huta Pokój, a w 1931 roku – Rudzkie Gwarectwo Węglowe. Od 1 sierpnia 1931 roku włączono ją do Kopalni Wolfgang–Wawel, nazwę Wolfgang zmieniono od 1 września 1936 roku na Walenty. Po zakończeniu II wojny światowej kopalnia weszła w skład Rudzkiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. W 1948 roku przystąpiono do opracowania projektu rozbudowy i modernizacji kopalni, który zatwierdzono w 1950 roku. W trakcie rozbudowy powstał nowy główny szyb wydobywczy Centralny (zautomatyzowany później w 1967 roku), centralna sortownia, zakład mechanicznej przeróbki węgla, osadniki mułowe, łaźnie dla załogi i wiele innych obiektów. W latach 60. XX wieku w kopalni udostępniono nowy poziom na głębokości 620 m, pogłębiono szyb Południowy do 248 m, uruchomiono oczyszczalnię ścieków kopalnianych, wybudowano dodatkowe osadniki mułowe i zwałowisko koncentratu, powstała nowa łaźnia, lampiarnia, laboratorium oraz stacja ratownictwa.

90. Kopalnia Węgla Kamiennego Walenty–Wawel^[679]

Data powstania: 1931 (poprzez połączenie Kopalni Wawel, Kopalni Walenty oraz Kopalni Hrabia Franciszek)

Data zamknięcia: 1971

Położenie: Ruda Śląska

Kopalnia powstała poprzez połączenie Kopalni Wawel, Walenty oraz Hrabia Franciszek. Należała wówczas do Rudzkiego Gwarectwa Węglowego. W czasie okupacji niemieckiej ziem polskich podczas II wojny światowej funkcjonowała pod nazwą Wolfgang i przez cały ten okres nie przerwała pracy. W 1945 roku niektórzy pracownicy kopalni zostali deportowani do ZSRR. Po wojnie wybudowano: szyb Centralny, nową sortownię i płuczkę oraz wybudowano nowy poziom wydobywczy. Od 1945 do 1957 roku należała do Rudzkiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego, po czym od 1 kwietnia tego roku – do Bytomskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. 1 stycz-

[675] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[676] Tamże.

[677] Tamże.

[678] Źródło: *Kopalnia Węgla Kamiennego „Walenty–Wawel”*, Polska na fotografii, https://fotopolska.eu/Ruda_Slaska/b4676,Kopalnia_Wegla_Kamiennego_Walenty_-_Wawel.html [dostęp: 23.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[679] Janeczek Z., *Szkice z dziejów kopalni Wawel: wydanie okolicznościowe z okazji zakończenia działalności kopalni Wawel*, Katowice 1999; Zuziak A., *Sylwetki kopalń i zakładów Bytomskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego*, [w:] *Tradycje górnictwa ziemi bytomskiej*, dz. cyt., s. 149; Niewiarowski M., *XV lat Bytomskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego: 1945–1960*, dz. cyt.

nia 1971 roku została połączona z Kopalnią Paweł, tworząc Kopalnię Wawel. Dla swoich pracowników kopalnia wybudowała co najmniej 10 domów czterodzinnych i kilka bloków mieszkalnych. Stworzono nowoczesne ambulatorium przyzakładowe, izbę chorych z biblioteką, przedszkole i żłobek. Powstały także: osiem domów górnik, stołówka, dom kultury z kinem oraz biblioteka. Ponadto kopalnia dysponowała domem kolonijnym dla dzieci w Wiśle Jaworniku. Przy kopalni powstała największa wówczas 120-osobowa orkiestra amatorska. Powołano również klub sportowy Slavia Ruda Śląska. Zespół szybu Franciszek z końca XIX wieku przy ul. Konopnickiej w Rudzie Śląskiej został wpisany do rejestru zabytków nieruchomości województwa śląskiego 29 sierpnia 1984 roku pod nr rej. 1324/84, a zespół szybu Mikołaj, przy ul Szyb Walenty z 1912 roku został również wpisany do tegoż rejestru 25 czerwca 2014 roku pod nr rej. A/418/14.

91. Kopalnia Waleska^[680]

Data powstania: 1837

Data zamknięcia: 1947

Położenie: Łaziska Górne

Nadanie z 7/19 marca 1836 roku. Kopalnia należała początkowo do kupca Ignacego Eiseneckera z Mikołowa. W 1852 roku wdowa po Eiseneckerze sprzedała kopalnię hrabiemu Hermanowi von Bohlenowi, w 1853 roku nabyła ją z licytacji grupa wierzyteli von Bohlena, w 1856 roku przejęli ją kupcy Max i Dieckmann z Magdeburga. W 1890 roku utworzono spółkę akcyjną Gottmitunsgrube, która przejęła kopalnie Gottmituns, Alt Glückauf (nad. 21 października 1840 roku dla Ignacego Eiseneckera, eksploatowana z przerwami) i Bonaparte (nad. 17 października 1839 roku dla Ignacego Eiseneckera, eksploatowana z przerwami od 1841 roku) oraz pola górnicze Gotthilf (nad. 15 stycznia 1846 roku) i Versöhnung (nad. 30 października 1882 roku). Kopalnie te i pola eksploatowano łącznie pod nazwą Kopalnia Gottmituns. Ponadto przyłączono do niej w 1904 roku Kopalnię Martha Valesca, a w 1911 roku pole górnicze Uranianus (nad. 14 października 1858 roku). W 1922 roku kopalnia oraz jej właścicielka zmieniły nazwę na Waleska (w okresie okupacji hitlerowskiej: Valeskagrube). W latach 1945–1946 kopalnia należała do Mikołowskiego ZPW, od 1 stycznia 1947 roku włączono ją do Kopalni Bolesław Śmiały.

92. Kopalnia Węgla Kamiennego Wanda-Lech^[681]

Data powstania: 1935

Data zamknięcia: 1968

Położenie: Ruda Śląska-Nowy Bytom

Powstała poprzez przyłączenie do Kopalni Wanda szybu wydobywczego Lech (niem. Hillebrand), zbudowanego w latach 1904–1905 i stanowiącego wcześniej jeden z zakładów produkcyjnych Kopalni Błogosławieństwo Boże w dzielnicy Rudy Śląskiej-Wirku. Właścicielem kopalni była początkowo spółka Godula SA w Chebziu (obecnie Ruda Śląska), po 1945 roku Rudzkie Zjednoczenie Przemysłu Węglowego, a później Bytomskie Zjednoczenie Przemysłu Węglowego.

93. Kopalnia Węgla Kamiennego Wanda^[682]

Data powstania: 1938 (powstała z połączenia kopalń niem. Lithandra z 1853 roku i Belowssegen z 1806 roku)

Data zamknięcia: 1938

Położenie: Ruda Śląska-Nowy Bytom

Powstała z połączenia starszych kopalń Lithandra i Belowssegen.

Kopalnia Lithandra należała do kilku właścicieli, od których w latach 1835–1837 Karol Godula wykupił część, a w 1899 roku Joanna Schaffgotsch nabyła resztę udziałów. Była eksploatowana od 1853 roku. Kopalnia Belowssegen była eksploatowana od 1806 do 1877 roku. Należała początkowo do radcy von Belowa i miasta Bytomia. W 1837 roku odkupił ją od nich hrabia Andrzej Renard, który w 1855 roku odsprzedał ją spółce Minerva. W 1871 roku kopalnia przeszła na własność spółki Oberschlesische Eisenbahnbedarfs A.G. (Oberbedarf), od której w 1899 roku nabyła ją Joanna Schaffgotsch. Od 1899 roku pola Kopalni Belowssegen eksploatowano razem z Kopalnią Lithandra. Formalne połączenie obu kopalń nastąpiło w 1920 roku (część pola górniczego dzierżawiła Kopalnia Pokój, początkowo pod niemiecką nazwą Friedensgrube). Obie kopalnie w 1906 roku przeszły na własność spółki Gräflich Schaffgotsche Werke, a 13 lipca 1920 roku zostały połączone z polami Saara II i Eintracht II w zespoloną Kopalnię Lithandra. W 1922 roku w związku z formalnym przejęciem tej części Górnego Śląska przez Polskę kopalnię przejęła spółka Godula, filialne przedsiębiorstwo koncernu Schaffgotschów. 1 października 1936 roku nazwę kopalni zmieniono na Wanda. Od 1938 roku, po połączeniu z Kopalnią Lech (niem. Hillebrand), funkcjonowała jako Kopalnia Węgla Kamiennego Wanda-Lech.

94. Kopalnia Wawel (Brandenburg, Bronibor)^[683]

Data powstania: 1751

Data zamknięcia: 1997

Położenie: Ruda Śląska

Kopalnia istniała już w 1751 roku pod nazwą Brandenburg jako jedna z pierwszych kopalń węgla kamiennego na Górnym Śląsku. Formalnie nadana 1 listopada 1770 roku, owiększana 20/30 stycznia 1805, 12 września 1810 i 3/24 lipca 1823 roku. Należała do barona von Stechow, a w 1798 roku przeszła na własność Ballestremów, którzy odziedziczyli majorat rudzko-biskupicko-pławniowicki. Z polem górniczym Neu Brandenburg (nad. 8/25 stycznia 1834 roku) i Kopalnią Fabrique (nad. 16/28 lipca 1823 roku, powiększona 8 sierpnia 1854 roku, eksploatowana z przerwami od 1823 roku) pod nazwą cons. Brandenburg. Była eksploatowana razem z polami górniczymi Neu-Veronika (nad. 8 lutego 1857 roku) i Ehrenfried II (nad. 23 lutego/29 lipca 1888 roku). Nazwa kopalni zmieniona w 1924 roku, na Bronibor, a następnie na Wawel. W 1931 roku kopalnia została przejęta przez Rudzkie Gwarectwo Węglowe i weszła w skład Kopalni Walenty-Wawel. Na początku lat 70. XX wieku wraz z Pawłem utworzyła zakład Wawel, który zakończył wydobywie 28 maja 1997 roku.

[680] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[681] Tamże.

[682] Tamże.

[683] Źródło: *Kopalnia Węgla Kamiennego „Wawel”*, Outriders, <https://outride.rs/pl/artykuly/kopalnia-wegla-kamiennego-wawel/> [dostęp: 23.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

95. Kopalnia Węgla Kamiennego Wieczorek^[684]

Data powstania: 1883

Data zamknięcia:

Położenie: Katowice-Janów

Kopalnię utworzono w 19 grudnia 1883 roku przez połączenie kopalń: Abendroth, Agnes Amanda, Edwin, Elfriede, Guter Albert, Auguste, Morgenroth, Teichmannshoffnung, Vitu Wildsteinssegen i Giesche (nad. 9 sierpnia/2 grudnia 1869 roku, eksploatowana od 1871 roku). Kopalnia miała nazwę cons. Giesche i należała do spółki Georg von Giesches Erben. Dzieliła się na trzy pola eksploatacyjne: Wildsteinssegen-Północ, Wildsteinssegen-Południe i Morgenroth. W 1900 roku przyłączono do niej Kopalnię Reserve. Od 1922 roku należała do spółki akcyjnej Giesche w Katowicach, od 1945 roku wchodziła w skład Katowickiego ZPW (od 1 października 1982 roku Zrzeszenia Kopalń Węgla Kamiennego w Katowicach). Nazwa do 1945 roku – Giesche, w latach 1945–1946 – Janów, od 1 października 1946 roku – im. Józefa Wieczorka (Wieczorek). W 1956 roku Kopalnia Wieczorek oddała część swego obszaru górniczego dla nowej Kopalni Staszic, 1 stycznia 1976 roku włączono do niej Kopalnię Jan.

96. Kopalnia Węgla Kamiennego Wirek^[685]

Data powstania: 1849 (od 1849 do 1928 roku niem. Hugo-Zwang – połączenie kopalń Hugo z 1824 roku i Zwang z 1828 roku, w latach 1939–1945 Godulla-Schachtanlage)

Data zamknięcia: 1954

Położenie: Ruda Śląska-Kochłowice

W 1824 roku właściciel gruntów w rejonie dzisiejszego Wzgórza Hugona, hr. Henckel von Donnersmarck wystąpił do królewskiego Urzędu Górniczego w Brzegu o wydanie zezwolenia na budowę kopalni. Brzeski urząd udzielił mu takiej zgody. Pole górnicze o nazwie Hugo było zaczątkiem Kopalni Nowy Wirek. W 1828 roku obok powstała druga kopalnia, którą nazywano Zwang, a właścicielem był również hr. Henckel von Donnersmarck. Do kopalń tych przyłączono w różnym okresie aż 19 pól górniczych, które eksploatowano wspólnie. Urzędowa konsolidacja kopalń Hugo i Zwang nastąpiła dopiero w 1849 roku, a nowa nazwa brzmiała Hugo-Zwang. W 1864 roku w kopalni wybudowano pierwszy szyb (dzisiejszy Maciej). W 1921 roku Donnersmarckowie przekształcili swe zakłady w spółkę prawa angielskiego The Henckel von Donnersmarck – Beuthen Estates Limited, co było podyktowane zabezpieczeniem majątku na podzielonym plebiscytem Śląsku. W skład spółki weszła m.in. Kopalnia Hugo-Zwang. W 1928 roku kopalnie w Wirku, w tym Kopalnię Hugo-Zwang, przejęła spółka akcyjna Wirek Kopalnie – Sp.Akc. Nowa Wieś. Właścicielami spółki byli: koncern Schaffgotschów, koncern Ballestremów i hr. Donnersmarck. W 1928 roku kopalnia otrzymała nazwę Wirek. Rozwój powstrzymał ostry kryzys gospodarczy lat 1929–1933. W 1933 roku akcjonariusze podjęli decyzję o zamknięciu kopalni. Kopalnia była zatopiona do początków 1940 roku. W początkach okupacji wszystkie należące do Niemców kopalnie przeszły pod zarząd Głównego Urzędu Powierniczego Wschód, a ten stopniowo przekazywał je przedsiębiorstwom niemieckim. Kopalnia Wirek otrzymała nazwę Godulla – Schachtanlage. Majątek spółki Wirek Kopalnie został 21 sierpnia 1942 roku, podzielony między trzy koncerny. Po II wojnie światowej kopalnie przeszły pod zarząd państwowy. Ich faktyczne upaństwowienie umożliwiła ustawa nacjonalizacyjna z 3 stycznia 1946 roku. Kopalnia otrzymała swoją dawną nazwę Wirek. Kopalnia stale wtedy zwiększała swe wydobycie i rozbudowywała niższe poziomy w celu udostępnienia pokładów siódłowych. Rozbudowywany zakład nazwano Kopalnia Wirek – w budowie. Zarządzeniem Ministra Górnictwa z 31 grudnia 1953 roku połączono Kopalnię Wirek i Kopalnię Wirek – w budowie w jedno przedsiębiorstwo o nazwie KWK Nowy Wirek.

97. Kopalnia Wujek^[686]

Data powstania: 1899

Data zamknięcia: 2021

Położenie: Katowice-Brynów

Nadanie z 28 kwietnia/25 maja 1842 roku. Kopalnia należała początkowo do Alberta von Sallawy i Franciszka Wincklera. W 1851 roku udział Sallawy kupili Edward i Gustaw Kramstowie, następnie przeszedł on na własność Gwarectwa von Kramsta (w 1884 roku). W 1895 roku powstało Gwarectwo Oheim, w którym większość udziałów należała do księcia zu Hohenlohego-Oehringena. W 1905 roku Zakłady Hohenlohego (Hohenlohe-Werke A.G.) przejęły 501 (z 1000) kuksów tego gwarectwa, a w 1908 roku nabyły resztę. Kopalnię uruchomiono w 1899 roku (produkcja od 1900 roku). Eksploatowano ją razem z kopalniami i polami górniczymi: Albert, Beate, Victor, Praeservativ (nad. 20/27 sierpnia 1841 roku), Bonin (nad. 15 marca 1859 roku), Beate I (nad. 13 lipca 1899 roku) i Kleine Helene. W czasie okupacji hitlerowskiej przejął ją koncern Hermann Göring, od 1945 roku należała do Katowickiego ZPW. Nazwa niemiecka kopalni (do 1922 roku i w latach 1939–1945) to Oheim.

98. Kopalnia Węgla Kamiennego Zabrze^[687]

Data powstania: 1791 (od 1810 lub 1811 roku, do 1945 roku Königin Luise)

Data zamknięcia: 1998

Położenie: Zabrze-Zaborze

Kopalnia została założona przez pruskie władze górnicze. W 1795 roku w celu napędu pomp odwadniających wyrobiska zamontowano przy szybie Piotr 20-calową maszynę parową systemu Newcomena, którą przeniesiono z Tarnowskich Gór. Węgiel koksujący z tej kopalni umożliwił założenie Królewskiej Odlewni Żeliwa w Gliwicach, gdzie uruchomiono wielki piec opalany koksem w 1796 roku – jedną z pierwszych tego typu konstrukcji w Europie. 23 czerwca 1799 roku rozpoczęto drążenie Głównej Kluczowej Sztolni Dziedzicznej, która miała odwadniać zabrańską kopalnię oraz Kopalnię Król i 16 kopalń gwareckich. Na początku XIX wieku wprowadzono do

[684] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[685] Źródło: *Kopalnia Wirek, Ruda Śląska*, Forum Eksploratorzy, <https://eksploratorzy.com.pl/viewtopic.php?t=7952#p337975> [dostęp: 11.11.2023]; Musioł L., *Z dziejów Kochłowic, Halemby, Bykowiny, Kłodnicy oraz Starej Kuźnicy*, Ruda Śląska 2010; Niewiarowski M., *XV lat Bytomskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego: 1945–1960*, dz. cyt.; „Studia i Materiały z Dziejów Śląska” 1957, s. 362.

[686] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[687] Bugaj T., Głosz M., *Główna Kluczowa Sztolnia Dziedziczna. Europejski Ośrodek Kultury Technicznej i Turystyki Przemysłowej w Zabrzu*, „Budownictwo Górnicze i Tunelowe” 1, 2012; Frużyński A., *Zabrze – centrum górnośląskiego przemysłu koksochemicznego. Część I – do 1876 r.*, dz. cyt.; tenże, *Zabrze – centrum górnośląskiego przemysłu koksochemicznego. Część II – lata 1876–1945*, dz. cyt.; tenże, *Rozwój konstrukcji wież szybowych w górnośląskich kopalniach*, „Górniki Polski” 6, 2012, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/17260/rozwoj_konstrukcji_wiez_szybowych_w_gornoslaskich_kopalniach.pdf?sequence=1 [dostęp: 26.03.2024]; tenże, *Zarys dziejów górnictwa węgla kamiennego w Polsce*, dz. cyt.

kopalni transport konny, stosowano także kariat konny do transportu urubku na powierzchnię. Około 1800 roku zamontowano pierwszą maszynę parową. W 1810 roku uruchomiono pierwszy splawny odcinek Głównej Kluczowej Sztolni Dziedzicznej o długości 2,5 km, który obejmował wyrobiska kopalni. Sztolnia wykorzystywana była do transportu urubku do końca lat 30. XIX wieku, następnie od 1838 roku rozpoczęto eksploatację pokładów zalegających poniżej poziomu sztolni. Kopalnia należała do pruskiego skarbu państwa, toteż nazwano ją wówczas imieniem królowej Prus Luizy Meklemburskiej. W 1813 roku obok kopalni powstała pierwsza koksownia. Wentylację wyrobisk prowadzono za pomocą pieców wentylacyjnych. W latach 1838–1842 wzniesiono zabudowę szybu Dechen wraz z murowaną wieżą basztową, który służył jako szyb wydobywczy i odwadniający; udostępniono nim nowe pokłady węgla koksującego. Przy szybie Dechen wybudowano w 1846 roku Koksownię Kolejową na terenie nabytym przez spółkę kolejową Oberschlesische Eisenbahn AG. Dzięki tej inwestycji oraz nowo powstałemu połączeniu kolejowemu możliwe było zaopatrywanie parowozów w koks. W 1846 roku zgłębiono szyb wydobywczy Maria, w latach 50. XIX wieku powstał także szyb Oeynhausena. W 1856 roku uruchomiono Koksownię Erbreich przy szybie Skalley, którą wyposażono w trzy baterie. Należała ona do bytomskiego bankiera Moritza Friedlaendera. Pole zachodnie kopalni składało się z szybów: *Carnall* (odwadniający, zgłębiony w 1853 lub 1854 roku, zwieńczony 22-metrową murowaną wieżą), Krug (zgłębiony w latach 50. XIX wieku) i Prinz Schönaich, natomiast pole wschodnie to szyby: Poremba I i Poremba II, które rozpoczęto drążyć w 1869 roku, oraz szyb Poremba III (budowa zakończona w 1875 roku) i Poremba IV (ukończony w 1890 roku). Kopalnia jako jedna z pierwszych dysponowała od XIX wieku własną bocznica kolejową, w 1846 roku zakład został połączony z linią kolejową Wrocław–Mysłowice (Kolej Górnośląska). W 1869 roku, jako pierwsze na Górnym Śląsku, wzniesiono stalowe wieże szybowe na potrzeby zabrzańskie kopalni nad szybami Poremba I i II. W celu zmiany systemu odwadniania w 1872 roku zamontowano pod ziemią dwie pompy tłokowe napędzane przez maszyny parowe, zasilane z podziemnej kotłowni, z której spaliny usuwano szybem Skalley (powstał w latach 50. XIX wieku). W 1885 roku przy szybach Poremba wzniesiono Koksownię Poremba, która należała do Fryderyka Friedlaendera – zasiłał ją węgiel z Kopalni Królowa Luiza. Od 1888 roku zastosowano po raz pierwszy elektryczne lampy bateryjne. Kopalnia korzystała z dostaw prądu położonej przy zakładzie elektrowni. W 1890 roku Fryderyk Friedländer uruchomił drugą Koksownię Skalley przy szybie o tej samej nazwie. Na potrzeby dostawy piasku do podsadzki w 1905 roku uruchomiono państwową linię kolejową na odcinku Królowa Luiza–Przeźchlebie. Na początku XX wieku była to najnowocześniejsza kopalnia na Górnym Śląsku i jedna z największych kopalni w Europie. Do zakładu w 1887 roku włączono także Kopalnię Guido jako jej pole południowe. W 1921 roku zamontowano dwa skipy o pojemności 5 t. 1 stycznia 1924 roku kopalnia została wydzierżawiona koncernowi Preussag, a następnie przekazana mu na własność. W 1925 roku zainstalowano parową maszynę wyciągową na polu Wschód. W 1929 roku kopalnia została rozdzielona na dwa zakłady, tj. na Königin Luise Ostfeld (Królowa Luiza Wschód, Zabrze Wschód) i Königin Luise Westfeld (Królowa Luiza Zachód, Zabrze Zachód). W Królowej Luizie Zachód uruchomiono poziom wydobywczy na głębokości 560 m, rozbudowano szyby Carnall i Prinz Schönaich w latach 1929–1931 oraz zasypano szyb Krug w 1938 roku. Od 1936 roku stosowano obudowę ze stalowych stojaków systemu Schwartze. Podczas II wojny światowej zasoby kopalni były już na wyczerpaniu. W 1945 roku zmieniono nazwę zakładów z Königin Luise (pol. Królowa Luiza, Królowa Ludwika) na Zabrze. Od 1945 do 1957 roku kopalnie należały do Gliwickiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. 31 grudnia 1956 roku obie kopalnie połączono, pole Zachód zostało praktycznie zlikwidowane, pozostawiono szyb Zabrze II o głębokości 503 m do celów turystycznych. 1 kwietnia 1957 roku połączona kopalnia została przekazana do Zabrzańskie Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. W 1967 roku zgłębiono szyb Poremba V. W 1973 roku w rejonie szybu Zabrze II zaprzestano eksploatacji, w tymże roku zgłębiono szyb wentylacyjny Pawłów Górny II. 1 stycznia 1976 roku zakład połączono z Kopalnią Węgla Kamiennego Bielszowice, w wyniku czego powstała Kopalnia Węgla Kamiennego Zabrze–Bielszowice (nazwa od 1983 roku), Kopalnia Zabrze została przemianowana na Ruch I, a Kopalnia Bielszowice – na Ruch II. Od 1 października 1982 roku należała do Zrzeszenia Kopalń Węgla Kamiennego w Zabrzu. KWK Zabrze–Bielszowice w lutym 1997 roku została przemianowana na KWK Bielszowice, wówczas rozpoczęła się likwidacja Ruchu Poremba dawnej Kopalni Zabrze z uwagi na wyczerpanie zasobów. Wydobywanie w Ruchu Poremba zakończono w 1998 roku, a likwidację zakończono 31 marca 2000 roku. Rudzka Spółka Węglowa SA przekazała Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu obiekty zlikwidowanego pola zachodniego Kopalni Zabrze w 1993 roku, wówczas utworzono tamże Skansen Górniczy Królowa Luiza. Zabudowania kopalni w rejonie pola Zachód oraz wybrane wyrobiska podziemne, w tym Główna Kluczowa Sztolnia Dziedziczna, zostały udostępnione do zwiedzania i są częścią Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego, a Sztolnia Królowa Luiza oraz Kopalnia Guido zostały punktami kotwicznymi Europejskiego Szlaku Dziedzictwa Przemysłowego. Zespół Kopalni Guido został wpisany do rejestru zabytków (Kopalnia Guido, ul. 3 Maja 91, druga połowa XIX–XX wieku, nr rej. 1342/87 z 26 lutego 1987 i z 23 grudnia 2014 roku: szyb kolejowy, budynek nadszybowy szybu kolejowego z wieżą wyciągową, maszynownia szybu kolejowego, szybik Guido, wyrobiska podziemne (poziom 170, poziom 320), wyrobiska podziemne (poziom 320, poziom 150), nr rej. A/425/14 z 30 grudnia 2014; wyrobisko korytarzowe Upadowa nr 1 (poziom 320), nr rej. A/491/17 z 22 września 2017 roku), jak również skansen górniczy Królowa Luiza, tj. wyrobiska i budynki w rejonie szybu Zabrze I, Zabrze II i Wyzwolenie, w tym zrewitalizowana łaźnia fałcuszkowa oraz część Głównej Kluczowej Sztolni Dziedzicznej (kopalnia, ob. skansen górniczy Królowa Luiza, ul. Wolności 402, druga połowa XIX wieku, nr rej. A/1539/93 z 20 grudnia 1993: budynek nadszybowy szybu Carnall, później Zabrze II, maszynownia szybu Carnall, maszynownia szybu Zabrze I, budynek kompresorów, budynek łaźni, budynek skraplarni powietrza (warsztaty), budynek magazynu, ob. warsztat i biuro, budynek cechowni, ob. Sklep, główna Kluczowa Sztolnia Dziedziczna, od rozwidlenia wschodniego – rejon szybu Carnall w skansenie górniczym do wylotu przy ul. Karola Miarki, 1799–1863, nr rej. A/220/07 z 11 grudnia 2007, z 30 czerwca 2010 i z 14 grudnia 2015 roku; wyrobisko korytarzowe – przekop w poziomie 80, nr rej. A/821/2021 z 1 czerwca 2021 roku, wyrobiska d. kopalni Królowa Luiza i Zabrze–Bielszowice w rejonie ul. Sienkiewicza 43, początek XIX–XX wieku, nr rej. A/460/15 z 4 listopada 2015 roku, szyb Wyzwolenie i chodnik podstawowy (do Kluczowej Sztolni Dziedzicznej, ul. Sienkiewicza 43, 1815–1829, 1907, nr rej. A/404/13 z 27 marca 2013 roku), a także rozporządzeniem Prezydenta RP z dnia 14 lipca 2020 roku uznane za pomnik historii. Na terenie Małego Zabrza i Pawłowa w latach 1795–1803 powstały kolonie robotnicze przy kopalni. Tworzyły je małe, parterowe, murowane budynki, przeważnie dla czterech rodzin. Dla robotników kopalni była przeznaczona także kolonia B, którą rozpoczęto budować w 1869 roku. Kopalnia przydzielała bezpłatnie działki robotnikom oraz finansowała budowę domów. W 1914 roku kolonię tworzyło 300 budynków mieszkalnych, a także sklepy, warsztaty, szkoły i kościoł ewangelicki.

6.8. Załącznik nr 8.

Nieczynne kopalnie węgla kamiennego w Zagłębiu Dąbrowskim, zamknięte po II wojnie światowej^[688]

1. Kopalnia Węgla Kamiennego Brzeczkwice^[689]

Rok powstania: 1778 (Berthal), 1970

Rok zamknięcia: 1999

Położenie: Sosnowiec–Jezor

Upadowa kopalnia węgla kamiennego uruchomiona przy Kopalni Komuna Paryska z Jaworzna. Mieroszewski uruchomił Kopalnię Węgla Kamiennego Berthal. Węgiel wydobywano tu jeszcze w latach 80. XX wieku, ale nie w kopalni, tylko w sztolniach sięgających maksymalnie kilkadziesiąt metrów pod ziemię. Szyby te istniały jeszcze do początków lat 80. i należały głównie do KWK Niwka Modrzejów (dziś nieistniejącej).

2. Kopalnia Węgla Kamiennego Brzozowica^[690]

Rok powstania: Lata 1952–1956

Rok zamknięcia: 1958

Położenie: Będzin–Gzichów

Na północ od Brzozowicy do 1968 roku działała odkrywkowa Kopalnia Węgla Kamiennego Brzozowica, zbudowana w latach 1952–1956. 1 lipca 1958 roku kopalnia została włączona w skład KWK Generał Zawadzki. Po likwidacji kopalni teren został zrehabilitowany.

3. Kopalnia Węgla Kamiennego Czeladź^[691]

Rok powstania: 1858

Rok zamknięcia: 1996

Położenie: Czeladź–Piaski

W 1858 roku mieszkańcy czeladzcy rozpoczęli budowę kopalni. W 1867 roku większość udziałów w kopalni została sprzedana Józefowi Familierowi z Warszawy i Michałowi Gutmanowi z Bytomia. Następnie głównym udziałowcem został Ernest Kramer z Bytomia, który w 1876 roku otrzymał nadania na pola górnicze Ernest i Michał. Nowy właściciel wybił szyb Ernest i szyb odwadniający Michał. W 1879 roku kopalnia została przejęta przez Towarzystwo Bezimienne Kopalń Węgla Czeladź w Piaskach–Czeladzi pod Sosnowcem z siedzibą w Paryżu. W maju 1943 roku kopalnia została przejęta przez koncern Preussag. Od 1943 roku przy kopalni istniał podobóz jeniecki dla jeńców brytyjskich. W 1945 roku kopalnia weszła w skład Dąbrowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. 1 stycznia 1973 roku Kopalnia Czeladź została połączona z Kopalnią Miłowice, przyjmując nazwę KWK Miłowice–Czeladź. Trzy połączone kopalnie (Czeladź, Miłowice, Czerwona Gwardia) 1 stycznia 1990 roku otrzymały nazwę Saturn. Kopalnia w 1996 roku została postawiona w stan likwidacji. 16 lipca 2002 roku została połączona z KWK Porąbka–Klimontów i KWK Sosnowiec w jeden oddział o nazwie KWK Czeladź–Sosnowiec. Obecnie działa tutaj Centralny Zakład Odwadniania Kopalń pod zarządem Spółki Restrukturyzacji Kopalń SA w Bytomiu.

4. Kopalnia Węgla Kamiennego Czerwona Gwardia^[692]

Rok powstania: 1950

Rok zamknięcia: 1996

Położenie: Czeladź

Utworzona z Kopalni Saturn. 1 stycznia 1976 roku włączono do niej Kopalnię Miłowice–Czeladź (obejmującą kopalnie Czeladź z Piasków i Miłowice z Sosnowca–Miłowic). W styczniu 1990 roku przywrócono jej nazwę Saturn.

[688] Za: *Dąbrowa Górnicza – Zakłady Przemysłowe – Górnictwo*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_przemysl_gornictwo.htm#DAWNE%20KOPALNIE%20CYNKU [dostęp: 2.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[689] Źródło: *Kopalnia Brzozowica w Będzinie [ZDJĘCIA]*, Będzin Nasze Miasto, <https://bedzin.naszemiasto.pl/kopalnia-brzozowica-w-bedzinie-zdjecia/ar/c3-1703701> [dostęp: 11.11.2023].

[690] Źródło: *Odkrywkowa Kopalnia Węgla Kamiennego „Brzozowica”*, Polska na fotografii, https://fotopolska.eu/Bedzin/b87910,Odkrywkowa_Kopalnia_Wegla_Kamiennego_Brozowica.html [dostęp: 11.11.2023]; *Poznaj swoją małą ojczyznę – Zagłębie Dąbrowskie i okolice*, Zieliński A. (red.), Sosnowiec 1991; Ciepela B., *Kopalnie węgla kamiennego w Będzinie (1823–1998/2001)*, Będzin–Sosnowiec 2009.

[691] *Kopalnia „Czeladź” (Czeladź-Piaski)*, WikiZagłębie.pl, [https://wikizaglebie.pl/wiki/Kopalnia_%22Czelad%22\(Czelad%22C5%BA-Piaski\)](https://wikizaglebie.pl/wiki/Kopalnia_%22Czelad%22(Czelad%22C5%BA-Piaski)) [dostęp: 11.11.2023].

[692] Źródło: *Kopalnia „Czerwona Gwardia”*, WikiZagłębie.pl, https://wikizaglebie.pl/wiki/Kopalnia_%22Czerwona_Gwardia%22 [dostęp: 13.11.2023].

5. Kopalnia Ćwiczebna Muzeum Miejskiego Sztygarka^[693]

Rok powstania: 1927

Rok zamknięcia: Czynna

Położenie: Dąbrowa Górnicza

Kopalnia zlokalizowana jest w południowo-wschodniej części obszaru górniczego dawnej kopalni węgla Paryż w Dąbrowie Górniczej, w sąsiedztwie ulic Górniczej i Legionów Polskich. W jej pobliżu, na łagodnym stoku nachylonym w kierunku północno-wschodnim, znajduje się niewielki skwer z pomnikiem Stanisława Staszica. Ponadto w okolicy kopalni usytuowany jest kościół pw. św. Barbary oraz zabudowania Zespołu Szkół Zawodowych im. Stanisława Staszica oraz Muzeum Miejskiego Sztygarka. Kopalnia miała zaznajamiać uczniów z różnorodnymi urządzeniami górniczymi, umożliwiać przeprowadzanie zdjęć geologicznych, dokonywanie pomiarów w zakresie wentylacji i miernictwa podziemnego. Przyszli górnicy wykonywali także drążenie wyrobisk. Ich sumaryczna długość wyniosła ok. 250 m. Zajęcia praktyczne uczniów szkół górniczych były realizowane w Kopalni Ćwiczebnej do 1994 roku. Planowano nawet wykonanie szybu, montaż urządzeń szybowych, a także maszyny i wieży wyciągowej. W latach 1958–1961 wykonano szereg prac zabezpieczających wyrobiska sztolni. Wydrążono także wyrobiska pochyłe (upadowa I – zwana też kamienną i upadowa II – południowa) i wyrobisko poziome, łączące upadowe. Łączna ich długość wyniosła ok. 100 m, przy różnicach poziomów 14,5 m. Zamierzano zwiększyć tę liczbę oraz wybudować szyb, który nosiłby nazwę Staszic. W latach późniejszych (do 1966 roku) wykonano między innymi chodnik ścianowy i podścianowy. Kopalnia Ćwiczebna udostępniła dwa pokłady węgla kamiennego. W wyrobiskach zaprezentowane są maszyny i urządzenia służące do urobku i transportu węgla, takie jak kombajn węglowy, przenośniki, wozy kopalniane. Muzeum obecnie jest ewenementem na skalę regionu. Składająca się z trzech poziomów kopalnia od 2 stycznia 2010 roku została udostępniona do zwiedzania jako podziemna trasa turystyczna. Kopalnia Ćwiczebna prezentuje to, w jaki sposób szkolono w ramach praktyk uczniowskich średnią kadre górniczą. Można w niej obejrzeć stanowiska szkoleniowe z zakresu mechaniki i elektryki oraz zabezpieczania wyrobisk górniczych za pomocą specjalistycznych obudów.

6. Kopalnia Węgla Kamiennego Grodziec^[694]

Rok powstania: 1899

Rok zamknięcia: 2001

Położenie: Będzin-Grodziec

Kopalnię uruchomiło 7 czerwca 1899 roku Grodzieckie Towarzystwo Kopalń Węgla i Zakładów Przemysłowych. Początkowo, do 1938 roku, miała nazwę Grodziec II[1], a potocznie nazywano ją Grodziec Towarzystwo. W 1936 roku wykupiły ją belgijskie Zakłady Solvay. Kopalnia została zbudowana na nadaniach górniczych Stanisława Ciechanowskiego. W historii kopalni było siedem szybów głębinowych. W czasie II wojny światowej kopalnia jako jedyna w Zagłębiu Dąbrowskim nie została przejęta przez koncern Preussag, lecz pozostawała pod zarządkiem komisarycznym. 7 lutego 1945 roku Kopalnia Grodziec wysłała pierwszy po II wojnie światowej 44-wagonowy pociąg z węglem dla odbudowywanej Warszawy. Od tegoż roku kopalnia wchodziła w skład Dąbrowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. Po kopalni pozostało kilka budynków przy ul. Barlickiego oraz studnia głębinowa utworzona z szybu Grodziec II, należąca do Centralnego Zakładu Odwadniania Kopalń.

7. Kopalnia Węgla Kamiennego Jowisz^[695]

Rok powstania: 1915 (w czasie II wojny światowej Jupitergrube, od 1997 roku Zakład Górniczy Wojkowice)

Rok zamknięcia: 2006

Położenie: Wojkowice

Pomysłodawcą budowy kopalni było Towarzystwo Górniczo-Przemysłowe Saturn stworzone przez właścicieli największych łódzkich zakładów włókienniczych. Dzięki temu zakłady zaopatrywane byłyby w węgiel bez ponoszenia kosztów kupna. W 1907 roku rozpoczęto drążenie pierwszych szybów Karol i Edward. Otwarcie nastąpiło w 1910 roku, a dwa lata później wydobyto pierwszą tonę węgla. W 1914 roku Niemcy zniszczyli urządzenia w szybach, ale cztery miesiące później wznowiono wydobywanie. Wkrótce zaczęto montować coraz to nowsze urządzenia. Pierwszy raz do odbudowy chodników użyto tzw. betonitów, czyli betonowych belek. Konie wydobywające węgiel na powierzchnię zastąpiono taśmociągami i kolejką. W kopalni uruchomiono elektrownię. W czasie II wojny światowej kopalnię przejął pruski koncern Preussag, a nazwę zakładu zmieniono na Jupiter. Nazwa Jowisz powróciła po 1945 roku. Po wojnie kopalnia została włączona w skład Dąbrowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego w Sosnowcu. W 2000 roku KWK Jowisz Sp. z o.o. została postawiona w stan likwidacji z zadaniem prowadzenia dalszego procesu likwidacyjnego finansowanego z budżetu państwa. Dzięki kopalni w Wojkowicach powstało wiele osiedli mieszkaniowych dla jej pracowników. Kopalnia pomogła także zrealizować w Wojkowicach takie projekty jak budowa szkoły tysiąclecia czy utworzenie kompleksu sportowego w parku miejskim. Zakład posiadał ośrodki wczasowe w Ślemieniu (Beskid Mały) i Świnoujściu.

8. Kopalnia Węgla Kamiennego Modrzejów^[696]

Rok powstania: 1912

Rok zamknięcia: 1999

Położenie: Sosnowiec-Modrzejów

Zbudowana na polach górniczych Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich jako szyb kopalni Niwka. Kopalnia została oddzielona od niej w 1919 roku. We wrześniu 1939 roku przejęta przez niemieckie władze okupacyjne, została 1 stycznia 1942 roku włączona w skład niemieckiego koncernu Preussag. Od 1945 roku należała do Dąbrowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. Ponownie połączona z kopalnią Niwka 5 lipca 1945 roku, tworząc kopalnię Niwka-Modrzejów. Dawne budynki kopalni zostały zaadaptowane na potrzeby Sosnowieckiego Parku Naukowo-Technologicznego. Jego misją jest stymulowanie rozwoju gospodarczego Sosnowca i województwa śląskiego poprzez przyciąganie, wspieranie i rozwój innowacyjnych przedsiębiorstw, działających w sektorze nowoczesnych technologii. SPNT działa od 2012 roku.

[693] Źródło: *Kopalnia Ćwiczebna Muzeum Miejskiego Sztygarka*, Szlak Zabytków Techniki, <https://www.zabytkitechniki.pl/poi/1706/kopalnia-cwiczebna-muzeum-miejskiego-sztygarka> [dostęp: 15.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[694] Szymczyk T., *Alfabet kopalń Śląska i Zagłębia: G jak Grodziec, czyli będzińska dzielnica to nie tylko cementownia*, *Dziennik Zachodni*, <https://dziennikzachodni.pl/alfabet-kopaln-slaska-i-zaglebia-g-jak-grodziec-czyli-bedzinska-dzielnica-to-nie-tylko-cementownia/ar/c3-9963834> [dostęp: 15.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[695] Ciepela B., *Zarys historii górnictwa. Kopalnia Jowisz 1907–2002*, „Wiadomości Górnicze”, 56, 1, 2005; tenże, *Najstarsze i ostatnie kopalnie węgla w Zagłębiu Dąbrowskim*, dz. cyt.; Góra S., *Kopalnia węgla Kamiennego Jowisz*, dz. cyt.

[696] *Sosnowiec. Zarys rozwoju miasta*, Rechowicz H. (red.), Warszawa–Kraków 1977; Luksa J., *Rozwój wydobywania w kopalniach węgla kamiennego w Polsce w latach 1769–1948*, Katowice 1959.

9. Kopalnia Węgla Kamiennego Mortimer (Ignacy); Kopalnia Węgla Kamiennego Mortimer- Porąbka^[697]

Rok powstania: 1851

1942

W lipcu 1945 roku połączenie z Kopalnią Klimontów i nadano nazwę Klimontów-Mortimer; w 1958 roku połączona z Kopalnią Porąbka w zakład Mortimer-Porąbka; w 1974 roku połączono z Kopalnią Klimontów i nadano nazwę Czerwone Zagłębie; w 1992 roku kopalnia zmieniła nazwę na Porąbka-Klimontów. W 1974 roku pn. Czerwone Zagłębie, utworzona z kopalni Klimontów i Mortimer-Porąbka

Rok zamknięcia: 1933

Okolo 1945 roku

1998

Położenie: Sosnowiec

Kopalnię założył Jacek Siemierński w Zagórzcu pod nazwą Ignacy jako zakład o charakterze odkrywkowym. Zagrożony konfiskatą majątku po powstaniu styczniowym, w którym uczestniczył, sprzedał ją w 1864 roku wraz z dobrami ziemskimi Gustawowi von Kramście. Nowy właściciel przebudował kopalnię w latach 70. XIX wieku. Poważnym odbiorcą węgla, obok hut cynku, stały się koleje żelazne. Po śmierci G. von Kramsty (1869) kopalnia przeszła w ręce jego spadkobierców, a następnie utworzonego przez nich (1883) Gwarectwa von Kramsty. Do największych inwestycji sukcesorów należało wydrążenie w 1880 roku drugiego głębinowego szybu wydobywczego o nazwie Mortimer, od którego kopalnia otrzymała nazwę. W 1891 roku zakład kupili kapitaliści francuscy zgrupowani w Towarzystwie Kopalni i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. Towarzystwo dokonało wielu inwestycji – powstała m.in. nowa zabudowa przy szybie Ignacy oraz łaźnia i budynki administracyjne. W latach I wojny światowej zakład znalazł się pod przymusowym zarządem niemieckim. W okresie międzywojennym kopalnia pozostała własnością Towarzystwa Kopalni i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. Przejściowo w latach 1920–1927 nosiła poprzednią nazwę Ignacy. Mimo protestu załogi w 1933 roku kopalnia, wraz z sąsiednim Klimontowem została unieruchomiona i zatopiona. Podczas okupacji hitlerowskiej w 1942 roku kopalnię przejął pruski koncern państwowy Preussag. Wobec dużego zapotrzebowania na węgiel Niemcy odwołali i uruchomili zakład pn. Bismarck II. Pod koniec okupacji ponownie go zatopili. Po wyzwoleniu kopalnia została przejęta pod zarządek państwowy i podporządkowana Dąbrowskiemu Zjednoczeniu Przemysłu Węglowego z siedzibą w Sosnowcu. W lipcu 1945 roku połączono ją z Klimontowem i nadano nazwę Klimontów-Mortimer. Fuzja trwała do 1950 roku. W tym czasie dotopiono kopalnię i rozbudowano; od stycznia 1951 do połowy 1958 roku była samodzielnym zakładem. Po połączeniu z budowaną Kopalnią Porąbka przyjęła nazwę Mortimer-Porąbka. Dalszych zmian dokonano w 1974 roku – z połączenia kopalni Mortimer-Porąbka i Klimontów powstało duże przedsiębiorstwo górnicze pn. Czerwone Zagłębie. W 1992 roku kopalnia zmieniła nazwę na Porąbka-Klimontów, a następnie przekształcona została w spółkę akcyjną. Z powodu wyczerpania się zasobów węgla i restrukturyzacji górnictwa zdecydowano o likwidacji przedsiębiorstwa.

10. Kopalnia Węgla Kamiennego Niwka; Kopalnia Węgla Kamiennego Niwka- Modrzejów^[698]

Rok powstania: 1833

W 1928 roku z połączenia kopalń Jerzy i Modrzejów; od 1945 roku Niwka-Modrzejów

Rok zamknięcia: 1999

Położenie: Sosnowiec-Niwka

Początki tego przedsiębiorstwa wiążą się z powstaniem Kopalni Jerzy (od 1928 roku Niwka). Założyli ją na gruntach niweckich: hr. Maurycy Kossowski, Jacek Lipski, Wojciech Kryger, Antoni Klimkiewicz. Była to trzecia z kolei kopalnia w Niwce (po Maurycym i Józefie). Od 1836 roku należała do Banku Polskiego, w 1843 roku przeszła pod zarządek Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu. Około 1844 roku nieczynną kopalnię przejął Jacek Siemierński, właściciel Niwki i Zagórzca. W 1864 roku sprzedał ją wraz z majątkiem ziemskim niemieckiemu przemysłowcowi z Górnego Śląska Gustawowi von Kramście, który w 1867 roku wznowił eksploatację. Po śmierci G. Kramsty (1869) stała się własnością jego spadkobierców, a następnie utworzonego przez nich w 1883 roku Gwarectwa von Kramsty. W 1891 roku kopalnię nabyło Towarzystwo Kopalni Węgla i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich założone przez francuskich kapitalistów, będące największym potentatem węglowym na tym terenie. Kopalnia posiadała kilka szybów. W latach 1909–1912 wybudowano kolejny, pn. Kazimierz, który dał początek założonej w 1919 roku Kopalni Modrzejów. Podczas I wojny światowej kopalnia była nieczynna. Po odzyskaniu niepodległości Towarzystwo Kopalni i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich ponownie ją uruchomiło. Od 1919 roku samodzielną działalność prowadziła wyodrębniona z Niwki Kopalnia Modrzejów. W okresie okupacji hitlerowskiej obie kopalnie przejął i połączył (1 stycznia 1942 roku) koncern Preussag. Zakład nosił nazwę Theodor Koener. Po wyzwoleniu utworzono przedsiębiorstwo pn. Niwka-Modrzejów, które należało do Dąbrowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. W okresie Polski Ludowej przebudowano obydwa zespoły wydobywcze (Niwka i Modrzejów). Uruchomiono nowe poziomy, zgłębiono kilka szybów, powiększono i unowocześniono park maszynowy, zbudowano urządzenia wentylacyjne i podsadzkowe. Prace dołowe zostały zmechanizowane. Od 1993 roku kopalnia wchodziła w skład Katowickiego Holdingu Węglowego SA w Katowicach jako wyodrębniony organizacyjnie i majątkowo zakład. W ramach realizacji rządowego programu reformy górnictwa węgla kamiennego zakład został wyznaczony do likwidacji. 30 czerwca 1999 roku kopalnia zakończyła wydobywanie. Na terenie byłej Kopalni Węgla Kamiennego Niwka-Modrzejów powstał Sosnowiecki Park Naukowo-Technologiczny.

[697] Śmiałek M., *Sosnowieckie ABC*, t. III, Sosnowiec 2004, s. 24–25.

[698] *Sosnowiec. Zarys rozwoju miasta*, dz. cyt.; Luksa J., Luksa J., *Rozwój wydobywania w kopalniach węgla kamiennego w Polsce w latach 1769–1948*, dz. cyt.; Jaros J., *Słownik historyczny kopalni węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

11. Kopalnia Węgla Kamiennego Porąbka; Mortimer-Porąbka^[699]

Rok powstania: 1957

Rok zamknięcia: 2000, w 1958 roku połączona z Kopalnią Mortimer w Kopalnię Mortimer-Porąbka

Położenie: Sosnowiec-Zagórze

Kopalnia Porąbka sąsiaduje z zasobami węgla kamiennego w obrębie Klimontowa. Za początek uznać można Kopalnię Ignacy, założoną w Zagórze w 1851 roku (początkowo należała do właściciela Zagórza Jacka Siemieńskiego, a od 1864 roku do Gustawa von Kramsty). Eksploatowano ją najpierw odkrywkowo, zaś w 1865 roku wydrążono pierwszy, płytki szyb – Ignacy. Po śmierci von Kramsty kopalnia stała się własnością jego spadkobierców, którzy utworzyli później gwarectwo. Po pożarze w 1870 roku zlikwidowano odkrywkę, zaś 10 lat później ukończono drążenie szybu Mortimer (w niewielkiej odległości od szybu Ignacy). Szyb zaopatrzony był w basztową wieżę wyciągową, zbudowano również maszynownię, kotłownię, wieżę ciśnieni i sortownię. Szyb ten był również szybem odwadniającym. W 1890 roku, po kolejnym pożarze, gwarectwo sprzedało kopalnię Towarzystwu Kopalni i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich (kapitał francuski). Towarzystwo to stało się również właścicielem kopalni Niwka, Klimontów i Milowice. Nowi właściciele rozbudowali zakład, powstała zabudowa wokół szybu Ignacy oraz budynki socjalne (w tym łaźnia) i administracyjne. Kopalnia nie posiadała bocznic kolejowej, a węgiel dostarczany był kolejką linową do stacji DZID w Dąbrowie Górniczej. W latach 90. XIX wieku zmieniono nazwę kopalni na Mortimer. W 1912 roku zaczęto drążyć nowy szyb – Jadwiga, oddalony nieco od głównego zakładu, w rok później dał on początek Kopalni Klimontów II (unieruchomionej następnie w latach 1915–1918), w latach 1920–1926 noszącej nazwę Jadwiga. W latach 1920–1927 kopalnia ponownie nazywała się Ignacy, by w 1927 roku wrócić do nazwy Mortimer. Prawdopodobnie w latach 20. XX wieku przebudowano szyb Mortimer (otrzymał nowe nadszybie i stalową wieżę wyciągową) oraz budynki socjalne. Na skutek kryzysu w latach 30. XX wieku w 1933 roku podjęto decyzję o zatopieniu kopalni, zakład był zamknięty przez 10 lat. W 1942 roku kopalnia zostaje przejęta przez koncern Preussag i ponownie uruchomiona w 1943 roku pod nazwą Bismarck III. Przebudowano nadszybie szybu Mortimer, budując również nową maszynownię. Odwodnienie prowadzono szybami Mortimer i Jadwiga. Po wojnie kopalnia wróciła do nazwy Mortimer, została znacjonalizowana i weszła w skład Dąbrowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. W tym samym roku połączono ją z Kopalnią Klimontów pod nazwą Klimontów-Mortimer. Od 1 stycznia 1951 roku kopalnia znów była samodzielnym zakładem. Od 1945 roku rozpoczęto znów pompowanie wody przez szyb Jadwiga, od 1950 roku planowano już stworzenie nowej Kopalni Porąbka. Prace zostały przyspieszone w 1952 roku dzięki złączeniu obok Jadwigi drugiego szybu – Ryszard. W tym samym czasie prowadzono płytką eksploatację upadłymi Mortimer II, III i IV (Mortimer II działał od 1944 do 1 lipca 1963 roku. Mortimer III uruchomiono w 1953 roku, a od 1 stycznia 1968 roku połączono go z szybem na Porąbce, Mortimer IV działał najkrócej – w latach 1956–1959. 1 lipca 1958 roku Kopalnia Mortimer została połączona z Kopalnią Porąbka w budowie, tworząc Kopalnię Mortimer-Porąbka. Głównym szybem wydobywczym nowo budowanej kopalni był Ryszard, złączony w latach 1952–1956. W pobliżu w latach 1948–1959 złączono jazdowo-materiałowo-podsadzkowy szyb Józef. Oprócz tego wykonano pięć szybów pomocniczych oraz centralny szyb wentylacyjny Jakub. W latach 1957–1958 pogłębiono szyb Jadwiga, oprócz wyciągu klatkowego zamontowano w nim skip drzewny. Pogłębiono również szyb Leśny (podsadzkowy), a w 1961 roku ukończono wentylacyjny szyb Franciszek. W latach 1960–1962 złączono podsadzkowo-wentylacyjny szyb Południowy. Przy szybie Józef powstał kompleks BHP – łaźnia szafkaowa, lampownia, izba zborna dla ponad 2 tys. górników. Na początku lat 70. XX wieku wybudowano kompleks BHP w rejonie szybów Jadwiga i Ryszard (również na ponad 2000 osób). W latach 1965–1974 zlikwidowano stary rejon kopalni (Mortimer), przekazując teren i zabudowania innym zakładom (dziś znajduje się tam m.in. ExpoSilesia, czyli Targi Sosnowieckie). 1 stycznia 1974 roku Kopalnia Mortimer-Porąbka została połączona z Kopalnią Klimontów – nowo powstały zakład przyjął nazwę KWK Czerwone Zagłębie. Wydobycie przerwano prawdopodobnie w 1998 roku, a zlikwidowano w roku 2000.

12. Kopalnia Węgla Kamiennego Porąbka-Klimontów^[700]

Rok powstania: 1974

Rok zamknięcia: 2000

Położenie: Sosnowiec-Zagórze

Początki kopalni datuje się na rok 1974, kiedy to w Zagórze powstała kopalnia pod nazwą Czerwone Zagłębie, utworzona z kopalni Klimontów i Mortimer-Porąbka. W latach 90. XX wieku nazwę kopalni zmieniono na KWK Porąbka-Klimontów. Kopalnia Klimontów od 1974 roku funkcjonowała jako część Kopalni Porąbka-Klimontów. Jej budowę rozpoczęto w 1904 roku jako część Kopalni Niwka. W 1908 roku została wydzielona jako odrębny zakład o nazwie Klimontów oraz została dołączona Kopalnia Barbara jako szyb. W 1945 roku została połączona z Kopalnią Mortimer i do 1950 roku funkcjonowała jako część połączonych kopalni pn. Klimontów-Mortimer. Od 1951 roku kopalnia była samodzielnym przedsiębiorstwem. W 1974 roku została połączona z Kopalnią Mortimer-Porąbka pod nazwą Czerwone-Zagłębie, a po 1992 roku jako Porąbka-Klimontów.

13. Kopalnia Węgla Kamiennego Paryż^[701]

Rok powstania: 1876 (niem. Paris Grube, od 1945 do 1989 roku Generał Zawadzki, w 1989 roku powrót do nazwy Paryż)

Rok zamknięcia: 1996

Położenie: Dąbrowa Górnicza

Kopalnia powstała w wyniku połączenia Kopalni Łabęcki, założonej w 1865 roku, oraz Kopalni Nowa, założonej w 1867 roku. Kopalnie zostały zakupione w 1876 roku razem z Kompanią Koszelew przez oficerów rosyjskich Plemiannikowa i Riesenka, a następnie wydzierżawione Towarzystwu Francusko-Włoskiemu Dąbrowskich Kopalni Węgla. Dawne kopalnie były początkowo eksploatowane odkrywkowo: Łabęcki do 1880 roku, a Nowa do 1914 roku. Od 1876 roku pod nazwą Nowa-Łabęcki. Do nowego zakładu przyłączono również Kopalnię Koszelew. W 1884 roku wybudowano szyb Paryż. W 1942 roku kopalnię przejął koncern Preussag. W 1922 roku wystąpiono z propozycją utworzenia rezerwatu geologicznego wychodni węgla pokładu Reden. Jest to jedna z najwcześniejszych prób ochrony wychodni węgla. Po wojnie znacjonalizowana, włączona do Dąbrowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. Od 1945 roku nosiła nazwę KWK Generał Zawadzki. W czerwcu 1945 roku do zakładu wcielono: kopalnie Mars, Flora, Reden i kopalnię odkrywkową Brzozowica. Po 1989 roku powrócono do nazwy KWK Paryż. Minister przemysłu i handlu 19 sierpnia 1993 roku wydał rozporządzenie, w którym zapowiedział zamknięcie kopalni. Wydobycie zakończono 30 czerwca 1995 roku. Zlikwidowana 31 grudnia 1996 roku. W wyniku restrukturyzacji KWK Paryż w 1994 roku powstał Zakład Przeróbki Mechanicznej Węgla Dąbrowa sp. z o.o. (ZPMW) z własną bocznicą kolejową, z którego w 2008 roku wydzielona została spółka Carbo-Proces Recykling sp. z o.o.

[699] Źródło: *Forum Eksploratorzy*, www.eksploratorzy.com.pl [dostęp: 15.11.2023].

[700] Tamże.

[701] Dłuzewski E., Jaros J., Ziembra J., Ziembra M., *Kopalnia Generał Zawadzki (1785-1985)*, dz. cyt.; Bielecki S., *Kopalnie węgla kamiennego w Dąbrowie Górniczej (1785-1995)*, dz. cyt.

14. Kopalnia Węgla Kamiennego Saturn^[702]

Rok powstania: 1887 (w latach 1950–1990 Czerwona Gwardia)

Rok zamknięcia: 1996

Położenie: Czeladź

Kopalnia powstała na terenie folwarku plebańskiego w Czeladzi, który kupił w 1869 roku, warszawski adwokat – Ludwik Kozłowski. Tenże, ok. 1872 roku, rozpoczął poszukiwania węgla kamiennego. Dwa lata później sprzedał ten majątek księciu Christianowi Hohenlohemu. Książę Hohenlohe planował utworzyć Towarzystwo Akcyjne Górniczo-Przemysłowe Saturn, ale nie ma informacji, z jakiego powodu zrezygnował z tego projektu. Być może dlatego, że pojawiła się grupa znanych łódzkich fabrykantów (Karol Wilhelm II Scheibler, dr Alfred Biedermann, Edward Herbst, Juliusz Kunitzer oraz prawnik i ekonomista Jan Alfons Surzycki), którzy, aby uniezależnić się od wahań i wysokości cen śląsko-górnosląskiego węgla, postanowili kupić kopalnię. W tym celu utworzyli 13 lutego 1899 roku Konsorcjum Saturn. Towarzystwo Saturn było jednym z nielicznych przedsiębiorstw zagłębiowskich prezentujących kapitał krajowy. Jednocześnie było jedyną tego rodzaju inicjatywą na terenie Królestwa Polskiego o charakterze antymonopolowym. W 1904 roku pogłębiono I szyb, poza tym przebito szyby pomocnicze Hieronim, Aleksander i Antoni. W tym samym roku rozpoczęto modernizację odwadniania, sprządzając pompy odśrodkowe z elektrycznym napędem, a w kilka lat później zelektryfikowano też maszyny wyciągowe na szybach I i II. W 1911 roku zakończono prowadzoną w kilku etapach modernizację i mechanizację sortowni. Rok później na niektórych trasach wprowadzono podziemny przewód elektryczny. W 1950 roku zmieniono nazwę kopalni na KWK Czerwona Gwardia. 1 stycznia 1973 roku kopalnie Miłowice i Czeladź zostały połączone, przyjmując nazwę KWK Miłowice-Czeladź. 1 stycznia 1976 roku przyłączono ją do Kopalni Czerwona Gwardia. Zakończenie działalności produkcyjnej (wydobycie węgla i bentonitu) ustalono na 31 grudnia 1995 roku, a zakończenie likwidacji kopalni na 31 grudnia 1996 roku. Dawna kopalnia Saturn jest istotnym elementem śląskiego Szlaku Techniki jako Galeria Sztuki Współczesnej Elektrownia. Elektrownia to jeden z nielicznych obiektów będący świadkiem złotego wieku Kopalni Saturn. Jej wnętrza przypominają czasy maszyn parowych i pierwszych urządzeń elektrycznych. Istnieje m.in. parowy wyciąg szybowy z 1897 roku, który tłoczył powietrze dla pracujących pod ziemią górników. W 1958 roku rozdzielnie przebudowano, instalując na osi wału bębna linowego dwa silniki elektryczne. Pozwoliło to na eksploatację urządzenia zarówno na napędzie elektrycznym, jak i parowym. Dzięki temu maszyna przetrwała w niemal niezmiennym stanie do dnia dzisiejszego. Na terenie kopalni znajdują się również wieże szybu I (przebudowana wieża typu Malakov; zachowała się zastrzałowa wieża jednego z przedziałów, druga została rozebrana) oraz II (Malakov) wraz z maszynowniami. Zachowały się maszyny wyciągowe obydwu szybów – dla szybu I dawniej parowy wyciąg szybowy z 1897 roku, przebudowany w 1958 roku (zainstalowano na osi wału bębna linowego dwa silniki elektryczne) oraz elektryczna maszyna szybu II. W budynku głównym dyrekcji kopalni, a wcześniej zarządu Towarzystwa Saturn, powstało centrum hotelowo-konferencyjne Pałac Saturna, a w jego podziemiach powstał kompleks saunowo-basenowy Termy Rzymskie. W przyszłości na terenie kopalni planowane jest utworzenie muzeum techniki. Dla upamiętnienia działalności łódzkich przemysłowców w Kopalni Saturn w jej pobliżu dwie ulice noszą nazwy: Karola Scheiblera i Alfreda Biedermana.

15. Kopalnia Węgla Kamiennego Sosnowiec^[703]

Rok powstania: 1876 (powstała pod nazwą Fanny, następnie nosiła nazwę Renard)

Rok zamknięcia: 1997

Położenie: Sosnowiec-Sielec

Kopalnia Sosnowiec powstała w 1876 roku w Sielcu pod nazwą Fanny, następnie nosiła nazwę Renard. Dobra sieleckie, na których terenie powstała Kopalnia Renard, kupił od siostrzenicy księcia Ludwika zu Anhalt-Koethen-Pless, Szarlotty von Stolberg-Wernigerode hrabia Jan Renard, syn hrabiego Andrzeja Marii Renarda ze Śląska Opolskiego. W 1863 roku na Dębowej Górze w dobrach Renarda powstała pierwsza głębinowa Kopalnia Ludmiła. Miała dwa szyby wydobywcze: Moebius i Jan, wyposażone w parowe maszyny odwadniające i wyciągowe oraz własną kotłownię. W 1884 roku spadkobiercy hrabiego Renarda sprzedali majątki Sielec, Modrzejów, Góra Siewierska i Strzyżowice wraz z kopalniami i zakładami przemysłowymi gwarectwu węglowemu Chelm z Górnego Śląska, za co otrzymali udziały w nowym przedsiębiorstwie, które otrzymało nazwę Gwarectwo Hrabia Renard. Podczas okupacji hitlerowskiej kopalnia została 1 stycznia 1942 roku zagrabiona przez pruski koncern państwowy Preussag. W 1946 roku nazwę kopalni zmieniono na Sosnowiec. Na terenach pokopalnianych powstały zakłady przemysłowe i usługowe. Pamiątką z czasów, w których kopalnia prowadziła eksploatację węgla pozostaje zachowana konstrukcja wieży wyciągowej. W 2010 roku rozpoczęły się prace nad jej przebudową. Budynek byłej kopalni zostały wyburzone, a na wieży szybowej Anna powstała ścianka wspinaczkowa, którą otwarto w 2012 roku.

[702] Konopelska W., *Saturn. Z dziejów kopalni i Towarzystwa Górniczo-Przemysłowego Saturn w Czeladzi*, Czeladź 2006; Binek-Zejda A., Lazar S., Szalaniec I., *Kopalnia i osiedle robotnicze Saturn. Historia, architektura, ludzie*, Czeladź 2016.

[703] Bielecki S.W., *Kopalnia Sosnowiec. Dzieje zakładu górniczego (1876–1997) oraz Sielca, dzielnicy miasta Sosnowca*, Sosnowiec 2017; 1961–1976. *Kopalnia Sosnowiec. Dzieje zakładu i załogi (1876–1976)*, Rehowicz H. (red.), Katowice 1976; Piesowicz K., *Zakłady górnicze w Sielcach (Monografia przemysłu dworskiego w XIX w.)*, [w:] Jezierski A., Kaczyńska E., Kowalska-Glikman S., Piesowicz K., *Ekonomika górnictwa i hutnictwa w Królestwie Polskim 1840–1919*, Warszawa 1961.

16. Kopalnia Węgla Kamiennego Wiktor (Milowice)^[704]

Rok powstania: 1822

W latach 90. XIX wieku kopalnia przemianowana została na Milowice. Do nazwy Wiktor powrócono przejściowo w latach 1920–1926; 1 stycznia 1973 roku połączona została z Kopalnią Czeladź w Kopalnię Milowice–Czeladź, a ta zaś po trzech latach 1 stycznia 1976 roku przyłączona została do Kopalni Czerwona Gwardia (dawna Saturn), a kopalnia w Milowicach funkcjonowała jako zakład pod nazwą Czerwona Gwardia Ruch Milowice. W styczniu 1990 roku połączonym kopalniom nadano nazwę Saturn)

Rok zamknięcia: 1996

Położenie: Sosnowiec–Milowice

Kopalnia początkowo odkrywkowa, założona w ówczesnej wsi Milowice przez Józefa Błęszyńskiego. W 1841 roku kopalnię wydzierżawiono krakowskiemu kupcom Joachimiowi Grynbergowi i Maurycemu Józefowi Rozentelowi. Od 1855 roku kopalnię dzierżawili: kupiec z Mysłowic Abraham Kuźnicki oraz bracia Jakub i Izrael Pniowerowie. Wprowadzili oni eksploatację podziemną przy użyciu maszyny parowej. Pierwszy szyb wydobywczy nosi nazwę Anna. Zbudowano wówczas kotłownię oraz sortownię. Kolejny właściciel Milowic (od 1861 roku) Julian Kubiczka sprzedał w 1865 roku majątek wraz zakładami przemysłowymi (obok huty i kopalni powstała również fabryka drutu i gwoździ) Szmulowi Hamburgerowi. W okresie jego gospodarowania (przez blisko cztery lata) w kopalni działały cztery maszyny parowe. Pod koniec 1868 roku Milowice nabył kupiec Szymon Kuźnicki z Mysłowic. W celu przeprowadzenia dalszych inwestycji w majątku utworzył on firmę pn. Dom Handlowy S. Kuznitsky i spółka, do której obok niego weszli Markus Feige i Zygmunt Pringsheim z Wrocławia. Spółka zmodernizowała kopalnię (hutę cynku i gwoździarnię zlikwidowano). W latach 70. XIX wieku zakład posiadał trzy maszyny parowe (odwadniająca, wyciągową i pomocniczą). Dalszy rozwój kopalni, w latach 80. XIX wieku, wiązał się z budową Huty Aleksander, która miała być głównym odbiorcą węgla. Wydrążono nowe szyby, zmodernizowano transport podziemny, zbudowano większą kotłownię. W 1895 roku akcje spółki w całości wykupiło Towarzystwo Kopalni i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich – największe przedsiębiorstwo górnicze w Zagłębiu Dąbrowskim reprezentujące kapitał francusko-belgijski. Wybudowano nowe szyby: Renault (później Wiktor), Łoboda, Drzewny, nową sortownię, elektrownię, a na powierzchni budynek biurowy, magazyn, warsztaty mechaniczne z kuźnią, łaźnię, dom noclegowy, dom dla urzędników. Po wybuchu I wojny światowej Niemcy wznowili produkcję. Finansowanie zakładu przejęły banki niemieckie. Po odzyskaniu niepodległości kopalnia należała do Towarzystwa Kopalni i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. Pompy do odwadniania pochodzące z początku XX wieku wymieniono na nowocześniejsze, o napędzie elektrycznym, dopiero w latach 30. Do najważniejszych inwestycji dwudziestolecia międzywojennego należało: zainstalowanie nowych kompresorów, połączenie kopalni kablem z elektrownią Modrzejów (1926), zainstalowanie turbopompy elektrycznej, rozpoczęcie budowy (1938) trakcji elektrycznej na głównym chodniku (ukończono ją w końcu 1939 roku). Po wybuchu II wojny światowej kopalnia przejęta została przez władze niemieckie. Od 1945 roku kopalnia należała do Dąbrowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. Jeszcze w kwietniu 1945 roku utworzono obozy pracy przymusowej Kopalni Milowice. Do obozu pracy przymusowej Milowice byli kierowani więźniowie, członkowie SS i policji zatrudnieni w przemyśle węglowym oraz wycofywani z transportów repatriacyjnych z Gliwic. W kwietniu 1950 roku zlikwidowano obóz pracy. W latach 1949–1950 pogłębiono szyb Anna i przerobiono go na wydobywczy. Od 1950 roku zaczęto wprowadzać system eksploatacji ścianowej i stosować mechaniczne urabianie węgla. W 1961 roku zautomatyzowano przenośniki taśmowe, rozbudowano łaźnię i lampiarnię. Kopalnia wydobywała także bentonit, surowiec mający zastosowanie w hutnictwie. Od 1957 roku przy kopalni działał zakład prefabrykatów produkujący pustaki, a później obudowę żelbetonową i płyty do nakrywania ścieków. W 1996 roku została zlikwidowana, a budynki wyburzone. Obecnie na terenach po kopalni znajdują się hale produkcyjne, w tym zakładów mięsnych Duda, oraz dyskont spożywczy.

[704] Śmiałek M., *Sosnowieckie ABC*, t. IV, Sosnowiec 2005.

6.9. Załącznik nr 9.

Nieczynne kopalnie węgla kamiennego w Rybnickim Okręgu Węglowym, zamknięte po II wojnie światowej

17. Kopalnia Węgla Kamiennego 1 Maja^[705]

Rok powstania: 1952–1960 w ramach planu sześcioletniego

Rok zamknięcia: 9 grudnia 2001 roku

Położenie: Wodzisław Śląski-Wilchwy

Do grudnia 1960 roku nosiła nazwę KWK Mszana w budowie, a od 1 stycznia 1961 roku – 1 Maja. Właścicielem zakładu było Rybnickie Zjednoczenie Przemysłu Węglowego. Od 1982 roku należała do Zrzeszenia Kopalń Węgla Kamiennego z siedzibą w Jastrzębiu-Zdroju, następnie Rybnicko-Jastrzębskiego Gwarectwa Węglowego, a po 1 stycznia 1989 roku Przedsiębiorstwa Eksploatacji Węgla Południe. W 1995 roku połączono KWK 1 Maja z KWK Marcel pod nazwą – Rybnicka Spółka Węglowa SA Kopalnia Węgla Kamiennego Marcel w Wodzisławiu Śląskim. Wiele budynków zostało zburzonych, m.in. szyby górnicze. Pozostały m.in. budynki i wysoki komin ciepłowni, budynki administracyjne i zaplecze kulturalno-sportowe. Aktualnie w miejscu kopalni znajduje się wodzisławska strefa gospodarcza oraz elektrociepłownia 1 Maja.

18. Kopalnia Węgla Kamiennego Anna^[706]

Rok powstania: 1832

Rok zamknięcia: Marzec 2004 roku, a jako KWK Rydułtowy-Anna, Ruch Anna do lutego 2012 roku

Położenie: Pszów

W 1832 roku Ferdinand Friedrich August Fritze dokonał zgłoszenia kopalni wraz z prawem do budowy sztolni i prowadzenia robót w odkrytym na terenie Pszowa pokładzie węgla kamiennego. Pokład udostępniono szybem Fund. W 1914 roku wybudowano linię kolejową łączącą KWK Anna ze stacją kolejową Olza. W latach 1914–1919 wg projektu architekta Hansa Poelziga zbudowano zespół zabudowań szybu Chrobry I (dawniej Rudolf) obejmujący budynek maszyny wyciągowej, nadszybie, sortownię z płuczką, warsztaty oraz zespół elektrowni z kotłownią i rozdzielnią. W latach 1975–1994 zakład nosił nazwę Kopalnia Węgla Kamiennego Anna w Wodzisławiu Śląskim (Pszów był wówczas dzielnicą Wodzisławia). Kopalnia posiadała szyby górnicze w Pszowie, Wodzisławiu Śląskim-Jedrowniku, Wodzisławiu Śląskim-Kokoszytach, Wodzisławiu Śląskim-Zawadzcie oraz Czyżowicach. W marcu 2004 roku połączono kopalnie Anna i Rydułtowy. Od tej pory KWK Anna działała jako Ruch Anna Kopalni Węgla Kamiennego Rydułtowy-Anna. W grudniu 2011 roku zamknięta została pszowska część Kopalni Rydułtowy-Anna. Proces wygaszania Ruchu Anna trwał do lutego 2012 roku, kiedy została definitywnie zamknięta. W 2013 roku wyburzono warsztaty. W 2015 roku zespół elektrowni i maszynownię projektu Hansa Poelziga wpisano do rejestru zabytków. W 2016 roku Kopalnia Anna została przez Kompanię Węglową przekazana Spółce Restrukturyzacji Kopalń (SRK), która planuje wyburzenie szybu Chrobry II z 1970 roku. 15 maja 2019 roku Spółka Restrukturyzacji Kopalń przekazała w formie darowizny tereny po zamkniętej Kopalni Anna. Gmina Pszów zyskała w ten sposób tereny o powierzchni 7,4 ha, na których znajduje się 10 budynków, 17 budowli oraz 18 ruchomych składników mienia. Część terenu zagospodarowuje się na funkcje rekreacyjno-educacyjne. Teren nosi nazwę ParkAny. Na terenie dawnej kopalni powstała w 2022 roku biblioteka i wieża widokowa na szybie Jan. Działania te mają być stopniowo rozszerzane na kolejne obiekty i tereny dawnej kopalni. Część budynków wpisanych jest do rejestru zabytków pod nr rej. A/424/15 z 19 listopada 2015 roku, są to: oberża, kasyno i dom towarowy (obecnie budynek administracji); kompleks dawnej elektrociepłowni (obecnie ciepłowni zasilającej miasto); budynek rozdzielni głównej elektrowni, budynek kotłowni; budynek administracji elektrowni oraz budynek maszynowni; budynek maszyny wyciągowej Szybu Chrobry I.

19. Kopalnia Węgla Kamiennego Czeczott^[707]

Rok powstania: Lata 1978–1985

Rok zamknięcia: 2008

Położenie: Wola, gmina Miedźna

W budowie od 1978 roku. Początkowo należała do Jaworznicko-Mikołowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. Od 1982 roku należała do Zjednoczenia Kopalń Węgla Kamiennego w Mysłowicach. Od 1993 roku należała do Nadwiślańskiej Spółki Węglowej. 1 lipca 2000 roku została połączona z Kopalnią Piast jako Ruch II, a 29 lipca 2005 roku zakończono wydobycie węgla w tym rejonie. W dawnych wyrobiskach Kopalni Czeczott utworzono podziemny zbiornik retencyjny gromadzący zasolone wody dołowe z wyrobisk okolicznych kopalni.

[705] Kopalnia 1 Maja w Wodzisławiu Śląskim – Izba Pamięci Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Przemysłowym, SITG Rybnik, https://sitg.rybnik.pl/kopalnie-zlikwidowane-w-rop/wodzislaw_slaski-1_maja.php [dostęp: 17.09.2023]; Historia kopalni 1 Maja na stronie internetowej oddziału rybnickiego Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Górnictwa, SITG Rybnik, <https://sitg.rybnik.pl/1/index.php?historia-kwk-1-maja-,29> [dostęp: 17.09.2023]; Historia byłej KWK „1 Maja” w Wodzisławiu Śląskim, Izba Pamięci Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Przemysłowym, https://sitg.rybnik.pl/kopalnie-zlikwidowane-w-rop/wodzislaw_slaski-1_maja.php [dostęp: 17.09.2023].

[706] Historia KWK Anna, SITG Rybnik, <https://sitg.rybnik.pl/1/index.php?historia-kwk-anna-,28> [dostęp: 17.09.2023]; Kalendarium najważniejszych wydarzeń w Pszowie, Historia Pszowa – Portal – Pszów, https://pszow.pl/strona-26-historia_pszowa.html [dostęp: 17.09.2023]; Syska A., Przemysłowa nowoczesność. Hans Poelzig w Pszowie, „Zeszyty Naukowe Fundacji Ochrony Dziedzictwa Przemysłowego Śląska”, 2017, https://www.academia.edu/37273956/Przemys%C5%82owa_nowoczesno%C5%9B%C4%87._Hans_Poelzig_w_Pszowie [dostęp 22.08.2018]; Oddział KWK Rydułtowy – Anna, http://www.kwsa.pl/o_firmie/oddzialy/Oddzia%C5%82%2BKWK%2B%22Rydu%C5%82towy%2B-%2BAnna%22 [dostęp: 17.09.2023]; SRK przekazała gminie Pszów tereny dawnej kopalni Anna, netTG.pl, <https://nettg.pl/news/157683/srk-przekazala-gminie-pszow-tereny-dawnej-kopalni-anna> [dostęp: 17.09.2023]; ParkAny nową marką na mapie Pszowa. Łażnia zmienia się w bibliotekę [ZDJĘCIA], nowiny.pl. [dostęp: 17.09.2023].

[707] Gieleciak Z., Kopalnia Czeczott w kalejdoskopie lat, dz. cyt.; Kocurek D., Lysko A., Ślady zatrzymanego czasu... Wola na starych fotografiach, Wola 2007.

20. Kopalnia Ignacy^[708]

Rok powstania: 1792. Do 1871 roku oraz w latach 1922–1936 i 1939–1945 kopalnia nosiła nazwę Hoym, w latach 1871–1922 Hoym-Laura. Od 4 września 1936 roku Ignacy na cześć prezydenta RP Ignacego Mościckiego

Rok zamknięcia: 1995

Położenie: Rybnik-Niewiadom

Kopalnia powstała w 1792 roku z inicjatywy pruskiego ministra prowincji śląskiej Karla Georga von Hoyma, założona przez Kamerę Wojenno-Dominialną we Wrocławiu. Początkowo podlegała Urzędowi Hutniczemu w Rybniku, a od 1810 roku państwowym władzom górniczym. Eksploatowana była z przerwami. W 1834 roku nabył ją radca Cuno z Raciborza, który 25 marca 1835 roku przyłączył do niej Kopalnię Sylwester (eksploatowaną od 1832 roku). Po 1840 roku przyłączono do niej pole górnicze Birtultau (zgłoszone w 1838 roku), zaś 30 grudnia 1870 roku/11 września 1871 roku Kopalnię Laura (zgłoszoną w 1840 roku). W 1890 roku większość udziałów kopalni nabył książe Hugon zu Hohenlohe-Oehringen, a w 1914 roku przejęło ją Czernickie Towarzystwo Węglowe. Kopalnia była eksploatowana razem z Kopalnią Carolus. W 1940 roku przejął ją koncern Hermann Göring, a od 1945 roku należała do Rybnickiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. 1 stycznia 1968 roku włączono ją do Kopalni Rydułtowy. Do 1871 roku oraz w latach 1922–1936 i 1939–1945 kopalnia nosiła nazwę Hoym, w latach 1871–1922 Hoym-Laura. Od 4 września 1936 roku – Ignacy na cześć prezydenta RP Ignacego Mościckiego. Od 1968 roku funkcjonowała jako Ruch Ignacy Kopalni Węgla Kamiennego Rydułtowy. Udzostępniona do zwiedzenia od 1999 roku. Główną atrakcją skansenu górniczego są dwie maszyny parowe: pierwsza z 1900 roku obsługująca szyb Głowacki, druga z 1920 roku działająca przy szybie Kościuszkowski. Dodatkowo w budynku administracyjnym znajduje się wystawa poświęcona górnictwu. Umożliwia oglądanie ekspozycji związanych z historią i kulturą górnictwa. W 2004 roku kopalnia została uznana najlepszym produktem turystycznym roku w całym województwie śląskim. Od 19 października 2006 roku zabytkowa Kopalnia Ignacy znajduje się na trasie Szlaku Zabytków Techniki. Na terenie kopalni znajduje się 46-metrowa wieża ciśnieniowa, obecnie wykorzystywana jako punkt widokowy. Zespół zabudowy kopalni Ignacy-Hoym wpisany jest do rejestru zabytków pod nr rej. A/165/05 z 30 grudnia 2005 roku.

21. Kopalnia Węgla Kamiennego Dębieńsko^[709]

Rok powstania: 1853 (do 1922 roku oraz w latach 1939–1945 Dubensko)

Rok zamknięcia: 2000

Położenie: Czerwionka-Leszczyzna

Kopalnia należała do Wilhelma Schneidera, w 1852 roku nabył ją kasjer spółki Oberschlesische Eisenbahn Gesellschaft – Gustav Simon, a w latach 1856–1857 profesor Karol Kuh; później następowały dalsze zmiany własnościowe. W 1895 roku kopalnię kupiła Joanna Schaffgotsch, od której w 1897 roku nabyła ją spółka Vereinigte Königs- und Laurahütte (od 1926 roku firma Górnośląskie Zjednoczone Huty Królewska i Laura). W 1937 roku kopalnia przeszła na własność Wspólnoty Interesów Górniczo-Hutniczych, a podczas okupacji hitlerowskiej została przejęta przez koncern Hermann Göring. Od końca XIX wieku eksploatowano ją razem z Kopalnią Susannaswunsch i z polami górniczymi Ludwine (nad. 9 października 1857 roku) i Riittau (nad. 13 maja 1858 roku). Ponadto przyłączono do jej obszaru górniczego kopalnie: Mariane, Gute Einigkeit, Gute Nachbarschaft, Harmonia, Helene, Ludwig, Oswald, Pax oraz pola górnicze: Clara und Elisabeth, Isabella, Hildegard, Philipp Laura. Nazwa kopalni do 1922 roku (i w latach 1939–1945) Dubensko, nazwa polska Dębieńsko. Od 1945 roku kopalnia należała do Rybnickiego ZPW, a od 11 1976 roku do Zabrzeńskiego ZPW. W 2010 roku na zlecenie Spółki Restrukturyzacji Kopalń rozebrano dwie wieże szybowe, których stan techniczny był bardzo zły. Pozostawiono wieżę czynnego szybu Jan, który wykorzystywano do wentylacji wyrobisk dolowych.

22. Kopalnia Węgla Kamiennego Żory^[710]

Rok powstania: 1975 (dawniej KWK ZMP lub Świerklany w budowie)

Rok zamknięcia: 1997

Położenie: Żory-Rój

W 1973 roku postanowiono otworzyć nową kopalnię węgla kamiennego na terenie Roju w Żorach o nazwie Świerklany. Miejsce budowy zostało zlokalizowane na przedłużeniu ulic Kłokocińskiej i Leśnej. W 1975 roku ukończono prace przygotowawcze. W 1984 roku kopalnię włączono do Rybnicko-Jastrzębskiego Gwarectwa Węglowego. W latach 1996–1997 Ośrodek Badawczo-Rozwojowy Budownictwa Górniczego BUDOKOP w Mysłowicach opracował dokumentację techniczną likwidacji szybów I i II KWK Żory.

23. Kopalnia Węgla Kamiennego Morcinek^[711]

Rok powstania: 1985

Rok zamknięcia: 1998

Położenie: Kaczyce

Pierwsze prace przy budowie kopalni w styczniu 1978 roku. W 1995 roku doszło do połączenia kopalni Jastrzębie i Moszczenica w celu likwidacji tej drugiej. Następnym krokiem miała być likwidacja jednego lub obu wytypowanych zakładów górniczych: KWK Krupiński i KWK Morcinek. W latach 1993–1998 kopalnia należała do Jastrzębskiej Spółki Węglowej. Zarząd JSW SA po przeanalizowaniu sytuacji ekonomiczno-finansowej KWK Morcinek i stwierdzeniu braku jakichkolwiek realnych możliwości jej poprawy w grudniu 1997 roku podjął decyzję o likwidacji kopalni. Wśród obiektów powierzchniowych, których fizycznie nie zlikwidowano, znajduje się obiekt socjalno-administracyjny: biura, w których mieściła się administracja kopalni, łaźnia, cechownia, parkingi wraz z dworcem autobusowym, obiekty gospodarki warsztatowo-magazynowej; budynek lokomotywowni, oczyszczalnia ścieków wraz ze zbiornikami retencyjnymi, kotłownia kopalniana, stacja transformatorowa. Hala ciepłowni wraz z obiektami towarzyszącymi stoi opuszczona po dziś dzień. Jedynym obiektem Kopalni Morcinek w pełni wykorzystywanym obecnie jest stacja rozdziel-

[708] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.; *Zabytkowa Kopalnia Ignacy*, <https://www.kopalniaignacy.pl/> [dostęp: 17.09.2023].

[709] *KWK „Dębieńsko” w Czerwionce-Leszczynach*, Fundacja Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Węglowym, <https://fkzrow.pl/kopalnie/czerwionka-leszczyzna/debiensko> [dostęp: 18.09.20213].

[710] Ciółek A., Tkocz R., *Kopalnia Węgla Kamiennego „Żory” 1979–1999*, Izba Pamięci Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Przemysłowym, <https://sitg.rybnik.pl/kopalnie-zlikwidowane-w-rop/zory.php> [dostęp: 11.11.2023].

[711] Źródło: *Część 6 – Fedrowanie*, Kopalnia Węgla Kamiennego „Morcinek” <https://kwkmorcinek.pl/index.php?s=historia7> [dostęp: 12.11.2023]; *Kopalnia Węgla Kamiennego „Morcinek”*, Kompendium wiedzy o KWK Morcinek, <https://kwkmorcinek.pl/index.php?s=historia> [dostęp: 18.09.2023].

cza 110/6 kV Pogwizdów. Kopalnia posiadała zelektryfikowaną bocznicę kolejową, towarową stację kolejową, lokomotywownię, zakład ciepłowniczy (uruchomiony w 1984 roku, głównie na potrzeby kopalni, osiedla przykopalniane oraz osiedla Pogwizdów) oraz rozbudowaną infrastrukturę naziemną. Dla górników powstały nowe osiedla mieszkaniowe w Kaczcach, Pogwizdowie i Cieszynie. Przy kopalni rozwijał się klub sportowy – Morcinek Kaczyce, a od 1985 roku także klub żeglarski Naktuz. Tereny i zabudowania kopalni należą dziś do skarbu państwa i pozostają w użytkowaniu wieczystym gminy Zebrzydowice, Jastrzębskiej Spółki Węglowej SA lub Spółki Restrukturyzacji Kopalń SA. Pomimo licznych ofert inwestycyjnych ze strony tych jednostek tereny nadal nie są zagospodarowane.

24. Kopalnia Rydułtowy^[712]

Rok powstania: 1806

Rok zamknięcia: 1968

Położenie: Wodzisław Śląski-Rydułtowy

Nadanie z 2 lutego 1806 roku pod nazwą Charlotte, powiększona 24 października/5 listopada 1817 i 16/30 maja 1825 roku, eksploatowana od 1806 roku. Należała do Fryderyka von Sacka i jego żony Luizy, która w 1824 roku przejęła całą kopalnię. W 1827 roku nabył kopalnię Józef Doms, a w latach 1837–1838 kupiec Fryderyk Wilhelm Hoffmann, który w 1839 roku odstąpił połowę kuksów Franciszkowi Wincklerowi. Kopalnię połączono 24 marca 1840 roku z kopalniami Sack i Petronella. W 1843 roku kupił połączoną kopalnię od Hoffmanna i Wincklera profesor Karol Kuh. Kopalnię powiększono 7/19 grudnia 1842, 30 kwietnia/10 maja 1849 i 15 października 1857 roku. Spadkobiercy profesora Kuha utworzyli Gwarectwo Charlotte i uzyskali 22 listopada 1884 roku połączenie kopalni z polami górnymi: Eleonore, von der Heydt, Durant, Minna, Michael, Thürnagel, Georg Friedrich, Hans Julius, Heinrich, Carnall i Wit von Döring, nadanymi w latach 1837–1867. W 1889 roku Gwarectwo wykupiła grupa kapitalistów austriackich i czeskich, którzy nabyli również kopalnie Leo, Dicke Verwandtschaft oraz pola górnicze Caecilie (nad. 21 kwietnia 1849 roku, powiększone 13 stycznia 1868 roku) i Agnes Glück (nad. 26 sierpnia 1859 roku, powiększone 6 maja 1867 roku). Eksploatowano je następnie razem z Kopalnią Charlotte. W 1930 roku kopalnię wydzierżawiło Rybnickie Gwarectwo Węglowe, które nabyło większość udziałów w Gwarectwie Charlotte. W latach 1932–1936 kopalnia była przejściowo unieruchomiona; w czasie okupacji przejął ją koncern Hermann Göring. Od 1945 roku należała do Rybnickiego ZPW. Nazwa kopalni do 1928 roku Charlotte, następnie Charlotta (podczas okupacji ponownie Charlotte), od 1945 roku Rydułtowy. Od 1 stycznia 1968 roku przyłączono do niej Kopalnię Ignacy.

25. Kopalnia Węgla Kamiennego Rymer^[713]

Rok powstania: 1896 (niem. Johann Jacob, w 1902 roku Römer-Grube, od 1936 roku Rymer)

Rok zamknięcia: 1999

Położenie: Rybnik-Niedobczyce

Kopalnia Rymer to jeden z najstarszych zakładów wydobywczych węgla kamiennego na ziemi rybnickiej. Powstał z połączenia dwóch nieeksploatowanych pól górniczych: Johann Jacob i Römer (pole Römer z nadania w 1858 roku dla prof. dr. Karola Kucha). W 1872 roku nabył ją Lzydor Mamroth. Od 1864 roku właściciel zakładów hutniczych w Rybnickiej Kuźni, Paruszowcu, Ligockiej Kuźni i Gotartowicach i włączył do swojego przedsiębiorstwa o nazwie Górnosląskie Walcownie Żelaza, Spółka Akcyjna w Paruszowcu obok Rybnika, Oberschlesische Eisenwalzwerks-Actien-Gesellschaft Paruschowitz bei Rybnik. Kopalnia była eksploatowana od chwili nabycia do 1883 roku za pomocą trzech kolejnych szybów: Mamroth w latach 1872–1876, Oskar w latach 1874–1879 oraz Anna w latach 1879–1883. Szyby Mamroth i Oskar połączone były konną kolejką Rossbahn z linią kolejową Sumina–Katowice (linii Niedobczyce–Wodzisław wtedy jeszcze nie było, powstała dopiero w 1882 roku). W 1893 roku pole górnicze Johann Jacob oraz sąsiednie – Römer (jej nadanie uzyskał w 1858 roku prof. dr. Karol Kuh z Wojnowic i nie było eksploatowane) kupił Carl Wittgenstein z Wiednia, dyrektor spółki Prager-Eisen-Industrie-Gesellschaft, i wydzierżawił 1 stycznia 1894 roku Kopalni Emma (Marcel). Wtedy przy linii kolejowej do Wodzisławia rozpoczęto głębinie szybu wydobywczego Carl (Karol). W 1896 roku pola górnicze Johann Jacob i Römer odłączono od Kopalni Emma i zakład się usamodzielniał. Tę datę przyjmuje się za powstanie Kopalni Johann Jacob, późniejszej Rymer. W 1898 roku kopalnia przeszła na własność spółki Kopalnia Johann Jakob, Spółka z Ograniczoną Odpowiedzialnością z siedzibą w Radlinie (Johann Jacob-Grube Gessellschaft mit beschr. Haftung mit dem Sitz in Radlin). Kopalnia się rozwijała, doprowadzono do niej bocznicę kolejową, zbudowano sortownię, centralę elektryczną, stację kompresorów. Eksploatację pokładów systemem zabierkowym na zawal zastąpiono wybieraniem z podsadzka. W 1903 roku kopalnię nabył Fritz von Friedlaender-Fuld i razem z kopalniami Emma w Radlinie i Anna w Pszowie włączył do powołanej 1 lipca 1903 roku spółki o nazwie Rybnickie Gwarectwo Węglowe Rybniker Steinkohlen Gewerkschaft, przy czym nazwę kopalni Johann Jacob zmieniono na Römer. W 1913 roku wybudowano płuczkę oraz brykietownię. Przy Kopalni Römer, jak i przy pozostałych powstały domy dla robotników. Kolonia składała się z 12 domów urzędniczych i 37 robotniczych, sklepów, gospody, pralni i domu dla samotnych górników. W 1922 roku, po podziale Śląska na skutek plebiscytu, kopalnie Rybnickiego Gwarectwa Węglowego nadal były własnością rodziny Friedlaender de Fuld, ale na ziemiach przynależnych do Polski ustanowiono zarządy powiernicze. Pruskie prawo górnicze z 1865 roku obowiązywało w odrodzonej Polsce na obszarze województwa śląskiego do końca 1932 roku. Następnie wprowadzono nowe polskie prawo górnicze z 29 listopada 1930 roku. Stanowiło ono, iż na obszarze polskiej części Śląska pola górnicze mogą być nadane tylko państwu. Nowe prawo pozostawiło wszystkie uprawnienia właścicielom kopalń nadanych przed 1930 roku pól górniczych. W latach 1925–1929 zainstalowano elektryczną maszynę wyciągową. W sierpniu 1930 roku rozpoczęto modernizację szybu Karol. W 1936 roku kopalnia otrzymała nazwę Rymer. Po wybuchu II wojny światowej kopalnia została przekazana pod zarządek komisaryczny Głównego Urzędu Powierniczego-Wschód a po 1940 roku razem z kopalniami Ignacy, Anna, Emma i Rydułtowy została przejęta przez jeden z największych koncernów Rzeszy oparty na kapitale państwowo monopolistycznym pod nazwą Zakłady Rzeszy Herman Göring (Reichswerke Herman Göring Berkwergsverwaltung Oberschleisen Gruppall A.G.) i wtedy przywrócono nazwę kopalni Römer Grube. Kopalnia spod okupacji hitlerowskiej wyzwolona została 27 marca 1945 roku i przyjęła nazwę Rymer. Weszła w skład Rybnickiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego z siedzibą w Rybniku. W latach 1952–1954 rozbudowano płuczkę, przeprowadzono modernizację szybów. Na powierzchni zbudowano ambulatorium, żłobek, przedszkole i budynek administracyjny i oddano do użytku Zakładowy Dom Kultury wraz z kinem. W latach 1976–1982 zlikwidowano brykietownię, która rozpoczęła produkcję w 1913 roku, a w jej miejscu wybudowano nowoczesną kotłownię. W istniejących po 1990 roku warunkach gospodarki rynkowej i nadprodukcji węgla i związanych z tym spadkiem cen węgla kopalnia nie miała szans na utrzymanie się. W 1994 roku rozpoczął się proces likwidacji dawnej Kopalni Rymer. 1 lipca 1995 roku połączono Kopalnię Rymer z Kopalnią Chwałowice. Obecnie tereny naziemne są przejmowane przez spółki prywatne (m.in. Lubar zajmujący się materiałami budowlanymi), a niektóre są likwidowane.

[712] Cimała B., Porwoł P., Wieczorek W., *Wypisy do dziejów Rybnika i Wodzisławia Śląskiego*, Opole 1985, s. 46; Matuszczyk-Kotulska A., *Rydułtowy. Zarys dziejów*, Rydułtowy 1997, s. 58; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[713] *KWK „Rymer” w Rybniku*, Fundacja Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Węglowym <https://fkzrow.pl/kopalnie/rybnik/rymer> [dostęp: 19.09.2023]; Adamczyk A., Walla B., *Zarys dziejów kopalni Rymer*, dz. cyt.

6.10. Załącznik nr 10.

Nieczynne kopalnie węgla kamiennego w Zagłębiu Dolnośląskim

1. Kopalnia Węgla Kamiennego Jan Baptysta (Jan)^[714]

Rok powstania: 1742

Rok zamknięcia: 1971

Położenie: Nowa Ruda-Słupiec

Okolo 1708 roku główna część Słupca stała się własnością barona Pilatiego von Thassula zu Daxberga, wywodzącego się z Włoch. W 1742 roku baron von Pilati założył w Słupcu Kopalnię Johann Baptista, była to bodaj największa kopalnia w rejonie Nowej Rudy. Na przełomie XVIII/XIX wieku wykonano m.in. sztolnię odwadniającą o długości ok. 5 km, która połączyła Kopalnię Johann Baptista z kopalniami w Bożkowie. W 1898 roku połączone kopalnie hr. von Pilatiego przeszły na własność gwarectwa Neuroder Kohlen und Tonwerke. Gwarectwo to eksploatowało węgiel w kopalniach noworudzkich. Rozwój górnictwa spowodował m.in. budowę linii kolejowej ze Ścinawki Średniej przez Słupiec. Przeprowadzona w 1906 roku do Woliborza, połączyła się tam z oddaną w 1903 roku linią do Srebrnej Góry i dalej, tworząc łącznie tzw. kolejkę sowiogórską. W okresie międzywojennym Słupiec był już dużym osiedlem, ściśle powiązany z kopalnią węgla. Po 1945 roku Słupiec został zasiedlony w części przez dość liczną grupę Polaków (głównie górników) przybyłych z Francji. Oni to głównie przejmowali i uruchamiali kopalnię, którą przemianowano na Jan Baptysta (rzadziej Jan Chrzciciel). W 1946 roku jej nazwę zmieniono na Jan. W 1948 roku połączono ją z Kopalnią Piast w Nowej Rudzie, ale w 1954 roku wyłączono ponownie jako KWK Słupiec. Podstawą rozwoju Słupca stała się rozbudowywana kopalnia, szczególnie w latach 60. XX wieku, gdy wzniesiono nowoczesny szyb i okazałe budynki nadszymbia. Zbudowano tu także jedno z pierwszych, dużych osiedli mieszkaniowych dla górników. Wzniesiono duży zespół obiektów socjalnych dla pracowników kopalni (obiekty sportowe, dom kultury i in.). W 1971 roku ponownie połączono kopalnie w Nowej Rudzie i Słupcu, tworząc Kopalnię Nowa Ruda.

2. Kopalnia Węgla Kamiennego Julia^[715]

Rok powstania: 1770

Rok zamknięcia: 1996

Położenie: Wałbrzych-Biały Kamień

W 1769 roku, kiedy to ogłoszono nowe prawo górnicze, złoża węgla przeszły na własność Królestwa Prus. W następnym roku gminne kopalnie gwarectwa Biały Kamień przekształcono w jedno gwarectwo o nazwie Fuchs i zgłoszono je do Wyższego Urzędu Górniczego w Złotym Stoku. W ramach tego gwarectwa od 1791 roku działała tzw. Lisia Sztolnia. W latach 30. XIX wieku wydrążono m.in. szyb wydobywczy Hans-Heinrich. W latach 50. XIX wieku gwarectwo Fuchs przejęło większość kopalń leżących na terenie wsi Biały Kamień, w 1857 roku dołączono np. kopalnie i pola górnicze: Maximilian, Hochwald, Fuchsberg, Dorf i sztolnię Friedrich Wilhelm, założoną w 1800 roku. Z kolei w 1860 roku gwarectwo połączono z kopalniami i polami: Goldene Sonne, Eduard, Neue Vorsicht i Einigkeit. W drugiej połowie XIX wieku kopalnię powiększono o kopalnie i pola górnicze: Anna, Frohe Ansicht, Emilia, Louise Charlotte i Ottilie. W 1865 roku opracowany został projekt kopalni głębinowej oparty na najnowszych zdobyczach ówczesnej techniki. W 1867 roku oddany został do eksploatacji szyb Julia, w 1874 roku szyb Ida (późniejsza Sobótką), a w 1884 roku szyb Dampf z oryginalnymi, murowanymi wieżami wyciągowymi. Wraz ze schodzeniem do coraz większych głębokości zachodziła potrzeba wzniesienia wyższych wież: nowe wieże stalowe, wkomponowane we wcześniejsze konstrukcje murowane, wzniesiono nad szybem Julia w 1893 roku, a nad Sobótką w 1903 roku. W 1907 roku nastąpiła dalsza rozbudowa – aby powiększyć obszar kopalni, połączono ją z Kopalnią David, a w 1922 roku z Kopalnią Segen Gottes. W 1911 roku zabudowano przy szybie Julia elektryczne maszyny wyciągowe produkcji Huty Donnersmacks z Zabrze za silnikami firmy Siemens-Schuckert z Berlina. W 1920 roku rozwiązano gwarectwo, a w jego miejsce powstała Spółka Akcyjna Steinkohlenbergwerk cons. Fuchs & David, która stała się własnością Kokswerke und Chemische Fabriken A.G., spółki należącej do koncernu Schering AG w Berlinie. Od początku swego istnienia aż do zakończenia II wojny światowej kopalnia nosiła nazwę Fuchs (ewentualnie Fuchsgrube). Po przejęciu zakładu przez administrację polską w 1945 roku nazwano ją Julia, a w 1946 roku Biały Kamień, którą z kolei w 1950 roku zmieniono na Thorez. W 1998 roku zakończono likwidację wyrobisk podziemnych. Obecnie na tym terenie mieści się Park Wielokulturowy Stara Kopalnia w Wałbrzychu.

3. Kopalnia Węgla Kamiennego Ruben^[716]

Rok powstania: 1781

Rok zamknięcia:

Położenie: Kolno

Kopalnia Ruben otrzymała nadanie górnicze w 1781 roku. W 1815 roku weszła w skład gwarectwa o nazwie Gräfl Magnis'chen Bergwerksverwaltung z siedzibą w Bożkowie (Bandurski, 1989). Przy tej okazji nadaniem z 7 stycznia 1815 roku, potwierdzonym 22 stycznia 1815 roku, powiększono jej pole górnicze. Kolejnym nadaniem z 15 lipca 1860 roku przyłączono do niej kopalnie Joseph w Zaciszu i Lisette w Dzikowcu (zwana również Alt Lisette – założona w 1781 roku, eksploatowana z przerwami do 1806 i w 1816 roku) oraz pola górnicze Neue Ruben (nadanie z 16 maja 1835 roku, potwierdzone 9 czerwca 1835 roku), Toussaint (nadanie z 8 października 1839 roku, potwierdzone 16 października 1839 roku) i Neue Lisette (zwana także Glückauf Phillip – nadanie z 22 sierpnia 1843 roku). Przez długi okres była eksploatowana sztolniami Joseph i sztolnią dziedziczną Tiefer Joseph. Pierwszy szyb wydobywczy o nazwie Max-Schacht zgłębiono w niej dopiero w 1868 roku. Szyb ten został wyposażony w parową maszynę wyciągową oraz urządzenia do pompowania wody. W 1898 roku Kopalnia Ruben stała się własnością spółki Neuroder Kohlen und Thonwerke. Wkrótce potem rozpoczęto jej modernizację. W pierwszym rządzie usprawniono wentylację, zastępując wentylatory parowe elektrycznymi. Pierwszy taki wentylator

[714] Źródło: *Nowa Ruda – Słupiec centrum*, Nowa Ruda w Górach Sowich, http://na-klej.pl/noraruda/nowa-ruda_Slupiec.php [dostęp: 21.11.2023].

[715] Piątek E., *Historia kopalni węgla kamiennego Julia*, Boehm-Chronik, <http://www.boehm-chronik.com/bergbau/julia.pdf> [dostęp: 11.11.2023].

[716] Bandurski B., Bawecki J., Kierzenkowski T., Stalski L., *Historia i kronika Kopalni Węgla Kamiennego Nowa Ruda. Zarys dziejów*, Nowa Ruda 1989; Bodlak M., Borzęcki R., Zibrow A., *Historia eksploatacji węgla kamiennego na polu Piast w Nowej Rudzie na Dolnym Śląsku z uwzględnieniem zjawiska wyrzutów gazów i skał*, „Hereditas Minariorum” 3, 2016, s. 53–81.

zainstalowano w 1898 roku na szybie Buchau. W 1928 roku zelektryfikowano chodniki wybierkowe węgla. Na powierzchni unowocześniano zakłady przeróbki węgla. W tym celu w latach 1929–1930 wybudowano przy Kopalni Ruben dwa ciągi obrotowych pieców prązalniczych. Od 1931 roku zaczęto stopniowo likwidować transport konny, zastępując go lokomotywami, spalinowymi. Po wybuchu II wojny światowej, w celu zwiększenia wydobycia węgla w podporządkowanej celom wojennym kopalni, wprowadzono rabunkową eksploatację złoża bez zachowania zasad bezpieczeństwa. Zniszczenia doprowadziły do wstrzymania wszelkich prac na polu północnym do maja 1943 roku. W międzyczasie 4 kwietnia 1943 roku władze górnicze wydały nowe przepisy ustalające zasady prowadzenia prac górniczych w rejonach zagrożonych wyrzutami gazów i skał. Znacznie spowolniły one eksploatację. Do końca czerwca 1945 roku Kopalnia Ruben pozostawała pod wojskowym zarządkiem Rosjan. Jej przekazanie władzom polskim nastąpiło 7 lipca 1945 roku. Otrzymała ona wtedy polską nazwę Nowa Ruda.

4. Kopalnia Węgla Kamiennego Nowa Ruda^[717]

Rok powstania: 1781

Rok zamknięcia: 1994

Położenie: Nowa Ruda

Początki kopalnictwa sięgają 1742 roku, kiedy to Stillfriedowie, właściciele Nowej Rudy, założyli Kopalnię Ruben, w której wydobywano węgiel kamienny, a następnie także łupki ogniotrwałe. Eksploatację węgla rozpoczęto w 1781 roku. W 1868 roku zgłębiono do poziomu pierwszego szybu Maxschacht, później Lech. Zastosowano wtedy, po raz pierwszy, dynamit z przybitką wodną. Od 1975 roku Lech stał się szybem wentylacyjnym. 12 marca 1948 roku połączono kopalnie Nowa Ruda w Nowej Rudzie, Przygórzu w Przygórzu i Jan w Słupcu, tworząc jedno przedsiębiorstwo o nazwie Kopalnia Węgla Kamiennego Nowa Ruda. W 1954 roku obszar górniczy dawnej Kopalni Jan został przekształcony w Kopalnię Słupiec. W 1965 roku ukończono modernizację szybu Piast II, który stał się teraz głównym szybem wydobywczym i zjazdowym Kopalni Nowa Ruda, umożliwiając gruntowną rekonstrukcję i przebudowę pozostałych szybów i wyrobisk pola Piast. Zmieniono przy tym system transportu urobku i wentylacji, rozbudowano zakład przeróbczy i składowiska węgla. Na początku lat 70. XX wieku kontynuowano dalszą przebudowę Kopalni Nowa Ruda. W październiku 1970 roku na polu Piast ukończono drążenie upadowej Eugeniusz. Od 1971 roku kopalnie Nowa Ruda i Słupiec połączono w Kopalnię Nowa Ruda w Słupcu. 1 kwietnia 1992 roku kopalnia została postawiona w stan likwidacji. W 1994 roku na polu górniczym Piast powstało Muzeum Górnictwa, w późniejszym okresie przekształcone w Podziemną Trasę Turystyczną Kopalnia Węgla Kamiennego w Nowej Rudzie. 8 lutego 2000 roku zakończono wydobycie węgla w rejonie pola Słupiec.

[717] Behan A., *Nowa Ruda: przewodnik historyczno-turystyczny*, Nowa Ruda 2006, s. 43, 249–250; *Historia i kronika Kopalni Węgla Kamiennego „Nowa Ruda”. Zarys dziejów*, Bawecki J. (red.), Nowa Ruda 1989, s. 21–22; Bodlak M., Borzęcki R., Zibrow A., *Historia eksploatacji węgla kamiennego na polu Piast w Nowej Rudzie na Dolnym Śląsku z uwzględnieniem zjawiska wyrzutów gazów i skał*, dz. cyt., s. 53–81.

5. Kopalnia Węgla Kamiennego Rudolf^[718]

Rok powstania: 1797

Rok zamknięcia: 1948

Położenie: Przygórze

W 1797 roku w Przygórze powstała pierwsza kopalnia, dostarczająca węgiel kamienny wysokiej jakości. Założona przez barona Hemma von Hemmsteina dostała nazwę Rudolph, jednak już cztery lata później przeszła w ręce barona von Magnisa z Bożkowa. Od 1861 roku Kopalnię Rudolph połączono z okolicznymi małymi kopalniami, co spowodowało jej bardzo dynamiczny rozwój. W 1898 roku Rudolph wszedł w skład gwarectwa w Nowej Rudzie. W 1945 roku wznowiono wydobywanie, równocześnie przemianowując kopalnię z Rudolph na Bolesław. W 1948 roku kopalnię przyłączono do noworudzkiego Piasta, od tego też czasu obiekt przestał istnieć jako samodzielny zakład. W Przygórze utworzono szyb Bolesław, rozpoczęto budowę bloków i domków jednorodzinnych dla górników. Obecnie na terenie po byłej kopalni w pozostałych już zabytkowych budynkach funkcjonuje zakład ZPAS. SA, zajmujący się produkcją obudów metalowych na potrzeby energetyczne i informatyczne.

6. Kopalnia Węgla Kamiennego Victoria^[719] (niem. Vereinigte Glückhilf-Friedenshoffnung / Heydt Schacht)

Rok powstania: 1892

Rok zamknięcia: 1994

Położenie: Wałbrzych-Sobięcin

Kopalnia znajdowała się przy ul. Kosteckiego i sąsiadowała z Koksownią Victoria, działającą w latach 1892–1993 oraz z polem wydobywczym Szyby Siostrzane przy ul. 1 Maja. Kopalnia powstała w 1892 roku z połączenia kopalni: Glückhilf, Friedenshoffnung i Julius pod wspólną nazwą Vereinigte Glückhilf-Friedenshoffnung. Była własnością gwarectwa utworzonego w 1890 roku o tej samej nazwie. W 1920 roku większość udziałów gwarectwa wykupił górnośląski koncern hutniczy: Oberschlesische Eisenindustrie A.G. w Gliwicach, a od 1928 roku kopalnia została własnością spółki Niederschlesische Bergbau AG Waldenburg. Następnie eksploatowana łącznie z kopalniami: Gustav, Carl-Georg-Victor i Abendrothe. Od 1945 roku kopalnia nosiła nazwę Victoria (od szybu wydobywczego). W 1984 roku zaczęto budować przy Kopalni Victoria szyb o nazwie Kopernik. Miał on być głównym szybem wydobywczym nowej kopalni powstałej z połączenia trzech czynnych wówczas wałbrzyskich kopalni (Thorez, Wałbrzych i Victoria). Wydrążono szyb wydobywczy o głębokości 1166 m z 80-metrową wieżą szybową. Wykonano już ok. 80% robót. Kopernik pracował już jako szyb wentylacyjny dla kopalni Victoria i Wałbrzych. Dodatkowo wydano na budowę zakładu przeróbki mechanicznej węgla. Jednak po 1989 roku rozpoczął się w rejonie wałbrzyskim proces likwidacji zakładów przemysłowych, a w pierwszej kolejności kopalni. Ostatecznie inwestycja, która pochłonęła wiele pieniędzy, nie została dokończona, a szyb Kopernik został zasypany. 1 stycznia 1991 roku minister przemysłu postawił w stan likwidacji trzy dolnośląskie kopalnie: Wałbrzych, Thorez i Victoria]. Ostatecznie z początkiem 1994 roku kopalnię unieruchomiono i całkowicie wstrzymano wydobywanie. Niektóre budynki zostały wyburzone, inne zostały zachowane, niektóre z tych budowli są interesującymi obiektami architektonicznymi.

7. Kopalnia Węgla Kamiennego Wałbrzych^[720]

Rok powstania: 1778 (Bahnschacht)

Rok zamknięcia: 1998

Położenie: Wałbrzych

Zabudowania kopalni znajdowały się przy ulicach Ludwika Beethovena i Górniczej. Kopalnia stanowiła kontynuację istniejącej wcześniej niemieckiej Kopalni Bahnschacht. Od 1945 roku nosiła nazwę Wałbrzych, zmienioną 1 stycznia 1946 roku na Bolesław Chrobry. W wyniku połączenia w 1964 roku kopalni Bolesław Chrobry i Mieszko powstał jeden zakład pod wspólną nazwą – Wałbrzych. Na bazie Kopalni Wałbrzych w wyniku restrukturyzacji 15 czerwca 1994 roku uruchomiono Zakład Wydobywczo-Przeróbczy Antracytu. Antracyt wydobywano z głębokości 700–850 m. Eksploatacja została zakończona 29 czerwca 1998 roku. Zakład stanowił ostatnią czynną kopalnię węgla w Wałbrzychu. Został całkowicie zamknięty w 1999 roku.

[718] Źródło: *Kopalnia Węgla Kamiennego „Bolesław”*, Polska na fotografii, https://fotopolska.eu/Kopalnia_Wegla_Kamiennego_Boleslaw_Przygorze [dostęp: 21.11.2023].

[719] Szałkowski A., *Wałbrzych: 21 lat temu wstrzymano budowę Kopernika*, Wałbrzych Nasze Miasto, <https://walbrzych.naszemiasto.pl/walbrzych-21-lat-temu-wstrzymano-budowe-kopernika/ar/c3-806664> [dostęp: 21.11.2023]; Dilling R., Grabowska G., Janik J., Kosmaty J., *Ochrona wartości zabytkowych jako integralna część procesu likwidacji kopalni*, referat przygotowany przez Główną Komisję Muzealnictwa i Tradycji Górniczych, <https://web.archive.org/web/20050105195252/http://www.sitg.pl/4kdilling.doc> [dostęp: 21.11.2023].

[720] Komaniecka A., *KWK Wałbrzych – symbol wałbrzyskiego górnictwa*, Region Fakty, <https://web.archive.org/web/20170225053900/http://regionfakty.pl/region-wszystkie/walbrzych/kwk-walbrzych-symbol-walbrzyskiego-gornictwa-wideo/> [dostęp: 21.11.2023].

6.11. Załącznik nr 11. Czynna kopalnia węgla kamiennego w Zagłębiu Lubelskim

1. Lubelski Węgiel Bogdanka SA^[721]

Data powstania: 1975

Położenie: Bogdanka, gmina Puchaczów, powiat łęczyński.

Przerwane przez II wojnę światową poszukiwania węgla kamiennego zostały wznowione w latach 50. XX wieku. W 1955 roku odwiercono otwór poszukiwawczy w Chełmie. Rozpoczęte wiercenia (sześć otworów wiertniczych) i badania geofizyczne, prowadzone przez Instytut Geologiczny, zaowocowały podjęciem w 1964 roku decyzji o wierceniach rozpoznawczo-badawczych przez Centralny Urząd Geologiczny i rozpoczęciu prac poszukiwawczych przez Instytut Geologiczny, Oddział Górnośląski w Sosnowcu. W 1965 roku pobrano pierwsze próby węgla z otworu łączna IG-1. Następne lata to okres dokumentowania złoża lubelskiego przez zespół Oddziału Górnośląskiego. W 1975 roku Rada Ministrów uchwałą nr 15/75 podjęła decyzję o budowie Kopalni Pilotująco-Wydobywczej LZW w Bogdance, a zarządzeniem nr 4 Ministra Górnictwa i Energetyki utworzono przedsiębiorstwo państwowe pod nazwą Kopalnie Lubelskiego Zagłębia Węglowego w Budowie.

[721] Lubelski Węgiel Bogdanka, ri.lw.com.pl [dostęp: 19.10.2023].

Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów. Kleszczów, 2017 r.

Fot. Tomasz Stańczak / Agencja Wyborcza.pl

6.12. Załącznik nr 12. Czynne kopalnie węgla brunatnego w Polsce

1. Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów^[722]

Data powstania: 1980

Położenie: Gmina Kleszczów

Odkrycie węgla brunatnego w regionie bełchatowskim nastąpiło w grudniu 1960 roku. W 1975 roku zostało utworzone Przedsiębiorstwo Państwowe Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów w budowie. W 1977 roku nastąpiło rozpoczęcie pracy I układu KTZ (koparka – taśmociąg – zwałowarka) na odkrywce Bełchatów, zaś wydobywanie pierwszych ton węgla brunatnego miało miejsce w 1980 roku. Zasoby całego złoża bełchatowskiego (2 mld t), zgodnie z planem ich zagospodarowania, zostaną wykorzystane do ok. 2038 roku. W ramach odkrytego złoża węgla brunatnego wydzielono trzy obszary jego zalegania: pole Kamieńsk, pole Bełchatów, pole Szczerców. Do eksploatacji zakwalifikowano węgiel zalegający w polach Bełchatów i Szczerców. Rozważana jest także eksploatacja pola Złoczew, zlokalizowanego na granicy powiatów wieluńskiego i sieradzkiego, którego zasoby szacowane są na 530 mln t. Podczas robót górniczych przy zdejmowaniu nadkładu w polu Szczerców w marcu 2003 roku znalezione zostały fragmenty czaszki mamuta. W wyniku zdejmowania nadkładu z pola Bełchatów powstała Góra Kamieńska – zwałowisko zewnętrzne kopalni, położone na terenie powiatu radomszczańskiego w gminie Kamieńsk. Jej usypywanie rozpoczęto w 1977 roku, zakończono w 1993 roku, wysokość względna wzniesienia wynosi ok. 195 m. Powierzchnia zajmowana przez górę to 1480 ha, jest to najwyższe wzniesienie w środkowej Polsce. Na szczycie Góry Kamieńskiej znajduje się Elektrownia Wiatrowa Kamieńsk, zaś na północnym zboczu do 2012 roku funkcjonowało niewielkie lotnisko cywilne Kamieńsk-Orla Góra. Na północno-wschodnim stoku góry znajduje się Ośrodek Sportu i Rekreacji Góra Kamieńsk. Wyposażony jest on w sztucznie naśnieżaną i oświetloną trasę narciarską, czteroosobową kolej krzesełkową o długości 760 m oraz dwa wyciągi talerzykowe o długościach 700 i 160 m. Na Górze Kamieńskiej i w jej okolicach wyznaczone są też trzy trasy rowerowe o łącznej długości 42 km i zróżnicowanych poziomach trudności, w tym trasy do downhillu. Podczas prac prowadzonych na terenie Kopalni Bełchatów natrafiono kilkakrotnie na szczątki mamutów.

2. Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów odkrywka Szczerców^[723]

Data powstania: 1979

Położenie: Szczerców

Pierwsze decyzje w sprawie budowy odkrywki w polu Szczerców podjęte były w 1979 roku. Na ich podstawie przystąpiono do realizacji prac przygotowawczych udostępnienia złoża. Ówczesne założenia przewidywały budowę odkrywki Szczerców i uzyskanie pierwszego węgla w 1989 roku (równoległe miała powstać Elektrownia Osiny). Kilkakrotnie uruchamianie i wstrzymywanie budowy odkrywki Szczerców stanowiącej wówczas inwestycję centralną zakończyło się jej definitywnym zatrzymaniem w 1991 roku (uchwała nr 93/91 Rady Ministrów z 25 czerwca 1991 roku). Po tamtym okresie pozostały do wykorzystania: dwie koparki nadkładowe i zwałowarka, które czasowo wykorzystywano w odkrywce Bełchatów, elementy odwodnienia powierzchniowego (regulacja sieci hydrograficznej) oraz elementy systemu odwodnienia wgłębnego (111 szt. studni odwodnieniowych). Prace związane z ponownym uruchomieniem budowy odkrywki Szczerców wznowiono w 1998 roku. Zamierzenia dotyczące budowy odkrywki Szczerców mają prawie tyle lat co Kopalnia Bełchatów. Już na początku lat 70. XX wieku rozpoczęły się prace nad opracowaniem koncepcji zagospodarowania złoża węgla brunatnego Bełchatów – pole Szczerców. 23 lutego 1979 roku podjęta została przez Radę Ministrów uchwała nr 39/79 w sprawie rozpoczęcia prac przygotowawczych do budowy odkrywki Szczerców. Już 17 lipca tamtego roku rozpoczęły się roboty hydrotechniczne związane z przełożeniem koryta rzeki Krasówki. Następną datą to 18 czerwca 1981 roku, kiedy to Komisja Planowania przy Radzie Ministrów podjęła uchwałę o wstrzymaniu prac przygotowawczych na odkrywce Szczerców. W dwa lata później ta sama komisja 30 września 1983 roku wydała decyzję o ustaleniu lokalizacji odkrywki Szczerców, a 14 stycznia 1985 r. postanowieniem Prezydium Rządu wydano decyzję o wznowieniu budowy odkrywki Szczerców. Po tym postanowieniu, 15 listopada 1985 roku, Rada Ministrów uchwałą nr 178 wprowadziła odkrywkę Szczerców do wykazu inwestycji planu centralnego. Po tych decyzjach ruszyły roboty przygotowawcze na odkrywce Szczerców. Do 17 kwietnia 1990 roku, kiedy to Rada Ministrów uchwałą 58/90 kolejny raz wstrzymała budowę odkrywki Szczerców. W 1998 roku, po uzgodnieniach z Elektrownią Bełchatów odnośnie do zapotrzebowania na węgiel i uzyskaniu stosownej akceptacji Ministra Skarbu, roboty na odkrywce Szczerców zostały wznowione. 17 sierpnia 2009 roku PGE Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów SA wydobyla pierwszą tonę węgla w polu Szczerców – jednym z trzech pól węglowych bełchatowskiego złoża. Głównym odbiorcą surowca jest PGE Elektrownia Bełchatów. Docelowo nowa odkrywka zajmie powierzchnię 2359 ha, a jej głębokość wyniesie 330 m. Łączna długość przenośników taśmowych transportujących węgiel sięga 47 km.

[722] Źródło: *O oddziale*, Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów, <https://kwbbelchatow.pgegiel.pl/O-oddziale> [dostęp: 26.11.2023]; *Złoże Złoczew*, Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów, <https://kwbbelchatow.pgegiel.pl/Zloze-Zloczew> [dostęp: 27.11.2023]; *Historia Kopalni*, Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów, <https://kwbbelchatow.pgegiel.pl/O-oddziale/Historia-Kopalni> [dostęp: 23.10.2023]; *Historia bełchatowskiego węgla*, PGE Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów, <https://web.archive.org/web/20100701050602/http://www.kwbbelchatow.bot.pl:80/index.php?dzid=151> [dostęp: 23.10.2023]; *PGE KWB Bełchatów S.A. rozpoczyna wydobycie w Polu „Szczerców”*, PGE Polska Grupa Energetyczna, <https://www.gkpge.pl/grupa-pge/dla-mediow/komunikaty-prasowe/korporacyjne/pge-kwb-belchatow-s.a.-rozpoczyna-wydobycie-w-polu-szczercow> [dostęp: 26.03.2024]; *Torchała A., Odkrywkowy raj. Tam PGE zbuduje nowe kopalnie*, <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Odkrywkowy-raj-Tam-PGE-zbuduje-nowe-kopalnie-7431363.html> [dostęp: 12.11.2023]; *KWB – Bełchatów. Kopalnia Węgla Brunatnego*, <https://www.kwb.pl/> [dostęp: 27.11.2023].

[723] Źródło: *Ruszyła Odkrywka „Szczerców”*, Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów, https://www.kwb.pl/odkrywka_szczercow.php [dostęp: 12.11.2023]; *Torchała A., Odkrywkowy raj. Tam PGE zbuduje nowe kopalnie*, dz. cyt. [dostęp: 12.11.2023]; *KWB – Bełchatów. Kopalnia Węgla Brunatnego*, <https://www.kwb.pl/> [dostęp: 27.11.2023].

3. Kopalnia Węgla Brunatnego Konin^[724]

Data powstania: W czasie II wojny światowej

Położenie: Kleczew

Kopalnia znajduje się w Konińskim Zagłębiu Węgla Brunatnego. W 1945 roku na bazie istniejącej infrastruktury rozpoczęto eksploatację odkrywki Morzysław. W 1953 roku swoją działalność zaczęła odkrywka Niestusz. W 1955 roku kopalnia otrzymała oficjalnie nazwę Kopalnia Węgla Brunatnego Konin. Obszar kopalni obejmuje kilka powiatów i kilkanaście gmin. Bazujący na niej przemysł paliwowo-energetyczny decyduje w dużej mierze o rozwoju gospodarczym regionu konińskiego. W 2012 roku ZE PAK SA przejął kopalnię. Została włączona do Grupy Kapitałowej ZE PAK i jednocześnie zmieniono jej oficjalną nazwę na PAK Kopalnia Węgla Brunatnego Konin SA. Powstanie odkrywki węgla w Tomisławicach nieopodal Gopła może spowodować powstanie leju depresyjnego, który w następstwie doprowadzi do wyschnięcia wody w jeziorze. Przykładem niszczącej działalności kopalni może być obniżenie poziomu wody o 1,5 m w Jeziorze Ostrowskim. W obronie Gopła i obszarów nadgoplańskich stanęła Gmina Kruszewica i organizacja ekologiczna Greenpeace, które wspólnie złożyły skargę do Komisji Europejskiej. Sprawa dotyczy niewykonania oceny oddziaływania na środowisko kopalni odkrywkowej na obszarze ochrony Natura 2000 nad jeziorem Gopło. PAK Kopalnia Węgla Brunatnego Konin Spółka Akcyjna (PAK KWBK Konin SA) 28 lutego 2023 roku połączyła się ze spółką PAK Kopalnia Węgla Brunatnego Adamów Spółka Akcyjna.

4. Kopalnia Węgla Brunatnego Turów^[725]

Data powstania: 1904

Położenie: Turossów

W Kopalni Turów (wówczas pod nazwą Herkules) złoża węgla brunatnego eksploatowane jest w sposób przemysłowy metodą odkrywkową od 1904 roku. W 1924 roku zagłębie przeszło w posiadanie koncernu Aktiengesellschaft Sächsische Werke, a wydobywany węgiel dostarczany był do brykietowni i elektrowni Hirschfelde (Friedensgrenze). W 1947 roku wprowadzono nazwę Turów, zaś eksploatowane złożo nazwano Turów I. W 1968 roku rozpoczęto budowę Kopalni Turów II. Powstał wówczas kombinat paliwowo-energetyczny, który poza dwoma złożami obejmował również elektrownię ciepłą w Turossowie. Koncesja kopalni miała wygasnąć w kwietniu 2020 roku, jednak w marcu 2020 roku – po uprzednim przeprowadzeniu przez GDOS postępowania transgranicznego pn. Kontynuacja eksploatacji Kopalni Węgla Brunatnego Turów – polski rząd przedłużył ją o kolejne sześć lat; rząd zgodził się również na wołę kontynuowania przez Grupę PGE wydobycia na tym terenie do 2044 roku, kiedy spodziewane jest całkowite wyczerpanie zasobów węgla. Później polski rząd ogłosił, że kopalnia zostanie zamknięta do 2044 roku, twierdząc, że jest to zgodne z unijnymi planami ograniczenia emisji. Rozbudowa kopalni przez Grupę PGE spotyka się ze sprzeciwem czeskiego rządu, ponieważ pobliskie czeskie i niemieckie społeczności twierdzą, że oddziaływanie kopalni na środowisko poważnie wpływa na ich jakość życia i zagraża przetrwaniu kilku wiosek przygranicznych. Według badań geologicznych dalsze wydobycie grozi również zapadaniem się gleby w niemieckim mieście Żytawa. W lutym 2021 roku Republika Czeska pozwała Polskę w sprawie kopalni przed Trybunałem Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) – pierwszy raz, kiedy państwo członkowskie UE pozwało inne państwo w sprawie ochrony środowiska.

5. Kopalnia Węgla Brunatnego Sieniawa^[726]

Data powstania: 1873

Położenie: Sieniawa Lubuska

Złożo Sieniawa położone w okolicach Sieniawy na Ziemi Lubuskiej jest jednym z najdłuższych znanych i eksploatowanych złóż węgla brunatnego na ziemiach polskich. Historia jego odkrycia sięga połowy XIX wieku, gdyż nadanie górnicze na węgiel brunatny, pod nazwą Emiliensglück, udzielone zostało 6 kwietnia 1853 roku przez Cesarski Pruski Urząd Górniczy. Eksploatację węgla rozpoczęto w roku 1873. Kopalnia Emiliensglück, od 1898 roku działała jako Vereinigte Emiliensglück. Początkowo stanowiła własność junkierskiej rodziny von Bockelbergów, a od 1918 roku przeszła we władanie spółki Anhaltische Kohlenwerke AG z siedzibą w Halle. Produkcja węgla przed 1939 roku osiągała okresowo do 80 tys. t rocznie. Zniszczona i zdewastowana w ostatnim roku II wojny światowej, została ponownie uruchomiona w 1950 roku jako KWB Sieniawa. Eksploatację prowadzono systemem filarowym, wydobywając węgiel w partiach złoża leżących powyżej poziomu wód podziemnych. W 1997 roku rozpoczęto likwidację Kopalni Węgla Brunatnego Sieniawa. Była ona jedyną podziemną kopalnią węgla brunatnego w Polsce. W 2002 roku zakończono likwidację Przedsiębiorstwa Państwowego KWB Sieniawa. Udało się znaleźć inwestorów podejmujących wyzwanie kontynuowania działalności wydobywczej. Nowa spółka, Kopalnia Węgla Brunatnego Sieniawa Spółka z o.o., po uzyskaniu koncesji w październiku 2002 roku rozpoczęła prace eksploatacyjne. W 2013 roku kopalnia uzyskała koncesję na dalsze 50 lat wydobycia. Koncesja obejmuje zasoby węgla szacowane na ok. 17 mln t. Na terenie objętym eksploatacją nie występują żadne obiekty stanowiące zabytki kultury materialnej.

6. Odkrywka Kopalni Węgla Brunatnego Konin-Tomisławice^[727]

Data powstania: 2010

Położenie: Wierzbiniek

Zdejmowanie nadkładu na odkrywce Tomisławice rozpoczęto w maju 2010 roku. Eksploatacja węgla na tej odkrywce prowadzona jest od września 2011 roku. Odstawa surowca do elektrowni odbywa się przy wykorzystaniu transportu samochodowego i kolejowego. Zakończenie wydobycia nastąpi około roku 2030. Już od chwili rozpoczęcia zdejmowania nadkładu na odkrywce prowadzone są prace związane z przyszłą rekultywacją techniczną wyrobiska. Po zakończeniu eksploatacji w miejscu odkrywki powstanie między innymi kompleks obiektów sportowo-rekreacyjnych oraz zbiornik wodny o powierzchni ponad 200 ha.

[724] Wyimki. *Kronika 65-lecia Kopalni Węgla Brunatnego Konin*, Galantkiewicz E. (red.), Bydgoszcz 2010, s. 279; *Konińskie odkrywki*, PAK Kopalnia Węgla Brunatnego Konin – Spółka Akcyjna, <http://www.kwbkonin.pl/index.php/odkrywki-2/> [dostęp: 27.11.2023].

[725] *75-lecie Kopalni Węgla Brunatnego Turów*, Oddział Kopalnia Węgla Brunatnego Turów, <https://kwbturow.pgegielik.pl/aktualnosci/75-lecie-kopalni-wegla-brunatnego-turow/> [dostęp: 23.11.2023]; Jankowski W., *Mały przewodnik po Polsce*, Warszawa 1983, s. 302; *Turów*, Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, <https://www.gov.pl/web/gdos/turow> [dostęp: 23.11.2023]; Sznajder M., *Historie z Worka – historia powstawania kopalni i elektrowni Turów w latach 50. i 60.*, Turów 2002.

[726] Źródło: *Kopalnia Węgla Brunatnego Sieniawa*, oficjalna strona, <http://www.sieniawa.com/firma/> [dostęp: 29.10.2023]; Izydorczyk H., *Kopalnia Sieniawa: ekonomiczna i ekologiczna*, „Kwartalny Biuletyn Informacyjny Węgiel Brunatny”, 3 (60), 2007, <https://web.archive.org/web/20090521192234/http://www.ppwb.org.pl/wb/60/3.php> [dostęp: 23.10.2023].

[727] *Kopalnia Konin rozpoczęła wydobycie węgla w odkrywce Tomisławice*, WNP.pl, <https://www.wnp.pl/gornictwo/kopalnia-konin-rozpozczela-wydobycie-wegla-w-odkrywce-tomislawice,151098.html> [dostęp: 12.11.2023]; *Konińskie odkrywki*, dz. cyt.

7. PAK KWB Konin SA Odkrywka Józwin II B[728]

Data powstania: 1971

Data zamknięcia: 2023 roku

Położenie: Józwin

Józwin jest najstarszą czynną odkrywką PAK KWB Konin, działającą od 1971 roku. Węgiel wydobywany był początkowo z Józwin I zlokalizowanego na złożu Pątnów II, później wydobywanie prowadzono z Józwin II A w północnej części złoża Pątnów III. Od 1999 roku trwa eksploatacja złoża Pątnów IV na odkrywce Józwin II B. 16 czerwca 2023 roku zaprzestano wydobywania. Teren po odkrywce Józwin II A zrehabilitowany został w kierunku rekreacyjno-sportowym, przy wykorzystaniu funduszy unijnych powstał tam Park Rekreacji i Aktywności Fizycznej. W skład kompleksu rekreacyjnego, zwanego popularnie Malta Bis, wchodzi zbiornik wodny, plaża, amfiteatr, liczne ścieżki spacerowe i rowerowe, park linowy, plac zabaw dla dzieci i chata grillowa. W znajdującym się w pobliżu budynku dawnej dyspozytorni utworzono hostel Kleczewska Malta. Natomiast dawne osadniki kopalniane zostały wykorzystane jako miejsce do wędkowania. Na obszarze po odkrywce Józwin IIB powstanie między innymi jezioro o powierzchni 440 ha.

[728] Źródło: *Odkrywka Józwin*, PAK Kopalnia Węgla Brunatnego Konin – Spółka Akcyjna, <http://www.kwbkonin.pl/index.php/odkrywki-2/odkrywka-jozwin/> [dostęp: 12.11.2023]; Malesza D., *Zamiast kopalni będą jeziora – z odkrywki Józwin IIB odjechał ostatni skład węgla prowadzony przez „krokodyla”*, Sektor Kolejowy, <https://www.sektorkolejowy.pl/zamiast-kopalni-beda-jeziora-z-odkrywki-jozwin-iib-odjechał-ostatni-sklad-węgla-prowadzony-przez-krokodyla/> [dostęp: 12.11.2023].

Wieliczka szyb wyciągowy Kościuszkowski

Fot. Biblioteka Narodowa Polona

6.13. Załącznik nr 13. Spis nieczynnych kopalń węgla brunatnego w województwie śląskim

Źródło: <http://ibrbs.pl/mediawiki/index.php/Kategoria:Kopalnie> [dostęp: 19.11.2023].

1. Adela	14. Joanna	27. Nierada
2. Adolf	15. Julek	28. Paulina
3. Alfa	16. Kamila	29. Roman
4. Anna	17. Katarzyna	30. Ryszard
5. Blanowice	18. Kazimierz	31. Siewierz
6. Bronisław	19. Konrad	32. Stanisław
7. Elka	20. Kromołów	33. Teodor
8. Feliska	21. Ludwika	34. Tymoteusz
9. Gustaw	22. Łośnice	35. Wysoka
10. Hanna	23. Łazy	36. Zacisze
11. Helena	24. Markowice	37. Zawiercie, Zawiercie II
12. Henryk	25. Marta	38. Zygmunt
13. Izabella	26. Mrzygłód	

Przy wyciągu w kopalni węgla. Pocztówka z początku XX w.
Fot. Biblioteka Narodowa Polona

6.14. Załącznik nr 14. Nieczynne kopalnie węgla brunatnego w województwie śląskim

1. Kopalnia Węgla Brunatnego Adela^[729]

Data powstania: 1900

Data zamknięcia: 1924

Położenie: Myszków-Nierada

Kopalnia Adela (wcześniej Kopalnia Nierada) utworzona została w 1900 roku, należała do Piotra Strzeszewskiego. 20 września 1917 roku Zygmunt Szczotkowski wydzierżawił od Piotra Strzeszewskiego prawa eksploatacji w Kopalni Węgla Brunatnego Nierada. W latach 1921–1922 węgiel eksploatował w niej Maksymilian Cederbaum (który później był współwłaścicielem Kopalni Węgla Kamiennego Maksymilian I w Dąbrowie Górniczej) oraz Oppenheim. Kopalnia Adela utworzona w Nieradzie w 1922 roku należała do Władysława Modzelewskiego z Pochulanki, który zorganizował w 1923 roku dla jej eksploatacji spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością pod nazwą Nieradzkie Towarzystwo Przemysłowo-Górnictwo.

2. Kopalnia Węgla Brunatnego Adolf^[730]

Data powstania: 1900

Data zamknięcia: 1918

Położenie: Myszków-Będuszy

Kopalnia była eksploatowana przez braci Bauerertów. W 1918 roku kopalnia została wydzierżawiona Karolowi Tuszyńskiemu i Stefanowi Mierzejewskiemu razem z Kopalnią Hanna w Mijaczowie.

3. Kopalnia Węgla Brunatnego Alfa^[731]

Data powstania: Luty 1935

Data zamknięcia: Czerwiec 1935

Położenie: Rokitno Szlacheckie

Kopalnia należała do spółki z ograniczoną odpowiedzialnością pod nazwą Zakłady Górnicze-Węglowe w Łazach.

4. Kopalnia Węgla Brunatnego Anna^[732]

Data powstania: 1896

Data zamknięcia: 1900

Położenie: Rokitno Szlacheckie

Kopalnia należała do Landau i Eigera a następnie do ich spadkobierców.

5. Kopalnia Węgla Brunatnego Blanowice^[733]

Data powstania: 1796

Data zamknięcia: 1807

Położenie: Zawiercie-Blanowice

Kopalnia należała do właścicieli majątku Blanowice, a następnie do ich spadkobierców. W latach 1796–1807 baron Drake przeprowadzał w Blanowicach poszukiwania górnicze.

6. Kopalnia Węgla Brunatnego Bronisław^[734]

Data powstania: 1930

Data zamknięcia: 1931

Położenie: Łazy

Kopalnia należała do Łazowskich Zakładów Ceramicznych Sp. Akc.

7. Kopalnia Węgla Brunatnego Elka^[735]

Data powstania: 1903

Data zamknięcia: 1919

Położenie: Zawiercie

Kopalnia należała do K. Modzelewskiego.

[729] „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 55, 2007, s. 326; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[730] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[731] Tamże.

[732] Tamże.

[733] Tamże.

[734] Tamże.

[735] Tamże.

8. Kopalnia Węgla Brunatnego Feliska^[736]

Data powstania: 1923

Data zamknięcia: 1925

Położenie: Zawiercie

Właścicielami kopalni byli: Orman, Latos i Barynia.

9. Kopalnia Węgla Brunatnego Gustaw^[737]

Data powstania: 1900

1917

Data zamknięcia: 1900

1933

Położenie: Zawiercie

Kopalnię uruchomił, a następnie zamknął jej właściciel Oskar Preyss, który później ją sprzedał Towarzystwu Akcyjnemu Sosnowieckich Fabryk Rur i Żelaza.

10. Kopalnia Węgla Brunatnego Hanna^[738]

Data powstania: 1870

1915

Data zamknięcia: 1870 (?)

1919

Położenie: Myszków–Mijaczków

Kopalnię Węgla Brunatnego Hanna uruchomili jej właściciele bracia Bauereretzowie (pod nazwą Mijaczew). Od 5 czerwca 1918 roku kopalnię dzierżawili inżynierowie: Karol Tuszyński i Stefan Mierzejewski (była dzierżawiona przez nich razem z Kopalnią Adolf).

11. Kopalnia Węgla Brunatnego Helena^[739]

Data powstania: 1908

1922

Data zamknięcia: 1913

1924

Położenie: Zawiercie

Kopalnia Helena została uruchomiona przez właściciela, którym było Towarzystwo Akcyjne Sosnowieckich Fabryk Rur i Żelaza, i eksploatowano ją do 1913 roku. Uruchomiona ponownie przez dzierżawiącego od towarzystwa Jana Zawadzkiego z Zawiercia.

12. Kopalnia Węgla Brunatnego Henryk^[740]

Data powstania: 1901

Data zamknięcia: 1901 (?)

Położenie: Gołuchowice

Kopalnia należała do Henryka Berndta.

13. Kopalnia Węgla Brunatnego Izabella^[741]

Data powstania: 1919

Data zamknięcia: ?

Położenie: Niegowonice

Kopalnia należała do I. Jungstera i spółki.

[736] Tamże.

[737] Tamże.

[738] Tamże.

[739] Tamże.

[740] Źródło: *Miostowice Górne, Stawnik, dawne kopalnie węgla brunatnego, XIX–XX w.*, Kultura w lesie, <https://www.kulturawlesie.pl/wp-content/uploads/2020/karty/Miostowice-gorne-01-752.pdf> [dostęp: 23.11.2023]; Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[741] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

14. Kopalnia Węgla Brunatnego Joanna^[742]

Data powstania: 1829

Data zamknięcia: 1887

Położenie: Poręba

Powstanie Kopalni Joanna związane jest z odkryciem złóż węgla w Porębie, co miało miejsce w 1822 roku. Kopalnię uruchomili lokalni właściciele ziemscy. Od 1865 roku kopalnia przeszła wraz z całym majątkiem na własność Joanny i Jana Urlyka Schaffgotschów, którzy to właśnie nadali jej imię Joanna (obok niej założyli drugą Kopalnię Jan Karol). W 1874 roku obie kopalnie wraz z majątkami Poręba i Mrzygód przeszły na własność Zygmunta Pringsheima, który zlikwidował kopalnię. W jej miejsce Pringsheim uruchomił Kopalnię Katarzyna.

15. Kopalnia Węgla Brunatnego Julek^[743]

Data powstania: 1920

Data zamknięcia: 1921

Położenie: Poręba

Kopalnia była nadaniem z 9 października 1917 roku dla Franciszka Morkisa, Juliana i Stanisława Konkolewskich i Jana Trepki, była eksploatowana przez Jerzego Meyera i spółkę.

16. Kopalnia Węgla Brunatnego Kamila^[744]

Data powstania: 1886

1910

1940

Data zamknięcia: ?

1927

1944

Położenie: Łazy, Ciągowice

Kopalnię uruchomiła właścicielka majątku ziemskiego Kamila Rogaczewska. Kopalnia występowała wówczas pod nazwą Ciągowice. Ponownie kopalnię eksploatowano w latach 1910–1927. W tym okresie jej właścicielem był Józef Morkis, później Izaak Jüngster, Jan Zawadzki, a następnie Jan Jaworski wraz ze spółką. W 1940 roku kopalnię ponownie uruchomiono pod zarządem niemieckim i była użytkowana do 1944 roku.

17. Kopalnia Węgla Brunatnego Katarzyna^[745]

Data powstania: 1888

Data zamknięcia: 1918

Położenie: Poręba

Została założona przez Zygmunta Pringsheima na miejscu Kopalni Joanna.

18. Kopalnia Węgla Brunatnego Kazimierz^[746]

Data powstania: 1907

Data zamknięcia: 1910

Położenie: Zawiercie-Blanowice

Kopalnia należała do Witkowskiego i Morkisa, a w 1910 roku do J. Delikatnego.

19. Kopalnia Węgla Brunatnego Konrad^[747]

Data powstania: 1900

Data zamknięcia: 1901

Położenie: Rokitno Szlacheckie

Kopalnia należała do Towarzystwa Górniczego Odlewów Żelaznych, Emaliowanych, Warsztatów Mechanicznych i Kopalni Węgla Poręba.

20. Kopalnia Węgla Brunatnego Kromołów^[748]

Data powstania: 1822

Data zamknięcia: Lata 40. XIX wieku

Położenie: Kromołów

Kopalnia została uruchomiona przez dziedzica Kromołowa po poszukiwaniach górniczych przeprowadzonych w latach 1822–1823 w lasach Dąbrownicy koło Blanowic na granicy Kromołowa, Rokitna i Niegowonic.

[742] Źródło: *Kopalnia „Joanna” (Poręba)*, WikiZagłębie.pl, [https://wikizaglebie.pl/wiki/Kopalnia_%22Joanna%22_\(Por%C4%99ba\)](https://wikizaglebie.pl/wiki/Kopalnia_%22Joanna%22_(Por%C4%99ba)) [dostęp: 22.11.2023].

[743] Źródło: *Kopalnia „Julek” (Poręba)*, WikiZagłębie.pl, [https://wikizaglebie.pl/wiki/Kopalnia_%22Julek%22_\(Por%C4%99ba\)](https://wikizaglebie.pl/wiki/Kopalnia_%22Julek%22_(Por%C4%99ba)) [dostęp: 22.11.2023].

[744] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[745] Tamże.

[746] Tamże.

[747] Tamże.

[748] Tamże.

21. Kopalnia Węgla Brunatnego Ludwika^[749]

Data powstania: 1891

1919

Data zamknięcia: 1919

1924

Położenie: Kuźnica Masłowska

Kopalnię założył Michał Poleski, od którego dzierżawił ją później J. Meyerhold. W latach 1919–1924 należała do Jerzego Meyera i spółki.

22. Kopalnia Węgla Brunatnego Łazy^[750]

Data powstania: 1919

Data zamknięcia: 1923

Położenie: Zawiercie Łośnice

Kopalnia należała do Franciszka Ormana i spółki.

23. Kopalnia Węgla Brunatnego Łośnice^[751]

Data powstania: 1919

Data zamknięcia: 1925

Położenie: Zawiercie Łośnice

Kopalnia należała do spółki z ograniczoną odpowiedzialnością Kopalnia Węgla Łośnice (właściciele: Szulc i Miciński, później Makiela i spółka, następnie: Wesołowski, M. Weitzen i Miciński).

24. Kopalnia Węgla Brunatnego Marta^[752]

Data powstania: 1936

Data zamknięcia: 1959

Położenie: Poręba

Kopalnia należała do Józefa Stanisława Ingstera (w latach 1937–1938 do spółki z ograniczoną odpowiedzialnością Kopalnia Węgla Marta, której udziałowcem był m.in. Henryk Rechnic). Podczas okupacji hitlerowskiej przejęły ją Junkerswerke A.G. w Dessau, potem Oberschlesischer Werkzeug-maschinenbau von Loessel et Kampmann K.G. i eksploatowały pod nazwą Martha razem z dawnymi kopalniami Towarzystwa Akcyjnego Poręba (Katarzyna i Zygmunt). Od 1945 do ok. 1959 roku kopalnię w Porębie eksploatowała Fabryka Urządzeń Mechanicznych Poręba.

25. Kopalnia Węgla Brunatnego Markowice^[753]

Data powstania: 1886

Data zamknięcia: 1887

Położenie: Markowice

Kopalnia należała w 1886 roku do Adolfa Jackowskiego i Berka Glikmana, w 1887 roku do Berka Glikmana i Gitla Cettina.

26. Kopalnia Węgla Brunatnego Mrzygłód^[754]

Data powstania: 1827

Data zamknięcia: 1829

Położenie: Mrzygłód

Kopalnia należała do Rokossowskiej.

27. Kopalnia Węgla Brunatnego Nierada (później Adela)^[755]

Data powstania: 1900

Data zamknięcia: 1924

Położenie: Nierada

Kopalnia Nierada (później Adela) należała do Piotra Strzeszewskiego. 20 września 1917 roku Zygmunt Szczotkowski wydzierżawił od Piotra Strzeszewskiego prawa eksploatacji w Kopalni Węgla Brunatnego Nierada. W latach 1921–1922 węgiel eksploatował w niej Maksymilian Cederbaum (który później był współwłaścicielem Kopalni Węgla Kamiennego Maksymilian I w Dąbrowie Górniczej) oraz Oppenheim. Kopalnia Adela utworzona w Nieradzie w 1922 roku należała do Władysława Modzelewskiego z Pochulanki, który zorganizował w 1923 roku dla jej eksploatacji spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością pod nazwą Nieradzkie Towarzystwo Przemysłowo-Górnice.

[749] Tamże.

[750] Tamże.

[751] Tamże.

[752] Tamże.

[753] Tamże.

[754] Tamże.

[755] Źródło: *Kopalnia „Adela” (Myszków-Nierada)*, WikiZagłębie.pl, [https://wikizaglebie.pl/wiki/Kopalnia_%22Adela%22_\(Myszk%C3%B3w-Nierada\)](https://wikizaglebie.pl/wiki/Kopalnia_%22Adela%22_(Myszk%C3%B3w-Nierada)) [dostęp: 22.11.2023].

■ **28. Kopalnia Węgla Brunatnego Paulina**^[756]

Data powstania: 1919
Data zamknięcia: 1924
Położenie: Zawiercie–Blanowice
Kopalnia początkowo pod nazwą Niwa. Należała do Maurycego Weitzena.

■ **29. Kopalnia Węgla Brunatnego Roman**^[757]

Data powstania: ?
Data zamknięcia: 1935
Położenie: Poręba
Kopalnia należała do A. Wulffsona i A. Meitlisa.

■ **30. Kopalnia Węgla Brunatnego Ryszard**^[758]

Data powstania: 1900
Data zamknięcia: 1902
Położenie: Rokitno Szlacheckie
Kopalnia należała do spadkobierców Eigera i Landaua.

■ **31. Kopalnia Węgla Brunatnego Siewierz**^[759]

Data powstania: 1828
Data zamknięcia: Około 1840
Położenie: Siewierz
?

■ **32. Kopalnia Węgla Brunatnego Stanisław**^[760]

Data powstania: 1926
Data zamknięcia: 1931
Położenie: Poręba
Należała do Kazimierza Kastorskiego, a następnie do Stowarzyszenia Mechaników Polskich z Ameryki Spółka Akcyjna.

■ **33. Kopalnia Węgla Brunatnego Teodor**^[761]

Data powstania: 1908
1919
Data zamknięcia: 1911
1924
Położenie: Gołuchowice
Kopalnia należała w latach 1908–1911 do Henryka Berndta, zaś od 1919 roku do spółki z ograniczoną odpowiedzialnością Kopalnia Węgla Teodor (udziałowcy Stanisław Holenderski i Izaak Jüngster).

■ **34. Kopalnia Węgla Brunatnego Tymoteusz**^[762]

Data powstania: 1921
Data zamknięcia: 1923
Położenie: Mierzęcice
Kopalnia należała do Polsko-Amerykańskiej Kompanii Węglowej (późniejsze Stowarzyszenie Mechaników Polskich z Ameryki Spółka Akcyjna).

■ **35. Kopalnia Węgla Brunatnego Wysoka**^[763]

Data powstania: 1917
Data zamknięcia: 1923
Położenie: Łazy-Wysoka
Kopalnia należała do spółki akcyjnej Towarzystwo Fabryk Portland-Cementu Wysoka.

[756] Tamże.

[757] Tamże.

[758] Tamże.

[759] Tamże.

[760] Tamże.

[761] Tamże; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. II, Warszawa 1881.

[762] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[763] Tamże.

36. Kopalnia Węgla Brunatnego Zacisze^[764]

Data powstania: 1933

Data zamknięcia: 1938

Położenie: Ciągowice

Kopalnia należała do Jana Zawadzkiego z Ciągowic.

37. Kopalnia Węgla Brunatnego Zawiercie, Zawiercie II^[765]

Data powstania: ?

Data zamknięcia: 1957

Położenie: Ciągowice

Kopalnie odkrywkowe, prowadzone w 1957 roku przez Przedsiębiorstwo Płytkich Kopalń Węgla Kamiennego.

38. Kopalnia Węgla Brunatnego Zygmunt^[766]

Data powstania: 1919

Data zamknięcia: 1935

Położenie: Poręba

Powstanie kopalni węgla Zygmunt nie jest do końca wyjaśnione. W świetle dostępnych i zachowanych dokumentów archiwalnych wynika, że zakład ten istniał już przed I wojną światową (po 1910 roku). Pokłady węgla brunatnego eksploatowano metodą podziemną. Po 1918 roku kopalnia wchodziła w skład firmy działającej pod nazwą Towarzystwo Górnicze, Odlewów Żelaznych, Emaliowanych, Warsztatów Mechanicznych i Kopalń Węgla Poręba. W 1920 roku zmienił się właściciel kopalni, ponieważ całe zakłady Towarzystwa zostały zakupione przez Stowarzyszenie Mechaników Polskich w Ameryce. W polu górniczym Kopalni Zygmunt znajdowała się stosunkowo duża ilość biedaszybów oraz starych wyrobisk, które w sposób niekontrolowany powodowały zwiększone dopływy wody do jej wyrobisk.

[764] Tamże.

[765] Tamże.

[766] Drath A., *Węgiel brunatny kopalni Zygmunt w Porębie obok Zawiercia*, Warszawa 1935; Preidl W., Wójcicki A.J., *Kopalnia węgla blanowickiego Zygmunt w Porębie koło Zawiercia*, „Hereditas Minariorum”, 2, 2015, s. 27–49.

GÓRNY ŚLĄSK. Kopalnie węgla. Górnicy przy pracy w kopalni

6.15. Załącznik nr 15. Spis nieczynnych kopalń węgla brunatnego w województwie dolnośląskim^[767]

Lp.	Nazwa kopalni/szybu	Inne znane nazwy kopalni /szybów	Miejscowość	Gmina/miejscowość	Powiat
1.	Adam		Rososznicza	Ziębice	ząbkowicki
2.	Adolf Reinhold		Gródek	Wołów	wołowski
3.	Albert		Czerwona Woda	Węgliniec	zgorzelecki
4.	Albert		Staszowice	Wińsko	wołowski
5.	Allesgut		Tarnówek	Polkowice	polkowicki
6.	Anna Auguste		Łażany	Żarów	świdnicki
7.	Barbara	Ladysmith	Udanin	Udanin	średzki
8.	Bergmeister Förster		Nieszkowice	Wołów	wołowski
9.	Braunes Gold		Osiek Łużycki	Zgorzelec	zgorzelecki
10.	Christiane Sophie		Rusko	Strzegom	świdnicki
11.	Curt		Orsk	Rudna	lubiński
12.	Daniel		Bierna	Sulików	zgorzelecki
13.	Elisabeth		Krzydłowice	Grębocice	polkowicki
14.	Elisabeth	Elsa (Elżbieta)?	Siekierczyn	Siekierczyn	lubański
15.	Emilie Auguste		Straża (lub Stróża)	Wołów	wołowski
16.	Ernst Hermann		Witanowice	Gaworzyce	polkowicki
17.	Eugenia		Pawłoszewo	Wołów	wołowski
18.	Florian		Spalona	Kunice	legnicki
19.	Fortuna		Czerrńczyce	Ziębice	ząbkowicki
20.	Fortuna		Krzelków	Ziębice	ząbkowicki
21.	Franziska		Wrocław (Popowice)	Wrocław	Wrocław
22.	Freundschaft		Sulików	Sulików	zgorzelecki
23.	Friedrich Anna		Zgorzelec (Ujazd)	Zgorzelec	zgorzelecki
24.	Friedrich Wilhelm		Bieniec (Bienice)	Nowogrodzic	bolesławiecki
25.	Friedrich Wilhelm und Elisabeth		Słone	Żukowice	głogowski
26.	Frischauf		Parzyce	Nowogrodzic	bolesławiecki
27.	Glückauf		Żąbkowice Śląskie (część Sadlna)	Żąbkowice Śląskie	ząbkowicki
28.	Glückauf Julius		Łażany	Żarów	świdnicki
29.	Glückauf Paul		Pierusza i Nieszkowice	Wołów	wołowski
30.	Gründling		Milicz (?)	Milicz	milicki
31.	Heinrich		Olszyna	Olszyna	lubański
32.	Helena		Wierzchowice	Krośnice	milicki
33.	Henriette		Przyłek (Kielkovo)	Przyłek gmina Bardo	ząbkowicki
34.	Herschelwaldau		Bolesławiec (Borek?)	Bolesławiec	bolesławiecki
35.	Jordansmühl		Jordanów Śląski	Łagiewniki	wrocławski
36.	Julia		Wysokie	Rudna	lubiński
37.	KWB Turów	Hirschfelde	Bogatynia	Bogatynia	zgorzelecki
38.	KWB Zapomniana	Joseph Hermann	Trójca	Zgorzelec	zgorzelecki
39.	Kaiser Wilhelm	Albert	Zaręba (Górna)	Siekierczyn	lubański
40.	Kaławsk (obecnie Fabryka granulatów gumowych Unirubber)	Stadt Görlitz, Zielonki	Zielonka/Węgliniec	Węgliniec	zgorzelecki
41.	Karl		Zaręba (Górna)	Siekierczyn	lubański
42.	Leonore		Zaręba (Górna)	Siekierczyn	lubański
43.	Longerius		Leśna (Baworowo, Baworowa)	Leśna	lubański
44.	Louise (Luise)		Studniska Dolne, Jermanki	Sulików	zgorzelecki
45.	Lubań	Glückauf, Lichtenauer Braunkohlenwerke, Vereinigte Lichtenauer Braunkohlenwerke, Szczęść Boże	Zaręba (Górna)	Siekierczyn	lubański
46.	Marie		Żarów	Żarów	świdnicki
47.	Melanie		Chobienia	Rudna	lubiński

[767] Na podstawie: Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

Lp.	Nazwa kopalni/szybu	Inne znane nazwy kopalni /szybów	Miejscowość	Gmina/miejscowość	Powiat
48.	Morgensterns Glück		Rzeczycza	Grębocice	polkowicki
49.	Otto		Ligota Strupińska	Prusice	trzebnicki
50.	Otto Dyonisius		Dalków	Gaworzycze	polkowicki
51.	Pauls Segen		Piotrkowice	Prusice	trzebnicki
52.	Poseritz		Pożarzyce	Łagiewniki	wrocławski
53.	Radmeritz		Radomierzycze	Zgorzelec	zgorzelecki
54.	Rittberg		Orsk	Rudna	lubiński
55.	Robert Gumpert		Siekierczyn	Siekierczyn	lubański
56.	Rudolph		Rudna	Rudna	lubiński
57.	Saarauer Braunkohlenwerke		Żarów	Żarów	świdnicki
58.	Sankt Gratien		Brzyków	Trzebnica	trzebnicki
59.	Schwarze Minna		Chróślice	Męcinka	jaworski
60.	Segen Gottes		Jerzmarki	Zgorzelec	zgorzelecki
61.	Sperling		Radoszyce	Rudna	lubiński
62.	Toni		Studniska Górne	Sulików	zgorzelecki
63.	Vereinsglück	Alma, Ober Lichtenau	Zaręba (Górna)	Siekierczyn	lubański
64.	Victor		Warzęgowo/Pierusza	Wołów	wołowski
65.	Wachtel		Radoszyce	Rudna	lubiński
66.	Wiesenhütter		Zaręba (Górna)	Siekierczyn	lubański
67.	Wilhelm		Orsk	Rudna	lubiński
68.	Wilhelmszeche		Zebrzydowa	Nowogrodziec	bolesławiecki
69.	Ziegel		Kościelna Wieś	Węglińiec	zgorzelecki

Dodatkowe kopalnie węgla brunatnego umieszczone na portalu www.polska-org.pl

Lp.	Nazwa kopalni/szybu	Inne znane nazwy kopalni/szybów	Miejscowość	Gmina/pobliska miejscowość	Powiat
70.	Böge		Zaręba	Siekierczyn	lubański
71.	Hans		Zaręba	Siekierczyn	lubański
72.	Pribbenow		Zaręba	Siekierczyn	lubański
73.	Rosenberg		Zaręba/Ponikowo	Siekierczyn	lubański
74.	Rygle (I i II)		Szklence	Bielawa Dolna	zgorzelecki
75.	Sattig		Zaręba	Siekierczyn	lubański

6.16. Załącznik nr 16.

Spis nieczynnych kopalń węgla brunatnego na terenie Ziemi Lubuskiej^[768]

Lp.	Nazwa kopalni/szybu	Inne nazwy kopalni/szybów	Miejscowość	Gmina/miejscowość	Powiat
1.	Adelheid		Bytom Odrzański	Bytom Odrzański	nowosolski
2.	Adelheidsfund		Drogomil	Bytom Odrzański	nowosolski
3.	Am Nassen Fleck		Gubin	Gubin	krośnieński
4.	Anna		Nowy Zagór (Dąbki)	Dąbie	krośnieński
5.	Antonie		Cielmów	Tuplice	żarski
6.	Anotnie		Skibice	Nowogród Bobrzański	zielonogórski
7.	Augusteglück		Klepina	Nowogród Bobrzański	zielonogórski
8.	Babina (KWB Przyjaźń Narodów – szyb Babina)		Łęknica	Łęknica	żarski
9.	Barbarossa	W 1880 roku włączona do Kopalni Gotteshilfe	Gubin	Gubin	krośnieński
10.	Beust		Zielona Góra (Jędrzychów)	Zielona Góra	Zielona Góra
11.	Borussia		Ośno Lubuskie		ślubicki
12.	Briesnitz		Brzeźnica	Brzeźnica	żagański
13.	Carl		Buchałów	Świdnica	zielonogórski
14.	Caroline		Studzieniec	Koźuchów	nowosolski
15.	Carl Ferdinand		Gronów	Dąbie	krośnieński
16.	Carl Friedrich		Gronów	Dąbie	krośnieński
17.	Carlsglück		Smogóry	Ośno Lubuskie	ślubicki
18.	Clemence		Lubin (lub Lubno)	Lubiszyn	gorzowski
19.	Compagna	Campagna, Meinertsche Werke	Żary (Kunice Żarskie)	Żary	żarski
20.	Conradi		Witoszyn	Wymiarki	żagański
21.	Constantia		Żary (Kunice Żarskie)	Żary	żarski
22.	Cybinka		Cybinka	Cybinka	ślubicki
23.	Drenziger Kohlenwerke		Drzeńsk Mały	Gubin	krośnieński
24.	Eduard II		Łęknica	Łęknica	żarski
25.	Eduard Wilhelm		Bodzów	Bytom Odrzański	nowosolski
26.	Eleonore		Radowice	Trzebiechów	zielonogórski
27.	Elsa-Margarethe		Jagłowice	Tuplice	żarski
28.	Emilie		Wichów	Brzeźnica	żagański
29.	Emmy		Żary (Kunice Żarskie)	Żary	żarski
30.	Erdmann		Trzebiel	Trzebiel	żarski
31.	Ermannsseggen		Raszyn	Lubsko	żarski
32.	Ermanns Trost		Raszyn	Lubsko	żarski
33.	Felix Marie		Mirostowice Górne	Żary	żarski
34.	Ferdinand		Zabór	Zabór	zielonogórski
35.	Ferdinandswille		Klepina	Nowogród Bobrzański	zielonogórski
36.	Ferdinandswille		Kamienica nad Nysą Łużycką	Trzebiel	żarski
37.	Flora		Olszyna	Trzebiel	żarski
38.	Freude		Olbrachtów	Żary	żarski
39.	Friedrich Wilhelm		Mirostowice Górne	Żary	żarski
40.	Friedrich Wilhelm		Zielona Góra	Zielona Góra	Zielona Góra
41.	Germersdorf		Gubin	Gubin	krośnieński
42.	Gertrud		Jagłowice	Tuplice	żarski
43.	Glückauf		Gubin	Gubin	krośnieński
44.	Glückauf		Trzebiel	Trzebiel	żarski
45.	Glückauf Ferdinand		Zabór	Zabór	zielonogórski
46.	Glückauf Heinrich		Podlegórz	Trzebiechów	zielonogórski
47.	Glückauf Syeffert		Żuków	Nowe Miasteczko	nowosolski
48.	Gottesgabe		Żary (Kunice Żarskie)	Żary	żarski
49.	Gotteshilfe		Gubin	Gubin	krośnieński
50.	Gottesseggen		Gubin	Gubin	krośnieński

[768] Tamże.

Lp.	Nazwa kopalni/szybu	Inne nazwy kopalni/szybów	Miejscowość	Gmina/miejscowość	Powiat
51.	Gottessegen		Żary	Żary	żarski
52.	Gottmituns		Nowy Zagór (Nowe Zagórze)	Dąbie	krośnieński
53.	Gruben und Feller	Feller	Jaromirowice	Gubin	krośnieński
54.	Gut Glück		Gubin	Gubin	krośnieński
55.	Gut Glück	Należała do Gwarectwa Consolidirte Gut Glück-Grube. Do 1925 roku eksploatowana pod nazwą Charlotte przez Gwarectwo Meseritzer Kochlenwerke	Kęszycza	Międzyrzecz	międzyrzecki
56.	Hans		Trześniów	Ośno Lubuskie	ślubicki
57.	Hedwig		Nowogród Bobrzański	Nowogród Bobrzański	zielonogórski
58.	Hela (Hela und Huss)	Hass, Hela und Huss	Chwaliszowice	Trzebieł	żarski
59.	Helene	Helene	Żarki Wielkie (k. Buczyn)	Trzebieł	żarski
60.	Henryk	Lohser Werke	Żary (Kunice Żarskie)	Żary	żarski
61.	Hermania		Radzików	Cybinka	ślubicki
62.	Hoffnung		Laski Lubuskie	Górzycza	ślubicki
63.	Hoffnung		Jankowa Żagańska	Iłowa	żagański
64.	Hoffnung		Trzebieł	Trzebieł	żarski
65.	Horn		Zielona Góra	Zielona Góra	Zielona Góra
66.	Horst		Mirostowice Górne	Żary	żarski
67.	Humboldt		Spudłów	Górzycza	ślubicki
68.	Immanuel		Dęby	Bobrowice	krośnieński
69.	Jadwiga	Glückstern, Hedwig, Hedwig I i II	Żary (Kunice Żarskie)	Żary	żarski
70.	Johanna		Chełmica	Tuplice	żarski
71.	Johanna		Mirostowice Dolne	Żary	żarski
72.	Johanna I		Trzebieł	Trzebieł	żarski
73.	Julia (Julie)		Dęby	Bobrowice	krośnieński
74.	Kilian		Marwice	Lubiszyn	gorzowski
75.	Kleine Agathe		Zielona Góra	Zielona Góra	Zielona Góra
76.	Kohlberg		Stawnik	Żary	żarski
77.	Kronprinz Wilhelm	Ferdinand	Mirostowice Dolne	Żary	żarski
78.	Lagower Gruben		Łagów	Łagów	świebodziński
79.	Laura		Cybinka		ślubicki
80.	Lord		Spudłów	Górzycza	ślubicki
81.	Lucie		Wierzbica	Bytom Odrzański	nowosolski
82.	Mai		Lutynka	Wymiarki	żagański
83.	Maria	Emma	Nieczecz	Nowe Miasteczko	nowosolski
84.	Marie III		Żary	Żary	żarski
85.	Martin	Augusta	Żary (Kunice Żarskie)	Żary	żarski
86.	Mathilde	Neustädtel	Królikowice	Bytom Odrzański	nowosolski
87.	Max		Bodzów	Bytom Odrzański	nowosolski
88.	Maxfeld		Krosno Odrzańskie	Krosno Odrzańskie	krośnieński
89.	Max und Willenbücher		Buków	Sulechów	zielonogórski
90.	Meseritzer Kohlenwerke		Kęszycza	Międzyrzecz	międzyrzecki
91.	Nicolas		Lubno	Lubiszyn	gorzowski
92.	Neumanns Höhe		Witnica	Witnica	gorzowski
93.	Niederschlesische Kohlenwerke	Liebesgrabe	Zielona Góra	Zielona Góra	Zielona Góra
94.	Numero 9 und 12		Zielona Góra	Zielona Góra	Zielona Góra
95.	Olga		Żary (Kunice Żarskie)	Żary	żarski
96.	Oskar		Żary	Żary	żarski
97.	Oskarssegen		Trześniów	Ośno Lubuskie	ślubicki
98.	Ottilie		Olbrachtów	Żary	żarski
99.	Paul		Laski Lubuskie	Górzycza	ślubicki
100.	Przyjaźń Narodów		Łęknica	Łęknica	żarski
101.	Pustkowie	Tschöpelner Braunkohlengruben	Nowe Czaple	Trzebieł	żarski
102.	Quos (Quos I–III)		Żary (Kunice Żarskie)	Żary	żarski
103.	Reichenau		Buchałów	Świdnica	zielonogórski
104.	Richard		Wilkanowo	Świdnica	zielonogórski
105.	Robert Segen		Kęszycza	Międzyrzecz	międzyrzecki
106.	Rudolph		Smogóry	Ośno Lubuskie	ślubicki
107.	Schulze		Białków	Lubsko	żarski

Lp.	Nazwa kopalni/szybu	Inne nazwy kopalni/szybów	Miejscowość	Gmina/miejscowość	Powiat
108.	Segen des Herrn		Drzeńsk Mały	Gubin	krośnieński
109.	Sielsia Louis		Przewóz	Przewóz	żarski
110.	Smogóry		Smogóry	Ośno Lubuskie	ślubicki
111.	Stone	Grünberger Gruben	Zielona Góra	Zielona Góra	Zielona Góra
112.	Stadt Grünberg	Friederike Christiane	Czerwieńsk	Czerwieńsk	zielenogórski
113.	Sophie		Mirostowice Dolne	Żary	żarski
114.	Talea	Theresia	Niwica	Trzebieł	żarski
115.	Teresa	Augustus	Żary (Kunice Żarskie)	Żary	żarski
116.	Teuplitzer Kohlenweke	Germania	Tuplice	Tuplice	żarski
117.	Theodor		Kożuchów	Kożuchów	nowosolski
118.	Therese		Mirostowice Dolne	Żary	żarski
119.	Urania		Bieszków	Jasień	żarski
200.	Urbanus		Olbrachtów	Żary	żarski
201.	Vereinigte Grenze		Jankowa Żagańska	Iłowa	żagański
202.	Vereinigte Amalie-Wilhelmine	Amalie, Amalie Wilhelmine, Teuplitz, Wilhelmine	Tuplice	Tuplice	żarski
203.	Victor	W 1865 roku włączona do Kopalni Clemence	Lubno	Lubiszyn	gorzowski
204.	Victoria		Górzycza		ślubicki
205.	Victoria		Wilkanowo	Świdnica	zielenogórski
206.	Vorwärts		Gorzów Wielkopolski	Gorzów Wielkopolski	Gorzów Wlkp.
207.	Weinberg		Drogomil	Bytom Odrzański	nowosolski
208.	Welmice		Bobrowice	Bobrowice	krośnieński
209.	Wiktor	Victor (Viktor), Victor I	Buczyn	Trzebieł	żarski
210.	Wilhelm		Stawnik	Żary	żarski
211.	Wilhelm		Olszyna	Trzebieł	żarski
212.	Wilhelmine		Gubin	Gubin	krośnieński
213.	Wilhelmine II		Czaple	Trzebieł	żarski
214.	Zubusse		Buków	Sulechów	zielenogórski
215.	Zukunft		Świdnica	Świdnica	zielenogórski
216.	Zur Belohnung		Żary	Żary	żarski
217.	Zur Hoffnung Marie		Żary	Żary	żarski
218.	Zur Versöhnung		Żary (Kunice Żarskie)	Żary	żarski
219.	Zühlkes Ruh		Kęszycza	Międzyrzecz	międzyrzecki

Inne kopalnie węgla brunatnego zamieszczone na portalu www.polska-org.pl

Lp.	Nazwa kopalni szybu	Inne znane nazwy kopalni/szybów	Miejscowość	Gmina/pobliska miejscowość	Powiat
220.	Jadwiga I		Jankowa Żagańska	Iłowa	żagański
221.	Jadwiga II		Jankowa Żagańska	Iłowa	żagański

6.17. Załącznik nr 17.

Nieczynne kopalnie węgla brunatnego na Dolnym Śląsku i Ziemi Lubuskiej^[769]

1. Kopalnia Węgla Brunatnego Am Nassen Fleck^[770]

Data powstania: 1874

Data zamknięcia: 1927

Położenie: Gubin

Spółka górnicza zawiązana w 1848 roku została przekształcona w gwarectwo, które eksploatowało w późniejszych latach kopalnię – najważniejszą i najdłuższą działającą w regionie. Uzyskała ona nadanie w dniu 2 maja 1874 roku i funkcjonowała aż do roku 1927 (LS-A F 38, XIX A Nr. 30a). Mieściła się na północno-wschodnich przedmieściach Gubina. Dziś są to okolice skrzyżowania ulic Gdyńskiej oraz Kresowej. Po wschodniej stronie ul. Gdyńskiej widoczne są głębokie zapadliska, ciągnące się aż do Jaromirowic, lecz częściowo są one efektem wydobycia iłów dla dawnej cegielni. Początkowo eksploatowana przez gwarectwo Guben und Feller, później została wykupiona przez Hugo Lehmana (prawdopodobnie w 1905 roku). Została zamknięta w październiku 1927 roku, co zakończyło wydobycie węgla po wschodniej stronie Nysy Łużyckiej. Pod koniec działalności kopalnia korzystała z jednego szybu wydobywczego, wyposażona była w instalację elektryczną i kolejkę łańcuchową, a transport podziemny odbywał się za pomocą lokomotyw elektrycznych.

2. Kopalnia Węgla Brunatnego Antonie^[771]

Data powstania: 1874

Data zamknięcia: 1927

Położenie: Cielmów koło Tuplic

Kopalnia posiadała kolejkę linową do transportu urobku na pobliską stację kolejową. Obecnie dawne wyrobisko kopalni jest zalane, a według Państwowego Rejestru Nazw Geograficznych utworzony zbiornik ma nazwę Staw Cielmowski (PRNG 185849).

3. Kopalnia Węgla Brunatnego Babarossa^[772]

Data powstania: 1867

Data zamknięcia: ?

Położenie: Gubin

Przy ul. Babarossaweg znajdowała się kopalnia, działająca przez kilka lat, następnie włączona do Kopalni Gottes Hülfe.

[769] Materiały Archiwum Państwowego w Zielonej Górze: otwarcie bilansu oraz plan zaopatrzenia i opisy kopalni Cybinka. Kopalnia Węgla Brunatnego w Ośnie Lubuskim, sygn. 410/1. Dokumentacja techniczna, akta odnośnie do uruchomienia kopalni Smogóry oraz Długoszyn. Kopalnia Węgla Brunatnego w Ośnie Lubuskim, sygn. 410/3. Dokumentacja techniczna. Kopalnia Węgla Brunatnego w Ośnie Lubuskim, sygn. 410/4. Akta kopalni i brykietowni w Smogórach oraz inne akta organizacyjne. Kopalnia Węgla Brunatnego w Ośnie Lubuskim, sygn. 410/5. Założenie do uruchomienia nieczynnej poniemieckiej kopalni Długoszyn. Kopalnia Węgla Brunatnego Sieniawa w Sieniawie Lubuskiej, sygn. 2099/430. Dokumentacja geologiczna złoża węgla brunatnego kopalni Smogóry w Smogórach, Kopalnia Węgla Brunatnego Sieniawa w Sieniawie Lubuskiej, sygn. 2099/845. Bilans zasobów węgla brunatnego, Kopalnia Węgla Brunatnego Sieniawa w Sieniawie Lubuskiej, sygn. 2099/964. Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt., s. 109–121; Materiały *Landesarchiv Sachsen-Anhalt*: LS-A F 38, XVa G Nr. 40 *Berechtsame der Braunkohlenmutung Guben bei Germersdorf* LS-A F 38, XVa F Nr. 39 *Berechtsame der Braunkohlenmutung Feller bei Germersdorf* LS-A F 38, XVa G Nr. 117 *Konsolidation der Braunkohlengruben Guben und Feller bei Germersdorf unter dem Namen Guben & Feller* LS-A F 38, XVII G Nr. 52c *Expropriation einer Pferdeisenbahn für die Gruben Guben & Feller bei Germersdorf* LS-A F 38, XIX A Nr. 30a *Betrieb und Berechtsame der Privatbraunkohlengrube Am nassen Fleck bei Guben* LS-A F 38, XIX G Nr. 2a *Betrieb der Privatbraunkohlengrube Gottes Hülfe bei Guben* LS-A F 38, XIX G Nr. 5a *Berechtsame und Betrieb der Privatbraunkohlengrube Gottes Segen bei Guben*. W archiwach *Preußisches Oberbergamt Halle/S.* zachowały się akta niektórych kopalń (bądź też samych pól górniczych) na Ziemi Lubuskiej zatytułowane *Berechtsame*, co można tłumaczyć jako „pozwolenie na wydobycie”, zawierające zgłoszenia oraz nadania pól, niekiedy także szkice pól górniczych; Materiały *Landesarchiv Sachsen – Anhalt*: *Berechtsame der Braunkohlenmutung Carl Ferdinand bei Grunow* F 38, XVa C Nr. 20 *Betrieb der gewerkschaftlichen Braunkohlengrube Carl Ferdinand bei Grunow* F 38, XVII C Nr. 20a *Berechtsame der Braunkohlenmutung Finke bei Gartow* F 38, XVa F Nr. 108 *Betrieb der gewerkschaftlichen Braunkohlengrube Lord bei Tschernow* F 38, XVII L Nr. 5a *Konsolidation der Braunkohlengruben Lord und Gustav bei Tschernow sowie Hermannsglück und Rudolph bei Spudlow unter dem Namen Lord bei Tschernow* F 38, XVa L Nr. 43 *Konsolidation der Gruben Victoria, Humboldt, Paul, Hoffnung, Lorenz, Michael, Minna, Von der Heydt und Lässig bei Göritz, Oetscher und Lässig unter dem Namen Humboldt* F 38, XVa H Nr. 132.

[770] Gontaszewska-Piekarz A., 2017. *Historyczne górnictwo węgla brunatnego w okolicach Gubina*, dz. cyt., s. 109–121.

[771] Źródło: *Kopalnia węgla brunatnego Antonie*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6357767,Cielmow,Kopalnia_węgla_brunatnego_Antonie.html [dostęp: 12.12.2023].

[772] Gontaszewska-Piekarz A., *Historyczne górnictwo węgla brunatnego w okolicach Gubina*, dz. cyt., s. 109–121.

4. Kopalnia Węgla Brunatnego Babina^[773]

Data powstania: 1921

Data zamknięcia: 1973

Położenie: Łęknica, województwo lubuskie

Kopalnia była największym i najdłuższym zakładem wydobywczym w polskiej części wielkiej formacji geomorfologicznej, zwanej łukiem Mużakowa. Została uruchomiona przez spółkę Babina Braunkohlenverwertung G.m.b.H, Muskau O.L. Oprócz kopalni w jego skład wchodziły również wytwórnia brykietów oraz cegielnia, wykorzystująca ility ceramiczne, pozyskiwane jako kopalina towarzysząca przy wydobyciu węgla brunatnego. Wydobycie prowadzono początkowo głównie metodą podziemną, później również metodą odkrywkową. Podziemne złoża udostępniano za pomocą upadowych, które schodziły do głębokości 50–60 m poniżej poziomu terenu. W wyrobiskach podziemnych stosowano obudowę drewnianą. Eksploatacja złóż odbywała się metodą filarową. Urabianie odbywało się ręcznie, za pomocą kilofów i oskardów, a likwidacja wyrobisk – metodą „na zawał”. Metodą odkrywkową eksploatowano pokłady występujące najpłycej, poprzez zdjęcie skał nadkładu. Największe wyrobiska odkrywkowe przedwojennej Kopalni Babina, czynne w latach 1935–1940, znajdowały się na północ od drogi Nowe Czaple – Przewoźniki. W okresie powojennym kopalnia zmieniła nazwę na Kopalnia Przyjaźń Narodów – Szyb Babina. Kontynuowała ona eksploatację podziemną. W jej skład włączono również przedwojenną Kopalnię Victor, funkcjonującą od 1898 roku. W roku 1964 uruchomiono eksploatację odkrywkową z wyrobiska C, którą kontynuowano do roku 1968. Z uwagi na trudne warunki geologiczno-górnice kopalnię zamknięto ostatecznie z końcem 1973 roku. Obszar eksploatacji dawnej kopalni objęty jest utworzonym w 2001 roku Parkiem Krajobrazowym Łuk Mużakowa. W 2009 roku objął go Krajowy Geopark Łuk Mużakowa, który wraz z analogicznym parkiem po niemieckiej stronie granicy uzyskał w 2015 roku tytuł Światowego Geoparku UNESCO. Na terenach parku wytyczona została przez Nadleśnictwo Lipinki ścieżka geoturystyczna „Dawna kopalnia Babina”, która prezentuje ślady dawnej eksploatacji górniczej. Należą do nich m.in. fragmenty brukowanych dróg, trasy kopalnianych kolei wąskotorowych, pozostałości murowanej obudowy wylotów dawnych szybów (w formie upadowych), wykonanej z charakterystycznej dla tego regionu żółtej cegły, hałdy wydobytego nadkładu i zbiorniki wodne wypełniające dawne wyrobiska powierzchniowe i zapadiska po podziemnej eksploatacji węgla (m.in. zbiornik wyrobiskowy Afryka).

5. Kopalnia Węgla Brunatnego Bach (Gewerkschaft Bach)^[774]

Data powstania: 1864

Data zamknięcia: 1945

Położenie: Cybinka, województwo lubuskie

Kopalnia Bach nadania górnicze uzyskała 25 kwietnia 1864 roku, rozszerzone w 1867 roku. Właścicielem pola oraz dyrektorem kopalni był T.F. Hillgenberg z Münchenerbergu. 10 lutego 1920 roku pod nazwą Bach skonsolidowano 68 pól górniczych i kopalni (większość była już nieczynna lub nigdy nie podjęta wydobywania). Kopalnia eksploatowała pokłady węgla na wschód od miasta, na południe i północ od drogi Cybinka–Drzeniów. W 1925 roku w Cybince były dwie kopalnie: Magdalena oraz Gotthilf, należące do gwarectwa Bach. Były to prawdopodobnie samodzielne kopalnie, następnie stały się szybami Kopalni Bach. Węgiel z szybów transportowany był kolejką wąskotorową (nasypy kolejki zachowały się częściowo do dziś). Kolej wąskotorowa łączyła także kopalnię z fabryką papieru i celulozy Steinbocka w Koziczynie (Paul Steinbock Papier- und Cellulose-Fabrik). Prawdopodobnie z lat 20. XX wieku pochodzi budynek administracyjny kopalni, zachowany do dziś. W 1920 roku została wybudowana fabryka brykietów niedaleko dworca kolejowego w Cybince. Brykietownia kopalni została zaprojektowana z czterema prasami. Była zasilana prądem z elektrowni we Frankfurcie. Kotłownia mieściła się w osobnym budynku. Fabryka brykietów posiadała własną bocznice kolejową normalnotorową. Kopalnia prowadziła eksploatację aż do wkroczenia wojsk radzieckich 4 lutego 1945 roku. Ostatni dyrektor kopalni nakazał odłączenie pomp odwadniających, czym doprowadził do zalania kopalni. Najprawdopodobniej fabryka brykietów oraz szyb V i wentylacyjny położone nieopodal przetrwały działania wojenne w stanie nienaruszonym, lecz ich infrastruktura została wywieziona przez wojska sowieckie. Urządzenia (prasy, suszarki, kotły, transformatory, pompy) zostały zdemontowane i wywiezione przez Sowietów. Sowietci wymontowali i wywieźli maszynę wyciągową, a urządzenie elektrowni brykietowni zostało zdekompletowane. Do dzisiaj budynek fabryki nie zachował się, a na jego miejscu znajduje się obecnie fabryka mebli. Zdemontowane maszyny i urządzenia zostały wywiezione. Kopalnia Bach została (na podstawie instrukcji Ministerstwa Przemysłu z 31 sierpnia 1945 roku) włączona do Dyrekcji Przemysłu Miejscowego w Poznaniu, wraz z kopalniami w Długoszyńcu, Smogórach i Sieniawie, tworząc Zjednoczone Kopalnie Węgla Brunatnego i Fabryki Brykietów Ziemi Lubuskiej. Przedsiębiorstwo to próbowało uruchomić wszystkie wymienione kopalnie w ramach Państwowego Planu Inwestycyjnego. Pozostałości górniczej infrastruktury przejęło Zjednoczenie Przemysłu Węgla Brunatnego i wywiezło ją do innych kopalni. Eksploatację nie wznowiono. Usunięto w całości rozdzielnie wysokiego napięcia, kotły, brasy brykietowe, windy wyciągowe i dalsze wartościowe części, uszkadzając przy tym poważnie budynki fabryczne i szyby wyciągowe. 1 szyb został zwalony przez pożar, inne budynki kopalniane zniszczone. W okolicy jednego z szybów (dawna Kopalnia Laura) funkcjonowało osiedle górnicze (tzw. kolonia Bach), budynki zachowały się do dziś (ul. Leśna w Cybince). Jedyny (znany) przypadek zastosowania metody mrożenia górotworu w górnictwie węgla brunatnego na terenie dzisiejszej Polski to szyby Kopalni Bach w Cybince. Szyby V i VI tejsze kopalni zostały wykonane tą metodą w latach 1940–1941. Wybór metody był zapewne podyktowany zawadzeniem warstw nadkładu oraz stosunkowo dużą głębokością (ponad 90 m) zalegania pokładu węgla^[775].

[773] Koźma J., *Ścieżka geoturystyczna Dawna kopalnia Babina*, Łęknica 2019; *Ścieżka geoturystyczna „Dawna kopalnia Babina”*, Nadleśnictwo Lipinki, https://lipinki.zielonagora.lasy.gov.pl/sciezka_geoturystyczna [dostęp: 26.03.2024].

[774] Gontaszewska A., *Z historii górnictwa węgla brunatnego w Cybince (Ziemia Lubuska)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1 (61), 2016, s. 147–166, https://www.researchgate.net/publication/317004665_Z_HISTORII_GORNICTWA_WEGLA_BRUNATNEGO_W_CYBINCE_ZIEMIA_LUBUSKA [dostęp: 9.12.2023].

[775] Metoda Poetscha głębieńszybów z użyciem zamrażania górotworu wykorzystywana jest obecnie bardzo szeroko. Nie dotyczy to jednak górnictwa węgla brunatnego, gdyż od ponad 80 lat dominuje w nim eksploatacja odkrywkowa. Eksploatację węgla brunatnego metodami podziemnymi zakończono w Polsce w latach 90. XX w. (Kopalnia Sieniawa w powiecie świebodzińskim), jednak podczas wykonywania szybów nie wykorzystywano metody mrożenia.

6. Kopalnia Węgla Brunatnego Borussia^[776]

Data powstania: 1874

Data zamknięcia: ?

Położenie: Pomiedzy wsiami Smogóry i Trześniów

Kopalnia powstała wskutek konsolidacji wielu mniejszych pól górniczych, z których najstarszym było pole Heleneskrone z nadaniem pochodzącym z 1867 roku (LS-A F 38, XVA B Nr. 168). Eksploatacja miała miejsce na południe od linii kolejowej Ośno Lubuskie – Sulęcín, a od 1927 roku na północ. W 1931 roku zakład górniczy został przejęty przez Kopalnię Oskar. W latach 1925–1931 funkcjonował szyb Otto, a także upadowa, która znajdowała się bezpośrednio przy szosie Ośno Lubuskie – Sulęcín. Wiadomo, że w latach 20. XX wieku funkcjonowały szyby położone na południe od szybu Otto.

7. Kopalnia Węgla Brunatnego Böge (szyb)^[777]

Data powstania: Lata 40. XIX wieku

Data zamknięcia: 1945

Położenie: Zareba

Wydrążony w latach 40. XIX wieku, pogłębiony w 1884 roku. W 1904 roku wybudowano brykietownię w pobliżu wieży szybowej. 16 lutego 1945 roku z powodu wstrzymania dostaw energii elektrycznej pompy odwadniające przestały pracować. Szyb został zalany i od tego czasu nie został odwodniony. W pobliskich zabudowaniach markowni i łaźni mieścił się budynek dyrekcji Kopalni Lubań-Kaławsk.

8. Kopalnia Węgla Brunatnego Caroline & Herrmann (od 1862 roku Consolidierte Max)^[778]

Data powstania: 1820

Data zamknięcia: 1869

Położenie: Glisno

W 1799 roku na terenie majątku Glisno (Rittergut Gleissen) powstała kopalnia ziemi alunowej wraz z aluniarnią (Alaunerz-Bergwerk). Od lutego 1820 roku kopalnia oprócz ziemi alunowej zaczęła wydobywać również towarzyszący jej węgiel brunatny. W połowie XIX wieku w pałacu gliśnieńskim funkcjonowało bardzo popularne i uznane, szczególnie wśród berlińczyków, uzdrowisko. Opierało się ono na wodzie mineralnej oraz na leczniczym szlamie węglowym, jaki eksploatowano w okolicach Glisna, na północ od zabudowań wsi. Kopalnia ziemi alunowej nie przynosiła jednak właścicielowi spodziewanego zysku, gdyż monopol na sprzedaż alunu na terenie Prus posiadała kopalnia w Bad Freienwalde. Von Poser w 1813 roku musiał ogłosić upadłość, a w 1819 roku majątek Glisno wraz z kopalnią został wykupiony przez jednego z jego wierzycieli, berlińskiego kupca Izraela Mojżesza Henochsohna, który później zmienił nazwisko na Henoch. Wkrótce okazało się jednak, że wydobywanie węgla było nielegalne, bo nadanie górnicze dotyczyło wyłącznie ziemi alunowej. Właściciel Henoch we wrześniu 1820 roku wniósł zatem prośbę o ustanowienie pola górniczego, które zostało wydane w grudniu przez Wyższy Urząd Górniczy w Berlinie pod nazwą Caroline. Kolejne nadanie uzyskał w lutym 1821 roku pod nazwą Herrmann. Były to najstarsze nadania górnicze dotyczące węgla brunatnego w Brandenburgii. Kopalnia Caroline & Herrmann należy do najstarszych kopalni węgla brunatnego w granicach dzisiejszej Polski^[779]. Około 1820 roku Henoch otworzył w pałacu uzdrowisko korzystające z miejscowych źródeł mineralnych oraz mułu węglowego, a w 1823 roku na północ od wsi fabrykę jedwabiu (ziemia alunowa była używana również do barwienia tkanin), co pociągnęło za sobą szybki rozwój okolic. W 1865 roku sprzedano fabrykę firmie Wilhelm Schroeder & Co. Powstał nowy, dwupiętrowy budynek tkalni, gdzie w 1886 roku zainstalowano pierwsze krosna mechaniczne, napędzane maszyną parową. Maszyna parowa wymagała dużych ilości węgla brunatnego, właściciel fabryki postanowił zatem nabyć najbliższą funkcjonującą kopalnię węgla brunatnego – Kopalnię Fest w Lubniewicach. Fabryka pod koniec XIX wieku przeżywała rozkwit. W 1922 roku stała się spółką akcyjną, przyjmując nazwę Weberei Hohentannen. Po zakończeniu wojny fabrykę przejął gorzowski Zakład Przemysłu Jedwabnego Silwana. Od czasu upadłości przedsiębiorstwa w końcu XX wieku budynki fabryczne stoją opuszczone.

[776] Gontaszewska A., *Eksploatacja węgla brunatnego w regionie lubuskim*, [w:] *Wydobycie węgla brunatnego i rekultywacja terenów pogórniczych w regionie lubuskim*, Greinert A. (red.), Zielona Góra 2015.

[777] Źródło: *Szyb Böge (nieistniejący)*, Kresy Wschodnie na fotgorafii, https://kresy.org.pl/4918895,Zareba,Szyb_Boge_nieistniejacy.html [dostęp: 11.12.2023].

[778] Starsze są jedynie kopalnie tzw. Zagłębia Blanowickiego, powstałe w końcu XVIII w., eksploatujące jednak nieco inny surowiec – twardy węgiel brunatny (jurajski) oraz kopalnie na obszarze niecki żytańskiej, gdzie wydobywanie rozpoczęto w 1740 r. Gontaszewska A., *Glisno – zapomniane uzdrowisko oparte na węglu brunatnym*, „Hereditas Minariorum”, 3, 2016, s. 157–166.

[779] Tamże.

9. Kopalnia Węgla Brunatnego Consolidierte Grünberger Gruben^[780]

Data powstania: 1840

Data zamknięcia: 1947

Położenie: Zielona Góra

24 listopada 1840 roku Carl Pohlenz podpisał umowę o współpracy z tajnym radcą Carlem Georgiem Treutlerem z Wałbrzycha. Umowa dotyczyła obszaru w promieniu 6 mil od Zielonej Góry. Po przeprowadzeniu dalszych odwiertów badawczych utworzyli oni zakład górniczy o nazwie Friedrich Wilhelm. 8 października 1841 roku zawarto kolejną umowę, rozszerzając grono uczestników spółki. Udziałowcami kopalni stali się: radca Carl George Treutler, kupiec Johann Samuel Mannigel, referent sądowy Paul Leopold Schuhmann, kupiec Friedrich August Grempler oraz kupiec Carl Adolph Pohlenz. Podział kuksów (akcji przedsiębiorstwa górniczego) zmienił się w 1865 roku wskutek wprowadzenia nowego prawa górniczego. Udziałowcy nabyli łącznie 46 obszarów górniczych, z czego 20 obszarów działało pod nazwą Consolidierte Grünberger Gruben, a dwa pod nazwą Cons. Carl. Zostały one następnie połączone, a pozostałe obszary (m.in. Victoria, Kleine Agathe, Kleine Christiane, Mathilde, Langerfehnt Glück, Glück auf, Juliane, Zukunft, Förster, Kleiner Grich) pozostały w niezmienionym układzie. Spółka posiadała także dwa obszary górnicze poza Zieloną Górą: Amsel oraz Gottes Segen w okolicy Żagania. Jedynie na niektórych spośród tych obszarów rozpoczęto eksploatację. Pierwszy węgiel brunatny z kopalni wyjechał na powierzchnię ziemi w 1841 roku z pokładu Emilie. Jednak za moment powstania zielonogórskiej kopalni przyjmuje się 1840 rok – rok podpisania przez właścicieli pierwszej umowy. W 1890 roku zakłady górnicze posiadały m.in. 10 maszyn parowych służących do wydobywania węgla, a także odprowadzania wody podziemnej, dwie maszyny parowe zainstalowane pod ziemią, trzy pulsometry i pompę membranową. Aby nie dopuścić do wyparcia z rynku węgla brunatnego, wybudowano w 1884 roku fabrykę brykietów w okolicy dzisiejszej alei Wojska Polskiego (obecnie zakład produkcji betonu), gdzie zachowały się jeszcze zabytkowe budynki, m.in. komin. Węgiel brunatny transportowany był do fabryki kolejką wąskotorową. Brykiety znalazły zastosowanie jako materiał opałowy w domach, a także jako paliwo do silników parowych, w hutach szkła, cegielniach oraz jako surowiec do emaliowania wyrobów żelaznych. Ze względu na brak funduszy na dalsze badania (wiercenia poszukiwawcze) oraz stan istniejących szybów kopalnia uległa likwidacji.

10. Kopalnia Węgla Brunatnego Eduard (Długoszyn)^[781]

Data powstania: 1859

Data zamknięcia: 1953 (?)

Położenie: Pomiędzy Smogórami a Długoszyinem

Najstarsze zachowane dokumenty związane z tą kopalnią to wnioski o nadanie górnicze dla pola Kunigunde z 1859 roku (LS-A F 38, XVa K Nr 10). W 1862 roku nastąpiła konsolidacja kilku pól górniczych (Eduard, Franz, Hermann, Ferdinandsglück, Kunigunde) pod wspólną nazwą Eduard (LS-A F 38, XVa E Nr. 15, Bl. 1). W 1889 roku została włączona do Vereinigte Zielenziger Kohlenwerke w Sulęcinie wraz z 41 innymi kopalniami i polami górniczymi (m.in. Kopalnią Phönix w Sulęcinie), tworząc obszar górniczy o powierzchni 106,6 km². Vereinigte Zielenziger Kohlenwerke w 1939 roku zostało rozdzielone na dwa przedsiębiorstwa: Braunkohlenbergwerk Langenfeld (Długoszyn) oraz Braunkohlenbergwerk Wandern (Wędrzyn) i przeszło na własność Anhaltischen Kohlenwerke AG, Halle/S. (Landeshauptarchiv Sachsen-Anhalt, F 38, XVa L Nr. 227). W latach 30. XX wieku funkcjonowało kilka szybów, m.in. Gottvertrauen, Glück, Heinrich, oraz fabryka brykietów, zbudowana przed 1919 rokiem, znajdująca się przy linii kolejowej. Zniszczona w czasie działań wojennych kopalnia nie wznowiła eksploatacji po 1945 roku. Formalnie należała ona do Zjednoczonych Kopalni Węgla Brunatnego i Fabryk Brykietów Ziemi Lubuskiej, lecz firmie brakowało górników nawet w jedynej czynnej wówczas Kopalni Smogóry, nie było więc mowy o szybkim uruchomieniu kolejnej. Opis z 1946 roku mówi o szybach wydobywczych i wentylacyjnych częściowo zasypanych piaskiem w celu ugaszenia pożaru węgla, a także o brykietowni z dwoma prasami i generatorami prądu. Kopalnię Długoszyn uruchomiono dopiero w 1957 roku jako część istniejącego od 1951 roku przedsiębiorstwa Kopalnia Smogóry–Sieniawa. W ramach odbudowy kopalni wybito nową upadową (na południe od drogi Drogomin–Długoszyn). Kopalnia po uruchomieniu działała jednak bardzo krótko (około roku), głównie z powodu uciążliwych pożarów podziemnych.

11. Kopalnia Węgla Brunatnego Erdmann^[782]

Data powstania: ?

Data zamknięcia: ?

Położenie: Trzebiel, Kamienica, Buczyny (Buckoka, Buchenberge)

Kopalnia Erdmann nie funkcjonowała jeszcze w 1922 roku, a już w 1925 roku wszystkie jej wyrobiska zalane były wodą (wg map). Najstarsze wyrobisko (leżące najdalej na północ) leżało częściowo w obrębie miasta Trzebiel, częściowo w obrębie Kamienicy. Pozostałe wyrobiska leżały już w obrębie Kamienicy, a tylko ostatnie, leżące najdalej na południe, w obrębie wsi Buczyny. Na planie z 1928 roku kopalnia była już opisana jako „dawna”. Obecnie dawne wyrobiska kopalni są zalane wodą, tworząc bezimienne zbiorniki.

12. Kopalnia Węgla Brunatnego Fannys Glück^[783]

Data powstania: 1852

Data zamknięcia: 1937

Położenie: Trzemeszno Lubuskie (niem. Schermeisel)

Nadanie górnicze Fannys Glück z 28 kwietnia 1846 roku (LS-A F 38, XVa F Nr 36). Wydobywanie było prowadzone metodą podziemną oraz odkrywkową, ok. 5 km na południe od Trzemeszna. Takiej długości była także kolejka linowa łącząca kopalnię z boczną koleją w Trzemesznie. W 1921 roku nastąpiła konsolidacja kopalni Pauli I bis VII, Groß Bechen I und II, Bechen I bis VI, Fannys Glück oraz Arthur pod wspólną nazwą Kohlenwerke Schermeisel. W następnych latach kopalnia wskutek problemów finansowych przechodziła w kolejne ręce: Gewerkschaft Kohlenwerke Drensen w 1932 roku, Landbank Berlin w 1936 roku, w tym samym roku stała się własnością Anhaltischen Kohlenwerke in Halle/S. (LS-A F 38, XVa K Nr 243).

[780] Gontaszewska A., Kraiński A., *Consolidierte Grünberger Gruben – zarys historii*, [w:] *Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury*, Madziarz M., Zagożdżon P.P., (red.), Wrocław 2010.

[781] Gontaszewska A., *Eksploatacja węgla brunatnego w regionie lubuskim*, dz. cyt.

[782] Źródło: Kopalnia węgla brunatnego Erdmann, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6357924,Buczyny,Kopalnia_węgla_brunatnego_Erdmann.html [dostęp: 12.12.2023].

[783] Gontaszewska A., *Eksploatacja węgla brunatnego w regionie lubuskim*, dz. cyt.

13. Kopalnia Węgla Brunatnego Finke^[784]

Data powstania: 1867

Data zamknięcia: ?

Położenie: Chartów, województwo lubuskie

Kopalnia była jedną z mniejszych kopalni w okolicy. Znajdowała się ok. 2 km na północ od Chartowa (Gartow). Kopalnia uzyskała koncesję na wydobycie 7 listopada 1867 roku, a jej właścicielką była Sophie Bayer z Wriezen (F 38, XVa F Nr 108). Eksploatowała dwa pokłady. Pokład północny był udostępniony szybem I oraz szybem Versuch, pokład południowy był znacznie krótszy i udostępniony szybem wydobywczym oraz zjazdowym. Kopalnia działała zaledwie kilka lat.

14. Kopalnia Węgla Brunatnego Fridrich Anna^[785]

Data powstania: Druga połowa XIX wieku (?)

Data zamknięcia: 1928

Położenie: Zgorzelec

Kopalnia wydobywała węgiel metodą głębinową. Główne zabudowania usytuowane były na końcu dzisiejszej ul. Górniczej. Wyrobiska i chodniki górnicze sięgały obecnych Tylic i dochodziły do obecnego miejsca pomnika Stalagu VIIIA. Były też pod obecnymi działkami, po stronie obecnej drogi do Bogatyni. Urobek z eksploatowanych pokładów węgla w kopalni transportowano wówczas kolejką linową, zawieszoną nad rzeką Czerwona Woda, do linii kolejowej Moysu. Z powodu niskiej rentowności i dużej liczby wypadków górniczych kopalnia została zlikwidowana.

15. Kopalnia Węgla Brunatnego Glück auf^[786]

Data powstania: 1856

Data zamknięcia: 1869

Położenie: Gubin

Właścicielem kopalni był aptekarz Ullrich. Na północnych przedmieściach Gubina (folwark Einbecke – okolice dzisiejszej ul. Spokojnej) działały dwie kopalnie (prawdopodobnie później połączone): Wilhelmine oraz Glück auf. Właścicielami Kopalni Wilhelmine byli kupiec Dorfling oraz fabrykant Lilhr.

16. Kopalnia Węgla Brunatnego Gottes Hülfe (lub Gottes Hilfe)^[787]

Data powstania: 1862

Data zamknięcia: 1902 lub 1903

Położenie: Jaromirowice

Kopalnia uzyskała nadanie w 1862 roku (LS-A F 38, XIX G Nr 2a). Znajdowała się na północnych przedmieściach Gubina, przy drodze prowadzącej do Jaromirowic (na północ od obecnej ul. Gdyńskiej). Jej właścicielem był Hugo Lehmann. W 1876 roku kopalnia posiadała szyb Hugo. Być może tereny wydobywcze znajdowały się również na południe od tej drogi, gdyż występują tam bardzo liczne zapadliska.

17. Kopalnia Węgla Brunatnego Gottes Segen^[788]

Data powstania: 1863

Data zamknięcia: 1870

Położenie: Jaromirowice

Kopalnia działała w latach 1863–1870 (LS-A F 38, XIX G Nr 5a). Znajdowała się niedaleko kopalni Gottes Hülfe, a jej właścicielem był fabrykant Miller. Została przejęta przez kopalnię Gottes Hülfe.

18. Kopalnia Węgla Brunatnego Guben^[789]

Data powstania: 1848

Data zamknięcia: 1866

Położenie: Gubin

Jeden z gubińskich fabrykantów włókienniczych, August Feller, w którego fabryce maszyny parowe pracowały od 1843 roku, postanowił uruchomić wydobycie węgla brunatnego, aby uzyskać nowy, tańszy i bardziej wydajny materiał opałowy niż drogi węgiel kamienny sprowadzany (przez port w Szczecinie) z Anglii. Kierował się także sukcesami, jakie odnosiły niedawno uruchomione kopalnie węgla brunatnego we Frankfurcie nad Odrą, Świebodzinie czy też Zielonej Górze. Zawiązał spółkę pod nadzorem Urzędu Górniczego w Rüdersdorfie. Sprowadzono maszyny wiertnicze z Frankfurtu nad Odrą i w 1848 roku rozpoczęto wiercenia w okolicy Jaromirowic. Do spółki włączyli się kolejni udziałowcy (m.in. fabrykanci Samuel Schlieff i Wilhelm Wilke), co pozwoliło założyć 31 lipca 1848 roku spółkę górniczą, a następnie uzyskać nadanie górnicze i 11 sierpnia 1848 roku otworzyć Kopalnię Guben (LS-A F 38, XVa G Nr 40). 20 maja 1852 roku spółka uzyskała nadanie Windmühlenfeld Feller, zmieniłone 9 września 1857 roku na Feller (LS-A F 38, XVa F Nr 39). Z czasem eksploatacja węgla sięgała coraz głębiej, poniżej zwierciadła wód podziemnych, co wymagało odwadniania chodników. Pierwsze odwodnienie, za pomocą maszyny parowej, zastosowano w 1865 roku. 23 lipca 1866 roku kopalnie Guben oraz Feller zostały skonsolidowane i zaczęły działać pod nazwą Guben und Feller (LS-A F 38, XVa G Nr 117). Do przedsiębiorstwa włączono także pole Gemersdorf.

[784] Gontaszewska-Piekarz A., *Historyczne górnictwo węgla brunatnego w okolicy Górzycy (powiat słubicki)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego: Inżynieria Środowiska” 167 (47), 2017.

[785] Żuber A., *Historia węglem brunatnym pisana*, Zinfo.pl, <https://m.zinfo.pl/artykuly/24828> [dostęp: 10.12.2023].

[786] Gontaszewska-Piekarz A., *Historyczne górnictwo węgla brunatnego w okolicach Gubina*, dz. cyt., s. 109–121.

[787] Tamże.

[788] Tamże.

[789] Tamże.

19. Kopalnia Węgla Brunatnego Guben und Feller^[790]

Data powstania: 1866

Data zamknięcia: Przed 1908

Położenie: Jaromirowice (Germersdorf)

Kopalnia powstała wskutek konsolidacji Kopalni Guben (nadanie z 1848 roku) oraz Feller (nadanie z 1852 roku), która miała miejsce w 1866 roku. Była to największa kopalnia w okolicy w XIX wieku. Jej właścicielem była spółka prowadzona przez Augusta Fellera, przekształcona następnie w 1876 roku w gwarectwo. Właścicielami kuksów (akcji gwarectwa) byli głównie gubińscy kupcy. W 1900 roku gwarectwo zostało wykupione przez Hugo Lehmana – właściciela Kopalni Gottes Hülfe, która posiadała dwa szyby. W 1867 roku kopalnię wyposażono w kolejkę konną (*Pferdeisenbahn*), która pozwalała na wygodny i szybki transport węgla na powierzchnię ziemi. Przecinała ona główną ul. Jaromirowic (LS-A F 38, XVII G Nr 52c). Nie jest wiadome, kiedy dokładnie kopalnia została zamknięta.

20. Kopalnia Węgla Brunatnego Gute Hoffnung^[791]

Data powstania: 1862

Data zamknięcia: 1924 (?)

Położenie: Trzebów

Kopalnia należała w latach 20. XX wieku do Vereinigte Neumärkische Kohlenwerke AG z Sulęcina, a od 1937 roku do Hansa Müllera z Berlina-Charlottenburga (LS-A F 38, XVa G Nr 78). Nadanie górnicze pochodzi z 1862 roku, a jego rozszerzenie nastąpiło w 1866 roku. Nie jest znana dokładna data zaprzestania wydobycia.

21. Kopalnia Węgla Brunatnego Hela (Hela und Huss)^[792]

Data powstania: 1899

Data zamknięcia:

Położenie: Chwaliszowice

Kopalnie należały do Gwarectwa Hela und Huss, później do Gwarectwa Quolsdorf. W latach 30. XX wieku właścicielem obu kopalni została spółka Tschöpelner Werke A.G., a kopalnie zostały przyłączone do zakładu Tschöpelner Braunkohlengruben.

22. Kopalnia Węgla Brunatnego Helene^[793]

Data powstania: ?

Data zamknięcia: ?

Położenie: Buczyny (Buckoka, Buchenberge)

Na planie z 1928 roku była już opisana jako „dawna”. Do kopalni była doprowadzona bocznicą kolejowa. Obecnie dawne wyrobisko kopalni jest zalane i według Państwowego Rejestru Nazw Geograficznych posiada nazwę niestandardyzowaną Leśne Bagno (PRNG 235795).

23. Kopalnia Węgla Brunatnego Henryk^[794]

Data powstania: Przed 1889 (?)

Data zamknięcia: Połowa lat 60. XX wieku

Położenie: Żary, pow. żarski, woj. lubuskie

W rejonie Mirostowice pierwsze kopalnie powstały w połowie XIX wieku (Friedrich Wilhelm, Freundschaft i Feliks). W latach 1889–1940 działała jako Lohser Werke. Produkcję wznowiono 15 czerwca 1945 roku pod nazwą Henryk, od jednego z szybów. 1 stycznia 1953 roku Kopalnię Henryk włączono do Kopalni Przyjaźni Narodów. Po II wojnie światowej wydobycie kontynuowała Kopalnia Henryk, która najpierw była częścią Zjednoczenia Przemysłu Węgla Brunatnego, a w 1952 roku została połączona z Kopalnią Babina w Łęknicy w jedno przedsiębiorstwo o nazwie Przyjaźni Narodów z siedzibą w Żarach, a następnie w Łęknicy. Pozostałością po trwającej ponad wiek działalności górniczej są miejsca dawnych szybów, zapadliska chodników, wyrobiska i zapadliska wypełnione wodą. Tworzą one charakterystyczne jeziorka śródlęsne, nasypy. Widoczne są trasy kolei wąskotorowej oraz relikty budowli i urządzeń górniczych.

24. Kopalnia Węgla Brunatnego Hermania^[795]

Data powstania: 1866

Data zamknięcia: 1926

Położenie: Radzików (Reichenwalde)

Kopalnia dostała nadanie górnicze 25 czerwca 1866 roku. Jej założycielem był von Kaphengst z Radzikowa. W roku 1876 została przejęta przez Kommandit-gesellschaft Reichenwalder Braunkohlenwerke Scherl, Weinholz & Co30. W miejscu kopalni, zarówno na południe, jak i na północ od wsi (w okolicy nieistniejącej już cegielni), występują liczne deformacje terenu. Widoczne są także fundamenty dawnej fabryki brykietów.

[790] Taż, *Eksploatacja węgla brunatnego w regionie lubuskim*, dz. cyt.

[791] Tamże.

[792] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[793] Źródło: *Kopalnia węgla brunatnego Helene*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6357908,Buczyny,Kopalnia_węgla_brunatnego_Helene.html [dostęp: 12.12.2023].

[794] Źródło: *Mirostowice Górne, Stawnik, dawne kopalnie węgla brunatnego, XIX–XX w.*, dz. cyt.; Garbacz K., *Przewodnik po zabytkach województwa lubuskiego*, t. 2: Powiaty: żarski – żagański – nowosolski – wschowski, Zielona Góra 2012; Kołodziejczyk U., *Charakterystyka złóż węgla brunatnego w województwie lubuskim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego”, 17, 2010, s. 169.

[795] Gontaszewska A., *Z historii górnictwa węgla brunatnego w Cybince (Ziemia Lubuska)*, dz. cyt.

25. Kopalnia Węgla Brunatnego Hoffnung^[796]

Data powstania: 1854

Data zamknięcia: 1926

Położenie: Koło Trzebiela

Kopalnia na planie z 1928 roku jest już określana jako „dawna”. W 1928 roku w jednym z dawnych wyrobisk kopalni urządzono kąpielisko miejskie, które częściowo istnieje do dzisiaj.

26. Kopalnia Węgla Brunatnego Humboldt^[797]

Data powstania: 1851

1910

Data zamknięcia: Koniec XIX wieku (?)

Położenie: Rejon Górzycy – Laski Lubuskie – Spudłów

Kopalnia działała najdłużej w okolicy. Powstała na skutek konsolidacji kilku mniejszych kopalń i działała aż do II wojny światowej (F 38, XVa H Nr 132). Jej początek można datować, kiedy Kopalnia Paul otrzymała koncesję na poszukiwanie węgla brunatnego w 1850 roku. Samo wydobywanie rozpoczęło się już rok później, choć koncesja na wydobywanie została przyznana dopiero w 1867 roku. Kopalnia Victoria rozpoczęła działalność w 1859 roku, podobnie jak Humboldt, a Hoffnung w 1864 roku. Po konsolidacji tych trzech kopalń oraz pól górniczych Humboldt Lorenz, Michael, Minna, von der Heydt, Lässig do Kopalni Humboldt należał praktycznie cały teren pomiędzy wsiami Górzycy (Görizt), Laski Lubuskie (Lässig) oraz Spudłów (Spudlow). Właścicielami poszczególnych kopalń byli kupcy z Poczdamu i Frankfurtu, a dwóch pól górniczych nadsztygar Scholtz z Górzycy. Kopalnia Humboldt została zamknięta pod koniec XIX wieku i ponownie otwarta w 1910 roku. W 1922 roku przeszła na własność przedsiębiorstwa Stärke-Zuckerfabrik AG dawniej C.A. Koelmann & Co z Frankfurtu nad Odrą. Eksploatacja przeniosła się wtedy w okolice Spudłowa. W 1923 roku powstała kolej linowa, napędzana maszyną parową, która połączyła oba szyby wydobywcze ze stacją kolejową w Laskach Lubuskich. Ślady po kopalni w postaci zapadlisk i obniżeń terenu są widoczne do dziś, szczególnie na zdjęciach lotniczego skaningu laserowego. Największe deformacje terenu występują w miejscu obu szybów wydobywczych, widoczny jest także przebieg wyeksploatowanego pokładu na południowy zachód od szybu wydobywczego.

27. Kopalnia Węgla Brunatnego Jadwiga (Glückstern, a następnie do 1945 roku Hedwig)^[798]

Data powstania: 1890

Data zamknięcia: 1901

Położenie: Kunice Żarskie

Kopalnia od roku 1906 do 1942 zaopatrywała w węgiel pobliską cegielnię i tartak. Kopalnia należała najpierw do rentiera Hustego, a później do Zeipauer Dachstein- und Braunkohlenwerke A.G. w Berlinie. Po roku 1945 została przyłączona do Kopalni Henryk. Na planie z 1938 roku na południe od tej kopalni mieściły się jeszcze dwie: Jadwiga I i Jadwiga II. Pomiedzy tymi trzema kopalniami funkcjonowała kolejka przemysłowa (wąskotorowa?).

28. Kopalnia Węgla Brunatnego Jadwiga I^[799]

Data powstania: ?

Data zamknięcia: ?

Położenie: Jankowa Żagańska

Kopalnia była połączona kolejką przemysłową z fabryką dachówek, Kopalnią Jadwiga II (Hedwig II) i jeszcze jedną Kopalnią Glücksstern w Kunicach. Dawne wyrobisko zostało zalane wodą i nosi nazwę Staw Siny.

29. Kopalnia Węgla Brunatnego Jadwiga II^[800]

Data powstania: ?

Data zamknięcia: ?

Położenie: Jankowa Żagańska

Była ona połączona kolejką przemysłową z fabryką dachówek, Kopalnią Jadwiga I (Hedwig I) i jeszcze jedną Kopalnią Glücksstern w Kunicach. Dawne wyrobisko obecnie zalane wodą nosi nazwę staw Wyspa (potocznie).

[796] Źródło: *Kopalnia węgla brunatnego Hoffnung*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6355886,Trzebiel,Kopalnia_wegla_brunatnego_Hoffnung.html [dostęp: 12.12.2023].

[797] Gontaszewska-Piekarz A., *Historyczne górnictwo węgla brunatnego w okolicy Górzycy (powiat ślubicki)*, dz. cyt.

[798] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.; *Kopalnia węgla brunatnego Johanna, Chelmica*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6357794,Chelmica,Kopalnia_wegla_brunatnego_Johanna.html - kresy.org.pl [dostęp: 12.12.2023].

[799] Źródło: *Kopalnia węgla brunatnego Jadwiga I, Jankowa Żagańska*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6353522,Jankowa_Zaganska,Kopalnia_wegla_brunatnego_Jadwiga_I.html [dostęp: 11.12.2023].

[800] Źródło: *Kopalnia węgla brunatnego Jadwiga II, Jankowa Żagańska*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6353527,Jankowa_Zaganska,Kopalnia_wegla_brunatnego_Jadwiga_II.html [dostęp: 10.12.2023].

30. Kopalnia Węgla Brunatnego Johanna^[801]

Data powstania: 1865

Data zamknięcia: 1909

Położenie: Chełmca koło Tuplic

Kopalnię eksploatowano na potrzeby miejscowej cegielni (z przerwami). W latach 1904–1909 kopalnia należała do właściciela cegielni Otto Martina. Obecnie wyrobisko kopalni jest zalane wodą, a utworzony staw, według Państwowego Rejestru Nazw Geograficznych, ma nazwę Grobla (PRNG 185845).

31. Kopalnia Węgla Brunatnego Joseph-Grube^[802]

Data powstania: 1478

Data zamknięcia: 1802

Położenie: Zacisze (Nowa Ruda)

Kopalnia istniała już w 1478 roku, kiedy to Paweł Heyrich nabył ją od wdowy Barbary Heynisch. Do rodziny Heyrichów kopalnia ta należała do 1590 roku. W XVIII wieku była w Zaciszu kopalnia należąca do właścicieli majątku, baronów Stillfried, która w 1777 roku została zgłoszona pod nazwą Joseph. Eksploatowano ją do 1802 roku. Ponadto właściciele majątku zgłosili pola górnicze Sanct Georgengrube (w 1770 roku) i Josepha (w 1793 roku), a w 1801 roku założyli Kopalnię Neuer Joseph (czynną do ok. 1810 roku). W 1804 roku kopalnie wraz z majątkiem przeszły na własność hrabiego von Magnisa. W 1815 roku połączono je w pole górnicze pod nazwą Joseph, które w 1860 roku włączono do Kopalni Ruben.

32. Kopalnia Węgla Brunatnego Kaiser Wilhelm^[803]

Data powstania: 1890

Data zamknięcia: 1929

Położenie: Zaręba

Szyb Albert w Zarębie (50 m głębokości) należał do Kopalni Węgla Brunatnego Cesarz Wilhelm (Kaiser Wilhelm Grube) założonej w 1872 roku przez barona Bruno von Steinäckera i jego żonę Luizę (z domu Bierbaum). 6 czerwca 1889 roku Kopalnia Cesarz Wilhelm została kupiona przez konkurencyjną Kopalnię Szczęść Boże. Szyb działał do 1929 roku, kiedy został zamknięty i zasypany. Szyb Albert był połączony kolejką linową z szybem Rosenberg i dalej z brykietownią przy stacji kolejowej w Zarębie. Węgiel wydobywano tutaj jeszcze po II wojnie światowej. Zaniechano tego, gdy bezpieczeństwu pracujących górników zagroziła kurczawka. Obecnie w miejscu szybu znajduje się częściowo cmentarz.

33. Kopalnia Węgla Brunatnego Kaławsk (Lubań-Kaławsk)^[804]

Data powstania: 1945

Data zamknięcia: 1957

Położenie: Zielonka koło Węglińca

W rejonie najwcześniej istniała Kopalnia Gluckauf, później Stadt Gorlitz, która 14 września 1945 roku zmieniła nazwę na Kaławsk. Składała się z dwóch oddzielnych kopalni. W 1951 roku połączono kopalnie Lubań i Kaławsk. Od tego czasu stosowano wspólną nazwę Lubań-Kaławsk. Kopalnię Lubań zamknięto w 1957 roku z powodu trudnych warunków eksploatacyjnych. Rok później ten sam los spotkał zarębiańską brykietownię. W kopalni zdemontowano maszyny górnicze, a przede wszystkim pompy odwadniające. Górnicze wyrobiska szybko zapełniły się wodą. Pomimo konkurencji w postaci turoszowskiej odkrywki głębinowa Kopalnia Kaławsk radziła sobie całkiem dobrze. Tajemnica wieloletniego funkcjonowania tej kopalni tkwiła nie tylko w znakomitej jakości węgla. Z niego, metodą ekstrakcji, pozyskiwano wosk kopalny, zwany woskiem Montana (inaczej cerazyna). Do dziś produkt ten ma zastosowanie m.in. w produkcji past do obuwia, apretur do skóry i smarów czy w dermatologii do depilacji skóry. Wosk Montana z tej kopalni wykorzystywał polski przemysł zbrojeniowy. Kopalnia Kaławsk przed zamknięciem stała się oddziałem wydobywczym Kopalni Turów.

34. Kopalnia Węgla Brunatnego Karl Ferdinand (lub Carl Ferdinand)^[805]

Data powstania: 1865

Data zamknięcia: 1887

Położenie: Gronów

Kopalnia położona była na południe od Jeziora Gronowskiego, (Grunower See, obecnie praktycznie całkowicie zarośniętego) ok. 1 km na północ od wsi Gronów (Grunow). Koncesję na wydobywanie przyznano 13 marca 1848 roku i rozszerzono w 1865 roku (F 38, XVII C Nr 20a). Do 1876 roku eksploatacja znajdowała się wyłącznie powyżej zwierciadła wody podziemnej i nie wymagała odwodnienia, w kolejnych latach zesłała ona głębiej. Kopalnia miała dwa szyby: Konrad IX oraz Konrad VI. Pierwszym właścicielem kopalni był Ferdinand Kolbe, właściciel młyna oraz cegielni.

[801] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.; *Kopalnia węgla brunatnego Jadwiga, Żary, Kresy Wschodnie na fotografii*, https://kresy.org.pl/6352004,Zary,Kopalnia_wegla_brunatnego_Jadwiga.html [dostęp: 12.12.2023].

[802] Bodlak M., Borzęcki R., Zibrow A., *Historia eksploatacji węgla kamiennego na polu Piast w Nowej Rudzie na Dolnym Śląsku z uwzględnieniem zjawiska wyrzutów gazów i skał*, dz. cyt., s. 53–81.

[803] Źródło: *Szyb Albert, Zaręba*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6137021,Zareba,Szyb_Albert.html - kresy.org.pl [dostęp: 12.12.2023].

[804] Gontaszewska-Piekarcz A., *Historyczne górnictwo węgla brunatnego w okolicy Górzycy (powiat słubicki)*, dz. cyt.

[805] Tamże.

35. Kopalnia Węgla Brunatnego Kohlberg^[806]

Data powstania: 1889

Data zamknięcia: 1909

Położenie: Stawnik (Żary)

Właścicielem kopalni był najpierw Henryk Schulze, następnie Ryszard Wendt.

36. Kopalnia Węgla Brunatnego Konsolidirte Lord^[807]

Data powstania: 1864

Data zamknięcia: 1871

Położenie: Pola górnicze znajdowały się między miejscowościami: Czarnów (Tschernow), Stańsk (Stenzig), Żabice (Säpzig) oraz Spudłów (Spudlow).

Kopalnia powstała wskutek konsolidacji czterech kopalni: Lord, Gustav (Tschernow) oraz Rudolf i Hermanns Glück ze Spudłowa (Spudlow). Uzyskała koncesję na wydobycie 30 czerwca 1857 roku, a znajdowała się na południowy wschód od Czarnowa. Kopalnia Gustaw koncesję uzyskała 21 marca 1862 roku, Kopalnia Rudolf 7 grudnia 1862 roku, a Hermanns Glück 15 grudnia 1860 roku. Właścicielami kopalni byli kupcy i przedsiębiorcy z Kostrzyna. Wydobycie rozpoczęło się w 1850 roku po złożeniu zawiadomienia o poszukiwaniu węgla przez Kopalnię Hermanns Glück dwa lata wcześniej. Największą z wymienionych kopalni była Kopalnia Lord, która prowadziła wydobycie od 1856 roku. Zachowały się bardzo dobrze widoczne deformacje terenu w miejscu wyeksploatowanego pokładu węgla – dwa równoległe obniżenia terenu. Dodatkowo w północnej części skrzydła południowo-wschodniego występują dwa zapadliska o głębokości ok. 5–6 m, zarośnięte drzewami.

37. Kopalnia Węgla Brunatnego Kronprinz Wilhelm^[808]

Data powstania: 1855

Data zamknięcia: 1913

Położenie: Mirostowice Górne (Żary)

Kopalnia od powstania do końca XIX wieku funkcjonowała pod nazwą Ferdinand. Najpierw należała do właścicieli ziemskich Bleinbergów (?), a później do Gwarectwa Kronprinz Wilhelm. Następnie kopalnia została wydzierżawiona przez Gwarectwo Lohser Werke i była eksploatowana razem z Kopalnią Henryk w Kunicach Żarskich.

38. Kopalnia Węgla Brunatnego Laura^[809]

Data powstania: 1861

Data zamknięcia: 1921

Położenie: Cybinka, województwo lubuskie

Nadanie kopalni pochodzi zapewne z 1860 roku. W listopadzie 1865 roku rozszerzono jej nadanie. Znajdowała się na wschód od ówczesnego miasta, przy drodze wylotowej na Drzeniów.

39. Kopalnia Węgla Brunatnego Louise (Luise)^[810]

Data powstania: ?

Data zamknięcia: ?

Położenie: Jerzmanki

?

[806] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[807] Gontaszewska-Piekarz Agnieszka, *Historyczne górnictwo węgla brunatnego w okolicy Górzycy (powiat słubicki)*, dz. cyt.

[808] Jaros J., *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, dz. cyt.

[809] Gontaszewska Agnieszka, *Z historii górnictwa węgla brunatnego w Cybince (Ziemia Lubuska)*, dz. cyt.

[810] Źródło: *Kopalnia węgla brunatnego (dawna), Jerzmanki*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/4879519,Jerzmanki,Kopalnia_węgla_brunatnego_dawna.html [dostęp: 10.12.2023].

40. Kopalnia Węgla Brunatnego Lubań^[811]

Data powstania: 1925

Data zamknięcia: 1958

Położenie: Zareba, Siekierzyn

6 listopada 1871 roku właściciel kopalni i brykietowni w Olszynie, von Dobschütz, w celu eksploatacji węgla brunatnego założył w Zarebie spółkę akcyjną Szczęść Boże (Aktiengesellschaft für Braunkohlervertung Glückauf). W 1873 roku spółka kupiła działającą od 1864 roku, na pograniczu Zareby i Siekierzyna, kopalnię związkową Szczęście (Vereinsglückgrube), uruchomioną przez przedsiębiorców z Drezna. W 1877 roku kopalnię zamknięto, a wydobywanie węgla brunatnego ruszyło w nowym szybie Sattig koło pałacu w Zarebie Górnej. Spółka nabyła w tym czasie kilka węglonośnych pól w tej miejscowości. W 1884 roku Kopalnia Szczęść Boże wznowiła wydobywanie w nieczynnym szybie Böge w Zarebie (po jego wcześniejszym pogłębieniu). Przez kolejne lata był to główny szyb spółki. Wokół niego powstały budynki dyrekcji i administracji, które urzędowały tu do zamknięcia kopalni. 5 października 1892 roku kopalnia uruchomiła własną brykietownię w Zarebie. 6 czerwca 1889 roku spółka zakupiła konkurencyjną Kopalnię Cesarz Wilhelm. Wyczerpujące się złoża w Zarebie zmusiły spółkę do przesunięcia wydobywania na zachód, w stronę Siekierzyna. W 1904 roku pracę rozpoczęła kolejna brykietownia (przy szybie Böge). W 1925 roku spółka uruchomiła kolejny szyb Robert Gumpert, a w 1929 roku zamknęła i zasypała szyb Albert. 16 lutego 1945 roku, na skutek wstrzymania dostaw prądu, unieruchomione zostały pompy, w wyniku czego Kopalnię Szczęść Boże zalała woda. Tydzień później w brykietowni w Zarebie wybuchł pożar. Polska administracja przejęła kopalnię 14 września 1945 roku, nadając jej nową nazwę Lubań. W wyniku pożaru, jaki wybuchł 24 października 1947 roku, czasowo wstrzymano wydobywanie węgla w kopalni. W roku 1951 Kopalnia Lubań została połączona z kopalnią w Węglińcu w jedno przedsiębiorstwo pod nazwą Lubań-Kaławsk. W 1957 roku zamknięto szyb w Siekierzynie, rok później brykietownię w Zarebie. W 1958 roku zakończyła się historia głębinowego górnictwa węgla brunatnego w Zarebie-Siekierzynie.

41. Kopalnia Węgla Brunatnego Maria (Emmagrube)^[812]

Data powstania: 1920

Data zamknięcia: 1959

Położenie: Nieciecz

Początkowo była to niewielka odkrywka (węgiel występował blisko powierzchni ziemi), w późniejszym okresie zgłębiono kilka szybów. Po II wojnie światowej kopalnia wznowiła działalność jako Maria i eksploatowała złoża między wsiami Bielice, Nieciecz i Lasocin. Pokład węgla był tu znacznie mniej zdeformowany niż w innych kopalniach regionu. W 1953 roku kopalnia weszła w skład KWB Przyjaźń Narodów w Łęknicy. Między kopalnią a pobliskim przystankiem kolejowym w Bielicach działała kolejka linowa o długości 1300 m, transportująca urobek do stacji przeladunkowej.

42. Kopalnia Węgla Brunatnego Martin^[813]

Data powstania: 1899

Data zamknięcia: 1913

Położenie: Koło Kunic (Kunzendorf), obecna dzielnica miasta Żary
?

43. Kopalnia Węgla Brunatnego Mathilde^[814]

Data powstania: Początek XX wieku

Data zamknięcia: Lata 20./30. XX wieku

Położenie: Nowe Miasteczko

Kopalnia w pierwszych latach działalności prowadziła eksploatację metodą odkrywkową. W latach 70. XX wieku w dawnym wyrobisku kopalni uruchomiono kąpielisko Stawy, a obok park. Z dawnych budowli kopalni częściowo zachowała się sortownia (w ruinie).

44. Kopalnia Węgla Brunatnego Olga^[815]

Data powstania: 1887

Data zamknięcia: 1915

Położenie: Koło Kunic (Kunzendorf), obecnie dzielnica miasta Żary
?

[811] Źródło: *Kopalnia Lubań (nieistniejąca), Siekierzyn*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/4918656,Siekierzyn,Kopalnia_Luban_nieistniejaca.html [dostęp: 11.12.2023].

[812] Gontaszewska A., *Podziemna eksploatacja węgla kamiennego na Ziemi Lubuskiej – dawne górnictwo, współczesny problem*, „Przegląd Górniczy”, 10 (71), 2015.

[813] Źródło: *Kopalnia węgla brunatnego Martin, Żary*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6351872,Zary,Kopalnia_wegla_brunatnego_Martin.html [dostęp: 12.12.2023].

[814] Gontaszewska A., *Podziemna eksploatacja węgla kamiennego na Ziemi Lubuskiej – dawne górnictwo, współczesny problem*, „Przegląd Górniczy”, 10 (71), 2015.

[815] Tamże.

45. Kopalnia Węgla Brunatnego Oskar^[816]

Data powstania: 1860

Data zamknięcia: 31 grudnia 1961 roku

Położenie: Smogóry (niem. Schmagorei, następnie Treuhofen)

Nadanie pola górniczego o nazwie Oskar (LS-A F 38, XVa O Nr 11). Można jednak stwierdzić, że kopalnia ma jeszcze starsze założenia, gdyż włączono do niej w następnych latach pole Carl, które wraz z polami Ferdiand, Rudolph i Bergsegen utworzyło pole Carls Glück w 1865 roku (LS-A F 38, XVa C Nr 25, LS-A F 38, XVa C Nr 103). W 1904 roku nastąpiła konsolidacja 16 pól górniczych, m.in. Carls Glück oraz Oskar pod wspólną nazwą Oskar (LS-A F 38, XVa O Nr 72 Bl 27). Kopalnia należała do właściciela majątku von Bohtza, a następnie do Gwarectwa Oskar (później Oskarssegen), które przeszło na własność spółki akcyjnej Anhaltische Kohlenwerke w Halle/S. Początkowo wydobywanie miało miejsce na wschód od Smogór, przy drodze Smogóry–Długoszyn. Około 1915 roku wybudowano fabrykę brykietów przy stacji kolejowej w Smogórach i połączono ją kolejką z kopalnią. W latach 30. XX wieku eksploatacja przeniosła się na północny zachód od Smogór (kolonia Wysokie Dęby), zapewne po przejściu pól górniczych Kopalni Borussia. Wydobywanie prowadzono tylko do głębokości występowania wód podziemnych. Eksploatację prowadzono systemem zabierkowym na zawal, podobnie jak we wszystkich okolicznych kopalniach. Transport podziemny w głównych chodnikach odbywał się w latach 30. XX wieku za pomocą elektrowozów (pracowały one do 1961 roku), a namiemny za pomocą kolejki linowej o długości ok. 2,5 km, przedłużonej w latach 40. XX wieku do ponad 5 km. Węgiel wydobywany w kopalni był dość kruchy i trudny w transporcie, dlatego w północnej części Smogór, przy linii kolejowej, wybudowano fabrykę brykietów, do której urobek z szybu transportowano kolejką, a po przeniesieniu eksploatacji na wschód od Smogór kolejką linową. Po przejściu frontu wojennego w lutym 1945 roku kopalnia zalana została wodą wskutek odłączenia pomp. Po przerwie wojennej wznowiono produkcję 5 lutego 1946 roku, pod nazwą Smogóry. Brykietownię uruchomiono 20 maja 1946 roku (AP w Zielonej Górze, sygn. 410/5). Początkowo, wraz z innymi, niedziałającymi jeszcze kopalniami (Sieniawa, Długoszyn, Cybinka), działała pod nazwą Zjednoczone Kopalnie Węgla Brunatnego i Fabryki Brykietów Ziemi Lubuskiej, z siedzibą w Sulęciniu, podlegając Dyrekcji Przemysłu Miejscowego w Poznaniu. W czerwcu 1946 roku całość przedsiębiorstwa została przejęta przez Zjednoczenie Przemysłu Węgla Brunatnego w Żarach. W 1946 roku Kopalnia Smogóry dysponowała jednym czynnym szybem (szyb IV). Brykietownia składała się z czterech pras i czterech kotłów, a także generatorów, co uniezależniało fabrykę od dostaw prądu. W 1951 roku kopalnia została połączona z Kopalnią Sieniawa w przedsiębiorstwo pod nazwą Smogóry-Sieniawa. Z powodu kończących się zasobów węgla powyżej zwierciadła wody kopalnia została zlikwidowana. Brykietownia działała dłużej, dowożono do niej od 1962 roku węgiel z Kopalni Sieniawa, odległej o 70 km.

46. Kopalnia Węgla Brunatnego Phönix^[817]

Data powstania: 1850

Data zamknięcia: 1889

Położenie: Sulęcín

Kopalnia znajdowała się na południe od żydowskiego cmentarza w Sulęciniu, gdzie stwierdzono dwa pokłady węgla brunatnego. W 1860 roku dołączono do niej okoliczne pola górnicze (LS-A F 38, XVa P Nr 16). Należała do Fryderyka Dehmsa. W 1889 roku kopalnia została włączona do Vereinigte Zielenziger Kohlenwerke.

47. Kopalnia Węgla Brunatnego Robert Gumpert^[818]

Data powstania: 1925

Data zamknięcia: 1958

Położenie: Zaręba

Wydrążony w 1925 roku, zmodernizowany w latach 30. XX wieku. Z tego powodu po 1945 roku został odwodniony i otwarty przez władze polskie. Ostatecznie wydobywanie zostało zaniechane w 1958 roku z racji otwarcia odkrywkowej kopalni w Bogatyni.

48. Kopalnia Węgla Brunatnego Rosenberg^[819]

Data powstania: Lata 90. XIX wieku

Data zamknięcia: Druga połowa lat 20. XX wieku

Położenie: Zaręba

Szyb Rosenberg został wydrążony przy linii kolejowej, na granicy z przysiółkiem Ponikowo. Zamknięty i zasypany w drugiej połowie lat 20. XX wieku.

49. Kopalnia Węgla Brunatnego Rygle (I i II)^[820]

Data powstania: ?

Data zamknięcia: 1974 (?)

Położenie: Bielawa Dolna

?

[816] Tamże, *Eksploatacja węgla brunatnego w regionie lubuskim*, dz. cyt.

[817] Tamże.

[818] Źródło: *Szyb Robert Gumpert (nieistniejący), Zaręba*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/4920106,Zareba,Szyb_Robert_Gumpert_nieistniejacy.html [dostęp: 13.12.2023].

[819] Źródło: *Szyb Rosenberg (nieistniejący), Zaręba*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/4918994,Zareba,Szyb_Rosenberg_nieistniejacy.html [dostęp: 11.12.2023].

[820] Źródło: *Kopalnia węgla brunatnego Rygle (Pierwsze i Drugie), Bielawa Dolna*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/5214901,Bielawa_Dolna,Kopalnia_węgla_brunatnego_Rygle_Pierwsze_i_Drugie.html [dostęp: 11.12.2023].

50. Kopalnia Węgla Brunatnego Schultze^[821]

Data powstania: 1859

Data zamknięcia: 1861

Położenie: Białków (Balkow), województwo lubuskie

Jest najstarszą znaną kopalnią, jej nadanie pochodzi z 1858 roku. Kopalnia była własnością W. Eisenmanna z Berlina. W 1921 roku pole górnicze zostało włączone do Kopalni Bach. W latach 1865–1870 do W. Eisenmanna dołączyli: P. Steinbock – właściciel fabryki papieru w Sandow (Steinbockwerk, obecnie Koziczyn), A. Dehme z Berlina, T. Bayer z Wriezen oraz trzech przedstawicieli rodu von Pfuel. Byli oni właścicielami pól górniczych Sebastian, Mozart oraz Steinbock w okolicy Sądowa oraz Luch koło Cybinki.

51. Kopalnia Węgla Brunatnego Schwarze Minna^[822]

Data powstania: 1854–1855

Data zamknięcia: 1865 (?)

Położenie: Pod Sichowem pomiędzy Złotoryją a Jaworem

Koncesję z polem górniczym kopalni nadano 25 lutego 1855 roku. Eksploatowano w niej początkowo węgiel brunatny. Po stwierdzeniu nieopłacalności wydobycia złoża węgla gwarectwo podjęło próby eksploatacji i handlu zmielonym tufem wulkanicznym. Wrocławska spółka oferowała go jako tani, ale dobry jakościowo materiał budowlany i substytut cementu. Warto podkreślić, że stwierdzenie występowania fragmentów węgla i roślin w tufach wulkanicznych pomiędzy Chroślicami i Sichowem było w drugiej połowie XIX wieku atrakcyjnym odkryciem geologicznym. Odkrycie to posłużyło lepszemu poznaniu dziejów i budowy geologicznej tej części Dolnego Śląska. Do dziś po zapomnianej kopalni pozostała niewielka hałda i ceglane fundamenty, które mogą być związane z instalacją maszyny parowej lub pozostałością młyna kruszącego eksploatowany tuf.

52. Kopalnia Węgla Brunatnego Sieniawa^[823]

Data powstania: 1873

Data zamknięcia: 1997

Położenie: Sieniawa

Kopalnia eksploatowała węgiel brunatny metodą podziemną i odkrywkową. Zniszczona w czasie II wojny światowej, podjęła pracę w 1950 roku, osiągając maksymalne wydobycie w 1983 roku. W 1997 roku zdecydowano o likwidacji państwowej kopalni. W 2002 roku działalność wydobywczą rozpoczęła tu nowa, komercyjna firma górnicza, dla której wydobycie węgla stanowiło podstawową działalność. Dzisiaj, wyłącznie metodą odkrywkową, eksploatowany jest tutaj węgiel brunatny o bardzo korzystnych parametrach użytkowych.

53. Kopalnia Węgla Brunatnego Teresa (Augustus)^[824]

Data powstania: 1911

Data zamknięcia: ?

Położenie: Kunice (Kunzendorf), obecna dzielnica miasta Żary

Kopalnia Węgla Brunatnego Augustus (Grube Augustus Braunkohle) rozpoczęła działalność w roku 1911. Po roku 1945 została włączona do Kopalni Henryk.

54. Kopalnia Węgla Brunatnego Vereinigte Amalien-Wilhelmine^[825]

Data powstania: 1861 (Wilhelmine),

1866 (Amalien)

Data zamknięcia: 1938

Położenie: Tuplice

Prawdopodobnie w 1872 roku obie kopalnie przekształcono w jeden zakład górniczy o nazwie Vereinigte Amalie-Wilhelmine. Z kopalni, w kierunku południowo-zachodnim, biegła kolejka linowa (brak potwierdzenia do jakiego obiektu, być może z wyrobisk do stacji przeładunkowej).

55. Kopalnia Węgla Brunatnego Wiktor (Victor)^[826]

Data powstania:

Data zamknięcia:

Położenie: Buczyny (Buckoka, Buchenberge)

Na planie z 1928 roku nazwa Victor I występuje w sąsiedztwie dawnych już wówczas kopalni Helene i Erdmann. Na późniejszych planach (lata 30. XX wieku) Kopalnia Victor I znajduje się na wschód od wsi Buczyny, posiada własną kolejkę przemysłową między wyrobiskami oraz kolej linową biegnącą do linii kolejowej w Buczynie. Obecnie dawne wyrobiska kopalni są zalane wodą, tworząc bezimienne zbiorniki. Mały ślad dawnej działalności kopalni to według Państwowego Rejestru Nazw Geograficznych nazwa części lasu – Kopalnia Wiktor (PRNG 57609).

[821] Gontaszewska A., *Z historii górnictwa węgla brunatnego w Cybince (Ziemia Lubuska)*, dz. cyt.

[822] Maciejak K., Maciejak M., *Kopalnia Schwarze Minna*, „Hereditas Minariorum” 2, 2015, s. 85–98; *Maassen project der Muthung Schwarze Minna bei Hennersdorf* z 1854 r. (sygn. 12/396/OBB III/4421; *Maassen Project von der Braunkohlen Muthung Schwarze Minna bei Hennersdorf* z 1854 r. (AP w Katowicach, sygn. 12/396/OBB III/4419).

[823] Ciuk E., *Węgiel brunatny*, [w:] *Surowce mineralne Ziemi Lubuskiej*, Kozłowski S. (red.), Warszawa 1978, s. 60–78.

[824] Źródło: *Kopalnia węgla brunatnego Augustus (Teresa)*, Żary, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org/pl/6351923,Zary,Kopalnia_wegla_brunatnego_Augustus_Teresa.html [dostęp: 12.12.2023].

[825] Źródło: *Kopalnia węgla brunatnego Vereinigte Amalie-Wilhelmine, Tuplice*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org/pl/6357747,Tuplice,Kopalnia_wegla_brunatnego_Vereinigte_Amalie-Wilhelmine.html [dostęp: 12.12.2023].

[826] Źródło: *Kopalnia węgla brunatnego Victor I, Buczyny*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org/pl/6357993,Buczyny,Kopalnia_wegla_brunatnego_Victor_I.html [dostęp: 12.12.2023].

56. Kopalnia Węgla Brunatnego Victor^[827]

Data powstania: 1860

Data zamknięcia: 1912

Położenie: Warzęgowo

Kopalnia została założona wskutek połączenia pól górniczych Eduard i Victor. Należała do gwarectwa Gewerkschaft Altenrechts. Pokłady węgla eksploatowano w latach 1901–1912. Obecnie po kopalni zostały ruiny nadszybia i zasypany szyb, który był drożny jeszcze w latach 70. XX wieku.

57. Kopalnia Węgla Brunatnego Wutschdorfer Kohlenwerke^[828]

Data powstania: 1867

Data zamknięcia: 1927

Położenie: Buczyna i Zagaje w gminie Lubrza

Jedno z większych przedsiębiorstw górniczych na terenie obecnej Ziemi Lubuskiej. Eksploatacja odbywała się metodą podziemną w kilku szybach, a także w dwóch odkrywkach. Przedsiębiorstwo posiadało także fabrykę brykietów oraz własne osiedle górnicze.

58. Kopalnia Węgla Brunatnego Zapomniana^[829]

Data powstania: ?

Data zamknięcia: ?

Położenie: Trójca

Wydobycie w rejonie Kopalni Zapomniana rozpoczęło prawdopodobnie na początku XX wieku (była to kopalnia o nazwie Josef-Herman położona na zachód od opisanego obiektu). Data rozpoczęcia robót górniczych nie jest znana. Kopalnia została przejęta w kwietniu 1946 roku przez Zjednoczenie Przemysłu Węgla Brunatnego. Zgodnie ze sprawozdaniem Z.P.W.B. z lat 1953–1954 w momencie przejęcia kopalnia była zatopiona i zniszczona w 30%. Kopalnia nie miała połączenia kolejowego, roboty górnicze były dopiero rozpoczęte – na miejscu istniał szyb i główny chodnik. Eksploatacji po 1945 roku nie kontynuowano. W latach 40. i 50. XX wieku prowadzono prace geologiczne (wiercenia) w rejonie kopalni w celu określenia wielkości zasobów węgla brunatnego w rejonie Trójcy. Prace zakończono udokumentowaniem zasobów, jednak zarówno ich ilość, jak i warunki geologiczne potencjalnego wydobycia nie były dostatecznie dobre, aby takowe wydobycie uzasadniały. Złoże węgla udokumentowano pod nazwą Kopalnia Zapomniana. Brakuje informacji na temat pierwotnej nazwy tej kopalni.

[827] Źródło: *Kopalnia Victor (dawna), Warzęgowo*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6780638,Warzegowo,Kopalnia_Victor_dawna.html [dostęp: 13.11.2023].

[828] Gontaszewska A., *Eksploatacja węgla brunatnego w regionie lubuskim*, dz. cyt.

[829] Źródło: *Kopalnia węgla brunatnego Zapomniana (dawna), Trójca*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/3722822,Trojca,Kopalnia_węgla_brunatnego_Zapomniana_dawna.html [dostęp: 11.12.2023].

6.18. Załącznik nr 18. Nieczynne kopalnie węgla brunatnego w Polsce

1. Kopalnia Węgla Brunatnego Adamów^[830]

Data powstania: 1951–1964

Data zamknięcia: 2021

Położenie: Turek

Kopalnia działała na obszarze ponad 2 tys. ha. Wydobywała węgiel brunatny metodą odkrywkową, po uprzednim zdjęciu nadkładu. Węgiel brunatny do 2 kwietnia 2012 roku był wydobywany z trzech odkrywek: Adamów, Koźmin i Władysławów. Obecnie w byłej odkrywce Władysławów trwają prace wyrównujące wyrobisko, z którego powstanie zbiornik wodny. W 2012 roku ZE PAK SA przejął kopalnię. Została ona włączona do Grupy Kapitałowej ZE PAK; jednocześnie zmieniono jej oficjalną nazwę na: PAK Kopalnia Węgla Brunatnego Adamów SA. W sierpniu 2020 roku Zarząd PAK KWB Adamów podjął uchwałę o likwidacji kopalni do końca 2020 roku. Teren pokopalniany ma zostać przeznaczony pod inwestycję w odnawialne źródła energii, m.in. w farmę fotowoltaiczną. 17 lutego 2021 roku wydobyto ostatnią tonę węgla z ostatniej działającej odkrywki Adamów. W 2023 roku nastąpiło połączenie spółki PAK KWB Konin SA ze spółką PAK Kopalnia Węgla Brunatnego Adamów Spółka Akcyjna. Szczególnym osiągnięciem kopalni są zbiorniki wodne powstałe w odkrywkach po zakończeniu eksploatacji i wyłączeniu systemu odwadniającego złoża. Pierwszym z nich był zbiornik Bogdałów – o powierzchni ok. 10 ha i głębokości ok. 10 m. Kolejną inwestycją był zbiornik Przykona, który powstał na zwałowisku odkrywki Adamów. Jest to sztuczne jezioro o powierzchni lustra wody 126 ha i głębokości 6,5 m. 7 stycznia 2010 roku powstało konsorcjum grupy Energa i Kopalni Adamów, związane w celu budowy i eksploatacji elektrowni wiatrowych na terenie pokopalnianym odkrywki Adamów w gminie Przykona.

[830] Źródło: Derski B., *Koniec kopalni Adamów. Co w jej miejsce?*, WysokieNapiecie.pl, <https://wysokienapiecie.pl/35843-koniec-kopalni-adamow-co-w-jej-miejsce/> [dostęp: 28.11.2023]; *Zawiadomienie o połączeniu PAK KWB KONIN S.A. z PAK KWB ADAMÓW S.A.*, <http://www.kwbkonin.pl/index.php/2023/03/01/zawiadomienie-o-polaczeniu-pak-kwb-konin-s-a-z-pak-kwb-adamow-s-a/> [dostęp: 28.11.2023].

6.19. Załącznik nr 19.

Spis zakładów naftowych, czynnych w 1947 roku

Na podstawie orzeczenia nr 2 Ministra Przemysłu i Handlu z 17 czerwca 1947 roku o przejściu przedsiębiorstw na własność Państwa (M.P. 1947 nr 90, poz. 608).

1. Kopalnia Nafty Aleksander – Wara
2. Kopalnia Nafty Aleksander – Wola Jaworowa
3. Kopalnia Nafty Alma – Sokół
4. Kopalnia Nafty Alma – Wietrzno
5. Kopalnia Nafty Andrzej (dawniej Helena) – Siary
6. Kopalnia Nafty Andrzej 1 – Iwonicz
7. Kopalnia Nafty Andrzej 2 – Iwonicz
8. Kopalnia Nafty Aniela – Sękowa
9. Kopalnia Nafty Antoni – Iwonicz
10. Kopalnia Nafty Apollówka II – Ropica Ruska
11. Kopalnia Nafty Apollówka III – Sękowa
12. Kopalnia Nafty Babiakówka – Ropica Ruska
13. Kopalnia Nafty Bałtyk – Tokarnia
14. Kopalnia Nafty Barbara (przedtem Reduta) – Rozdziel
15. Kopalnia Nafty M. Beck – Wietrzno
16. Kopalnia Beskid – Lipinki
17. Kopalnia St. Biernat – Kobylanka
18. Kopalnia Nafty Bożydar – Rzepiennik Biskupi
19. Kopalnia Nafty Bronisław – Sękowa
20. Kopalnia Nafty Brzezinka – Kryg
21. Kopalnia Nafty Cwiartka – Sękowa
22. Kopalnia Nafty Cwiartka – Rudawa Rymanowska
23. Kopalnia Nafty Dagor – Łusa Góra
24. Kopalnia Nafty Danusia – Ropica Polska
25. Kopalnia Nafty Dawid – Jabłonica Polska
26. Kopalnia Nafty Długoszówka – Wola Komborska
27. Kopalnia Nafty Dobra – Sękowa
28. Kopalnia Nafty Dobra Nadzieja – Ropica Ruska
29. Kopalnia Nafty Dobra Wola – Ropica Ruska
30. Kopalnia Nafty Dzwonkowa – Ropa
31. Kopalnia Nafty Edward Ropica Polska
32. Kopalnia Nafty Emma – Iwonicz
33. Kopalnia Nafty Elżbieta-północ – Iwonicz
34. Kopalnia Nafty Elżbieta – Klimkówka
35. Kopalnia Nafty Elżbieta – Rymanów
36. Kopalnia Nafty Ferdynand – Trzetrzewina
37. Kopalnia Nafty Gaik – Stara Wieś
38. Kopalnia Nafty Gdańsk-Pomorze – Kobylanka
39. Kopalnia Nafty Gemboszówka – Wola Sękowa
40. Kopalnia Nafty Guterchówka (dawniej Janina) – Sękowa
41. Kopalnia Nafty Halina – Siary
42. Kopalnia Nafty Haluch – Siary
43. Kopalnia Nafty Hanka – Lipinki
44. Kopalnia Nafty Hanka – Ropica Polska
45. Kopalnia Nafty Hanka – Turaszówka
46. Kopalnia Nafty Hel – Białobrzegi
47. Kopalnia Nafty Helena I – Siary
48. Kopalnia Nafty Helena II – Siary
49. Kopalnia Nafty Henryk – Lipinki
50. Kopalnia Nafty Ignacy – Kryg
51. Kopalnia Nafty Irena – Kryg
52. Kopalnia Nafty Iza – Klimkówka
53. Kopalnia Nafty Józef – Klimkówka
54. Kopalnia Nafty Józef-Izabella – Klimkówka
55. Kopalnia Nafty Jadwiga – Kryg
56. Kopalnia Nafty Jakub (dawniej Lasek) – Szymbark
57. Kopalnia Nafty Janina – Wola Jaworowa
58. Kopalnia Nafty Jan – Klimkówka
59. Kopalnia Nafty Janina – Ropica Ruska
60. Kopalnia Nafty Jantas – Ropica Polska
61. Kopalnia Nafty Joasia – Kryg
62. Kopalnia Nafty Józef – Strzeszyn
63. Kopalnia Nafty Julian-Ludwik – Męcina Wielka
64. Kopalnia Nafty Juszcakówka – Ropica Ruska
65. Kopalnia Nafty Kamilla – Sękowa
66. Kopalnia Nafty Karol – Ropica Polska
67. Kopalnia Nafty Katarzyna – Kryg
68. Kopalnia Nafty Kiczary-Wittig – Węglówka
69. Kopalnia Nafty Kinga 3 – Kryg
70. Kopalnia Nafty Klara – Łęki
71. Kopalnia Nafty Kazimierz – Kłęczany
72. Kopalnia Nafty Kłęczany Dr. Kazimierz Myśliwy – Kłęczany
73. Kopalnia Nafty Kora – Sękowa
74. Kopalnia Nafty Korzeniówka (dawniej Helena) – Siary
75. Kopalnia Nafty Kosmos – Potok
76. Kopalnia Nafty Lasek – Szymbark
77. Kopalnia Nafty Leon – Temeszów
78. Kopalnia Nafty Leon-Katarzyna – Sękowa
79. Kopalnia Nafty Liwia – Dominikowice
80. Kopalnia Nafty Ludwika – Zagórz
81. Kopalnia Nafty Ludwika I – Zagórz
82. Kopalnia Nafty Lutcza – Lutcza
83. Kopalnia Nafty Łęki – Łęki
84. Kopalnia Nafty Madryt – Krzywe
85. Kopalnia Nafty Magdalena – Sękowa
86. Kopalnia Nafty Malinówka – Malinówka
87. Kopalnia Nafty Maria – Haczów
88. Kopalnia Nafty Maria III – Sękowa
89. Kopalnia Nafty Maria IV – Sękowa
90. Kopalnia Nafty Marta – Rogi
91. Kopalnia Nafty Merkury – Biecz
92. Kopalnia Nafty Mia I – Łężyny
93. Kopalnia Nafty Michał – Brzezówka
94. Kopalnia Nafty Michał – Kobylanka
95. Kopalnia Nafty Mielec – Wojsław
96. Kopalnia Nafty Mina – Libusza
97. Kopalnia Nafty Mordawski – Kłęczany
98. Kopalnia Nafty Morgenstern I – Lipinki
99. Kopalnia Nafty Morgenstern II – Lipinki
100. Kopalnia Nafty Murzyn – Stara Wieś
101. Kopalnia Nafty Myszka – Chomranice
102. Kopalnia Nafty Nadzieja – Siary
103. Kopalnia Nafty Nawag – Krosno
104. Kopalnia Nafty Niepodległość – Łęki
105. Kopalnia Nafty Ochronka – Dominikowice
106. Kopalnia Nafty Opteg – Rudawka Rymanowska
107. Kopalnia Nafty Or – Klimkówka
108. Kopalnia Nafty Paula – Mokre
109. Kopalnia Nafty Petrol – Kryg
110. Kopalnia Nafty Polonia – Kryg
111. Kopalnia Nafty Piłsudski – Biecz
112. Kopalnia Nafty Prokop – Ropica Polska

113. Kopalnia Nafty Reichówka – Ropierka
114. Kopalnia Nafty Rachłówka – Siary
115. Kopalnia Nafty Radziwiłł – Iwonicz
116. Kopalnia Nafty Ramzes – Lubatówka
117. Kopalnia Nafty Rejnerówka – Siary
118. Kopalnia Nafty Rita – Wielopole
119. Kopalnia Nafty Roma – Harkłowa
120. Kopalnia Nafty Ropica – Ropica Ruska
121. Kopalnia Nafty Ropierka – Ropierka
122. Kopalnia Nafty Ropotar – Tarnawa Dolna
123. Kopalnia Nafty Róża – Ropica Ruska
124. Kopalnia Nafty Rubin – Łęki
125. Kopalnia Nafty Sambodla – Kryg
126. Kopalnia Nafty San – Hłomcza
127. Kopalnia Nafty Smereczne – Smereczne
128. Kopalnia Nafty Stara Kopalnia – Zmiennica
129. Kopalnia Nafty Silpetrol – Męcina Wielka
130. Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych
131. Kopalnia Nafty Śląsk – Szymbark
132. Kopalnia Nafty Słotwina – Wola Komborska
133. Kopalnia Nafty Średnica – Sękowa
134. Kopalnia Nafty Stanisław – Rymanów
135. Kopalnia Nafty Stanisław I – Sękowa
136. Kopalnia Nafty Stanisław II – Sękowa
137. Kopalnia Nafty Stefan – Kryg
138. Gazoliniarnia. Gazownia i Kopalnia
139. Nafty Stefan – Henryk Stiefel – Mokre
140. Kopalnia Nafty Sylwia – Wojtowa
141. Kopalnia Nafty Szczęść Boże – Kryg
142. Kopalnia Nafty Szczęść Boże – Sękowa
143. Kopalnia Nafty Szczęść Boże – Turzepole
144. Kopalnia Nafty Szydłowczówka – Sękowa
145. Kopalnia Nafty Teresa – Kłęczany
146. Kopalnia Nafty Teresa – Dobra Szlachecka
147. Kopalnia Nafty Terroles – Stara Wieś
148. Kopalnia Nafty Tokarczyk – Sękowa
149. Kopalnia Nafty Triumf – Rudawka Rymanowska
150. Kopalnia Nafty Ulucz – Dydnia
151. Kopalnia Nafty Union II – Dominikowice
152. Kopalnia Nafty Wanda – Iwonicz
153. Kopalnia Nafty Wilsznia – Smereczne
154. Kopalnia Nafty Wilson – Sękowa
155. Kopalnia Nafty Wulkan – Długie
156. Kopalnia Nafty Wielopole – Wielopole
157. Kopalnia Nafty Wietrznianka – Wietrzno
158. Kopalnia Nafty Wiktor II – Kobylanka
159. Kopalnia Nafty Wiktoria – Siary
160. Kopalnia Nafty Wiktoria Talizman – Lipinki
161. Kopalnia Nafty Władysława – Targowiska
162. Kopalnia Nafty Władysław Długosz – Biecz
163. Kopalnia Nafty Władysław Długosz – Korczyn
164. Kopalnia Nafty Wytrysk – Potok
165. Kopalnia Nafty Załuska – Klimkówka
166. Kopalnia Nafty Zaolzie – Stara Wieś
167. Kopalnia Nafty Zenon – Klimkówka
168. Kopalnia Nafty Zmiennica – Zmiennica
169. Kopalnia Nafty Zofia-Maria – Klimkówka
170. Kopalnia Nafty Zygmuntówka – Rudawka Rymanowska
171. Kopalnia Nafty Zawisza – Gorlice
172. Kopalnia Nafty Zofia – Iwonicz
173. Kopalnia Nafty Zofia – Kobylanka
174. Kopalnia Nafty Union I – Dominikowice

6.20. Załącznik nr 20.

Spis spółek naftowych, czynnych w 1947 roku

Na podstawie orzeczenia nr 2 Ministra Przemysłu i Handlu z 17 czerwca 1947 roku o przejściu przedsiębiorstw na własność Państwa (M.P. 1947 nr 90, poz. 608).

- Gazolina – Spółka Akcyjna Lwów**
Lokalizacja: Lwów
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych oraz dystrybucja produktów naftowych.
- Galicyskie Towarzystwo Naftowe Galicja – Spółka Akcyjna**
(przejęciu na własność państwa ulegają zakłady przedsiębiorstwa, znajdujące się na terenie państwa polskiego)
Lokalizacja: Drohobycz
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych, produkcja gazoliny, naprawa narzędzi wiertniczych oraz dystrybucja produktów naftowych.
- Atlanty – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Klimkówka
- Biała Ropa – Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Stara Wieś
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
- Biczycze – Naftowa Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
(przejęciu na własność państwa ulegają zakłady przedsiębiorstwa, znajdujące się na terenie państwa polskiego)
Lokalizacja: Lwów
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.
- Blizne-Brzozów – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Krosno
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
- Brzozowsko-Iwonicza Kopalnia Nafty – Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Warszawa
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
- Crescal – Naftowa Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
(przejęciu na własność państwa ulegają zakłady przedsiębiorstwa, znajdujące się na terenie państwa polskiego)
Lokalizacja: Lwów
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.
- Chrześcijańska Kopalnia Nafty Dominikowice – Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Gorlice
- [...] Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Krosno
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.
- Dornafta – Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Bednarka
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
- Ehrenberg i Holländer – Rafineria w Gorlicach**
Lokalizacja: Gorlice
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i jej przeróbka.
- Głębokie – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Lwów
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów.
- Golcowa – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Krosno
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów.
- Gorlicka Nafta – Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Gorlice
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.
- Herman Hauser i Spółka – Przedsiębiorstwo Handlowe dla potrzeb górnictwa z ograniczoną odpowiedzialnością**
(przejęciu na własność państwa ulegają zakłady przedsiębiorstwa, znajdujące się na terenie państwa polskiego)
Lokalizacja: Borysław
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.
- Herax –,- Górnico-Naftowa Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
(przejęciu na własność państwa ulegają zakłady przedsiębiorstwa, znajdujące się na terenie państwa polskiego)
Lokalizacja: Lwów
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.
- Przedsiębiorstwo Naftowe Horta – Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Jasło
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
- Humniska-Brzozów – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Brzozów
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
- Jasło – Zakłady Przemysłowo-Naftowe Gartenberg i Schreyer – Spółka Akcyjna**
Lokalizacja: Nieglowice
- Jasło-Jaszczew – Gartenberg i Schreyer – Naftowa Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Nagłowice
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
- Jasło-Potok – Gartenberg i Schreyer – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Potok
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
- Józef Towarzystwo Przemysłowo-Naftowe – Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Potok
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.

24. **Karola Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Krosno
Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
25. **Kobyle Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
(przejęciu na własność państwa ulegają zakłady przedsiębiorstwa, znajdujące się na terenie państwa polskiego)
Lokalizacja: Lwów
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
26. **Kościuszko Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Turaszówka
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
27. **Kryg Spółka Gazolinowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Kryg
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
28. **Krystyna – Sądu Najwyższego z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Zagórz
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
29. **Lalin – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Krosno
30. **Towarzystwo Przemysłowo-Naftowe Lenartowicz, Bracia Rylscy i Spółka – Spółka Akcyjna**
Lokalizacja: Warszawa
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
31. **Lubatówka Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Warszawa
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.
32. **Spółka Komandytowa dla Przemysłu Naftowego W. Łoziński**
(przejęciu na własność państwa ulegają zakłady przedsiębiorstwa znajdujące się na terenie państwa polskiego)
Lokalizacja: Lwów
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
33. **Magdalena – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Gorlice
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
34. **Maristan – Naftowa Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Krosno
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
35. **Mazowsze – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Gorlice
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.
36. **Nadzieja – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Krosno
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.
37. **Naftamin – Spółka Akcyjna dla Przemysłu Naftowego**
Lokalizacja: Katowice-Ligota
Zakres działalności: Przeróbka ropy.
38. **Niepla – Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Krosno
39. **Oddago – Stowarzyszenie dla produkcji ropy – Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
(przejęciu na własność państwa ulegają zakłady przedsiębiorstwa, znajdujące się na terenie państwa polskiego)
Lokalizacja: Lwów
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
40. **Okor – Stowarzyszenie dla produkcji ropy – Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Krosno
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
41. **Ośława – Spółka Naftowa Poszukiwawczo-Wiertnicza z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Sanok
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
42. **Ostoja – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Krosno
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
43. **Oterna – Przedsiębiorstwo Naftowe – Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Brzozów
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
44. **Petrolita – Spółka Komandytowa dla Przemysłu Naftowego S. Jungermann i Spółka**
(przejęciu na własność państwa ulegają zakłady przedsiębiorstwa, znajdujące się na terenie państwa polskiego)
Lokalizacja: Drohobycz
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
45. **Pory – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Węglówka
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
46. **Promień – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Gorlice
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
47. **Przymierze – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Kryg
48. **Przystań – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Krosno
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
49. **Ropa Łężańska – Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Krosno
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.
50. **Ropica Polska – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
(przejęciu na własność państwa ulegają zakłady przedsiębiorstwa, znajdujące się na terenie państwa polskiego)
Lokalizacja: Lwów
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
51. **Rozwój Naftowy Naftowa Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Gorlice
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.

52. **Ropienickie Zakłady Naftowe Różana – Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
(przejęciu na własność państwa ulegają zakłady przedsiębiorstwa, znajdujące się na terenie państwa polskiego)
Lokalizacja: Borysław
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.
53. **Sanocka Spółka Naftowa – Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Sanok
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
54. **Senosława – Spółka Naftowa. Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Sanok
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
55. **Scibor – Naftowa Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Jasło
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.
56. **Stary – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Gorlice
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.
57. **Przemysł Naftowy Sobniów – Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Jasło
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
58. **Przemysł Naftowy Sobniów – Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Jasło
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
59. **Stanisław – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Węglówka
60. **Chrześcijańska Kopalnia Nafty Stara Wieś – Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Gorlice
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.
61. **Starowsianka – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Stara Wieś
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
62. **Stefan – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Dominikowice
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.
63. **Włocia, eńsko-Robotnicza Spółka Naftowa Szczęść Boże – Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Łężany
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
64. **Triumf – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Jabłonica
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
65. **Triumf – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Potok
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.
66. **Wanda – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Dominikowice
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.
67. **Wara - Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Wara
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.
68. **Warta – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Jasło
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.
69. **Vera – Spółka Naftowa z ograniczoną odpowiedzialnością**
(przejęciu na własność państwa ulegają zakłady przedsiębiorstwa, znajdujące się na terenie państwa polskiego)
Lokalizacja: Drohobycz
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej.
70. **Załęże – Naftowa Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Kraków
71. **Ziemnafta – Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**
Lokalizacja: Warszawa
Zakres działalności: Wydobywanie ropy naftowej i gazów ziemnych.

6.21. Załącznik nr 21. Spis czynnych kopalń ropy naftowej i gazu ziemnego w Polsce

Przedsiębiorstwu Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo (PGNiG) podlegają czynne kopalnie ropy naftowej i gazu ziemnego, w następującej strukturze organizacyjnej:

Ośrodek Kopalń Przemysł

Kopalnie Gazu Ziemnego: Przemysł – Wschód, Przemysł – Zachód, Żurawica, Hurko, Maćkowice, Tuligłowy

Ośrodek Kopalń Łańcut

Kopalnie Gazu Ziemnego: Lubaczów, Jodłówka, Żołyń, Krasne, Jarosław, Czarna Sędziszowska, Zalesie, Tarnogród

Kopalnie Ropy Naftowej i Gazu Ziemnego: Lublin, Rzeszów

Podziemne Magazyny Gazu Ziemnego: Husów

Ośrodek Kopalń Tarnów

Kopalnie Gazu Ziemnego: Tarnów II, Łąka, Szczepanów, Pilzno

Kopalnie Ropy Naftowej: Grobla, Pławowice, Brzezówka

Kopalnie Ropy Naftowej i Gazu Ziemnego: Tarnów I

Podziemne Magazyny Gazu Ziemnego: Swarzów, Brzeźnica

Ośrodek Kopalń Krosno

Kopalnie Ropy Naftowej: Wańkowa, Łodyna-Brzegi

Kopalnie Ropy Naftowej i Gazu Ziemnego: Bóbrka-Równe, Folsz, Osobnica, Turaszówka, Węglówka I, Grabownica, Roztoki, Petrol

Podziemne Magazyny Gazu Ziemnego: Strachocina

6.22. Załącznik nr 22.

Czynne kopalnie ropy naftowej i gazu ziemnego w Polsce

1. Kopalnia Ropy Naftowej Czarna^[831]

Data powstania: Po 1936 (?)

Położenie: Czarna, gmina Czarna, powiat bieszczadzki, województwo podkarpackie

Złoże ropy naftowej Czarna zostało odkryte w 1936 roku. Prace wiertnicze geologiczno-poszukiwawcze i eksploatacyjne były prowadzone do 1964 roku. Systemem energetycznym złoże jest gaz rozpuszczony w ropie. Jest to ropa bezparafinowa lub słabo parafinowa. Charakterystyczną cechą ropy z Czarnej jest stosunkowo duża zawartość twardych asfaltów, dzięki czemu należy do rop o najwyższej jakości, służących do wyrobu specjalistycznych olejów. Charakterystyczną cechą gazu jest duża zawartość azotu: 12–65%. Wody występujące w złożu są przeważnie wodami typu kwaśno-węglanowo-sodowymi, choć nieznaczna część wód należy do jodowo-chlorowych z dużą zawartością węglanów. Jedna ze ścieżek spacerowych na terenie Czarnej – niebieska prowadzi przez Czarną Górną, do czynnej kopalni ropy.

2. Kopalnia Ropy Naftowej Dębno^[832]

Data powstania: 2000

Położenie: Na pograniczu województw zachodniopomorskiego i lubuskiego, w pobliżu miejscowości Barnówko, Mostno i Buszów

Kopalnia eksploatuje złoże ropy naftowej i gazu ziemnego Barnówko–Mostno–Buszewo (skrót BMB), które uważane jest za największe w Polsce. W 1993 roku odkryto w utworach dolomitu głównego cechsztynu otwór Mostno-1, w 1994 roku uzyskano przypływ gazu i ropy w otworach Barnówko-1 i Buszów-1. Pierwotnie sądzono, że odkryto trzy niewielkie złoża położone obok siebie, jednak po wykonaniu badań geologicznych 3D oraz wykonaniu kolejnych otworów potwierdziło się przypuszczenie, że jest to jedno złoże ropy naftowej z czapą gazową. Dzięki temu odkryciu zawarto 5 lipca 1996 roku pierwszy w Polsce kontrakt na dostawy gazu ze złóż lokalnych do elektrociepłowni w Gorzowie, gdzie w 1999 roku uruchomiono nowoczesną turbinę gazowo-parową do produkcji energii elektrycznej i ciepłej. Obecnie ze złóża BMB pochodzi ok. 80% krajowego wydobycia ropy naftowej na łądzie. Kopalnia eksploatuje kilkadziesiąt odwiertów, dzienna produkcja przekracza 1000 t ropy naftowej, 30–40 t propanu-butanu, 80 t siarki płynnej oraz 30 tys. m³ gazu na godzinę (stan na rok 2008). Pierwotne zasoby wydobywalne ropy wynoszą 12,6 mln t, gazu 7,65 mld m³. Inne źródła podają np. zasoby wydobywalne ropy 8,2 mln t i zasoby przemysłowe 5,7 mln t oraz pierwotne zasoby wydobywalne gazu ziemnego 9,9 mld m³.

3. Kopalnia Ropy Naftowej Folusz^[833]

Data powstania: Około 1860

Położenie: Folusz, gmina Dębowiec, powiat jasielski

Nad potokiem Kłopotnica ulokowana jest miejscowość z funkcjonującą kopalnią ropy naftowej. Folusz założony został w XVI wieku przez Mniszchów. Wieś stała się później własnością Stadnickich, a następnie Norbertanek z krakowskiego klasztoru. Jej mieszkańcy trudnili się folowaniem sukna (stąd nazwa) oraz kamieniarstwem. Wyrabiano kamienne krzyże, figury, posadzki, płyty chodnikowe i blaty stołowe. Foluszanie byli znani w regionie z wyrobu oselek zwanych durbami. W latach 50. XX wieku w Folużu odkryto złoża ropy naftowej, które do dziś są eksploatowane.

4. Kopalnia Ropy Naftowej Grabownica^[834]

Data powstania: 1899

Położenie: Grabownica Starzeńska, województwo podkarpackie, powiat brzozowski, gmina Brzozów

Złoże ropy naftowej Grabownica należy do jednych z najstarszych złóż odkrytych w polskiej części Karpat fliszowych. Pierwsze prace poszukiwawcze w 1896 roku w rejonie Grabownicy rozpoczęła firma C-ie Austro-Belge des Petroles. W dalszych latach działalność prowadziły spółki: Perkins Co Domian, Galizische Naphta Produktions Gasellschaft (Genpeg), Towarzystwo Naftowe Galicja. Spółka z o.o. pod nazwą Towarzystwo Wiertnicze Grabownica powstało w Lwowie w 1913 roku. Centrala znajdowała się w Roubaix (Francja), przy 14 Rue des Lignes, a zarząd w Polsce – w Sanoku, przy ul. Zamkowej 30. W 1936 roku w skład zarządu wchodził: Gustaw Baudu i inż. Józef Pommier, a dyrektorem był inż. Maksymilian Fingerchut. Spółka posiadała kopalnie ropy i gazu ziemnego (31 szybów w Grabownicy i Humniskach), gazolinarnię, tłocznię ropy, warsztaty reparacyjne, zbiorniki o pojemności 2350 t, ropociąg o długości 22 095 m i gazociąg o długości 10 666 m. Złoże Grabownica posiada 84 odwierty. Eksploatacja złoża prowadzona jest równocześnie ze wszystkich elementów złożowych w warunkach energetycznych gazu rozpuszczonego w ropie. W 1945 roku powołano w Grabownicy Szkołę Mistrzów Kopalnictwa Naftowego.

[831] Źródło: Czarna: Galeria „Barak”, Portal o Bieszczadach, <https://bieszczady.land/czarna/> [dostęp: 18.12.2023]; Kopalnia ropy Czarna (Bieszczady), blog Mamo Zbieram Gruz, <https://mamozbieramgruz.wordpress.com/2013/05/07/kopalnia-ropy-czarna-bieszczady/> [dostęp: 9.12.2023].

[832] Źródło: Kopalnia Ropy Naftowej i Gazu Ziemnego Dębno, PGNiG, <https://pgnig.pl/krnigz-debno> [dostęp: 16.12.2023].

[833] Źródło: <https://szlaklukasiewicza.podkarpackie.pl/pl/folusz.html> [dostęp: 9.12.2023].

[834] Źródło: Kopalnia Ropy Naftowej i Gazu Ziemnego Grabownica, Polska na fotografii, https://polska-org.pl/7487481,Grabownica_Starzenska,Kopalnia_Ropy_Naftowej_i_Gazu_Ziemnego_Grabownica.html [dostęp: 16.12.2023].

5. Kopalnia Ropy Naftowej Mały Kamień^[835]

Data powstania: 2022

Położenie: Kamień Mały, gminy Słońsk i Górzycza, województwo lubuskie

Udokumentowane zasoby wydobywalne to ok. 0,7 mln t ropy naftowej, której towarzyszy gaz ziemny w ilości ok. 130 mln m³. Instalacja na złożu Kamień Mały tworzy tzw. ośrodek grupowy, do którego podłączone są cztery odwierty, w tym trzy eksploacyjne. Wydobytą z nich ropa wraz z gazem ziemnym jest przesyłana hermetycznym rurociągiem do odległego o ok. 18 km Ośrodka Grupowego Górzycza. Tam następuje rozdzielanie obu surowców. Dalej ropa jest transportowana autocysternami do ekspedytu kolejowego Barnówko. Natomiast gaz ziemny jest przesyłany rurociągiem na instalację Kopalni Zielin, skąd, po doprowadzeniu do parametrów handlowych, trafia do sprzedaży. Planowane wydobycie ze złoża Kamień Mały wynosi ok. 60 t ropy na dobę.

6. Kopalnia Ropy Naftowej Krościenko^[836]

Data powstania: 1886

Położenie: Krościenko Niżne, dzielnica Krosna, województwo podkarpackie

Dzięki odkryciu w 1886 roku w Krościenku złóż ropy naftowej Poznań rozpoczęto eksploatację. W latach 60. XX wieku na terenie miejscowości założono Kopalnię Ropy Naftowej Krościenko, która nadal pracuje z wykorzystaniem urządzeń takich jak kierat, koniki pompowe, transmisje, maszty wydobywcze.

7. Kopalnia Ropy Naftowej Lubiatów^[837]

Data powstania: 2013

Położenie: W Puszczy Noteckiej, na południe od wsi Jeleń przy drodze wojewódzkiej nr 160, województwo lubuskie

Jest to największa kopalnia ropy naftowej w Polsce. Złoże ropy naftowej i gazu ziemnego w rejonie Lubiatów–Międzychód–Grotów (LMG) zostało odkryte na początku XXI wieku. Przygotowania do realizacji inwestycji zostały rozpoczęte w 2005 roku. W 2012 roku zakończono budowę ośrodka uzdatniania paliw pod wsią Grotów, a także otwarto kolejowy terminal ekspedycyjny w Wierzbnie. Kompleks główny kopalni służy jako miejsce zbioru, rozdziału i uzdatniania wydobytych kopalini. W procesie eksploatacji produkowane są w nim: ropa naftowa, gaz ziemny, gaz płynny propan-butan, siarka i energia elektryczna. Ośrodek Centralny połączony jest rurociągami z 10 strefami przyodwiertowymi i ośrodkami grupowymi położonymi w gminach Drezdenko i Międzychód oraz rurociągiem z terminalem ekspedycyjnym w miejscowości Wierzbno. Istnieje ponadto połączenie KRNiGZ Lubiatów z systemem przesyłowym PERN. Kopalnia posiada 14 odwiertów na złożach ropy naftowej i gazu ziemnego. Eksploatuje złoże węglowodorów Lubiatów–Międzychód–Grotów (LMG) w utworach dolomitowych, które występują w okolicach miejscowości: Chrzypsko, Grotów, Krobielewo, Lubiatów, Międzychód. Udokumentowane zasoby złoża LMG wynoszą ok. 7,25 mln t ropy naftowej i ok. 7,3 mld m³ gazu ziemnego. 70% złoża znajduje się na terenie gminy Międzychód. Według założeń PGNiG kopalnia KRNiGZ Lubiatów ma wydobywać rocznie 400 tys. t ropy naftowej oraz 150 mln m³ gazu ziemnego. Eksploatacja złoża LMG przewidziana jest na ok. 20 lat.

8. Kopalnia Ropy Naftowej Potok^[838]

Data powstania: Koniec XIX wieku (?)

Położenie: Potok, województwo podkarpackie, powiat krośnieński, gmina Jedlicze

Złoża ropy naftowej w Potoku zostały odkryte pod koniec XIX wieku. Wówczas prace poszukiwawcze i wydobywcze w miejscowości prowadziło wiele podmiotów m.in. Hannovero-Galicyskie Gwarectwo Naftowe, Berghem & Mac Garvey, Wiktor Klobassa oraz firma Sroczyński i Mikulski. Kopalnia nadal jest czynna. Pośród pól i lasów zobaczyć można liczne kiwony, trójnogi i maszty. Z góry potockiej rozpościera się widok na panoramę Jedlicza i ziemię krośnieńską.

9. Kopalnia Ropy Naftowej Wańkowa^[839]

Data powstania: Przed 1884

Położenie: Wańkowa, gmina Olszanica, powiat Lesko, województwo podkarpackie

Wańkowa jest jednym z najstarszych ośrodków górnictwa naftowego na świecie, rafineria oraz kopalnie ropy naftowej istniały tu przed 1884 rokiem. Rafineria obsługiwała m.in. kopalnie ropy naftowej w Ropience i Łodynie. Obecnie należy do PGNiG Oddział Sanok

10. Kopalnia Ropy Naftowej Węglówka^[840]

Data powstania: 1886–1887 (?)

Położenie: Węglówka, województwo podkarpackie, powiat krośnieński, gmina Korczyn

Węglówka od dawna znana jest z występowania w niej ropy naftowej, którą już w XVI wieku używano do oświetlania Krosna. W latach 1886–1887 grupa Anglików pod kierunkiem geologa Nelsona Keitha prowadziła prace przy kopaniu studni w miejscach wypływu ropy na powierzchnię. Wydobywanie ropy na wielką skalę zaczęło się w 1888 roku, kiedy to odkryto złoże ropy naftowej otworem Granat-1. W 1928 roku koncern naftowy Małopolska przejął wszystkie wówczas działające kopalnie na terenie Węglówki. W 1955 roku opracowano projekt badań geologicznych rejonów Węglówki, położonych na zachód od istniejącej kopalni. Rok później, z niższych poziomów warstw, uzyskano przemysłowy przyrwy ropy, co zdecydowało o budowie kolejnej kopalni. Kopalnie najpierw podzielono na dwie oddzielne; Węglówka I i Węglówka II, lecz z czasem, gdy ropy było coraz mniej, połączono je w jedną. Kopalnię rozbudowano po II wojnie światowej, jest ona do dziś największą i najwydajniejszą na Podkarpaciu. Teren kopalni, z działającymi okresowo kiwonami i konikami pompowymi, można zobaczyć po drodze, jadąc w stronę Węglówki.

[835] Źródło: *Polska ma nową kopalnię. W niej setki tysięcy ton ropy i miliony metrów sześciennych gazu*, dz. cyt.

[836] Źródło: *Węglówka*, Śladami Łukasiewicza, <https://szlaklukasiewicza.podkarpackie.pl/pl/weglowka.html> [dostęp: 12.12.2023].

[837] Źródło: Burda R., *Projekt Lubiatów Międzychód Grotów*, Inzynieria.com, <https://inzynieria.com/paliwa/projekty/10364,projekt-lubiatow-miedzochod-grotow> [dostęp: 12.12.2023].

[838] Źródło: *Potok*, Śladami Łukasiewicza, <https://szlaklukasiewicza.podkarpackie.pl/pl/potok.html> [dostęp: 12.12.2023].

[839] Źródło: *Wańkowa*, Bieszczady.pl, <http://www.bieszczady.pl/Wankowa?newsID=199> [dostęp: 9.12.2023]; *Wańkowa*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. XII: *Szlurpkiszki – Wałyńka*, Warszawa 1892, s. 938, http://dir.icm.edu.pl/pl/Slovník_geograficzny/Tom_XII/938 [dostęp: 26.03.2024].

[840] Źródło: *Węglówka*, Śladami Łukasiewicza, <https://szlaklukasiewicza.podkarpackie.pl/pl/weglowka.html> [dostęp: 12.12.2023].

6.23. Załącznik nr 23.

Nieczynne kopalnie ropy naftowej i gazu ziemnego w Polsce

1. Kopalnia ropy naftowej Bóbrka^[841]

Data powstania: 1854

Data zamknięcia: Czynny szyb

Położenie: Bóbrka, gmina Chorkówka, koło Krosna

W 1854 roku w Bóbrce, oprócz kopania rowu w miejscu obfitych wycieków oleju skalnego (jak nazywano w XIX wieku ropę naftową), rozpoczęto też drążenie studni zwanych kopankami (lub szybami kopanymi). W 1861 roku Trzeciecki, Łukasiewicz i Klobassa oficjalnie zawarli spółkę naftową. Na drugą połowę XIX wieku przypada bardzo szybki rozwój kopalni – ciągłe unowocześnianie metod wydobycia, powstanie nowych, coraz liczniejszych szybów naftowych oraz zabudowy niezbędnej do obsługi przedsiębiorstwa naftowego. Dużą w tym zasługą Łukasiewicza i kolejnych zarządców kopalni, którzy dążyli do postępu technicznego, wykorzystując wiedzę i doświadczenie wybitnych specjalistów i badaczy. W 1893 roku właściciele oddali swoje udziały w kopalni w zarząd przedsiębiorcy naftowemu przybyłemu z Kanady – Wiliamowi Henry'emu Mac Garveyowi. W 1895 roku kopalnia stała się własnością Galicyjskiego Karpackiego Naftowego Towarzystwa Akcyjnego, którego Mac Garvey był głównym akcjonariuszem. Po I wojnie światowej Kopalnia Bóbrka wchodziła w skład koncernu naftowego Małopolska – Grupa Francuskich Towarzystw Przemysłowych i Handlowych w Polsce. Podczas II wojny światowej została przejęta przez Niemców i należała do niemieckich towarzystw naftowych. Po wojnie została upaństwowiona. W latach 50. XX wieku, po odkryciu nowych złóż ropy naftowej, kopalnia znów rozwijała się pomyślnie. Obecnie jest ona własnością spółki skarbu państwa PGNiG SA i podlega nadzorowi urzędu górniczego. Obecnie Bóbrka to Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego im. Ignacego Łukasiewicza, usytuowane w miejscu historycznej kopalni ropy naftowej. Zlokalizowane na południe od zabudowy miejscowości, na południowo-wschodnim skraju dużego kompleksu leśnego. Historyczna zabudowa, urządzenia i infrastruktura historycznej kopalni tworzy przestrzeń ekspozycyjną wkomponowaną w założenie krajobrazowe, z dominacją leśnej scenarii. Os kompozycyjną terenów muzeum stanowią dwie – w przybliżeniu – równoległe aleje w układzie wschód–zachód, z którymi powiązane są liczne aleje boczne i okrężne o wykroju kaligraficznym. W zespole zabytkowych budynków i historycznych urządzeń wskazać można trzy grupy obiektów:

I. Historyczna zabudowa i urządzenia kopalniane z drugiej połowy XIX wieku stanowiące wyodrębnione enklawy w granicach muzeum. Są to elementy o najwyższych wartościach historycznych i naukowych, gdyż stanowią świadectwo początków i ciągłości funkcjonowania kopalni. Najcenniejszymi obiektami są: kopanka Franek z 1860 roku, jeden z najważniejszych elementów dokumentalnych – świadectwo początków wydobycia ropy i unikalny dokument najstarszej fazy funkcjonowania kopalni; kopanka Janina z 1878 roku (nadal eksploatowana); drewniane budynki: kuźni z 1856 roku, warsztatu z 1864 roku, kotłowni z 1867 roku, magazyn i kierat do grupowego pompowania odwiertów z ok. 1875 roku oraz budynek administracyjny z 1864 roku, tzw. Dom Ignacego Łukasiewicza z ekspozycjami muzealnymi we wnętrzu nawiązującymi do postaci I. Łukasiewicza (aranżacja historycznej apteki, laboratorium apteczne oraz salonik dworski z epoki). Ponadto na terenie muzeum znajdują się: obelisk ufundowany w 1872 roku przez Ignacego Łukasiewicza na pamiątkę założenia w 1854 roku kopalni ropy naftowej; pompa do przetłaczania ropy typu Drapper z XIX wieku; prototyp kieratu pompowego z drugiej połowy XIX wieku – jedno z najstarszych urządzeń do grupowego napędu pomp węglanych.

II. Urządzenia będące rekonstrukcjami opartymi na XIX-wiecznych rycinach i podręcznikach górniczych, stanowiące dopełnienie oryginalnej infrastruktury kopalnianej i mające znaczenie dla integralności i autentyczności przekazu. Są to elementy, które jako przeznaczone do doraźnego użytku i z natury nietrwałe były likwidowane po zaprzestaniu użytkowania. Wymienić warto np.: wiertnicę ręczną – wykonaną wg pierwowzoru Domsa, wiertnicę kanadyjską z lokomobila, wiertnicę polsko-kanadyjską – replikę wiertnicy sprowadzonej przez Henry'ego Mac Garveya i adaptowanej przez polskich specjalistów do wiercenia w trudnych warunkach karpackich, modele kopanek: Wiktor, 635 Błażej, 634 Mineralna, 632, Cecylia, Paweł (odtworzone na podstawie rysunków znajdujących się w publikacjach z początkowych lat drążenia kopanek).

III. Urządzenia oryginalne pochodzące z XX wieku, które zostały przeniesione do muzeum podczas tworzenia ekspozycji oraz jej uzupełniania. W tej grupie obiektów wskazać można m.in.: wiertnicę typu Bitków z 1923 roku; kocioł parowy przewoźny z 1912 roku; różnych typów wiertnice, kieraty pompowe, kiwony pompowe.

2. Kopalnia Ropy Naftowej Harkłowa^[842]

Data powstania: Druga połowa XIX wieku

Data zamknięcia: Koniec XX wieku

Położenie: Harkłowa, powiat jasielski, gmina Skołyszyn

Ślady ropy naftowej odkryto w Harkłowej w 1861 roku. W 1863 roku wykonano ręcznie pierwsze szyby naftowe. Takie były początki powstania kopalni. Wydobyciem ropy zainteresował się po 1865 roku Prosper Zborowski, dziedzic pobliskiego Skołyszyna, a prace wydobywcze kontynuowała zawiązana w 1871 roku, z jego udziałem, Spółka Harkłowska. Przedsiębiorstwo posiadało wtedy osiem szybów kopanych o głębokościach od 19 do 55 m na 34 ha gruntów. W 1889 roku wybudowano 5-kilometrowy rurociąg z kopalni do stacji kolejowej w Skołyszynie, skąd kolej przewożono ropę do nowej rafinerii w Jaśle. W 1871 roku prace poszukiwawcze w miejscowości rozpoczęła firma Dzwonkowski i S-kam, kopiąc szyby naftowe ręcznie. W tym samym roku prawa do wydobycia nabyła spółka Harkłowska. Na początku XX wieku ropę naftową w Harkłowej wydobywali: Edward Dzwonkowski i spółka, Galicyjskie Gwarectwo Naftowe Harkłowa, Przedsiębiorstwo Naftowe Ropita, spółka Premier, a od 1929 roku Grupa Małopolska. W latach 70. XX wieku zakończono eksploatację gazu ziemnego towarzyszącego ropie naftowej. Pod koniec XX wieku, z uwagi na wyczerpywanie się pokładów ropy naftowej, rozpoczęto stopniową likwidację kopalni. Obecnie w centrum Harkłowej znajduje się skwer, gdzie można oglądać pozostałości po dawnej kopalni.

3. Kopalnia Ropy Naftowej Iwonicz-Zdrój^[843]

Data powstania: Lata 60. XIX wieku

Położenie: Iwonicz-Zdrój, województwo podkarpackie, powiat krośnieński, w dolinie potoku Iwonka

Kopalnię ropy naftowej założył hrabia Karol Załuski. Na terenie miasta wydzielonych było wówczas kilka pól naftowych: Roman, Zofia, Elin, Bunia, Załuski 1 i Emma-Załuska. Z czasem złoża ropy naftowej na obszarze Iwonicz-Zdrój–Lubatówka zaczęły się wyczerpywać. Zrekonstruowane odwierty naftowe wykorzystano do pobierania wód mineralnych. Do dziś na tym terenie przetrwało i wciąż funkcjonuje dziewięć otworów eksploatacyjnych.

[841] Źródło: *Bóbrka – najstarsza kopalnia ropy naftowej*, Zabytek.pl, <https://zabytek.pl/pl/obiekty/bobrka-najstarsza-kopalnia-ropy-naftowej> [dostęp: 17.12.2023].

[842] Źródło: *Harkłowa, Śladami Łukasiewicza*, <https://szlaklukasiewicza.podkarpackie.pl/pl/harklowa.html> [dostęp: 9.12.2023].

[843] Źródło: <https://szlaklukasiewicza.podkarpackie.pl/pl/iwonicz.html> [dostęp: 9.12.2023].

4. Kopalnia Ropy Naftowej Jaszczew^[844]

Data powstania: 1896

Data zamknięcia: ?

Położenie: Jaszczew, powiat krośnieński, gmina Jedlicze

5. Kopalnia Ropy Naftowej Łodyna^[845]

Data powstania: 1860

Data zamknięcia: ?

Położenie: Łodyna, województwo podkarpackie, powiat bieszczadzki

Ropę w Łodynie pozyskiwano od wieków, m.in. do celów medycznych. W 1860 roku powstała tam pierwsza kopalnia ropy naftowej w gminie, której właścicielem był sir John Richard Eaton. W latach 80. XIX wieku do Łodyny przeniósł swoją działalność z Berehów Dolnych Józef Walter. Wraz z Izydorą Winnicką i adwokatem ze Lwowa założył kopalnię, w której wprowadził wiercecie metodą kanadyjską. W 1906 roku kopalnia przeszła w posiadanie firmy Nieuve Nederlandsche Maatschappij w Amsterdamie, a w 1912 roku przejął ją Glazor Stanisław August. W okresie międzywojennym kopalnia została rozbudowana przez firmę Polmin.

6. Kopalnia Ropy Naftowej Polana-Ostre^[846]

Data powstania: Przed 1870

Historia wydobycia ropy naftowej na tych terenach bierze swój początek w XIX wieku. Ropa na stokach Ostrego wypływała samoistnie i była wykorzystywana przez miejscowych do m.in. impregnacji drewna czy wyrobu smarów, czym zajmowali się maziarze. Te naturalne wycieki ropy skupiały się głównie w niewielkim wąwozie, do którego prowadzi ścieżka. Miejscowi nazywali to miejsce Makutra. Wraz ze wzrostem zapotrzebowania na ropę rozpoczęło się masowe wydobycie na skalę przemysłową. Początki tego procesu datowane są tutaj na drugą połowę XIX wieku. Kopalnię w Polanie założono z inicjatywy ówczesnych właścicieli majątku Laskowskich i Nanowskich, a ropę pozyskiwano w szybach kopanych. Liczba szybów w początkowym okresie to 38, a ślady rozsiane są po całym lesie Ostre i widoczne do dzisiaj. W kolejnych okresach działało tu już sporo spółek, które prowadziły odwierty w wielu miejscach z większymi lub mniejszymi sukcesami. Pracowało kilkadziesiąt szybów, a odwierty były prowadzone nawet do głębokości powyżej 600 m. Po II wojnie światowej Polana trafiła do ZSRR i wyposażenie kopalni zostało w dużej mierze rozszabrowane. Po powrocie do Polski w 1951 roku uznano, że przywrócenie działalności kopalni większego sensu nie ma i została ona zamknięta.

7. Kopalnia Ropy Naftowej Rajskie^[847]

Data powstania: 1870

Data zamknięcia: Koniec lat 60. XX wieku

Położenie: Rajskie, województwo podkarpackie, przy trasie małej obwodnicy bieszczadzkiej

Rajskie i sąsiednia wieś Studenne były wsiami z naturalnymi wyciekami oleju skalnego. Nazwa góry Tosta pochodzi zapewne od tłustych wycieków oleju skalnego u jej podnóża. Założycielką kopalni była Urszula hr. Golejewska. Po jej śmierci w 1891 roku pola naftowe wraz majątkiem przeszły w posiadanie fundacji jej imienia, która działała pod zarządem siostr klarysek z Charite. Eksploatacją kopalni na podstawie umów dzierżawnych z fundacją zajmowały się firmy: London Petroleum Co. Ltd., Spółka naftowa Rajskie Angermann–Pieniążek–Stryjeński i Spółka w Jaśle, Oil Investors Association z siedzibą w Tustanowicach, przemysłowiec galicyjski Lipe Schutzmann, Standard Nobel i Vacuum Oil Company Ltd. Wybuch wojny spowodował zamknięcie kopalni. Reaktywowano ją dopiero w 1951 roku po korekcie granic pomiędzy Polską Rzeczpospolitą Ludową a ZSRR. Z upływem czasu wydobycie ropy znacznie spadło. Pod koniec lat 60. XX wieku działalność kopalni stała się nieopłacalna. Zachowały się pozostałości po działalności kopalni naftowej.

8. Kopalnia Ropy Naftowej Ropienka^[848]

Data powstania: 1886

Data zamknięcia: ?

Położenie: Ropienka, województwo podkarpackie, powiat bieszczadzki

Pierwsze informacje o Ropience pochodzą z 1513 roku, kiedy to była w posiadaniu Piotra Kmity, właściciela tych ziem i zamku w Lesku. Jej nazwa pochodzi od występujących tu naturalnych złóż ropy naftowej. Ropę zaczęto wydobywać tu w 1864 roku za pomocą wiader z tzw. kopanek. Wydobycia na skalę przemysłową rozpoczęto w 1886 roku.

[844] Źródło: *Naftowe dziedzictwo działalności Ignacego Łukasiewicza*, Serwis Programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej Województwa Podkarpackiego, <https://ewt.podkarpackie.pl/index.php/programy-transgraniczne-2014-2020/projekty-pbu-naftowe-dziedzictwo-dzialalnosci-ignacego-lukasiewicza-lukasiewicz?start=8> [dostęp: 9.12.2023].

[845] Źródło: <https://szlaklukasiewicza.podkarpackie.pl/pl/iwonicz.html> [dostęp: 7.12.2023].

[846] Źródło: *Dawna kopalnia ropy Polana-Ostre*, Twoje Bieszczady, https://www.twojebieszczady.net/piesze/kopalnia_ropy.php [dostęp: 18.12.2023].

[847] Źródło: <https://szlaklukasiewicza.podkarpackie.pl/pl/rajskie.html> [dostęp: 9.12.2023].

[848] Źródło: *Łodyna + Ropienka*, Śladami Łukasiewicza, <https://szlaklukasiewicza.podkarpackie.pl/pl/ropienka.html> [dostęp: 9.12.2023].

9. Kopalnia Ropy Naftowej Sanok (?) – Muzeum^[849]

Data powstania: Po 1845

Data zamknięcia: ?

Położenie: Sanok, województwo podkarpackie

Powiat sanocki jest jednym z najstarszych ośrodków górnictwa naftowego. W XIX wieku w Sanoku odkryto złoża ropy naftowej. Około 1845 roku powstał kotlarski warsztat rzemieślniczy, który z czasem przekształcono w duży zakład przemysłowy, a następnie w fabrykę. Wytwarzano w nim narzędzia wiertnicze dla przemysłu naftowego, zbiorniki na ropę naftową, a także konstrukcje mostów kolejowych, tramwaje i wagony kolei wąskotorowej. W 2004 roku w Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, mieszczącym się przy ul. Rybickiego 3, powstał sektor naftowy. Ekspozycja za pomocą zebranych urządzeń i narzędzi z likwidowanych kopalń ropy naftowej, a także replik nieistniejących już obiektów pokazuje historię wydobywania ropy naftowej na Podkarpaciu od połowy XIX wieku po dziś. W muzeum zobaczyć można m.in. takie obiekty jak: wieże wiertnicze, kiwony pompowe, windy wyciągowe czy zbiorniki na ropę.

10. Kopalnia Ropy Naftowej Stara Wieś^[850]

Data powstania: 1891

Data zamknięcia: Połowa lat 50. XX wieku

Złoże Stara Wieś było okresowo eksploatowane i nie miało większego znaczenia gospodarczego, tworzyły go dwa elementy: wschodni, obejmujący kopalnie Młynki i Starowsianka, i zachodni, obejmujący Kopalnię Biała Ropa. Od 1946 roku prowadzono tu eksploatację metodą odbudowy górniczej polegającej na drążeniu sztolni upadowych. W pierwszej połowie lat 50. XX wieku zaprzestano eksploatacji i zlikwidowano kopalnię.

11. Kopalnia Ropy Naftowej Turaszówka^[851]

Data powstania: 1892

Data zamknięcia: 2019

Położenie: Turaszówka, dzielnica Krosna

W Turaszówce znajdowały się rozległe złoża ropy naftowej, którą wydobywano ponad 100 lat. W roku 2019 złoża zostały wyczerpane i zakończono ich eksploatację. Kopalnia ropy została zlikwidowana, a szyby wiertnicze (popularne kiwaki) usunięte.

12. Kopalnia Ropy Naftowej Turze Pole^[852]

Data powstania: Około 1890

Data zamknięcia: Lata 90. XX wieku

Położenie: Turze Pole—Zmiennica, powiat Brzozów, województwo podkarpackie

Pierwsze prace poszukiwawcze i wydobywcze na niewielką skalę rozpoczęto w 1885 roku. W 1890 roku rozpoczęto pierwsze prace wiertnicze. Do I wojny światowej pracowało tu kilkanaście otworów. Podczas I wojny i w okresie międzywojennym wykonano ok. 35 otworów. Na tym terenie działały w 1939 roku kopalnie: w Zmiennicy – Pollon (własność przedsiębiorstwa państwowego Polmin). W Turzym Polu – Nad Grabcem (Polmin), Ryszoldo (spółka Oterna) i Szczęść Boże (Bracia Szydło). Ruch wiertniczy w kopalni był kontynuowany przez okres II wojny światowej aż do lat 50. XX wieku. W sumie wykonano 123 otwory, a produkcję ropy i gazu dawało ponad 80 odwiertów. Były one pompowane grupowo za pomocą pięciu kieratów. W latach 90. XX wieku rozpoczął się proces likwidacji otworów na wyczerpującym się złożu, który z przerwami trwa do chwili obecnej. Z dużej niegdyś kopalni pozostało niespełna 15 czynnych odwiertów. Jeszcze na początku XXI wieku dużą atrakcją stanowiły zabytkowe kieraty pasowe z wielkimi tarczami drewnianymi po starych wiertnicach kanadyjskich i drewnianymi łożami. Jeden był na Kopalni Pollon w Zmiennicy, drugi zaś (kierat nr 3) na Kopalni Nad Grabcem w Turzym Polu. Oba pośród pięknych lasów jodłowych. Po wycofaniu z ruchu, kilka lat później, kieraty nie zostały zniszczone jak większość urządzeń z likwidowanych kopalń, ale wzbogaciły kolekcje eksponatów Skansenu Naftowego w Bóbrce i Sektora Naftowego w Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku.

[849] Źródło: *Sanok, Śladami Łukasiewicza*, <https://szlaklukasiewicza.podkarpackie.pl/pl/sanok.html> [dostęp: 9.12.2023].

[850] Źródło: *Harkłowa, Śladami Łukasiewicza*, <https://szlaklukasiewicza.podkarpackie.pl/pl/harklowa.html> [dostęp: 9.12.2023].

[851] Źródło: *Naftowe dziedzictwo działalności Ignacego Łukasiewicza*, dz. cyt.

[852] Źródło: Augustowski Z., *Stare kopalnie ropy naftowej. Turze Pole – Zmiennica*, Brzozowiana.pl, <https://brzozowiana.pl/brzozow/item/5789-stare-kopalnie-ropy-naftowej-turze-pole-zmiennica.html> [dostęp: 18.12.2023].

13. Kopalnia Ropy Naftowej Uherce Mineralne^[853]

Data powstania: 1866

Data zamknięcia: ?

Położenie: Uherce, województwo podkarpackie, powiat leski, gmina Olszanica

W 1870 roku powstały pierwsze szyby kopane, w sąsiedztwie naturalnych wycieków, które musiały być bardzo obfite, albowiem w tym roku określane są jako źródła nafty. W 1877 roku rozpoczęto eksploatację złoża ropy naftowej na skalę przemysłową. Początkowo kopano doły o głębokości kilkudziesięciu metrów i zbierającą się na ich dnie ropę czerpano wiadrem. Jej rozwój zdynamizował przyjazd amerykańskiego przemysłowca Williama Sztockera. Obszar naftowy podzielony był na trzy pola górnicze Turgieniew, Kraszewski, Siemiradzki. W 1880 roku było tutaj dziewięć takich szybów kopanych. Ropę przerabiano w zbudowanej na miejscu destylarni. W tym roku przeprowadzono pierwsze wiercenie do głębokości 127 m, następne – 146 m i 186 m. Kopalnia Uherce należała wówczas do Spółki Bergbau Gesellschaft, której udziałowcami byli Ignacy Łukasiewicz, Stocker, Zaykowski i Beuen. Kopalnia miała wydzielone trzy pola górnicze, którym nadano nazwy Siemiradzki, Kraszewski i Turgieniew. W 1881 roku osiągnięto w odwiercie 200 m głębokości, a kopalnia posiadała własną rafinerię rozmieszczoną w dwóch budynkach z pomieszczeniami dla dyrekcji i robotników. W 1883 roku, z inicjatywy Adolfa barona Rhade – kierującego kopalnią – oraz właściciela terenów naftowych Augusta Hr. Bellagarde, kopalnia w Uhercach stała się miejscem wprowadzenia w Galicji nowej metody wiertniczej (zwanej kanadyjską), która zmieniła oblicze przemysłu naftowego. Pierwszego wiercenia tym sposobem dokonano przy pomocy przeszkolonych robotników niemieckich z Hanoweru, a od następnego roku prowadził je kanadyjski specjalista wiertniczy William Mac Garvey. W 1895 roku powstało Galicyjsko-Karpackie Naftowe Towarzystwo Akcyjne z siedzibą w Glinniku Marianpolskim, które prowadziło liczne wiercenia poszukiwawcze na terenie Podkarpacia, w tym i w Uhercach. W 1896 roku w miejscowości była czynna kopalnia składająca się z 18 szybów i rafinerii, które uległy pożarowi i nie zostały odbudowane. Od 1882 roku prace prowadzili tu: August hr. Bellegarde, Adolfa von Rhade, John Simenon, Wiliam Henry Mac Garvey, Kazimierz Lipiński, firma The European Petroleum Company Limited z siedzibą w Sanoku, Ernest Till, firma Tina Mansfield et Company, Berl Ringl i Uherce spółka naftowa z o.o. W 1912 roku Angielskie Towarzystwo Finansowe Cansfield et Company ponownie przystąpiło do eksploatacji ropy, wierząc dwa szyby na głębokość do 400 m, jednak z chwilą wybuchu I wojny właściciel został aresztowany przez Austriaków i zaniechano dalszego wydobywania. 28 lutego 1947 roku spółka naftowa z o.o. Uherce została upaństwowiona.

[853] *Uherce Mineralne z Kostryniem, wś, pow. leski*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. XII: *Szlurpkiszki – Warłyńka*, dz. cyt., s. 752.

Górnicy 1290 m pod ziemią. Kopalnia Budryk, Ornontowice, 2017 r.
Fot. Grzegorz Celejewski / Agencja Wyborcza.pl

7.

Bibliografia

7.1. Spis Map

Mapa 1.	Przemysł na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX wieku	15
Mapa 2.	Mapa Centralnego Okręgu Przemysłowego	17
Mapa 3.	Położenie złóż głównych surowców mineralnych w Polsce	20
Mapa 5.	Surowce mineralne w obszarze Polski. Opracowanie: Sławomir Dmowski, Warszawa 2021	25
Mapa 6.	Surowce energetyczne w Polsce. Opracowanie: Sławomir Dmowski, Warszawa 2021 r	28
Mapa 7.	Zagłębia węglowe w Polsce. Na podstawie: Sławomir Dmowski, Warszawa 2021	31
Mapa 8.	Mapa rozmieszczenia złóż węgla kamiennego Górnośląskiego Zagłębia Węglowego wg stanu na 31 grudnia 2014 roku	32
Mapa 9.	Granice historyczne wokół Zagłębia Dąbrowskiego	34
Mapa 10.	Pola z udokumentowanymi złożami węgla kamiennego w rejonie Chrzanowa	35
Mapa 11.	Mapa Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego	37
Mapa 12.	Mapa obszarów górniczych w Rybnickim Okręgu Węglowym	39
Mapa 13.	Zasięg terytorialny Zagłębia Dąbrowskiego.	41
Mapa 14.	Gminy województwa śląskiego, na terenach, których znajdują się kopalnie (oraz elektrownie) przeznaczone do likwidacji lub restrukturyzacji w województwie śląskim	43
Mapa 15.	Gminy w transformacji górniczej w województwie śląskim	44
Mapa 16.	Schemat lokalizacji kopalni węgla kamiennego JSW SA (łącznie z przekazanymi do Spółki Restrukturyzacji Kopalń)	46
Mapa 17.	Położenie kopalń Polskiej Grupy Górniczej	48
Mapa 18.	Ryc. 18. Lokalizacja Lubelskiego Zagłębia Węglowego	50
Mapa 19.	Mapa rozmieszczenia złóż węgla kamiennego w Zagłębiu Lubelskim	51
Mapa 20.	Mapa węgloności w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym	54
Mapa 21.	Lokalizacja złóż węgla brunatnego w Polsce	61
Mapa 22.	Położenie głównych rejonów występowania złóż węgla brunatnego w Polsce	62
Mapa 23.	Mapa historyczna położenia Ziemi Lubuskiej i Śląska (Górnego)	65
Mapa 24.	Lokalizacja i zasoby bilansowe lubuskich złóż węgla brunatnego, Zbigniew Kasztelewicz	67
Mapa 25.	Zagłębia wydobywcze węgla brunatnego w Polsce	71
Mapa 26.	Ryc. 26. Zagospodarowanie Kopalni Węgla Brunatnego Bełchatów	73
Mapa 27.	Mapa lokalizacji złóż węgla brunatnego w rejonie Konina	75
Mapa 28.	Kopalnie węgla brunatnego na pograniczu polsko-czesko-niemieckim	77
Mapa 29.	Położenie Kopalni Turów i elektrowni w zagłębiu turosszowskim	78
Mapa 30.	Obszary występowania złóż ropy naftowej i gazu ziemnego. Zagłębia wydobywcze ropy naftowej i gazu ziemnego w Polsce	80
Mapa 31.	Złóża gazu ziemnego w Polsce	82

7.2. Bibliografia

7.2.1. Publikacje zwarte

1. 1823–1988. *Kopalnia Węgla Kamiennego „Katowice”*, Maroszek Henryk (red.), Katowice 1988.
2. 1961–1976. *Kopalnia Sosnowiec. Dzieje zakładu i załogi (1876–1976)*, Rechowicz H. (red.), Katowice 1976
3. Adamczyk A., *Reden Mariahilf. Biertułtowskie kopalnie*, Rybnik 2005.
4. Adamczyk A., *Kopalnia Szczęście Beaty Beatensglück w Niewiadomiu*, Rybnik 2009.
5. Adamczyk A., *Kopalnia Węgla Kamiennego Hoym Ignacy 1792–1967–2011*, Warszawa 2011.
6. Adamczyk A., *Dzieje Kopalni Węgla Kamiennego Rydułtowy-Anna. Kopalnia Charlotte 1806–1945*, Rydułtowy 2012.
7. Agricoli G., *De Re Metalica Libri XII – Rzecz o górnictwie i hutnictwie*, Basileae 1556.
8. *Archiwalia kopalni Bobrek*, [w:] *Z dziejów dzielnic Bytomia*, t. VIII, Drabina J. (red.), Bytom 1991.
9. *Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, cz. I: *Mapy, plany*, Warszawa 2008, rcin.org.pl.
10. Bancarzewska M. i in., *Ochrona środowiska*, Warszawa 2013. Za: Państwowy Instytut Geologiczny.
11. Bandurski B., Bawecki J., Kierzenkowski T., Stalski L., *Historia i kronika Kopalni Węgla Kamiennego Nowa Ruda. Zarys dziejów*, Nowa Ruda 1989.
12. Barecki Z., Piątek E., Żabicka-Barecka D., *Concordia, Ludwik, Pstrowski, Szyb Maciej w Zabrze. Nowe oblicza kopalni węgla kamiennego – nowa karta historii*, Zabrze 2014.
13. Bawecki J. (red.), *Historia i kronika Kopalni Węgla Kamiennego Nowa Ruda. Zarys dziejów*, Nowa Ruda 1989.
14. Behan A., *Nowa Ruda: przewodnik historyczno-turystyczny*, Nowa Ruda 2006.
15. Bielecki S., *Kopalnie węgla kamiennego w Dąbrowie Górniczej (1785–1995)*, t. 5, Dąbrowa Górnicza 2008.
16. Bielecki S.W., *Kopalnia Sosnowiec. Dzieje zakładu górniczego (1876–1997) oraz Sielca, dzielnicy miasta Sosnowca*, Sosnowiec 2017.
17. Binek-Zejda A., Lazar S., Szaleniec I., *Kopalnia i osiedle robotnicze Saturn. Historia, architektura, ludzie*, Czeladź 2016.
18. Bocheński J.M., *Krakowskie prawo górnictwa*, Kraków 1898. *Projekt do ustawy górnictwa*, 1818.
19. Bodlak M., Borzęcki R., Zibrow A., *Historia eksploatacji węgla kamiennego na polu Piast w Nowej Rudzie na Dolnym Śląsku z uwzględnieniem zjawiska wyrzutów gazów i skał*, „Hereditas Minariorum”, 3, 2016.
20. Borowy R.W., *Kopalnia Kleofas 1792–1992*, Katowice 1992.
21. Borowy R.W., *Kopalnia Kleofas: materiały do dziejów*, Katowice 1992.
22. Borowy R.W., *Wczoraj, dziś, jutro... kopalni Katowice-Kleofas – historia węglem pisana*, Katowice 1997.
23. Bossowski A., Ichnatowicz A., *Atlas geologiczny Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego*, Warszawa 2006.
24. Bugaj T., Glosz M., *Główna Kluczowa Sztolnia Dziedziczna. Europejski Ośrodek Kultury Technicznej i Turystyki Przemysłowej w Zabrzu*, „Budownictwo Górnicze i Tunelowe” 1, 2012.
25. Bulsa M., *Ulice i place Katowic*, Katowice 2012.
26. Bulsa M., Szmatloch B., *Katowice, których nie ma*, Łódź 2019.
27. Bulsa M., *Patronackie osiedla robotnicze*, t. 2: *Zagłębie Dąbrowskie, Ziemia Rybnicka, Ziemia Wodzisławska*, Łódź 2023.
28. Burczyk D., *Archiwalia kopalni Bobrek*, [w:] *Z dziejów dzielnic Bytomia*, t. VIII, Drabina J. (red.), Bytom 1991.
29. Burzyński A., *Górnictwo, hutnictwo i przemysł rafineryjny*, [w:] *Informator statystyczny do dziejów przemysłu w Galicji*, Kraków 1982.
30. Chmielewska M., *Kopalnie węgla kamiennego w Katowicach*, [w:] *Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury*, Madziarz M., Zagożdżon P.P. (red.), Wrocław 2010.
31. Ciuk E., *Węgiel brunatny*, [w:] *Surowce mineralne Ziemi Lubuskiej*, Kozłowski S. (red.), Warszawa 1978.
32. Choroszewski W., *Poszukiwania geologiczne dokonane w ostatnich latach*, [w:] *Pamiętnik Fizyograficzny*, t. 1, Warszawa 1881.
33. Cichy L., Gałuszka B., *Kopalnia Wieczorek 1826–1985*, Śląski Instytut Naukowy, Katowice 1985.
34. Ciepiera B., *Najstarsze i ostatnie kopalnie węgla w Zagłębiu Dąbrowskim*. Sosnowiec 2003.
35. Ciepiera B., *Z historii górnictwa. Kopalnia Jowisz 1907–2002*, „Wiadomości Górnicze” 1 (56), 2005.
36. Ciepiera B., *Kopalnie węgla kamiennego w Będzinie (1823-1998/2001)*, Będzin–Sosnowiec 2009.
37. Ciepiera B., *Dawne zapomniane kopalnie na terenie Ziemi Psarskiej*, Będzin 2011.
38. Cimała B., Porwoł P., Wieczorek W., *Wypisy do dziejów Rybnika i Wodzisławia Śląskiego*, Opole 1985.
39. Długoborski W., *Mysłowice, Zarys rozwoju miasta*, Katowice 1977.
40. Dłużewski E., Jaros J., Ziemia J., Ziemia M., *Kopalnia Generał Zawadzki (1785–1985)*, Katowice 1985.
41. Dolata S., Bujoczek T., Szyguła B., *100 lat Kopalni Węgla Kamiennego Knurów 1903–2003*, Kraków 2003.
42. Dolata S., Bujoczek T., Szyguła B., *100 lat Kopalni Węgla Kamiennego Knurów 1903–2003*, Kraków 2003.
43. Drath A., *Węgiel brunatny kopalni Zygmunt w Porębie obok Zawiercia*, Warszawa 1935.
44. Duda A., *60 lat kopalni Piekary*, „Kompania Węglowa” 65 (10), 2014.
45. Dybeł T., Hebliński J., *Historia Miechowic i kronika kopalni Miechowice (reprint wydania z 1988 roku)*, [w:] *Historia KWK Bobrek*, Hebliński J. (red.), Bytom 2002.
46. *Dzieje Sławkowa*, Kiryk F. (red.), Kraków 2001.
47. *Encyklopedia Dąbrowy Górniczej A–Z*, t. 1, Dąbrowa Górnicza 1996.
48. Frużyński A., *75 lat Kopalni Węgla Kamiennego Andaluja, Piekary Śląskie* 1974.
49. Frużyński A., *Zabrze – centrum górnośląskiego przemysłu koksochemicznego. Część I – do 1876 r.*, „Górniki Polski” 1, 2007.
50. Frużyński A., *Zabrze – centrum górnośląskiego przemysłu koksochemicznego. Część II – lata 1876–1945*, „Górniki Polski” 2, 2009.

51. Frużyński A., Zabrze – centrum górnośląskiego przemysłu koksochemicznego. Część III (1945–2010), „Górniki Polski” 4, 2010.
52. Frużyński A., *Rybnicki Okręg Węglowy w okresie Polski Ludowej*, [w:] *Studia z dziejów ziemi rybnicko-wodzisławskiej w latach 1945–1989*, Dziurok A., Kloch B. (red.), Rybnik 2011.
53. Frużyński A., *Zarys dziejów górnictwa węgla kamiennego w Polsce*, Zabrze 2012.
54. Frużyński A., *Kopalnie węgla kamiennego w Polsce*, Łódź 2012.
55. Frużyński A., Grzegorek G., Rygus P., *Kopalnie i huty Katowic*, Katowice 2017.
56. Grabania M., *Górnośląski Okręg Przemysłowy: liczby, fakty, problemy*, Katowice 1964.
57. Kaszowska O., Kalisz P., Kowalski A., *Zagospodarowanie obiektów poprzemysłowych i usuwanie szkód górniczych w zabudowie na terenach górniczych kopalń węgla kamiennego*, „Przegląd Górniczy” 7–8 (62), 2006.
58. Kluk K., *Rzeczy kopalnych osobliwie zdatniejszych szukanie, poznanie i zażycie*, t. 1: *O rzeczach kopalnych w powszechności, o wodach, solach, tustościach ziemnych i ziemiach*, Warszawa 1781.
59. Kosmaty J., *Wałbrzyskie tereny pogórnice po 15 latach od zakończenia eksploatacji węgla*, „Górnictwo i Geologia”, 6, 1, 2011.
60. Garbacz K., *Przewodnik po zabytkach województwa lubuskiego*, t. 2, Powiaty: żarski – żagański – nowosolski – wschowski, Zielona Góra 2012.
61. Gąsiorowska-Grabowska N., *Górnictwo i hutnictwo w Królestwie Polskim 1815–1830*, Warszawa 1922.
62. Gieleciak Z., *Kopalnia Czeczott w kalejdoskopie lat*, Wola 1995.
63. Gontaszewska A., Kraiński A., *Consolidierte Grünberger Gruben – zarys historii*, [w:] *Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury*, Madziar M., Zagożdżon P.P. (red.), Wrocław 2010.
64. Gontaszewska A., *Podziemna eksploatacja węgla kamiennego na Ziemi Lubuskiej – dawne górnictwo, współczesny problem*, „Przegląd Górniczy” 10 (71), 2015.
65. Gontaszewska A., *Zarys historii górnictwa węgla brunatnego w okolicy Osna Lubuskiego i Sulęcina (Ziemia Lubuska)*, „Hereditas Minariorum” 2, 2015.
66. Gontaszewska-Piekarz A., *Historyczne górnictwo węgla brunatnego w okolicach Gubina*, „Hereditas Minariorum” 4, 2017.
67. Gontaszewska A., *Z historii górnictwa węgla brunatnego w Cybince (Ziemia Lubuska)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1 (61), 2016.
68. Gontaszewska A., *Glisno – zapomniane uzdrowisko oparte na węglu brunatnym*, „Hereditas Minariorum” 3, 2016.
69. Gontaszewska-Piekarz A., *Historyczne górnictwo węgla brunatnego w okolicy Górzycy (powiat ślubicki)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego: Inżynieria Środowiska” 167 (47), 2017.
70. Gontaszewska-Piekarz A., *Historyczne górnictwo węgla brunatnego w okolicach Gubina*, „Hereditas Minariorum” 4, 2017.
71. Góra S., *Kopalnia Porąbka-Klimontów. W zarysie dziejów*, Sosnowiec 2000.
72. Góra S., *Kopalnia Węgla Kamiennego Jowisz. Wojkowice, Piekary Śląskie* 2002.
73. *Górnośląski Okręg Przemysłowy, skala 1:65 000*, Warszawa 2015.
74. Grabania M., *Górnośląski Okręg Przemysłowy: liczby, fakty, problemy*, Katowice 1964.
75. Graniczny M., Urban H., Wołkowicz K., Wołkowicz S., Zdanowski A., *Historia poszukiwań i wydobywania ropy naftowej na ziemiach polskich do 1939 roku*, „Przegląd Górniczy” 12, 2015.
76. Gruchlik P., Kowalski A., *Początki górnictwa węgla kamiennego w Katowicach i problem płytkich wyrobisk górniczych*, „Przegląd Górniczy” 68 (1), 2012.
77. *Historyczny atlas Polski*, Warszawa 2011.
78. *Informator historyczny Kopalni Bytomskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego*, Katowice, circa 1958.
79. Lzydorczyk H., *Kopalnia Sieniawa: ekonomiczna i ekologiczna*, „Kwartalny Biuletyn Informacyjny Węgiel Brunatny”, 3 (60), 2007.
80. Jach A., *Turystyczno-edukacyjna ścieżka piesza lub rowerowa o charakterze przyrodniczo-historycznym Ze Starego Orzegowa przez Franielowe, Fazaniec Orzegowski do Stawów Niemieckich i Fazańca Szombierskiego w dzielnicach Orzegów i Godula miasta Rudy Śląskiej oraz w dzielnicy Szombierki miasta Bytomia*, Ruda Śląska 2010.
81. Janeczek Z., *Z dziejów chorzowskiego górnictwa węglowego*, Katowice 1995.
82. Janeczek Z., *Szkice z dziejów kopalni Wawel: wydanie okolicznościowe z okazji zakończenia działalności kopalni Wawel*, Katowice 1999.
83. Jankowski W., *Mały przewodnik po Polsce*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1983.
84. Janota W., *Katowice między wojnami. Miasto i jego sprawy 1922–1939*, Łódź 2010.
85. Janowski M., *75 lat Kopalni Węgla Kamiennego Andaluzja w Piekarach Śląskich (1908–1983)*, Piekary Śląskie 1983.
86. Jaros J., *Górnictwo węglowe ziemi bytomskiej*, [w:] *Tradycje górnictwa ziemi bytomskiej*, Maroszek H. (red.), Katowice 1967.
87. Jaros J., *Historia górnictwa węglowego w Zagłębiu Górnośląskim w latach 1914–1945*, Katowice–Kraków 1969.
88. *Katowice 1865–1945. Zarys rozwoju miasta*, Szaflarski J. (red.), Katowice 1978.
89. Kocurek D., Lysko A., *Ślady zatrzymanego czasu... Wola na starych fotografiach*, Wola 2007.
90. Kołodziej G., *Historia ewolucji kopalni Polska-Wirek (Kopalnia Prezydent, Polska i Polska-Wirek)*, Świętochłowice 2004.
91. Kołodziejczyk U., *Charakterystyka złóż węgla brunatnego w województwie lubuskim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego” 17, 2010.
92. *Konińskie Zagłębie Węgla Brunatnego*, [w:] *Wielka encyklopedia A–Z*, s. 1300.
93. Konopelska W., *Saturn. Z dziejów kopalni i Towarzystwa Górniczo-Przemysłowego Saturn w Czeladzi*, Czeladź 2006.
94. *Kopalnia węgla kamiennego Siemianowice. Zarys dziejów*, Przewłocki Jerzy (red.), Katowice 1979.
95. *Kopalnie i huty Katowic*, Grzegorek G. (red.), Katowice 2017.
96. Kossuth S., *Górnictwo węglowe na Górnym Śląsku w połowie XIX wieku*, Katowice 1965.
97. Koźma J., *Ścieżka geoturystyczna Dawna kopalnia Babina, Łęknicza* 2019.

99. Krajniewski J., Rogaczewska A., *Dzieje Ziemi Zagłębiowskiej*, Będzin 1997.
100. Krawczyk A.J., *Rozwój przestrzenny i zmiany terytorialne Radzionkowa*, [w:] Krawczyk A.J., Minas M., Tycza P., Wroński J., *Dzieje Radzionkowa*, Radzionków 2002.
101. Krygier E., Molenda D., Saładziak A., *Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce. Powiat Olkusz, województwo krakowskie*, cz. I: *Zabytki górnicze*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971.
102. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, Instytut Historii Kultury Materialnej” 55, 2007.
103. Lapski A., *Spacery ulicami Chorzowa (monografia ulic miasta z opisem zabytków i miejsc godnych uwagi)*, Chorzów 2014.
104. *Leksykon naukowo-techniczny z suplementem*, t. 1, Warszawa 1989.
105. Leś-Runicka M., *Historia kopalni węgla kamiennego Janina w Libiążu*, Libiąż 2008.
106. Lorenz K., *Muszkietierowie schodnicy: Odrzywołski i Wołski*, „Biuletyn Stowarzyszenia Przyjaciół Ziemi Drohobyckiej”, 20, 2017.
107. Lorenz K., Szwed-Lorenz J., Ślusarczyk S., *Rozwój i upadek przemysłu naftowego w Galicji*, „Hereditas Minariorum”, 4, 2017.
108. Lubszczyk J., *Od Rybnickiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego do Jastrzębskiej Spółki Węglowej*, „Biuletyn Galerii Historii Miasta” 4 (30), 2013.
109. Luksa J., *Rozwój wydobywania w kopalniach węgla kamiennego w Polsce w latach 1769–1948*, Katowice 1959.
110. Maciejak K., Maciejak M., *Kopalnia Schwarze Minna*, „Hereditas Minariorum”, 2, 2015.
111. Majewski M.W., *Poszukiwania złóż ropy naftowej i gazu w Polsce (1919–1939)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Historica” VIII, 2009.
112. Marek J., *Uwarunkowania i przebieg procesu likwidacji kopalń węgla kamiennego*, „Studia Ekonomiczne. Akademia Ekonomiczna w Katowicach” 37, 2006.
113. Matuszczyk Z., *W czasach niewoli narodowej*, [w:] *Dzieje Sławkowa*, Kiryk F. (red.), Kraków 2001.
114. Matuszczyk-Kotulska A., *Rydułtowy. Zarys dziejów*, Rydułtowy 1997.
115. Mazurski K.R., Zieliński A., *Łużyce*, Warszawa 1984.
116. Michalkiewicz S., *Wałbrzych. Zarys monografii miasta na tle regionu*, Wrocław 1993.
117. Moskal J., *Bogucice, Załęże et nova villa Katowice – Rozwój w czasie i przestrzeni*, Katowice 1993.
118. Mrass P., *Das oberschlesische Borsigwerk – Górnośląski Borsigwerk*, Zabrze 1995.
119. Mrowiec A., *Dzieje Kopalni Węgla Kamiennego Radzionków w Radzionkowie (1871–1971)*, Radzionków 1972.
120. Musioł L., *Z dziejów Kochłowic, Halemby, Bykowiny, Kłodnicy oraz Starej Kuźnicy*, Ruda Śląska 2010.
121. *Na trasie Balkan Ekspresu. Giszowiec, Nikiszowiec, Szopienice. Przewodnik po dzielnicach Katowic*, Jabłoński L. (red.), Katowice 2013.
122. Nicieja S., *Kresowe trójmiasto: Truskawiec – Drohobycz – Borysław*, Opole 2009.
123. Niewiarowski M., *XV lat Bytomskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego:*
124. *1945–1960, Bytom 1960; Górnictwo węgla po roku 1815, 1936*, [w:] Piernikarczyk J., *Historia*
125. *górnictwa i hutnictwa na Górnym Śląsku*, t. 2, Katowice 1936.
126. Otte J., Szopa R., *Symbole Chorzowa*, Chorzów 2010.
127. 127. Pakuła L., *Kształtowanie się i struktura Zachodnio-Krakowskiego Kompleksu Przemysłowego*, „Biuletyn KPZK PAN” 2, 1965.
128. Pakuła L., *Procesy aglomeracyjne i integracyjne przemysłu na obrzeżu Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, Kraków 1973.
129. Pasterski B., *Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1989*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dra hab. Pawła Graty, Uniwersytet Rzeszowski, Kolegium Nauk Humanistycznych, Instytut Historii, Rzeszów.
130. *Polskie Kopalnie Skarbowe na Górnym Śląsku. Spółka Dzierżawna*, Katowice 1924 (reprint).
131. Pawłowski W., *Borysław – stolica Polskiego Zagłębia Naftowego w Karpatach Wschodnich (do 1939 roku)*, „Technika Poszukiwań Geologicznych” 4–5, 1995.
132. Piątek E., *Historia dolnośląskiego górnictwa węgla kamiennego od XV do połowy XVIII wieku*, Wrocław 1989.
133. Piątek E., *Historia Kopalni Węgla Kamiennego Guido*, [w:] *Kopalnia Guido w Zabrzu. Fragment górnośląskiego górnictwa węglowego*, Piątek E. (red.), Pszczyna 2013.
134. Piątek E., *Kopalnia Amalia. Pierwsza kopalnia węgla w Zabrzu*, „Bezpieczeństwo Pracy i Ochrona Środowiska w Górnictwie”, 5, 2015.
135. Piegza M., *Piaśniki: zarys dziejów kolonii, dzielnicy, Świętochłowice* 2009.
136. Piesowicz K., *Zakłady górnicze w Sielcach (Monografia przemysłu dworskiego w XIX w.)*, [w:] Jezierski A., Kaczyńska E., Kowalska-Glikman S., Piesowicz K., *Ekonomika górnictwa i hutnictwa w Królestwie Polskim 1840–1919*, Warszawa 1961.
137. Pinocy K., *Kopalnia Martha Valeska, Marta Valeska. Kopalnia Martha Valeska ulica: 1833–2017*, Łaziska Górne 2017.
138. Porwoł P., *Osiedla robotnicze w Radlinie i Pszowie*, Wodzisław 2005.
139. Potempa A., *Kompania Węglowa S.A. Zakład Górniczy Piekary w Piekarach Śląskich. 100 lat KWK Andaluja*, Piekary Śląskie 2012.
140. *Poznaj swoją małą ojczyznę – Zagłębie Dąbrowskie i okolice*, Zieliński A. (red.), Sosnowiec 1991.
141. Praca zbiorowa, *Doświadczenia z likwidacji zakładów górniczych*, Wałbrzych 1999.
142. Preidl W., Wójcicki A.J., *Kopalnia węgla blanowickiego Zygmunt w Porębie koło Zawiercia*, „Hereditas Minariorum” 2, 2015.
143. Proksa S., *Dzieje przemysłu*, [w:] *Jaworzno. Wydawnictwo z okazji stulecia nadania praw miejskich 21 IX 1901–21 IX 2001*, Jaworzno 2001.
144. Proksa S., *Kościuszko – Kopalnia, której już nie ma*, [w:] „Zeszyty Historyczne MJ”, 4, 2001.
145. Przemsza-Zieliński J., *Sosnowiec znany i... nieznan*, Sosnowiec 1992.
146. *Przewodnik po Zagłębiu Dąbrowskim*, Sosnowiec 1939.
147. Rosenberg M., *Kodeks naftowy*, t. 1, Kraków 1908.

148. Rzewiczok U., *Dzieje Dębu (1299–1999): Monografia historyczna dzielnicy Katowic*, Katowice 1999.
149. Skoczylas J., *Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Górnictwa*, „Przegląd Górniczy” 2 (72), 2016.
150. Sobala P., Tkocz M., *Kapitał zagraniczny w przemianach gospodarczych tradycyjnego ośrodka przemysłowego na przykładzie Chorzowa*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, 8, 2006.
151. *Sosnowiec. Zarys rozwoju miasta*, Rechowicz H. (red.), Warszawa–Kraków 1977.
152. Stachowicz K., *Kopalnia Fanny. Historia pisana węglem i ogniem*, Siemianowice Śląskie 2022.
153. Starościk W., *280 lat historii Dąbrowy Górniczej*, Dąbrowa Górnicza 2006.
154. Starnawska J., *Dzieje Katowic (1299–1945)*, Katowice 1990.
155. Swajdo J., *Między Wisłą a Pilicą. Dzieje podziałów administracyjnych w regionie kielecko-radomskim do 1975 roku*, Kielce 2005.
156. Syrek M., *Przemysł regionu katowickiego w latach 1945–1974*. Katowice 1976.
157. Szaraniec L., *Osady i osiedla Katowic*, Katowice 1996.
158. Szczech B., *Siedemnastowieczny transumpt fundacji łagiewnickiej dla kościoła mariackiego w Bytomiu*, Katowice 2003.
159. Sznajder M., *Historie z Worka – historia powstawania kopalni i elektrowni Turów w latach 50. i 60.*, Turów 2002.
160. Śmiałek M., *Sosnowieckie ABC*, t. 3, Sosnowiec 2004.
161. Śmiałek M., *Sosnowieckie ABC*, t. 4, Sosnowiec 2005.
162. Tarabula M., *Historia Wyższego Urzędu Górniczego na tle dziejów nadzoru górniczego na ziemiach polskich*, Katowice 2012.
163. 164. Tofiliska J., *Giszowiec. Monografia historyczna*, Katowice 2016.
164. 165. Traube H., *Minerale Schlesiens*. Breslau 1888, s. 5.
165. 166. Tryba S., *Wielokrotna spadkobierczyni*, „Nasz Holding” 4 (113) 2016.
166. Witecka H., *Kopalnia Węgla Kamiennego Rozbark: Zarys dziejów 1824–1984*, Katowice 1985.
167. 169. Wójcik J., *Stan, wykorzystanie i zagospodarowanie obiektów poprzemysłowych w Wałbrzychu i Boguszowie-Gorcach, ze szczególnym uwzględnieniem budynków i budowli pogórnich*, [w:] *Turystyka kulturowa na Dolnym Śląsku – wybrane aspekty*, K. Widawski (red.), Wrocław 2011.
168. 170. Wójcik J., *Obiekty poprzemysłowe w Wałbrzychu i Boguszowie-Gorcach: stan, wykorzystanie i zagospodarowanie*, „Przegląd Górniczy” 12, 2011,
169. Wójcik J., *Tereny pokopalniane Zagłębia Wałbrzyskiego 20 lat po zamknięciu kopalń węgla*, „Przegląd Geograficzny”, (2) 90, 2018.
170. *Wydobycie węgla brunatnego i rekultywacja terenów pogórnich w regionie lubuskim*, Greinert A. (red.), Zielona Góra 2015.
171. *Wyimki. Kronika 65-lecia Kopalni Węgla Brunatnego Konin*, Galantkiewicz E. (red.), Bydgoszcz 2010.
172. *Vereinigte Königs und Laurahütte. 1871–1921*, Berlin 1921.
173. 172. Zdanowski A., *Atlas Geologiczny Lubelskiego Zagłębia Węglowego*, Warszawa 1999.
174. Zuziak A., *Sylwetki kopalń i zakładów Bytomskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego*, [w:] *Tradycje górnictwa ziemi bytomskiej*, Maroszek H. (red.), Katowice 1967.
175. *Z przeszłości Zagłębia Dąbrowskiego i okolicy: szkice monograficzne z ilustracjami*, Z. 10, Kantor-Mirski M. (red.), Sosnowiec 1931.

7.2.2. Publikacje on-line

1. Adamczyk A., Walla B., *Zarys dziejów kopalni Rymer*, Izba Pamięci Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Przemysłowym, <https://sitg.rybnik.pl/kopalnie-zlikwidowane-w-rop/rybnik-rymer.php> [dostęp: 13.11.2023].
2. Chalasz R., *Początki górnictwa węglowego w Wielkopolsce*, Wielkopolska Historycznie, <https://wielkopolskahistorycznie.pl/2020/10/28/poczatki-gornictwa-weglowego-w-wielkopolsce/> [dostęp: 14.12.2023].
3. Chmielewska M., *Kopalnie Węgla Kamiennego w Katowicach*, ResearchGate, https://www.researchgate.net/publication/335145849_Kopalnie_węgla_kamiennego_w_Katowicach [dostęp: 27.03.2024].
4. Ciołek A., Tkocz R., *Kopalnia Węgla Kamiennego „Żory” 1979–1999*, Izba Pamięci Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Przemysłowym, <https://sitg.rybnik.pl/kopalnie-zlikwidowane-w-rop/zory.php> [dostęp: 11.11.2023].
5. COP – *Centralny Okręg Przemysłowy*, Encyklopedia miasta Stalowa Wola, <http://www.stalowka.net/encyklopedia.php?dx=101> [dostęp: 20.10.2023].
6. Dilling R., Grabowska G., Janik J., Kosmaty J., *Ochrona wartości zabytkowych jako integralna część procesu likwidacji kopalń*, referat przygotowany przez Główną Komisję Muzealnictwa i Tradycji Górniczych, <https://web.archive.org/web/20050105195252/http://www.sitg.pl/4kdilling.doc> [dostęp: 27.03.2024].
7. Drost J., *Czesi kupili czechowicką kopalnię Silesia!*, Dziennik Zachodni, <https://dziennikzachodni.pl/czesi-kupili-czechowicka-kopalnie-silesia/ar/c3-343324> [dostęp: 22.09.2023].
8. Dutkiewicz A., *Kopalnia Ludwik – Ludwigs-Glück-Grube*, [w:] *Zabrze Moje Miasto*, <http://www.zabrze-aplus.pl/3-75-jahre-borsigwerk.html> [dostęp: 9.11.2023].
9. *Encyklopedia PWN: źródło wiarygodnej i rzetelnej wiedzy*, <https://encyklopedia.pwn.pl/> [dostęp: 24.02.2024].
10. Falecki D., *Dawna kopalnia Morgenroth*, CTMyslowice.pl, <https://ctmyslowice.pl/artukul/dawna-kopalnia-morgenroth/1434724> [dostęp: 23.11.2023].
11. Gardjan I., Szymtkie R., *Przemiany zespołu osadniczego Bełchatów-Rogowiec pod wpływem eksploatacji złóż węgla brunatnego*, „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, 6 (34), 2021, <https://doi.org/10.18778/2543-9421.06.10> [dostęp: 23.10.2023].
12. Gontaszewska A., *Z historii górnictwa węgla brunatnego w Cybince (Ziemia Lubuska)*, https://www.researchgate.net/publication/317004665_Z_HISTORII_GORNICTWA_WEGLA_BRUNATNEGO_W_CYBINCE_ZIEMIA_LUBUSKA [dostęp: 9.12.2023].
13. *Górnośląski Okręg Przemysłowy*, Słownik ekonomiczny PWN Biznes, <https://web.archive.org/web/20140215205058/http://biznes.pwn.pl/haslo/3907186/gornoslaski-okreg-przemyslwy.html> [dostęp: 19.10.2023].
14. *Kalendarium historyczne Miasta Łęczyny*, Miasto Łęczyny, <http://www.leczyny.pl/miasto/historia/kalendarium-historyczne.html> [dostęp: 27.03.2024].
15. *Kalendarium najważniejszych wydarzeń w Pszowie*, Historia Pszowa – Portal – Pszów, https://pszow.pl/strona-26-historia_pszowa.html [dostęp: 17.09.2023].
16. Komaniecka A., *KWK Wałbrzych – symbol wałbrzyskiego górnictwa*, Region Fakty, <https://web.archive.org/web/20170225053900/http://regionfakty.pl/region-wszystkie/walbrzych/wkw-walbrzych-symbol-walbrzyskiego-gornictwa-wideo/> [dostęp: 21.11.2023].
17. *Kopalnia „Czeladź” (Czeladź-Piaski)*, WikiZagłębie.pl, [https://wikizaglebie.pl/wiki/Kopalnia_%22Czeladz%22\(Czeladz%22-Czeladz-Piaski\)](https://wikizaglebie.pl/wiki/Kopalnia_%22Czeladz%22(Czeladz%22-Czeladz-Piaski)) [dostęp: 11.11.2023].
18. Kubacz A., *Kopalnia Preussengrube (potem kopalnia Miechowice)*, Historia Miechowic, http://www.gazetamiechowic.pl/historia/historia_przemyslu_1.html [dostęp: 21.11.2023].
19. Kurek R., *Ochronić przed niepamięcią*, Bractwo Gwarków Związku Górnośląskiego, s. 4 [dostęp: 9.11.2023].
20. Lapski A., *Chorzów mniej znany, Twój Chorzów / Puls Miasta*, 2014-09-01 [on-line]. *Lubelskie Zagłębie Węglowe*, Encyklopedia WIEM, https://web.archive.org/web/20160304204210/http://portalwiedzy.onet.pl/12627,,,,lubelskie_zaglebie_weglowe,haslo.html [dostęp: 19.10.2023].
21. Lubszczyk J., *Kopalnie powiatu rybnickiego w latach okupacji*, eNowiny.pl, <https://enowiny.pl/artukul,33969,kopalnie-powiatu-rybnickiego-w-latach-okupacji.html> [dostęp: 13.11.2023].
22. Piątek E., *Historia kopalni węgla kamiennego Julia*, Boehm-Chronik, <http://www.boehm-chronik.com/bergbau/julia.pdf> [dostęp: 11.11.2023].
23. Piątek E., Piątek Z., *Zarys dziejów dolnośląskiego górnictwa węglowego 1434–2000*, Boehm-Chronik, <http://www.boehm-chronik.com/bergbau/gorn1434-2000.pdf> [dostęp: 16.12.2023].
24. Praca zbiorowa Zarządu Koła Seniorów SITG byłej KWK 1 Maja, *Kopalnia 1 Maja w Wodzisławiu Śląskim – Izba Pamięci Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Przemysłowym*, SITG Rybnik, https://sitg.rybnik.pl/kopalnie-zlikwidowane-w-rop/wodzislaw_slaski-1_maja.php [dostęp: 17.09.2023].
25. Purzyński P., *50-lecie tragedii w kopalni Barbara-Wyzwolenie w Chorzowie*, Gazeta.pl, <https://katowice.wyborcza.pl/katowice/7,35055,1989076.html> [dostęp: 17.09.2023].
26. Ruszaj K., *Gorlicki przemysł naftowy – od powstania do współczesności*, Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów w Gorlicach, www.muzeum.gorlice.pl/teksty/gorlicki-przemysl-naftowy.pdf [dostęp: 20.11.2023].
27. Rys historyczny Miasta Łęczyny, Miasto Łęczyny, <http://www.leczyny.pl/miasto/historia/rys-historyczny.html> [dostęp: 9.11.2023].
28. *Rys historyczny kopalni Rymer*, <https://web.archive.org/web/20070927000756/http://www.kwsa.pl/index.php?m=22&ind=chw&menu=3#rymer> [dostęp: 13.11.2023].
29. Soida K., *Zmierzch torów wąskich – KWK Wieczorek*, Kolejowi.pl, http://www.kolejowi.pl/news/Zmierzch_torow_waskich_KWK_Wieczorek.html [dostęp: 17.09.2023].

30. Szczech B., *Zabrze Biskupice – Koncern Borsiga*, [w:] *Biskupice wczoraj i dziś: 1243–1993*, Zabrze 1993, https://web.archive.org/web/20160403092013/http://www.zabrze.aplus.pl/dzielnice_zabrza_zabrze_biskupice_koncern_borsiga1.html [dostęp: 9.11.2023].
31. Szymczyk T., *Alfabet kopalń Śląska i Zagłębia: G jak Grodziec, czyli będzińska dzielnica to nie tylko cementownia*, Dziennik Zachodni, <https://dziennikzachodni.pl/alfabet-kopaln-slaska-i-zaglebia-g-jak-grodziec-czyli-bedzinska-dzielnica-to-nie-tylko-cementownia/ar/c3-9963834> [dostęp: 15.11.2023].
32. Syska A., *Osiedle robotnicze Emma w Radlinie*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego”, 2013, https://www.academia.edu/37392009/Osiedle_robotnicze_Emma_w_Radlinie [dostęp: 11.11.2023].
33. Syska A., *Przemysłowa nowoczesność. Hans Poelzig w Pszowie*, „Zeszyty Naukowe Fundacji Ochrony Dziedzictwa Przemysłowego Śląska”, 2017, https://www.academia.edu/37273956/Przemys%C5%82owa_nowoczesno%C5%9B%C4%87._Hans_Poelzig_w_Pszowie [dostęp 22.08.2018].
34. *Uherce Mineralne z Kostryniem, wś, pow. liski*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. XII: *Szłurpkiški – Warłynka*, Warszawa 1892, http://dir.icm.edu.pl/pl/Sownik_geograficzny/Tom_XII/752 [dostęp: 27.03.2024].
35. Urbańczyk S., *Kopalnia Moszczenica w Jastrzębiu-Zdroju – Izba Pamięci Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Przemysłowym*, SITG Rybnik, https://sitg.rybnik.pl/kopalnie-zlikwidowane-w-rop/jastrzebie_zdroj-moszczenica.php [dostęp: 9.11.2023].
36. Wacęga S., *Oil City – największy szyb naftowy w Galicji*, Małopolski Instytut Kultury, www.oc.mik.krakow.pl/oilcity2016 [dostęp: 22.11.2023].
37. *Wańkowa*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. XII: *Szłurpkiški – Warłynka*, Warszawa 1892, s. 938, http://dir.icm.edu.pl/pl/Sownik_geograficzny/Tom_XII/938 [dostęp: 26.03.2024].
38. *Węgiel kamienny*, Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy https://www.pgi.gov.pl/surowce/energetyczne/13937-wegiel_kamienny.html [dostęp: 19.11.2023].
39. *Zielona transformacja albo zapaść. Zagłębie Bełchatowskie w przededniu zmian. Raport z realizacji projektu Bełchatów 2050*, Źródła.org, <https://www.zrodla.org/assets/pdf/9788364595172.pdf> [dostęp: 27.03.2024].

7.2.3. Artykuły on-line

1. Adamczyk A., *Izba Pamięci Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Przemysłowym*, SITG Rybnik, https://sitg.rybnik.pl/kopalnie-zlikwidowane-w-rop/rybnik-szczescie_beaty.php [dostęp: 12.11.2023].
2. Adamczyk A., Walla B., *Zarys dziejów kopalni Rymer*, Izba Pamięci Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Przemysłowym, <https://sitg.rybnik.pl/kopalnie-zlikwidowane-w-rop/rybnik-rymer.php> [dostęp: 13.11.2023].
3. Burda R., *Projekt Lubiatów Międzychód Grotów*, Inzynieria.com, <https://inzynieria.com/paliwa/projekty/10364,projekt-lubiatow-miedzychod-grotow> [dostęp: 12.12.2023].
4. *Informator historyczny Kopalń Bytomskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego*, Katowice: circa 1958, https://sbc.org.pl/Content/302910/2_ScanTailor_129.pdf [dostęp: 26.03.2024].
5. Kasiński J.R., *Potencjał zasobowy węgla brunatnego w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem kompleksów złóż gubińskich i legnickich*, Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy, <https://www.pgi.gov.pl/dokumenty-pig-pib-all/materialy/7665-kasinski-potencjal-węgla-brunatnego/file.html> [dostęp: 3.12.2023].
6. Kasztelewicz Z., *Belchatowskie złoża... I co dalej?*, CIRE.pl, https://www.cire.pl/pliki/2/belchatowskie_zloza.pdf [dostęp: 14.12.2023].
7. *Kopalnia Siltech rozpocznie wydobywanie węgla z nowego pola*, CIRE.pl, <https://www.cire.pl/artykuly/serwis-informacyjny-cire-24/76337-kopalnia-siltech-rozpocznie-wydobywanie-węgla-z-nowego-pola> [dostęp: 22.09.2023].
8. Kowalczyk A., <https://finanse.wp.pl/nowe-brunatne-zaglebie-6115927006488193a> 10-11-2009
9. *Kultura i tradycja; Poznaj na nowo zabytkowe wieże wyciągowe. Wieże KWK Polska w Świętochłowicach*, <https://wieze-kwkpolska.pl/> [dostęp: 18.09.2023].
10. *Leszczyński Adrian: Fotoreportaż z krainy Słowian – Ziemia Lubuska*, Białczyński – oficjalna strona Czesława Białczyńskiego, <https://bialczynski.pl/2018/10/10/adrian-leszczynski-fotoreportaz-z-krainy-slowian-ziemia-lubuska/> [dostęp: 16.12.2023].
11. *PG Silesia przejęła kopalnię Silesia*, PG Silesia, <https://www.pgsilesia.pl/medi-a/informacje-prasowe/134-pg-silesia-przejela-kopalnie-silesia> [dostęp: 22.09.2023].
12. Piątek E., Piątek Z., *Zarys dziejów dolnośląskiego górnictwa węglowego 1434–2000*, Boehm-Chronik, <http://www.boehm-chronik.com/bergbau/gorn1434-2000.pdf> [dostęp: 16.12.2023].
13. *Przemysł w Polsce*, Wydawnictwa Edukacyjne Wiking – Portal Edukacyjny, http://www.wiking.edu.pl/article_print.php?id=288 [dostęp: 21.10.2023].
14. *Ropa w Sękowej budzi wspomnienia. To pod Gorlicami narodził się przemysł naftowy*, Sądeczanin.info, <https://sa-deczanin.info/gospodarka/ropa-w-sekowej-budzi-wspomnienia-pod-gorlicami-narodzil-sie-przemysl-naftowy> [dostęp: 11.12.2023].
15. Rudnicka W., *Kopalnia Węgla Kamiennego Andaluzja*, Encyklopedia Solidarności, https://web.archive.org/web/20181018003142/http://www.encycol.pl/wiki/Kopalnia_W%C4%99gla_Kamiennego_Andaluzja [dostęp: 17.09.2023].
16. *Schemat wąskotorowej bocznicy KWK Gliwice ukazujący także rozmieszczenie budynków i szybów na terenie kopalni, Enkol*, https://enkol.pl/Archiwum:Bocznica_KWK_Gliwice_1963 [dostęp: 18.09.2023].

7.2.4. Internetowe strony zakładów i innych instytucji

1. *75-lecie Kopalni Węgla Brunatnego Turów*, Oddział Kopalnia Węgla Brunatnego Turów, <https://kwbturow.pgegiek.pl/aktualnosci/75-lecie-kopalni-węgla-brunatnego-turow> [dostęp: 23.11.2023].
2. *Archiwum strony Kopalni Węgla Kamiennego Kazimierz-Juliusz*, <https://web.archive.org/web/20101228101121/http://www.kwkkazimierzjuliusz.pl/index.php?page=glowna> [dostęp: 9.11.2023]. *Kopalnia Węgla Kamiennego Kazimierz-Juliusz*, WikiZagłębie.pl, [https://wikizaglebie.pl/wiki/Kopalnia_%22Kazimierz-Juliusz%22_\(Sosnowiec-Kazimierz_G%C3%B3rniczy\)](https://wikizaglebie.pl/wiki/Kopalnia_%22Kazimierz-Juliusz%22_(Sosnowiec-Kazimierz_G%C3%B3rniczy)) [dostęp: 27.03.2024].
3. Derski B., *Koniec kopalni Adamów. Co w jej miejsce?*, WysokieNapiecie.pl, <https://wysokienapiecie.pl/35843-koniec-kopalni-adamow-co-w-jej-miejsce/> [dostęp: 28.11.2023].
4. *EKOPLUS*, <https://ekoplus-kopalnia.pl/> [dostęp: 22.09.2023].
5. *Historia kopalni 1 Maja na stronie internetowej oddziału rybnickiego Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Górnictwa*, SITG Rybnik, <https://sitg.rybnik.pl/1/index.php?historia-kwk-1-maja,-29> [dostęp: 17.09.2023].
6. *Historia Kopalni*, Kopalnia Węgla Brunatnego Belchatów, <https://kwbbelchatow.pgegiek.pl/O-oddziale/Historia-Kopalni> [dostęp: 23.10.2023].
7. *Historia KWK Anna*, SITG Rybnik, <https://sitg.rybnik.pl/1/index.php?historia-kwk-anna,-28> [dostęp: 17.09.2023].
8. *Historia KWK Mysłowice-Wesoła*, https://web.archive.org/web/20151203234033/http://www.khw.pl/firma/historia_kwk_myslowice-wesola.html [dostęp: 9.11.2023].
9. *JSW – wydobywamy to, co najlepsze*, Jastrzębska Spółka Węglowa SA, www.jsw.pl/fileadmin/user_files/media/materialy-promocyjne/folder_JSJW.pdf [dostęp: 20.09.2023].
10. *Kopalnia 1 Maja w Wodzisławiu Śląskim – Izba Pamięci Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Przemysłowym*, SITG Rybnik, https://sitg.rybnik.pl/kopalnie-zlikwidowane-w-rop/wodzislaw_slaski-1_maja.php [dostęp: 17.09.2023].
11. *Kopalnia Ropy Naftowej i Gazu Ziarnego Dębno*, PGNiG, <https://pgnig.pl/krnigz-debno> [dostęp: 16.12.2023].
12. *Kopalnia Węgla Brunatnego Konin*, 1 marca 2023.
13. *Kopalnia Węgla Brunatnego Sieniawa* – oficjalna strona, <http://www.sieniawa.com/firma/> [dostęp: 29.10.2023].

14. *Kopalnia Węgla Kamiennego Andaluzja*, Encyklopedia Solidarności, https://web.archive.org/web/20181018003142/http://www.encycol.pl/wiki/Kopalnia_W%C4%99gla_Kamiennego_Andaluzja [dostęp: 17.09.2023].
15. *Kopalnia Węgla Kamiennego Centrum. Informacja o oddziale*, Spółka Restrukturyzacji Kopalń, https://web.archive.org/web/20170811225049/http://srk.com.pl/wp-content/uploads/2015/10/SRK_ODDZIAL_KWK_Centrum.pdf [dostęp: 9.11.2023].
16. *Kopalnia Węgla Kamiennego „Morcinek”*, Kompendium wiedzy o KWK Morcinek, <https://kwkmorcinek.pl/index.php?s=historia> [dostęp: 18.09.2023].
17. *KWK Bolesław Śmiały*, <https://web.archive.org/web/20180224113020/https://www.pgg.pl/o-firmie/oddzialy/sk2> [dostęp: 21.09.2023].
18. *KWK „Dębieńsko” w Czerwionce-Leszczynach*, Fundacja Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Węglowym, <https://fkzrow.pl/kopalnie/czerwionka-leszczyny/debiensko> [dostęp: 18.09.2023].
19. *KWK Mysłowice-Wesoła*, Polska Grupa Górnicza, <https://www.pgg.pl/strefa-korporacyjna/firma/kopalnie/7-kwk-myslowice-wesoła> [dostęp: 21.09.2023].
20. *KWK Mysłowice-Wesoła*, Polska Grupa Górnicza, <https://web.archive.org/web/20171028100349/http://pgg.pl/o-firmie/oddzialy/sk4> [dostęp: 9.11.2023].
21. *KWK Ruda. Ruch Halemba*, Polska Grupa Górnicza, <https://web.archive.org/web/20161220050843/http://www.pgg.pl/o-firmie/oddzialy/2ha> [dostęp: 20.11.2023].
22. *KWK Rymer w Rybniku*, Fundacja Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Węglowym, <https://fkzrow.pl/kopalnie/rybnik/rymer> [dostęp: 13.11.2023].
23. *KWK Sośnica*, <https://web.archive.org/web/20161226054724/http://www.pgg.pl/o-firmie/oddzialy/sk1> [dostęp: 21.09.2023].
24. *KWK Wujek*, <https://www.pgg.pl/o-firmie/oddzialy/sk7>
25. *Lubelski Węgiel Bogdanka*, ri.lw.com.pl [dostęp: 19.10.2023].
26. *Miostowice Górne, Stawnik, dawne kopalnie węgla brunatnego, XIX–XX w.*, *Kultura w lesie*, <https://www.kulturawlesie.pl/wp-content/uploads/2020/karty/Miostowice-gorne-01-752.pdf> [dostęp: 23.11.2023].
27. *O oddziale*, Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów, <https://kwbbelchatow.pgegiek.pl/O-oddziale> [dostęp: 26.11.2023].
28. *Oddział KWK Knurów-Szczygłowice*, <https://web.archive.org/web/20100102130423/http://www.kwsa.pl/22,szc,0,informacje-ogolne-o-kopalni.html> [dostęp: 20.09.2023].
29. *Oddział KWK ROW*, Polska Grupa Górnicza, <https://www.pgg.pl/strefa-korporacyjna/firma/kopalnie/3-kwk-row> [dostęp: 25.09.2023].
30. *Oddział KWK Rydułtowy-Anna*, http://www.kwsa.pl/o_firmie/oddzialy/Oddzia%C5%82%2BKWK%2B%22Rydu%C5%82towy%2B-%2BAnna%22 [dostęp: 17.09.2023].
31. *Oddział KWK Ruda, Ruch Bielszowice*, Polska Grupa Górnicza, <https://web.archive.org/web/20160706041739/http://www.pgg.pl/o-firmie/oddzialy/2bi> [dostęp: 20.09.2023].
32. *Oddział KWK Ruda, Ruch Halemba*, Polska Grupa Górnicza, <https://web.archive.org/web/20161220050843/http://www.pgg.pl/o-firmie/oddzialy/2ha>, [dostęp: 20.09.2023].
33. *Oddział KWK Ruda, Ruch Pokój*, Polska Grupa Górnicza, <https://web.archive.org/web/20181109234829/https://www.pgg.pl/o-firmie/oddzialy/2po> [dostęp: 20.09.2023].
34. *Oficjalna strona KWB Bełchatów*, <https://pgegiek.pl/Nasze-oddzialy/Kopalnia-Wegla-Brunatnego-Belchatow> [dostęp: 27.03.2024].
35. *PGE KWB Bełchatów S.A. rozpoczyna wydobywanie w Polu „Szczerców”*, PGE Polska Grupa Energetyczna, <https://www.gkpgp.pl/grupa-pge/dla-mediow/komunikaty-prasowe/korporacyjne/pge-kwb-belchatow-s.a.-rozpoczyna-wydobywanie-w-polu-szczercow> [dostęp: 26.03.2024].
36. *Ruch Piast*, Polska Grupa Górnicza, <https://www.pgg.pl/strefa-korporacyjna/firma/kopalnie/17-ruch-piast> [dostęp: 21.09.2023].
37. *SITG Oddział w Rybniku*, www.sitg.rybnik.pl [dostęp: 13.11.2023].
38. *Spółka Restrukturyzacji Kopalń*, https://web.archive.org/web/20160320215836/http://srk.com.pl/wp-content/uploads/2015/10/SRK_ODDZIAL_KWK_Boze_Dary.pdf [dostęp: 28.09.2023].
39. *Ścieżka geoturystyczna „Dawna kopalnia Babina”*, Nadleśnictwo Lipinki, https://lipinki.zielonagora.lasy.gov.pl/sciezka_geoturystyczna [dostęp: 26.03.2024].
40. *Turów*, Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, <https://www.gov.pl/web/gdos/turow> [dostęp: 27.03.2024].
41. *Zakład Górniczy Siltech*, <http://www.zgsiltech.pl/> [dostęp: 22.09.2023].
42. *Zakład Górniczy Sobieski*, Południowy Koncern Węglowy, <https://www.tauron-wydobycie.pl/spolka/zg-sobieski/charakterystyka-zakladu> [dostęp: 9.11.2023].
43. *Zawiadomienie o połączeniu PAK KWB KONIN S.A. z PAK KWB ADAMÓW S.A.*, <http://www.kwbkonin.pl/index.php/2023/03/01/zawiadomienie-o-polaczeniu-pak-kwb-konin-s-a-z-pak-kwb-adamow-s-a/> [dostęp: 28.11.2023].
44. *Złóże Złoczew*, Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów, <https://kwbbelchatow.pgegiek.pl/Zloze-Zloczew> [dostęp: 27.11.2023].

7.2.5. Strony internetowe

1. 1939 – Odkrycie węgla kamiennego na obszarze lubelsko-wołyńskim, 100 lat Państwowego Instytutu Geologicznego – Państwowy Instytut Badawczy, <https://www.pgi.gov.pl/jubileusz/100-naj/wydarzen/11323-1939-odkrycie-wegla-kamiennego-na-obszarze-lubelsko-wozynskim.html> [dostęp: 29.11.2023].
2. Adamczyk A., *Co nowego o starej kopalni?*, <https://www.nowiny.pl/egazeta/nawiny-wodzislawskie/2002-08-21/25314-co-nowego-o-starej-kopalni.html> [dostęp: 13.11.2023].
3. Adamczyk A., *Dzieje Kopalni Węgla Kamiennego Rydułtowy-Anna. Kopalnia Charlotte 1806–1945*, Rydułtowy 2012, https://katalogi.uj.edu.pl/discovery/fulldisplay/alma991014078889705067/48OMNIS_UJA:uja [dostęp: 8.11.2023].
4. Adamczyk A., *Kopalnie w Orzeszu*, Bractwo Gwarków Związku Górnośląskiego, www.gwarkowie.pl/images/publicystyka/PoczKsWzor.pdf [dostęp: 12.11.2023].
5. Adamczyk A., Marcol A., *KWK „Fryderyk” w Gorzycach*, Fundacja Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Węglowym, <https://fkzrow.pl/kopalnie/gorzycy/fryderyk> [dostęp: 12.11.2023].
6. *Agricola Georgius*, Encyklopedia PWN: źródło wiarygodnej i rzetelnej wiedzy, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Agricola-Georgius;3866392.html> [dostęp: 15.11.2023].
7. *Fundacja Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Węglowym*, <https://fkzrow.pl/> [dostęp: 27.03.2024].
8. *Andaluzja. Znikający Śląsk*, bywajtu.pl, <https://bywajtu.pl/uzytkownik/agata/temat/tablica-glowna/andaluzja/> [dostęp: 17.09.2023].
9. Augustowski Z., *Stare kopalnie ropy naftowej. Turze Pole – Zmiennica*, Brzozowiana.pl, <https://brzozowiana.pl/brzozow/item/5789-stare-kopalnie-ropy-naftowej-turze-pole-zmiennica.html> [dostęp: 18.12.2023].
10. *Bełchatowskie Zagłębie Węgla Brunatnego*, Wikipedia.pl, https://pl.wikipedia.org/wiki/Be%C5%82chatowskie_Zag%C5%82%C4%99bie_W%C4%99gla_Brunatnego [dostęp: 22.10.2023].
11. Białkowski K., *Konsekwencje opieszałości*, Gość.pl, <https://www.gosc.pl/doc/6898459.Konsekwencje-opieszalosci> [dostęp: 12.12.2023].
12. *Bogdanka S.A.* – strona główna, <https://lw.com.pl/> [dostęp: 29.11.2023].
13. Burchard-Dziubińska M., *Dlaczego węgiel ze złoża „Złoczew” powinien pozostać pod ziemią?*, Bełchatów 2050. Co dalej po węglu?, <https://belchatow2050.pl/dlaczego-wegiel-ze-zloza-zloczew-powinien-pozostac-pod-ziemia/>; NIE dla kopalni węgla brunatnego w Rogóźnie, Łódź Nasze Miasto, <https://lodz.naszemiasto.pl/nie-dla-kopalni-wegla-brunatnego-w-rogonzie/ar/c3-2857106> [dostęp: 2.12.2023].
14. *Bóbrka – najstarsza kopalnia ropy naftowej*, Zabytek.pl, <https://zabytek.pl/pl/obiekty/bobrka-najstarsza-kopalnia-ropy-naftowej> [dostęp: 17.12.2023].
15. Chalas R., *Początki górnictwa węglowego w Wielkopolsce*, Wielkopolska Historycznie, <https://wielkopolskahistorycznie.pl/2020/10/28/poczatki-gornictwa-weglowego-w-wielkopolsce/> [dostęp: 14.12.2023].
16. *Czarna: Galeria „Barak”*, Portal o Bieszczadach, <https://bieszczady.land/czarna/> [dostęp: 18.12.2023].
17. *Czy węgiel brunatny to optymalny surowiec energetyczny dla Polski? Wbrew pozorom ma on swoje zalety*, Portal Statystyczny <https://portalstatystyczny.pl/czy-wegiel-brunatny-to-optymalny-surowiec-energetycznym-dla-polski-wbrew-pozorom-ma-on-swoje-zalety/> [dostęp: 23.10.2023].
18. *Dawna kopalnia ropy Polana-Ostre*, Twoje Bieszczady, https://www.twojebieszczady.net/piesze/kopalnia_ropy.php [dostęp: 18.12.2023].
19. *Dawne kopalnie*, Giszowiec.info, https://www.giszowiec.info/pl/?co=inne_kopalnie [dostęp: 23.11.2023].
20. *Dąbrowa Górnicza – Zakłady Przemysłowe – Górnictwo*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_przemysl_gornictwo.htm#DAWNE%20KOPALNIE%20CYNKU [dostęp: 2.11.2023].
21. *Forum Eksploratorzy*, eksploratorzy.com.pl [dostęp: 26.03.2024].
22. *Geoportal PGG S.A.*, <https://korporacja.pgg.pl/lsg/mapa/index.html> [dostęp: 27.09.2023].
23. *Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka – Kopalnia i Zamek*, <https://muzeum.wieliczka.pl> [dostęp: 12.11.2023].
24. *Górnictwo w Polsce*, Przedmiotowa Strona z Geografii, https://www.geografia24.eu/geo_prezentacje_pr_3/303_5_gospodarka_polski/r3_5_08a/index.html [dostęp: 19.10.2023].
25. *Górnictwo w Polsce – wszystko, co warto wiedzieć*, Kopalnia Soli „Wieliczka”, <https://www.kopalnia.pl/kopalnia-wiedzy/gornictwo-w-polsce-wszystko-co-warto-wiedziec-barp> [dostęp: 23.10.2023].
26. *Górnośląskie Zagłębie Węglowe*, Wikipedia.pl, https://pl.wikipedia.org/wiki/G%C3%B3rno%C5%9B%C4%85skie_Zag%C5%82%C4%99glowe [dostęp: 19.10.2023].
27. *Harkłowa*, Śladami Łukasiewicza, <https://szlaklukasiewicza.podkarpackie.pl/pl/harklowa.html> [dostęp: 9.12.2023].
28. *Historia kopalni*, Zabytkowa Kopalnia Ignacy w Rybniku, <https://www.kopalniaignacy.pl/dziedzictwo-przemyslowe/historia-kopalni/> [dostęp: 13.11.2023].
29. *Historia kopalni Guido*, Kopalnia Guido, <https://kopalniaguido.pl/historia> [dostęp: 24.03.2024].
30. *Historyczne połączenie*, JSW SA, https://archive.is/20150513091026/https://www.jsw.pl/no_cache/media/aktualnosci/artukul/id/historyczne-polaczenie/ [dostęp: 20.09.2023].
31. https://historia.agh.edu.pl/wiki/Stanislaw_Staszic
32. <https://i.ibb.co/d2v69fh/14.gif>
33. http://ibrbs.pl/mediawiki/index.php/Agnes_Amanda_-_kopalnia_w%C4%99gla_kamiennego
34. <http://ibrbs.pl/mediawiki/index.php/Kategoria:Kopalnie>
35. http://ibrbs.pl/mediawiki/index.php/Micha%C5%82_-_kopalnia_w%C4%99gla_kamiennego_w_D%C4%85browie_G%C3%B3rniczej
36. http://ibrbs.pl/mediawiki/index.php/Plik:Mapa_zag%C5%82%C4%99bia.jpg

70. *Kopalnia „Maciej – Szyb 34”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_maciej-szyb34.htm#KOPALNIA%20%22MACIEJ%20-%20SZYB%2034%22 [dostęp: 15.11.2023].
71. *Kopalnia „Maria”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_maria.htm [dostęp: 15.11.2023].
72. *Kopalnia „Mars”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_mars.htm [dostęp: 15.11.2023].
73. *Kopalnia „Nadzieja Ludwika”*, WikiZagłębie.pl, [http://wikizaglebie.pl/wiki/Kopalnia_%22Nadzieja_Ludwika%22_\(Sosnowiec\)](http://wikizaglebie.pl/wiki/Kopalnia_%22Nadzieja_Ludwika%22_(Sosnowiec)) [dostęp: 17.11.2023].
74. *Kopalnia „Nowa”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_nowa.htm [dostęp: 17.11.2023].
75. *Kopalnia ropy Czarna (Bieszczady)*, blog Mamo Zbieram Gruz, <https://mamozbieramgruz.wordpress.com/2013/05/07/kopalnia-ropy-czarna-bieszczady/> [dostęp: 9.12.2023].
76. *Kopalnia Ropy Naftowej i Gazu Ziarnego Grabownica*, Polska na fotografii, https://polska-org.pl/7487481,Grabownica_Starzenska,Kopalnia_Ropy_Naftowej_i_Gazu_Ziarnego_Grabownica.html [dostęp: 16.12.2023].
77. *Kopalnia „Stanisław”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://www.dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_stanislaw.htm [dostęp: 17.11.2023].
78. *Kopalnia „Szuman”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_szuman.htm [dostęp: 17.11.2023].
79. *Kopalnia „Uran”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_uran.htm [dostęp: 17.11.2023].
80. *Kopalnia węgla brunatnego Antonie, Cielmów*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6357767,Cielmow,Kopalnia_wegla_brunatnego_Antonie.html [dostęp: 12.12.2023].
81. *Kopalnia węgla brunatnego Augustus (Teresa), Żary*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6351923,Zary,Kopalnia_wegla_brunatnego_Augustus_Teresa.html [dostęp: 12.12.2023].
82. *Kopalnia węgla brunatnego Erdmann, Buczyny*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6357924,Buczyny,Kopalnia_wegla_brunatnego_Erdmann.html [dostęp: 12.12.2023].
83. *Kopalnia węgla brunatnego (dawna), Jerzmanki*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/4879519,Jerzmanki,Kopalnia_wegla_brunatnego_dawna.html [dostęp: 10.12.2023].
84. *Kopalnia węgla brunatnego Helene, Buczyny*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6357908,Buczyny,Kopalnia_wegla_brunatnego_Helene.html [dostęp: 12.12.2023].
85. *Kopalnia węgla brunatnego Hoffnung, Trzebień*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6355886,Trzebień,Kopalnia_wegla_brunatnego_Hoffnung.html [dostęp: 12.12.2023].
86. *Kopalnia węgla brunatnego Jadwiga, Żary*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6352004,Zary,Kopalnia_wegla_brunatnego_Jadwiga.html [dostęp: 12.12.2023].
87. *Kopalnia węgla brunatnego Jadwiga I, Jankowa Żagańska*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6353522,Jankowa_Zaganska,Kopalnia_wegla_brunatnego_Jadwiga_I.html [dostęp: 11.12.2023].
88. *Kopalnia węgla brunatnego Jadwiga II, Jankowa Żagańska*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6353527,Jankowa_Zaganska,Kopalnia_wegla_brunatnego_Jadwiga_II.html [dostęp: 10.12.2023].
89. *Kopalnia węgla brunatnego Martin, Żary*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6351872,Zary,Kopalnia_wegla_brunatnego_Martin.html [dostęp: 12.12.2023].
90. *Kopalnia węgla brunatnego Rygle (Pierwsze i Drugie), Bielawa Dolna*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/5214901,Bielawa_Dolna,Kopalnia_wegla_brunatnego_Rygle_Pierwsze_i_Drugie.html [dostęp: 11.12.2023].
91. *Kopalnia węgla brunatnego Verenigte Amalie-Wilhelmine, Tuplice*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6357747,Tuplice,Kopalnia_wegla_brunatnego_Verenigte_Amalie_Wilhelmine.html [dostęp: 12.12.2023].
92. *Kopalnia węgla brunatnego Victor I, Buczyny*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6357993,Buczyny,Kopalnia_wegla_brunatnego_Victor_I.html [dostęp: 12.12.2023].
93. *Kopalnia węgla brunatnego Zapomniana (dawna), Trójca*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/3722822,Trojca,Kopalnia_wegla_brunatnego_Zapomniana_dawna.html [dostęp: 11.12.2023].
94. *Kopalnia Węgla Kamiennego „Bolesław”*, Polska na fotografii, https://fotopolska.eu/Kopalnia_Wegla_Kamiennego_Boleslaw_Przygorze [dostęp: 21.11.2023].
95. *Kopalnia Węgla Kamiennego „Jaworzno”*, Polska na fotografii, https://fotopolska.eu/Jaworzno/b1309,Kopalnia_Wegla_Kamiennego_Jaworzno.html [dostęp: 11.11.2023].
96. *Kopalnia Węgla Kamiennego „Morcinek”*, Kompendium wiedzy o KWK Morcinek, <https://kwkmorcinek.pl/index.php?s=historia> [dostęp: 18.09.2023].
97. *Kopalnia węgla kamiennego Piast*, Wikiwand, [https://www.wikiwand.com/pl/Kopalnia_W%C4%99gla_Kamiennego_%E2%80%9EPiast%E2%80%9D_\(L%C4%99dziny\)](https://www.wikiwand.com/pl/Kopalnia_W%C4%99gla_Kamiennego_%E2%80%9EPiast%E2%80%9D_(L%C4%99dziny)) [dostęp: 21.09.2023].
98. *Kopalnia Węgla Kamiennego „Walenty-Wawel”*, Polska na fotografii, https://fotopolska.eu/Ruda_Slaska/b4676,Kopalnia_Wegla_Kamiennego_Walenty_-_Wawel.html [dostęp: 23.11.2023].
99. *Kopalnia Węgla Kamiennego „Wawel”*, Outriders, <https://outride.rs/pl/artykuly/kopalnia-wegla-kamiennego-wawel/> [dostęp: 23.11.2023].
100. *Kopalnia węgla kamiennego Ziemowit*, Wikiwand, https://www.wikiwand.com/pl/Kopalnia_W%C4%99gla_Kamiennego_Ziemowit [dostęp: 21.09.2023].
101. *Kopalnia „Wiktoria”*, Dąbrowa Górnicza – Strona Mieszkańca Miasta, https://dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_wiktoria.htm [dostęp: 17.11.2023].

102. *Kopalnia Wirek, Ruda Śląska*, Forum Eksploratorzy, <https://eksploratorzy.com.pl/viewtopic.php?t=7952#p37975> [dostęp: 11.11.2023].
103. *Kopalnia Victor (dawna), Warzęgowo*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6780638,Warzegowo,Kopalnia_Victor_dawna.html [dostęp: 13.11.2023].
104. *Kopalnia z historią. Okrągły jubileusz Kopalni Węgla Kamiennego w Knurowie*, Nowiny Gliwickie, <https://www.nowiny.gliwice.pl/kopalnia-z-historia-okragly-jubileusz-kopalni-wegla-kamiennego-w-knurowie> [dostęp: 20.09.2023].
105. *Kopalnie w Łagiszy*, Forum Klimontów, <http://klimontow.na12.pl/forum/viewtopic.php?f=9&t=463> [dostęp: 4.11.2023].
106. *Krośnieńsko-Jasielskie Zagłębie Naftowe*, Encyklopedia Internautica w Interia.pl, https://encyklopedia.interia.pl/inne/inne/news-krosniensko-jasielskie-zaglebie-naftowe,nld,1970051#utm_source=paste&utm_medium=paste&utm_campaign=chrome [dostęp: 14.12.2023].
107. *Krzemionki – Muzeum Historyczno-Archeologiczne w Ostrowcu Świętokrzyskim*, <https://muzeumostrowiec.pl/krzemionki> [dostęp: 12.11.2023].
108. Kutaś P., *Powiat Gorlicki. Przyroda, architektura, kultura, wypoczynek*, Starostwo Powiatowe w Gorlicach, <https://www.powiatgorlicki.pl/powiat/na-szlaku-turystycznym/szlak-naftowy> [dostęp: 11.12.2023].
109. Kwiatkowski S., *KWK Mysłowice odeszła w zapomnienie. Co z terenem po byłej kopalni? Jest odpowiedź miasta*, <https://dziennikzachodni.pl/kwk-myslowice-odeszla-w-zapomnienie-co-z-terenem-po-bylej-kopalni-jest-odpowiedz-miasta/ar/c1-17315053> [dostęp: 28.09.2023].
110. *KWK „Jaworzno” – kopalnia węgla kamiennego znajdująca się w Jaworznie*, Zapadliska.gig.eu, <https://zapadliska.gig.eu/sites/default/files/KWK%20Jaworzno%20-%20info%20POL.pdf> [dostęp: 11.11.2023].
111. *Łaziska Górne, Kopalnia „Aleksander” – stare zdjęcia*, Polska na fotografii, https://fotopolska.eu/Laziska_Gorne/b358732,Kopalnia__Aleksander.html [dostęp: 21.11.2023].
112. Malesza D., *Zamiast kopalni będą jeziora – z odkrywki Józwin IIb odjechał ostatni skład węgla prowadzony przez „krokodyla”*, Sektor Kolejowy, <https://www.sektorkolejowy.pl/zamiast-kopalni-beda-jeziora-z-odkrywki-jozwin-iib-odjecha-ostatni-sklad-wegla-prowadzony-przez-krokodyla/> [dostęp: 12.11.2023].
113. *Mapa rozmieszczenia złóż węgla kamiennego (LZW)*, Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy, http://geoportal.pgi.gov.pl/css/surowce/images/2012/mapy/large/large_1.jpg [dostęp: 19.10.2023].
114. *Miostowice Górne, Stawnik, dawne kopalnie węgla brunatnego, XIX–XX w.*, Kultura w lesie, <https://www.kulturawlesie.pl/wp-content/uploads/2020/karty/Miostowice-gorne-01-752.pdf> [dostęp: 23.11.2023].
115. *Muzeum Przemysłu Naftowego i Etnografii Libusza* – oficjalny portal turystyczny Województwa Małopolskiego, <https://visitmalopolska.pl/obiekt/-/poi/muzeum-przemyslu-naftowego-i-etnografii-w-libuszy> [dostęp: 16.12.2023].
116. *Naftowe dziedzictwo działalności Ignacego Łukasiewicza*, Serwis Programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej Województwa Podkarpackiego, <https://ewt.podkarpackie.pl/index.php/programy-transgraniczne-2014-2020/projekty-pbu/naftowe-dziedzictwo-dzialalnosci-ignacego-lukasiewicza-lukasiewicz?start=8> [dostęp: 9.12.2023].
117. *Nowa przyszłość terenów po Kopalni Krupiński*, Spółka Restrukturyzacji Kopalń, <https://srk.com.pl/media/aktualnosci/> [dostęp: 20.09.2023].
118. *Odkrywka Józwin*, PAK Kopalnia Węgla Brunatnego Konin – Spółka Akcyjna, <http://www.kwbkonin.pl/index.php/odkrywki-2/odkrywka-jozwin/> [dostęp: 12.11.2023].
119. *Odkrywkowa Kopalnia Węgla Kamiennego „Brzozowica”*, Polska na fotografii, https://fotopolska.eu/Bedzin/b87910,Odkrywkowa_Kopalnia_Wegla_Kamiennego_Brzozowica.html [dostęp: 11.11.2023].
120. *Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy na Facebooku*, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1219000721641059&set=gaz-ziemny-to-wa%C5%BCne-paliwo-kopalne-obok-w%C4%99gla-kamiennego-i-brunatnego-torfu-oraz> [dostęp: 12.12.2023].
121. *ParkAny nową marką na mapie Pszowa. Łażnia zmienia się w bibliotekę [ZDJĘCIA]*, nowiny.pl. [dostęp: 17.09.2023].
122. *PGE KWB Bełchatów S.A. rozpoczyna wydobywanie w Polu „Szczerców”*, PGE Polska Grupa Energetyczna, <https://www.gkpgp.pl/grupa-pge/dla-mediow/komunikaty-prasowe/korporacyjne/pge-kwb-belchatow-s.a.-rozpoczyna-wydobywanie-w-polu-szczercow> [dostęp: 26.03.2024].
123. *Piech W., Złóża gazu ziemnego w Polsce. Ile ich jest, gdzie i na jak długo wystarczą?*, GeekWeek, https://geekweek.interia.pl/bezpieczenstwo/news-zloza-gazu-ziemnego-w-polsce-ile-ich-jest-gdzie-i-na-jak-dlu,nld,5992534#utm_source=paste&utm_medium=paste&utm_campaign=chrome [dostęp: 12.12.2023].
124. *Polska ma nową kopalnię. W niej setki tysięcy ton ropy i miliony metrów sześciennych gazu*, Money.pl, <https://www.money.pl/gielda/polska-ma-nowa-kopalnie-w-niej-setki-tysiecy-ton-ropy-i-miliony-metrow-szesciennych-gazu-6782915469790144a.html> [dostęp: 14.12.2023].
125. *Połączenie KWK „Budryk” z JSW S.A. gwarantuje rozwój kopalni*, https://web.archive.org/web/20070929113406/http://www.budryk.pl/budryk_2007.pdf [dostęp: 20.09.2023].
126. *Potok, Śladami Łukasiewicza*, <https://szlaklukasiewicza.podkarpackie.pl/pl/potok.html> [dostęp: 12.12.2023].
127. *Powiat Rothenburg (Oberlausitz)*, Wikipedia.pl, [https://pl.wikipedia.org/wiki/Powiat_Rothenburg_\(Oberlausitz\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Powiat_Rothenburg_(Oberlausitz)) [dostęp: 1.12.2023].
128. *Ropa naftowa w Sękowej*, Sękowa.info, <https://sekowa.info/index.php?go=34&id2=40> [dostęp: 12.12.2023].
129. *Ropa w Sękowej budzi wspomnienia. To pod Gorlicami narodził się przemysł naftowy*, Sądeczanie.info, <https://saudeczanie.info/gospodarka/ropa-w-sekowej-budzi-wspomnienia-pod-gorlicami-narodzil-sie-przemysl-naftowy> [dostęp: 11.12.2023].
130. *Rozwój gospodarczy ziem polskich w drugiej połowie XIX i na początku XX w.*, Włącz Polskę – Polska-szkola.pl, <http://wlpz.polska.pl/index.php?etap=10&i=1358> [dostęp: 20.10.2023].

131. *Ruszyła Odkrywka „Szczerców”*, Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów, https://www.kwb.pl/odkrywka_szczercow.php [dostęp: 12.11.2023].
132. *Schemat wąskotorowej bocznicy KWK Gliwice ukazujący także rozmieszczenie budynków i szybów na terenie kopalni*, Enkol, https://enkol.pl/Archiwum:Bocznica_KWK_Gliwice_1963 [dostęp: 18.09.2023].
133. *Spółka Restrukturyzacji Kopalń planuje w 2023 r. zlikwidować osiem szybów*, netTG.pl, <https://nettg.pl/gornictwo/197397/spolka-restrukturyzacji-kopaln-planuje-w-2023-r-zlikwidowac-osiem-szybow> [dostęp: 28.09.2023].
134. *Spółka Restrukturyzacji Kopalń zakończyła przejmowanie dawnej KWK „Pokój”*, Rudzianin, <https://www.rudzianin.pl/spolka-restrukturyzacji-kopaln-zakonczyla-przejmowanie-dawnej-kwk-pokoj> [dostęp: 28.09.2023].
135. *SRK przekazała gminie Pszów tereny dawnej kopalni Anna*, netTG.pl, <https://nettg.pl/news/157683/srk-przekazala-gminie-pszow-tereny-dawnej-kopalni-anna> [dostęp: 17.09.2023].
136. *Stowarzyszenie Miłośników Ziemi Trzebińskiej COR, Muzeum Regionalne*, Facebook, https://www.facebook.com/532319630293378/posts/706730376185635/?locale=pl_PL [dostęp: 12.11.2023].
137. *Szałkowski A., Wałbrzych: 21 lat temu wstrzymano budowę Kopernika*, Wałbrzych Nasze Miasto, <https://walbrzych.naszemiasto.pl/walbrzych-21-lat-temu-wstrzymano-budowe-kopernika/ar/c3-806664> [dostęp: 21.11.2023].
138. *Szczepiński J., Aktualna sytuacja branży górnictwa węgla brunatnego w Polsce*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, https://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/390_20161103_2/%24file/390_20161103_2.pdf [dostęp: 22.10.2023].
139. *Szyb Albert, Zareba*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/6137021,Zareba,Szyb_Albert.html - kresy.org.pl [dostęp: 12.12.2023].
140. *Szyb „Elżbieta” w Chorzowie*, Śląska Organizacja Turystyczna, <https://slaskie.travel/poi/3676/szyb-elzbieta-w-chorzowie> [dostęp: 19.11.2023].
141. *Szyb Ewa po kopalni Szombierki będzie zlikwidowany*, <https://nettg.pl/gornictwo/181187/szyb-ewa-po-kopalni-szombierki-bedzie-zlikwidowany> [dostęp: 9.11.2023].
142. *Szyb Robert Gumpert (nieistniejący), Zareba*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/4920106,Zareba,Szyb_Robert_Gumpert_nieistniejacy.html [dostęp: 13.12.2023].
143. *Szyb Rosenberg (nieistniejący), Zareba*, Kresy Wschodnie na fotografii, https://kresy.org.pl/4918994,Zareba,Szyb_Rosenberg_nieistniejacy.html [dostęp: 11.12.2023].
144. *Szyb Żeromski wyleciał w powietrze*, „Kompania Węglowa” 3 (58), 2014, s. 24, <https://web.archive.org/web/20140701071133/http://kwsa.pl/files/gazeta/KW-nr03-marzec2014.pdf> [dostęp: 24.03.2024].
145. *Szyby starych kopalń koło Łaz*, Jurajskie Forum Dyskusyjne, <http://forumjurajskie.pl/viewtopic.php?f=1&t=1212&start=15> [dostęp: 1.12.2023].
146. *Torchała A., Odkrywkowy raj. Tam PGE zbuduje nowe kopalnie*, <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Odkrywkowy-raj-Tam-PGE-zbuduje-nowe-kopalnie-7431363.html> [dostęp: 12.11.2023].
147. *W połowie XIX wieku. Pierwsze były łyżki*, Gmina Mikołów, <https://mikolow.eu/history/pierwsze-byly-lyzki/> [dostęp: 22.11.2023].
148. *Wańkowa*, Bieszczady.pl, <http://www.bieszczady.pl/Wankowa?newsID=199> [dostęp: 9.12.2023].
149. *Węglówka*, Śladami Łukasiewicza, <https://szlaklukasiewicza.podkarpackie.pl/pl/weglowka.html> [dostęp: 12.12.2023].
150. *Wróbel B., Kopalnie węgla brunatnego powiatu trzebnickiego*, Nasze Sudety, <http://naszesudety.pl/kopalnie-wegla-brunatnego-powiatu-trzebnickiego.html> [dostęp: 2.12.2023].
151. www.wug.gov.pl/download/dawniejidzis.wersja.pdf/.
152. *Zespół zabudowy d. kopalni Ignacy Hoym*, Zabytek.pl, <https://zabytek.pl/pl/obiekty/rybnik-kopalnia-wegla-kamienne-go-hoym-ob-zabytkowa-kopalnia> [dostęp: 13.11.2023].
153. *Złóża kopalni i ich wykorzystanie*, Chrzanów – Miejski System Informacyjny, <https://chrzanow.pl/o-miescie/geologia/zloza-kopalni-i-ich-wykorzystanie.html> [dostęp: 22.10.2023].
154. *Złóża KWB Konin*, Odkrywkowo na Facebooku, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=452125515269495&set=pcb.447446692404044> [dostęp: 23.10.2023].
155. *Żuber A., Historia węglem brunatnym pisana*, Zinfo.pl, <https://m.zinfo.pl/artykuly/24828> [dostęp: 10.12.2023].

7.2.6. Ustawy i inne dokumenty

1. Dz. U. z 2023 roku, poz. 633, 1688, 2029, www.isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp.
2. Koleje. Poddział I Koleje normalnotorowe. Artykuł 428, [w:] Polsko-Niemiecka Konwencja Górnośląska zawarta w Genewie dnia 15-go maja 1922 roku, 1922.
3. Orzeczenie nr 2 Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 17 czerwca 1947 roku o przejęciu przedsiębiorstw na własność Państwa (M.P. 1947 nr 90, poz. 608).
4. Regionalny plan sprawiedliwej transformacji województwa śląskiego 2030, wstępny projekt – v. 01, marzec 2021 roku, Departament Rozwoju Regionalnego, Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, Katowice.
5. Spis czynnych w roku 1922-im kopalń i hut na Polskim Śląsku Górnym, „Przegląd Górniczo-Hutniczy” XV, 5 (294), 1923.
6. Uchwała nr V/41/19 Rady Miasta Zabrze z dnia 4 lutego 2019 roku w sprawie przyjęcia Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Zabrze na lata 2019–2022. Dziennik Urzędowy Województwa Śląskiego. Poz. 1414.
7. Ustawa z dnia 9 października 2015 roku o rewitalizacji, tekst jednolity Dz. U. 2015 poz. 1777 z późn. zmianami.
8. Wykaz kopalń węgla kamiennego przewidzianych do likwidacji w 1996 roku finansowanej ze środków pochodzących z budżetu państwa i terminy likwidacji zakładów górniczych lub ich części. Dz. U. 1996, 115 (551), s. 2504, Urząd Rady Ministrów.

7.2.7. Archiwa i biblioteki cyfrowe

1. Archiwum kopalni węgla kamiennego Nowa Ruda, akta: *Historia kopalni, Beglaubigte Abschrift der Urkunde von 23 März 1590*. Stillfried R., *Geschichtliche Nachrichten von Geschlecht Stillfried*, t. 2: *Urkundenbuch*, Berlin 1870, s. 489.
2. Archiwum Państwowe w Katowicach: Akta Gminy Zagórze; Akta Gwarectwa Hrabia Renard.
3. Archiwum Państwowe w Wałbrzychu, zespół Fundacja Amalii Dyherrn-Czettritz, nr 239; APWro, zespół: Archiwum Hochbergów II, nr 1839, 1840.
4. Archiwum Państwowe Katowice nr jednostki 12/840/0/2.1/143 i 12/840/0/2.1/144.
5. „Czas” 65, R. 7, 19 marca 1854, Biblioteka Jagiellońska, 578 V czasopism; Identyfikator dokumentu cyfrowego: NDIG-CZAS026703.
6. Martin Opitz Bibliothek.
7. Wrzosek A., *Węgiel brunatny na Śląsku. Komunikat nr 2*, Katowice 1946.

Narodowy
Instytut
Konservacji
Zabytków